Thierry Amadé

ATTILA TÖRTÉNELME

Thierry Amadé

ATTILA

ATTILA FIAI
ÉS
UTÓDAI TÖRTÉNELME
A
MAGYAROK EURÓPÁBA
TELEPEDÉSÉIG

Kiadó: Komár Gábor

Thierry Amadé

ATTILA TÖRTÉNELME

A 4-DIK JAVÍTOTT ÉS BŐVÍTETT KIADÁS SZERINT.

FORDÍTOTTA:
SZABÓ KÁROLY, 1865

Borítóterv: Komár Gábor
Kiadó: Komár Gábor, 2001.

ISBN 963 440 156 2

Készült az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály

Európa színpadán mi is játszottunk,
S mienk nem volt a legkisebb szerep,
Ugy rettegé a föld kirántott kardunk,
Mint villámot éjjel a gyerek.

(Petőfi Sándor)

Bevezetés

Thierry Amadé francia tudós, e könyv írója felismerte a hun világbirodalom jelentőségét az ókori történelemben. Attila rendkívüli egyéniségét, legendás alakját, a hősi példát tanulmányozta.

A tudományos világ elismeréssel adózik az írónak, akkor nekünk, magyaroknak különösen hálával kell gondolnunk rá. Nemzetünk őstörténetét valódi igaz megvilágításban legelsőként Ő mutatta be a világirodalomban. Az Attila-mondák legteljesebb összeállítása még ma is Amadé Thierry-nél található.

E tudományos mű, miután Párizsban már három kiadást megért, addig magyarul csak a könyv egyik része Attila történelme (1855), majd az Attila mondák (1864) jelent meg. Attila fiai és utódai történelmét, ami a mű felét teszi ki, ezt a nem kevésbé vonzó részt, amely Attila korát a honfoglaló Árpád korával köti össze, a magyar közönség eddig csak kivonatokban olvashatta.

A teljes mű harmadik, javított, újra átnézett kiadását 1865-ben Szabó Károly fordította magyarra. A most megjelenő negyedik kiadás az 1865-ös kiadás hű másolata.

E mű általános és tudományos becsén kívül nekünk, magyaroknak nemzeti szempontból is igen nagy jelentőséggel bír. A népvándorlás korában a hun népfaj mély

hatást gyakorolt a világtörténelemre Európa szívében. Döntően beleszóltunk a modern Európa nemzeti államainak kialakulásába is.

Attila emléke magyar érték.

A magyarság dunavölgyi úttörőjének tekintjük Őt.

A hunok Attila által felemelkedtek a dicsőség legmagasabb fokára.

Európa első hatalmává váltak. 20 éven keresztül Attila belső békét és egységet tudott tartani. A hun birodalom mutatta meg az első nemzetiséget. Attila Isten kardjának birtokosa, nagy hódító, Isten ostorának nevezi Őt a világ. Attila összefogó képessége, varázslatos egyénisége sok éven keresztül biztosította a hunok vezető szerepét Európában. Halála után két évtizeddel birodalma széthullott.

„Általad nyert szép hazát Bendegúznak vére"

A magyar himnusz e szavai Bendegúz fiára, Attila hun királyra, illetve az Ő kései leszármazottjának tartott Árpádra egyaránt vonatkoznak. Kölcsey csakúgy, mint a középkori magyar krónikások, a hunt és a magyart egyazon népnek tartotta.

A föld hű őr, ami előbb vagy utóbb visszaadja letéteményét, melyeket keblébe fogadott, de a történelem lapjai, amelyeket az emberek tudatlansága vagy gondatlansága el enged pusztulni, az örökre elvész.

Budapest, 2001.

A kiadó

ATTILA

ATTILA FIAI

ÉS

UTÓDAI TÖRTÉNELME

A

MAGYAROK EURÓPÁBA TELEPEDÉSÉIG

ÍRTA

THIERRY AMADÉ

FORDÍTOTTA

SZABÓ KÁROLY

I. RÉSZ

ATTILA TÖRTÉNELME

KIADJA KOMÁR GÁBOR. BUDAPEST. 2001.

AZ 1865-ÖS KIADÁS VÁLTOZATLAN UTÁNNYOMATA

ATTILA

ATTILA FIAI

ÉS

UTÓDAI TÖRTÉNELME

A

MAGYAROK EURÓPÁBA TELEPEDÉSÉIG

ÍRTA

THIERRY AMADÉ

FORDÍTOTTA

SZABÓ KÁROLY

II. RÉSZ

ATTILA FIAI ÉS UTÓDAI TÖRTÉNELME

KIADJA KOMÁR GÁBOR. BUDAPEST. 2001.

AZ 1865-ÖS KIADÁS VÁLTOZATLAN UTÁNNYOMATA

Az első kiadás előbeszéde.

A római Galliáról írt munkáim folyamán foglalkoznom kelletvén Attilával és a Rajnán át 451-ben történt berohanásával, némileg akaratom ellenére, bizonyos kimondhatatlan tudvágygyal állapodtam meg a hún király idegen és rettentő alakja előtt, s hévvel fogtam tanulmányozásához. Mellőzve azt a közönségesen elfogadott képzelgést, mely Attilából csaknem az egész világ előtt sokkal inkább mesés mint történelmi személyt csinált, ez ember lelkéig akartam hatolni s őt valódiságában akartam festeni, ha nem is úgy, mint kortársai látták, de legalább úgy, mint a távolból látnunk engedték.

E vállalat előttem se lehetetlennek se nagyon merésznek nem látszott; hála érte Priscus becses töredékeinek s az V-ik század több krónikájának, melyek igaz s egyenes világot vetnek a nagy barbár ábrázatára. Az volt előttem a föladat, hogy vonásait az életből s ne azon tündérképről vegyem, mely a századok porfellegében a történelmi alakok és a késő kor között mindíg lebegni szokott, s melynek varázsa tökéletesebb volt Attilára mint bárki másra nézve. Itt biztos kalauzom volt, Priscus. Tudjuk, hogy e tudós görög, kit II. Theodosius a 449-ben Attilához követül küldött Maximinus mellé rendelt, bejárta a dunamelléki Hunniát, időzött a húnok közt, s igen közelről szemlélte Attilát és nejeit, és hogy

azon követség leírása, melyben maga is részt vett, csaknem az egész kiterjedésében fönnmaradt a római követségekről szóló tudósítások érdekes gyüjteményében. De a világ azt nem igen tudja, hogy Priscus, ez az eszes és szellemdús ember, ez a fáradhatatlan és ügyes figyelő, ránk éppen oly mulattató mint tanulságos elbeszélést hagyott, mely bizonyságul szolgál, hogy azon tulajdonok, melyek Herodotust halhatatlanná tették, nem haltak ki az V.-dik századi görög utazók közt. Priscus volt tehát e tanulmány kiindulási pontja.

Priscus kivonatai és Prosper Aquitanus és Idatius igen rövidre vont krónikái után legelső sorban jő Jornandes, a visigóth eredető ravennai püspök, ki az 550-dik év körül írta honfiai, a góthok, történelmét, melyben bő tért szentelt a húnok és királyuk festésének. Ez már más nézpont mint Priscusé, s más színben tűnik fel az ember és kora. Attila így hátratekintőleg, egy század távolából és a góthok már erősen költőisített hagyományain keresztül véve szemügyre, nem nagyobbnak, ha szabad e szót használnom, hanem vadabbnak, erőltetettebb s szinpadiasabb barbárságban tünt föl, s történelmi valóságából sokat vesztett. A Jornandes adta képnek mindamellett is megvan a maga különös becse a történelem szeme előtt, s ez abban áll, hogy észrevéteti velünk azt a rejtett munkálkodást, mely ettől fogva a germán hagyományok kebelében lefolyt s mely az Attiláról szóló német költemények cyclusában volt végződendő.

Ezen német költemények és a latin legendák teszik a keletről jött hagyományokkal együtt Attiláról és a húnokról való értesülésünk harmadik forrását. A latin népek csaknem mind egyházi legendái nagyon messze vinnének bennünket a történelemtől, ha ezeket fogadnók kalaúzainkul Attila történelmi szerepének becslésében. A hún király úgy tűnik föl ezekben, mint a

gondviselés által rendelt személyiség, mint a fájdalom és rombolás Messiása, ki a rómaiak bűneinek fenyítésére küldetett. E vallásos rajongási szempont annyira uralkodik a tényeken, hogy Attilában az ember elenyészik, hogy egy jelképnek, egy hitregének adjon helyet, mely ebben áll: *Isten ostora.* De még is e legendák több tekintetből becsesek: mert részletes adatokat szolgáltatnak Gallia és Italia védelmének eseményeiről, bizonyságot tesznek azon vallásos jellemről, melyet a húnok elleni harcz elejétől fogva fölvett, világot derítnek oly nevezetes személyiségekre, mint Geneiéve jósnő, ki Párist megmentette, Anianus, a hős lelkű orléansi püspök, Szent Lupus troyes-i és Szent Nicasius reimsi püspökök, kiket a történelem mellőzött vagy csak egyszerűen vázolt, s végre teljesebbé teszik Aëtius és Szent Leo nagyszerő alakjait.

Germania hagyományos énekei egészen más képet tárnak elénk. Ezekben Attila, durvaságából mind inkábbinkább kivetkezve, utoljára oly szerepet játszik, mint Nagy Károly azon költeményekben és románokban, melyek sora nevét viseli. A rettenetes Attila békés vendégszerető királlyá, sőt jó emberré, víg lakomázó pajtássá lesz, ki germán hadnagyaira bízza azt a gondot, hogy nevében verekedjenek és dicsőségért dolgozzanak. Azonban házi kalandjai s halála egy asszony keze által, a scandináv változékban, maig is magukon hordják a vad kegyetlenség bélyegét. Az efféle emlékek számosak és igen különböző korabeliek. Hildebrand éneke, melyet a VIII-dik századból valónak hisznek, nyitja meg a sort; s a híres Niebelungen-Lied az utolsók egyike.

A mi a magyar hagyományokat illeti, melyek eredeti költészetökért és gyakran különös fölfogásukért, nézetem szerint mind közt a legérdekesebbek, ha Attila történelmére keveset tesznek is, de csudálatosan

fölfoghatóvá teszik előttünk azon fajok szellemét, melyekhez Attila tartozott, különösen pedig a magyar nép, az Európába telepedett hún népségek ez utolsó, ága szellemét. Kelet hőse ezekben egészen más és nagyon váratlan világításban tűnik föl előttünk nyugotiak előtt. Attila a húnfajta nemzetek lelke, mely a magyar népben megtestesülve ennek alapítójában Álmosban és első keresztyén királyában Szent Istvánban föltámadt; Isten ostora, midőn a húnok pogányok, s átalakul patriárkává és a keresztyénség előhírnökévé, midőn megtérésök napja elérkezett. Látjuk, hogyan sokszorozódik a népies Attila, a századok és népek szerint, melyek róla álmodoztak; és ezt nem kevésbé érdekes tanulmányozni, mint a történelem valódi Attiláját; mert az emberi szellem, leglángolóbb képzelgéseiben is, soha nem téved ok nélkül, s azt mondhatja az ember, a szavak ellenmondása daczára, hogy minden tévelygés fenekén valami rejtett igazság lappang. Azért az Attiláról való történelmi tanulmánynak mulhatatlan kiegészítő részéül tekintettem az ezen híres hódítóra vonatkozó legendák és hagyományok hasonló tanulmányozását. Ez utolsó munkában, mely művemet befejezi, egymás után megyek át a latin és német tartományok hagyományain, végre azokon, melyek a hún fajta keleti nemzetektől származnak vagy látszanak származni.

Attila birodalmát sokszor hasonlították azon viharos felhőszakadásokhoz, melyek, miután a földet fölforgatták, rögtön lefolynak azon árkokon, melyeket szaggattak, és eltünnek anélkül, hogy romnál egyebet hagynának hátra magok után. Ez az átvitt kép a tények mély elfedését rejti. Attila birodalma halála után fiai viszálya és a germán vazallok fölkelése miatt fölbomlott; de a hún népségek se szét nem szóródtak, se vissza nem futottak Ázsiába, hanem félelmetes csoportjaikkal,

melyek egyesülve egy nagy királyságot alkottak , folyvást elfoglalva tartották keleti Európát s különösen a Duna völgyét.

Attila legharcziasabb fiai kormányozták ezt a királyságot és folytatták a harczot a rómaiak ellen; a többiek meghódoltak a keleti császárnak, és tőle szállásokat kaptak, hol törzseikkel együtt megtelepedtek. Nyomoztam a történelemben Isten ostora ezen utódai mindegyikének sorsát, egymásra következését, s azon viszontagságokat, melyeken mentek át az európai húnok századról századra. S úgy tetszett előttem, hogy a tények ez új sora általános fontosságra nézve semmivel sem áll alább maga a hódító történelménél, s azt mint ennek természetes folytatását adtam elő e czím alatt: Attila fiai és utódai történelme.

Az első hún birodalom s a romjaiból alakult királyság után a hún hordák átalakulnak, s Ázsia belsejéből avar vagy is előbb várkhún név alatt a húnok egy oldalágát látjuk előnyomulni, kik a Dunától éjszakra egy új uralmat, egy második hún birodalmat alkotnak, mely az elsővel kiterjedésre nézve csaknem egyenlő, a rómaiak előtt nem kevesbbé félelmetes, s mely Baján khán személyében Attila méltó versenytársát mutathatja föl. Ez a második birodalom, melyet a frankok, bolgárok és szlávok összevágó erőfeszítése rombolt le, egy harmadiknak, a magyar birodalomnak ad helyet, melynek alapját a hungarok vagy magyarok a IX-dik század végén vetik meg, s mely még a mai napig is áll.

A történelem e szerint azt mutatja, hogy a Közép és Al-Duna vidékein a hún népek a IV-dik századtól fogva szakadatlan következtek egymásra, örökítve Attila hagyományát. A húnok ezen fönnmaradása a keleti vidékeken s magában Európa szívében vajon csak tisztán régiségtani és elméleti kérdés-é? A háború ha be lesz

fejezve, erre meg fog felelni helyettem [1]). A Volga és Duna völgyeiben, az Ural lejtőin, a Káspi és a Feketetenger pusztáin maig is élnek azon fajok, melyek a IV-dik században Balamirrel, az V-dikben Attilával, a VI-dikban az avarokkal, a IX-dikben a magyarokkal kijöttek, hogy Európa közepét elfoglalják s különösen Görögországot fenyegessék. Ma már tizenöt százada, hogy e kiáltás: a Caesarok városára: legelőször hangzott e vad vidékeken s azóta soha nem szűnt meg ott visszhangzani. A nemzetek, melyeket a finn-húnok Európába telepítettek, melyek erkölcsi míveltségök által velük egybe olvadtak, vajon mindig idegenek maradnak-é azon mozgalomban, mely testvéreiket magával ragadja. Ez a jövendő titka; de biztosan lehet mondani, hogy ezek vannak hivatva elébb vagy utóbb megoldani a kérdést, mely a világot elfoglalva tartja.

A húnok történelme egyébiránt Francziaország történelmével több ránk nézve dicsőséges oldalról van összeköttetésben. Ezek a romboló néprajok, kiknek senki sem állt ellent, két alkalommal törtek meg a mi fegyvereinken. Ugyanazon kard, mely Aëtius kezében Attilát Chálons falai alól visszavonulásra bírta, a gallo-frank kard, Nagy Károly kezében lerombolta a Tisza partjain a második hún uralmat s a frank birodalom határát a Száváig és a Fekete tengerig terjesztette. Később, azon idő után, hol elbeszélésem végződik, egy Szent Lajos családjából származott franczia dynastia Magyarországot a jólét és nagyság legmagasabb fokára emelte, melyet valaha elért. Jóllehet ez utóbbi tény, több mással együtt, melyeket idézhetnék, a könyvem elé szabott kereten kívül esik, ez a történelmi kapcsolat a két ország közt, ez összeütközése vagy közeledése a két fajnak ily különbö-

---

[1]) Az első kiadás ezen előszava 1856-ban jelent meg.

ző korszakokban, megkettőztette előttem az érdeket, melyet már a nélkül is méltán ébreszthetett bennem egy oly érdekes történelem, mint a húnoké.

Miután Magyarországról szólva az újkori viszonyokat is érintettem, szabad legyen még néhány szót szólnom a mai időről. Ez a nemes magyar nép, bármíly levertnek látszik is, még tele van élettel és erővel, szerencséjére Európa népének. Ő az, aki Európa és Ázsia kapuján őrködik; legyen is annak hű őre! Rossz és balvégzető politika volna egy polgárisult és katholikus német hatalmasság részéről elnyomni akarni egy oly nemzetiséget, mely véd-őre azon oldalról, hol hódítás telhetetlen szenvedélye forrong, a barbárságra támaszkodva. De bármi történjék is, Magyarország élni fog azon rendeltetésekért, melyeknek edényét a gondviselés nem akarta összetörni. Egy nép sem ment keresztül keserőbb viszontagságokon; a tatárok által elfoglalva, a törökök által földúlva, bel meghasonlás által számtalanszor elnyomva, s nem egyszer saját fejedelmei által is megrontva, minden romlásból erősen és önbizalommal emelkedett föl. Ez az eleven életerő, mely a hún fajta népeket tizenöt század óta, annyi ellenök esküdt törekvések daczára, a Tisza és Duna partjain fönntartja, a magyarnak lelke mélyében fekszik és még megtört büszkeségében is kitörik. Szent István, Nagy Lajos és a Hunyadiak nemzete bebizonyította, hogy tud tűrni, hogy bevárja a dicsőség napjait.

A második kiadás előbeszéde.

Bizalommal mutatom be a közönségnek e második kiadást, melyet mind eddig halasztottam, hogy kényelmesen átnézhessem és kijavíthassam. Az átnézés tökéletes volt. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, derék társaim, szíves közleményei segélyével néhány hibát kiigazíthattam, s az eseményekről és az emberekről némi nézeteimet módosíthattam; azon jeles észrevételek, melyeket előadásom szerkezete fölvenni nem engedett, a könyv függelékében iktatva azt becsesebbé teszik. Különösen köszönöm azt a buzgalmat, mellyel rendelkezésem alá adni méltóztattak terjedelmes tudományukat, tudósításaikat, könyveiket Bartal György úr, a bécsi magyar cancellária egykori tanácsosa, a középkori magyar közjog történetének írója, tökéletes tudós és törvénytudós, Érdy úr a nemzeti múzeum őre, Kiss tanár, Nagy és Balogh urak, kiknek tudományuk mint szivességük kimeríthetetlen; nem felejtkezhetem meg kivált Szabó Károly úrról, az erdélyi múzeumi könyvtár őréről, kinek becses jegyzeteket köszönhetek, melyeket egy részben munkámba beiktattam. Szabó úr szíves volt méltán jó hírő nevét Attila történelme magyar fordításához csatolni. Ily tudós férfiak, ily buzgó, ily szíves közre munkálása után csaknem azt mondhatom, hogy ezen második kiadás a magyar Akadémia pártolása alatt jelent meg. Hogyan hivatkozhatnám magasabb ajánlásra köny-

vem mellett, melyben Magyarországról oly gyakran van szó.

Ezt a kiadást ezen kívül egy oly darabbal is gyarapítottam, melyet talán nem érdek nélkül fognak olvasni: ez egy bírálati értekezés a chálonsi csatáról, melyet Napóleon császár Ő felsége parancsára írtam; megmondom mi okon. A császár a nagy gyakorló tábort éppen e város melett azon téreken állította föl, hol ezelőtt tizennégy századdal Európa fegyveres népei az Ázsiai barbár népek harczosaival összeütköztek. E téren a Suippe partján, egy még jó karban lévő római táborhely áll, melyet a hagyomány Attila tábora név alatt emleget. E táborról s arról a szerepről, melyet a chálonsi csata eseményei közben e tábornak tulajdoníthatni, nem egy vita támadt a tudósok közt. Ez adott alkalmat egy sor kérdés keletkezésére, melyeket a császár Aëtius és Attila seregeinek e nevezetes napon elfoglalt állomásai felől hozzám intézni méltóztatott, s Ő Fölsége fölhatalmazott közzé tenni feleletemet, melyet a függelékbe helyeztem.

Rá mehettem-é arra, hogy Attilára és fiaira minden bizonyságot egybe állítsak, amit a történelem szolgáltathat? Azt hiszem, hogy igen; s a magyar tudományosság tetszése, mely e történelmet nemzeti ügyévé tette, e tekintetben önbizalmamat megerősítette. Azon töredékek, melyek a barbár hősök e legkitünőbbjéről ránk maradtak, aligha nem egyetlen anyagok, melyeket a történelem valaha bírni fog. A Tisza és Duna partjain, felső és alsó Magyarország síkjain teendő ásatások segélyével talán végre meg fogják találni a nagy hún király csontjaival együtt a sírjába elásott kincseket. A föld hű őr, s elébb vagy utóbb visszaadja a letéteményt, melyet keblébe fogadott: de a történelem lapjai, melyeket az emberek tudatlansága vagy gondatlansága el engedett pusztulni, örökre veszve vannak.

ATTILA TÖRTÉNELME.

I.fejezet

A húnok eredete - Ábrázatuk - A húnok keleti Európát dúlják - Hermanarikh góth birodalmának bukása; a visigóthok futása a Duna felé.- E nép politikai meghasonlása és vallásos viszálkodásai - Ulfilas követsége Valens császárhoz - A császár a visigóthoknak lakást enged Moesiában, azzal a föltétellel, hogy arianusokká legyenek.- A visigóthok átkelnek a Dunán. - A római tisztviselők gyűlöletes eljárása.- A visigóthok nyomora, fegyverre kelése.- Az adrianopolisi csata; a rómaiak megveretése s Valens halála.- Theodosius bölcs politikája a visigóthok irányában.- Rufinus őket moesiai telepeikből kivonja s nyugatra zúdítja.

375 - 412.

E név: Attila az emberiség emlékezetében Nagy Sándor és Caesar neve melett vívott magának helyet. Ezek dicsőségöket a csudálatnak köszönhetik, ő a rémületnek; legyen azonban bármelyik érzelem, csudálat vagy rémület, mely egy férfiúnak halhatatlanságot ad, bizonyosok lehetünk, hogy ezen érzelem csak lángészre vonatkozik. Igen hatalmasan kellett mnegrendülni az emberi szív húrjainak, hogy hullámzásuk századokon így átörökülhessen. Attila balhíre azonban nem annyira azon a rosszon alapszik, a mit tett, mint amit tehetett s mi a világot megdöbbentette.

A világ pusztítóinak, fájdalom, igen bő névsorában több oly férfiú találkozik, kik többet romlottak mint ő, s kikre még is, mint rá, a századok örök átka nem nehezedik. Alarikh intézte a halálcsapást a régi polgárisultságra, megtörve azon sérthetetlenségi varázst, mely Rómát hét század óta fedezte; Genzerikhnek a rombolás ezen

szabadalmai közt kiváló szabadalma volt, t. i. Rómát és Kárthágót kirablani; Radagais, a legkegyetlenebb teremtmény, melyet a történetirat emberek közzé osztályozott, fogadást tett volt, hogy bálványai lábainál két millió rómait fojtat meg: s e rombolók neveit még is csak könyvekben találjuk. Attila, ki Orléans előtt kudarczot vallott, kit anyáink Chálonsnál megvertek, ki Rómát egy pap könyörgésére megkímélte, s ki egy nő keze által veszett el, népszerű nevet hagyott maga után, a rombolással egyértelműt. Ezen feltőnő ellentmondás meglepi a szellemet, mihelyt az ember a rettentő személyiséget tanulmányozza. S észreveszszük, hogy a történelem Attilája épen nem a hagyományé, s hogy ezek kiegészítés vagy legalább kölcsönös fölvilágosítás végett egymásra szorulnak, s hogy e mellett még meg kell különböztetnünk az eltérő hagyományok forrásait: a román hagyományt mely Attilának a polgárisult, és a germán hagyományt, mely Attilának a barbár fajok iránti viseletére vonatkozik, és végre a nemzeti hagyományt, mely még maig is föntartja magát a hún vérű népek közt, különösen Európában.

E különböző hagyományoknak, bár a történelembe nem olvadnak is melyet megzavarnak, s mellyel gyakran ellenkeznek, mindamelett is megvan a magok határozott helye a történelem melett az Attila jelleme fölötti komoly tanulmányban. Hogy ezen ember lángeszét és hatalmát valódi értékökre becsülhessük, nem kell elválasztanunk a történelmét az arra következett eseményektől. Attila élete melyet egy véletlen csapás épen a roppant tervei teljesítésére szánt pillanatban metszett ketté, csak egy megszakadt dráma, melyben a hős eltűnik s a megoldás gondját mellékszemélyekre hagyja. Ezen megoldás a nyugoti római birodalom vége s Európa felének szétdaraboltatása Attila fiai, helytartói, vé-

denczei és titkárai közt, kik császárok vagy királyok lőnek. A néma személyek művéhez mérhetni a hős nagyságát; így tettek a vele egykorúak is. Mielőtt azonban az elbeszélést megkezdeném, ki kell előbb fejtenem, kik voltak a húnok és góthok, e két ellenséges nép, kiknek a barbár világban a Don és Dnieper partjain megkezdett küzdelmei a római világban a Marne és Loire partjain folytatódnak, s legfőbb okává lettek a caesarok birodalma földaraboltásának.

Európa helyrajzi térképére tekintve látjuk, hogy ezen száraz éjszaki felét sík borítja, mely az Oceántól és a Bált tengertől a Fekete tengerig s onnan az éjszaki sivatagig terül. E minden rohamnak tárt nyáron kocsival télen szánnal akadálytalan járható roppant síkot keletről az Ural, délről a Kárpát és a Harz hegyláncz határozza; ez a nemzetek országútja Ázsia és Európa közt. E két utolsó hegyláncz alját a forrásuknál szomszéd, irányukban ellenkező Rajna és Duna mossa, Dél-Európát természetes védvonallal zárva el, mely emberkéz műveivel könnyen kiegészíthető. E két folyóárokkal összekötve s egész folytában sánczolt tábortanyák s várakkal szegélyezve, a IV. században két egymással makacsul küzdő világ határvonalát képezte. Innen a román azaz polgárisult nemzetek tömege honolt, Róma ugyanis szerencsés volt a nevét a polgárisultságéval azonosítani; túl a végtelen síkon szétszóródva a nem román népek tömege élt: más szóval s azon kor kifejezését követve, dél románság, éjszak barbárság volt.

A barbár világot alkotó számtalan törzs három nagy népfaj - vagy népcsaládba foglalható, melyek ma is általában ugyanazon tájakat lakják. Első délről kezdve a germán vagy teuton, utána a szláv és végre fönt éjszakon s különösen éjszakeleten, hol azt ugyszólván lóháton lehetett látni Európa és Ázsia közt, a germánok által fenn

és finn néven nevezett népcsalád, kik azonban egymás közt csak a szuomi, azaz föld fiai általános nevet ismerik.[1]) Ezen három család uralmai,melyek különben délkelettől éjszaknyugotnak keresztbe terülő földrajzi vonalak által elég szabályosan voltak kijelölve, később egymásba keveredtek s népvándorlások és hódító hadjáratok következtében mindennap jobban összezavarodtak. A IV. században a germán a skandináv félszigeten s az óczeán- és rajnamelléki szárazon kívül elfoglalta a Duna bal partját egész hosszában, aztán a Fekete tenger lapályát a Tanaisig vagy Donig, mintegy harapófogó közzé szorítva az öröksége felétől megfosztott szlávságot. A finn nemzetek nyugoton és éjszakon igen szétszóródva, de keleten a Volga és Ural hegyláncz körött számosan és tömegesen, a germán és szláv fajra olyan nyomást gyakoroltak, hogy annak súlyát már a római birodalom is érezni kezdette. A szláv- és germánnak karcsú s hajlékony termete, fehér arczszíne, szőke vagy gesztenyeszín haja s szabályos arczvonalai eredeti rokonságra mutattak Dél-Európa fajaival, és beszédjök, bár igen különvált nyelveket alkotva, csakugyan az ind-európai nyelvek közös törzséhez tartozik. Ellenben az alacsony, barna arczszínő, lapos orrú, kiálló pofacsontú s ferde szemő finn Éjszak-Ázsia fajainak képét viselte, melyeknek úgy látszik végső ága volt s melyekhez nyelvénél fogva tartozott. Mi a társadolmi állapotot illeti, a germán négy század óta a románság történeteibe bonyolódva, félpolgárisultsági korszakba lépett, s arra látszott rendeltetve, hogy később polgárosító szerepet játszék a más két barbár faj ellenében. A szláv nemzeti kötelék nélkül s mindíg idegen uralkodók járma alatt görnyedve hitvány nyomorult életet élt, és a nap, melyen magát Európának

[1]) Már Strabónál találjuk a Zoumi nevet egy finn népre alkalmazva.

bé kellett mutatnia, még koránt sem kelt föl; mialatt a finn, érintkezésbe az ázsiai puszták vad népeivel, háborúikba avatva, befolyásuknak alávetve, szünetlenül új erőt merített azon barbárság segélyforrásaiból, mely előtt az egész európai barbárság háttérbe szorult.

Egyedül Tacitus néhány szava fedezi föl előttünk finn nemzetek léteztét Éjszak-Európában a IV.század előtt [1]), kik ott a vadsággal határos állapotban éltek, s kiknek a skandináv népek ellen vívott véres harczait csupán a Kalevala és Edda regés költeményekből ismerjük. Keleten nevök elenyészett a szövetségek nevezetei közt, melyek az Ural körött alakulva majd Ázsiában, majd Európában, de többnyire Ázsiában működtek. Így tetszik, hogy ezen szövetségek leghíresbike a khúnnok, húnnok vagy húnoké [2]) volt; ez azon korban, melyről szólunk, hordáival az Ural hegyláncz két oldalát és a Volga völgyét borította. Ott létezett az időszámlálásunk második századában; Ptolomaeus ezen kökori földíró ugyanis egy khún törzs föltüntéről értesít bennünket a Dnieper melléki szlávok közt s egy más földíró a Káspi tó és a Kaukáz közt tanyázó húnokról emlékezik, honnan rablásaik Persiáig és Kis-Ázsiáig terjedtek [3]). Sőt Persia ékiratai-ban is föltaláltnak hiszik e rettentő nevet a nagy király által legyőzőtt népek közé sorolva. Nekünk elég annyit mondani, hogy a hún szövetség a IV.században az Ural és Káspi tó egész hosszában elterült mint egy élő korlát Ázsia és Európa közt, egyik végével a méd hegyekre

---

[1]) Fennis mira feritas, foeda paupertas: non arma, non equi, non penates; victui herba, vestitui pelles, cubile humus; sola in sagittis spes, quas, inopia ferri, ossibus asperant. Tacitus Germ. 46. - Fenni, Finni,

[2]) Χουνοι, Χουννοι, Ουννοι, Hunni, Chunni. A kemény ékezetes ch gyakran található az V. és VI-dik századi latin iróknál.

[3]) Μεταξυ Βαστερνων χαι Ροξολανων Χουνοι, Ptolemaeus III. 5. - Dionysius Periergete s730. vers.

támaszkodva, míg a másik Szibérián keresztül éjszak puszta tájaiba veszett.

Ez íly roppant tért elborító uralom, mely három század alatt s egymást fölváltó rohamokban egész a mongol népek érkeztéig annyi pusztítót és hódítót zúdított Európára, vajjon csupán finn fajú törzsekből állott-é? E kérdésre kellően megfelehetnek Dsinghiz-Khán és Timur hódításai, föltárva előttünk Közép-Ázsia rögtöni s múlékony urodalmainak titkát; sőt a történetirat még többet is mond. Ez tanítja, hogy a húnok két nagy ágra oszoltak [1]) s hogy a keleti vagy a káspi ág fehér hun nevet viselt [2]), ellentétben a nyugoti vagy urali ággal, melynek törzsei mint barnák vagy inkább feketék vannak elénk rajzolva [3]). E két ágát ugyanazon szövetségbe a IV. és V. században csak igen laza és szinte szétszakadt kötelék fűzte egymáshoz, mikét az események részleteiből meglátjuk. A nélkül tehát, hogy ezen tárgyra nézve a fölvételek tömkelegébe kalandoznánk, melyben a mostani tudományosság nem egyszer mélyedt el [4]), csak annyit mondunk, hogy a hihetőséget követve a hún uralom magába foglalta mind azon népségeket, melyeket az általa bírt föld maiglan fönn mutat, keleten a törököket, nyugaton a finneket, sőt igen valószínő fölvétellel a mongol fajnak egy uralkodó törzsét is, mely az ázsiai testalkat jellegét élesebben tüntette elő mint a finnek.

---

[1]) Hine jam Hunni, quasi fortissimarum gentium foecundissimus cespes, in bifariam populorum rabiem pullularunt.

Jornandes, De rebus Geticis 24. fej.

[2]) Hunni albi . . . . corpora cute candida et vultus habent minime deformes. Procopius, Bellum Pers. I. 3.

[3]) Pavenda nigredine. Jordanes e. h. 8. fej. - Tetri colore U. ő. 11. fej.

[4]) Az ural-altáji népcsalád nyelvei ősszehasonlító tanulmányának az az eredménye, hogy e nyelvek tagadhatatlan rokonsága be van bizonyitva. Ez már nagy nyeremény a történelemre nézve.

Valóban a történetirat Attilát és a hún nemzet egy részét a kalmuk typus túlzásával rajzolja [1]). E helyzetben a húnok vadászatból, rablásból és nyájaik jövedelméből éltek. A fehér hún kizsákmányolta a kereskedő

---

[1]) A kép, melyet a történetirat Attiláról nyujt, inkább mongol mint urali finn. Tudjuk ezen kivül egykori történetirókból, hogy a húnok egy része mesterséges eszközöket használt, hogy gyermekeinek mongolos ábrázatot adjon, orrukat erősen megfeszitett vászon szalagokkal lelapitván s fejöket úgy megegyengetvén, hogy a koponya hegyes alakot kapjon, egészen lenyomván a homlokot és a pofacsontokat kidülesztvén. Ime, e szavakkal értesit bennünket ezen torzitásokról egy Attilával egykorú költő, a gallilai Sidonius Apollinaris, a mint a húnok képét rajzolja:

Gens animis membrisque minax: ita vultibus ipsis
Infantum suus horror inest. Consurgit in arctum
Massa rotunda caput; geminis sub fronte cavernis
Visus adest oculis absentibus: arcta cerebri
In cameram vix ad refugos lux pervenit orbes,
Non tamen et clausos: nam fornice non spatioso
Magna vident spatia, et majoris luminis usum
Perspicua in puteis compensant puncta profundis.
- -
Tum ne per malas excrescat fistula duplex,
Obtendit teneras circumdata fascia nares,
Ut galeis cedant. Sic propter proelia natos
Maternus deformat amor, quia tensa genarum
Non interjecto fit latior area naso.

(Sidonius Apollinaris Panegyricus Anthemii v. 245 et seq.)

Mi más oka lehetett ezen különös szokásnak, mint hogy lehetőleg megközelitsék azon faj arczkifejezését, mely a húnoknál oly nagy tekintélyben állt, szóval hogy az előkelő fajhoz közeledjenek. A latin irók által adott ok, mely szerint ez arra való volt, hogy a sisak fejökön erősebben megfeküdjék, épen nem komoly. Sokkal okszerübb hinnünk, hogy miután a mongolok a húnok uraivá lettek, arczkifejezésökkel járt mind azon előny, mely az előkelői kitüntetésekhez csatolva volt; ezért ügyekeztek ahhoz közeledeni, becsületnek tartva magokat elrútitni, hogy az uralkodó fajbelinek látszassanak. Ez hihető titkos indoka ezen korcsitásoknak.

karavánokat, melyek Indiába mentek vagy onnan visszajöttek [1]); a fekete hún nyusztot, rókát, medvét vadászott Szibéria erdeiben, s kereskedést űzött bőrőkkel a Jajk és a Volga mellett fából rótt nagy raktárakban, melyeket a kereskedők Persiából és a római birodalomból, hol a prém árúk igen keresettek voltak, meglátogattak [2]). Azonban csak remegve merészelt bárki is e vad népek közt járni, melyeknek ocsmánysága oly visszataszító volt. Európa, mely fiaiban ilyesmit nem látott, megérkeztüket szintoly borzalommal mint meglepetéssel szemlélte. Hadd szóljon itt legelsőbb föltüntöknek a Duna partjain tanuja Ammianus Marcellinus történetíró, egy valódi s tudnivágyó katona, ki sátra alatt írt s gyakran ritka szerencsével adta vissza a látványokat, melyek szemei előtt bontakoztak. Jegyezzük meg azonban, hogy a kép melyet ő a húnokról vesz, főként a nyugati ágra azaz a finn vagy finnmongol törzsekre tartozik.

"A húnok, mond ő, mindent fölülmúlnak, mit legbarbarabb- és legvadabbnak képzelhetünk. Csecsemő gyermekeik arczát mélyen behasgatják, hogy a forradások a szakáll szőrszálait elfojtsák; valóban álluk késő vénségökig csupasz és szőrtelen mint a herélteknek. Alacsony termetök éktelen felső tagjaikkal s aránytalanul nagy fejökkel szörnyeteg tekintetet ad: kétlábú vadállatoknak vagy durván faragott faképeknek mondhatnátok, melyekkel a hídkorlátokat szokás díszíteni [3]). Különben is

---

[1]) Quo Asiae bona avidus mercator importat. J o r n a nd e s e. h. 24. fej.

[2]) Hungari autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium. U. ő. u. o.

[3]) Ubi quoniam ab ipsis nascendi primitiis infantum ferro sulcantur altius genae, ut piorum vigor tempestivus emergens corrugatis cicatricibus hebetetur senescunt imberbes absque ulla venustate, spadonibus similes: compactis omnes firmisque membris, et opimis cervicibus; prodigiosae formae et pandi, ut bipedes existimes bestias, velv quales in commarginandis pontibus effigiati stipites dolantur incompte.

A m m i a n u s M a r c e l l i n u s XXXI. 2.

ezek oly lények, kik emberi alakkal baromi állapotban élnek. Étkeikhez fűszer és tűz használatát nem ismerik, eledelök vad növények gyökereiből s czombjaik és lovuk háta közt megpuhított húsból áll [1]). Ekével bánni nem tudnak, nem laknak házban vagy gunyhóban, mert falak közé zárkózni előttük sírnak tetszik s fedél alatt nem hinnék magokat biztosságban. Mindíg bolyongva a hegyek és erdők közt szállásaikat szüntelen cserélik, vagy inkább szállásaik nincsenek is, s gyermekségöktől fogva hozzá vannak törődve minden bajhoz, hideghez, éhséghez, szomjúsághoz. Követik őket költözködéseikben barmaik s vontatják szekereiket, melyekben családjaik tanyáznak. Itt fonják és varrják a nők a férfiak öltönyeit, itt fogadják férjeik öleléseit, itt hozzák világra gyermekeiket s nevelik fiatalságig. Kérdjétek az embereket: honnan jönnek, hol fogantattak, hol születtek, s nem fogják megmondani; nem tudják. Öltözetök vászonkötésből s nyestbőr mentéből áll. A köntös barna színű s testükön rohad el; nem váltják föl, míg le nem szakad róluk. Sisak vagy hátravetett süveg [2]) és szőrös lábszáraikra tekergetett kecskebőr egészíti ki viseletöket. Idomtalan s roppant lábbeliök annyira terhökre van, hogy nem gyalogolhatnak, miért is teljességgel alkalmatlanok gyalogcsatára; ellenben azt hinnéd, hogy rá vannak szegezve kicsiny, csúnya, de fáradthatatlan és szellőgyors lovaikra. Lovon töltik életöket, részint lovasan részint oldalt ülve, mint az asszonyok; lóháton tartják gyűléseiket, lóháton adnak vesznek, lóháton esznek isznak, sőt lovaik

---

[1]) In hominum autem figura licet insvavi ita visi sunt asperi, ut nesque igni, nesque saporatis indigeant cibis, sed radicibus herbarum agrestium et semicruda cujusvis pecoris carne vescantur, quam inter femora sua et equorum terga subsertam fotu calefaciunt brevi. Ugyanő u. o.

[2]) Galeris incurvis capita tegunt. Ammianus Marcellinus XXXI. 2. - Sz. Jeromos tiarának nevezi e süveget.

Epitaph. Nepotian.

nyakára hajolva alusznak is [1]). Csatában rend és terv nélkül rohannak külön külön főnőkeik buzdítására s rettentő ordítással ütnek az ellenségre. Ha ellenállásra találnak, elszélednek, de csak, hogy szintoly sebességgel térjenek vissza, útjokban mindent összedöntve és tiporva. Mind e mellett sem erősség ostromához sem sánczolt tábor bevételéhez nem értenek. Nincs fogható azon ügyességhez, mellyel bámulatos messze lövik csonttal hegyzett nyilaikat, melyek oly kemények és öldöklők mint a vas. Közelről egyik kezökben karddal, másikban pányvával harczolnak, melyet ellenségökre hurkolnak, míg az csapásaik elhárításával foglalkozik. A húnok állhatatlanok, hitetlenek, minden széllel változók s egy pillanatra földühödők. Mi illendő, mi nem, épen úgy nem tudják mint az állatok. Nyelvök homályos csőrt csavart, képes kifejezésekben gazdag [2]). A mi a vallást illeti, vallásuk nincs vagy legalább mi szertartást sem követnek; uralkodó szenvedélyök arany [3])..."

A nyilvános isteni tisztelet ezen hiánya, melyről Ammianus Marcellinus beszél, nem gátolja azonban a húnokat, hogy a varázslás nagyszerő babonáinak ne hódoljanak. Csakugyan ismerték és gyakorolták is a jövendőlés bizonyos nemét, melyet a XIII. századi európai

---

[1]) Equis prope affixi duris quidem, sed deformibus, et muliebriter iisdem nonnunquam insidentes, funguntur muneribus consvetis. Ex ipsis quivis in hac natione pernox et perdius emit et vendit, cibumque sumit et potum, et inclinatus cervici angustae jumenti, in altum soporem adusque varietatem effunditur somniorum. Ugyanő u. o.

Az irók, kik a magyar nép erkölcseivel foglalkoznak, e népnél azon szokásokhoz, melyeket a történelem a húnoknak tulajdonit, igen hasonló szokásokról értesitnek, milyenek: a lovon féloldalt ülni, dolgaikat lóháton igazitni, prémes öltözetet viselni stb.

[2]) Inconsultorum animalium ritu, quid honestum inhonestumve sit penitus ignorantes: flewiloqui et obscuri.

Ammianus Marcellinus e. h.

[3]) Nullius religionis vel superstitionis reverentia aliquando districti: auri cupidine immensa flagrantes. Ugyanő u. o.

utazók a tatár fejedelmek, Dsinghiz-Khán utódai, udvarában még tiszteletben találtak.

Ezen bővölési gyakorlata, ocsmánysága és vadsága e népet vagy is inkább népszövetséget a többiek előtt rémületessé tette. A góthok soha titkos borzalom nélkül nem értesültek a hún törzsek mozgalmáról s borzalmuk sok babonás eszmével volt keverve. A skandináv és finn mindig mint természetes ellenség állott szemben egymással. Európa végszélén, hol e két faj egymással érintkezésbe jött a Finn föld fia a skandináv előtt éktelen s a pokol hatalmaival szövetkezett gonosz törpe volt. A skandináv goth e gyűlöletes előítéletben növekedve azt mindjárt fölébredné érzé lelkében, mihelyt Ázsia előtéren ugyanazon faj törzseivel találkozott, melyek még iszonyúbbak voltak, mint a melyeket eddig ismert: nem kimélte ellenökben sem a bántalmat, sem ördöngösségi képzelődését. A skáldok, a góthok történeti költői beszélték, hogy a góthok Filimer királyuk uralkodása alatt azon nőket kiket all-run-oknak az az varázslóknak gyanítottak, a seregtől elkergetvén, Scythia belsejébe űzték, hogy ezen elátkozott nők tisztátalan lelkekkel találkoztak, kik mint ők a pusztába bolyongtak, velök egybekeltek s öleléseikből származott a hún vad faja, "egy mocsárból kelt alacsony, ragyás, borzasztó tekintető emberfaj, mely csak szólási tehetségénél fogva tartozik az emberi nemhez [1])." Ilyenek voltak a mesék, melyeket a góthok rettegett szomszédjaikról terjesztgetni szeret-

[1]) Filimer rex Gothorum . . . reperit in populo suo quasdam magas mulieres, quas patrio sermone A l i o r u m n a s ipse cognominat; easque habens suspectas, de medio sui proturbat, longeque ab exercitu suo fugatas in solitundinem coegit terrae. Quas spiritus immundi per eremum vagantes dum vidissent, et earum se complexibus in coitu miscuissent, genus hoc ferocissimum edidere, quod fuit primum inter paludes minutum, tetrum atque exile quasi hominum genus, nec alia voce notum, nisi quae humani sermonis imaginem asssignabat. J o r n a n d e s, D e r e b u s G e t. 8. - A l i o r u m n a s, A l i o r u n n a s, A l l- r u n (gui cuncta novit).

tek. Azok, úgy látszik, ezen nem bosszankodtak. Hasonlóan közel rokonaikhoz és utódaikhoz, a XIII.századi tatárokhoz, önkényt meghagyták őket természetfölötti, ördögi, nem ördögi hatalmuk hitében; mert e hit erejöket kettőztette, a mennyiben rettegő ellenségeiket már mindegy legyőzetve szolgáltatta kezeibe.

Mondok föntebb, hogy a góthok Skandináviából eredtek s valóban kelet Európában csak időszámlálásunk második századától fogva lakoztak. Hazájokból belháborúk következtében, melyek minden hihetőség szerint az Odin-tisztelet vallásos küzdelmeiből fejlődtek, kibújdosván oda hagyták a skandináv partokat a gepidák kiséretében, kik utócsapataikul szolgáltak [1]). A Bált tenger azon pontjától, hol kikötöttek, keletnek tartva nekivágtak a szlávok nagy síkságának s hosszas fáradalmak és folytonos csaták után eljutottak oda, hol a Borysthenes vagy Dnieper a Fekete tengerbe szakad. A góth nemzet azon része, mely a folyótól keletre tanyázott, ezen körülmény következtében ostrogóth azaz keleti góth, a másik visigóth az az nyugoti góth nevet nyert; e volt két külön állodalom csírája, melyek különböző törvények és főnőkök alatt gyarapodtak és fejlődtek [2]). Az ostrogóthok királyaikat az Amálok, a visigóthok a Báltok családjából választották [3]). Mint értelmes, tevékeny, nagyratörő nép hódításokat tettek, a nyugoti góthok Dáciában, melyet a Dunáig meghódítottak, a keletiek a szláv faj törzsei közt. A visigóthok, mint rettegett ellenség vagy drágán fizetett segédfél jókór beavatva Róma ügyeibe, tevékenységöket egészen itt merítették ki; mialatt az ostrogóthok a legbarbarabb fajok elleni szakadatlan s

---

[1]) Jornandes, De rebus Geticis 6 fej.

[2]) Vesegothae ... occidui soli cultores. Ugyanő u. o. 24 fej.

[3]) Vesegothae familiae Balthorum, Ostrogothae praeclaris Amalis serviebant. Ugyanő 3. fej.

kegyetlen háborúkba edződve lassan lassan meghódították Sarmatia és Scythia síkjait éjszakra a Tanaisig nyugotra a Bált tengerig. Királyaik egyike Hermanarikh [1]) hosszas uralkodását s hosszú életét háborúkra és hódításokra használta, s miután a szláv fajon úrrá lett hatalmának egész súlyával a germán fajú népekre csapott, s azokat védenczi állapotra szorította honfitársai és testvérei, gepidák és góthok országáig [2]).

E volt Hermanarikh híres birodalma, mely alapítóját azon dicsőségben részeltetteté, hogy Nagy Sándorhoz hasonlítgatták, kinek hírét a góthok azután hallották, hogy Görögország szomszédaivá lettek [3]). Azonban Góthország Sándora a macedóniai királynak, ki a győzöttekkel oly jól bánt, sem emberségét sem bölcs országlatát nem tanúsította. Hermanarikh és a góth hódítók eljárása egészen más volt. Egy uralmuk alá vetett nép fölkelést kisérlett; a legkegyetlenebb bánásmód csakhamar engedékenységre kényszerítette. Részint annyi nagy keresztet állítottak mennyi tagja volt azon királyi törzsnek, mely e népet kormányozta, s mindnyájokat könyörület nélkül fölfeszítették [4]), részint bőszült lovakkal hajtatták végre bosszújukat, s még a nők sem voltak mentek e borzasztó büntetésektől. Azon idő tájban, melyben elbeszélésünk kezdődik, a roxolánoknak, egy ostrogóthokat

[1]) Ermanaricus. Jornandes e. h. 7. fej. - Ermenrichus. Ammianus Marcellinus XXXI. 3.

[2]) Azon jegyzékből, melyet Jornandes a Hermanarikh által meghóditott nemzetekről ad, mely nemzetek közzül sok ismeretlen előttünk, azt vehetni észre, hogy uralkodásának ki kellett terjedni csaknem az egész déli Oroszországra, Lithvániára, Kurlandra, Lengyelországra és Németország egy részére. - Omnibus Scythiae et Germaniae nationibus ac si propriis laboribus imperavit. Jornandes u. o. 23. fej.

[3]) Quem merito nonnulli Alexandro magno comparavere majores. Jornandes u. o. 23. fej.

[4]) Regem eorum cum filiis suis et septuaginta primatibus in exemplo terroris cruci adfixit, ut dedititiis metum cadavera pendentium geminarent. Jornandes, De rebus Get. 16.fej.

uraló s a Tanais melett lakó nemzetnek, egyik főnöke egyetértésbe tette magát a hún királyokkal, s bár a terv fölfedeztetett, de a vétkesnek volt ideje menekülnie. Hermanarikh haragja most ezen ember nejét sújtotta. Saniehlt (így hívták a nőt), négy szilaj lóhoz kötötték s darabokra szagattatták. Testvérei bosszút esküdtek, Hermanarikhot lesbe csalták és leszurdalták [1]. Az öreg király (ekkor 110 esztendős) [2] nem volt halálosan találva, de sebei lassan gyógyultak s még csak forrásban voltak, midőn a roxolánok újabb hívása a húnokat indulásra bírta. Ezek a történeti tények; hanem a góthok később, midőn az özön, melyet esszélytelen kegyetlenségeikkel magok idéztek elő fejök fölé csapott, babonás előítéleteikben alkalmasb okokat találtak bukásuk igazolására. Beszélték, hogy egyszer hún vadászok ünőszarvast űzvén, ez őket lassan lassan a Palus Maeotisig csalogatta, s ezen mocsáron, melyet tengermélynek tartottak, gázlót fedeztek föl előttök. A szarvas mint valamely figyelmes és értelmes kalauz haladt, megállt nyomán visszajött s újra tovább ment, mígnem a túlpartot érve eltűnt. Könnyen rájöttek, hogy a góthok beszéde szerint ez épen nem való, csak tünemény, ördögök által előidézett képzeleti alak volt. "Ekként vezették" veti utána Jornandes, maga is góth s hona hagyományainak kissé hiszékeny gyüjtője,"ekként ösztönzék a húnokat a szellemek,

---

[1]) Dum enim quamdam mulierem Sanielh nomine ex gente memorata, pro mariti fraudulento discessu, rex furore commotus, equis ferocibus illigatam, incitatisque cursibus per diversa divelli praecipisset, fratres ejus Sarus et Ammius germanae obitum vindicantes, Ermanarici latus ferro petierunt: quo vulnere saucius aegram vitam corporis imbecillitate contraxit. Ugyanő u. o. 24. fej.

[2]) Grandaevus et plenus dierum, centesimo decimo anno vitae suae. Jornandes u. o. 24. fej.

melyektől származtak, a góth nemzetek megdöntésére" [1]).

A 374-dik évben történt, hogy a nyugoti húnok tömege fölkerekedve átkelt a Volgán Balamir főnök vezérlete alatt [2]). Először az alánokra, egy pásztornépre, ütöttek, mely a Volga és Don közötti lapályt bírta; ezek kissé ellen állottak, de látván, hogy sokkal gyengébbek, egyesültek ellenségeikkel, követve Ázsia nomádjainak emlékezetet haladó szokását. Azután húnok és alánok ugyanazon zászló alatt átkelvén a Palus Maeotis gázlóján Hermanarikh királyságára rontottak. A góth király még mindíg sínlve sebeiben, megkísérték föltartani "e népzivatart" mint Jornandes mondja [3]), de visszaveretett. Még egyszer támadt, de újra megveretett; sebei kiújúltak s fájdalmával és szégyenével nem bírva kardját szívébe mártotta [4]). Hermanarikh utódja, Vithimir, vitézileg esett el a csatában, két gyenge korú fiat hagyván maga után, kiket hű kezek a visigóthokhoz mentettek. Az ostrogóthoknak nem volt mit tenni mint meghódolni. A visigóthok várván, hogy a megtámadtatás sora rájok kerül a Dnieper mögé vonultak, főnökeik legnagyobbika, Athanarikh bíró vagy király parancsnoksága alatt [5]): azonban a húnoknak könnyű lovaikkal távolság vagy folyó csak játék volt. Egy csapat lovagjok a góthok vonalán jóval fölül gázlóra akadván, egy tiszta éjjel átkelt a folyón s az ellenparton leereszkedve fölverte a király szállását, ki maga is alig tudott megmenekülni. Ez ugyan csak vak-

---

[1]) Quod credo spiritus illi, unde progeniem trahunt, ad Scytharum invidiam egere. Jornandese. h. 24. fej.

[2]) Balamir rex Hunnorum in Ostrogothos movit procinctum. Ugyanő u. o. - Némely kéziratokban Balamber áll. Jornandes az egyetlen iró, ki e királyról beszél.

[3]) Quasi quidam turbo gentium. Jornandese. h.

[4]) Magnorum discriminium metum voluntaria morte sedavit. Ammianus Marcellinus. XXXI. 3. - Jornandese. h.

[5]) A góth főnököket, a rómaiak minden különbség nélkül királyoknak vagy biráknak, judices, nevezték.

lárma volt, azonban ezen zajos váratlan mozdulatok a góth nehézgyalogságot zavarba hozták s fárasztó nyugtalanságba tartották. A Pruth, mely a Dunába szakadt s folyama fel részével Kárpáth hegyek vég ágazatait éri, biztosabb védvonalul látszott ajánlkozni. Athanarikh ide költözteté seregét. Okúlva a rómaiak tanításain, a folyó jobb partját torkolatától föl a hegyszorosokig palánkokkal és kárógátakkal rakta meg [1]). Előtte e pajzzsal, mint egy kortársa mondja [2]), s mögötte a Kárpáthok hátterével magát biztosíthatni vagy legalább jó ideig tarthatni reménylte: azonban a dolog egészen más fordulatot vett mint gondolta.

A köz veszélynek egyesítni kellett volna a visigóthokat, főnökeiket úgy mint törzseiket: a köz veszély megoszlatta őket. E népnél minden vita tárgya volt, a vallás úgy mint a politika, a támadás úgy mint a védelem, s e meghasonlás minden esetre összefüggésben volt a század háromnegyedében erkölcseikbe csúszott mély változásokkal. Egy részök fölvette a keresztyénséget, a másik buzgó pogány maradt, s mialatt Athanarikh a nemzeti vallás nevében a keresztyénséget kegyetlenül üldözte, más két fejedelem a királyi vérből, Fridighern és Alaviv, annak védelmére nyilatkozott [3]). Ezen hatalmas férfiak pártfogásának sikerült is az üldözés szigorát enyhíteni, hanem e miatt köztök és Athanarikh közt lángoló személyes ellenségeskedés támadt, mely minden

---

[1]) A superciliis Gerasi fluminis usque Danubium Taifalorum terras praestringens, muros altius erigebat. Ammianus Marcellinus XXXI. 3. - A Prúth, melyet Ammianus Marcellinus itt Gerasusnak nevez Ptolemaeus - nál III. 8., Hierasus nevet visel. - A görögök Herodotus szerint Pyretus - nak, a scyták Poratának hivták; ezt a nevet viseli csekély eltéréssel e folyó mai nap is.

[2]) Hac lorica diligentia celeri consummata.

Ammianus Marcellinus e. h.

[3]) Socrates IV. 33. - Sozomenus VI. 37. - Fritigernus, Fridigernus, Φριτιγερνοζ. - Alavivus.

alkalommal kitünt. Athanarikh a folyó háború minden lehetőségére számítva a visigóthoknak visszavonulást indítványozott a Kárpáthokba s a Kavkalandnak nevezett meredek és csak nem megközelíthetetlen fönnsíkig, ha állomásukat szorongatni találnák [1]): e volt az ő terve, Fridigherné és Alavivé egészen más. Ezek a visigóth törzseknek azt tanácslák, vonuljanak a Duna túl partjára a római földre, hol a császár, mit mondák, nem fogja tőlök a szállást megtagadni. Nem nyitotta -é meg Constantinus Pannoniát a siling-vandaloknak, midőn azok az ő fegyvereik előtt futottak? Valens szintannyit fog tenni a góthokért kik valahol Moesiában vagy Thráciában termékeny földet s nyájaiknak kövér legelőket fognak találni; itt többé mi sem zavarandná őket mert áthághatatlan gátul a Dunát s a római határszélt fognák vonni magok s az őket üldöző ördögök közzé [2]). Mi a rómaiakat illeti, ezek megnyerendnék a góthok szolgálatát melyet bizonyosan nem fognának megvetni. Ezt emlegeték Athanarikh ellenségei; ezen tört ki a viszály. Athanarikh Rómának gyermekségétől fogva ellensége s oly atyának fia, ki vele hitére rettentő esküvel fogadtatta, hogy soha nem teszi lábát római földre, Athanarikh, ki esküjét vallásosan megtartotta [3]), megtámadta Fridighern indítványát mint mi személyére nézve sértés, a góthokra nézve gyávaság. Fridighern azt felelheté neki, (mert e volt pártja véleménye), hogyha a keresztyények üldözői kik

[1]) Ad Caucalandensen locum altitudine silvarum inaccessum et montium. Ammianus Marcellinus XXXI. 4.

[2]) Thraciae receptaculum gemina ratione sibi convenientius, quod et caespitis est feracissimi et amplitudine fluentorum Histri distingvitur a barbaris, patentibus jam peregrini fulminibus Martis. Ammianus Marcellinus XXXI. 3.

[3]) Asserebat Athanaricus sub timenda execratione jurisjurandi se esse obstrictum mandatisque prohibitium patris, ne solum calcaret aliquando Romanorum.

Ammianus Marcellinus XXVII. 5.

ezeket nemrég agyon botoztaták, tőzbe hányták, keresztre feszítették, hogy aztán fejjel lefelé vízbe dobják [1]), ha ezek méltán félhetnének is római földre lépni, épen nem úgy az üldözöttek. A Krisztus fia testvér Róma fiával; jól lehetett ezt látni a vértanúság idejéből, midőn az Athanarikh által üldözöttek túl a Dunán nem csak mindíg nyílt menedéket és kenyeret, hanem vigasztalást is, szóval testvéri vendészeretetet találtak [2]). Az öreg Ulfilas [3]), a góthok apostola és jósa segített terjeszteni e képzelgést, melyben maga is vakon osztozott.

Ulfilas, kinek neve oly híressé lett a góthok történetében, Cappadociából származott. Mint a zivatar elhordja szárnyain a legnemesb gyümölcsök magvait, had és zsákmánylás vitte a góthokhoz a keresztyénység csíráit; a fogságba hurczolt római családok adták első apostolaikat [4]). Egy íly családból származott Ulfilas.

Góth földön születve a barbarok közt keresztyén és római apa szeme előtt növekedve [5]), egyesíté szívébe a keresztyény Róma hitvallását új hazája iránti buzgó szeretetével. Egyébiránt is személyes hála kötelékei csatolták őt a rómaiakhoz; soha nem feledte, hogy midőn még meglehetős fiatal korában a góth királyok bizonyos ügyben Konstantinápolyba küldték volt, Nagy Konstantin őt érdekkel fogadta és korára nem tekintve nemzete

---

[1]) Socrates IV. 53. - Sozomenus V. 37. - Epiphanius Haeres. 70. - Acta S. Sabae Gothorum Apostoli, a Bollandistáknál, 12. april.

[2]) Athanaricus, rex Gothorum, Christianos in gente sua crudelissisme persecutus plurimos Barbarorum ob fidem interfectos ad coronam martyrii sublimavit, quorum tamen plurimi in romanum solum non trepidi, velut ad hostes, sed certi quod ad fratres, pro Christi confessione, fugerunt. Orosius VII. könyv 32. fej.

[3]) Ulphilas, Wlphilas, Ονλφιλαξ, Ονριλαξ; - Ulf góth nyelven segítség, védelem.

[4]) Sozomenus II. 16. - Philostorgus Hist. Ecc. II.5. - Basilii Epist. 16. III. köt. 254. 255. 1.

[5]) Philostorgus II. 5. - ősei azelőtt Sadagoltina városkában laktak, Parnassus városa mellett Cappadociában.

püspökévé nevezte, s végre hogy egy akkor híres férfiú, a nikomediai Eusebius, a császár káplánja és megbízott embere, tette fejére kezeit [1]). Góthhonba visszatérve testtel lélekkel barbar honfiai megtérítésére szentelte magát. Hogy hitterjesztését könnyítse s egyszersmind megvívhasson a költői hagyományokkal, melyek a góthoknak csak nemzeti isteneikről beszéltek, azon gondolatra jött, hogy a szent írást nyelvökre fordítsa, s minthogy a góthok írást nem tudtak, számukra ábéczét szerkesztett görög és más, talán rún betűkből melyek nyelvök némely különös hangjaihoz alkalmaztatott [2]). Azonban tartózkodott lefordítni az ószövetségből a királyok könyveit, hol a héber nép harczai adatnak elő, attól tartván, hogy nemzetében a már is erősen kifejlett harczvágyat tüzelendné, s meggondolván úgymond egy kortársa, ki e részleteket adja, hogy a góthoknak, a mi a harczot illeti, inkább zabola mint sarkantyú kell [3]). Ezen gyermeteg eszme egy vonással elénk rajzolja a jó és szent papot kit íly aggodalmak kínozhattak. Munkájának több hatása lett mint reménylé; egész forradalom keletkezett a góthok erkölcseiben; honfitársai magok új Mózes czimre méltatták őt [4]). Ulfilas mint püspök a román keresztyénység több zsinatában vett részt, hol őt inkább egyenes lelke s őszinte hitéért, mint hittudósságáért becsülték. Midőn az üldözés a Dniester partjain kitört,

[1]) Ordinatus fuit episcopus eorum qui in Gothia christiani erant
Philostorgus II. 5. - Socrates IV. 33.

[2]) Philostorgus II.5.-Quis hoc crederet,ut barbara Gothorum lingva hebraicam quaereret veritatem? Hieronymi Epist.II.köt.626.1.- Socrates IV.33. - Sozomenus VI, 37. -Jornandes De rebus Geticis 51. fej.

[3]) In eorum linguam totam Scripturam transtulit, excepto libro qui dicitur Regum . . . Eo quod bellorum historiam contineat, . . . gens vero illa belli amans esset, fraenoque magis ad pugnas egeret quam incentivo. Philostorgus II.5.

[4]) Nostri temporis Moses . . .'ο εφ 'ημων Μωσης.
Philostorgus Historia Eccles. II.5.

Ulfilas élete megmentését egyedül a moesiai románok vendégszeretetének köszönheté, kik őt és mind a hittanúkat, kik őt futásában követték, tárt karokkal fogadták [1]). Ezen egyszerű és meggyőződött ember azért mit sem kételkedett, hogy az ígéret földe az ő s testvérei számára egykor a Dunántúl leend. Szavának oly tekintélye volt, hogy könnyen magával ragadta a góthok többségét, nem csak a keresztyényeket, hanem a pogányok tömegét is, kik az új vallás ellen semmi keserűséggel nem viseltettek. Athanarikh, csak nem magára hagyatva, a törzsek maradványával visszavonult a Kavkaland szorosaiba.

Fridighern és Alaviv csapatja megindult a Duna felé olyan renddel, milyet csak íly tömegtől, mely egy egész nemzet minden ingó vagyonát magával vitte várni lehetett. Elöl járt a fegyveres nép, utána a nők, gyermekek, vének, nyájak és társzekerek. Ulfilas szőke hajú s prémes papsága élén őrködött a vándorló egyház fölött [2]), mely egy kerekes talapra feszített nagy sátorból állott s a szentéllyel együtt az egyházi ékszereket és imakönyveket rejtette. Az út nem volt hosszú s a góthok nemsokára a Duna partjára értek szemben a moesiai őrsökkel. E pillanatban mintegy ösztönszerűleg térdre omlottak könyörgőleg kiáltozva s karjaikat a túlpart felé terjesztve [3]). Miután a főnökök kik előttök jártak, jelt adtak, hogy a római parancsnokkal akarnának szólni, egy csolnakot küldtek hozzájok, melybe Ulfilas s több előkelő góthok szállottak.

---

[1]) Quippe qui pro fide Christi innumera subierit pericula, dum Barbari adhuc gentilium ritu simulacra colerant. Sozomenus VI. 37.

[2]) Getarum rutilus et flavus exercitus ecclesiarum circumfert tentoria. Hieronymi Epist. ad Laet. IV. 591. 1. Pelliti, gentes pellitae.

[3]) Erectis manibus supplices ab imperatore se recipi petebant. Zozimus IV. 20.

A parancsnok elé vezettetve előterjesztették kérelmöket. Mondák, hogy honukból egy utálatos és vérengző faj által, melynek semmi ellent nem állhat, elűzetve jöttek mindennel mi legbecsesbjök, s alázattal kérik a rómaiakat, engedjenek nekik földet, s ígérik hogy ott a császárt híven szolgálva csendesen fognak élni [1]). Az ügy sokkal fontosabb volt, mintsem egy végőrségi egyszerű tiszt eldönthette volna: a parancsnok azért a követeket a császárhoz utasította, ki akkor Antiochia városában mulatott. Rendelkezésökre adák, mint szokás volt az álladalmi futárok lovait és szekereit, s azok elmentek mialatt Fridighern és Alaviv csapataikkal a lehető legjobb rendben a folyó bal partján megszállottak [2]).

A keleti császárság ekkor Valens kezébe volt, I.Valentinianus testvéréében, kik miután nyugotot dicsőséggel kormányozta, a rómaiak szerencsétlenségére nemrég elhalt [3]). Valensben kirívó vegyítéke volt a jó tulajdonoknak és rosz hajlamoknak. Becsülendő volt szerencséje változásaiban önzéstelen és egyenes nagylelkűsége; mint a rosszak rettentője, a gyengék védője, szigorú de részrehajlatlan bírónak mutatkozott, miként testvére, ki iránt tiszteletteljes csudálattal viseltetett. Ez egyetlen tekintetben lehetett hiúságát megalázva látni. Bár csak durva de vitéz s katonáit szerető katona, s arra hogy más alatt jól vezényeljen igen tapasztalt parancsnok volt is, elhagyá magát kábíttatni a szerencse fényétől, melyet csak Valentinianus érdemének köszönhetett. Képzelgésből képzelgésbe, végre

[1]) Missis oratoribus ad Valentem, suscipi se humili prece poscebant, et quiete se victuros pollicentes, et daturus se res flagitaret auxilia. Ammianus Marcellinus XXXI. 4. - Sozimus IV. 20. - Jornandes, De rebus Geticis 25. fej.

[2]) Ammianus Marcellinus XXXI. 3. és köv. fej.

[3]) Valentinianusra vézve lásd az én Histoire de la Gaule sous ladministration romaine czimü munkám III-dik kötetét.

olyan elfogultságba esett, mint valamely bíborban született; épen úgy hitt saját csalhatatlanságába épen oly gyermetegen hitt hízelgőinek. Teljesen tanulatlan s oly annyira taníthatatlan létére, hogy ötven éves korában s tizenkét évi keleti uralkodása után sem bírt annyira menni hogy a görög nyelvet folyvást érthette volna [1]), nem kevesebbet igényelt, mint kormányozni a keleti egyházat, mely akkor az arianismus szakadásainak martaléka volt. Azon szőrszálhasgató megkülönböztetések, a tudomány és kivált a nyelv azon tőrvetései, melyeket a fél-arianusok használtak, s melyekbe mint valamely hálóba gyakran a legügyesbek is fönnakadtak, Valens előtt csak játéknak tetszettek: döntött, ítélt, újított, s udvara püspökeinek ezen cselszövénybe veszett népnek, miután belőle csalhatatlan hittudóst csináltak, nem nagy munkába került őt őrjöngő üldözővé tenni [2]). Valens, hol vallásról volt szó, megtagadni látszott jellemének példabeszéddé vált egyenességét, méltányosságát s csak szigorúságát igazolta. Soha a catholicizmus íly rossz napokat nem ért; püspökeit száműzték, egyházait bezárták; keleten mindenütt szakadást és hittagadást idézett elő a romlottság, vagy kényszerített az erőszak. Ezen ember, ki sokáig csak a csatatér fáradalmaiban talált gyönyört, ki a góthokat és persákat meggyőzte, csak a hittudományról ábrándozott; a közügyek iránti hanyagságában, mondhatnók, önkényt áldozta föl a római nép fejedelmének czímét az ariánus egyház fejének czímével.

Valens Antiochiában némely püspökök kegyenczei, társaságában azon hittani élvek egyikébe merült, melyek vele mindent elfeledtettek, midőn a dunántúli

[1]) Theministius Orat. VI. IX. XI. 71. 126. 144. 1. - Incom summatus et rudis. Ammianus Marcellinus XXXI..4.

[2]) Socrates V.1. - Sozomenus VII.1. - Theodoretus IV.21. stb.

események bizonytalan hírek által tuttára jutottak. Beszélték, hogy némi ismeretlen emberfaj a scythiai mocsárokból kikelvén ellenállhatatlan erővel mint bérczi folyó Európára zúdult, az alánokat az ostrogóthokra s ezeket a visigóthokra taszítva, kik mint félénk nyáj futottak előtte [1]). Először nevettek a dolgon, mint mesén, minthogy minden pillanatban új hírek jöttek a távolból, melyeket a jövő pillanat meghazudtolt [2]): azonban el kellett azt csakugyan hinniök, midőn egy hírnök sebes vágtatva hivatalos jelentést hozott a visigóthok ajánlatairól és követeinek Antiochiába indultáról. Az udvar nagy aggodalomba merült. Mit feleljenek a követeknek, miként viseljék magokat a góthok irányában? A könnyelműek és udvaronczok ujjongtak a szerencsén, mely a császárt minden körülmények közt kíséri. "Íme" mondák "a császár ellenségei könyörögnek a szerencséért, hogy zsoldosaivá lehessenek; a rettentő góth nemzet római hadsereggé változik, mely előtt az egész babárságnak reszketni kelend. Valens belőlök szedend újonczokat, mennyire csak szüksége lesz, meghagyva a római földmívest ekéje mellett; a föld ekként jobban lesz mívelve s a tartományok, melyek katonai illetőségöket ezután pénzben róvják le, bőven megtöltendik a császár kincstárát [3])." A komoly és okos férfiak egészen más hangon

[1]) Fama late serpente, quod inusitatum antehac hominum genus modo ruens, ut turbo montibus celsis, ex abdito sinu coortus opposita quaequae conveilit. Ammianus Marcellinus XXXI. 3.

[2]) Quae res aspernanter a nostris inter initia ipsa accepta est, hanc ob causam quod illis tractibus non nisi peracta aut sopita audiri procul agentibus consveverant bella. Verum pubescente jam fide gestorum, eui robur adventus gentilium addiderat legatorum, precibus et obtestatione petentium , citra flumen suscipi pleben extorrem ... Ammianus Marcellinus XXXI.4.

[3]) Negotium laetitiae fuit potinus quam timori, eruditis adulatoribus in majus fortuman principis extollentibus: quod ex ultimis terris tot tirocinia rahens ei nec opinanti offerret, ut collatis in unum suis et alienigenis viribus invictum habaret exercitum , et pro militari supple mento quod provinciatim annuum pendebatur, thesauris accederet auri cumulus magnus. Ugyanő u. o.

beszéltek. "Ovakodjunk" mondogatták "farkasokat fogadni az akolba: a juhász könnyen pórul járhatna. Jöhet olyan nap midőn a farkasok természeti vadságuknak engedve a kutyákat megfojtják s uraivá lesznek a nyájnak [1])." Az igenlő és ellenző okok élénken meg lőnek vitatva a császár tanácsában; Valens azokat kihallgatta s azután elhatározta magát oly oknál fogva, melyet csak ő gondolhatott ki. Kinyilatkoztatta, hogy befogadja a góthokat, ha ariánusokká lesznek.

A góthok a keresztyénséget a legkülönfélébb kezekből kapták, apostolaik közt még eretnek főnökök is voltak. A mesopotamiai Audaeus, ki azt tanította, hogy az Istenek anyagi alakjának és testének kell lenni, minthogy az embert a maga képére teremtette, durva eretnekségével köztök számos hitpártost és vértanút szerzett [2]). Azonban mégis jó catholitusoknak hitték magokat és bár a fél-arianismus szőrszálhasogatásai az erdők ezen hittudósait tévedésbe ejthették is, mély borzalommal viseltettek a tiszta arianismus iránt, mely Krisztust atyja alá helyezte s egészen teremtménnyé alacsonyította. Püspökeik, kiket a fáradalmas hitszónoklatok gondjai egészen elfoglaltak, sok tekintetben hasonlítottak nyájukhoz. Theofilus, Ulfilas elődje, aláírta, az igaz, a micaeai zsinat orthodox végzeményeit [3]); de már ez utóbbi a riminii fél-ariánus hitvalláshoz csatlakozott, melyet eleinte nem ítélt ellenkezőnek a catholichismussal: azután látva, hogy attól sok aláírók visszalépnek miként azok ő is visszalépett [4]). Most Valens azt kívánta,

[1]) Non lupos inter canes collocari. Synesius, De regno. 25.1.

[2]) Theodoretus IV. 10. - Epiphanius Haeres. 70. - Hieronymi Chron. - Has. Tillemont, Mémoires Eccles. VI. köt.

[3]) Acta Graec. Concilii Nicaei. - Labbe II. köt. 52. 75. 1. - Socrates II.41.

[4]) Socrates II.41. - Sozomenus VI. 37. - Has. Theodoretus IV.33.

hogy Ulfilas térjen vissza előbbi nézetére s tekintélyével, melyet mindenhatónak tudtak, tukmálja rá testvéreire a mérsékelt arianismus hitczikkeit;

Valens ez árhoz kötötte követségének sikerét. Mihelyet e parancsszó megvolt adva, behízelgő tudorok, hírben álló püspökök [1]) állíttattak sorba a barbár útjában Kis-Ázsián keresztül [2]); voltak belőlök minden állomáson, kik üdvözlés szinte alatt hite vallatásába ereszkedtek vagy a kocsiba mellé ültek őt útközben térítendők. Az antiochiai palotában még rosszabb dolga volt: midőn népe nyomorairól akart szólni, a lényegek ugyanazonossága vagy egyalakúsága fölötti értekezésekkel feleltek. Védvekkel és vitákkal terhelték, hogy jobban behálózzák, s ez embertelen küzdelmek közben a szerencsétlen talán a távolból haldokló honfiai kiáltásait hitte hallani, kik hozzá megmentésökért könyörögtek. Érdemileg végre is középszerű súlyt helyzett ezen oly szőrszálhasgató dolgokba, melyek előtte oly homályosaknak tetszettek, s elhitette magával, hogy csupán a püspökök hírvágya s a pártszellem dühe csinál az egészből érdemet [3]). Ezek az indokok, melyek rábírták, hogy a császár akaratjának hódoljon, ha ugyan erre nézve a kor történetíróinak hihetünk, s az öreg visigóth püspök, miután vértanui sebhelyekkel rakott ősz fejét a durva kénytelenség előtt meghajtotta, eltávozott megviendő övéinek üdvét,

---

[1]) Arianae sectae antistites . . . . polliciti se legationis ejus adjutores esse, modo idem cum ipsis sentire vellet, - - - - -necessitate compulsus. Sozomenus VI. 37.

[2]) Theodoretus IV.33. - Et quia tum Valens imperator, Arianorum perfidia saucius, nostrarum partium omnes ecclesias obturasset, suae partis fautores ad illos dirigit praedicatores, qui venientibus rudibus et ignaris illico perfidiae suae virus defundunt. Jornandes, De rebus Geticis 25.fej.

[3]) Theodoretus IV. 33. 37. - Sozomenus VI. 3.7. - Philostorgus II.5.

melyet oly drágán vásárolt [1]). Valens diadalt üllött s magát új Constantinusnak képzelte. Mindamellett is, a lehető szemrehányástól tartva, hogy a politikát a vallásnak feláldozta, elhatározta, hogy a góthok, legalább az előkelőbbek, nejei és gyermekei keljenek át elsőbben s vitessenek a belföldi városokba, hogy ott kezesekül őriztessenek, s hogy a férfiakat ne engedjék addíg a folyón átszállani, míg fegyvereiket le nem rakták [2]). Ezen elővigyázati szabályok által, melyek bölcs voltán mindenki álmélkodott, Valens azt hitte, minden veszélyt eltávolított. Egy római hajócsapat rendeltetett a góthok átszállítására, s egy külön tisztviselő Lupicinus udvarnok rendelkezése alatt polgári ügyvivők mentek ki a vidékek kijelölésére, hová e gyarmatnép településjön, az osztandó földek kimérésére s az eleség, fa s földmívelési szerszámok kiosztására [3]).

A keserves nehézségek, melyekkel Ulfilas és társai magokat megrohanva látták, kétszeresen meghosszabbították útjok idejét, mialatt a Duna síkján tanyázó góthok szomorú nyugtalanságban számították a napokat. Készletök fogyatkozott s kezdték érezni az éhséget. A római őrvonalról az éjszaki síkra vetve szüntelen szemeiket, most a naszádot vélték megpillantani, mely küldötteiket visszahozza, majd úgy tetszett, mintha más oldalról a könnyő hún lovasságot látnák a láthatáron föltőnni s a tért szokott nyargalásukkal átszáguldni. Hússzor is estek eként napjában a megcsalt reményből még öldöklőbb rettegésbe. Végre kétségbeesés fogta el

[1]) Cum Arianis, communicasse dicitir,seque et universam gentem ab ecclesia catholica abripuisse. Sozomenus VI.37.

[2]) Valens uti reciperentur armis prius depositis permisit. Zosimus IV. 20. -Ammianus Marcellinus XXXI. 4.

[3]) Mittuntur diversi, qui cum vehiculis plebem transferant truculentam .... Copiam colendi Thraciae partes .... Alimenta pro tempore. Ammianus Marcellinus XXXI.4. - Sozimus IV. 20. - Jornandes, Derebus Get. 25. fej.

őket. Bár a Duna, esőtől áradtan, ekkor rettentő víztömeget hömpölygetett, sokan megkísértették erőszakkal az átkelést. Némelyek úszásnak ereszkedtek s a víz sodrába ragadtattak, mások vájt fatörzsekre vagy talpakra szállottak, melyeket hosszú rudakkal irányozva, de midőn hallatlan erőfeszítéssel a folyam sebjén áthatoltak, a római íjászok nyílzáport irányzottak rájok s a folyón keresztül kasul hajótöredékek s holt testek hömpölyögtek [1]). A követek visszatérte vetett véget az elkeseredési jeleneteknek. A római hajócsapat azonnal tisztéhez látott szakadatlan járva partról partra [2]). Sokan sort nem várva, fatörzseken vagy alig alig összekötözött szálakon vontatták át magokat. A császár parancsa szerint elsőbbek a nők és gyermekek keltek át azután jöttek a férfiak. Az átkelők fejenként megszámlálására rendelt tisztviselők mint mondják, kifáradva vagy számukon megijedve, fölhagytak a számlálással [3]). "Hajh!" kiált föl Ammianus Marcellinus keservteljes kitöréssel: "könnyebb a fövenyet megszámolnod, melyet a vész Afrika partjához tenger hullámaival hord [4])." Annyit mégis kiszámítottak, hogy a fegyverfogható férfiak száma körül-belül 200.000-re ment [5]).

---

[1]) Antequam trajectus esset ab imperatore consessus, Scytharum audaciores et elatiores transitum sibi vi aperire constituerunt. sed vi repulsi deleti sunt. E u n a p i u s H i s t. 5.

[2]) Transfertabantur in dies et noctes, navibus ratibusque et cavatis arborum alveis agminatim impositi. A m m i a n u s M a r c e l l i n u s XXXI.4.

[3]) Illud sane neque obscurum est neque incertum infaustos transvehendi barbarum plebem ministros, numerum ejus comprehendere calculo saepe tentantes conquievisse frustratos. u g y a n ő u.o.

[4]) quem qui scirre velit (ut eminentissimus memorat vates) Lybici velit aequoris idem discere, quam multae Zephyro truduntur arenae. -Ezek Virgilius Aeneisének két versei, melyeket a történetiró prózájába igtat. Gyakran található nála ily classicus emlékezésekre.

[5]) Non minus quam hominum ducenta millia, ad bellum apti et aetate florentes.

E u n a p i u s, Hist 6.fej.

A túl parton szomorú s gyalázatos látvány kezdődött, melyben a római igazgatás romlottságának fekélyeit kényére kedvére föltárta. Midőn a nőket, lányokat, gyermekeket belzés végett útnak indították, a római elöljárók, ezredesek, századosok, polgári tisztviselők rájok rohantak, mint valami zsákmányra, mely osztályukra jutott. Ki ki, mondja a kor írója, tetszése szerint vette ki részét, egyik egy magos és erős nőt, másik egy szőke kékszemű lánykát választott magának. Ott voltak a bordélyok ügyvivői is, üzérkedve a gyalázat helyeinek számára. A fiatal gyermekeket szolgaságra hurczolták [1]. Mások, a fösvényebbek s kiknek mívelendő földjeik voltak, az izmos férfiakat szedték, kiket szolgák- vagy gyarmatosokul birtokaikba küldöttek [2]. A fegyverletétel iránti határozott parancs épen nem hajtatott végre; az elöljárók pénzért behunyták szemeiket s a góth vadbüszkeségében örömestebb odaadta minden vagyonát: aranyát, nejét, prémeit, rojtos szőnyegeit, melyekkel fényt űzött [3], s így sokan maradtak fegyverbe.

Mi a bujdosóknak osztandó eleséget illette, az a fölügyelők gazsága miatt a hajókon megromlott, különben sem volt elegendő. Ekkor ezen szerencsétlenek éhségére üzérkedtek; a legtisztátlanabb állatok húsát arannyal

---

[1]) Eorum autem, qui ista mandata exceperunt, exarsit hic studio pueri alicujus candidi et vultu grati; alter misertus est uxoris formosae unius ex captivis hic captus est virgine formosa. Eunapius Hist 6.- Sozimus IV.20. - Ammianus Marcellinus. XXXI.4.

[2]) Plane unusquisque ipsorum hoc propositi habuit, ut suas domos servis,villas pastoribus et insanum amoris furoren quavis licentia implerent. Eunapius Hist. 6. fej.

[3]) Stragula ab utraque parte fimbriata. Ugyanő u. o.

fizettették. Egy döglött ebet egy rabszolgán cseréltek [1]). Ugy tetszik, hogy a belföldi városokba szállított nők a fénytől elvakítva s a bőségben elpuhulva, igen jól találták magokat sorsukba. "Lehetett látni" mondja egy kortárs, "mint páváskodtak gazdag öltönyeikben, foglyokhoz nem illő uszályaikban; fiaik azonban az éghajlat termékenysége által gyámolítva, korán érő s mérges növények gyanánt növekedtek, szívökben Róma iránti gyűlölettel [2])." Mit gondolt, mit mondott mit mind ehhez a góthok Mózese, ki népe számára az ígéret földjének édjei helyett csak egyptomi nyomort és rabságot szerzett? Bajos volna elgondolni, mily szorongás s míly bánat fogta el a becsületes lelket ennyi csalódás láttára; de bármennyire méltó volt bánata, ígéretét teljesítnie kellett. A pogány góthok megkereszteltettek s mindnyájan megesküdtek a riminii hitalakra [3]), vagyis inkább püspökük hitvallására, mert e volt előttök az igaz hittudomány. Ulfilas lélekismertetők minden gáncsát megelőzendő, azon rendszerrel összhangzólag, melyet maga csinált magának, megmagyarázta nekik, hogy e részletek csak gyengén érintik Krisztus vallását. De ez nem gátolta,

---

[1]) Coeperunt duces, avaritia compellente, non solum ovium boumque carnes, verum etiam camum et immundorum animalium morticina eis pro magno contradere: adeo ut quodlibet mancipium in unum panem, aut decem libras in unam carnem mercarentur, Jornandes, De rebus Geticis 26. fej. - Cum traducti Barbari victus inopia vexarentur, turpe commercium duces invisissimi cogitaverunt, et quantos undique insatiablitas colligere potuit canes, pro singulis dederant mancipiis, inter quae et filii ducti sunt optimatum. Ammianus Marcellinus XXXI.4.

[2]) Illas autem conspicere erat mollius et venustius, quam captivas decebat, vestitas. At captivorum filii et quidquid illis fuit mancipiorum, aeris temperie in altum se sustulerunt et praeter aetatem puluerunt et in immensam multitudinem succrevit et auctum est hostium genus. Eunapius Hist. 6. fej.

[3]) Hujus rei gratia cum omni gente Gothorum (Fridigernus) in Arianam haeresim devolutus est. Isidorus Hispalensis, Chron. Goth. - Sozomenus VI. 37. - Socrates II.

hogy a visigóthok ettől fogva a catholicus keresztyénységhez tartozni megszűnjenek, s később a felekezet tanainak s szelleme vakbuzgóságának természetes terjedtével valódi hitterjesztő és hitüldöző ariánusokká váljanak [1]).

Ennyi sérelem ennyi jogtalanság végre elkeserítette a góthokat: egy csel, melyet Lupicinus comes főnökeiknek Fridighern és Alavivnak egy vendégség alkalmával orvúl vetett [2]), boszújokat tetőpontra emelte; megnyitották a Duna révét az őket követett más barbár csapatoknak, titkon megszerezték vagy gyártották a fegyvert, melynek híjával voltak, s rablásnak eredtek. Egy római hadtest megkísérté föltartani őket, de Marcianopolisnál, Kis-Scythia fővárosánál megveretett. Fridighern nem engedte, hogy bajtársai idejöket az erősségekkel vesztegessék, melyek ostromához nem értettek; jelszava volt:"béke a falaknak [3])," hanem a nyílt városok a gazdag tanyája s a szegény gunyhója érezte a könyörületlen háború özönét. Minden bántalom mivel a rómaiak a góthokat elhalmozták, rablás, erőszak, orgyilkosság, százszorosan vissza lőn fizetve. Valens hittudósi dicsősége álmaiból kiragadva Konstantinápolyba sietett, s a nép csakhogy agyon nem kövezte; a catholicusok diadalt ültek. Midőn a városból távozott, egy remete az úttól nem messze eső kalibáját odahagyva eléje lépett s megállította, hogy megátkozza s közel halálát megjósolja [4]).

---

[1]) Sic quoque Vesegothae a Valente imperatore Ariani potius quam Christiani effecti. Jornandes, De rebus Get. 25. fej.

[2]) Fridigernus, evaginato gladio, convivio non sine magna temeritate velociterque egreditur, suosque ab imminenti morte ereptos ad necem Romanorum instigat. Jornandes e. h. 26. fej. - Ammianus Marcellinus XXX.5.

[3]) Pacem sibi esse cum parietibus. Ammianus Marcellinus XXXI.7.

[4]) Socrates IV.38. - Theodoretus IV. 33. 34. - Zonaras XIII. 31. 32. - Theophanes 55. 56. 1. - Cedrenus 1. 313. 1. - Has Ammianus Marcellinus XXXI. 11.

A szerencsétlenség szétoszlatá Valens lelke előtt a hatalom tömjénfüstjét; újra erélyes és oktalanságig merész katona lőn, mint fiatalsága napjaiban.

Bomlásnak indult hadsereggel, némely friss csapatok- és újonczokkal bátran vállalkozott, hogy e győzedelmes csapatokat szétveri vagy e munka közben elvesz. Türelmetlen harczvágyában, vagy attól féltében, hogy a siker dicsőségét elhagyja magától raboltatni, nem akarta bevárni unokatestvérét Gratianus nyugoti császárt, ki útban volt vele csatlakozni [1]): e sietsége vált vesztére. A rómaiak eleségben megszőkültek s Fridighern ezt tudva előbb tovább hurczolta őket, hogy éhségre juttassa; most egy pap jött, ki Isten nevére esküdött a góthok békés szándokaira [2]); majd költött egyezkedési föltételekkel tartóztatták a császárt miközben a ravasz barbár egy osztály lovasságát, mely táborától távol volt, magához vonta.

A csata az Adrianopolis, ma Drinápoly és Kis-Nicaea város közti téren esett 378-ban augustus 9.-én egy tikkasztó hő napon. Fridighern a rómaiak szorultságát növelendő tüzet vettetett a cserjének, mely azok felől a síkot borította, s miután a tőz jobban jobban elharapózott, a római tábor a lángkörben mintegy fogva találta magát [3]). Maga Valens merészsége is ártott a sikernek. A mint ugyanis testőrhada élén vigyázatlanul előnyomult, maga után vonta a legiókat, melyeket a mint a

---

[1]) Vicit tamen funesta principis destinatio, et adulabilis quorumdam sententia regiorum, qui ne paene jam partae victoriae consors fieret Gratianus, properari cursu celeri svadebant. A m m i a n u s M a r c e l l i n u s XXXI. 12.

[2]) Christiani ritus Presbyter missus a Fridigerno legatus cum aliis humilibus venit ad principis castra .... astu et ludificandi varietate nimium solers .... A m m i a n u s M a r c e l l i n u s XXXI.12.

[3]) Ut miles fervore calefactus aestivo siccis faucibus sommarceret, relucente amplitudine camporum incendiis, quos lignis nutrimentisque aridis subditis ut hoc fieret, iidem hostes urebant. U g y a n ő u. o.

lovasságtól elszakadtak, a góthok azonnal bekerítettek. A porfelleg elhomályosítá az eget s gátolta a vívókat elleneik kivevésében; a lövés vaktában ment, egymást keresték s összetévelyedtek mint szürkületi homályban [1]). Midőn a hadtestek összeütköztek, a barbárok tömege, mindig egy irányba nyomulva, keresztül törte a legiók hadsorát, mely annak súlya alatt szétszakadozott.E közben beállt a sötét holdtalan éj. Valens kit tábornokai hasztalan sürgettek a visszavonulásra, folyvást harczolt, míg nem egy nyíllövésre összerogyott. Katonái fölemelték s egy paraszt kunyhóba vivék, mely nem messze esett a csatatértől. Éppen sebét kötözék, midőn egy góth rabló csapat érkezett s az ajtót védve találván a kunyhót szalmával és rőzsével körül rakta s ezekbe tüzet vetett [2]). Valens beégett, seregének kétharmada a síkot borította, s az egykorú írók e szerencsétlen napot méltán hasolíthatták a cannaeihez [3]). A góthok, Thracia és Macedónia urai, e tartományokat kényükre dúlták a következő évig, midőn Theodosius megérkezett birtokába venni keletet. A békélni s győzni egyiránt ügyes új császár érezteté karjának erejét a barbárokkal, mielőtt elfogadta volna tőlök az egyeséget; azután kérelemre kényszerítvén olyan

---

[1]) Nec jam objectu pulveris coleum petere potuit ad prospctum, clamoribus resultant horrificis. Qua causa tela undique mortem vibrantia destinata cadebant et noxia, quod nec praevideri poterant nec caveri. Ammianus Marcellinus XXXI. 13.

[2]) Cum enim oppenssulatas januas perrumpere conati. qui secuti sunt, a parte pensili domus sagittis incesserentur, ne per moras inexpedibiles populandi amitterent copian, congestis stipulae fascibus et lignorum, flammaque supposita. aedificium cum hominibus torruerunt. Ammianus Marcellinus XXXI. 14. - Socrates IV. 38. - Theodoretus IV. 36. - Sozomenus VI.40. - Philostorgius IX. 17. - Sozimus IV.24.

[3]) Nec ulla anabilus praeter Cannensem pugnam ita ad internecionem res legitus gesta, quanquam Romani aliguoties reflante fortuna fallaciis lusi bellorum iniquitati cesserunt ad tempus; et certamina multa fabulosae neniae flevere Graecorum. Ammianus Marcellinus XXXI. 14.

vidékre telepíté őket, hol szolgálatukból hasznot húzott. Halála után Rufinusnak, Arcadius ministerének, árulása kihozta őket onnan, hogy Görögországra zúduljanak. Ekkor kezdődik leghíresebb királyuk Alarikh alatt a visigóthok hosszú vérengző vándorlása, mely őket Görögországon és Itálián keresztül déli Galliáig vezetett, hol aztán megállapodtak.

II.fejezet.

A húnok megérkezése a Dunához - A Duna völgyével szomszéd barbár népek költözködése; egy részök Olaszországra tör, más részök Franczia - és Spanyolországot dúlja. - A húnok előnyomulása a Föl-Duna felé. Érintkezésök a burgundokkal a Harz-hegységben; ezek hogy jobban ellenök állhassanak, keresztyénekké lesznek. Rof, a húnok fejedelmi törzsének feje, a birodalom segítője lesz; összeköttetése Aëtiussal. Attila és Buda, a húnok új királyai a margusi egyesség. - Attila képe. - Attila valamennyi hún főnököt tekintélye alá vett. - Az akatzirok ellen táborozik; e nép királyává teszi idösb fiát Ellákot. - Attila megöli testvérét Budát. - Mars kardjának fölfedeztetése egy vérző ünő által. - Attila birodalma. - A húnok és rómaiak meghasonlása a margusi püspök miatt. - Attila háborúi Pannoniában, Moesiában és Thraciában. — II Theodosius császár tőle békét vásárol.

Mint a tenger, midőn partjain áttör s egy pillanat alatt elözönli a védtelen síkot, úgy borították el csakhamar Balamir csapatai azon egész földet, mely a góthok megfutamodtával pusztán maradt. A húnok a Duna roppant medréhez érve döbbenve állapodtak meg s nem háborgatták a római birodalmat, hanem folytatták a csatázást a barbár népek ellen. Mögöttök ellenséget nem hagytak; Az ostrogóthok nemzete járom alá hajtott [1]); Hermanarikh régi védenczei egymás után Balamirhez állottak; egyedül Athanarikh tartotta magát hű törzseivel a Kárpáthok legelzártabb völgyeiben; hanem ezen törzsek is bérczeik közé szorítva s éhen halva elszánták magokat, hogy követik Fridighern példáját, kit annyira gyaláz-

[1]) Ostrogothae Ermanarici regis sui decessione a Vesegothis divisi, Hunnorum subditi ditioni, in eadem patria remanserunt. Jornandes, De rebus Get. 48. fej.

tak, s inkább megadják magokat a rómaiaknak, mint fejet hajtsanak a varázsló nők fiai előtt. Athanarikh, bár nagy lelki küzdelmek után elfogadja e határzatot, és miután kérelmét a rómaiak épen nem utasították vissza, a visigóthok észrevétlenül odahagyták bérczeiket, elérték a folyó bal partját s hajókra szállottak [1]). Az európai, polgárisult vagy barbár nemzetekre nézve a húnoknak ezen közéjök nyomulása, a nomád Ázsiának Európára tolulása, nagy esemény volt. A megszállott vidéken azonnal minden más színt öltött; a míveltség nyomai melyek gótholtól eredtek, elenyésztek; a települt élet eltünt, a nomád élet egész durvaságában visszajött, s azon egész tájkör, mely az Al-Dunától a Fekete tenger hosszában a Káspi tóig terül, nem más volt mint egy hordák- és nyájaktól szünetlen hemzsegő országút. A húnok királyi törzse a Dunánál szállott meg, vigyázó őrszemként foglalkozva annak vizsgálásával, mi túl történik. Királyaik deszkapalotája minden évben előnyomult a folyó dereka felé, s a parti népségek ellenébeni foglalásokkal, a mint a húnok határszéleiket terjesztik, minden évben szaporodott érintkezési pontjuk a római birodalommal [2]).

E helyzetben a húnok, kik nem hogy földet míveltek volna, de még azon kevés míveltséget is lerombolták, melyet találtak, nem élhettek, ha csak a rómaiaktól gabonát és pénzt nem kaptak, vagy tartományaikat nem

---

[1]) Gothi . . . . aspicientes benignitatem Theodosii imperatoris, inito foedere, Romano se imperio tradiderunt. Isidorus Chron. Goth.- Cunstus exercitus in servitio Theodosii imperatoris perdurans, Romano se imperio seubdens . . . . Jornandes e. h. 28. fej. - Ammianus Marcellinus XXVII. 5. - Athanarikh maga Konstantinápolyba ment, melynek pompájaj elbüvölte s ott végezte életét. Ammianus Marcel. u.o. - Has. Themistius Orat. 13. - Sanctus Ambrosinus, Proemium de Spiritus Saneto II. köt. 603. 1.

[2]) Az iróknál több hún királyt találunk emlitve, kikről nevökön kivül: Donatus, Charaton stb. mit sem tudunk.

rabolták [1]). Rómának szükségképpen zsoldjába kellett őket fogadni s ők annak jó szolgálatot tettek akár idegenek akár magok a rómaiak ellen. Képzeljük a mongol birodalmat mindenkor, midőn egy Dsingiz-Khán vagy egy Timur kezében nem volt összpontosítva, íly tekintetet nyújtott ekkor a húnok birodalma; az elkülönzött hordák, külön királyságot, a független vagy csaknem független főnökök alig ismertek némi szövetségi köteléket. Ha egyik a római birodalom valamely tartományát rohammal fenyegette, a másik annak védelmére a császárnak azonnal segédseregeket ígért. Ez megszentesített bajvívás a testvérek közt s bizonyos mindnyájok által gyakorlott s annál tisztesbnek hitt minél nyereségesb ipar neme volt. A szövetségi kötelék gyengesége különösen a hún uralom két fő csoportozatában tüntette ki magát. A fehér húnok mint azon Káspi hordák, melyek Balamirt nem követték, önkormányzást, kényök szerinti had - vagy békejogot követeltek, ez történt azon törzsekkel is melyek bár a fekete húnokhoz tartoztak, Európa határánál tovább nem nyomulva megállapodtak. Az ílynemű működésben ügyes római politika ezen elkülönödésekbe terjesztőleg avatkozott nem kímélve pénzt és ígéretet s legkivált a keleti húnok szövetségét keresve, hogy a Dunamellékieket fékezhesse. Maga a királyi törzs nem volt egységben s tagjai közül, kik a törzsek kormányán osztozkodtak, kiki a saját kezére dolgozott. Attila rettentő akarata volt az, mi őket együttműködésre szorította, mint egy első lépésül egy egységes birodalom alkotása felé.

Theodosius, kinek rendszere volt a segédbarbárokat egymás által tartani zabolán, a húnokat a góthok ellensúlyozására használta, kiknek erejétől tartott. Fiai hasonlóan

[1]) Dicebar enim suae multitudinem rerum necessarirarum inopia ad bellum insurexisse. Prscus, Excerpta legationum 74. 1.

ezen politikát követték. 405-ben bizonyos Uldin hún királyt láttunk Honorius szolgálatában Radagais csapatai ellen, ki könnyű lovasságának rohamával a firenzei győzelmet eldöntötte [1]). Uldin már előbb is lekötelezve volt magának Arcadiust, midőn jól bepólyázva megküldé neki a császárja ellen föllázadt s a Dunán túlra menekült góth Gainas császári tábornok fejét [2]). Így tetszik, hogy a húnok valahányszor a visigóthokkal kellett mérkőzniök, kik szerintök szökevény alattvalóik voltak, dühöket kétszeresen éreztették. A birodalom zavaraival növekedett a hún hadilletőség, mely már Honorius és Arcadius alatt számos volt, még inkább nőtt pedig s 60.000 főnyi roppant számra emelkedett Placidia kormánya alatt. A dolgok ezen helyzeténél fogva, mely kincstáraikba pénzt hozott, a hún királyok kímélve bántak egy oly tartománnyal, mely jobban gazdagította őket a béke által, mint részletes rablások által tehették volna. Azért a Duna mellé telepedésök első ötven esztendejében magokat elég békesen viselték.

Azonban bár a római világ eleinte elkerülte a húnok egyenes befolyását, nem kerülte el a rendetlenségek visszahatását, melyet azoknak megérkezése és háborúik a birodalom éjszaki határvonalán előidéztek. A Duna völgye, minden fajú barbár törzsekkel borítva, melyek útjokban egymáson keresztül kasul törtek, egymásra torlódtak s egymást taposták, fölizgatott hangyabojhoz hasonlított. Ezen torlódások közepett mintegy két ellenirányú folyam alakult, melyeken ezen csordultig telt nemzettömeg kiözönleni ügyekezett. Egyik az illyr havasokon át Itáliának irányzott s Radagais berohanását

---

[1]) Uldinus, Orosius VII.40. - A Firenzei csatát, mely Radagaist Róma ellen vonulásában föltartóztatta, Stilicon 405- ben nyerte meg.

[2]) Chronicon Alexandr, 742. 1. - Comitis Marcellini Chron. - Philostorgius 531. 1. - Zosimus 798-799.1.

idézte elő, ki 405-ben Rómát sírja szélére vitte, a másik a Föl-Duna folytán nyomult elő, hogy Galliát elborítsa. Ezen utolsó bujdosást az alánok idézték elő, kik a húnoktól elváltak s ezek bosszújától rettegtek. Az alán horda, nomád mint a hún, útjában a folyamparti népségeket elsodorta s magával ragadta. Így egyesítette magával a siling vandalokat, kik Constantinus óta a Duna római partján tanyáztak az asting vandalokkal, kik a barbár parton a Kárpáthok tövében laktak és távolabb a svévek számos törzseit. Ezen néphadjárat elborította Galliát a 406-dik év utolsó napjaiban, s miután azt négy év alatt rommal töltötte el, átment Spanyolországba, melynek darabjain megosztozott. E volt a nyugoti birodalomra nézve a húnok bejövetelének egyik következménye s ez még nem a leggyászosabb.

A húnok mindíg előbb nyomultak, elfoglalva a bujdosóktól üresen hagyott tájakat, sátraik csakhamar a Közép-Dunánál emelkedtek. Midőn ide jutottak, előőrseik nem késtek megismerkedni a Harz hegység és a Rajna körül lakó germán nemzetekkel. A történetírók e tárgyra nézve egy igen különös eseményt beszélnek, mely minket francziákat nem egy oknál fogva érdekel, miután az a burgund népet, azon népek egyikét illeti, melynek vére folyt ereinkben. Ezen nép előbb egészen a Harz hegyek tövében s a Majna partjain lakott s ott földmívelésből, ácsmunkából vagy kádárságból s kézimunkájából élt, melyre a határszéli római városokban szegődött [1]). Törzseinek egy része többiektől külön vált 407 vagy 408-ban, s átköltözött Galliába, hol Honorius császártól Helvétiában szállást nyert [2]); az a rész mely nem hagyta el az ősi földet, a leggyengébb volt. Azért

---

[1]) Quippe omnes fere sunt fabri lignarii, et hac arte mercedem capientes semet ipsos alunt. Socrates VII.30.

[2]) Orosinus VII. - Prosper Aquitanus, Chron.

ezen gyakorolák a húnok első rablásaikat a Rajna völgyében. Midőn legkevésbé sem várták, fölégették a burgund falvakat, elrabolták termesztményeiket, rabságra hurczolták nejeiket; azután Oktár király [1]), ki ezen rablásokat igazgatta távozott, de csakhamar ismét visszatért. A burgundok megkísértették az ellenállást, de meg lőnek verve. Ők ekkor theokratiai kormánynak hódoltak, mely egy elmozdíthatatlan főpapból úgynevezett, sinistből [2]) és választott királyaikból állott, kiket a népgyűlés vagy inkább a főpap kénye szerint elmozdíthatott. Ha a burgund hadsereg kudarczot vallott, ha rossz esztendő s szűk termés volt, ha a nemzetet valami természeti csapás érte, rögtön letette a királyokat, kik nem tudták az ég kegyét eszközleni; így kívánta a törvény [3]). Könnyen elgondolható, hogy a burgundok a jelen körülmények közt nem kímélték királyaikat, sőt többet tettek, kitették főpapjokat. Miután a dolgot éretten megfontolták, elhatározták, hogy egy római püspökhöz folyamodjanak, kinek közbenjárása által a keresztyények nagy istenének pártfogását megnyerjék, mert isteneiket a rájok rohanó ördögi faj ellenében gyengéknek vagy tehetetleneknek gyanították. A püspök (azt hiszi, hogy a trieri Szent Severus volt) azt felelte nekik, hogy kérelmök megnyerésének eszköze a szent keresztség fölvé-

---

[1]) Oktár, Attila nagybátyja. Jornandes e. h. 35. fej. - Ouptar, Socrates VII. 7. - Ez a király Subthar-nak van nevezve Attila latin életiratában, melyet a XI-dik században egy Juvencus Coelius Calanus nevü dalmata régi irományok és hősi hagyományok után szerkesztett. Annyi bizonyos, hogy a dalmat történetiró e Subt har-ja egy azon személy a görök irók Quptar-jával, és minthogy Juvencus Coelius Calanus őt Attila nagybátyjává teszi, Ouptar és Subthar világosan egy személy Jornanades Oktar-jával.

[2]) Sacerdos apud Burgundios omnium maximus vocatar Sinistus, et est perpentuus. Ammianus Marcellinus XXXVIII. 6.

[3]) Rex .... postestate deposita removetur, si sub eo fortuna titubaverit belli, vel segetum copiam negaverit terra. Ugyanő u.o.

tele. " Maradjatok itt," mondá, "böjtöljetek egy hétig s én megoktatlak és megkeresztellek benneteket [1]." Hetednap megkeresztelte őket. Az egykorú elbeszélő, kitől bírjuk ezen részleteket, úgy látszik azt akarja elhitetni, hogy az egész Rajnántúli burgund nép vette föl ekként a keresztséget, mi alig hihető, ha a körülményeket tekintetbe vesszük: több okunk van hinni, hogy ez a püspök és az előkelő főnökök közt az egész nép nevében s némileg annak meghatalmazásából történt. Bár mint történt legyen, a czél el volt érve. A burgundok ettől fogva az ördögök ellen vértezve győzhetetleneknek hitték magokat; most már ők támadták meg s összeaprították a húnokat, csupán 3000 emberrel 10.000 ellenében. Oktár király, ki a csata előtti estét dobzódva töltötte, éjtszaka szörnyet halt [2]: a burgundok ez eseményben mint a másikban is az őket pártoló új isten kezét látták. A galliai burgundok már ekkor keresztyének voltak. Ezen Oktár, kiről most emlékezénk, testvére volt Mundzukhnak, Attila atyjának; volt még két testvére Oibars és Rof [3]), kik mint ők

[1]) Ile cum septem dies jejunare eos jussisset, ac fidei rudimenta insti tuissef, octavo tandem die baptismo donatos remisit. S o c r a t e s VII. 30.

[2]) Etenim Hunnorum rege, cui nomen erat Uptarus, prae nimia ciborum ingluvie nocte quadam suffocato .... S o c r a t e s VII.35.

[3]) E két hún főnők, Attila nagybátyjai, nevére meg kell jegyeznünk, hogy az elsőnek nevét Οηβαρσιοξ alakban, mint Thierry Oëbarse-nak ad vissza, egyedül Priscus töredékeiben találjuk, ki őt 449-ben Attila lakomáján ennek oldala mellett ülve látta. Miként hangozhatott e név eredetileg, magából ez egy adatból nem lehet meghatározni; ezért adtam azt a görög leirást követve, de a görög végzet elvetésével. A második nevet illetőleg figyelembe kell vennünk, hogy az Priscusnál csak négyszer, mégpedig második ejtésben kétszer (Ρονα βασιλευοντοξ, és τελευτησαντοξ Ρονα) és negyedik ejtésben (τον Ρονον) ismét kétszer fordul elő, miből a görög nyelv ismerője előtt tisztán áll, hogy e névnek első ejtésben Ρονοξ-nak kell lenni. Minthogy pedig a görögösitett neveknél, hogy az eredeti nevet tisztán megkapjuk. a latin u s végzetnek megfelelő οξ, ηξ, ιξ, οξ, ονξ végzeteket el kell vetnünk. (péld. Αρπαδηξ - Árpád, Ζολτοξ- Zsolt, Ταξιζ - Taks, Τασηξ - Tas, stb. a Ρονοξ névből a görög végzet elvetése után a Ρον marad, melyet a betük eredeti jelentése szerint Rov-nak vagy igen csekély hangváltozással Rof-nak kell ejtenünk, mint erre bennünket A Tiszaparti Rof helység neve utal. Kik a Priscusnál előjövő második ejtés után R u a vagy R o a nevet vették eredetinek, miként utánok Thierry is R o u a-t ir, e név iránt nem voltak tisztában. A ford.

független főnökök voltak [1]), úgy hogy ezen királyi vérből eredt család kezei alatt volt a hún hordák nagyobb része. Rof különösen fogékony és elhatárzott főnök volt. Összeköttetésénél fogva a római patríciussal Aëtiussal, ki nála kezes volt, sikerült neki a császárokra nézve nagyon is alkalmatlanul beavatkozni Róma belügyeibe. Rof, ki két kézzel látott a dologhoz, a keleti császár II.Theodosiussal 350 font arany évenkénti segélypénzt adatott magának, mint ő adónak vett, de aminek ez tisztességesebb zsold nevet adott, azért mert Rof, miután elfogadta a római tábornoki kinevezést, a császár tisztje volt, kinek szabadságában állott érdeméhez képest olyan bánásmódot vagy díjazást követelni, a milyet tetszett; íly gyalázatos okoskodásokkal ügyekezett a byzanti udvar palástolni gyávaságát. Mi a Rofféle római tábonokokat illeti, ezek tudván hogy legfőbb érdemök rettenteni, ez eszközt, mely mindig a zsold növekedésével végződött, bőven fölhasználták. Rof a császárság ellenében elvül követelte fölállíttatni, hogy minden, föld és nép, mi a Duna éjszaki partján fekszik, a húnoké, miként dél a rómaiaké, hogy túl az ő urodalmok van, melybe semmi más népnek nincs joga avatkozni. Három vagy négy dunántúli nép véd és támadó szövetséget kötött a byzanti udvarral; Rof élénk panaszra fakadt s háborúval fenyegetőzött [2]). Két consulságot viselt férfiút küldtek hozzá

[1]) Is namque Attila, patre genitus Mundzucco, cujus fuere germani Octar et Roas, qui ante Attilam regnum Hunnorum tenuisse narrantur. Jornandes. De rebus Get. 35. fej. - Priscus a Jornandes Mundzuccusát Mundiukhnak (Μουνδιονχοζ) nevezi, - Jornandes Roas-a a görögöknél Ρουαξ, Ρονγαξ, Ρονγιλαξ

[2]) Cum Roua, Hunnorum rex. statussiet, cum Amildsuris, Ithimaris, Tonosuris, Boiscisa, caeterisque, que Istrim accolunt, quod ad armorum sociiatatem cum Romanis jungendam confugissent, bello decertare. . . . Priscus Excerpta legat. 47. 1. - Jornandes e különféle nevezetü népeket ugy emliti mint az első húnokat, kik a Palus Maeotison átkeltek, Mox ingen tem ilam paludem transiere, illico Alipzuros, Aleidzuros (Amildzuros) Itamaros, Tuncassos et Boiscos, qui ripae istius Scythiae insidebant. Jornandes, De rebus Geticis. 24. fej.

magyarázatba ereszkedni, azonban e közben 434 vagy 435-ben Rof meghalt, trónját két unokaöccsének Attilának és Budának [1]) hagyván: ezen új királyok fogadták a római követséget.

Az értekezlet egy síkon történt a Duna jobb partján, a Morava folyó beszakadásánál, igen közel a római Maargus városhoz; a húnok lóháton jelentek meg, s miután sehogysem akartak leszállani, a római követek, nehogy méltóságokból veszítsenek, kénytelenek voltak hasonlóan nyeregbe maradni [2]). Oly hangot hallottak itt, mely nem szőnt meg őket a jövő iránt nyugtalanítani. A dunai törzsekkeli szövetség közvetetlen fölbontása, mind azon húnok nagyok vagy kicsinyek kiadása, kik fegyvert viseltek vagy menekültek a keleti birodalomba, a váltság nélkül megszökött római foglyok visszaszolgáltatása vagy mindegyikért 8 darab arany fizetése, forma szerinti leköteleztetés a húnokkal ellenségeskedő egy barbár népet sem segíteni, végre az adó növelése, mely 350 font aranyról 700-ra emeltessék, ezek voltak az Attila által előterjesztett vagyis inkább előszabott egyezkedési föltételek [3]). A küldöttek ellenvetéseire, legkisebb fölvilágosítási iránti kérelmökre a hún királynak nem volt

---

[1]) Attila nevét a görög iróknál Αττηλαξ és Ατηλαξ alakban, a Jornandes B l e d a-ját vagyB l e t a -ját Βληδαξ és Βλιδαξ alakban találjuk. (A görög és latin irók által használt B l e d a név, melyet a Thierry is elfogad a mgyar közönség előtt ismeretlen és idegenszerü lévén , a magyar forditásban jónak láttam a helyett a hazai krónikáinkban s nemzeti hagyományainkban ránk szállott B u d a nevet használni. A ford.)

[2]) In hanc urbem a rege et Scythis delecti, extra civitatem equis insidentes, nec enim barbaris de plano verba facere placuit, converunt. Neque vero non suae dignitatis rationem legati Romani habuerunt, et ab hac usurpatione, eodem quoque apparatu, in Scytharum conspectum venerunt, ne sibi peditibus cum equitibus disserendum foret. P r i s c u s E x c. L e g a t. 48. 1.

[3]) Unoquoque anno septingentas auri libras, tributi nomine, Scytharum regibus a Romanis pendi, cum antea tribututm annuum non fuisset nisi trecentarum quinquaginta librarum. P r i s c u s e. h.

más válasza, mint "háború." s miután a követek tudták, hogy uruk mindenre kész a háborút kivéve, fölhatalmazva hitték magokat mindent megígérni. Megesküdvén azért mindkét fél, mindegyik saját hona szokása szerint téve hitét [1]). Így végződött ezen híres margusi békekötés, melyre majd oly sokszor látjuk hivatkozni Attilát s mely neki fegyvertárul szolgált a római birodalmat politikával verni, midőn fegyverrel nem szorongatta. Hogy a szerződés megtartása beli lelkiismeretes hűségöket bizonyítsák, nem késtek a rómaiak két vendégök, két királyi vérbeli ifjú fejedelem, Mama és Attakám fiainak kiadásával. Ezeket római földön, Carcussal, a Dunamelléki Thracia egy erősített városával szemben kézhez adták, s Attila őket azonnal az őket odavivők szeme láttára keresztre feszítette; ekként igtatta be magát az uralkodásba [2]). Attila testvéröccse volt Budának, de már közösen uralkodtak a kormány tettleg az ifjabb kezébe nyugodott. Ő ekkor 35-40 éves lehetett, mint a történetíró megjegyzéséből kivehető, mely szerint 451-ben, galliai hadjárata korában haja már őszbe keveredett [3]). Ezen fölvétel szerint születése a IV.század utolsó éveibe esik 20-25 évvel a hún hordák Európába telepedte után. Az Attila vagy Athel név, melyet Mundzukh fia viselt s mely nem más mint a Volga régi neve [4]), némi okot ad gondolnunk, hogy ő a napot ezen folyó partjain, a húnok eredeti szállásán, pillantotta meg; minden esetre férfiúvá a Duna partjain nőtt; itt tanulta a háborút s beavatva jókor az európai világ eseményeibe itt ismerte meg az

[1]) Jure jurando ritu patrio utrimque praestito. U g y a n ő u. o.

[2]) De quorum numero filii Mama et Attakam, ex regio genere, quos Scythae suscipientes is Carso Thraciae castello crucis supplici affecerunt, et hanc ab his fugae poenam exegerunt. U g y a n ő u. o.

[3]) Canis aspersus. J o r n a n d e s d e r e b u s G e t i i c i s, 35.fej.

[4]) E folyónak maig nincs más neve a tatár népeknél. - A Volga nevet a bolgárok vagy volgárok partjaira telepedtétől nyerte a VI- dik század vége felé.

ifjú Aëtiust, a rómaiak kezesét nagybátyjánál Rofnál. Hihetően s a szerint a mint gyakorlatban volt a csere egy neme a barbárság és polgárisultság közt mialatt Aëtius első hadi gyakorlatait a húnoknál Attila az övéit a rómaiaknál végezte, tanulmányozva mint vadász a vad ösvényeit ezen társadalom hibáit, a román elem gyengeségét s a barbár erejét a hadakban, a császárok alkalmatlan voltát, az államférfiak romlottságát, az alattvalók erkölcsi segélyforrásainak hiányát, szóval mindazt mit később oly jól ki tudott zsákmányolni s mi merészségének és lángeszének emeltyűl szolgált. Aëtiust és őt a barátság egy neme köté egymáshoz, mely csekély szolgálatok és kölcsönös kis ajándékokban mutatkozott. A római latin titkárokkal és tolmácsokkal látta el a húnt, a hún neki viszont némi különös tárgyat, némi éktelen vagy nevetséges szörnyet, egyszer egy törpét küldött [1]). E két férfiú becsülte egymást és titkon tartott egymástól, mint két versenytárs, kiket a szerencse folyama egykor a csatamezőn szembe vezetend s kik egyedül méltók egymással mérkőzni.

A történetirat Attiláról oly képét hagyott reánk, mely után ezen híres barbár igen pontosan elénk állíthatjuk. Alacsony termetű széles vállú, nagyfejő, apró mély szemő, ritka szakállú, lapult orrú, s arczszíne szinte fekete volt [2]). Természete szerint hátravetett feje nyugtalanul s kíváncsian körülhordott tekintete tartásának némi daczos és parancsoló kifejezést adott [3])." e volt a férfiú, " mondja Jornandes, kit örömest idézünk, mert gyermete-

---

[1]) Később lesz szó e törpéről, kit Zerkónnak hittak, s ki mielőtt Attila birtokába került, Buda tulajdona volt.

[2]) Forma brevis, lato pectore, captite grandiori , minutis oculis, rarus barba, ... simo naso, teter colore. J o r n a n d e s. D e R e b u s G e t i c i s 35. fej.

[3]) Erat superbus incessu , huc atque illuc circumferens aculos, ut elati potentia ipso quoque motu corporis appareret. J o r n a n d e s e. h.

gen visszaadja a góth nemzeteknél fönnmaradt benyomásokat, " e volt a férfiú, kire a végzet bélyegét ütötte, ki a népek rettentésére s a világ rendítésére született [1]." Ha valami fölingerelte, arcza elkomorult, szemei szikráztak; a legelszántabbak nem mertek haragja kitörésével daczolni. Szavait sőt tetteit is bizonyos hatásra számított nyomatékosság bélyegezte; fenyegetni csak rettentő kifejezésekben szokott, ha dúlt, inkább azért dúlt, hogy romboljon, mint hogy raboljon; ha ölt, csak azért ölt, hogy ezer meg ezer temetetlen halottat hagyjon az élőknek látmányul. E mellett azokhoz kik tudtak hódolni, nyájasnak, kérelemmel engesztelhetőnek, szolgái iránt nagylelkűnek s alattvalóival szemben fedhetetlen bírónak mutatkozott [2]. Öltözete egyszerű de nagyon tiszta [3], élelme hús volt fűszer nélkül s ezt fatálon hordták elé [4]; általában szerény és mértékletes életmódja ellentétben állt a fényűzéssel, melyet maga körül kifejtve látni szeretett. A kálmuk faj ingerlékenységével megvoltak benne annak állati ösztönei is; részegségig ivott s hölgyek után szenvedéllyel járt; bár Jornandes kifejezése szerint "-számtalan neje volt" mindennap újat vett "s fiaiból szinte nép telt [5]." Vallásos hitet nem ismert, szertartást nem követett; csupán a jósok kik, mint a mongol uralkodóknál a sámánok, mindíg mellette voltak tanakodtak

---

[1])Vir in concussiomen gentis natus in mundo, terrarum omniom metus. Ugyanő u. o.

[2]) Ipse manu temperans, consilio validissimus, supplicantibus exorabilis, proplitius in fide semel recemtis. Jornandes u.o.

[3]) Frugalis adomodum vestis niihil, quo ab aliorum vestibus dignosci posset, habebat, nisi quod erat pura et impermixta. Priscus, Excerpta Legat. a 449. évre.

[4]) Sed caeteris quidem barbaris et nobis coena, omnium eduliorum genere referta et instructa, praeparata erat, et in discis argenteis reposita; Attilae in quadra lignea, et nihil praeter carnes. Ugyanő u.o.

[5]) Qui . . . post innumerabiles uxores, ut mos erat . . . Filii Attilae, quorum per licentiam libidinis poene populus fuit. Jornandes, De Rebus Geticis 50. fej.

szemei előtt a jövendőről az elhatározó körülmények között.

Ezen ember, kinek élete csatákban folyt le, ritkán harczolt személyesen: fejével volt hadvezér. Mint minden ösztönében ázsiai, magát a háborút is a politika mögé helyezte, mindíg elsőséget adva a csel számításainak az erőszak fölött s azokat ennél többre becsülve.

Ürügyeket költeni, alkudozásokat mindíg kellő időben kezdeni, azokat mint valamely fonal szálait úgy összebonyolítni, hogy bennök az ellenfél végre is magát megfogassa, ellenségét fenyegetéseivel szüntelen habozásaiban tartani, és mindíg tudni várni, e volt az ő roppant ügyessége. A leghitványabb ürügy neki gyakran a legjobbnak tetszett, mert nem lehetett teljesíteni; abbahagyta elővette, egész éveken át nyugodni hagyta, de le nem mondott róla soha. Különös látmány lehetett azon számtalan követség, melyel később a byzanti udvart terhelte, s melyeket kegyeltjeinek osztott, kiket meg akart gazdagítani. Ismerve ezen megromlott és megrontó udvar tekervényeit, mely ajándékokkal a barbár alkudozók készségét megvásárolhatni hitte, szolgáit oda utasítá szerencsét keresni a birodalom rovására, természetesen velök utóbb számolandó. Szemtelenségét annyira vitte, hogy őket a császár bőkezűségébe ajánlotta, s az ő ajánlása parancs volt. Titkárai egyikének kedve kerekedvén gazdag római örökösnőt venni nejül, Theodosiusnak kellett egyet számára találni, s miután a fiatal leány, hogy ezen gyűlölt házasságtól meneküljön, magát megszöktette a római kormánynak azt egy más szintoly gazdaggal, de elszántabbal kellett helyettesíteni. Ilyen volt azon ember, kinek kezében a világh sorsa volt nyugvandó.

Attila nem egyébért sietett annyira mint tette, a rómaiak megkötésével a margusi béke által, mint hogy külelfoglaltatások nélkül foglalkozhasson a királysága

állapotát átváltoztatandó újításokkal. Rofnak igen határozatlan eszméje a hún nemzet jogairól a Dunától éjszakra az új király fejében roppant rendszerré nőtt, mely nem egyébre irányult, mint az egyazon kormány alatt egyesített egyazon akaratnak hódoló húnok által a római birodalom ellenében egy barbár nemzetekből álló birodalmat teremteni, szóval azt tenni éjszaki Európára nézve, mit Róma délre nézve tett. Első gondja volt megállapítani felsőségét nyugoton valamennyi vele egyenlő kis főnökök közt; nehéz volt a feladat, de sikerült, miután nagybátyja Oibars maga adott példát a meghódolásra. Keleten, a fehér húnok ágánál s a fekete húnok azon hordáiban, melyek Balamirt nem követték, a vállalat még több akadállyal járt, de itt is némely kedvező körülményeknél fogva hasonlóan sikerült [1]). Theodosius, legujabb köteleztetései daczára azon dolgozott, hogy az akatzirokat [2]), egy hún nemzetet, mely khazár (kozák) név alatt a Duna völgyét földúlta s mely akkor a Don lapályát birta, hol az alánok helyét foglalta volt el, magához csatolja. Az akatzirok egy kis köztársaságot képeztek törzsfőnökeik kormánya alatt, kik a közöttök legöregebbeket ismerték felsőbjükül. Theodosius küldönczei, kik ezen főnököknek ajándékokat osztogatni voltak rendeltetve, elmulasztották azt a legöregebbnél Korda nevezetűnél kezdeni, ki is szándékosan megbántottnak hitte magát [3]) s ezt azzal

---

[1]) Pace cum Romanis facta Attilas et Bleda ad subigendas gentes Scythicas profecti sunt, et contra Sorosgos bellum communibus viribus moverunt.

Priscus, Exc. Leg. 47. 1.

[2]) E nevet Αχατξιζοι,Κατζιξοτ, Αχατιξοι, alakban találjuk (Priscusnál és Menandernél). - Agazziri (Jornandesnél). A VII- dik században e nép a történelemben Χαξαζοι név alatt tünik föl. Lásd alább Heraclius persiai hadjáratát.

[3]) Qui es munera attulerat, pro cujosque gentis merito et grado minime distribuerat Curidachus (Κουξιδοχοξ) enim secundo loco acceperat, qui regum antiquior, primus accipere debuerat. Priscus, Exc. Leg. 47. 1. (Az idegenszerű Kuridah helyett bátorkodtam forditásomban a magyar hangzásu Korda nevet fölvenni.) A ford.

bosszúlta meg, hogy Attilát a dologról tudósította. Ez egy nagy sereg élén rögtön oda sietett, megfészkelte magát a tartományban, megverte s elölte a főnökök nagyobb részét, s Kordát, kit sehol nem látott, magához hívatta, mondván hogy várja őt, megosztandó vele a győzelem gyümölcseit. De az öreg akatzir, ki törzsével együtt egy szinte hozzáférhetetlen vidékbe vonult, igen is óvatos volt onnan ki nem menni. "Én csak ember vagyok" felelé Attila követének, "s ha gyenge szemeim nem nézhetnek merően a nap fényébe, hogyan állhatnák ki az istenek legnagyobbikának ragyogását? [1])" Attila látta kivel van dolga s Kordát békében hagyta, hanem a többi törzsekből királyságot alkotott, legidősebb fia Ellák számára [2]). Ezen királyságból mint működései középpontjából folytatta csaknem mindíg szerencsés háborúinak sorát az ázsiai hún hordák ellen. Innen tört a szláv és germán nemzetekre, terjesztve hódításait a Bált tenger partjáig [3]), s meghódította egész Éjszak-Európát Skandinávián s a nyugoti szögleteken kívül, mely az Óczeán, a Rajna s azon vonal közt feküdt, mely a Fel-Rajnától csak nem az Elbe folytát követte. Ezen birodalom, ha kiterjedésére fölül nem multa, vetekedett a római birodalommal.

E nagy dolgok nem történhettek a nélkül, hogy Attilának számos ellenségei ne támadjanak, különösen a királyi törzs tagjai közt, kik minden alkalommal ellen szegülést mutattak. Voltak közöttök, kik átmentek a

---

[1]) Si enim immotis oculis solis orbem intueri nemo potest, quomodo quis sine sensu doloris cum deorum maximo congrediatur ? P r is c u s e.h. 448 évre.

[2]) Ellacus. J o r n a n d e s, D e r e b u s G e t i c i s. 50. fej.

[3]) Lásd az Edda külömböző helyeit és kivált az Attiára vonatkozó költeményeket; oly nyomokat találunk ezekben, melyek azt bizonyitják, hogy ezen király alatt a húnok hatalma a szláv és germán tartományok legvégső széleiig terjedt.

római birodalomba a császár segélyét sürgetni; de Theodosius gyávasága mindig kezére dolgozott Attila kegyetlenségének; a szerencsétleneket kiadták a vérpadra. Bele keveredett é Buda a cselszövényekbe? Fogta-é pártjukat az elégedetlen főnököknek? vagy egyedül személye volt-é gát nagyratörő testvére előtt, ki magával egyenlőt ismerni nem akart? Nem tudjuk. A történetirat elrejté előlünk azon borzasztó családi tragédia részleteit és bonyodalmát, melynek csak catastrophját tünteti elénk. Attila megölte Budát "csellel és orvul," mondják a történetírók; egyik hozzá teszi, hogy e testvérgyilkolás csak előjátéka volt az emberi nem gyilkolásának [1]). A húnok erkölcsei oly vérengzők voltak, hogy e vétek közt fölindulást nem gerjesztett; csak néhány Budához különösen szító törzsek s némely barátai, kik emlékét fönn óhajtják tartani, keltek föl, ezek is könnyedén el lőnek nyomva. Ugyanez idő tájban egy esemény adta magát elő, mely a képzelgést megragadva Attila tekintélyének sőt magának vétkének is némi természetfölötti szentesítést adni képes lehetett. Ennek megérthetésére tudnunk kell, hogy a Pontusz melléki lapályokat lakó régi seythák bálványa egy csupasz kard volt fölbe ásva, melynek csak hegye volt a földszínén fölül [2]), méltó istenség a pusztákhoz, hol csak az erősebb joga uralkodott. Scytia területén fajt faj, uralmat uralom váltott föl, s Mars kardja (e nevet adták annak a rómaiak) századok hosszán feledésbe merült. Egyszer egy hún ökrész egyik ünőjét lábán erősen megsérülve sántítni látván, ennek okát

---

[1]) Bleda rex Hunnorum, Attilae fratis sui insidiis interimitur. Marcellini Comitis Chron.-Jornandes, De rebus Get. 35. fej. - Tyro Prosper. - Abbatis Urspergensis Chron. - Tendens ad discrimen omnium nece suorum. Jornandes e. h.

[2]) Lásd Herodoti Hist. IV. könyv. 76. 77. fej. - Hic (Martis ensis) tanwuam sacer, et deo bellorum dedicatus, a Scytharum regibus olim colebatur. Priscus e. h. 33.1.

nyomozza s a vér nyomán menve egy hegyes vasra akad, mely a magos főből kitőnt. A földet körös körül kiásni, a rozsdaette kardot kivenni [1]) s a királynak elvinni, e volt az ökrész legelső gondja. A király örömmel fogadta azt, mint az ég ajándékát, mint uralkodásának jelét, melyet neki a végzet a világ minden népei fölött adott [2]): legalább ügyekezett e véleményt terjeszteni, ha maga nem osztotta is. E pillanattól fogva úgy beszélt és tett mint az egész barbárság ura és fejedelme.

Miután Attila ezen első lépést megtette vagy közel volt, hogy megtegye, szemeit ismét a románságra vetette, melyet hat vagy hét év óta nyugton hagyott. Azon modor mellyel 441-ben a birodalom ügyeibe ujra beavatkozott, különös említést érdemel, mert jól festi jellemét és politikáját. A határszéli várak egyikében kellett azon vegyes vásároknak tartani, melyekre a barbaroknak szabad menetök volt; a húnok arra nagy számmal és rejtett fegyverrel jelentek meg. Vásár közben fegyverre kaptak, megrohanták a tömeget, kirabolták a kereskedőket, s uraivá lettek a helynek. A fölvilágosítás iránti kérelmekre, melyek Konstantinápolyból jöttek, Attila azt felelte, hogy ez nem más mint megtorlás; miután a margusi püspök a hún királyok sirboltjába belopózkodván, annak kincseit elrabolta [3]). Jóllehet a margusi püspök tulajdonképpen igen kevés érdekre lehetett méltó, a tett, mely rá volt fogva, igen bajosan hihetőnek látszott, s a vádlott azt oly határozottan tagadta, hogy a római kormánynak

---

[1]) Cum pastor quidam gregis unam buculam consiceret claudicantem, nec causam tanti vulneris inverinet, sollicitus vestigia euroris insequitur, tandemque venit ad gladium. Jornandes, De rebus Geticis 35. fej.

[2])Totius mundi principem constitutum, et per Martis potestatem sibi concessam esse bellorum. Jornandes u.o. - Priscus, Exc. Leg. 33.1. Totius Scythine regnator. Jornandes e.h. 34. fej.

[3]) Margi enim apiscopum in suos fines transgressum regum suorum loculos et reconditos thesauros indagatum expilassae.

Priscus, Exc. Leg. 33. l.

nem lehetett tagadását nem pártolni. Ezen vita közben Attila a folyó partját beszáguldta, kizsákmányolva a nyílt városokat s lerombolva a várakat; így vette be Viminaciumot is, Felső-Mocsia nagy városát. A lakosok egyre írták a levelet a császárnak, hogy vessen véget nyomoraiknak. "Ha vétkes a püspök," mondák, "ki kell adni; ha ártatlan bennünket kell védelmezni [1])." A püspök hívén, hogy gyávaságból őt áldozandják föl, átmegy a húnok táborába s megígéri nekik, hogy átadja a püspöki várost, ha életben maradásáról kezeskednek [2]). Tüstént sereget adnak neki, melyet lesbe helyez, s következő éjjel Margus Attila hatalmába esik [3]). Ez első ürügy kimerítésével a barbár király minden nap ujat talált; majd az adófizetés késett el; majd nem küldte át híven a római kormány a szökevényeket, s minden követelőzése súlyául lángba borította Moesia egy egy vidékét. Ratiaria nagy és népes városát rohammal vette be, Singidont rommá tette; azután a húnok átkeltek a Száván s bevették Sirmiumot, Pannonia régi fővárosát, s ezzel Trachiának fordulva, Naissus (ma Nissa) vidékéig hatottak öt napi távolra a Dunától. Ezen várost, Konstantin szülőföldjét tökéletesen lerombolták, Sardicát (ma Szófia) kirabolták és porrá égették.

Azon néhány évi haladék, melyet Attila házi viszályai következtében a rómaiaknak engedett, a húnokra nézve csak nyugidő volt, rablásaikat 446-ban ujra kezdék. Hetven földúlt város, Thesszaliának Thermopyláig bebarangolása, két római hadseregnek egymás után tönkre

[1]) His gestis cum multi in sermonibus dictitarent, episcopum dedi opotore, ne unius hominis causa universa Romarorum respublica belli periculum sustineret. Priscus, Exc. Leg. 33.1.

[2]) Ille se deditum iri suspicatus, clam omnibus civitatem incolentibus, ad hostem effugit et urbem traditurum, se sibi Scytharum reges leberalitate sua consulerent, pollicitus est. Ugyanő u. o.

[3]) Nocte, dato signo, exiliit, et urbem inimicorum ditionis potestatisque fecit. Ugyanő u. o.

tétele jelölte az ezen és a következő évi hadjáratokat. Theodosius, saját ellenállásában elfáradva, békét ajánlott, mely megköttetett azon föltétel alatt, hogy Attila azonnal 6000 font aranyat kapjon hadi költségei kárpótlásául s hogy ezen fölül 2000 font évenkénti adót fizessenek neki [1]) s hogy a római terület örökre zárva legyen a húnok előtt kivétel nélkül.

Most egy igen nehéz kérdés merült föl: honnan fizetni az ígért összegeket? mert a császári kincstár üres volt; Theodosius ezt igen jól tudta s Attila előtt szintúgy nem volt titok. Jól értesülve a császárság belügyeiről ismerte ő a tartományok nyomorát, melyhez egyébiránt ő oly sokkal járult, ismerte azon uralkodó őrült tékozlását, ki soha magát meg nem gondolta, ismerte a ministerek rablásvágyát. Azért egy külön követet küldött Konstantinápolyba, hogy siettesse az adó behajtását, a szerint mint az fizetendő volt, s hogy annak kezeibe szolgáltatását biztosítsa; e küldetésre egy Csát [2]) nevezető tisztjét, főministerének testvérét választotta. Hasonlíthatatlan lealacsonyítás volt Theodosiusra nézve ezen barbár végrehajtónak jelenléte, ki a császárt kivetéssel látszott fenyegetni, ha alattvalóit ki nem zsarolja. Miután Attila adóját se halogatni se megbirni nem lehetett, a byzanti udvar a legkényelmesebb és leggyorsabb adószedési eljáráshoz folyamodott, azzal egyedül a gazdagokat s

---

[1]) Pontosabban kétezerszáz font aranyat, δυοχιλιαξ χαι εχατον λιτζαξ. P r i s c u s, E x c. L e g a t. 34. 1.

[2]) Scotta, qui susciperet, advenerat, P r i s c u s e. h. 35. 1.

(P r i s c u s-nál, ki egyedül emlékezik e férfiuról, neve Σχοτταζ alakban van irva: hogy azonban az idegen nevekben előforduló τχ összetett betük a görög nyelvben nem létezö cs hangot fejezik ki, számos példákkal bizonyitható Azért az eddig ugy a hazai mint külföldi irók által a görög szöveg latin forditása után a S c o t t a -nak irt nevet, eredeti hangzására visszavinni ügyekezve bátor voltam a görög végzet elvetésével C s á t alakban vissza magyarositani. melyet mint helynevet a Borsod megyei C s á t h mezőváros nevében föltalálunk A ford.)

legkivált a senatorokat terhelvén. Azonban sokan a gazdagok közzül az idők viszontagságai folytán tönkre jutottak, s midőn a kincstár ügynökei mértéktelen szigort fejtettek ki, kétségbeesés ragadta meg a társadalom felsőbb osztályait; a nők eladták ékszereiket, az apák házi bútoraikat. Találkoztak, kik segélyforrások hiányában magokat fölakasztották, vagy éhen ölték el [1]). Az elkeserültség és szégyen határtalansága fölébreszthette volna ezen kormány erélyét s a helyett azt teljesen leverte. Attila hatalma, lángesze, ördögi szelleme által bizonyos bűverővel hatott Theodosiusra, mely őt a vésszel szemben elzsibbasztotta. Nem tudott egyebet mint átkozni a barbárt s vesztét kívánni, a nélkül, hogy annak előkészítéséhez utolsó erőfeszítést merészelt volna. Jobb szeretett elkábulni hitvány vagy nevetséges foglalkozásaiban, melyek közt töltötte életét. Micsoda férfias határozottságot lehetett várni ezen udvartól, melyben a császári fő kardhordó [2]) egy herélt volt? Nem értett az egyébhez, mint asszonyi cselszövényhez s nem gyakorolt mást mint árulást; így Theodosiusnak és a római birodalomnak pórul kellett járni.

---

[1]) Conficiebantur enim eiiae pecuniae cum acerbitate et contumelia . . . . mundum uxorium et pretiosam supellectilem in foro palam et publice venum exponebant . . . Multi sibi violentas manus attulerunt, aut aptato collo laqueo vitam finierunt. P r i s c u s e. h. 35. 1.

[2]) Spatharius. Σπαθαξιοξ. - Ez a konstantinápolyi udvar egyik főméltósága volt.

III.fejezet.

Attila követsége Theodosiushoz. - Edek és Orestes. - Chrysaphius herélt Edeket megvesztegeti, hogy Attilát ölje meg. - Theodosius követsége Attilához: Maximinus, Priscus, Vigil. - A hún és a római követek együtt indulnak Hunniába. -Thracia és Moesia siralmas állapotja. - A sardicai pihenés: a Maximinus által adott ebéd; a rómaiak és a húnok közötti szóvita; Orestes fenyegetőzése. - Naissus romjai. - Attila nagy vadászatra készül Pannoniában; a követségek átkelése a Dunán. - A két követség elválik egymástól. - Attila tábora. - A hún tisztek látogatása Maximinusnál. Attila kihallgatása; udvarának rajza; Attila haragja Vigil tolmács ellen. - Attila Vigilt visszaküldi Konstantinápolyba. - Megtiltja, hogy a rómaiak semmit Hunniában ne vásároljanak. - A rómaiak utazása a Tisza mocsárain keresztül; egy vihar ott éri őket. - Buda egyik neje ad nekik szállást. - Találkozásuk a nyugoti császár által Attilához küldött követséggel. - E követség czélja; a sirmiumi edények. A két követség Attila lakába érkezik.

II. Theodosius, Arcadius fia s a birodalom legnagyobb nevének örököse, egyike volt azon erény és vétek nélküli uralkodóknak, kik a népeket bizonyosabban elvesztik, mint a zsarnokok tehetnék; mert közlik azokkal lelkök gyengeségét és a közjó iránti közönyösségöket. Ötven esztendős korában s csak nem ránczos arczal is csak olyannak, mint tizenöt éves korában, ugy szolván rendes fiatal embernek mutatkozott, ki tanulmányait szabályszerűleg űzte, áhitatosságát szorgalmasan gyakorolta, az erkölcsi botrányokat kerülte, ezen fölül jeles vívó, kitűnő íjász, derék lovag volt, a vadászatot s lovagköri zajos versenyeket szenvedélyesen szerette, magát abban hánytatta, hogy jól mulattassa alattvalóit a pompázással, mely azokat tönkre tette, s fejedelmi nagyságot szertelen pazarlásaiba helyeztette. Egyetlen hasz-

nos vállalat, mely uralkodása alatt jött létre, ajánlotta emlékét az utókornak: a keresztyén császárok által kihirdetett törvények egybegyüjtése; kortársai azonban, kik őt közelről látták, nem adtak mást mint szépíró melléknevet; ezt egyébiránt meg is érdemelte szép írásával, mellyel a legügyesebb másoló mestereket is kétségbe ejthette [1]).

Ezen öreg gyermek nem tudott mit tenni szabadságával: azért mindíg örömmel adta azt másnak át, nem törekedve egyébre, mint hogy önkéntes gyámság alatt szerencsésen élhessen. Midőn nem nénje Pulcheria, legeszélyesebb és leghivebb tanácsosa, társaságában uralkodott, midőn nem nejének a tudákos Athénaisnak olykor kissé kemény jármát viselte, ki bölcsész atyjának iskolájából dölyföt és Agrippina-féle vitt a trónra, heréltjeinek s különösen kamarásának a heréltfőnöknek hódolt. Ezen heréltfőnök, igaz, gyakran változott, azonban tekintélye mindíg ugyanaz maradt; a byzanti palotalázadások csaknem szakadatlan érték egymást, s a történelem méltónak tartotta följegyezni mind ezen herélt dynastiákat, ha ugyan e szó e fajta emberekre alkalmazható: Theodosiusnak tizenöt kamarását, ministerelnökét számlálja elő, kik huszonöt év alatt egymást kitúrták s többször saját kezeikkel fojtották meg [2]). Végre 443-ban a kormánybot Chrysaphius kezébe került, ki azt merészen meg tudta tartani, vetélytársainak elnyomása s urának megnyerése végett sem nyilvános rablásoktól, melyek a császári kincstárt meggazdagították, sem erőszaktól, sem hitszegéstől nem tartózkodva. A mi aljasság és romlottság képzelhető, uralkodott vele hét

---

[1]) Socrates VII.22. - Sozomenus IX. l. 394, 395. l. - Cedrenus I. köt. 335. l. - Manasses 55. és küv. l. - Lásd; Tillemont, Histoire des Emp. VI. köt. 19. és köv. l.

[2]) Has Tillemont, Hist. des. Emp. VI. köt.

esztendeig, s erőt vett a fejedelmen, kinek szíve mégsem volt egészen zárva a becsületérzés előtt. Theodosius természeténél fogva kevéssé lévén harczias, arannyal ügyekeztek az ellenséget lefegyverezni, elűzték a birodalomnak használható tábornokokat, kik gyávaságaikat kárhoztaták, mint nagyravágyó zavargókat. Ilyen kormány méltán megérdemelte mind azon megvetést, mellyel tetézni lehetett; Attila sem kímélte azt tőle, míg ellenkezőleg a nyugoti birodalomban Aëtius személyét és kormányát megbecsülte [1]).

A 449-diki év első havaiban, hún követek czime alatt két fontos személyiség érkezett Konstantinápolyba: Edek [2]) született hún vagy scytha, miként a görögök ókori kifejezéssel nevezték, és egy pannoniai, Orestes nevezetű; az első, Attila testőrségének főtisztje, a második főtitoknoka. Ugyanazon Orestes volt ez, ki néhány év múlva fiának Romolus Augustulus-nak nevével a nyugoti császároknak a nagy Caesar és Augustus által megnyitott sorát bezárta; mely körülmény maga is megérdemli, hogy róla az előadásba részletes említést tegyünk. Petaviumban, a mai Pettauban a Dráva mellett, született tisztes és vagyonos szüléktől, még ifjú korában fényesen házasodott, Romulus comensnek, egy azon tartományban tekintélyes s nyugoti kormány által több követséggel tisztelt férfiúnak lévén vejévé. Azonban e szerencsés helyzet nem elégítette ki. Orestes az akkor igen számos emberek közzé tartozott, kiket nyugtalan nagyravágyás és lázas kalandszomj a barbarok mellé űzött, és a kiknek szivökben épen elég becsületesség

---

[1]) Ez utolsó római jellemére és kormányzására nézve vesd össze "Aëtius és Bonifacius" czim alatt közzé tett értekezésemet.

[2]) E név Priscusnál, kinél fordul egyedül elő, görög végzettel Εδεχων alakban van irva. Az eredeti egyszerübb E d e k vagy lágyabbb kiejtéssel. E g y e k névnek megfelel Szabolcsban a Tisza mellett eső E g y e k helység neve. A ford.

honolt híven elárulni hazájokat a barbár részére, ki őket fizette. Mialatt a húnok Pannoniát ideiglenesen elfoglalták, behízelegte magát Attilához, s ez, ki örült, hogy ilyféle római ügyvivője lehet, őt titoknokul maga mellé vette. Ezért Orestes értelmességét és hűségét honfiai és családja legveszedelmesebb ellenének szolgálatára szentelte. A barbarok közt, kik csatázni igen, de egyebet nem is tudtak, értelmessége befolyásos állást biztosított a rómainak, épen úgy mint a barbárnak a bátorsága és karjának ereje a rómaiaknál, kik ehhez nem értettek. Ha voltak Attila titoknoka állomásának veszélyei, voltak előnyei is, s ez állás minden esetre igen irigyelt volt; Orestesnek ez esetben egy csoport kalandorral kellett versenyezni, kik vele nem mérkőzhettek.

A hún királynak rendszerében volt, némi érdekű követségeknél, a nemes és főtisztviselő húnokhoz valamelyik római eredetű szolgát csatolni, kik jól ismerve a római kormány és ügyeit ügyesen küzdöttek a császári ügynökökkel, s ebből Attila nem csupán a jobb politikai szolgálat előnyét, hanem egyéb hasznot is húzott. Minthogy e két osztály: a született húnok és a húnokká lett kalandorok, egymásra halálból irigykedett, köztök versengésök következtében állandó kémség fejlődött ki, melynek urok ügyesen tudta hasznát venni. E volt az eset Orestes és Edek közt is; ez baromi és dölyfös létére társát szolgájául tekintette, az rajta vagy valódi befolyásának csillogtatásával vagy azon rettegtetéssel állt bosszút, melyet hitelével gerjesztett. Uj előterjesztvényeket vagy jobban szólva királyuk uj követeléseit vitték Konstantinápolyba, melyek szemtelenségre mindent fölülmúltak, mit a császári udvarnak eddig el kellett nyelni. Először is, Attila magának ítélvén mint kétségtelen hódítmányát a Duna jobb partján azon földet, melyet a mult években Moesiában és Trachiában elpusztított,

(e terület szélességét a folyótól öt napi járóföldre határozta), követelte, hogy a két birodalom határa barátságosan Naissusnál (Nissa) állapíttassék meg, következésképen a vegyes vásárok, melyeket a Dunánál tartottak, ezen városba helyeztessenek át [1]). Követelte továbbá hogy hozzá követekül a legelőkelőbb consulviselt férfiakat s nem mint eddig bátorkodtak, jött-menteket küldjenek; különben, mondá, nem fogadandja el őket; ha ellenben a császár kívánságát méltányosnak elismerendi, ő eléjök fog menni Sardicáig [2]). Végre megújította örökös panaszát a szökevények iránt, kinyilatkoztatván, hogy ha kiadatásuk késni fog, vagy ha a római alattvalók a Dunától délre a húnokra szállott területen fekvő földeket mívelni merészelnék, ujra kezdi a háborút [3]). E volt tartalma a levélnek, melyet Attila követei hoztak s Theodosiusnak egy ünnepélyes kihallgatáson a császári palotában átadtak. Ezután szokás szerint látogatást akartak tenni a ministerelnök Chrysaphiusnál. Egy Vigil [4]) nevő római, ki köztök és a császár közt tolmácsul szolgált, s ki ismerős volt velök, miután a múlt évben mint követségi segéd a húnoknál júrt, ajánlkozott őket odavezetni s igy együtt mentek.

---

[1]) Neque forum celebrari, ut olim, ad ripam Istri, sed in Naisso, quam urbem a se captam et dirutam, quinque dierum itinere expedito homini ab urbe distantem, Scytharum et ditionis Romanarum limitem constituebat. Priscus, Exc. Legat. 37. 1.

[2]) Legatos quoque ad se venire jussit nom ex quolibet hominium genere et ordine, sed ex consularibus illustriores, quos mittere libuerit, quorum expediendorum gratis in Sardicam descenderet. Priscuse. h. (Sardica, Priscusnál Serdice is, Béla király névtelen jegyzöjénél castrum Sceredücy (szeredöczi vár) a mai Sophia Bulgáriában.)

[3]) De tarnsfugis non redditis querebatur, qui nisi redderentur, et Romani a colenda terra abstinerent, quam bello captam suae ditioni adjecerat, ad arma iturum minibatur. Ugyanő u.o.

[4]) Priscusnál e név Βιγιλαξ-nak van irva, melyből a görög végzet elvetése után az eredeti latin Vigil nevet kapjuk, melyet azért a Thierry által is használt görögös Vigilas helyébe visszaállitottam. A ford.

Hogy a császár kihallgatási terméből a fő kardhordó és a ministerelnök herélt szállásársa érhessenek, keresztül kellett menniök az egész épület belsején, azon porphyrtól és aranytól csillogó csarnokokon, azon fejér márvány folyosókon, azon egyetlen palotát képező különböző palotákon, melyek Konstantin városát a világ legfölségesebb helyévé tették. Edek minden lépésnél elragadtatott, minden uj tárgy láttára fölkiáltott: míly boldogok a rómaiak, hogy itt gyönyörőségek közt élhetnek s ennyi kincsök van [1]). Vigil nem mulasztá el beszéd közben elmondani Chrysaphiusnak a barbár gyermeteg megdöbbenését és a rómaiak boldogságáróli ismételt fölkiálltásait s beszéde közben a vén herélt lelkén egy pokoli eszme villant át. Edeket félrevonván, mondta neki Chrysaphius, hogy ő is aranyos palotákban lakhatnék s élhetné e boldog életet, melyet a rómaiaknak irigyelt, ha vad honát odahagyva hozzájok költöznék [2]). "De," viszonzá Edek élénken, "a szolga nem hagyhatja el urát annak megegyezése nélkül; ez vétek lenne [3])". A herélt erre a beszédet félbeszakasztva kérdé tőle, míly rangot visel a húnoknál, s van-é szabad bejárása urához? Edek felelé, hogy egészen szabadon járhat hozzá, mert maga is egyike azoknak, kik őt őrzik, a mennyiben a főkapitányok mindegyike éjenkint sor szerint szokott a király laka előtt őrködni. "Na jó," kiállt fel az ezen fölfedezés által elragadott herélt, "ha megígéred, hogy tudsz hallgatni, mondani fogok egy eszközt, hogy könnyen a leg-

[1]) Admirabatur barbarus regirum domorum megnificentiam.
Ugyanő u. o. 38. l.

[2]) Vigilas antem, simul atque barbarus is colloquium venit cum Chrysaphio, interpretans retulit, quantopere laudasset Impratorias aedes et Romanos beatos diceret propter affluentes divitarum copias. Tum Edeconi Chrysap hius dixit, fore enum hujusmodi domunum, que aureis tectis praefulgerent, conferret. Priscus, Exc. Legat. 38. l.

[3]) Sed alterius domini servum, Edecom ait, nefas esse eo invito tantum facinus se admittere. Ugyanő u. o.

nagyobb kincshez juthass, hanem ez oly dolog, melyről értekezni idő kívántatik. Jöjj azért ma délre hozzám ebédre, de egyedül, Orestes és más követtársai nélkül [1]."

A barbár pontosan megjelent a találkozóra, hol már a tolmács jelen volt. "Javadat akarom" mondá Chrysaphius főlfogva a reggeli beszélgetést, "de akár fogadod el akár nem, esküdjél meg hogy senkinek a világon föl nem fedezed, mi közöttünk történni fog; én magam részéről kötelezem magam." Kezet adtak s Vigil jelenlétében megesküdtek [2]. Ekkor a herélt hímezés nélkül szóba ereszkedvén, előadja, hogy Attila megölése körül forog a dolog. "Ha sikerül," mondá "eltenned őt láb alól s a római határra jutnod, Theodosius részéről határtalan hálára számíthatsz; több tisztelettel s kinccsel leszesz elhalmozva, mint mennyit képzelni tudsz." Bármily különös volt is a bizalmasság, úgy látszott nem lepte meg Edeket, ki pillanatnyi hallgatás után válaszolá hogy a mit akarnak, megteszi [3]. "Hanem" tevé hozzá, "pénzre van szükségem az utakat előkészíteni s vitézeimet megnyerni tulajdonképp nem nagy összegre, mert ötven font arany bőven elég lesz [4]." Chrysaphius azt azonnal le akarta fizetni, de Edek visszatartoztatta. "Nem vihetem" mondá "magammal ezen pénzt. Attila tüstént megérkeztünk után szokása szerint a legapróbb részletekig elbeszélteti velünk, mit kapott mindegyikünk a rómaiaktól, akár pénzben akár ajándékban; ötven font arany sokkal nagyobb összeg mint sem társaim vizsla szemei elől könnyen elrejthessem; a király rajta kap s

[1]) Cui rei tractandov otio opus esse: hoc vero sibi fore, se ad coenam rediret sine Oreste et reliquis legationis comitibus. P r i s c u s, u. o. 39. 1.

[1]) Tum per Vigilam interpretem datis dextris et jurejurando utrimque praestito. U g y a n ő u.o.

[3]) Eunucho Edecon assensus est. U g y a n ő u.o.

[4]) Ad hane rem peragendam opus esse pecuniis, non quidem multis sed quinquaginta auri libris, quas militibus, quibus praeesset, qui sibi ad rem impigre exsequendum adjumento essent, divideret. U g y a n ő u.o.

gyanúba vesz [1]). Jobb lesz ha Vigil eljő velem Hunniába, azon szín alatt, hogy a szökevényeket visszavigye, mi majd ott tanakodunk, s ő midőn a kivitel pillanata megjő, tudósítni fog, miként juttasd kezeimhez a kialkudott összeget." Chrysaphius örült a barbár jó ötletének s ebéd után sietett mindent elbeszélni a császárnak, ki ministerét megdícsérte; az udvarmester Martialius, tanakodásukba meghívatván, részéről mi ellenvetést sem talált. Nem volt egyéb hátra, mint a kiviteli intézkedésekhez fogni, miután az eszme mindhármok előtt oly természetesnek tetszett. Az éjt e fölötti elmélkedéssel töltötték.

Elsőbben is abban egyeztek meg, hogy a cselt jobban elfedezendő nem küldék Vigilt megbízatási czim alatt, hanem mint egyszerő tolmácsot egy látszólag komoly követséghez csatolva. Ezen első pont megállapítása után abban nyugodtak meg, hogy a követséget melynek ürügye a császár felelete legyen a hún király követeléseire, oly emberre, ki magosan áll nem csak a közigazgatási hivatalnokok rangsorában, hanem a köztiszteletben is, szóval becsületes emberre kell bízni. Ha sikerül a fogás, mondák igen okosan Theodosius ministerei, a császár nem mulasztja majd el a gyilkosokat megtagadni, s követének jó hírneve őt a gyanúnak még árnyékától is megmentendi; ha balul üt ki, ugyanerre megy; képviselőjének becsületessége bizonyítékot nyújt a fejedelem ártatlanságáról a világ sőt maga Attila szemei előtt is [2]). A számítás ügyesen volt téve s benne megegyeztek.

---

[1]) Etentin Attilam se, simul atque redierit, percunctaturum, ad reliquos omnes, quae munera sibi et quantae pecuniae a Romanis dono datae sint: neque id celere per collegas et comitas licitum fore. Ugyanő u.o.

[2]) Vigilam quilam quidem specie interpretis, quo munere fungebatur, quae Edeconi viderentur, exsecuturum, Maximinum vero, qui minime eorum, quae in consilio Imperatoris agitata erant, conscius esset, litteras ab eo Attilae traditurum. Priscus, Exc. Legat. 39. 1.

A byzanti udvar szolgálatában álló becsületes emberek névsorát átvizsgálták s a választás Maximinusra, egy egyenes lelkéért becsült férfiúra esett, ki országos küldetésekben annak több bizonyságát adta. Ő egyébiránt keresztül ment a magos hivatalok egész lépcsőzetén, a consulságot kivéve. Nem kérdték, fölfedeztetés vagy nem sikerülés esetében mi fogna történni ez emberrel, kinek becsületessége a bűn palástjául szolgálandó volt; Chrysaphius heréltnek egészen más gondjai voltak.

Egyébiránt az alkalom kedvezőnek látszott magokat egy oly ellenség irányában, kitől nem sokára nem kelend tartaniok, büszkének és rómainak mutatni. Attila levelére válaszolva azt írták, hogy tartózkodjék a római területnek minden szerződés elleni megtámadásától, s hogy a császár visszaküldi neki a tizenhét szökevényt kiket volt képes csupán a keleti birodalom egész kiterjedésében fölfedezni. E volt az írott válasz [1]): hanem a követnek e mellett szóbeli előterjesztést kellett adni az Edek megbízásának többi ponjai iránt. El kellett mondania, hogy a császár nem ismeri el Attilának azon jogát, hogy consulságot viselt követeket követelhessen, miután ősei vagy elődei a scytha királyok mindíg megelégedtek egy egyszerő küldöttel, olykor egy hírnökkel vagy egy vitézzel is [2]); hogy ajánlata, miszerint a római követek fogadására Sardicába megy, nem egyéb tűrhetetlen gúnynál; létezik -é még Sardica, van -é benne kő kövön? s nem Attila rombolta -é le? Végre a császár Edek iránt nagy hidegséget színlelt, s tudósította a hún királyt,

[1]) Minime decere Attilam foedera tarnsgredientem Romanorum regionem invadere; et antea quidem plures nunc vero decem et septem transfugas mittere: nec enim plures apud se esse. Et haec quidem litteris continebantur. Ugyanő u.o.

[2]) Coram antem, Maximinum sius verbis jusserat Attilae dicere, ne postularet majoris dignitatis viros ad se legatos transire. Hoc enim neque ipisus majoribus datum esse, neque cateris Scythiae regibus, sed quemlibet militum aut alium nuntium legationis manus obiisse. Priscus u.o.

hogy ha igazán szívén fekszik a közöttöki viszályok kiegyenlítése, Onegesiust kell hozzá küldenie, kinek békebíróságát Theodosius előre is elfogadta [1]). Ekkor Onegesius Attila első ministere volt. Edek ez utasításokat vagy legalább tartalmuk egy részét ismerte. Chrysaphius még egy titkos értekezletet is eszközlött neki a császárral. Így tehát ezen követségnek két elkülönzött s mind a személyeket mind az ügyeket illetőleg egymástól teljesen idegen rendeltetése volt; egyik nyílt, kivallott s a római kormány iránt szilárdságáért tiszteletet gerjesztő, másik titkos és alávaló; a követ tudta nélkül, gyilkos kiséretébe utazott. Maximinus tartva a hosszú út unalmasságától, vagy érezve egy jó tanácsadó szükségét, társul vette maga mellé a görög történetírót Priscus, kinek barátsága előtte becses volt; e körülményeknek köszönhetjük az akkori legérdekesb útleírások egyikét, valamint az V.század történetének legtanulságosabb lapjait [2]).

Edek és Maximinus egyszerre hagyták oda Konstantinápolyt. Az együtt utazó két követségnek kölcsönösen kellett egymást kalauzolni és segíteni: a rómaiaknak a birodalom határában s a húnoknak túl a Dunán. Maximinus mint kiképzett udvari ember teljesité a kisérői tisztet, ajándékokat osztott barbár vendégeinek s időről időre meghivta őket ebédre kiséretökkel együtt. Az ebédek a lakosok által szolgáltatott marhák- vagy juhokból teltek, melyeket a követség szolgái levágtak, eltagoltak s elkészitettek [3]). Sardicában, hol az utasok megállapodtak, Maximinus meggyőződhetett, hogy a császári korlátnokságnak ezen város iránti felelete semmit nem

---

[1]) Caeterum ad ea, quae inter ipsos in dubietate versabantur, dijudicanda sibi videri Onegesium mitti debere. Ugyanő u.o.

[2]) In hac legatione Maximinus precibus mihi persuasit, ut illi comes essem. Priscus, Exe. Leg. 39. l.

[3]) Bobus igitur et ovibus, quos incolae nobis supperditaverant, jugulatis, instructo convivio epulati sumus. Priscus u.o.

nagyított; mert nem találhatott benne egy fedelet, mely alá vonuljon; sátrakat üttetett a romok közt, mintha pusztában lett volna. Ebéd alatt a társalgás bortól hevítve a hún és római kormány összehasonlítására került, egyik a másiknak jobban magasztalta uralkodója dicsőségét, a húnok elragadtatással beszélve Attiláról, a rómaiak Theodosiust védelmezve, midőn Vigil azon keserű megjegyzést tevé, hogy nem igazság embert istenhez hasonlítani [1]): az isten, véleménye szerint Theodosius volt. Ezen idétlen közbeszólás valódi vihart idézett elő; A húnok ordítottak, szitkozódtak, magokon kívül látszottak, s Maximinusnak egész ügyességét s Priscusénak minden segélyét elő kellett venni, hogy a beszédet másra fordítva a csendet visszaállíthassa [2]). A követ tökéletes békét akarván eszközölni, ebéd után sátrába vitte két fő vendégét s mindegyiket egy hímzett s indiai gyöngyel kivarrt szép selyemöltönnyel ajándékozta meg [3]). Orestes meg volt lepetve, de bár egészen nyereményének vizsgálásába mélyedve, Edek távozását látszott szemeivel kémlelni, s mihely annak távoztát látta, mondá Maximinusnak: "látom, hogy igazságos és okos férfiú vagy, okosabb mint a császár némely más ministerei kik Orestest megvetették, Edeket egyedül híván meg ebédre s csak neki tartván ajándékaikat [4])." Mit akart ezzel Attila titoknoka mondani, Maximinus nem értette, mert épen

---

[1]) Ad quae Vigilas dixit, minime justum esse, Deum cum homine comparare, hominem Attilam, Deum Theodosium vocans.

Ugyanőe. h. 39. 40. l.

[2]) Id aegre tulerunt Hunni, et sensium ira accensi exasperabantur. Nos vero alio sermonem detorquere et eorum iram blandis verbis lenire. Priscus, Exc. Legat. 40.l.

[3]) A conea ut surreximus, Maximinus Edecomn et Orestem donis conciliaturus, sericis vestibus et gemmis Indicis donavit. Priscus u.o.

[4]) Sibi quidem, ait, illum probum et videri. qui non ut alii ministri regit peccasset: etenim nonulli, sprento Oreste, Edecomen ad coenam invitaverant et donis coluerant. Priscus, Exc. Legat. 40.l.

nem volt értesülve azon körülményekről, melyek kineveztetését megelőzték; s midőn tudakozta, hol s miként tisztelték meg az egyiket s vetették meg a másikat, Orestes egy szót sem szólva távozott. Másnap útközben a követ hívatta Vigilt s fölvilágosítást kívánt a tegnap hallott szavakról; ez a kérdést kijátszva azt felelte, hogy Orestes ki utoljára is nem egyéb mint írnok és szolga, nevetséges érzékenységet mutatott egy jeles vitéz, egy oly nemes hún ellenében, mint Edek [1]); azután lovát az utóbbi felé irányozván őt hún nyelven megszólítá s vele hosszasan beszélgetett. Edek megütközöttnek látszott s ingerülten beszélt [2]). Vigil azt jelentette a beszélgetésről, amit akart; azt mondta Maximinusnak, hogy Attila titoknokának szemtelen követelései hozták oly ingerültségbe a nemes húnt, hogy nagy bajjal tudta tartóztatni.

Nem történt semmi nevezetes az utazók Naissusba érkeztéig. Nagy Constantin e szülőhelye mint Sardica, szomorú romhalmaz volt, hol csak néhány beteg élt egy megmaradt kápolnában, kik nem tudtak elfutni s kiket a szomszéd parasztok jószívűsége segített [3]). Naissuson túl, éjszaknyugotra e város és a Duna közt e kis csapatnak egy síkon kellett keresztülmenni melyet egészen esőtől és naptól megfehéredett embercsontok az ezen szerencsétlen tartományt megnéptelenítő mészárlások és csaták maradványai borította [4]). Ezen romokon s e roppant temetőn keresztül elérték a Duna jobb partját, hol hún részeket találtak állomásozva egyetlen faderékből vájt sajkáikkal. A barbár part borítva volt íly egymás-

[1]) Oresten comiten et seriban Attilae, Edeconem vero bello clarissimum ut in gente Hunnorum, longe illum dignitate antecellere. Ugyanő u.o.

[2]) Patrio sermone Edeconem affatus. Prictus, Exc. Legat 41.l.

[3]) Itaque eam desertam hominibus offendimus, praterquam quod in ruderibus sacrarum aedium erant quidam aegroti. Priscus u.o.

[4]) Omnia enim circa ripam erant planea ossibus eorum, qui bello ceciderant. Ugyanő u.o.

ra halmozott sajkákkal, melyek, mint látszott egy hadsereg átszállítására voltak számítva [1]). Valóban a rómaiak megtudták, hogy Attila a szomszédságban táborozik s nagy vadászatot rendez a Dunától délre eső tájakon, a birodalom azon tartományaiban, melyeket mint hódítmányt magának követelt [2]).

A húnoknál, miként később a mongoloknál, a nagy vadászat politikai intézmény volt, a végből hogy a seregeket örökké lihegésben tartsa, s rendeltetése lévén a háborút a kénytelen béke idején helyettesíteni, annak mint egy élő képéül szolgált. Dsinghiz-Khán törvénykönyvében azt a vitéz iskolájának nevezi, egy jó vadász előtte annyit ért mint egy jó katona; így kellett lenni a húnoknál is. A keleti szokások szerint a vadászat napját, mely jó előre táborba szállási ünnepélyességgel hirdettetett ki, rendeletek és utasítások előzték meg, melyeket ki ki pontosan teljesíteni tartozott. Egy egész hadtest közepett a királlyal szárnyain a tábornokokkal intézte e roppant hajtóvadászatokat, melyekben a táj valamennyi állatát fölverték. A kéz ügyessége, a szem biztossága, a szaglás vagy hallás finomsága, lélekjelenlét, elszántság, szóval a vitéz minden tulajdona kifejlődött ebben mint valamely igazi ütközetben, s valóban a háború Ázsia nomádjainak modorában nem más volt mint embervadászat. A húnok gondosan megtartották ezen az Uraltól hozott gyakorlatokat, melyek erélyöket ébrentartva egészen eredeti életmódjok hagyományaira s bölcsejök emlékére vezették őket vissza. Attila ezeket komolyabb táborozásainak palástolására használta;

---

[1]) Hic nos barbari portitores in scaphis unoci ligno constantibus, quas arboribus sectis et cavatis adornant. Priscus, Excerp. Legat. 42. l.

[2]) Et lembi quidem minime ad nos traucendos, sed as multitudinem barbarorum trajiciendam erant praeparati, que nobis in via occureret, quia Attila ad venationem in Romanorum fines transgredi volebat,

Ugyanő u.o.

jelenleg is vadászatot hirdetett, pedig valósággal Pannónia városai ellen intézendő katonai hadjáratot forgatott eszében [1]).

A Duna túl partján a követek hún földre léptek s Maximinus megütközésére a két követség csaknem azonnal elvált. Edek, kire a rómaiak számítottak, hogy az országban kalauzokul és Attilánál bevezetőjökül fog szolgálni, rögtön elhagyta őket avégett mondá, hogy egy mellékúton, mely az általok követett országútnál sokkal rövidebb a táborhoz és királyhoz csatlakozhassék. A rómaiak az általa otthagyott kalauzokra szorítva, folytatták útjokat s mintegy hetven stadiumot (1 és ¾ német mérföldet) haladtak. Estve, alkonyattájban, amint épen vacsorálni kezdtek, lódobogás ütötte meg füleiket, s két hún lovag hozzájok nyargalva jelentette, hogy Attila vár rájok a táborban, melyhez igen közel valának [2]). "Mi meghívok őket," mond Priscus, "hogy legyen részök vacsoránkban, s ők a meghívást elfogadák s lovaikról leszállván velök együtt jól lakozának." Másnap reggel a rómaiak folytatták útjokat, ezen emberek kalauzolása mellett. A nap kilenczedik órája táján egy emelkedettebb halom tetejéről megpillantották a barbarok sátrait, melyek roppant számban terültek előttük, s ezen közt egy díszsátort, melyet fekvéséről és alakjáról a királyénak gondoltak. A hely alkalmasnak tetszett megszállani; Maximinus itt lerakatta a podgyászt, s már verni kezdték a czövekeket és karókat, hogy sátort üssenek midőn egy csoport barbár megeresztett kantárral s emelt láncsával oda vágtatott. "Mit csináltok?" ordították fenyegető hangon, "talán bizony sátraitokat halomra mernétek ütni,

---

[1]) Revere autem bellum contra Romanos paravit, cujus gerendi occasionem sumebat. Priscus u.o.

[2]) Circa vesperam, nobis coenantibus, auditus est streptius equorum ad nos venientium; et duo viri Schythae advenerunt, qui nos ad Attilam venire jusserunt. Priscus, Exc. Leg. 41. l.

midőn Attiláé síkon van? [1])" A rómaiak hirtelen összeszedték sátorfájikat, fölrakodtak újra öszvéreikre s oda mentek megszállani, hova őket ezen emberek vezették. Már a megtelepedéshez láttak, midőn véletlen látogatást kaptak, melyen nem kevéssé ütköztek meg; Edek, Orestes, Csát és más előkelő személyek voltak kik kérdezték, mit akarnak, s mi czélja követségöknek [2]). A követekhez intézett ezen kérdés illemtelen vagy nevetséges volta tökéletesen meglepte a rómaiakat, kik egészen elálmélkodva, s tanakodólag tekintgettek egymásra [3]), midőn a húnok azt sürgetőleg megújítva: "feleljetek," mondák a követnek. Ennek felelete az volt, hogy fölvilágosítással csak a királynak tartozik s azt egyedül a királynak fog adni. Erre Csát megsértettnek látszott. "Nem jöttem" válaszolá haraggal "magam jó kedvéből s nem teszek mást csak uram parancsát teljesítem." Maximinus szabadkozott, hogy ha magától Attilától jőne is a parancs, mégsem fogadhatná el törvényesnek mit tőle követelnek. "Egy követ," mondá szilárdan, "nem tartozik küldetéséről számolni, csak annak kihez fejedelme küldötte, ezt tartja a nemzetek joga, s a húnok ezt jól tudják, kik annyi követséget küldtek a rómaiakhoz [4])."

A látogatók eltűntek, de néhány percz múlva ismét visszatértek Edeken kívül mindnyájan. Elmondván ekkor szóról szóra Maximinusnak a neki adott utasítás

---

[1]) Obvii barbari prohibuerunt, quoniam Attilae esset in planitie positum. Priscus, Exc. Leg. 50. 51. l.

[2]) Huc Edecon, Oresten, Scotta et alii ex Scythis primores mox advenereunt, et ex nobis quaesierunt, quarum rerum cousequendarum gratia hanc legationem suscepossemus. Ugyanő u.o.

[3]) Nos invicem intueri, et tam ineptam cunctatiomen admirari. Priscus u.o.

[4]) Nos vero obtestari , nusquam hanc legem legatis impsitam . . . Negque hoc Scythas nescire, qui saepe numero legatos ad imperatorem miserint. Priscus, Exc. Legat, 51, l,

tartalmát [1]), utánvették, hogy ha semmi egyebet sem hozott, nincs más mit tennie, mint rögtön visszautazni. Ez Maximinus és Priscus előtt mind homályosabb rejtvény volt; alig hittek füleiknek, s meg nem foghatván, hogy a követ lelkiismeretére kötött érdekek, a birodalom legszentebb titkai miként terjedhettek így el ellenségeik közt, némán állottak mint akit erőszakos csapás elkábít. Maximinus végre e bámulatból kiocsúdva fölkiálltott:"utasításunk akár ez akár más, egyedül uratok tudhatja meg" "Tehát távozzatok" viszonzák [2]). A rómaiak távozni készültek. Mi alatt rakodáshoz láttak, Vigil nem fékezhette tovább rosz kedvét, szidta a húnokat s ócsárolta a követ magaviseletét. "Nem jobb lett volna -é" mondá "hazudni, mintsem végezve csúfosan visszatérni? [3]) Én felelnék Attiláról, ha csak egy pillanatra láthatnám, mert vele Anatolius követségekor nagyon jó ismeretségbe jutottam; különben is Edek jó emberem [4])." S mindig indítványára tért vissza; jelentsék, hogy még más utasításaik is vannak, csakhogy a királynál kihallgatást nyerjenek. Saját ügyén és szerencséjén csüggve, mely a rögtöni elutazással füstbe menendő volt, nem sokat törődött a követ jellemét hazugsággal veszélyeztetni, miként életét a merénnyel veszélyezteté. A tolmács azonban magát csalta meg; nem vette észre, hogy el van árulva. Lehet, hogy Edek nem esküdt össze komolyan

---

[1]) Unde non multo post sine Edecone reversi omnia, quae cum illis agere in manditis habebamus, dixerunt. Ugyanő u. o.

[2]) Sive ea, quae Scythae modo protulerunt, sive alia nunciaturi venerimus, neminem nisi ducem vestrum quaerere decet, neeque de his cum aliis ullo pacto disserere constituimus. - Illi vero nos quamprimum abire jusserunt. Priscus u.o.

[3]) Longe enim potius fuisse in mendacio deprehendi, quam re infecta domum reverti. Ugyanő u.o.

[4]) Si enim, inquit, cum Attila collocuturus fuissem, facile et a contentione cum Romanis discedere persvavissem, quippe qui antea familiaritatem cum illo in legatione cum Anatolio suscepta contraxerim. Ugyanő u.o. e.h. 52.I.

ura élete ellen, lehet hogy Chrysaphius ígéretei elcsábították ugyan, de Orestesnek a sardicai ebéd után mondott rejtélyes szavai meggondolásra bírták; annyit észrevett, hogy vizsga szemek kísérték minden léptét, hogy mind a heréltnél ebédlése, mind a császárral való titkos értekezlete, mind az ajándék, melyet kapott, mind tudva volt. Mint ügyes ember sietett jókor járni, s a római követeket megelőzve ura előtt mindent fölfedezett: az ajánlatokat, összejöveteleket, az ígért összeget, az annak kezébe jutása iránt kigondolt eszközt, Vigil bűnrészességét és Maximinus ártatlanságát, szóval mindent egészen a követ utasításában tárgyalt különböző pontokig [1]). Kedvező alkalom volt ez, melyet az ég Mundzukh fiának kezébe játszott, hogy Theodosiust a gyalázatos bűnön rajta kapja, szégyennel halmozhassa, s a világ előtt mind azt, mivel őt sujtani tetszése leend, igazolhassa; azonban óvakodott e becses alkalmat elhamarkodott kiabálással koczkáztatni. A vádra nem volt egyebe mint Edek tanúsága; ő többet akart, mit senki ne tagadhasson; tiszta, nyilvános, egészen a végrehajtás megkezdéséig terjedő bizonyítványokat akart, a számítása szerint magoknak a rómaiaknak kellett kezébe szolgáltatni e bizonyságokat, melyekkel őket lesújtani szándékozott. Elfojtván azért neheztelését s elhatározván mind végig türelmetlenség nélkül várakozni, játékba ereszkedett e gyáva konstantinápolyi udvarral, mint játszik a tigris körmei közt tartott ellenével, mielőtt annak az utolsó csapást megadná.

Az öszvérek már fel voltak terhelve s a rómaiak éj idején útnak eredtek, midőn egy ellenparancs őket visszatartóztatta: Attila nem kívánja, mondák nekik,

[1]) Edecom enim, sive simulata cum aunucho pactus, sive ut ab Oreste sibi caveret, Attilae comparatam in ipsun conjurationem aperuit,et auri summan, quam in eam mitti convenerat, sinul et ea, quae per nos in ista legatione tractanda erant, enunciavit. P r i s c u s, E x c. L e g a t. 52.l.

hogy idegen létükre éjjel ismeretlen földön veszélynek tegyék ki magokat [1]). Ugyanekkor hajtottak a húnok egy ökröt s hoztak halat a király részéről: ebből állt a követség vacsorája. "Hozzá láttunk" mond Priscus, "s azután aludtunk rá más nap reggelig [2])." S csakugyan a kedvező ellenparancs sziveikben ismét örömet gerjesztett. Nap keltével Priscus, mint élelmes ember, maga mellé vesz egy tolmácsot, nem Vigilt, (volt a követség önkéntes kíséretében bizonyos Rusticius, ki a hún és góth nyelvet folyton beszélte [3]), s felkeresi Csátot, ki erősen ígérkezett, hogy Attilánál részökre kihallgatást eszközlend némi ajándékokért, mert mind ezen vonakodásoknak czélja nem egyéb volt. Alig telt bele egy óra s Csát, hitelének bizonyságára kevélyen, lóhalálában visszanyargalt jelenteni Priscusnak, hogy szerencsével járt. A rómaiak elmentek vele. A királyi sátor eleje, midőn magokat ott jelenték, egy csoport testőrtől volt elállva, kik mintegy körfalat képeztek [4]); a követek Csát közbenjárásának köszönhetve rajtok keresztül hatoltak s a sátor közepében találták Attilát, ki rájok egy fa karszéken ülve várt [5]).

Míg Priscus, Vigil s az ajándékokat hozó rabszolgák tiszteletből az ajtó küszöbénél megálltak, Maximinus előlépett, üdvözölte a királyt s átnyújtván neki Theodosius levelét mondá: "A császár Attilának és övéinek egészséget s hosszú életet kíván [6])" - "Legyen úgy a

[1]) Attilam jubere nos propter tempus noctis intempesvium remanere. Ugyanő u.o.

[2]) Praesto fuere, qui bovem agebant et pisces fluviatiles nobis ab Attila missos adferebant... Coenati nos dormitum contulimus. Ugyanő u.o.

[3]) Assumpto Rusticio, qui Barbarorum lingvae erat, et nobiscum in Scythiam venerat non legationis sed privatae rei causa Priscus e.h.

[4]) Itaque ad ejus tentorium iter direxismus, quod barabarorum multitudine, qui in orbem excubias agebant, erat circumdatum. Ugyanő u.o.

[5]) Introducti Attilam sedentem in sella lignes invenimus. Ugyanő u.o.

[6]) Et imperatoris litteras tradens dixit, salvum et incolimmen illum sousque precari Imperatorem. Ugyanő u.o.

rómaiaknak is mint nekem kívánják," válaszolá ez röviden [1]) s kitörő haragja jeleivel Vigilhez fordulva "gaz állat" -monda "hogy mertél te hozzám jönni, ki tudtad Anatoliussal kötött egyezségemet a béke iránt? Te jól tudtad hogy a rómaiaknak nem kellett volna hozzám követet küldeni mind addig, míg nálok nemzetemből egyetlen egy szökevény létezik [2])." A mint Vigil erre azt felelte, hogy ezen föltétel híven teljesítve van, miután visszahoztak tizenhét szökevényt, kik voltak csupán találhatók az egész keleti birodalomban, ezen elbizakodott hang Attilát magán kívül látszott hozni. "E pillanatban karóba huzatnálak," ordítá roppant hangon, "étkül vettetnélek a hollóknak e szemtelen szavaidért, ha a követi jogot nem tisztelném [3])," azután intésére egyik titoknoka egy hosszú tekercset bontott ki s annak fölolvasásához fogott. Ez azon szökevények névsora volt, kikről azt hitték, hogy még mindig a római területen tartózkodnak. A fölolvasás végével Attila kinyilatkoztatta, hogy azt kívánja: menjen vissza Vigil rögtön tisztjei egyikével Eslassal, s jelentse meg részéről Theodosiusnak, hogy vissza kell szolgáltatnia kivétel nélkül minden húnt, bármilyen rangúak s bármennyien legyenek, kik Carpileon, Aëtius fia, kezessége óta mentek át a rómaiakhoz. "Nem fogom tűrni," mondá büszkén, "hogy szolgáim fegyvert fogjanak ellenem; bár jól tudom, hogy azok javára, kik őket fölhasználják, mit sem tehetnek. Melyik várost, melyik várat menthetnék meg ezek kezeimtől, melyet

[1]) Et barbarus: Sit et Romanis quemadmodum et mihi cupiunt.
Ugyanő u.o.

[2]) Statimque ad Vigilam convertit orationem; feram impudentem vocans, quaerebat quare impulsus ad ipsum venisset, cum sibi eorum, quae et ipse et Anatolius de pace sensissent, conscius esset. Priccus, Exc. Leg. 53.l.

[3]) Et cum clamore dixit, se illum in crucem acturum et praedam vulturibus praebiturum fuisse, nisi leges legationis hac impudentis ejus orationis et temeritatis poena offendere vereretur. Ugyanő u.o.

bevenni és lerombolni elhatároztam [1]). Azért menjetek, tudassátok ottan határozatomat, jöjjetek rögtön vissza s jelentsétek, ki akarják -é adni a rómaiak a szökevényeket vagy a háborút választják." A távozás iránti parancs csak Vigilt illette; Attila fölkérte a követet, maradjon nála átvenni a választ, melyet a császár levelére adni szándékozott. Nem feledé el e mellett követelni a neki szánt ajándékokat: ezzel a kihallgatásnak vége volt.

Ezen jelenet, mely a rómaiakat egészen fölizgatta, volt egyedüli tárgya beszélgetéseiknek, míg szállásaikra értek. Vigil meg nem foghatta, hogy ugyanezen ember, kinek alig egy éve jó indultát tapasztalta, vele íly gyalázatosan bánt s lelkét kínozta, hogy ennek okára jöhessen. Priscus azt a sardicai ebéd alkalmávali kalandban Vigilnek akkori meggondolatlan nyilatkozatában kereste, melyről a barbarok királyuknak bizonyosan jelentést tőnek; Maximinus, ki ennél egyéb okot gondolni sem tudott, pártolta barátja nézetét, de Vigil fejét rázta s úgy látszott, nem volt róla meggyőződve [2]). E közben jön Edek, ki őt félre vezeti s darabig időz vele. Jövetelének az volt czélja, hogy Vigilt a történtek felől megnyugtassa s elmondja neki, hogy minden csodásan dolgozik az összeesküvés sikerülésére: jelenleg mer róla felelni s ezen út Vigilnek nem reménylett alkalmat szolgáltat Chrysaphiust a dolog folyamáról értesíteni és a pénzt,

---

[1]) Quae enim urbs, quod castellum ab illis possit defendi, quod evertere aut diruere apud se constitutum haburit? Ugyanő u.o.

[2]) Sed Vigilas ambigus animi erat, neque causam suspicari posse videbatur, quare Attilas aum tam acerbis convitiis insectatus esset. Nee enim in animum suum inducere poterat, ut nobis pstea retulit, enunciata fuisse, quae in convivio in Serdica dicta fuerant, nec conjurationem in Attilam detectam... Priscus, Wxc. Leg. 54. l.

melyre szükségök van, elhozni [1]). A tolmács ezen magyarázatra fölüdülve egész nyugalmát visszanyerte, midőn társaihoz visszatért, s a kérdésekre, melyeket ezek hozzá idézni siettek, csak annyit felelt, hogy Attilát csak a szökevények ügye hozta indulatba, ki kétségtelenül háborút indít, ha neki elégtételt nem adnak. E közben küldöttek érkeztek a követség szállására s egy tilalmat hirdettek a királytól, hogy római, bárki legyen is, se lovat, se marhát, se barbár rabszolgát, se keresztyén foglyot, szóval mit se merjen venni a húnoknál a múlhatatlan élelmiszereken kívül, mind addíg míg a két nemzet közt függőbe lévő viszályok ki nem lesznek egyenlítve [2]). A tilalom a követnek Vigil jelenlétében adatott tudtára. Ez, mint könnyen kigondolható, Attila csele volt, hogy előre elvegyen a tolmácstól minden tetsző ürügyöt nagy összeg pénznek országába hozatalára.

Attila nem beszélt többé pannoniai vadászatáról, miután más inkább ínye szerintire akadt. Vigil nyomait elfogulatlan követni s a követ lépéseit, kit ideiglenesen kezesől őrzött, kénye szerint óhajtá szemmel tartani, e jelenet után két nappal táborát fölkeltette s megindult rendes laka, Hunnia székhelye felé. Megizente a rómaiaknak, tartsák készen magokat őt követni, s ezek a kitűzött napon külön kalauzaikkal a hún tábor utócsapatjához csatlakoztak [3]). Még nem igen messze haladhattak,

[1]) Haec cum ambigna mente revolveremus, Edecon supervenit, et abducto a nostro coetu Vigila (fingebat enim velle vere et serio de praemeditatis inter eos insidiis agere) ubi aurum adferri praecepit, quod his deratus, qui exsequendo facinori operam navaturi essent, discessit.

Ugyanő u.o.

[2]) Haec dum loquebamur, advenere ab Attila, qui Vigilam et nos prohiberent, captivum romanum, aut barbarum manicipium, aut equos, aut quidquam aliud emere, praterquam quae ad victum necessaria erant, Priscus, Exc. Leg. 54. l.

[3]) Post Vigilae discessum unum tantum diem in his locis commorati, prostridie una cum Attila ad loca magis ad septentrionem vergentia profecti sumus. Ugyanő e.h. 55..l.

midőn kalauzaik irányukat hirtelen megváltoztatták s a tábort maga útjára hagyva egy kevésbé járt útra tértek, ez eltérés okául az utazóknak elmondván, hogy a szomszéd helységben bizonyos ünnepély van készülőben, melyen jelen lenniök nem szabad. Ez nem más volt, mint a királynak egy új lakodalma: Attila számtalan nejei mellé új nőt vett, egy Eskám nevű országnagy leányát [1]). A vidék, melyen Maximinusnak és csapatának át kellett menni, lapályos, könnyen járható, de fölötte mocsáros volt. Több folyókon kellett átkelniök, melyek közt Priscus említi a Tifisát, a mai Tiszát, mely Magyarország szívében folyik s Zimony és Pétervárad közt szakad a Dunába. A folyókon vagy mély mocsárokon a parti falvakban heverő csónakokon keltek át, melyeket a lakosok szekereken hordtak eléjök. Élelmök útközben főként kölesből, melyet a kalauzok rendeletére a nép szolgáltatott, s két sernemű italból állott, melyek egyikét méd-nek hívták, s ez nem egyéb volt méhsernél, a másik árpából készült s ezt a húnok kám-nak nevezték[2]). Az útnak meg voltak részint keserves,részint kellemes kalandjai. Íme egy, melyet Priscus oly kedélyesen és gyermetegül ad elő, hogy sajnálnók tőle olvasóinkat megfosztani.

"A nap lehanyatlott - mondja - midőn sátrainkat egy tó partjára ütöttük, melynek vizét jónak gondoltuk, miután egy közel falu lakosai oda jártak meregetni; azonban alig hogy letelepedtünk, roppant szél támadt, s a villámlással és záporral vegyes zivatar sátrainkat és podgyászainkat össze vissza sodorta s a tóba hömpölygette. A levegőben czikázó villámoktól s a velünk történt szeren-

[1]) Attilas interea in quodam vico substitit, in quo filiam Escam uxorem, etsi plures alias haberet Scytharum legibus id permittenbius, ducere, voluit. P r i s c u s, E x c. L e g. 55.l.

[2]) K u m i s (Coumiss) néven nevezik a tatárok a megerjedt lótejet, rendes szeszes italukat. - M e t h németül, m e a d angolul, méhsert jelent.

csétlenségen megrettenve, nyakra főre odahagytuk e helyet, mindegyikünk vaktában futva a szakadó záporban és a legsűrűbb sötétségben. Szerencsére minden út, melyen indulnánk, a faluba vezetett, s néhány percz múlva ott ismét összetalálkoztunk. Ekkor neki estünk segítségért kiáltozni. Lármánk nem volt hiába, mert láttuk, hogy a húnok egymás után előjöttek gunyhaikból, kezeikben fáklyák gyanánt égő nádcsóvákat tartva. Kérdéseikre kalauzaink elbeszélték az eseményt, mely bennünket szétszórt; ezek azonnal gunyhaikba hívtak bennünket s legelsőbb is néhány marok nádat vetettek a földre, melynek lángjánál megszárítkozánk [1]). Ezen falu Buda özvegyéé volt, ki is, megérkeztünkről értesítve, szállásunkra, melyet elfoglalánk, azonnal ennivalót és mulattatásunkra igen szép hölgyeket küldött, mi a hún nemzetnél nagy megtisztelés és jól fogadtatás jele. Mi elfogadtuk az eleséget s a hölgyekről leköszöntünk; azután eltörődve egész reggelig aludtunk [2]). Nap keltével első gondunk volt podgyászunk megkeresésére indulni s azokat szomorú állapotban találtuk: egy rész tanyánk helyén szétszórva, más rész a tó hosszában, a többi a vízben hevert, honnan azt kihalászgattuk. A napot e munkában s bútoraink szárigatásában töltöttük, melyeket egészen átázva szedtünk össze [3]). A vihar már elmúlt

[1]) Ad quem strepidum Scythae exilentes, calamos, quibus ad ignem utuntur, ussereunt; et accenso lumine interrogarunt quid nobis vellemus, qui tantos clamores ederemus. Barbari, qui nos comitabantur, responderunt nos tempestate perculsos turbari. Itaque nos liberaliter invitalos hospitio exceperunt, et calamis siccis ignem accenderunt.

Priscus, Exc. Leg. 56. l.

[2]) Vici domina una ex Bladae uxoribus erat. Haec nobis cibaria et mulieres formosas, cun quibus amori indulgeremus (hoc enim apud Scythas honori ducitur) suppeditavit. Mulieribus pro cibis praebitis gratias agimus, et sub tectis nostris sommun capientes ab earum consvetudine abstinuimus. Priscus, Exc. Leg. 56.l.

[3]) In his desiccandis totum diem in illo vico (tempestas enim desierat et elarus sol apperabat) contrivimus. Ugyanő u.o.

s az égen a legszebb nap tündöklött. Lovainkat, öszvéreinket fölnyergelők s a királyné üdvözletére menénk. Szívesen fogadá ajándékainkat, melyeket számára vivénk, u.m. három ezüst kelyhet, bíborral festett gyapjat, pálma s más aszalt gyümölcsöt, melyekre ezen barbarok, minthogy ritkán kapják, igen kiváncsiak [1]). Azután vendégszeretetéért köszönetünket s jó kivánatainkat nyilvánítva, búcsút vevénk tőle s utunkat tovább folytatók."

Hét napi útjok után egy más felől jövő másik római követséggel találkoztak: ez a nyugoti császár III.Valentinianus küldöttsége volt a hún királyhoz bizonyos Sirmium kirablásakor megmentett szent edények iránt. A történet különös s némi igen biztos világot vet azon ázsiai politikára, melyben az elhatározásbani nyakasság a jogtalanság palástolására szolgált. Azon időben, midőn a húnok minden jog ellenére Sirmiumot megszállották, a város püspöke, igen jól előrelátván a háború kimenetelét, egyháza edényeiről rendelkezést tett. Ismeretségben állt bizonyos Galliai születésű Constantiussal, ki akkor Attila titoknoka s az ostromműködésnél alkalmazva volt. Alkalmat találván vele értekezni, átadá neki a püspök a szent edényeket. "Ha fogságtokba esem, mondá, add el váltságomra; ha előbb meg találnék halni, add el akkor is, s árukon más foglyokat válts ki [2])." A püspök az ostrom alatt elhalt s a letéteményes a letett jószágot magának tartotta. Véletlenül volt e tájon bizonyos Sylvanus nevű zálogra kölcsönző, kinek Róma egyik nyilvános piaczán pénzváltó háza volt; Constantius zálogba vetette

[1]) Hanc vicissim donis remunerati sumus tribus pateris argenteis, velleribus rubris, pipere Indico, palmulis et variis cupediis, quae omnia a barbaris ut ignota, magni aestimantur. P r i s c u s, e.h. 57. l.

[2]) Ille vero,quo tempore Sirmium . . . Scythae obsidebant aurea vasa a civitatis episcopo acceperat, ut ex eorum pretio, se superstite urben capi contigisset, quoad satis esset, pro sua libertitate solveretur: sin periiset . . .
U g y a n ő u.o.

nála az edényeket bizonyos összegben, melyet a határidőre nem fizetett meg; Sylvanus a fizetés idejének elmúltával az edényeket sem összetörni, sem világi czélra használni nem akarván, egy italiai püspöknek eladta [1]).

Idő múltával a dolog Attila fülébe jutott. A hűtlen titoknokot szokása szerint azonnal fölakasztatta vagy karóba húzatta, azután Valentinianus császártól Sylvanust vagy az edényeket követelte. "Egyiknek vagy másiknak meg kell lenni, irá, az edények enyéim, mint melyeket a püspök a város zsákmányából sikkasztott el; titoknokomat mint tolvajt már lakoltattam, most az orgazdát vagy a vagyonom visszaadását követelem [2])." Hijában felelte a császár, hogy Sylvanus nem orgazda, mint a ki jó hittel vásárolt, hogy a mi magokat az edényeket illeti, azok, minthogy vallásos szolgálatra rendeltettek, szentségtörés nélkül neki át nem adhatók, híjában ajánlotta azok árát pénzben lefizetni: Attila mind ez okokra mit sem hallgatva nem tágított e kelepczétől: "edényeimet vagy az orgazdát, különben háborút." A ravennai udvar sikertelen levelezések után három nemes rómait küldött hozzá, hogy ha lehet egyezkedjenek ki végre vele s vegyék elejét a nagyobb szerencsétlenségnek. E megbizatásra oly férfiút választottak, kiről hitték, hogy a barbár bizonyosan szívesen fogadja, Romulus comenst, Orestes ipát; mellé adtak egy Romanus nevezető tábornokot, Promotussal Pannonia kormányzójával és egy Constantius nevezető gallussal együtt, kit Aëtius küldött Attilának, hogy titoknoka legyen. Egy ezen körülmények közt igen fontos negyedik személy Tatullus, Orestes atyja,

---

[1]) Sed Constantinus post urbis excidium de pacto illo parum sollicitus Roman profectus vasa Sylvanum detulit,et aurum ab eo accepit, convenitque. Priscus, Exc. Leg. 57.l.

[2]) Sibi tradi Sylvanum, tanquam furem eorum, quae sua essent, flagitavit. Ugyanő u. o.

használni akarta ez alkalmat fia meglátogatására [1]). Priscus és Maximinus örült, hogy e vad puszta közepett honfiaival találkozott; s a két követség egyesülve várta bizonyos helyen Attila jövetelét, kiről jelenték hogy már közel kell lennie. Néhány nap múlva a király, a hadsereg s a két római követség a királyi székhely, egész Hunnia fővárosa, alá érkezett [2]).

---

[1]) His aderat Constantius, quem Aëtius ad Attilam, ut illi in conseribendis epistolis deserviret, miserat, et Tatullus, Orestis ejus, qui cum Edecone erat pater, non legationis causa, sed privati officii et familiaritatis ergo.

Priscus, Exc. Leg, 57. l.

[2]) Sokat vitatkoznak a hely meghatározása fölött, hol azen székhely feküdt. Némelyek azt Tokajban, mások a mai Buda városban, mások különböző helyeken hitték föltalálni: de abban mindnyájan határozottan megegyeznek, hogy e hely azon tartományban feküdt, mely ma Magyarország. Priscus elbeszélése egyébiránt e pontra nézve nem hagy fön semmi kétséget. Szabó Károly szivességének köszönök egy érdekes jegyzetet, mely a Függelékben I. szám alatt található.

IV.fejezet

Attila és Réka palotája - Onegesius fürdője. - Attila bevonulása székvárosába. Onegesius Attila első ministere. - Priscus beszélgetése egy görröggel ki húnná lett; a barbár és a polgárisult élet összehasonlítása. - Onegesius és Maximinus. - Tisztelgés Réka királynénál. - Attila bírói széket ül. - A rómaiak beszélgetése Attila hatalmáról és terveiről. Attila a római követségeket ebédre hívja. - A lakoma leírása; ünnepélyes szertartás; nemzeti énekek. - Attila fiai. - Zerkón törpe megjelenése. Ebéd Réka királynénál. - Attila Maximinust elbocsátja. - A hún urak rosszlelkősége; Attila kegyetlenkedése. - Vigil fiával együtt visszatér. Vigilt Attila elébe viszik s czinkosságát rábizonyítják. - bűnét bevallja, hogy fiát megmentse. - Attila Orestest Konstantinápolyba küldi, nyakába akasztva a Vigil által hozott pénzeszacskót. - Attila Chrysaphius fejét követeli. - A keleti és nyugoti császárt fenyegető izenete.

A barbár fejedelem palotája, egy halomra építve, uralkodott az egész város fölött, s égre emelkedő magos tornyaival már messziről magára vonó a figyelmet [1]). Így neveztek egy roppant kerített tért, mely több lakot foglalt magába, mint a királyét, királynéét, fiaiét, s hihetőleg az őrlakot is; fakerítés övezte a tért, a belső lakok is fából voltak. Attilának hihetőleg középre helyezett s tornyokkal szegélyezett laka gyönyörűen gyallott s oly tökéletesen öszveeresztett nagy deszkaszálakból volt öszvealkotva, hogy egész egy darabnak tetszett [2]). A királynéé, könnyebb és ékesebb építészeti modorban,

---

[1]) Turribus insignis . . .reliquis conspectior et in altiori loco sita.
Priscus, Exc. Leg. 58.l.

[2]) Erant hae ex lignis et tabulis eximie politis exstructae et ambitu ligneo circumdatae, non ad munimentum sed ad ornatum comparato.
Priscus, Exc. Leg. 58. a.

minden oldalról dombormetszetű faragványokkal volt díszítve, melyekben a kellem nem hiányzott. Fedele gondosan metszett négyszegű oszlopokon nyugodott, melyek közt egész sor, oszlopocskákon nyugvó, esztergályozott ívezet uralgott, mintegy boltozott folyosót képezve [1]). Onegesius laka a palotától nem nagy távolban állott, hasonlóan kerítéssel övezve s ugyanazon modorban építve, mint a királyé, de több egyszerűséggel. Az idegenek figyelmét itt egy különösség vonta magára. E vidéken, hol épületkő sőt még fa sem volt kapható [2]), hova az épületanyagokat másunnan kellett szállítani, Onegesius egy fürdőt építtetett a római hévvizek példányára. E fürdő története, miként a rómaiak hallák, a következő. A Sirmium bevételekor kézre került foglyok közt találkozott egy építész, kit Onegesius a maga osztályrészéhez követelt. Attila görög születésű ministere, ki igen ifiú korában került a húnokhoz, elvitte oda a római modorú fürdők iránti ízlését s azt közölte nejével és gyermekeivel. Midőn az építész személyét magának követelte, oda czélzott, hogy embert kapjon, ki képes legyen oly épületet alkotni, mely ízlését kielégíthesse: s a fogoly ebben minden ügyességét kifejtvén azt hitte, hogy ezáltal közelebb hozza azon pillanatot, melyben bilincsei lehullnak [3]). Buzgalommal látott a munkához, köveket Pannoniából hozatott, kályhákat, medenczéket, izzasztókat alkotott; midőn azonban minden kész lett,

---

[1]) Intra illa septa erant multa aedificia, partim ex tabulis sculptis et eleganter compactis, partim ex trabibus opere puro et in rectitudinem affabre dolatis, in quibus in circulos curvata imposita erant. Circuli Autem a solo incipientes paullatim in altum assurgebant. Ugyanő u.o.

[2]) Non enim apud eos, qui in ea parte Scythiae habitant, ullus estaut lapis, aut arbos, sed materia aliunde advecta utuntur. Ugyanő u.o.

[3]) Hujus autem balnei architectus, e Sirmio captivus abductus, mercedem operis libertatem se consecuturum sperans, falsus aua spe, cum nihil minus cogitaret, in longne duriorem apud Scythas incidit servitutem. Priscus, Exc. Leg. 58. és köv. l.

Onegesius, kinek tapasztalt kezekre volt szüksége ezen a húnoknál oly szokatlan szolgálat vezetésében, az építészt házi fürdőmesterévé tette s így a szerencsétlen a szabadságtól örökre elbúcsúzhatott [1]).

Attila birodalma székvárosába oly szertartással vonult be, mely a rómaiakat, legkivált Priscust, ezen oly kiváncsi vizsgálót, ezen gyermeteg rajzolóját mindannak, mi valami különösségnél fogva őt meglepte, élénken érdekelte. A város hölgyei jöttek eléje őt díszmenettel fogadók. Két sorral állva, fejeik fölött egyik sortól a másikig fejér fátylokat tartottak hosszában kifeszítve, melyek alatt egy egy csoportban hét hét fiatal lányka lépdelt, a király magasztalására szerzett dalokat énekelve [2]). A menet a palotának tartva Onegesius laka előtt vonult el. A kegyelt minister neje egy csoport szolgától környezve, kik hússal rakott tálakat s borral töltött kupákat hoztak, a kerítésen kívül várakozott. Midőn a király megérkezett, hozzá közeledék, s kérte, ízlelje meg az étkeket, melyeket számára készített; Attila jó indulat jelével tudatta, hogy az ajánlatot elfogadja; e volt a legnagyobb kegy mellyel a hún király alattvalóihoz viseltethetett [3]). Négy erős férfi azonnal lova magasságáig emelt egy ezüst asztalt, s Attila anélkül hogy lováról leszállt volna, megízlelte mindegyik étket, ivott egy korty bort, s

---

[1]) Balneastorem enim eum Onegesius instituit, ut sibi totique suae familiae, cum lavarentur, operas praestaret. U g y a n ő u.o.

[2]) In hunc vicum adventanti Attilae puellae obviam prodierunt, quae per series incedebant, sub linteis tenubius et candidis, quam maxime in longitudinem extensis, ita ut sub unoquoque linteo, manibus mulierum ab utraque parte in altum sublato, septem puellae aut etiam plures progredientes (erant autem multi hujusmodi mulierum sub illis linteis ordines), Scythica carmina canerent. U g y a n ő u.o.

[3]) Qui maximus est apud Scythas honos. P r is c u s, E x c. L e g. 58. lapon.

ezután palotájába vonult [1]). Onegesius távollétében, ki hosszú útról érkezett meg s kit a király magához parancsolt, neje fogadta ebédre a követeket, az ország előkelőinek, többnyire rokonaiknak, társaságában. Maximinus ezután rendelést tőn szállása iránt; sátrait mind a minister lakához mind a király palotájához egyenlő közel üttette fel. Onegesius, kinek görög neve elárulja eredetét, de ki a húnoknál növekedett, viselte a legelső rangot a birodalomban Attila után szintúgy hatalmánál mint gazdagságánál fogva; ha Attila császár, ő csaknem király volt. E roppant szerencsét, mely előtt a húnok zúgolódás nélkül meghajlottak, Onegesius a legtiszteletreméltóbb eszközöknek, a csatatéren vitézségének, a tanácsban tisztalelkűségének, sőt még azon bátorságának is köszönhette, mellyel ura erőszakos határzatainak vagy rossz ösztöneinek ellenszegült. Attila körében ő volt legjobb szívvel a rómaiakhoz, nem személyes érdekénél vagy származása távol emlékénél fogva, hanem egyenes tiszta lelkéből s vele született hajlamából, mely a polgárisultsághoz vonzódott. Igazság szerint, mely a tényektől oly igen különbözik, íly minister polgárisult és keresztyén fejedelem, ellenkezőleg Chrysaphiusnak Attila mellett lett volna méltán helye. Az oly igen önfejü, oly igen indulatos hún király engedett e szelídségében szilárd jellemnek; Onegesius elválhatatlan tanácsosa volt, őrá bízta legidősb fia Elák hadi nevelését és gyámságát a kozár királyságban, melynek meghódítását Onegesius éppen akkor fejezte volt be [2]). Midőn ez ifjú

[1]) Itaque uxori hominis necessarii grafitcaturus, comedit equo insidens, barbaris, qui in ejus comitatu erant, suspensam tabulam (erat autem argentea) attolentibus. Deinde degustato calice, qui, illi fuerat oblatus, in regiam se recepit. Ugyanő u.o.

[2]) Etenim tum forte Onegesius una cum senniore ex Attilae liberis ad Acatziros missus fureat . . . ei genti cum seniurem ex filiis regem. Attilas constiture decrevisset, ad hanc rem conficiendam Onegesium miserat.

Priscus, Exc. Leg. 63. l.

hosszas távollét után atyját viszontlátni vágyva a Duna partjaira visszatért, útközben lováról leesett s karját törte [1]). Onegesiusnak természetesen sok fontos ügyről kellett értekezni a királlyal, mi őt egész estig elfoglalta; ez volt oka, hogy az ebéden jelen nem lehetett: Maximinus azonban türelmetlenül vágyott őt látni, hogy vele Theodosiusnak őrá vonatkozó utasításait közölhesse; de különben is azokat reménylett e mindent tehető férfiú közbenjárásától a nehézségek kiegyengetésében, melyekkel küldetése járt. Alig tudott aludni s virradtával küldte Priscust a ministernek szánt ajándékokkal. A kerítés zárva volt, egy cseléd sem mutatkozott a ház előtt s Priscusnak várni kellett; azért az ajándékokat a követségi szolgák őrizetére bízván sétálni kezdett, míg valaki elő nem jő [2]).

Alig haladt néhány száz lépést, midőn egy más sétáló hozzá lépve igen jó görögül "Khaire" (légy üdvöz!) szóval köszönté. Attila birodalmában, hol a szokott nyelv hún és góth s kivált a kereskedelmi viszonyokban a latin volt, görög szót hallani oly újság volt, mely Priscust meglepte. Azon egyedüli görögök, kikkel itt találkozást reményleni lehetett, a thraciai és a tengermelléki illyriai foglyok voltak, e szánandó nép, melyet szurtos hajáról s rongyos öltönyéről könnyen meg lehetett ismerni; de ez, ki Priscust megszólítá, fejét egész körülborotválva hordta s vagyonos hún módra volt öltözve [3]). E gondolatok villámgyorsan merültek fel Priscus agyában, ki hogy megtudhassa ki ezen ember, üdvözletét viszonozva

---

[1]) Dextram delapsus fregerat. U g y a n ő u.o.

[2]) Quum januae clausae essent, expectavi donec aperiantur, et aliquis exiret, qui eum mei adventus certiorem faceret. U g y a n ő 60. l.

[3]) Sed illi ab obvio quoque dignosci possunt a vestibus laceris et capitis squalore, taamquam qui in miserem inciderint fortunam. Hic vero opulenti Scythae speciem prae se ferebat; erat enim bene et eleganter vestitus, capite in rotundum raso. P r i s c u s, E x c. L e g. 61. l.

kérdezé: a világ melyik országából került ide, barbár életet élni a húnok közt? [1]). "Miért kérded ezt?" mondá az ismeretlen. "Mert igen jól beszélsz görögül [2])," válaszolá Priscus. Az idegen elmosolyodott. "Valóban" mondá "görög vagyok. Kereskedelmi telepet állítván Viminaciumban Moesiában, ott gazdagon házasodtam s boldogul éltem, de a háború szerencsémnek véget vetett. Minthogy gazdag voltam, személyemet és vagyonomat Onegesius zsákmányrészébe tudták, mert tudhatod, hogy a hún fejedelmek - és főnököknek kiváltságuk van a leggazdagabb foglyokat magoknak tartani [3]). Új gazdám háborúba vitt, hol vitézül s haszonnal harczoltam. Vívtam a rómaiak, vívtam a kozákok ellen, s midőn elég zsákmányt szereztem, elvittem barbár uramnak s a scytha törvény erejénél fogva szabadságomat visszaköveteltem. Ettől fogva húnná lettem, barbár nőt vettem, kitől gyermekeim vannak, Onegesiussal egy asztalnál élek, egy szóval jelen állapotom a múltnál kedvezőbbnek tetszik előttem [4]),"

"Oh igen" folytatá pillanatnyi eszmélkedés után, "az ember a húnoknál, ha egyszer a had munkája befejezve, gondtalan életet él, mit ki ki a szerencsétől nyert, békével élvezi, senki nem háborgatja, semmi nem zavarja. A háború minket táplál mind azokat kik a római kormány alatt élnek, kiszívja s tönkreteszi. A római alattvalónak

---

[1]) Hune resalutans interrogavi, quis esset et unde in terram barbaram veniens vitae Scythicae institutum sequi diligisset. Ugyanő u.o.

[2]) Ille quam ob causam hoc ex ipso queererem, rogavit. Mihi vero, inquam, haec a te ut sciscitarer, causa fiut, quod gracce locutus es. Tum ridens ait se Graecum esse genere. Ugyanő u.o.

[3]) Etenim esse apud eos in more positum, ut praccipui ab Attila Scythae principes captivos ditiores sibi seponant, quoniam plurinum auctoritate valent. Ugyanő 62. l.

[4]) Uxorem quoque barbaram duxisse, et ex ea liberos sustulisse, et Onegesii mensae participem hoc vitae genus longe potius priore ducere. Priscus, Exc. Leg. 62. l.

mások karjába kell ön életének reményét helyezni, miután egy zsarnok törvény nem engedi, hogy fegyvert viseljen, mellyel magát védelmezhesse; azok, kiknek a törvény a fegyverviselést megengedi, bármily vitézek volnának is rosszul folytatják a háborút, részint tudatlan, részint gyáva főnökeik által nyőgözve lévén [1]). Azonban a háború baja mind semmi azon nyomorúsághoz mérve, mely a rómaiaknál a békével együtt jár, mert ekkor van igazán virágában a kiállhatatlan szigorú adó, a kincstári ügynökök huzavonája s a hatalmasok elnyomása. De hogyan is lehetne másképp? A törvény nem mindenkire nézve ugyanaz. Ha gazdag vagy hatalmas ember hágja át, büntetetlen viheti jogtalankodásait, hanem szegény embert oly embert ki a törvényes formaságokat nem ismeri, a büntetés késedelem nélkül el fog érni, hacsak kiköltekezve s a végtelen per által tönkrejutva kétségbeestében ítélet előtt el nem hal. Pénzért juthatni csak igazsághoz és törvényhez nézetem szerint a legnagyobb igazságtalanság. Ha valami sérelmed van, törvényszékhez nem járulhatsz, ítéletet a bírótól nem nyerhetsz míg bizonyos összeg pénzt előre le nem fizetsz a bíró és alárendeltjei javára [2]).

A polgárisultság hitehagyottja hosszasan beszélt e hangon, oly hévvel szavalva, mely szavait néha némi önmentegetés színében tüntette föl. Midőn úgy látszott, hogy mindent elmondott, Priscus kérte, engedje őt is néhány perczig beszélni s hallgassa türelmesen [3]). "Nézetem

---

[1]) Hos enim in aliis sui conservandi spem collocare necesse est, quandoquidem per tyrannos minime licet arma, quibus unusquisque se tueatur, gestare, atque adeo his,quibus jure licet, valde est perniciosa ducum ignavia, qui bellum minime gnaviter gerunt. U g y a n ő u.o. 62. l.

[2]) At mercede et pretio , quod legum et juris est, obtinere omnium iniquissimum est. Nec enim injuria affecto quisquam fori judicialis potestatem faciet, priusquamm pecuniam judicis et ejus ministrorum commodo cessuram deponat. P r i s c u s E x c. L e g. 62. l.

[3]) Ego precatus, ut quod sentirem, patienter et benigne audiret,respondi. U g y a n ő u.o.

szerint" így kezdé "a római állodalom alapítói bölcs és előrelátó férfiak voltak; hogy tudniillik ki ki a maga hivatását jól értse, némelyeket a törvény, másokat a köz bátorság őreivé tettek, s ez utolsók, nem lévén a világon egyéb dolguk mint a fegyverforgatást gyakorolni, harczhoz edződni és csatázni, kitűnő osztályt képeztek mások védelmezésére. Törvényhozóink ezen kívül alkottak egy harmadik osztályt, t.i. a földmívelőkét; s teljesen igazságos volt, hogy a katonai élelmezés utján ezen osztály táplálja azokat, kik őt védelmezik. Még ezzel nem volt minden megtéve: tettek jogoltalmazókat a gyengék és ügyefogyottak javára, törvénykezési védőket azok részére, kik nem tudnák magokat védelmezni. Ezt előre bocsátva mi igazságtalan van abban, hogy a bírót és ügyvédet a perlekedő fizesse, mint a katonát a földmívelő? A szolgálatért az ember fizetéssel tartozik s a szívességnek kölcsönösnek kell lenni [1]). Ha a lovag lovának, az ökrész ökrének, a vadász kutyájának gondját viseli, magának használ vele [2]). Ha némely roszlelkű perlekedők a perben magokat tönkre teszik, annál jobb nekik; a mi pedig a perfolyam hosszaságát illeti, az leginkább az ügy fölvilágosítására szükséges időtől függ; jó ítélet, járjon bár várakozással, rögtönzött rossznál csakugyan többet ér. Az igazság kiszolgáltatásának veszélyeztetése nem csak az embereknek válik ártalmukra, hanem vétek az igazság fölfedezője, Isten ellen is. A törvény nyilvános, tudja vagy tudhatja az egész világ, maga a császár is hódol a törvénynek [3]). A nagyok büntetlensége iránti

---

[1]) Quid enim aequius,quam eum, qui opituletur et auxilium ferat, alere et officium mutuo officio rependere. Ugyanő u.o.

[2]) Quemandmodum equit emolumento est equi, pastori boum et venatori canum cura, et reliquorum animantium, quae homines custodiae et utilitatis causa alunt. Priscus, Exc. Leg. 62. l.

[3]) Leges autem in omnes positae sunt, ut illis etiam ipse imperatoro pareat. Ugyanő u.o.

vádad némely esetekben ugyan igaz, de mindenkire alkalmazható; a szegény is kicsúszhatik a büntetés alól, ha vétkességére elég bizonyíték nem található. Boldognak mondhatod magadat, hogy szabadságod vissza van adva; köszönd a sorsnak, ne uradnak. Midőn mint polgár embert a hadba vitt, könnyen okozhatta volna halálodat, ha pedig megszaladtál, maga is megölhetett volna. A rómaiak nem íly szívtelenek, törvényeik biztosítják a rabszolga életét ura kegyetlensége ellen, biztosítják őt szerzeményei élvezetében s fölszabadítás által szabad emberek sorába emelik, míg itt a legkisebb hibáért halál vár rá [1]."

Ugy látszott hogy ezen magasztos polgárisultsági nézet, ezen kép azon különféle védelmekről, melyek az egyént a polgárisult kormányok alatt környezik, Priscus beszélgető társát mélyen megindította, ki álokoskodást álokoskodásra halmozva hihetőleg csak azon ügyekezett, hogy némi lélekmardosásait elfojtsa s némi fájdalmait leküzdje. Szemei könybe lábadtak [2]) s azután fölkiálta: "a rómaiak törvényei jók; állodalmuk jól van rendezve, de a rossz tisztviselők megingatják és fölforgatják [3])." E közben Onegesius egyik szolgája megnyitotta a ház kapuját s Priscus elhagyta az ismeretlent, kit többé nem is látott.

Hogy Theodosius oly sürgetve kívánta Onegesiust közbenjáróul a húnokkali viszályaiban, a byzanti politika kettős számításából származott: először jónak látták Edeket, mint igen nyers és ura érdekeinek nagyon hódo-

---

[1]) Longe autem binignius servis consuluerunt. Patrum enim aut praeceptorum affectum erga eos exhibent, denique corrigunt eos in his, quae delinquent, sicut et suos liberos. Nec enim servos morte afficere, sicut apud Scythas, fas est. Ugyanő u.o.

[2]) Tum ille plorans ... Priscus, Exc. Leg. 62. l.

[3]) Leges apud Romanos bonas et rem publicam praeclare constitutam esse, sed magistratus, qui non, aeque ac prisci probi et prudentes sunt, eum labefactant et perventunt. Ugyanő u.o.

ló embert, visszautasítani, s aztán minden esetre reménylék, hogy csábítással magokhoz hajlítják vagy talán pénzzel megvesztegethetik a mindenható ministert, ki a birodalomhoz oly tökéletesen szíves jó akaratot mutatott. Ezen két számítás elsejét a becsületes Maximinus nem tudta, másodikát alig gyanította; de küldetésének e részét úgy bízták rá, mint mire a császár igen sokat tart, s fel sem tette, hogy ily előny, ily uralkodó részéről, a barbárt érdektelen hagyhassa. Onegesius futó pillanatot vetve az ajándékokra, melyeket neki Priscus hozott, azokat házában letétette [1]), s megtudván hogy a római követ hozzá szándékozák jönni, jobbnak tartotta őt megelőzni; néhány percz múlva Maximinus őt sátrába lépve pillantotta meg. Ekkor e két államférfi beszélgetésbe ereszkedett, melyben Attila ministerének jelleme egészen föltárult. Maximinus kissé nyomatékosan ügyekezett eléje adni, hogy mint látszik elérkezett a rómaiak és a húnok közötti szilárd kibékülés pillanata, melyért a becsület az ő bölcsességét illetendi, s hogy azon roppant haszon, melyet a hún minister mindkét nemzetnek szerezhet, a császár és az egész császári család részéről örök jótéteményekben rá és gyermekeire fog visszahárulni. "Hogyan érdemlem" kérdé Onegesius szendén "e nagy megtisztelést, s hogyan lehessek én független békebíró köztünk és köztetek? [2])." "Ha mind azon pontokat, melyekben meghasonlottunk s a szerződési föltételeket megvizsgálod s mind ezeket egyenes lélekkel veted mérlegbe" válaszolá a követ; "a császár ítéletedet el fogja fogadni." "De" viszonzá amaz, "ez nem tartozik egy követ szerepéhez, s ha én az lennék, nem

---

[1]) Ille suos, qui aderant, jussit aurum et munera recipere.
Ugyanő u.o.

[2]) Qua in re gratificaretur Imperatori, et per se contentiones dirimeret?
Priscus, Exc. Legat. 63. l.

ismernék más szabályt, mint uram akaratát. Vagy talán azt hiszik a rómaiak, kérelmeikkel rá bírhatnának, hogy őt megcsaljam s megtagadjam a húnoknál töltött életemet, nejeimet s gyermekeimet, kik azok közt születtek? Nagyon csalatkoznak; jobb szeretnék szolga lenni Attilánál, mint nagy úr és gazdag az ő birodalmukban [1]." Ezen nyugodt de határozott hangon ejtett szavak czáfolatot nem tűrtek. Onegesius azonban, mintegy durvaságát szeliditendő, hirtelen utána veté, hogy több hasznukra lehet ő a rómaiaknak Attila mellett, kinek haragját néha néha csillapítani fogja, mint Konstantinápolyban lehetne, hol irántok való jó indulatja mindjárt gyanút gerjesztene [2]. Theodosius követe előtt világos volt, hogy e részben semmire sem mehet. E közben a királyné Kerka [3]) várta az ajándékokat: Priscus lőn megint megbízva azok átadására. A királyné ezeket díszes palotájának egyik termében fogadta, mely gyapjúszőnyeggel volt bevonva; maga vánkosokon ült, hölgyei és szolgái között, kik körötte kört képeztek, a férfiak egy, a hölgyek más felől. Ezek arany- és selyemszálakkal himzették a férfiöltönyök

---

[1]) An Romani existimant, inquit, se ullis precibus exorari posse, ut prodat dominum suum, et nibil faciat educationem apud Scythas, uxores et liberos suos, nesque potiorem ducat apud Attilam servitutem, quam apud Romanos ingentes opes. Ugyanő u.o.

[2]) Caeterum se domi remanetem majori eorum rebus adjumento futurum, quippe qui domini iram placaret, si quibus in rebus Romanis irasceretur, quam si ad eos accedens crimininationi se objiceret.

Priscus, Exc. Leg. 63. l.

[3]) E királyné nevét Priscus Kréká-nak egy helyt Réká-nak is irja; a székhely hagyomány Réka vagy Szójárásilag Rika alakban tartotta fönn. E hagyomány szerint róla neveztetett Udvarhelyszék délkeleti részében a Rika erdeje, melyben a Rika patak mellett a székelyek egy nagy követ mutogatnak, mint e királyné sirjának emlékjelét. Lásd Kriza János Székely népmonda Attiláról és a húnokról, Uj Magyar Muzeum 1853.I. köt. 176. l. A ford.

díszítésére szolgálandó szövetdarabokat [1]). Kiérvén a királyné palotájából Priscus nagy zajt hall, nagy csoportot lát tolongani s közéjök vegyül. Nem sokára megpillantá Attilát, ki oldala mellett Onegesiussal laka ajtaja elé telepedett, hogy ott igazságot szolgáltasson. Tartása komoly volt s csendesen ült. Kiknek elitélendő pereik voltak, sorjában hozzá járultak; ő mindnyájokat elítélte, azután bement s a követeket fogadta, kik hozzá több barbár tartományokból érkeztek [2]).

Attila palotájának udvara némi sétatért képezett, hol a követek szabadon járhattak, várva a király vagy minister kihallgatására; jöhettek, mehettek, mindent vizsgálhattak, egy őr sem korlátozta őket. Priscus itt szembe találkozék Romulus comenssel s nyugoti követtársaival, kik Attila két titoknokával, Constantius és Constantiolus pannoniai fiakkal, és Rusticiussal sétálgattak, ki önként csatlakozott a keleti követséghez s nem rég írnoknak állott a hún király irodájába, "Hogy áll az ügyetek?" e volt az első kérdés, melyet Romulus és ő egymáshoz intéztek. Egyik félé sem ment sebesebben mint a másiké; mi sem hajthatta meg Attila elhatározottságát a nyugoti birodalom irányában; neki Sylvanus pénzváltó vagy a sirmiumi kelyhek kellettek. A mint többen a jelenlévők közzül a barbár szellem legyőzhetetlen elfogultságán

---

[1]) Ipsam deprehendi in molli stragula jacentem. Erat autem pavimentum lancis tapetibus stratum, in quibis constitimus. Eam famulorum multitudo is orben circumstabat, et ancillae ex adverso humi sedentes telas coloribus variegabant, quae vestibus barbarorum ad ornatum super injiciantur. P r i s c u s, e.h.

[2]) Vidi magnam turban, quae prodibat, eurrentem, tumultum et strepidum excitantem. Attilas domo egressus, gravi vultu, omnium oculis quaqua versus in eum conversis, incedens cum Onegesio, prae aedubis substitit. Hic eum multi, quibus erant lites, adiderunt, et ejus judicium exceperunt. Deinde domun repetiit, et barabarum gentium legatos, qui ad se venerant, admisit. U g y a n ő 64. l.

panaszkodtak [1]), Romulus, kinek államügyekbeni tapasztaltságát mindig érdekkel lehetett hallani, egyet sóhajtva mondá; "Igen, szerencse és hatalom ez embert annyira elrontotta, hogy nem hallgat többé az igaz okokra, mihelyt azok neki nem tetszenek. De meg is kell vallanunk, soha senki sem Scythiában sem másutt íly nagy dolgokat íly kevés idő alatt nem vitt véghez; mint egész Schythia ura egész az oczeáni szigetekig adózóivá tett bennünket, s most még nagyobb terveken töri fejét, Persia meghódításához akar fogni [2])." - "Persiához!" vágott közbe a körülállók egyike, "de mely úton juthat Scythiából Persiába? [3])" "Igen rövid úton," válaszolt Romulus. "Média hegyei nem igen távol esnek a húnok végső törzseitől s ezek azt jól tudják. Történt egykor, hogy éhség alkalmával, mely őket megtizedelte, nem hozhatván élelmet a római birodalomból, mivel azzal háborúban voltak, két főnökük megkísértette azt Ázsia felől szerezni. Pusztaságon keresztül egy mocsárig hatottak, melyet a Maeotis tavának hisznek [4]), aztán tizenöt nap múlva magas hegyek aljához értek, melyeken átkelve Médiában voltak. Termékeny volt a tartomány, a húnok kényökre arattak s már roppant zsákmányt gyűjtöttek, midőn egyszer a persák megérkezvén nyilaikkal az eget elhomályosíták. A húnok véletlen meglepetve s mindent veszni hagyva más úton vonultak vissza és ezen új úton

[1]) Nequaquam aiunt illum deduci a dententia, sed bellum minari et dununciare, ut Sylvanus aut pocula dedantur. Nos vero cum barbari miraremur animi impotentiam ... Priscus, Exc. Leg. 64. l.

[2]) Totius Scythiae dominatum sibi comparavit, et ad Oceani insulas usque imperium suum extendit, ut etiam a Romanis tributa exigat. Nechis contentus, ad longe majora animum adjecit, et latius imperii sui fines protendere et Persas bello aggredi cogitat. Ugyanő e. h. 65. l.

[3]) Uno ex nobis quaerente, qua via e Scythia in Persas tendere posset. Ugyanő u.o.

[4]) Hos narasse, per quandam desertam regionem illis iter fuisse, et paludem trajecisse, quam Romolus existimabat esse Maeotidem.

Priscus, Exc. Leg. 65. l.

is szintúgy hazájokba jutottak. Föltéve most, hogy Attila
királynak eszébe jutna e hadjáratot megújítani, a médek
és persák meghódítása sem sok fáradságába sem sok
idejébe nem kerülne, mert hadainak a világ egy népe
sem állhat ellen [1]." A rómaiak bosszankodással vegyes
kíváncsisággal kisérték Romulus comes elbeszélését, ki
annyi országot látott s annyi eseményben vett részt. Mi-
dőn valaki közbe szólva azon óhajtását fejezé ki, bár At-
tila ezen távol háborúba keveredvén s hagyná pihenni a
római birodalmat: "Sőt ellenkezőleg vigyázzunk, mondá
Constantiolus, hogy a persák meghódítása után, mi nek
nem leend nehéz, urunk s nem többé barátunk gyanánt
térjen vissza hozzánk. Még most megelégszik azon
aranynyal, melyet neki mint római tábornoki czimével
járó fizetést adunk; ha majd Persiát eltiporta s egyedül a
római birodalom marad vele szemben, gondoljátok, hogy
kímélni fogja? Már is nehezen szíveli a tábornoki czimet
melyet neki azért adunk, hogy a királyi czimet tőle meg-
tagadhassuk, s lehetett hallani, midőn bosszankodva föl-
kiáltott, hogy vannak szolgái, kik a római tábornokokkal
s hún tábornokai, kik császárokkal fölérnek [2]." Ezen be-
szélgetés, melyben a polgárisult világ képviselői közlék
egymással nyomasztó sejtelmeiket s jobban jobban ma-
gasztalák a férfiút, kitől függött hazájok romlása, rögtön
félbe szakadt. Onegesius jelenté Priscusnak, hogy Attila
ezentúl követekül csak három consulviselt férfiút fogad

[1]) Quamobrem si Attilam cupido ceperit Medos invadendi, non multum operae et laboris in eam invasionem consumpturum, neque magnis itineribus defatigatum iri, ut Medos, Parthos et Persas adoriatur.

Ugyanő u.o.

[2]) Innuebat igitur Attilam, Medis, Parthis et Persis subactis,hoc nomen, aut aliud quo Romanis illum vocera lubet, et dignitatem,quam illi ornamentiloco esse existimant, repudiaturum, et pro duce coacturum eos se regem appellare. Jam tunc enim indignatus dicebat, illis servosn esse exercituum duces, sibi vero viros imperatoribus Romania dignitate pares.

Priscus, Exc. Leg. 66. l.

el, kiket megnevezett s kiknek egyike volt Anatolius. Priscus, nem gondolva meg hogy saját kormányát maga magával ellentmondásba hozza, megjegyzé, hogy bizonyos embereket így kijelölni annyi mint azokat fejedelmök elött gyanúba hozni. Onegesius erre e szavakkal felelt: "Meg kell lenni, vagy háború! [1])" Priscus szomorúan visszatért szállására s ott találta Orestes atyját Tatullust, ki a követet és őt értesíté, hogy Attila őket az nap kilencz órára, körülbelül délutáni háromra, asztalához hívta. A nyugoti követeknek hasonlóan ott kellett lenniök.

Az étterem egy nagy hosszú szoba volt, köröskörül székekkel és sorjába rakott kis asztalokkal, melyek mindegyike mellé négy öt személy férhetett. Közepett egy emelvényen állott Attila asztala és kerevete, melyen ő már helyet foglalt; kissé hátrább állt egy más kerevet, miként az előbbi fejér szalagokkal és tarka kendőkkel ékítve, hasonló a Görögországban és Rómában menyegzők alkalmával divatos díszágyhoz [2]). A követeknek, mihelyt beléptek, a pohárnokok, kik az ajtófélnél voltak elhelyezve, boros kupákat nyujtottak, melyekből a királyra köszöntve inniok kellett; ez kötelező szertartás volt, melyet minden vendég megtartott, mielőtt széket foglalt. A tiszteleti helyet az emelvény jobbján Onegesius foglalta el, kivel szemközt ült a király két fia. A követeknek a bal asztalt adták, mely másodrangú volt; itt is előttök ült egy nemes hún, Bere nevezetű [3]), tekintélyes

[1]) Attilam respondisse, si hacc abnuerint, armis se controversias disceptaturum. U g y a n ő u.o.

[2]) Medius in lecto sedabat Attilas, altero lecto a tergo strato, pone quem erant, quidam gradus, qui ad ejus eubile ferebant, linteis candidis et variis tapetibus ornatus gratia contectum. simile cubilibus, quae Romani et Graeci nubentibus adornare pro more habent. P r i s c u s e.h. 66.l.

[3]) E nevet Priscus Βεξιχος–νακ irja, minek B e r i h hangoztatás felel meg. - Forditásomban jónak láttam e nevet a magyaros hangzásu s helynévül honunkban maig is élő B e r e névvel adni vissza. A ford.

férfiú, ki Hunniában több falvakat birt. Ellák, Attila legidősb fia, atyja kerevetén foglalt helyet, de sokkal lentebb; szemeit lesütve tartotta s az egész ünnepély folyta alatt magát tiszteletteljes szerénységgel viselte [1]). Midőn mindenki leült, Attila pohárnoka egy borral telt kupát nyújtott urának, ez azt a megtisztelt vendégre köszönté, ki azonnal fölkelt, a háta mögött álló pohárnok kezéből a kupát átvette s visszaköszöntötte a királyt. Ezután a követekre került a sor, kik kupával kezökben hasonlóan viszonzák a király köszöntését; minden vendég rangsor szerint egy a másután föl lőn köszöntve s mind ugyanazonkép válaszolt; mindegyik mögött tele kupával egy egy pohárnok állt. A köszöntés végeztével az udvarmesterek léptek be, kezeikben hússal rakott tálakkal, melyeket az asztalokra helyeztek; Attila asztalára csak húst adtak fa tálakon, kupája is fa volt, míg a vendégeknek kenyeret és mindenféle ételt ezüst tálakon hordtak s kupáik is ezüstből vagy aranyból voltak [2]). A vendégek kényelmesen vehettek az eléjök rakott tálakból, a nélkül hogy messze kellett volna értök nyúlniok. Midőn az első teríték elfogyott, a pohárnokok visszajöttek, a köszöntés újra kezdődött és ugyanazon szertartással ismét végig ment minden helyen elsőtől utolsóig. A második teríték után, mely szintoly bő volt mint az első, de egészen különböző ételekből állt, harmadszori köz ivás következett, melyben a már fölhevült vendégek kupáikat mind jobban jobban ürítgették. Estve felé, midőn már fáklyákat gyújtottak, két költő lépett be, kik Attila

[1]) Senior enim in codem, quo pater, throno, non prope, sed multum infra accumbebat, oculis prae pudore propter patris praesentiam semper in terram conjectis. Priscus, Exc. Legat. 66. l.

[2]) Sed ceateris quidem barbaris et nobis lsutissima coena praeparata erat et in discis argenteis reposita, Attilae is quandra lignea, et nihil praeter carnes; moderatum pariter in reliquis omnibus sese praebebat. Convivis aurea et argentea pocula suppedibantur Attliae poculum erat ligneum.

Priscus, Exc. Legat. 67. l.

előtt hún nyelven önkészítette dalokat énekeltek, melyekben hadi erényeit és győzelmeit magasztalták [1]. Dalaik a hallgatókban őrjöngéssel határos elragadtatást idéztek elő, a szemek villogtak, az arczok rettentő kifejezést öltöttek, sokan sírtak, mondja Priscus, az ifjak epedés, az öregek keservnek könyjeit [2]. Hunnia ezen Tyrtaeusait egy bohócz váltotta fel, kinek torzképe és idétlenkedése a vendégeket fölmagasztaltságukból egyszerre tomboló kaczajra ragadta [3]. E jelenetek alatt Attila folytonosan megindulatlan s komoly maradt, a nélkül hogy arczának egyetlen változása, egyetlen mozdulata vagy szava legkisebb megindulását elárulta volna; csupán akkor villant át arczán némi gyöngédség, midőn legkisebb fia Irnákh belépett és hozzá közeledett; közelebb húzta kerevetéhez a gyermeket s édesdeden arczúl simogatta [4]. Priscus, meglepetve Attila ábrázatának e rögtöni változásán, egyik barbár szomszédjához fordult, ki egy keveset beszélt latinul, és súgva kérdé; mi az oka, hogy ezen ember, ki többi gyermekeihez oly hideg, ez iránt oly nyájasnak mutatkozik? "Szívesen megfejtem" mondá a barbár, "ha a titkot ki nem beszéled. A jósok azt jövendölték a királynak, hogy nemzetsége többi fiaiban

---

[1]) Adveniente vespere, facibusque aceensis, duo Scythae coram Attila prodierunt, et vernus a se factos quibus ejus victorias et bellicas virtutes canebant, recitarunt. Ugyanő u.o.

[2]) In quos convivae oculos defixerunt; et elii quidem versibus delectabantur, aliis bellorum recordatio animos excitabat, aliis manabant lacrymae, quorum corpus aetate debilitatum erat, et vigor animi quiescere corgebatur. Ugyanő e.h. 67. l.

[3]) Post cantus et carmina Scytha nescio quis, mente captus, absurda et inepta, nec sani quidquam habentia effundens , risum omnibus commovit. Priscus, Exc. Leg. 67. l.

[4]) Sed Attilas semper eodem vultu omnis mutationis expers et immotus permansit neque quidquam facere et dicere, quod jocum aut hilaritatem prae se ferret. conspectus est; praeterquam quod juniorem ex filiis introeuntem et adventan tem, nomine Hernach, placidis et laetis oculis est intuitus, et eum gena traxit. Ugyanő u.o.

kihunyik, hanem Irnákh azt örökítni fogja: ez az oka gyöngédségének; e fiút mint maradékának egyetlen reményét szereti [1]."

E pillanatban lépett be Zerkón a mór s azonnal az egész terem kaczajtól és tombolástól hangzott, hogy szinte rengett bele; ezen közbejött mulatságot a vendégek Edek leleményességének köszönheték. A mór Zerkón [2]), púpos, gacsos, pisze vagy is inkább orratlan, hebegő és együgyű törpe majd nem húsz év óta járt kelt a világ egyik végétől a másikig, egy úrtól a máshoz, mint valami igen ritka tárgy, melyet mulatságul keríteni lehetett [3]). Az afrikaiak Aspar római tábornoknak adták, ki őt Thraciában egy a húnok elleni szerencsétlen hadjáratban elvesztette; Attilához vezettetvén ez őt látni sem akarta, azonban Budánál jobb fogadtatást talált. A hún fejedelem csakhamar annyira bele szeretett törpéjébe, hogy nélküle nem lehetett; ott volt asztalánál, vele volt a háborúban, csináltatott neki fegyverzetet s öröme telt látni mint hetykélkedik nagy karddal a kezében s mily nevetséges hősi állásokat vesz. Egyszer mind e mellett Zerkón megszökött a római földre, s Buda nem nyughatott míg kézre nem keríti vagy vissza nem váltja; a hajtás szerencsés volt s a mórt vason vitték vissza hozzá. Haragos urának láttára a mór könnyekre fakadt s megvallá

[1]) Ego vero cum admirarer Attilam reliquos suos liberos parvi facere, et ad hunc solum animun adjicere, unus ex barbaris, qui prope me sedebat, et laltinae linguae usum hadebat, fide prius accepta, me nihil eorum, quae decerentur, evulgaturum, diiixit, vates Attilae vaticinatos esse, ejus genus, quod alioquin interiturum erat, ab hoc puero restauraturum iri.

Ugyanő u.o.

[2]) A Ζεξχων név tökéletesen megfelel a német Zwerg szónak, mely törpét jelent. Ezen éktelenségéért ráruházott német jelző nevet tulajdonnévül ragasztották rá.

[3]) Qui propter corporis foeditatem, et quod balbutie vocis et forma sua risum movebat, nam brevis erat, gibbosus, ditortis pedibus, naribus adeo depressis ut nasun inter eas vix apparentem haberet propter nimiam simitatem. Priscus, Exc. Leg. 67. l.

hogy hibát követett el, midőn őt elhagyta; de ennek a hibának, mondá, jó mentsége van. "S mi az?" kiálta Buda. "Az" felelt a törpe, "hogy nem adtál nekem feleséget [1])." A törpének ezen gondolata, feleséget követelni magának, Budát szűnni nem akaró kaczajra fakasztotta, s nemcsak megengedett, hanem a királyné udvarhölgyei közzűl adott neki nejül egyet, ki valami nagy vétkéért kegyet vesztett [2]). Buda halála után Attila Zerkónt ajándékba küldte Aëtius patriciusnak, ki arról lemondott előbbi gazdája Aspar részére. Edek találkozva vele Konstantinápolyban rábeszélte, jöjjön vissza Hunniába nejét visszakövetelni. Használva az ünnepély alkalmát Zerkón belépett a terembe s folyamodását Attilához intézte, fecsegése közben a latin nyelvet hún és góth szavakkal oly nevetségesen keverve, hogy senki nem állhatta nevetés nélkül [3]). A víg zaj még egyszer hangzott, midőn a rómaiak, gondolva hogy már eleget ittak, éjfél tájban megszöktek; míg a társaság reggelig összetartott.

Az idő a követekre nézve, kik sem a királynál kihallgatást, sem kielégítő feleletet egy pontra sem nyertek, tisztán elvesztve telt. Azért haza menetelöket kérték; de Attila, a nélkül hogy megegyezését egyenesen megtagadta volna, különböző ürügyek alatt tartóztatta s őrzötte őket. Kerka királyné meg akarván maga részéről vendégelni meghívta őket udvarmestere Ádám házába

---

[1]) Ille vero respondit, se quidem peccasse, quod fugisset, sed se peccaticausam habere, quod nulla uxor sibi data fuisset. Ugyanő u.o.

[2]) Bledas autem in majorem risum prorumpens ipsi dat uxorem unam de nobilibus et quae fuerat inter reginae ministras, sed ob quoddam insolens faci nus ad ipsam non amplius accedebat.

Priscus, Exc. Leg. 67. l.

[3]) Itaque tunc arrepta festivitatis occasione progressus, et forma et habitu et pronunciatione et berbis confuse ab eo prolatis, Romanae Hunnorum et Ggothorum lingvam intermiscens, omnes laetitia implevit et effecit ut in vehementem risum prorumperent. Ugyanő u.o.

"egy pompás és nagyon vig ebédre" mint Priscus mondja, melyben a vendégeknek a római komolyságot félretéve inni és sorba kellett ölelkezni [1]). Egy második ebéden, melyre őket Attila meghívta, Maximinus és társa megujulni láták az elsőnek szertartásos illedelmét, csupán Attila volt kissé vidorabb. Többször szólt, mi előbb nem történt, Maximinushoz, ajánlván neki egyebek közt titoknokának a pannoniai Constantiusnak házasságát. Ezen ember ez előtt több évvel mint követségi segéd vagy tolmács Konstantinápolyba küldetvén ott csakhamar az udvar figyelmének tárgya lőn, mely őt megnyerni reménylette.

Constantius csak ugyan ígérte is jó szolgálatát a béke fönntartására, azon föltétel mellett, hogy Theodosius adjon neki nejül alattvalói közzül valamely gazdag örökösnőt. Theodosius, ki ily ajándékozásokat épen nem átallott, azonnal kijelelt számára egy árvát, az Athenais által összeesküvéssel vádolt és kivégeztetett Saturninus egykori testőrfőnök lányát. A fiatal lány, ki mint fogoly még mindig őrizet alatt volt egy erős várban, halálos borzalommal értesült a sorsról, mely számára szánva volt, s el lévén határozva minden áron menekedni, elragadtatta magát Zénónnal, a keleti seregek parancsnokával, ki őt egy Rufus nevezetű barátjához adta nejül. Attila ennek hirére fölingerülve azt izené bosszúsan Theodosiusnak, hogy ha nincs hatalma alattvalóit engedelmességben tartani, segítségére megy; azonban Constantius ügye nem okozott szakadást, miután ő egy más nő oda ígérésével megelégedett. Ezt hozta Attila a követ emlékezetébe. "Nem illenék," mondatá neki tolmácsa által, "hogy Theodosius Constantius hiszékenységével játékot űzzön;

[1]) Tum unusquisque eorum, qui aderant, surgens, Scythica comitate poculum plenum nobis porresit, et eum, qui ante se biberat, amplexus et exosculatus illud receptit. Ugyanő e.h. 68. l.

egy császár sokat vesztene méltóságából ha hazudnék [1]." Hozzá tevé mint döntő okot és czáfolhatatlan védvet, hogy "ha a házasság meglesz, a menyasszonyi ajándékon titoknokával megosztozik [2]." Így ment a dolog a hún király udvarában.

Miután végre Attila mindennek, mit tudni érdekében állt, tudomására jutott, hogy t.i. a követ ártatlan, hogy a császári udvar az élte elleni törekvésben megmaradt, s hogy Vigil, ki Konstantinápolyt már elhagyta, nem sokára visszatér, elbocsátotta a követeket, kiknek jelenléte többé hasznára nem volt. Egy levelet, melyet a hún urak és a hún korlátnokság titoknokai Onegesius elnöklete alatti gyülkésökben határoztak el, adtak Bere kezébe, kinek a követséget Konstantinápolyba kellett kísérni. Jóllehet a rómaiak udvariassággal és ajándékokkal halmozva távoztak, minthogy az udvar minden nagya a király fölhívására versenyzett nekik némi drágaságot, mint prémeket, lovakat, szőnyegeket vagy himzett öltönyöket ajándékozni, mind a mellett az útjok közbeni események nem igen kellemesek valának s az ünnepélyek és lakomák után Attila kormányának komolyabb oldalát tüntették eléjök. Néhány napi utazás után egy szökevényt láttak keresztre feszíttetni, kit a határszélen fogtak el s azzal vádoltak hogy a rómaiak részére kémkedni jött [3]. Kissé távolabb két hihetőleg római fogollyal találkoztak, kik miután hún hadi uraikat megölték, elszöktek; ezeket kezeiken és lábaikon bilinccsel hozták vissza, s a követek útját mint jó alkalmat használták, hogy ezen szerencsétleneket karóhoz szegezzék és

[1]) Ab imperatoris dignitate alienum videri, mendacem esse.
Priscus, Ex.Leg. 69.l.

[2]) Quod Constantius illi ingentem pecuniae summam pollicitus erat, si uxorem e Romanis puellis locupletem duceret. Ugyanő u.o.

[3]) Captus est vir Scztha, qui a Romanis explorandi gratia in barbaram regionemdescenderat, quem crucis supplicio affici Attilas praecepit Priscus, Exc. Leg.69. l.

torkukba hegyes czöveket szúrjanak [1]). Utitársuk Bere különben is egy eredeti fajta, vad, kegyetlen s bosszút szomjazó öreg hún volt. Egyszer a követség és az ő cselédjei közt panaszra kerülvén a dolog, visszavett Maximinustól egy szép lovat, melyet ajándékozott volt, s az egész út alatt nem szűnt meg morogni [2]). Végre a Dunától nem messze római földön találkozott a követség Vigillel, ki egészen vigan sietett útja czélja felé, Eslas társaságában mint gondolta, de valósággal annak felügyelete alatt.

E volt ezen szövevényes dráma első jelenete, melynek szálait Attila oly mély ravaszsággal és oly bámulatos türelemmel szőtte. Két egész hónapig voltak kezében azon kormány képviselői, mely élete ellen összeesküdt, azon követség, melynek nem volt más czélja mint övéi által meggyilkoltatni; hivatkozhatott volna, hogy magát megbosszulja vagy védje, a nemzetek jogára, melyet ellenében oly gyalázatosan megsértettek; mindezen rómaiak élete szemeinek egy jeladásától függött, s ő e jeladást nem tette meg. Idegen perben ítélő bíró részrehajlatlanságával különbözteté meg az ártatlant a bűnöstől, nem akarván észrevenni hogy mind ketten ugyanazon eredeti szenynyfoltot viselik. Ha volt e magaviseletben valami elvitázhatatlan természetes igazlelkűség, de volt nagy mértékben büszkeség is, bizonyos kevély megvetés, mely az eszközöket lenézte, hogy annál kérlelhetetlenebbül érhessen a bűn szerzőihez. Theodosiusra, Chrysaphiusra, a római becsületre czélzott ő. Tetszett neki, hogy a polgárisult világ előtt, mely tőle mint vadak főnökétől a királyi czimet megtagadta, s őt minden félelem

[1]) Hos, inmissis inter duo ligna uncis praedita capitibus in cruce necarunt.Ugyanő u.o.

[2]) Ut istrum trajecimus, propter quasdam vanas causas, a servis ortas, nosinimicorum loco habuit; et primum quidem equum, quem Maximino dono dederat, ad se revocavit. P r i s c u s , Exc. Leg. 69.l.

mellett is megvetette, a barbár igazságszolgáltatási eljárást a római birodalomával párhuzamban mutathatta.

Vigil sietett Konstantinápolyban eljárni ügyeiben, melyek útjának örvéül szolgáltak. Mindig vakon, mindig elbizakodva saját fontosságába, ezt végre másokkal is elhitette. Chrysaphius, ki ő utána biztosnak hitte az összeesküvés sikerét, minden lehető esetre az összveget megkettőztette; a tolmács tehát száz font aranynyal tért vissza, melyet egy bőr zacskóban vitt [1]). Mindez Eslas vizsga szemei előtt történt, ki elutazásuk óta egy mozzanatot sem vesztett el szemei elől. A hún követség szolgái csak őrök voltak, kik a rómait, a nélkül hogy gondolta volna, foglyúl tartották. A Duna túlsó partján a vigyázat még erősebb lőn. Vigil magával hozta Konstantinápolyból 18 - 20 éves fiát, ki kiváncsi volt világot látni s kit igen hihetőleg a tolmács mint segédet vett maga mellé. Midőn beléptek Attila fejedelmi várába, mind kettőjöket elfogták s a király elé vitték, podgyászaikat hasonlóan letartóztatván szemeik előtt átvizsgálták s ott találták a zacskót igazán megmért száz font arannyal. Ennek láttára Attila meglepetést színle, s kérdé a tolmácsot, mit akart ezzel a sok aranynyal [2]). Ez zavar nélkül felelt, hogy azt maga és kísérete szükségére, lovak és málhás barmok vételére szánta, melyekkel magát utjára el akarta látni, mert útközben sok barma elhullott, végre nagy számú római foglyok kiváltására hozta, kiknek családai őt e részben megbizták [3]). Itt Attila türelme megszakadt. "Hazudsz gaz állat," riadt menydörgő hangon, "hazugsá-

---

[1]) Centum auri libras, quas a Chrysaphio acceperat.
Priscus, Esc. Leg.70. l.

[2]) Ex eo quaesivit cujus rei gratia tantum auri asportasset.
Ugyanő ugyanott.

[3]) Ille respondit, ut suis et comitum suorum necessitatibus provideret: praetera ad redemptionem captivorum pecuniam paratam esse.
Ugyanő e.h. 71. l.

goddal senkit meg nem csalsz, s azzal meg nem menekülsz a büntetéstől, melyet megérdemeltél [1]). Nem, te nem magad szükségére, sem ló s öszvér vásárlására, sem római foglyok kiváltására láttad el magad ily nagy öszveggel; különben is jól tudtad, hogy határozottan megtiltottam minden kereskedést, minden pénzforgalmat országomban az idegenek részéről, még midőn itt voltál Maximinussal [2])." E szavak után az őrök által a tolmács fiát elővezetteté s kinyilatkoztatá, hogy rögtön keresztül szuratja, ha atyja azon pillanatban meg nem mondja, mi czélra volt szánva ezen száz font arany [3]). Vigil, fiát meztelen kardok közt látva, eszméletét vesztette, s karjait könyörgőleg terjesztve majd a bakók majd Attila felé, szívszaggató hangon kiáltotta:

"Ne öljétek meg a fiamat, fiam mit sem tud az egészről, ő ártatlan, egyedül én vagyok a bünös [4])." Azután pontról pontra fölfedezé a közte és Chrysaphius közt tervezett orgyilkossági cselszövényt, miként jött a heréltnagy a gyilkosság eszméjére, mint helyeselte azt Edek, miként vett abban a császár is részt tanácsosaival, miként szemeltetett ő ki a követség többi tagjai tudta nélkül a merény kivitelét előkészíteni, mint értekezett Edekkel elutazása napján, s mind azt, mi vele Konstantinápolyban történt. Beszédét Attila bírói figyelemmel

---

[1]) Cui Attilas: Sed neque jam, o turpis bestia, Vigilam appellans, ullum tibi tuis cavillationibus judicium subeundi patebit effugium; neque ulla satis ista et idonea causa erit, qua meritum supplicium evitare possis.

Ugyanő u.o.

[2]) Longe enim major summa est, quam qua tibi sit opus ad sustendam familiam, vel etiam quam empendas in emptionem equorum vel jumentorum, vel liberationem captivorum, quam jam dudum Maximino, quum huc veniebat, interdixi. P r i s c u s, Exc. Legat 71. l.

[3]) Haec dicens filium Vigilae ense occidi jubet, nisi pater, quem in usum et quab ob causam tantum auri advexisset, aperiret. Ugyanő u.o.

[4]) Ad lacyrmasconversus, jus implorare et ensem in se mitti debere, non in filium, qui nihil commeruisset. Ugyanő u.o.

hallgatta s emlékezetében összevetette ezen részleteket, melyeket ez ember szájából hallott, azon fölfedezésekkel, melyeket Edek neki tett, s meggyőződött hogy a tolmács igazat mondott [1]). Erre lassan megszelidülvén parancsolja, bocsássák el a fiút s apját tartsák fogságban mindaddig, míg sorsáról egy vagy másképen végezni fog. Vigilt vasra verték s börtönbe hurczolták. A fiút Attila jónak látta visszaküldeni Konstantinápolyba, hogy kerítsen még egyszer száz font aranyat. "Kerítsd meg ez öszveget," mondá neki, "mert ez apád életének váltsága," s ugyan akkor mikor őt, elküldi Orestest és Eslast is a császárhoz részletes utasításokkal ellátva [2]).

Ezek kihallgatásra járultak Theodosiushoz, ki közhírből már megtudta, hogy tervei nem sikerültek és szorongva várta a hún király új követségét. Trónja előtt a küldöttek a legkülönösebb díszöltönyben jelentek meg, mely ellen azonban senki sem mert kifogást tenni. Orestes nyakában ugyanazon bőrzacskó függött, melyben volt a száz font arany [3]), Eslas pedig, ki mellette állt, miután Chrysaphiust megkérdezte: ismeri -é e zacskót? E szavakat intézé a császárhoz: "Attila, Mundzukh fia, és Theodosius mindketten nemes apák fiai; Attila atyjához méltó maradt, de Theodosius lealacsonyult, mert adót fizetvén Attilának, elismerte hogy szolgája [4]). Íme most e rossz és elvetemült szolga urának tőrt vet, tehát jogta-

[1]) Cum autem Attilas ex his, quae Edecon sibi dixerat, Vigilam nihil mentitum prespiceret... Ugyanő u.o.

[2]) Filius in eam rem dimissus alias centum auri libras pro utriusque liberatione exsoluturus. P r i s c u s , Exc. Legat. 71.l.

[3]) Jussit Orestem crumena, in quam Vigilas aurum quod Edeconi daretur conjecerat, collo imposita . . . Num hanc crumenam nosset? Ugyanő e.h. 39.l.

[4]) Theodosium quidem clari patris et nobilis esse filium, Attilam quoque nobilis parentis esse stirpem, et patrem ejus Mundiuchum acceptam a parentibus a patre nobilitatem integram conservasse; sed Theodosium tradita a patre nobilitate excidisse, quod tributum sibi pendendo suus servus esset factus. Ugyanő u.o.

lanságot cselekszik, s Attila nem szűnik meg gazságát fön hangon hirdetni, míg ki nem adja neki Chrysaphius heréltet, hogy érdeme szerint lakoljon [1]."

E határozatot senki sem várta. Theodosius elszánhatta magát minden megalacsonyításra, melyet fölfedezett vétke fejére halmozhatott; de a heréltek nem határozhatták el magokat, hogy a hatalmat a kezeikből kieresszék, sem Chrysaphius hogy fejét oda adja: azért a palotában minden zavarban volt. Legelső gondja volt a császárnak kamarását megmenteni; minden intézkedései ide voltak irányozva. Az utolsó nehézségek, melyeket még a byzanti politika Attila dölyfének ellenébe vetett, habozás nélkül mellőztettek; consulviselt férfiakat kívánt követekül, azokat adtak.

Anatolius és Nomus patríciusokat jelelé ki, miután ezeknél nagyobb urak a birodalomba nem voltak, elküldték hozzá Anatoliust és Nomust.

Így bántak vele, mint a persa birodalom fejedelmével a nagy királlyal szoktak. Még Constantiusra is gondoltak, ki máshoz ment jegyese helyett a császár kezéből egy igen gazdag özvegyet kapott [2]. Semmi engedményt, semmi alacsonyságot nem kíméltek. Attila hiúsága ki lőn elégítve s ő eléjök ment a hozzá küldött magas személyeknek [3]; azonban még mindig kemény, ingerült hangon beszélt hozzájok. Ezek drága ajándékokat hoztak, melyek úgy látszott őt megengesztelék, hoztak sok pénzt is; Attila mind ezt elvette. Elbocsátotta Vigilt, kit bosszujára igen alacsony vétkesnek tekintett; nem követelte többé a Dunapart hosszát, melyet ha joggal nem, tettleg birt;

[1]) Neque se prius criminari illum eo nomine destituturum, quam Eunuchus ad supplicium sit traditus. Ugyanő u.o.

[2]) Constantio nuptum datum iri mulierem minime Saturni filia genere et opibus inferiorem. Priscus, Exc. Leg. 71. l.

[3]) Illie Attilas reverentia tantorum virorum motus, ne longioribus itineribus defatigarentur, cum illis convenit. Ugyanő u. o. 72. l.

nem szólt többet a szökevényekről, sőt váltság nélkül eleresztett számos római foglyot; hanem Chrysaphius fejét követelte. E pontra nézve hajthatatlan volt [1]).

E kilátások közt kezdődött a 450-dik év. A hún törzsek illetőségei tömegekben érkeztek a Duna partjára; folyt a fegyverkezés ezen hordák vazall népeinél, az ostrogóthok-, gepidák-, herulok- és rugoknál, s jelenték, hogy az akatzirok utban vannak. A nyugtalanság nőtt szintugy a nyugoti mint a keleti birodalomban; nem csak Sylvanus ügye volt bevégezetlen, hanem ahoz azóta más nehezebb bonyodalmak is járultak; a kilátások fenyegetők voltak. Végre két góth hirnök jelent meg Hunniából ugyan az nap s ugyanaz órában Theodosius és Valentinianus császárnál, kiknek mindegyik előtt ezt kellett mondani: "Uram és urad Attila parancsolja, készíts számára palotát, mert jő [2])."

---

[1]) Liberavit et Vigilam...Tum Anatolio et Nomo gratificans, quamplurimos captivos illis sine ullo pretio concessit. Ugyanő u. o.

[2]) Imperat per me Dominus meus et Dominus tuus Attilas, ut sibi palatiuminstruas. Chronicon Alex. 253. l. - Joannis Malalae Chronogr. II. 22. l.

V.fejezet

Attila a nyugoti birodalomra veti szemeit. - A háborut megelőző jelek. Servatius tongres-i püspök Szent Péter és Szent Pál sírjánál kérdez tanácsot. - A pórlázadások által sanyargatott Gallia helyzete. - A lázadók egyik feje behívja a húnokat. - Attila követeli jegyesét Honoriát a nyugoti birodalom felével. - Szövetkezik Genzerikkel, a vandalok királyával, a rómaiak és a galliai ostrogóthok ellen. - A rajnántúli frankok egyik fejedelme segélyt kér tőle. - Attila a rómaiaknak azt izeni, hogy megszabadítja őket a visigóthoktól, s a visigóthoknak, hogy a római jármot nyakukból kiveti. - III.Valentinianus levele Theodorikhoz; a visigóthok otthon maradnak. - Attila hadseregének előszámlálása.
A Rajna felé vonulása. - A Neckar mellékén lakó frankok és a thüringiek hozzá csatlakoznak. - A Rajnán két ponton átkel. - Barátságos nyilatkozatai Gallia irányában. - A rajnáninneni burgundok megveretése. - A római őrhadak, s a parti és sali frankok a Loire-tól délre visszavonulnak. Galliát a húnok földulják; a két Germaniát és Belgium Secundumot rabolják. - Trier, Metz és Reims pusztulása; Nicasius püspök és huga Eutropia halála. - A püspök szerepe Attila berohanásakor. - Páris lakói futni akarnak; Genovéva visszatartja őket. - Genovéva családja, gyermeksége, Szent Germanus auxerrei püspök által táplált hivatása a vallásos életre. - Önsanyargatásai, elragadtatásai. - Az egész világon elterjedt jövendölői hírneve. - A párisiak megvetik tanácsát s megakarják ölni; a nők bezárkóznak vele Sz.István egyháza sekrestyéjébe. - Páris meg van mentve. - Attila erejét összpontosítja és Orleans alá kanyarodik. Sangibán, az alánok királya, megígéri, hogy e várost kezébe szolgáltatja.

Azt mondhatná az ember, hogy van a néptömegekben bizonyos politikai ösztön, mely megérezteti velök a társadalmak bukásait, mint a természeti ösztön előre megjelenti minden lénynek a természetbeli romlások közeledését. A 451-dik év a nyugoti római birodalomra nézve egyike volt azon végzetteljes időszakoknak, melyeket az egész világ remegve vár, s melyek csapásaikat

ugyszólván a kitűzött napra meghozzák. Jóslatok, csudák, rendkívüli jelek, az általános elfogultságnak némileg mulhatatlan társai, e szerencsétlen évben épen nem hiányzottak. A történetirat emlékezik földindulásokról, melyek Galliát és Hispánia egy részét megrázták [1]); a hold fogyatkozott keltében, mit szomorú jósjelnek tekintettek; egy rémítő nagyságú és alakú üstökös jelent meg a láthatáron napnyugot felől, s éjszak felől az ég több napon át vérszín felhőkbe borult, melyek közepében tüzes láncsájú ábrándképek vívtak képzelt csatákat [2]). Ezek voltak a babonás köznép jósjelei; a kegyes lelkek másokat kerestek a vallásban. A tongresi püspök Servatius elment Rómába megkérdeni Péter és Pál apostolt sírjokban, megtudandó, mily csapásokkal fenyegeti házáját isten haragja s mily eszközzel lehetne azokat elhárítani; az lőn a felelet, hogy Gallia a húnok kezébe szolgáltatik, minden városa leromboltatik, de ő azon hit jutalmául, mely oda vezette, a nélkül hal meg, hogy ezen borzasztó jeleneteket megérje [3]). A politikai szellemek a romlásnak még kétségtelenebb jeleit fedezték föl a bomlásnak indult nyugoti világ megrendített állapotában, melyet úgy látszott csak Aëtius kardja tartott öszve.

A húnok egyenes befolyása nem volt ugyan oly erőszakosan érezhető a nyugoti birodalomban, mint a keletiben, de annál többet szenvedett az csatáik visszahatásai által. Ezen barbarok puszta jelenléte a

---

[1]) Terrae motus assidui, signa in coelo plurima...Idatii Chron. a 450. évre.

[2]) Pridie nonas Aprilis, feria tertia, post solis occasum, ab Aquilonis plaga coelum rubens, sicut ignis aut sangvis, efficitur, intermixtis per igneum ruborem lineis clarioribus in speciem hastarum rutilantium deformatis. Ugyanő u.o.

[3]) Ei divinitus per B. Petrum apostolum revelatum est, quod ita coelesti esset judicio defintum, ut universa Gallia barbarorum foret infestationi tradenda. Paulus Diaconus Episcopi Mettenses ad A. 451 Bouquet-nál Receuil I. köt. 649. l.

Duna völgyében Európa szívébe s egész Afrikáig özönlötte a háború pusztításait. A népségek, melyeket kiszorítottak és magok előtt űztek, majd mind Galliába vették utjokat. Az alánok, vandalok és svévek, kik e tartományba 406-ban jöttek, azt négy esztendeig dúlták s innen Hispaniának és Afrika városainak estek. A burgundok, Rajnán rést találván törve, elözönlék Helvetiát, azután Savoiát, s több frank törzsek ezen folyótól éjszakra laktak, dél felé a Meuse hosszába, az ugynevezett Rive, Ripa (part), mellékére költözködtek, melyről Ripuarius (part melléki) frank nevet nyertek [1]). Róma kénytelen volt vendégekül fogadni a pusztítókat kiket nem volt ereje visszaverni, és éjszaki Gallia két új néppel szaporodott, melyek a sali frankokkal, kik száz év óta Toxandiát [2]) lakták, szövetségben voltak. A visigóth népnek Aquitaniába telepedése s egy barbár királyság fölállása, mely Galliát belűl aláásta, szintén a húnok Európába jövetelének következménye volt. A visigóthok Balamir elől szökvén s Pannoniába kegyelemből befogadtatván annak csakhamar uraivá tették magokat s Alarikh vezérlete alatt pusztítva szaguldozták be Graeciát és Italiát, azután Ataulf alatt átkelvén a nyugoti Alpokon, a gyenge római kormánytól egy gazdag és termékeny tartományt raboltak el, melyben reménylhették, hogy a boszorkányfiaktól örökre meg fognak menekedni [3]). Két horda szövetséges alá, a 406-diki berohanás maradványa, ott

[1]) Riparii, Riparioli, Ripenses, Ripwari.

[2]) A térképeken, melyek Galliának a barbarok berohanása előtti állapotját ábrazolják, a Rajna bal partján eső s ugynevezett Germania Secundában, mely még római provincia volt, találunk Toxandres nev¾ népséget, melyről vette e nép lakhelye a Toxandria nevezetet. Ezen kétségtelen görög szavakból képzett Toxandres név jelentése: nyilazó férfiak vagyis ijászok, mely nevezet e népre hihetőleg fegyverzetéről ragadt. A ford.

[3]) Lásd e czim alatt megjelent közleményemet: Ataulf és a visigóthok Galliába telepedése.

néhány puszta megyét elfoglalt, az egyik Velence környékén, a másik Loire bal partján, melynek réveit őrzötte. A Kaukáz e fiai láncsával kezökben itt tanyáztak sátraik és nyájaikkal, folytatván Ázsia sivatagjainak életmódját Tours és Orleans síkjain.

Gallia ekként öt szövetséges közt földarabolva, Hispania félig meghódítva, Afrika elvesztve, Britannia szigete Italia kormányától elkülönítve: e volt azon kép, melyet 451-ben a nyugoti római birodalom mutatott. Ide kell még számitni Britannia Armorica elszakadását is, mely a hasonnevű nagy sziget példájára s a szökevény britannok ösztönzésére nemzeti főnökök alatt független állammá alakult [1]). A kül háború mindezen vidékeken kimondhatatlan nyomort, a nyomor viszont polgári háborút szült. A pórlázadások, melyek bagaudes neven ismeretesek, 435-től 443-ig folyvást nyugtalaníták Galliát és Hispaniát, s a pórháború, bár azt Aëtius erős kézzel elnyomta is, ugy látszott nem aludt ki [2]). Főnökeik, kik közé lehetett számlálni minden sorsú elégedetleneket és adósságba merült fiatalokat, terveiket titokban szőtték [3]). Azt lehet mondani, hogy a köz szerencsétlenség számát szaporítandók, ők is az oly borzalommal várt rettentő 451-dik évre várakoztak, s hogy magokat csupán a vak szerencsére ne bízzák, egyik legfőbb emberök Eudoxius orvos, az egykorú történetírók szerint "egy nagytudományú, de elvetemült szellemű ember" 448-ban a húnokhoz szökött [4]). Ott bizonyosan mindent elkövetett

[1]) Zosimus VI. könyv 826. l. - Procopius, Bellum Vandal.

[2]) E pórlázadásokról hasonlitsd, a mit elmondtam, Histoire de la Gaule sous l' administration romaine III. köt. 1. fej. 19. s köv. l.

[3]) Factio servilisj paucorum mixta furori Insano juvenum...licet ingeniorum, Armata in caedam specialem nobilitatis. Paulini Eucharist. Bouquet-nál I. köt. 773. l.

[4]) Eudoxius arte medicus, pravi sed exercitati ingenii, in bagauda id temporis mota delatus, ad Chunnos confugit. Prosperi Tyronis Chron. ad Annum 448.

Attila fölingerlésére hadat inditani Gallia ellen, ígérvén részéről a rablók, rabszolgák és föllázadt parasztok segélyét.

Két esemény, egyik szerencsés másik szerencsétlen, növelte a szellemi szorongást, az előre látott bajok zavarához egy palotai lázadás véletlen változékait csatolván. Theodosius 450 julius 28-dikán lováról lezuhanva meghalt s három hónappal később meghalt Placidia is, ki a nyugoti birodalom kormányát fia a már ekkor 31 éves III Valentinianus helyett vitte [1]). Theodosius halála, melyet Chrysaphius kivégeztetése követett, nagy szerencse volt keletre nézve; de Placidiáé, mennyiben Valentinianust gyámság alól fölmentené, nyugotra orvosolhatatlan szerencsétlenséget hozott. Attila, követve szokását, hogy fegyverét a politikával megelőztesse, meg akarta válogatni az új fejedelmeket, s a keletivel kezdé. Miután többé nem követelhette Chrysaphius fejét, melyért a konstantinápolyi népség versengett, egyszerűen a Theodosius által ígért adót kívánta; de az új császár Marcianus, egy régi illyr katona a Plobusok és Claudiusok erélyes fajából, azt felelte, hogy aranya barátjai s ellenségei számára vasa van [2]).

Ezen felelet, sereggyüjtéssel és jó védelmi rendszabályokkal támogatva, hirtelen visszatartá Attilát, ki szemeit nyugotra vetette.

Ez oldalra roppant hadsereget fordíthatott, melyet tizenöt év óta tartalékban tartott, türelmesen várva az alkalmat, mikor azt használhassa.

Placidia halálával ez alkalmat megérkezettnek hitte. Valósággal tizenöt vagy tizenhat esztendeje lehetett midőn III Valentinianus nővére Honoria, Placidia leánya

[1]) Placidiára és III. Valentinianusra nézve lásd: Aétius és Bonifacius czim alatt közzé tett értekezésemet.

[2]) Quiescenti munera largiturum, bellum minanti viros et arma objecturum. Priscus, Exc. Legat. 39. l.

s nagy Theodosius unokája ábrándos őrjöngési rohamban, vagy bosszúból családja iránt, mely őt férjtelenségre kárhoztatta, jegygyűrűt küldött Mundzukh fiának, ki épen akkor lépett a hún trónra [1]). Attila, mint minden keleti, csak elvonuló szerény hölgyeket szeretett, Honoria ajánlatát válasz nélkül hagyta, de gyűrűjét megtartotta. Ez e megvettetésen fölingerülve vagy nem igen lévén állandó hajlamaiban, udvarmesterével Eugeniussal komolyabb viszonyt szőtt, melynek botránya vesztére szolgált. Anyja őt előbb Konstantionápolyban azután Ravennában elzáratta. Évek folytak s a hún király, a nyugoti birodalommali gyakori viszonyai mellett, soha sem látszott emlékezni, hogy jegyese van, soha sem tett legkisebb czélzást Honoria vagy menyasszonyi ajándéka iránti jogára, míg nem egyszerre Valentinianus izenetet kap tőle, melyben az egyiket vagy másikat követeli. Nagy csudálkozással értesült, mondá, hogy jegyesével Honoriával ő végette méltatlanul bántak, sőt tömlöczben tartják. Nem láthatván, hogy annak választása mi gyalázatára válhatott volna a császárnak, követelte először annak szabadon bocsáttatását, azután az atyai örökségből őt illető rész kiadatását [2]). Ezen rész szerinte az utolsó császár Constantius saját vagyonának és a nyugoti birodalomnak feléből állt.

Miután a történelem Honoriának börtönöztetése utáni kalandjairól hallgat, nem tudjuk vajon gyalázatának eltitkolása végett akkor adták-é férjhez, vagy ez csak az izenet vétele után tötrtént, hogy a hún király igényeinek döntő okkal szegülhessenek ellen; minden esetre Honoria férjnél volt, s Valentinianus azt felelhette, hogy

---

[1]) Lásd: Aétius és Bonifacius czimű értekezésemet.

[2]) Honoriam nihil se indignum admisisse, cum matrimonium secum contracturam spopondisset...se enim factam ipsi injuriam ulturum, nisi etiam imperium obtineat. Priscus, Exc. Leg. 39. l.

testvére már férjnél lévén házasságról szó nem lehet [1]), miután a római törvény, mint a húnoké, a többnejűséget nem engedi; különben nővére, ha szabad volna sem követelhetne semmit a birodalmi örökségből, minthogy a rómaiaknál nők nem uralkodnak s a birodalom nem családi vagyon [2]). Attila, ki soha nem vizsgálta az okokat, melyekkel akarata ellen küzdöttek, megmaradt tisztán és egyszerűen kettős követelése mellett, s hogy a világ előtt szavainak őszinteségét bizonyítsa, a gyűrűt, melyet Honoriától kapott, Ravennába küldte [3]). E vita a legnagyobb élénkséggel folyt, midőn Attila azt egyszerre félbe szakasztotta s ugy látszott hogy egészen elfelejtette. A nélkül hogy Valentinianus irányában legkisebb neheztelést vagy rossz emlékezést mutatott volna, vele igen is messze terjedő szívélyességgel bánt. "A császárnak, higyje meg, nincs igazabb barátja, sem a birodalomnak nála hódolóbb szolgája; karja, seregei, egész hatalma a rómaiak szolgálatára áll, s nem óhajt semmit jobban, mint hogy alkalma legyen ennek bebizonyítására [4])." Attila részéről ezen rögtöni forró barátság a ravennai udvart nem kevésbé rémíté meg, mint utolsó haragos kitörései; nagyon jól érzék, hogy ezen új politika új veszélyeket rejt.

Carthago és Afrika akkor Genzerikh vandal király uralma alatt volt, kit utálatosságra és lángészre a hún királyhoz lehet hasonlítani. Mit Attila a nem római

---

[1]) Honoriam ipsi nubere non posse, quod jam alii nupsisset. Priscus, Exc, Leg. 39. l.

[2]) Neque imperium Honoriae deberi, virorum enim, non mulierum, Romanum imperium esse. Ugyanő u. o.

[3]) Secum matrimonium pepigisse; cujus rei ut fidem faceret, annulum ab ea ad se missum per legatos, quibus tradiderat, exhiberi mandavit. Ugyanő e. h. 40. l.

[4]) Asserens se reipublicae ejus amicitias in nullo violare...caetera epistolae usitatis salutationum blandimentis oppleverat, studens fidem adhibere mendacio. Jornandes, De rebus Get. 36. fej.

Európa barbár népein oly gyorsasággal és szerencsével véghez vitt, Genzerikh megkisérté a birodalomban tanyázó barbárokon; föladatául tűzte azokat egy azon politikai igazgatás, ugyanazon vallás, az arianismus alatt álló tetté alakítani, mely mindig kész legyen minden ügyért s mindenhol védni a barbár zászlót a római ellen. Hogy e terve sikerüljön, fiával Hunerikkel elvétette Theodorikh visigóth király leányát; azonban ezen összeköttetésben nem találván azon előnyöket, melyeket reménylett, üldözőbe vette menyét, s egyszer azon egyszerű gyanúra, hogy őt meg akarta mérgezni, orrát lemetszette s íly borzasztón elcsúfítva küldte vissza atyjának Galliába [1]). Meggondolván azután egy ily meggyaláztatás következéseit s nem kétkedvén, hogy Theodorikh bosszút állandó ellene a rómaiakkal szövetséget fog kötni, Attilával ügyekezett szövetkezni. Gazdag ajándékaiért jó szívvel fogadta őt a hún király [2]). Mint két saskesely, mely röptét ugy intézi, hogy egyszerre csapjon ugyanazon martalékra, megalkudtak, hogy a római birodalmat éjszakról és délről egyszerre rohanják meg. Genzerikh már ekkor kétségtelenül tervezte azon beütést Italiába, melyet négy évvel később hajtott végre; Attila a visigóthokat és Galliát választotta.

Más okok is indíták a hún királyt, hogy a déli Rajna ellen vigye táborát. Egyik előkelő frank törzs főnöke, mely törzs ezen folyó jobb partján a Neckar mellékén honolt, 446 vagy 447-ben meghalt, két fiat hagyva, kik örökségén versengtek s a nemzetet magok közt megosztották. Miután az idősb Attilát kérte segélyül, az

---

[1]) Sed postea, ut erat ille et in sua pignora truculentus, ob suspicionem tantummodo veneni ab ea parati, eam putatis naribus spolians decore naturali, patri suo ad Gallias remiserat. Ugyanő u. o.

[2]) Hujus (Attilae) mentem ad vastationem orbis paratam comperiens Gizerichus, rex Vandalorum...multis muneribus ad Vesegotharum bella praecipitat. Ugyanő u. o.

ifjabb római védelem alá vetette magát. Aëtius őt az akkor dívó katonai szokás szerint, mely már az V.században mutatja némi szinét a kezdődő lovagságnak, fiává fogadta [1]); aztán ajándékokkal halmozva Rómába küldte a császárhoz, hogy azzal szövetséget kössön. Itt látta őt Priscus. "Álla még nem pelyhedzett," mond ő, "de szőke haja tömött fürtökben lengett vállain [2])." Aëtius mint hihető, könnyen beigtatta védenczét a Neckar-melléki frankok trónjára; de az elüzött testvér nem szünt meg Attila nagyravágyását ingerelni, melynek sikeréhez köté maga diadalát. Így minden összejött, hogy a hún királyt Gallia felé vonzza, Genzerikh ösztönzése, a nagyhajú királyfinak, ki előtte a rajnai átmenetet megnyitandó volt, sőt még Eudoxius orvosnak, ezen győlölt pórfőnöknek, könyörgései is, ki neki más szenvedélyek felköltését ígérte, hogy a magáéinak segélyére használhassa. Ezen új eszméktől elfogulva másodszor is feledte jegyesét s Valentinianus császár irányában azon nyájas és alázatos hangott vette elő, melynek okát ez megtudni remegett.

Azonban azt nem sokára megtudta. Attila egy uj követség által tudtára adta, hogy a visigóthokkal viszályban van, melybe, fölszólítá, ne avatkozzék [3]). "A visigóthok" mondá, "a húnok uralma alól megszökött alattvalók, kik fölötti jogaikról azonban ezek nem mondtak le. Különben is nem veszedelmes ellenségei-é ezek a birodalomnak? Miután keletet és nyugotot össze vissza rabolták, megtartották-é híven köteleztetéseiket telepeiken, melyeket a rómaiak bőkezűségéből kaptak? Sőt ellenkező-

[1]) Seniori Attilas studebat, juniorem Aétius tuebatur...Hunc etiam Aétius in filium adoptavit. Priscus, Exc. leg. 40. l.

[2]) Quem Romae vidimus legationem obeuntem, nondum lanugine efflorescere incipiente, flava coma et capillis propter densitatem et magnitudinem super humeros effusis. Ugyanő u. o.

[3]) Asserens se reipublicae ejus amicitias in nullo violare, sed contra Theodericum Vesegotharum regem sibi esse certamen, unde eum excipi libenter optaret. Jornandes, De rebus Get. 36. fej.

leg irányukban örökös hadi állapotban élnek. Attila magára vállalta megzabolázni őket a rómaiak s a maga nevében." Valentinianus jónak látta megjegyezni, hogy ő nincs háborúban a visigóthokkal, és ha volna sem választana senkit bosszulójául, hogy a visigóthokat, kik Galliában római vendégjog oltalma alatt élnek, megtámadni akarni annyi mint a birodalmat megtámadni, és hogy végre is Attila sehogy ezekhez nem juthatna a nélkül, hogy fenekestől föl ne forgassa azon uralkodó tartományait, kinek magát szolgájául vallotta: de a hún király erre mit sem adott, s kinyilatkoztatta hogy indul. Azonban ugyanakkor, midőn Valentinianust hizelgéseivel el ügyekezett altatni, megizente Theodorikhnak, mit se aggódjék, mert Galliába csak azért megy, hogy a rómaiak jármát megtörje s amaz országot vele megossza [1]). Ezen tettetett barátságos biztatásokkal egyszerre érkezett a góth királyhoz a császári korlátnokság következő tartalmú levele: "Barbarok legbátrabbja! bölcseségedhez méltó összeesküdni a világ zsarnoka ellen, ki az egész világot erővel maga alá akarja hajtani, ki mit sem gondol vele, van-é oka a háborúra, hanem mindent törvényesnek tekint, mi neki tetszik. Vállalatait karjai hosszához méri s dölyfét szabadossággal elégíti ki [2]). Jogot, méltányt nem tekintve ellensége minden létezőnek... Fegyvered által erős, hallgass saját bosszú érzelmeidre; fogjunk kezet s jer segélyül a köztársaságnak, melynek egyik tagja birtokod [3]):" Mondják, hogy Theodorikh ez egymásnak ellentmondó levelek olvastára, erősen

[1]) Pari etiam modo ad regem Vesegotharum Theodericum erigit scriptum, hortans ut a Romanorum societate discederet, recoleretque praelia, quae paulo ante contra eum fuerant concitata sub nimia feritate. Ugyanő u. o.

[2]) Ambitum suum brachio metitur, superbiam licentia satiat. jornandes, De rebus Get. 36. fej.

[3]) Arborum potentes favete propriis doloribus et communes jungite manus: auxili amini etiam reibublicae cujus membrum tenetis. Ugyanő u.o.

megzavarodva, így kiálta föl: "Rómaiak! vágyatok im teljesült, Attilát nekünk is ellenségümké tettétek [1]." Határozatlan szavakban adott segélyigéretet Valentinianus követeinek, de föltette magában, hogy magokra hagyja a rómaiakat e viszály elintézésében s telepében várja el, ha tetszik a húnoknak oda jönni őt megtámadni. E közben Attila nagy sietséggel rendezé seregeit táborba szállani. Mindig csak a visigóthokról beszélt s a külszin azt látszott mutatni, hogy valódi czélja Gallia megrohanása; de oly nagy volt a meggyőződés ravaszságáról s a bizalmatlanság szavaiban, hogy Aëtius, maga sem tudván nincs-é tőr rejtve e tüntetés színe alatt, nem merte Italiát oda hagyni.

A történetirat szomorú részletezését hagyta ránk e hadseregnek, melynek tömegei nem csak a Duna partjait, hanem a szomszéd síkokat is elboritották. Európa Xerxes óta nem látott ennyi ismert és ismeretlen nemzetet egy tömegben, melyben a harczosok száma nem kevesebb mint 500.000-re ment [2]. Ott szerepeltek Ázsia legutálatosb és legvadabb képviselői, a fekete hún és kozár hosszú tegzével, az alán roppant láncsájával és szarvlemezes sisakjával, a neür, a bellonot, a festett és pontozott képő gelón, ki fegyveről a kaszát s díszül emberbőr-kaczagányt viselt. A sarmatiai síkokról megjöt-

[1]) Habetis Romani desiderium vestrum; fecistis Attilam et nobis hostem. Ugyanő u. o.

[2]) Némely irók hétszázezerről is beszélnek

.....Subito cum rupta tumultu
Barbaries, totas in te transfuderat arctos
Gallia. Pugnacem Rugum, comitante Gelono,
Gepida trux sequitur, Scyrum Burgundio cogit,
Chunus, Bellonotus, Neurus, Basterna, Toringus,
Bructerus, ulvosa quem vix Nicer abluit unda,
Prorumpit Francus.....Sidonius Apollinaris Panegyr. Aviti. 319. v. Más irók különböző más népeket neveznek meg; Procopius azt mondja, hogy Attila maga után vonta a massagétákat és a többi scythákat. - Has. Jornandes e. h. - Hist. Miscell. XV. könyv. - Procopius, Bellum Vandal. I. 4.

tek a fél-szláv félázsiai bastern törzsek, fegyverzetökre a germánokhoz erkölcseikre a csúdokhoz (scythákhoz) hasonlók s mint a húnok soknejűek. Germánia kiállítá nyugoti s éjszaki legtávolabbi nemzeteit; az Oder- és Weichsel-melléki rúgot, a Niemen- és Duna- környéki scyrt és turcilingot, kiknek nevök még akkor ismeretlen, de nem sokára ismeretes lőn; ezek skandináv kerek pajzzsal és rövid karddal fegyverkezve vonultak ki. Látható volt a gyors rohamú, csatában győzhetetlen de kegyetlen herul, a többi germánok réme, kik végre ki is irtották. Nem késett a fölhívásra ostrogóth és gepid; ott voltak ezek a rómaiaknak oly félelmetes nehéz gyalogságukkal. Ardarikh király vezérelte a gepidákat; Valamir, Theodemir és Videmir, három testvér az Amálok véréből, állt az ostrogóthok élén. Bár a királyság választás útján a legidősb Valamir kezében volt, ez önyként megosztotta azt testvéreivel, kiket gyöngéden szeretett. E hemzsegő törzsek főnökei, Attila előtt reszketve, távolban álltak tőle, mint apródai vagy testőrei, szemeiket rá szegezve, feje legkisebb intésére, szeme legkisebb pillantására figyelve; akkor oda siettek venni parancsait, melyeket habozás és zúgolódás nélkül végrehajtottak [1]). Ketten voltak, kiket Attila e tömegből kiválólag megkülönböztetett, kiket minden tanácsába meghívott: a gepidák és az ostrogóthok királya.

Valamir ítéleteiben nyiltságot, méltányt s kellemes előadást, mik a hún királynak tetszettek, Ardarikh ritka eszélyt és minden próbát kiállt hűségét tanusított [2]). Ilyen

[1]) Reliqua autem, si dici fas est, turba regum, diversarumque nationum ductores, ac si satellites, nutibus Attilae attendebant, et ubi oculo annuisset, absque aliqua murmuratione cum timore et tremore unusquisque adstabat, aut certe quod jussus fuerat, exsequebatur. Jornandes, De rebus Geticis, 38. fej.

[2]) Erat et Gepidarum agmine innumerabili rex ille famosissimus Ardaricus, qui, ob nimiam fidelitatem erga Attilam, ejus consiliis intererat. Nam perpendens Attila sagacitatem suam, eum et Walamirem Ostrogothorum regem super caeteros regulos diligebat. Erat namque Walamir secreti tenax, blandus alloquio, doli ignarus: Ardarich fide et consilio... clarus. Ugyanő u. o.

volt e hadsereg, mely mintegy kiüríteni látszott a barbár világot, mely azonban még nem volt teljes számú. Ennyi nép megindulása mintegy forradalmat szült Éjszak-Európa nagy síkján; a szláv faj leszállt a Fekete tenger felé elfoglalandó ott az ostrogóthok által elhagyott tereket, melyeket már előbb is birt; a fekete húnok hátvéde, a fehér húnok, avarok, bolgárok, hungarok, törökök előcsapata egy lépéssel előbb nyomult Európa felé. Minden rangú rombolók, Italia leendő urai, a nyugati caesarok helyettesítői, itt voltak összevissza, főnökök és népek, barát és ellenség. Orestes itt találhatta Odoakert, mint turciling közvitézt, s nagy Theodorikh atyja, az ostrogóth Theodemir, Attila egyik kapitánya volt; a polgárisult világ minden romja, a barbár világ minden kiválasztott nagysága, mintegy kiséretét látszott képezni a rombolás szellemének.

Hogy a Rajna partjára mártius első napjaiban megérkezhessék, miként megérkezett, útra kellett kelni Attilának jan.havában. Seregét két testre osztotta, egyik a Duna jobb partján a hadi utat követve a római várdákat és erősségeket rohanta meg s utjában mind lerombolta, mialatt a másik a bal parton fölvonulva útközben magához csatolta a quadok és markomannok maradványait a nyugoti Kárpáthokban és a svévekéit a Schwarzwaldban. E két hadoszlop a Duna forrásainál egyesűlve megállapodott a rengeteg erdők közelében, melyek Galliába átkelésökhöz minden szükséges anyagot szolgáltathattak. A Neckar-parti frankok Attila közeledtére hihetőleg előzték vagy megölték az ifjú királyt, kit a rómaiaktól kaptak, elfogadandók a másik hosszúhajú királyfit, ki oly tekintélyes pártfogás alatt jött hozzájok; de még ez nem volt elég, vele együtt a hún zászlók alá állottak [1]). Ugyanezt

[1]) Bructerus, ulvosa quem vix Nicer abluit unda, Prorumpit Francus... Sidonius Apollinaris, Panegyr. Aviti. 324. v.

tették a thüringi törzsek, sőt még a rajnántúli burgundok is elfelejtve régi sérveiket Oktár király ellen, Attila vitézeivé lettek. Így mindig uj segélyhadakkal szaporodva a hún hadsereg készületeket tőn a Rajnán átkelni. Az ős hercyni erdő, mely Caesart és Julianust látta, Attila révgyárává alakult, százados tölgyei és bükkjei ezrenként hulltak a fejsze alatt, hogy durva bárkákká alakítva a folyó két partját hajóhidakkal kössék össze [1]). Minden oda mutat, hogy Attila több ily hidat állíttatott s az átkelést több ponton egyszerre hajtotta végre, akár azért, hogy a megtorlódást kikerülje, akár hogy az egyszer átkelt embereket és lovakat a föld táplálhassa. A legkeletibb osztály a Rajnán Augusta (Augst), a ravrakok fővárosa, mellett kelt át s azután a legiók raktár utján haladt a folyó és a Voges hegység (les Vosges) alja közt. Attila, mennyire utja körülményeiből kivehető, valamivel alább a Mosel beszakadásánál a római hadseregek rendes átkelő helyét választotta; azután seregeivel azon utat követve, mely e révtől Trierbe (Tréves) vezet, zsákmánylás iszonyai közt vonult be a gallok régi fővárosába [2]).

Attila e vállalat igen is jelentős jelleme daczára, kitűzött tervéhez hiven, egész Galliában azt hirdette, hogy a rómaiak barátjaként s csupán a visigóthok, mint szökevény alattvalói s a rómaiak ellenségei, megzabolázására jött [3]); hogy tehát a galloknak őt mint szabadítót s a római birodalom egyik tábornokát jól kell fogadniok. Jó indulattal teljes szavai egyeztek kiálltmányaival. Nevetséges s egyszersmind borzasztó volt látni e kalmukot, mint római tábornokot, midőn zsöllyeszékében ülve fogadta a városok papjait s őket rosz latinsággal rá akarta beszélni,

[1]).....Cecidit cito secta bipenni Hercynia in lintres, et Rhenum texuit alno. Sidonius Apollianis, Panegyr. Aviti. 325. v.

[2]) Tillemont, Hist. des Empereurs VI. köt. 150. l.

[3]) Bellum Gothis tantum se inferre, tamquam Romanae custos amicitiae, denunciabat. Prosper Aquitanus, Chron. ad annum 450.

hogy nyissák meg előtte kapuikat. Némely városok ezt megtették [1]), mások megkísérték az ellenállást; mindnyájával egyébiránt bántak. A római gyenge helyőrségek ily rohamot föl nem tarthatván visszavonultak a jó falakkal védett helyekre, vagy lassan visszahúzódtak a Loireig, mely az egyesülés általános helye lőn. Valamennyi szövetséges barbarok közzűl egyedül a burgundok mertek csatát állani. Midőn a húnok keleti hadosztálya Helvetia határán átlépett, hogy a strassburgi utat elfoglalja, ezek azt királyuk Gondikár vezérlete alatt megtámadták, de megveretve szétszóródtak [2]); a többi szövetségesek, látván hogy sem parancsnok sem utasítás nem érkezik, követték a római helyőrségek hátráló mozdulatait. A parti frankok indultak legelőbb. A sali frankok lassabban határozták el magokat, de végre ők is elvonultak e tömegek elől, melyek ellen minden elszigetelt ellenállás lehetetlen volt. Visszavonulásuk, melyet a húnok csatározásai nehezítének, tökéletesen zavart futáshoz hasonlított. Az ifjú Childeriket, Mervig vagy Meroveus király fiát, ki kormányozta akkor e nemzetet, anyjával együtt egy csoport lovasság körülvette s már foglyul vitte, midőn egy nemes frank, Viodame nevezető, őket élete veszélyeztetésével megmentette [3]). E háborúba, melyben a tiszta barbarok mind Attila s a félbarbarok a római birodalom mellé állottak, a társadalmi háborúk némi keserősége vegyült. A thüringiek, kik a sali frankok királyának és hadseregének eltávozta után ezek földjére jöttek, a honn maradt nőkön, gyermekeken

---

[1]) Surius, Vitae Sanctorum 29. Jul. 348. l.

[2]) Gondicarium Burgundionum regem sibi occurrentem protriverat. Paulus Diaconus, Episc. Mettens. Bouquet-nál Rerum Gallicarum et Franc. Scriptores I. köt. 649. l.

[3]) Fredegarius Epitome Hist. Franc. 11. fej. - Valesius Rerum Franc. IV. köt. 158. l.

és véneken hallatlan kegyetlenségeket követtek el [1]), melyeknek puszta elbeszélése még 80 év múlva is bosszúra gyulasztotta Clodvig fiait.

Mintha pusztító sáskafelleg terült volna el a két Germania s Al-Belgium fölött. Mindent raboltak, romboltak, éhségre juttattak. A keleti hadosztály, miután Gondikar burgundjait megverte, halomra dúlta Augusta, Vindonissa és Argentuaria városait, melyek romjaiból emelkedett később Basel, Windisch és Colmar; száguldozói egész Besanconig hatottak. Strassburg, Speyer, Worms, Mainz egymásután hún kézre került [2]). Attila jobb szárnyán Tongres és Arras hasonló sorsra jutott [3]). A hún hadsereg homloka egy pillanat alatt elfoglalta Galliát egész széltében a Jurától az Oczeánig. Bár Attila kedvetlenül nézte e hosszadalmas rablást, mely seregeit szétszórta s őt a hadjárati terve kivitelére nézve becses időtől megfosztotta, elnézte kénytelenségből, hogy seregét élelmezhesse, vagy számításból, hogy lelkesítse. Maga Trierből távozta után Metzet szállá meg, nem akarván háta mögött hagyni egy ily erős helyet, mely Galliának éjszakot déllel, Triert és Strassburgot Arles fővárossal, a lovassági parancsnok akkori székhelyével összekötő fő utjain uralkodott. Azonban elegendő vívművek hiányában s különben sem lévén gyakorlott ily működésekben, miután a város falait sokáig törette [4]), a megszállást egészen lehangoltan fölbontotta. Már tizenegy mérfölddel előbb volt,épen Scarpone várának lerontásával foglalkozva, midőn értesült, hogy Metznek egy védfala hirtelen

[1]) Recolite Thuringos quondam super parentes nostros violenter advenisse. Gregorius Turonensis, Hist. Franc. III. 7.

[2]) Bucherius, Hist. Belg. 512. l. - Acta SS. a Bollandistáknál 6. febr. 792. l. - Monachi S.Mariani Chron. 62. l. - Surius Vitae Sanct. 8. jun. 135. l.

[3]) Gregorius Turonensis HIst. Franc. II. 5. - Paulus Diaconus Episc. Mettens. Bouquet-nál Rerum gall. et Franc. Scriptoures I. köt. 649. l.

[4]) Paulus Diaconus e. h. 649. 650. l.

összedőlt. Magokat lóra vetni, e tért átnyargalni s e résre rohanni a húnoknak néhány órai munka volt [1]). Éjjel érkeztek meg, husvétra viradóra, mely ez évben april 8-kára esett. A püspök papságával az egyházba vonta magát, őt megkímélték s foglyul hurczolták, hanem papjait az oltár lábainál mind megfojtogatták. A lakosok kardra hányattak vagy lángba borított házaik tüzébe vesztek; mondják hogy nem maradt egyéb mint egy Sz.István első vértanúnak szentelt imaház [2]). Metztől Attila Reimsnek fordult.

A rem törzs (Remi) nagy és híres fővárosát bevenni nem került annyi bajába; csaknem puszta volt az, lakosai erdőkbe menekültek [3]); de a püspök, Nicasius, egy maréknyi bátor és hű néppel ott maradt, bevárandó, mi istennek tetszeni fog. Midőn látta, hogy a kapuk betörve s a barbarok a városba tódulnak, eléjök közelgett egyháza küszöbén, körötte a papok és lelkészek, utána egy csoport nép, mely nála keresett védelmet. A püspök főpapi díszbe öltözve erős hangon Dávid zsoltárának e versét éneklé: "Az én lelkem porba van szegezve, uram élessz meg engem beszéddel." Egy dühös kardcsapás torkába fojtá a szent éneket s feje teste mellé porba gördült [4]).

---

[1]) Audientes Hunni, qui duodecimo exinde milliario situm castrum quod Scarponna dicitur obsidebant, Mettensis urbis moenia corruisse iterato ad eam festina celeratione regressi sunt. Paulus Diaconus Episc Mettens. Bouquet-nál e. h. l. köt. 650. l.

[2]) Incendiis et rapinis universa vastantes plures e civibus.. interemerunt, reliquos vero, simul cum sancto Auctore episcopo captivos abducunt. - In ipsa Paschae vigilia, urbe flammis data, populo in ore gladii trucidato, sacerdotibus Domini ante sacrosancta altaria interemptis templis omnibus, excepto saneti Stephani oratorio, concrematis... Ugyanő u. o.

[3]) Diu civitate manente solitaria. - Civium pars maxima, qui ad montes et sylvas fugerunt. Frodoardus, Hist. Eccl. Remensis.

[4]) Trux miles confestim stricto mucrone jussus irruit; nec tamen insequenti gladio cervicem caesi verbum pietatis ab oro defecit, sed capite in terram cedente, sententiam, ut traditur, immortalitatis jprosecutus est dicens: Verifica me secundum verbum tuum. Frodoardus u. o.

Nicasiusnak volt egy gyönyörű húga, Eutropia nevezetű, ki rettegvén hogy a barbarok baromiságának áldozatja lesz, a gyilkost arczul csapta s magát testvére mellett összevagdaltatta [1]). Ez csak előjátéka volt a mészárlásnak; azonban az egyház, melynek küszöbén ezek történtek, egyszerre rémületes hangon megdördült, mire a húnok elszaladtak s ott hagyva zsákmányukat a várost rögtön elhagyták [2]). Másnap a lakosok visszaköltöztek lerombolt házaikba, s összeszedvén azok tetemeit, kiket vértanúkul tekintettek, emléket emeltek lelkészöknek, kit az egyház még ma is szent Nicasius név alatt tisztel.

A legendák azok, melyek bennünket ezekről tudósítnak s hasonlóan értesítnek Laon és a veromandok városa Augusta, a mai Saint-Quentin, romlásáról [3]). Ez okmányok természetesen hosszasabban adják elő a püspökök és papságuk, mint a földúlt városok világi lakosai szerencsétlenségeit, mely megkülönböztetés nem csak szóban forgó okiratok természetéből foly, hanem magokban a történeti tényekben mélyen alapszik. Az annyi balság által előidézett politikai fölöszlásnak közepette a polgári és katonai tisztviselők gyakran hiányzottak, a birák megszöktek, hogy a kincstár zsarlásai vagy az ellenség sarcza elől menekülhessenek; de a püspök nyájához szellemi kötelékkel csatolva helyt maradt. Ő volt tehát, kit a barbarok mindig velök szemben találtak, mint egyetlen hivatalnokot, ki a római hierarchiát képviselte; ő volt egyedül, kihez a polgárok tanács- és utmutatásért folyamodhattak. A kor szükségéből származott törvények a püspökre polgári tulajdonokat is ruháztak, me-

[1]) Super fratris interfectorem, ausu plus quam foemineo, insiliens oculos ipsimet digitis dicitur eruisse: ac mox a circumstantibus ferro jugulata. Frodoardus, Hist. Eccl. Remensis.

[2]) Barbaros subitus horror invasit, horrendo reboante basilica sonitu, quasi coelestis exercitus patratae caedis vindex adesset. Frodoardus, u. o.

[3]) Acta Sanctorum. Bolland. 6. febr. 797. l. Hasonl. Ruinart, Vandal. persec. Hist. 408. l. - Surius Vitae Sanctorum 8. jul. 135. l.

lyek őt lassan lassan igazi tisztviselővé s városi elöljáróvá tették, sőt az események hatalma a püspököt még másra is emelte s belőle, a mint jött, duumvirt, főnököt, pénzügyért, hadvezért teremtettek. A dolgok ez állásából, melyet a következő századok balul fogtak föl, fejthetők meg a vértanúk azon nagy száma, kikről a legendairók az V-dik század barbár háborúiban emlékeznek, szemeikben minden megölt természetesen hitéért halván meg. Mi a húnok e háborúját illeti, mint bizonyost elfogadhatjuk, hogy abban a szentségtelenség gyakran mészárlással, isten nevének gúnyolása az emberiség megvetésével vegyült; még azt is föltehetjük, hogy a húnoknak hódolt némely népek, mint a rugok, scyrok, turcilingek, kik az odinismus vad szenvedélyeivel jöttek, ez alkalommal a keresztyén papok ellen bősz gyűlöletet fejtettek ki: de Attilában épen nem volt üldözési ösztön s harcza a római társadalom ellen a keresztyénség elleni háború jellemét nem viselte. Dsingis-Kán és Timur e tekintetben szintén így jártak el, az első egyenesen meghagyta fiainak, hogy mit se avatkozzanak a meghódított népek vallásos hitébe. A mongol hódítók e politikája már Attila magaviseletében észrevehető.

E közben egész Gallia de kivált a belga tartományok meg voltak rémülve. Mindenki futott vagy futni készült a nemzetek e vihara elől, melyet lángok előztek s éhség követett. Kiki sietett élelmét, pénzét, vagyonát biztosságba helyezni; a kis városok lakói sürgöttek a nagyokba zárkózni, bár ott sem találtak több biztosságot; a síkok lakói a hegyekbe bujdostak, az erdők pórokkal teltek meg, kik ott a vadak barlangjaiért versengtek, a tenger- és folyómellékiek hajóikat vízre eresztve készen álltak családjaikat és vagyonaikat azon pontra szállítani, melyet kevésbé fenyegetettnek gondoltak. Így tőnek a ki Lutetia város polgárai is. Lutetia, vagy mint akkor

szokás volt a városokat azon népekről nevezni, melyeknek székhelyei voltak, Parisii, a mai Paris, Julius Caesar idejében csekély várda, Constantius Chlorus óta meglehetős várossá emelkedett. Ezen császár és utódjai úgy találván, hogy a trieri lak igen kezök ügyébe esik a barbaroknak, délebb felé kerestek magoknak mulató, seregeiknek pedig teletszaka gyakorló helyet, s azt majd Reimsba majd Sensba, majd Parisba határozták [1]. E császárok a Szajna bal partján, kivűl a városon, melyet a folyó egészen szigetbe zárt, erősített tábortanyát, fegyvertárakat, palotát, amphitheatrumot, egyházakat, szóval mindent építettek, mi egy katonai telep- és császári székhelyhez kívántatik. Julianus e helyet különösen megszerette s több telet töltött benne. Itt történt, hogy egy katonai lázadás 360-ban őt caesari rangról augustussá emelte [2], s 383-ban egy más lázadás Gratianust megbuktatta. E közben a kis város kereskedelmi fontossága lépést haladt politikai fontosságával, s Paris az Al- és Fel-Szajna közti egész kereskedelem rakhelye lőn. Más körülmények közt annak már Tiberius kora óta hires hajós népe gondoskodott volna, hogy tiszteletben tartassa szigetét, melyet a folyó két mély ága s tornyokkal szegett mags fal köritett; de a halálijedelem, mely Attila előtt járt, a legbátrabbakat is leverte s a népeknek egyetlen menedéket mutatott, a futást. A párisiak csakugyan tanácsot tartottak s elhatározták be nem várni az ellent. Már megtették készületeiket általános kiköltözésökre; minden ladik indulóban állt. Nem lehetett egyebet látni, mint a téreken halomra hányt butorokat, elhagyott puszta házakat s gyermek- és nőcsoportokat, kik könybe lábadt szemmel tűzhelyeiknek utolsó isten

[1]) Erre nézve vesd össze az én Histoire de la Gaule sous l' administration romaine czimű munkámat, III. köt. 6. fej.

[2]) Histoire de la Gaule sous l' administration romaine III. köt. 6. és 9. fej

hozzádot voltak mondók [1]). Egy nő vállalkozott őket visszatartani. E rendkívüli nő jelleme, az a különös tekintély, melyet maga körül gyakorlott, végre azon méltó tisztelet, mellyel emlékét Paris városa tizennégy század óta őrzi, megkívánja, hogy itt előre bocsássuk, ki volt e nő, s miként folytak élete első évei.

Genovévának hívták, mit mi Geneviéve-re változtattunk, s bár neve egészen germán szabású, eredetére nézve gallo-román volt. Atyja Severus s anyja Gerontia születésekor Nemetodurum ma Nanterre városában laktak három mérföldre Paristól; itt kézi munkájok nélkül sőt meglehetős kényelmes állapotban éltek. Geneiéve nem töltötte gyermekkorát juhot őrizve, bár mit mond is erre nézve a néphagyomány. Severus kedves, beteges, mindennél inkább magányt kereső leányának nem volt nagyobb öröme, mint anyja szobájába zárkózni, ott imádkozni és ábrándozni; mihelyt szerét tehette, templomba osont. Csendes, magányt óhajtó kedélye elkülönzé őt a többi gyermektől, soha nem lehetett őt ezek játékába elegyedve látni [2]). Hét éves korában kinyilatkoztatá, hogy apáczafátyolt ölt, mihelyt arra a kort eléri, s szülei ellenkezésének daczára, kiknek e pálya nem tetszett, ez lelkében ettől fogva rendíthetetlenül el volt határozva. Történt, hogy ez idő tájban, tudniillik 429 körül, Nanterre-t két jeles személy tisztelte meg látogatásával, Germanus auxerre-i és Lupus troyes-i püspök, kiket a galliai papság mint legkitűnőbb hittanárokat Bretagnebe küldött leküzdni Pelagius eretnekségét, mely által a bretagnei nép sőt magok a papok is meghagyták magokat vesztegettetni. A két térítő a város lakóinak hívására

[1]) Terrore perculsi Parisiorum cives bona ac stipendia facultatum suarum in alias tutiores civitates deferre nitebantur. Vita S. Genovefa e nro. 10. - Cum conjugibus ac liberis fortunisque suis....2-da Vita S. Genovefae, a Bollandistáknál 3. január.

[2]) Vita S. Genovefae, e. h.

megígérte, hogy megszáll nálok egy éjre. Nanterre erre nagy örömben lőn s a kijelelt napon férfiak, nők, gyermekek ünnepi öltözetben az úton várták vendégeiket, hogy őket fogadják s az egyházba kísérjék [1]). Germanusnak a tömeg közepett, mely tiszteletére körébe tolongott, egy fiatal leányka tűnt föl gyermeki szerény kellemének bájában, kinek eleven csillogó szeme természetfölötti lánggal látszott égni; magához inti, karjára emeli őt s homlokára atyai csókot nyomva nevét kérdezi [2]). Geneiéve rövid, szabatos feleleteire, bátor tekintetére, (mert e leány ő volt) az ősz öreg elgondolkozott, azután szüléihez fordulva monda: "ne ellenkezzetek vele, mert vagy én nagyon csalatkozom, vagy e gyermek nagy lesz isten előtt [3])." Más nap reggel rá adá áldását. E pillanattól fogva Geneiéve hajlama még elszántabb mint valaha, jellememe magába szálltabb, viselete zárkózottabb lőn; az egyházat csak a szegényekért hagyta el; azon korban, midőn az ember még alig ismer komoly foglalkozást, éltét imádkozás s betegápolás közt osztá föl. Szüléinek ellenszegülése erre mindinkább növekedett, s anyja egyszer annyira fölindult ellene, hogy arczul ütötte [4]); de se rosz bánás se fenyegetés nem tántoríthatta őt el hajthatatlan elhatározottságától. Midőn tizenöt éves lett, jelenté magát a chartres-i püspöknél Julianusnál, ki homlokára tűzte a szűzesség fátyolát, s Geneiéve, miután szüléi nemsokára elhaltak, Párisban lakó keresztanyjához vonult.

Itt azután Geneiéve szabad tért engedett magányt és sanyart óhajtó szenvedélyének. Beszélik, hogy hálószo-

---

[1]) Vita S. Genovefae e. h.

[2]) Nescio quid in ea coeleste conspicatus,....ejus jcaput deosculans....Ugyanaz u. o.

[3]) Erit haec magna coram Domino. Ugyanaz u. o.

[4]) Mater ejus palma maxillam ejus iracundia percussit. Vita S. Genovefae. e. h. 5. fej.

bájában agyagból készíttetett magának fekhelyet, melyen töltötte éjeit [1]), sokáig csupa árpa-kenyeren és vizen élt, s püspökének parancsára volt szükség, hogy halat és tejet is egyék [2]); gyakran esett látomásokkal vegyes elragadtatásba. Három napig halottnak hitték s már temetni készültek, midőn szemeit fölnyitotta s csudás körülményekkel elbeszélte, "miként ragadott el lelkében az igazak nyughelyére [3])." Elragadtatásait csudák követék, s csak hamar nem beszéltek egyébről csak a nanterre-i szűzről s a csudákról, melyeket kezei által isten mívele; bénákat meggyógyított, vakoknak visszadta szemök világát, ördögöket űzött, ismerte a jövőt, olvasott az emberek legtitkosabb gondolataiban s parancsolt az elemeknek; a vihar, esküvének, szavára kelt vagy nyugodott [4]). Szentségének hite ettől fogva erős gyökeret vert. Ezen szentségi állapot, mely külsőleg a jóslat és csuda adományában nyilatkozott, annak ki e szentség hitében állt nagy hirt nevet szerzett, melynek zaja csakhamar az egész keresztyénséget bejárta. Neve szájról szájra kelt; tetteinek, szavainak elbeszélésével országról országra, nyugotról keletre, a keresztyén egyházakból a barbár egyházakba jártak s fölmagasztaltsággal irt életrajzait mindenütt mohón olvasták. Ez történt Geneiéve-vel is. Az egyszerű leány, kinek lángoló felebaráti szeretete egy kis Szajna-szigeten működött, meg sem gondolta volna, hogy ő a kiváncsiság kimeríthetetlen tárgya egész Syria végéig. Symeon Stylites, ki negyven

[1]) Ostendit...in secreto cubiculi ejus terram madidam de suis lacrymis irrigatam. Vita S. Genovefae. e. h. 5. fej.

[2]) Panis hordeacei tantum et fabae capiens pulmentum, piscem et lac rara ac modica perceptione gustavit. Ugyanaz u. o.

[3]) Profitebatur se in spiritu ab angelo in requiem justorum... Ugyanaz u. o. 7. fej.

[4]) Coecam et paralyticam sanat...daemones fugat.... Plurimis in hoc saeculo viventibus secretas conscientias liquido declarabat.... - Imbrem, tempestatem precibus pellit...Vita S. Genovefae cum annot. Bolland. 3. jan.

évet töltött egy oszlopon Antiochia mellett, soha nem mulasztá el megkérdeni látogatóitól, kik hozzá nyugotról jöttek: mit csinál a galliai jósnő Genovéva? [1]). Azonban az evangelium oly igen igaz szava teljesült e jósnőn is, kiben külföldön hittek s ki honn csak hitetlenség- és üldözéssel találkozott. Sokan tagadták szentségét s az ügyesen terjesztett rágalmak őt a köz nép szemében utálat tárgyává tették. Szent Germanusnak, ki őt a bretagne-i második utjában 447-ben meglátogatá, kellett megtámadni ezen rosz akaratú előítéleteket, melyek végre egészen elenyésztek. Ez vele Auxerre-ből Párisba elogiumokat azaz általa megszentelt kenyérdarabokat küldözve közlekedett; gyermeteg levelezés e nagy püspöktől, ki előtt császárnék meghajoltak [2]), az árva leányhoz, kit lelki leányává fogadott.

Miután Attila közel megérkezéséről beszéltek, de kivált miután a háború dúlásai elkezdődtek, ugy látszott, hogy Geneviéve minden más gondolattal fölhagyott. Mélyen meggyőződve e század minden vallásos lelkével együtt, hogy a világ eseményei csak istennek az emberek iránti czéljaiból erednek, s hogy a töredelem és ima isten haragját lefegyverezve a bennünket fenyegető veszedelmeket elhárítja, hamut hintve fejére éjt napot imádkozott s könnyezve esdekelt istentől honának kegyelmet. Miként más közveszélyben Galliának egy más leánya Jeanne d'Arc, ugy Geneviéve is látnok volt; tudta, hogy Páris városa meg lesz kímélve, ha töredelmet vall, s Attila nem fog közeledni falaihoz. Azért rögtön bűnbánatra inté honfiait, meghagyván hogy minden indulási

---

[1]) Hic per negotiatores ad loca ista mercandi gratia saepius venientes sanctae Genovefae salutationes cum plurima veneratione mittebet. 2-da Vita S. Genovefae 22. fej.

[2]) Midőn sz. Germanus a ravennai udvarnál látogatást tett, Placidia őt fönállva fogadta.

készületekkel hagyjanak föl [1]); de a férfiaktól csak durva szavakat s gúnyos megjegyzéseket kapott válaszul [2]). Ezek részéről elutasíttatva, elhatározta magában hogy az asszonyokhoz folyamodik.

Maga köré gyűjtvén azért ezeket, kezével a már üres házakra, a puszta utczákra mutatva monda nekik: "Szívtelen nők! tehát elhagyjátok tűzhelyeiteket, el e hajlékokat, melyek alatt fogantattatok, növekedtetek, hol gyermekeitek születtek; mint ha magatok s férjeiteket megmenteni futáson kívül nem volna módotok, fegyvert készítve imából és böjtből, miként Eszter és Judith tőn? [3]). Mondom nektek a fönséges isten nevére, ha így teendtek, várostok meglészen kímélve [4]), míg bármely hely, hol azt hiszitek menedéket fogtok találni, az ellenség kezébe esik és benne kő kövön nem marad." Szava, taglejtése ihletett tekintete megragadta mind e nőket, kik hallgatva követték őt, a hova akarta. Lutetia szigetének keleti csúcsán, ugyanazon helyen hol ma a Notre-Dame főegyház emelkedik, állott a Szent István első vértanúnak szentelt egyház. Ide vezette Geneiéve női kíséretét, melynek segélyével magát a sekrestyében eltorlaszolta, s mindnyájan elkezdtek imádkozni. A férfiak nejeik hosszas elmaradásán megütközve szintén az egyházhoz jöttek s a sekrestye ajtait zárva találván kérdék: mit jelent ez?; az asszonyok belölről felelék, hogy többé

---

[1]) Nolite, o cives, tantum facinus mente concipere. 2-da Vita S. Genovefae 10. fej.

[2]) Insurrexerunt autem in eam cives Parisiorum, dicentes pseudoprophetissam suis temporibus apparuisse, eo quod prohiberentur ab ea, quasi a peritura civitate, in aliasf tutiore urbes bona sua transferre. Vita S. Genovefae 11. apud Bolland.

[3]) Ne urbem, in qua genitae nutritaeque fuerant, sub hac desperatione desererent, sed potius ceontra gladiorum impetum se vel viros suos jejuniis et orationibus munirent. - Quatenus possent sicut Judith et Esther superventuram clademevadere. Vita S. Genovefae e. h.

[4]) Parisium Christo protegente salvandum. Ugyanaz u. o.

nem akarnak távozni [1]). E feleletre a férfiak magokon kívül lettek. Mielőtt a szent hely zárait föltörnék, tanácsot tartottak s legelsőbben is arról vitatkoztak, miképpen kelljen büntetni az áljósnőt, mint ők nevezék, a hazugság szellemét, mely őket rosz napjaikban kísérteni akarja. Némelyek úgy vélekedtek, hogy meg kell kövezni az egyház ajtaja előtt, mások hogy a Szajnába kell vetni [2]). Még hevesen vitatkoztak, midőn a véletlen közéjök hozza az auxerrei-i papság egyik tagját, ki épen a berohanás elől futott az Al-Szajnához, ott hihetőleg jobb rejtekhelyet remélve. Egy lelkész volt ez, ki többször hozott Geneiéve-nek eulogiumokat szent Germanustól [3]). Ez őket a három évvel ez előtt megholt püspök nevében megdorgálta, barbárságukért megszégyenítette s intvén, hogy kövessék azon tanácsot, melyben ő isten ujjára ismert mondá:"e lány szent, engedelmeskedjetek neki." A parisiak rá beszélték magokat s helyt maradtak. Geneiéve jól látott. Attila csapatjai Somme és Marne közt egyesülve nem közeledtek Parishoz, s e város megmaradását egy szegény egyszerű lány bátor elszántságának köszönheti. Ha lakói akkor elszélednek, visszatértöket sok ok gátolhatta volna s a kis Lutetia város, mely oly magas rendeltetésre tartott fönn, mint oly sok nála sokkal fontosabb galliai város igen hihetőleg pusztává lett volna, melynek romjait víz borítná, hol talán a régiségbúvár Attila berontásának nyomait keresné.

A hún királynak épen nem volt szándéka Galliát általános zsákmányra bocsátni, legalább jelenleg nem. Attila, ki mindig lehető legkevesebbet kockáztatott, szerette meglepni ellenét, szokása volt mondani: "vitézebbet illet

---

[1]) Viros suos omnimodis admonebant. Vita S. Genovefae e. h.

[2]) Tractantibus autem civibus, ut Genovefam, aut lapidibus obrutam aut vasto gurgite mersam punirent. Ugyanaz u. o.

[3]) Adveniente ab Autissiodurensi urbe diacono. Ugyanaz u. o.

a támadás [1])"; különben is a rögtöni gyors hadmozgalmak természetében voltak a seregeknek, melyeket vezénylett. Terve, melyet már első nap megállapított, ez volt: egyenesen déli Galliának tartani, hogy a visigóthokat telepjeikből kicsalja, vagy ott a római hadak megérkezése előtt, melyeket még Itáliában tudott, tönkretegye. A visigóthok összetörése után Aëtius elé ügyekezett, őt az Alpok kapujánál megtámadandó. A burgundokat és frankokat nem igen vette számba, mint ki az elsőket már megnyerte s az utóbbiakat szaladni látta. Hadútja Metztől fogva e tervét a tisztánlátó szemek előtt leleplezte. Két út vezetett e városból déli Galliába: egyik a fő közlekedési vonal a narbonnei vidék és a Rajnapart közt Langress, Chálon-sur-Saóne és Lyon városain át vonult alá a Rhóne völgyére a másik Reimson, Troyesen és Orleanson vezetett át. Az első oly vidéken vonult keresztül, hol nagyszámú lovasság se erejét ki nem fejthette, s élelmet nem találhatott a második sík nyílt vidéken vezetett, mely még a Loire-on túl is tartott a sologne-i és berry-i lapályokon. Attila, ki mindig jól volt értesülve a vidékről, hol hadat akart viselni, e két vonal közül az utóbbit választotta; még arra is számított, hogy Orleanst kardcsapás nélkül beveendi bizonyos egyetértés folytán, melyet már az alánok főnökével vagy királyával szőtt, kik Solongne-ban táboroztak s a folyó réveinek védelmére voltak rendelve [2]). Sangibán (így hívták a királyt), egy gyenge és félénk ember, meg hagyta magát Attila fenyegetései által ijesztetni vagy ígéretei által nyeretni; mert Attilának mindenütt voltak emberei, kik részére akár mint küldönczök akár mint kémek dolgoztak. Különben

[1]) Audaciores sunt semper, qui inferunt bellum. Jornandes, De rebus Get. 39. fej.

[2]) Sangibanus namque, rex Alanorum, metu futurorum perterritus, Attilae se tradere pollicetur, et Aurelianam civitatem Galliae, ubi tune consistebat, in ejus jura transducere. Jornandes, De rebus Get. 39. fej.

is a galliai alánok a húnok régi védenczei, nem voltak nyugodtak megszökésök következései iránt, midőn látták, hogy még a hatalmas visigóthokat is vissza követelték mint szökött rabszolgákat. Ezen tekintetek hatottak az alán király szellemére, ki beleegyezett, hogy Orleanst átadja Attila seregeinek. Talán Eudéoxius orvos is ígért védurának egy pór fölkelést a Loire-on túl fekvő tartományokban, melyek a pórhadak legfőbb fészkei voltak. A hún királynak hát igen is volt oka siettetni útját Orléansba. Magához húzván serege szárnyait az egészet ez irányban összpontosította, s Reimstől fogva minden rablás megszűnt. Így történt hogy Châlons-Sur-Marne, Troyes és Sens hátra maradt , a nélkül hogy Metz, Toul és Reims sorsára jutott volna. Bármennyire sietett is Attila, egy szekerekkel nehezített hadseregnek legalább is 20 nap kellett azon 336 római mérföldnyi (112 franczia liene-nyi) út megtételére, mely hivatalos utrend szerint Metz és Orléans közt terült. E szerint tehát, ha az első városból aprilis 9. vagy 10.-én indult meg, az utobbi elébe május első napjaiban érkezhetett [1]).

[1]) Itt következik állomásról a római itinerariumok szerint az út, melyet Attila Metz és Orléans között tett. Érdekes hogy tizennégy század mulva is követhetjük e rettentő hóditó minden léptét hazánk földén. - 1-ször Metztől Reimsig: Divodurum, Metz; Scarpona, Scarponne, 21 mérföld; Tullum, Toul, 15 mérföld; Al Fines, Foug, 6 mérföld; Nassium, Naix, 21 mérföld; Caturiges, Bar-le-Duc. 14 1/2 mérföld; Ariola, Montgarni, 13 1/2 mérföld; Fanum Minervae, La Cheppe sur la Vesle, hová a hagyomány Attila táborát helyzi, 24 mérföld; Durocortorum, Reims, 28 1/2 mérföld. - 2-or. Reimstől Troyes-ig: Durocortorum, Reims; Durocatalaunum, Châlons, 27 mérföld, Artiaca, Arcis-sur-Aube, 33 mérföld; Tricasses, Troyes, 18 mérföld. - 3-or. Troyestől Sensig: Augustobona, Troyes, Clanum, Villemaur, 18 1/2 mérföld; Agedincum, Sens, 25 mérföld. - 4-er Senstól Orléansig: Agedincum, Sens; Aquae Segestae, ma romok Sceauxtól éjszakra, 24 római mérföld; Fines, az orléansi erdő Cour-Dieu és Philissanet közt, 22 mértföld; Genabum, Orléans, 15 mérföld.

VI. fejezet

Orléans az V-dik században - A lakosok e várost védelmi állapotba helyezik. - Anianus püspök fölkeresi Arles-ben Aëtius patríciust. Aëtius megígéri, hogy segíti Orléanst. - Törekvései a visigóthok maga mellé vételére nézve sikertelenek maradnak. - A gallok, a szövetséges barbarok és alétek zászlai alá sietnek. - Aëtius hadseregének ereje. Avitus jelleme; a visigóthokkal való egybeköttetése; befolyása Theodorikra; Avitus ezt rá bírja, hogy induljon. - Orléans lakosai a végső szükségben bátorságukat vesztik. - Anianus követsége Attilához. - A húnok bevonulnak Orleansba; Aëtius megérkezik; ütközet; a húnok visszavonulnak. - Attila átvonul Champagne-on. - Lupus troyes-i püspököt Attila elé vezetik. A frankok és gepidák vérengző csatája Méry-sur-Seine mellett. - Attila tábora Châlons közelében. - Attila megkérdezi jósait az ütközet kimenetele felől. - A húnok jövendölése. - A catalaunumi mező; a húnok és rómaiak csatarendje. - Attila beszéde vitézeihez. - A csata megkezdődik; borzasztó zűrzavar; Theodorikh a visigóthok királya elesik. - Attila veszt, és visszavonul táborába. - Theodorikh temetése; fia Thorismund lép trónjára. Thorismund visszaviszi a góthokat Toulouse-ba. - Attila öröme. - Attila a Rajnához visszavonul. - A visigóthok magoknak tulajdonítják a châlonsi győzedelmet. - A ravennai udvar igazságtalansága Aëtius patrícius irányában.

A Loire száznyolcvan mérföldnyi folyásával éjszaki és déli Gallia közt széles félkör alakú árkot képez, melyet maga a természet vont a különböző tájak közzé, s mely akkor, miként még ma is, eredetökre s érdekeikre nézve nem kevésbé különböző népségeket választott el. Orléans városa, a görbület közepén e nagy árok védbástyája, történelmünk minden korszakában fontos szerepet játszott, akár mint hadműtani pont, akár mint kereskedelmi középpont. Gallia függetlenségének korá-

ban s régi Genabum neve alatt már meg volt e kettős fontossága; falairól lobogott föl a jel a nagy fölkelésre, mely pillanatra veszélyeztette Julius Caesar dicsőségét s életét. A gall-római kormány alatt kevés bel- vagy külháború volt, melyben ne szenvedett volna, s falait, melyeket a vívművek gyakran döntögettek, ujra kellett építeni 272 táján Aurelianus császár uralkodása altt, kinek nevét hálából fölvette. Az aurelianusi vár, épen mint a mai város, a Loire jobb partján egy halmon feküdt, s kerítése, melyet tornyokkal szegett dőlt négyszög alakú falak képeztek, dél felől a folyó vizébe nyúlt alá. Egy nagy torony a délnyugoti szögleten képezte a hídfőt, mely a bal partra Bourges irányában vezetett, s más nagy terjedelmű művek, melyeken némi maradványai még most is állanak, védelmezték a keleti kaput, hol a neversi és sensi ut egyesült.

Orléans lakói, mint ily jelentékeny pont őrei, a legkisebb hadi zajra izgalomban voltak, s a római kormány e hanyatlásakor, midőn nálok vezér és katonaság gyakran hiányzott, meg voltak szokva csak magoknál keresni tanácsot. Midőn értesültek Attila jöveteléről és hirdetményeiről, melyekben azt mondta, hogy csak a visigóthok ellen ügyekszik, jól érezték hogy e vihar legelőbb is rájok lesz törendő. Falaikat jó karba helyezni, némi új míveket emelni, minden lehető eleséget és ostrom alatti szükségletet összeszedni volt legelső gondjuk [1]); második: az örizetökül rendelt barbarok viseletét kikémelni. Fölfedezték vagy legalább gyanították Sangiban titkos cseleit, s midőn az alán király megjelent, hogy városukban az őrséget átvegye, bezárták előtte a kapukat. Ugyanakkor elküldték délre püspökjüket Anianust, hogy az

[1]) Praeparante populo omnia quae ad repellenda hominum jacula, portis, muris vel turribus fuerant opportuna. Vita S. Aniani, Du Chesne Script. franc. I. köt. 521. l. - Bouquet I. köt. 645. és köv. l.

ügyek állásáról értesítse akár Tonantius Ferreolus lovassági parancsnokot, akár magát Aëtiust, ha Itáliából megérkezett [1]). Anianus rendeltetése volt saját szemeivel meggyőződni, mi segélyre számíthat Orléans, s tudatni a római tábornokokkal, mintegy meddig tarthatja magát a város idegen segély nélkül, miután kénytelen volt az alánokat, ha nem is mint nyílt árulókat, de mint gyanusokat visszautasítani.

Anianus, másként Agnan, azon hős fajta püspökök közzé tartozott, kiket az V.-dik század teremtett, s kik mint tudós és kegyes, tanácsra és tettre termett emberek, közveszélyekben városaik természetes tisztviselői lettek. A nép választása, mely által volt szokás akkor az egyházat ujonczozni, ki tudta bennök tapogatni azon képességeket, melyek őket minden körülmények közt hasznosokká tehették, e választás akár hadparancsnokra, mint Germanusban, akár ügyvédre mint a troyesi Lupusban, akár világfi költőre esett mint Sidonius Apollinariusban. Olyan bizalommal, milyet a tulajdonképpi tábornokok nem mindig tudtak magok iránt kelteni, követte a nép e rögtönzött kapitányokat, kiknek fegyverök a pásztorbot volt, kik csapataikat zsoltárok éneklése közben rendezték s a rohamot Alleluja kiálltással vezénylettek. A barbarok bizonyos szorongással tekintettek e vérttelen és kardtalan tábornokokra, kiknek egész hatalmát igazán ki sem tudták számítani; nem egyszer reszkettek előttök, s többször megesett, hogy a katonai vagy polgári főnökök által hiába folytatott alkudozások egy püspök közbejövetelével végződtek. Anianus Arles városába, a római fő tisztviselők székhe-

[1]) Tune vir Domini Anianus ... Arelatensem urhem expetere decrevit, et A;tium patricium, qui sub Romano imperio in Gallia rempublicam gubernabat, videndum expetivit, ut ei furorem rebellium cum periculo suorum civium intimaret. Vi. a S. Aniani, Du Chesne Script franc. I. köt. 521. l. / Bouquet I. köt. 645. ;és köv. l.

lyére, érkezvén a császári palota előtt lictor- és testőrcsapatokat vett észre, miből meggyőződött a tábornagy patrícius jelenlétéről [1]). Aëtius valóban néhány nappal előbb megérkezett. Az orléansi püspök nevének hallatára, ki vele haladék nélkül beszélni kívánt, Aëtius kilépe az előterembe, mely már a kihallgattatási sorra várakozó tisztekkel, hivatalnokokkal és püspökökkel tömve volt, elébe megy az öregnek egész az ajtóig s vele magányosan sokáig beszélget [2]); értekezésök tárgya a város és a római hadsereg helyzete volt. A püspök gyors segélyt sürgetett. Kiszámította hogy a város a benne lévő élelmiszerekkel és fegyverfogható néppel, magát saját erejéből június közepéig tarthatja, de e határidő múltával kénytelen lesz magát föladni. "Fiam!" mondá azon ünnepélyes és mysticus hangon, melyet a szent könyvek szokásos olvasása kölcsönzött az akkori papok beszédének, "ha julius calendái előtt egy héttel (ez junius 23-dikára esett) nem jöttél segélyünkre, a vad föl fogta falni nyájamat [3])." Aëtius ígérte, hogy a kitűzött napra ott lesz, s a püspök nagy sietve visszautazott. Alig ért be Orléansba, Attila azt meg kezdte szállani.

Aëtiusnak Galliára nézve oly kártékony kimaradása is Attila politikájának eredménye volt. Mind addíg míg attól lehetett tartani, hogy nyugotra nyomulása s a visigóthok elleni hadizenete, melyet oly nagy előkészülettel tőn, nem egyéb mint csel Italia meglepésére, Valentinianus eszélyesen visszatartotta az Alpok aljában a római

[1]) Itaque Arelatum veniens, multos Domini reperit sacordotes, qui ob varias necessitates adventates, videre non poterant faciem judicis ob fastum potentiae secularis. Vita S. Aniani, Du Chesne-nél Script. franc I. köt. 521. l. - Bouquet I. köt. 645. l.

[2]) Sed cum sanctus advisset ibidem Anianus, divina gratia inspirante commonitus, protinus egressus est obviam supplex Aétius, Ugyanaz u.o.

[3]) Simulque plenus prothetiae spiritu VIII. Kal. Julii diem esse praedixit, quo bestia erudelis gregem sibi ereditum laniandum decerneret, peteus ut ut tune pradietus patrícius veniendo sucurreret. Ugyanaz u. o.

légiókat és a tábornokot, ki maga egy hadsereget ér; még midőn bizonyos hír jött is hogy a húnok átkeltek a Rajnán, a császár magánál akarta tartani seregei nagyobb részét. Aëtius tehát maroknyi néppel indult el azon erőre számítva, melyet az Alpokon túl fekvő tartományok adhatnak, kivált szövetséges barbarokban; de leverettetése nagy lőn, midőn a dolgok állását látta: a burgundokat leverve s megalázva az alánokat nyílt pártütésben a visigóthokat határozottan elszánva, hogy telepeikben maradjanak. Semmi ok, semmi előterjesztés, semmi kérelem nem törhette meg Theodorikh makacs szellemét. Hijában fejtegette neki Aëtius, hogy viselete bármi legyen a harcz kimenetele, rá s népére fog visszahárulni. "Ha a rómaiak le lesznek győzve," mondá neki, "Attila már egy előbbi diadallal erősebben fog rátok jönni, s ki a többi Galliától elhagyatva nem lesznek képesek ellenállni; ha ellenben a rómaiak többi szövetségeseik segélyével győznek, a dicsőség ezeké s a visigóthok elpártolása nem lesz többé eszélyes kiszámítás, hanem gyávaság." Ezen oly nyomós érve Theodorikhnak csak egy válasza volt, melyet már Valentinianus követeinek is adott:" A rómaiaknak örömük telt magokra s ránk vonni e vészt, mely bennünket fenyeget; vonják ki belőle magokat ahogy tudják."

E közben maga Aëtius jelenléte mintegy varázserővel bizalmat és bátorságot öntött déli Galliába [1]). A gall nemesek fölfegyverezték védenczeiket, a parasztok fegyvert kívántak, s e honfi lelkesedés közepett a pór lázadása semmi kísérlete nem mert mutatkozni; magok a rabszolgák is békén maradtak.

---

[1]) Tanta Patricii Aétii providentia fuit, cui tune innitebatur respublica Hesperiae plagae, ut undique bellatoribus congregatis... Jornandes, Des rebus Get. 36. fej.

A kis armoricai köztársaság [1]), bár a birodalmi kormánytól elszakadva, megmutatta hogy szíve még mindig római, elküldvén harczosait Aëtius táborába nemzeti zászlaikkal breton királyuk vezérlete alatt. A parti- frankok nem voltak utolsók a kiállásban; Meroveus harczvágyva sietett oda sali- frankjaival; Gondikar megjött burgundjaival [2]), kik türelmetlenül vágytak bukásukat megtorlani. Közöttök lehetett látni egy kis havasi népet, a breón- vagy brennokat [3]), kiket Aëtius útja közben vett magához és vezetett Galliába. Midőn Sangiban csapataival előállott, Aëtius úgy tőn, mint ha mi sem tudna árulásáról, akár azért, hogy zajt ütve ezen mindig ingadozó embert végsőre ne kényszerítse, akár attól félve, hogy íly példa által a többi barbarok hűségét meg találná ingatni; de minden lépését gondosan szemmel tartatta. Ezekből állt seregének naggya; növekedett az még némi barbar gyarmatosok vagy létek csapataival is, kik az ország minden pontjairól érkeztek, hol a közlekedés a Loiretól délre még szabadon állt.

Így jöttek a chartres-i lét- teutonok, a bayeux-i és coutances-i lét- batavok és svévek, a mansi svévek, a rennes-i frankok, más elermonti svévek, a poitiers-i sharmatok és taifalok, más autuni sarmatok, s itt-ott a Szajna és Loire torkolata körüli szász gyarmatosok némi osztályai [4]); mindezeket Aëtius seregével a táborba vagy útközben egyesülhettek. Aëtius látván a buzgalmat, mely mindenfelől mutatkozott, ez által ihletve némi bizalmat érzett magában éledni; de a visigóthok elmaradá-

---

[1]) Armoriciani. Jornandes, De rebus Get. 36. fej. - Ezek 468-ban is segitségére jöttek Arverniának, királyuk Riothibus vezérlete alatt.

[2]) Franci Burgundiones, ... Riparioli. Ugyanő u. o.

[3]) Ibriones, quondam milites Romani, tune vero jam in in numero auxiliariorum exqusiti. Ugyanő u. o.

[4]) Liciani..., Sarmatae..., Saxones.... aliaeque Celticae vel Germanicae nationes. Ugyanő u. o.

sa még mindig mélyen aggasztotta. Szint annyira elszántan őket magához vonni mint azok magokat elkülönözni megforgatott elméjében mindent, mi czélra vezethetné míg nem egy gondolat ötlött eszébe, melynek sikere csalhatatlannak tetszett előtte.

Arverni városában, a mai Auvergne vidékén, élt egy senator, celta s egyszersmind római nemes, kinek családja a nyugoti birodalomban legmagasb közigazgatási és katonai hivatalokat, törvényszéki elnökséget, lovagparancsnokságot, patríciusságot viselt, s kire ősei oly nagy jószágokat hagytak, hogy fia Ecdicius, midőn egyszer Arverni szabadsága forgott kérdésben, csupán védenczeiből hadsereget szedhetett és saját földje termésébő kitarthatta az éhező Clermont várost [1]). E senator Mecílius Avitusnak hívták. Avitusban e gyönyör és tanulmány emberében, ez epicurusi hazafiban különös vegyítékét találjuk a puhaságnak és erélyes tevékenységnek; először mint katona szolgálta a római kormány Aëtius zászlai alatt hasonlíthatatlan hősiséggel; később polgári hivatalokba lépve hasonlóan jól szolgált s ügyes és szerencsés politikus hírnévben állt. Különösen dícsérték ügyességét, melyben mint Gallia lovassági parancsnoka a visigóthok királyától egy fegyverszünetet vagy békekötést kivívott, melyet az a római tábornokoknak makacsan megtagadott [2]). Mindkét tisztének lejártával kéjelmes villájába Aviticumba temette magát melyet hegyeinek legvadabb vidékén egy fenyőborítot szikla alatt, zuhogó vizek közt egy kis tó partjára építettett [3]). Itt könyvei s a hozzá minden felől tódulc

[1]) Gregorius Turonensis Hist, frane.II.

[2]) .....Postquam undique nullum
Praesidium, ducibusque tuis nil, Roma, relictum est,
Foedus Avite novas: saevum tua pagina regem
Lecta domat. Sidonius Apollinaris, Paneg. Aviti 36. v. 10

[3]) Avitacum leírását láthatni veje Sidonius Apollinaris egy gyönyörü levelében. Epist. II. 2.

tudományos emberek és a vidék legválogatottabb hölgyei társaságában kéjelgő s egyszersmind munkás életet élt. Könyvtára ablakaiból, hol a szép szellem emberei verseiket és prózáikat fölolvasgaták, meleg fürdőkre nyilt a kilátás [1]), melyeket vendégei s maga élvezetére nagy költséggel építtett. Családja két fiából, kik közzűl az idősb Ecdicius később fontoságát öröklötte, s Papianilla nevő leányából állt kit egy tiszteletben és kitüntetésben álló férfiú, már akkor egész nyugoton leghirhedetebb költő, Sidonius, a lyoni Apollinariusok családjából vett nejül.

Avitus kiváló udvariasságáért s szellemének érdemeiért mindenfelé még Rómában is keresett ember volt, de sehol sem talált oly előzékeny fogadtatásra, sehol nagyobb bámulással nem csüggtek rajta, mint a visigóth udvarban. Theodorikh nem győzte eleget látni és hallani e férfiú minden tekintetben kiváló modorát, mely oly erős ellentétet képezett azon bőrdolmányos urak durva tartásával, nyers hangjával és rosz latinságával, kik a toulouse-i udvar hátterét képezték. Az arvern nemes látogatása Alarikh fiának forrón óhajtott szerencse volt; tanácsot kért tőle mindenben, különösen fiai nevelése iránt. Sőt úgy látszik, hogy Avitus elvállalta az ifjú Theodorikh, a király legkisebbik fia, tanulmányainak vezetését. Ez oly méltó tanácsadó leczkéinek következtében róma földúlóinak laka latin akadémiává változott, melyben a római jogot tanulák, s az Aeneist fejtegették. Az ifjú Theodorikh mindig hálával emlegette, hogy neki köszönheti azon szerencsét, hogy mint mondá "Maró

[1]) Balneum ab Africo radieibus numerosae rupis adhaerescit.
Ugyanő u.o.

régi lapjait" olvashatta [1]). Ezen személyes tekintély, melyet Avitus a barbár király lelkületére gyakorlott volt az, mihez folyamodni Aëtiusnak eszébe villant, s minthogy az idő szorította, rögtön elutazott Avitacumba néhány arvern nemes társaságában.

"A világ üdve Avitus!" mondá a hely urával találkozva "nem valami véletlen dicsőség neked Aëtiust előtted esedezve látni. E barbár nép, mely kapuink előtt lakik, csak a te szemeddel lát, csak a te füleddel hall; te mondod: térjen vissza telepeibe s visszatér; te mondod, szálljon ki s kiszáll; tedd meg hát, hogy szálljon ki ma. Minap rábírtad a békére, most vedd rá a háborúra [2])." Ezen az akkori divat szerinti kikeresett de igenis hízelgő bók nagyon ínyére volt Avitusnak. Különben is ily nagy személy hozzá jövetele a világ szemei előtt annyira megtisztelte, hogy némileg kötelezettségének tartotta sikerrel végezni a rá bízott küldetést. Sikerült is az, s a már megtántorodott Theodorikh, barátja bölcs előterjesztéseire, utolsó ellenvetését is föláldozta. Avitust ebben a visigóth főnökök titkos vágya is segítette, kik már pirulni kezdtek a gyávaság vádjára, melyet rómaiak és barbarok vetekedve szórtak rájok. Csakugyan, midőn a király parancsa indulást hirdetett, általános lőn az öröm a

---

[1]) Sidonius Apollinaris a következő verseket adja Theodorikh szájába, melyeket az Avitushoz intéz:

.....Mihi Romula dudum
Per te jura placent; parvumque ediscere jussit
Ad tua verba pater, docili quo prisca Maronis
Carmine molliret Scythitos mihi pagina mores

Sidon. Apoll. Paneg. Aviti 496 és köv. v.

[2]) Orbis, Avite, salus, cui non nova gloria nunc est,
Quod rogat Aétius: voluisti, et non nocet hostis:
Vis? prodest. Inclusa tenes tot millia nutu,
Et populis Geticis sola est tua gracia limes.
Infensi semper nobis pacem tibi praestant.
Victries, i, prome Aquilas....

Sidonius Apollinaris u. o. 339 és köv. v.

góth telepekben; ki ki sietett fegyverben megjelenni, ki ki sürgött magát a harczosok közé soroztatni [1]). Theodorikh személyesen vette át seregei vezérletét s magával vitte idősb két fiát, Thorismundot és Theodorikhot, a királyság kormányát a négy kisebb testvér Friderikh, Eurikh, Rothemer és Himerikh kezeire bízván [2]). Aëtiusra és az egész szövetkezett seregre nézve nagy nap volt ez, melyen a költő, Avitus veje kifejezése szerint, kinek e részleteket köszönhetjük, "a bőrrel födött zászlóaljak a római trombiták mögött helyet foglaltak [3])"; e naptól fogva a patrícius a győzelemről többé nem kétkedett.

Theodorikhnak mind ezen vonakodása s kötekedése a rómaiaknak drága idővesztességbe került; az öt hétnek, meddig Orléans városa magát tartani ígérkezett, legnagyobb része már letelt, s még nagy út volt megtennivaló: mindamellett Aëtius biztatta magát, hogy a végzetes határnap előtt megérkezik. Attila, kinek hordái a hegységet egész a Loire-ig körülfogták, oly élénken erőltette a vívást amint csak a húnoknak a vívművek kezelésébeni ügyetlensége engedte; míg ellenkezőleg a megszállottak sövényművekkel, pajzsokkal, hajítógépekkel, és gyújtóanyagokkal jól ellátva, ügyesen vezették a védelmi munkálatot. Gyakrabban vitette elő Attila a faltörő kost, de sikertelenül. A húnok ekkor nyilaik szolgálatához folyamodtak, melyeket hasonlíthatatlan erővel és jó szemmértékkel kezeltek; szakadatlan ontották a

---

[1]) Ad nomen currente Geta .... Timet aere vocari
Dirutus, opprobrium non damnum Barbarus horrens.
Hos ad bella trahit jam tum spes orbis Avitus.
Sidonius Apollinaris u. o. 350 s köv. v.

[2]) Quatuor filiis domi dimissis, id est, Friderico et Eurico, Rothimere et Himerico, secum tantum Thorismundum et Theodoricum majores natu participes laboris assumit. Jornandes, De rebus Get, 36. fej.

[3]) Ibant pellitae post classica Romula turmae. Sidonius Apollinaris Paneg. Aviti 349. l.

nyílzáport, mely a várost kétségbe ejtette, senki sem mutatkozhatott többé födetlen a védfalon, hogy el ne találják s az ostromlottak nagy veszteségeket szenvedtek [1]). E körülmények közt a püspök hogy a hanyatlani kezdő bátorságot élessze, búcsút járva vitette a bástyára egyháza ereklyéit [2]): de a megszállottak buzgalma erejökkel együtt gyorsan hanyatlott, akár mert sokat tettek föl magukról, ajálkozván, hogy tartják magokat junius 23-dikáig, akár mivel kivülről semmi hírt nem kapván azt tehették föl, hogy Gallia többi része meg adta magát. Vádolták püspököket, hogy képzelt segélyt ígérvén megcsalta őket [3]). Agnon azon erős hitben, hogy maga az isten kijelentése adta neki tudtára szabadulásukat, könnyekkel öntözé az oltár lépcsőit s időnkint fölemelkedve kiálta:

"Menjetek a legmagosabb toronyba s nézzétek, ha isten irgalma nem jön- e? [4])." Midőn jelenték, hogy a síkon mi sereg, mi porfelleg sem mutatkozik, elkezdett még több buzgósággal imádkozni. Kiküldött egy katonát azon üzenettel Aëtiushoz: "Fiam! ha ma meg nem jössz, késő lesz [5])." A katona nem jött vissza. Agnan ereje és bátorsága végpontján kételkedni kezdett önmagába. Egy vihar mely az ég minden csatornáját látszott megnyitni a város és az ellentábor fölött, három napra félbeszakaszt-

[1]) Interim hostilis exercitus tela jactabat instantius, atqye cyn aruetibus latera muri erebris quatiebat impulsibus. Vita S. Aniani, Du Chesne Script. Franc. I köt. 521. l. - Bouquet I. köt. 645. l.

[2]) Pontifex fixus in Domino, per muri ambulatorium sanctorum gestans pignora, suai vocis organo more cantabat catholico. Vita S. Aniani e. h.

[3]) Cumque sanctus Anianus populum admoneret, ut nec sic quoque desperarent de Domino, nihilque esse Deo invalidum, qui suos tueri praevalet etiam sub momento. Vita S. Aniani e. h.

[4]) Aspicite de muro civitatis, si Dei misericordia jam succurrat. Gregorius Turonensis, Hist. franc. II. 6.

[5]) Vade et due fukui nei Aétui, quia si hodie ad civitatem adesse distulerit, venire jam crastina nihil proderit. Vita S. Aniani, Du Chesne Script. rer. franc. c. h.

ván az ostromműködéseket, a lakosok tanácsot tartottak, és elhatározták hogy meg kell magokat adni. A püspököt bízták meg átvinni föltételeiket Attila táborába; de a hún király fölingerülve, hogy föltételekről mernek előtte beszélni, durván visszautasította a közbenjárót, ki remegve tért meg a városba [1]). Nem volt mit tenni, mint magokat kegyelemre megadni, s a lakosok ezt tették.

Más nap reggel tehát nyitott zárak s föltárt kapuk jelenték, hogy a hún sereg bevonulhat [2]). Legelőbb a főnökök nyomultak be, hogy a zsákmányban válogathassanak, s megkezdődött a rablás. Ezt a város minden negyedeiben bizonyos szabállyal és renddel űzték, állomásonként szekerekre rakták a házakból kihordott zsákmányt, s a csoportokba osztályzott foglyokra a katonák sorsot vetettek [3]). E működést rögtön riadás szakasztá félbe, mely a győzöttek szívében ismét reményt éleszte s a győzők szivét ijedelemmel tölté el. Aëtiust és Thorsimundot vehették ki a római lovasság élén sebes nyargalvást rohanva, mögöttök látták csillogni a legiok sasait és a góthok lobogóit [4]). Csakhamar a város előtt termettek. Az első összecsapás a hídfőnél történt, a

[1]) Cessante igitur nimbo profluo, sanctus Anianus ad Attilae pergit tentorium pro sibi commisso rogaturus populo: spretus a perfido responso contrario, civitatis sese retulit claustro. Vita S. Aniani Du Chesnenél és Bouquet-nál e. h.

[2]) Postera autem die apertis portarum repagulis, Attilae proceres ingressi sunt Aurelianis. Ugyanaz u. o. - Sequenti luce perfractis urbis portis irrumpit furibundus Attilae regis exercitus. 2-da Vita S. Aniani 10-fej.

[3]) Sorte ad dividendum populum missa, onerabat plaustra innumera de plebis capta substantia. 1-ma Vita S. Aniani e. h. - Proceres sorte domos dividunt, asportandis civium spoliis plaustra miles convehit. 2-da Vita S. Aniani 10. fej.

[4]) Ecce Aétius venit, et Theodorus Germanorum rex ac Thorismodus filius ejus cum exercitibus suis ad civitatem accurrunt. Gregorius Turonensis, Hist. franc. II. 6. - Ille (Aétius)... utpote divina revellatione commonitus, una cum Theodoro et Torsomodo regibus... equum ascendit, ac concitus pergit. Vita S. Aniani e. h.

parton s bent egészen a Loire vizében [1]); utóbb a falakon belöl folyt a harcz, hol a foglyok, lánczaikat széttörvén, teljes erejökből segítették a rómaiakat. A húnok utczáról utczára őzetve, a kőzápor alatt, melyet a lakosok a háztetőkről rájok szórtak, nem tudtak hova lenni, míg nem Attila visszavonulót fuvatott. A patrícius szavát tartotta; junius 23-dika volt. E volt a nevezetes nap, mely a polgárisultságot nyugoton a teljes lerombolástól megmentette. Az orléansi egyház azt sokáig ünnepéllyel ülötte, mely alkalommal Agnan, Aëtius és Thorismund neveit imáiba foglalta; azonban Orléans végzete volt még egyszer dönteni atyáink sorsa fölött, s a domremy szűz ujabb és költőibb dicsősége elhalványította a régi gall püspökét. Mind e mellett a dicsőség nagy volt a XIII.-dik században, a mennyiben maga Szent Lajos jött fiaival Orléansba azon szerencséért, hogy szent Agnan csontjait tetemeinek átszállításakor vihesse. A vallásháborúk nem kímélték a hős porait, kinek hibája csak az hogy püspök és szentté nevezett volt: a calvinisták 1562-ben koporsóját föltörték s csontjait szétszórták. Különös találkozással, más szenvedélyek s más düh uralma alatt, maga a szent király sírja is, ki a püspökének tiszteletére ment, Saint-Denisben földulatott, s Paris városa a köztéren látta elégni a tiszteletre méltó leány testének maradványait, kinek honleányi ihlete s bátor elszántsága gátolta volt meg romlását. Így fizet Francziaország legdicsőbb fiainak, egyszer istenítéssel másszor átokkal. Bár legalább a történetirat nyujthatna azoknak, kik különböző időkben, s különféle öltönyben, mint papok, királyok, vitézek, pásztornők vagy királynők szolgálták, biztos menedéket, hol emlékök ne lenne szentségtelenítve!

---

[1]) Itaque alii succubuerunt gladiis, alli coacti timore tradebant se gurgiti Ligeris, sortituri finem mortis... Ugyanott.

Pusztai népek nem tartják a futást, mint mi, szégyennek. Nagyobb súlyt helyezve a zsákmányra mint a dicsőségre, csak biztosra ügyekeznek csatázni, s midőn erősebb ellenre akadnak, kisiklanak előle, hogy alkalmasabb időben ismét visszatérjenek.

Így tőn Attila is: Sangibára tett számításában csalatkozva s Aëtiust átkozva csak arra gondolt, hogy seregeit és zsákmányát pillanatra biztosságba helyezze. Azért táborával éjjel csendesen elvonult, ugyanazon úton melyen jött; nap keltekor már távol volt a várostól. Főgondja volt hogy Senson túl Orléans tájánál kevésbbé dúlt vidékre s nyílt térre jusson, hol a hún lovasság, ha csatára kerül a dolog, minden előnyét megtarthassa. Sens városától éjszakra az Yonne és Aisne völgye közt, mintegy ötven mérföld hosszaságban s harminczöt-negyven mérföld szélességben terül egy mély folyamok által átmetszett síkság, mely a VI-dik század óta Campania, Champagne (mezőség) nevet viselt és visel mai napig is.

Éjszaki szélén emelkednek az ardennei hegyek, melyek a száraz és buczkás rónákat Belgium termékeny lapályaitól választják, a láthatáron mint egy csak nem egyenlő magos erdős kőfal gyanánt tűnve föl. Belőle éjszak-keletre az Al-Rajnához csak az argonnei veszélyes hegyszoroson, délkeletre a Vosges és Jura hegyek hosszú vonalán át lehet jutni; az e két irányba vezető két római út Durocatalaunumnál, a mai Châlons-sur-Marne-nál, metszette egymást. Attila, ki Reimsből jövet e vidéken ment keresztül, sietett e várost s a köröttei síkot, az ugynevezett catalaunumi mezőt elfoglalni, hogy visszavonulhatását biztosítsa azon esetre, ha a római hadsereg által erősen nyomatva kénytelennek fogná látni, hogy

csatába ereszkedjék [1]). Gallia történelmében nem első s nem is utolsó eset volt, hogy a catalaunumi mező a nemzetek rettentő viadalának színhelyévé lőn választva.

Lehet gondolni, hogy Attila sietős útjában nem engedett rabolni, csak a mennyiben magát élelemmel kellett ellátnia. A mint a Szajnán Troyesnél átkelt, be sem ment a városba; Lupus püspök, (kiről már föntebb beszéltünk s ki szent Germanust bretagnei utjában kisérte), eléje jött, kérvén kimélje meg nem csak egy oly védtelen város lakosait, milyen volt akkor Troyes, melynek se kapui se falai nem voltak, hanem a mezőségi népet is [2]). "Legyen" felelt a hún király azon hideg gúnyos hangon, mely haragja kitöréseit szokta követni, "de te jössz velem a Rajnáig.

Íly szent személy bizonyosan szerencsét fog hozni rám és seregeimre [3])."

Attila minden esetre jónak látta kezesül tartani egy a vidéken tisztelt s minden római szemében tekintélyes papot. Midőn az Aube-lon Arciacanál, a mai Arcisnál átkelt, utócsapatát, mely a gepidákból állt, hátrahagyta azon háromszögő téren, melyet jobbról és balról a Szajna és Aube vize mos, mielőtt nem messze Mauriacum-tól, a mai Méry-sur-Seine-től, egy kisvárostól, melytől e

---

[1]) Convenitur itaque in campos Catalaunicos, qui et Mauriaci nominantur, C. leugas, ut Galli vocant, in longum tenentes et LXX. in latum Jornandes, de rebus Geticis 36. fej. - Jornandes azt mondja hogy ezen mérföldek, melyekről szól, 1500 lépést tesznek (Leuga autem gallica mille et quingetorum passuum quantitate metitur). Következésképpen e mérföldek kőrül belől felét teszik a mi rendes franczia mérföldeinknek (lieu).

[2]) Quippe cum diversa urbium loca simulatae pacis arte tentaret, Trecassinam urbem patentibus campis expositam, et armis immunitam et muris, cum infensaret sui agminis densitate, sollicitus piae mentis Antistes...Vita S. Lupi, Acta Sanctorum 29. Jul. a Bollandistáknél.

[3]) Secum indicit iturum, Rheni etiam fluenta visurum; ibique eum dimittendum pariter pollicetur. Ugyanott.

háromszög campi Mauriciani nevet kapott [1]), összeszakadnának. Aëtius serege csak hamar beérte a húnokét, melyet éhség betegség s a pórság lesei egész útjában tizedeltek, s a Meroveus frankjaiból álló előcsapat a gepidákra nyomult, kik az Aube révét védelmezték. Az összecsapás éjjel történt; sötétben küzdötték az irtóztató viadalt reggelig, s egy részről a frank bárd, más részről a gepida kard és láncsa oly erősen dolgozott, hogy nap keltével tizenöt ezer sebesült és halott borította a csatatért [2]). Ardarikh átkelvén gepidáival a folyón, csatlakozott a hún derékseregh hez, mely még aznap bevonult Châlons városába.

Nem volt többé mód az általános csatát kikerülni. Châlons-on túl ötezer lépésre az itinerariumokban Fanum Minervae, Minerva imolája nevet viselő állomáshoz közel látszanak maig is némi nyomai egy római modorú erősített tábornak, mely a strassburgi úton uralkodott s úgy látszik arra volt rendeltetve hogy Reims és Châlons városait melyek közt feküdt, fedezte. E romoktól nem messze egy elláthatatlan síkon folyik a Vesle vize, mely forrásához közel csak csekély patak; e körülmény a történetirat által jelelt több helyirati részletekkel egybevetve erősítni látszik azon véleményt, mely e helyet teszi a rómaiak és húnok csatateréve. S valóban a hagyomány e tábortelep maradványait nevezi Attila táborának, mely azonban elvitázhatatlanul római jellemő s tizennégy századon át íly jó karban fönnmaradva képzelni sem engedi, hogy hevenyében hányt barbár táborhely volt volna.

---

[1]) Campus Mauriacus. Gregorius Turonensis II. 7. - Campi Mauricii. Jornandes, De rebus Geticis 36.fej.

[2]) Exceptis XV millibus Gepidarum et Francorum, qui ... noctu sibi occurentes mutuis concidere vulneribus, Francis pro Romanorum, Gepidis pro Hunnorum parte pugnantibus. Jornandes, De rubus Get 41. fej. / Jornandes szövegében kétségen kívül a másoló hibájából exceptis XC millibus áll; én a Dubos apát által indítványozott javítást fogadtam el.

Attila ez erősítményeket keze ügyében találva, miért ne vette volna hasznát e jó szerencséjének? Miért ne használta volna a római sánczot táborállomása erősítésére? Ezt hihetőnek tarthatjuk, s ha hihetőnek tartjuk, minden nagy föltétleges fejtörés nélkül egyeztethetjük a helybeli hagyományt a józan értelemmel. Attila, a mint egyszer elhatározta magát a csatára, szekereit körbe s sátrait ezen belül állította. Ugyan az nap Aëtius tábora szemben szállt meg vele, a legiók a római tábortan szabályai szerint, a szövetséges barbarok árok és karózat nélkül, minden nemzet külön külön [1]).

Attila ezen egész éjt kimondhatatlan izgalomba töltötte. Lehangolt, nélkülözések által elgyengült, emberben és lóban tetemesen megfogyatkozott sergének rosz állapotjából igen is hihetőnek sejtette, hogy veszteni fog, s e hihetőség a nála kevésbé éleslátásúak előtt sem volt titok. Katonái a közel erdőben egy remetét fogtak ki a parasztoknak jövendőt szokott mondani. Attilának kedve kerekedett őt megkérdeni. "Te isten ostora vagy," mondá a remete, "a pöröly mellyel az isteni gondviselés a világot sújtja; de isten eltöri, mikor akarja, bosszúja szerszámait s a kardot czéljai szerint egyik kézből másikba ereszti. Tudd meg azért, meg leszesz győzve a rómaiak elleni csatában, hogy ismerd a hatalmat mely nem e földről jő [2])." E merész felelet nem ingerelte föl a hún királyt. Miután a keresztyén prophetát kihallgatta, ki akarta hallgatni tábora jósait is, mert a húnoknál mint később a mongoloknál, döntő körülmények közt a jövőt

[1]) A függelékben, a II. szám alatt található egy értekezés, melyben az ellenkező fölvételek esetében megállapítottam véleményemet Aétius hadutjáról Orléanstól fogva, s a római és hún hadsereg álláspontjairól a Châlons-i csatában. Ezen értekezés feleletül készült egy sor kérdésre, melyet 1857-ben julius havában méltóztatott hozzám intézni ő fölsége a császár, ki akkor a châlons-i táborban jelen volt.

[2]) Tu es flagellum Dei ... malleus orbis. - Lásd e hagyományról bővebben alább az Attila mondákban.

megkérdeni úgy látszik országos intézmény volt. Hívatja tehát a bűbájosokat, mint ezen had történetírója nevezi a haruspexeket, kik seregét követték [1]), s ekkor egy különös borzasztó jelenet következett, melynek főbb vonalait a történetirat közölvén, a kiegészítést a képzelődésre hagyta.

Képzeljük a champagnei sík közepébe ütött tatár sátor alatt, gyász fáklyavilágnál, Éjszak-Európa s Ázsia összes babonaságát; az ostrogóth vagy rugh áldozárt kezeit egy barom beleibe merítve, melynek vonaglásait figyeli [2]), az alán papot fehér posztón rázva jósvesszőcskéit [3]), melynek összeszövődéséből jósjeleket lát; a fehér hún bűvészt varázsdobjával idézve a holtak lelkeit, sebesen kereket hányva, míg kimerülten, tajtékzó szájjal mint egy megdermedten ledobban [4]), és a sátor hátterében képzeljük Attilát zsámolyán ülve, vigyázva a rángatózásokat, ügyelve a pokol e tolmácsainak legkisebb kiálltásaira. A húnoknak egy sajátságos ünnepélyesebb szertartású babonájok volt, melyet az európai utazók még a XIII. és XIV. században is divatban találtak Dzsingiz-Khán utódainak udvarában:

értem az állatcsontokról kivált juhlapoczkákról való jóslást. Az eljárás ebből állt: lefejtették a húst a csontról, melyről akartak jósolni, azután tűzre tartották, s az erek vagyis a meleg által megrepedezett csonthasadások

---

[1]) Statuit per haruspices futura inquirere. Jornandes, De rebus Get. 37. fej

[2]) More solito nunc pecorum fibras... Jornandes, De rebus Get. 37. fej.

[3]) Ammianus Marcellinus körülményesen beszél az alánoknál divatban volt ezen jövendölési módról: "Futura miro praesigiunt modo: nam rectiores virgas vimineas colligentes, easque cum incantementis quibusdam secretis praestito tempore discernentes, aperte quid portendatur norunt..." Ammianus Marcellinus XXXI. 3.

[4]) A fejér húnoknál és a turkoknál gyakorolt babonákról olvashatni a Zemarchus 569-ik évi követségéről szóló előadásban, Menandernél Excerpt. Legat. 152. l.

irányából határozták meg a jósjeleket. Ezen mesterség szabályait bizonyos szerkönyv határozta s állapította meg, mint a római haruspiciuméit. Attila maga vizsgálta a csontokat, s azt olvasta belőlök hogy legközelebb veszteni fog [1]). A papok kikérdeztetvén szintén úgy nyilatkoztak, hogy a húnok meg lesznek győzve, de a csatában az ellenség vezére is elesik [2]).

Az ellenség vezérének hallatára Attila azt hitte, hogy Aëtiusról van szó s arczán örömsugár villant át. Aëtius nagy akadály volt terveiben [3]), ő rontotta meg ügyességével azon jól kezdett cselfogást, melyel a visigóthokat a rómaiaktól el akarta szakasztani, ő gátolta meg a húnokat győzedelmes előhaladásukban, ő volt végre az egymásra irigykedő népcsoportok lelke, kikkel Attila nélküle könnyen elbánt volna. Halálát egy csatavesztéssel megvenni, a hún király véleménye szerint nem lett volna nagyon drága vásár.

E csatát, mely neki csak veszteséget ígért, Attila lehető legkésőbb délután ügyekezett megkezdeni, hogy vesztesége ne legyen helyrehozhatatlan, s a beálló éjjel új tanácskozásokra, új szerencsekisérletekre engedjen alkalmat [4]). A nap kilenczedik órája, délután 3 óra körül indította ki seregét a táborból. Maga tulajdonképpen húnjaival a közepébe állt, Valamirt és az ostrogóthokat balra, Ardarikhot a gepidákkal és a húnoknak hódolt más nemzetekkel jobbra állította. Aëtius ellenben bal szárnya

[1]) Qui more solito ... nunc quasdam vemas in abrasis ossibus intuentes Hunnis infausta denunciant. Jornandes, De reb. Get. 37. fej.

[2]) Quod summus hostium ductor de parte adversa occumberet relictaque victoria sua morte triumphum focdaret. Ugyanő u.o.

[3]) Quumque Attila nevem Aëtii, quod ejus motibus obviabat, vel cum sua perditione duceret expendentam, talio praesagio sollicitus... Ugyanő u.o.

[4]) Ut erat consliorum in rebus bellicis exquisitor, circa nonam diei horam proelium sub trepidiatione committit, ut si non secus cederet, nox imminens subveniret. Jornandes, De rebus Geticis 37. fej.

vezényletét vette át, mely római csapatokból állt, jobb szárnyára a visigóthokat tette az ostrogóthok ellenébe, középbe a burgundokat, frankokat, armorikokat és Sangibán alániait helyezte, kit a hű seregeknek szemmel kellett tartani [1]). Attila intézkedései eléggé kimutatták tervét. Legjobb lovasságát a csatarend közepébe, szekérvára közelébe összpontosítván, világos volt szándéka megkísérteni egy gyors rohamot az ellentáborra, de egyszersmind biztosítni is akarta visszavonulását a maga táborába. Aëtius ellenkezőleg főerejét a szárnyakra helyezvén, e mozdulatot hasznára fordítani, Attilát ha lehet bekeríteni, s visszavonulását melyet biztosítani akart, elvágni szándékozott. A két sereg közt egy lassanként emelkedő hát állott, melynek mint figyelőállomásnak elfoglalása előnyt nyújthatott; a húnok csatarendjökből néhány osztályt küldtek oda, miközben Aëtius, ki ahhoz közelebb állt, Thorismundot indította ki egy visigóth lovag hadtesttel; ez elébb érve a fönnsíkra, alárohant a húnokra s őket könnyen visszavetette [2]). Ez első balfogást a húnok kiket már szomorú sejtelmek fogtak el, rosz jelnek tekintették. Attila hogy bátorságukat újra föllobbantsa, körébe gyűjtvén a főnököket, beszédet intézett hozzájok, melyet Jornandes történetiratában a góth hagyomány után előad. Első pillanatra talán meglepőnek tetszhetik Attila buzdító beszédét bírnunk, de megütközésünk enyészik, ha elgondoljuk a népek emlékezőtehetségét, kiknek történelmök, írást nem ismervén, csak szóhagyományt. Egyedül közéletök eseményei lévén vallásos regéikkel együtt tudományossá-

[1]) Collocantes in medium Sangibanum, quem superius retulimus praefuisse Alanis, Providentes cautione militari, ut eum, de cujus animo minus praesumebant, fidelium turba concluderent. Jornandes e. h. 38. fej.

[2]) Erat autem positio loci, declivi tumore, in modum collis excrescens, euqm uterque cupiens exercitus obtinere, quia loci opportunitas non parvum beneficium conferret, dextram partem Hunni cum suis, sinistram Romani et Vesegothae cum auxiliaribus occuparunt. Jornandes, e.h. 38. fej.

guk tárgyai ezeket emlékökbe vési oly pontossággal, milyenről az Edda előadásai nem egy bizonyságot nyújthatnak, s még midőn a valódi tényeket nagyítják, ezt is a kort s embereit oly jól rajzolva teszik, hogy a maradék előtt még költeményeik is némi viszonyos hitelességben állanak. Megengedjük, ha úgy tetszik, hogy így áll a dolog e beszéddel is, melyet Jornandes ad a hún király szájába; de legalább annyit el kell ismernünk, hogy az nem görög vagy latin szónok munkája, s hogy annak nyers erélye ellenkezik az irmodorral és eszmékkel, melyeket a góth történetirat rövidítője magából kimerithetett.

"Annyi diadal után annyi nemzet fölött, a pillanatban midőn a világ meghódításánál állunk, saját szemeimben visszásnak és nevetségesnek látszanék, hogy most szavakkal buzdítsalak benneteket, mintha nem tudnátok, mit tesz csatázni. Hagyjuk az elővigyázatot holmi ujdon vezérnek vagy tapasztalatlan katonáknak [1]): nem méltó az hozzám és hozzátok. Hiszen mi nektek az élet, ha nem a háború? s mi édesb a vitéznek, mint bosszút áhítni fegyverrel kezében? Igen, nagy áldása a természetnek, hogy a szívet bosszúszomjal töltötte [2]). Támadjuk azért vitézen az ellent, mindig az a bátrabb, aki támad [3]). Föl se vegyétek e nemzet gyülevészt mely egymáshoz sem illik; tisztán mutatja már félelmét, midőn védelmére segélyt magán kívül keres. Lássátok még a roham előtt elfogta őket az ijedség; a tetőkre akarnak jutni, sietnek elfoglalni az emelkedettebb helyeket, de azok nem mentik meg őket, nem sokára menekülésöket ismét a síkon keresik, de nem több sikerrel. Tudjuk mind-

[1]) Quaerat hoc aut novus ductor aut inexpertus exercitus. Ugyanő e.h. 39.fej.

[2]) Quid ferti svavius, quam vindictam manu quaerere? Magnum munus a natura animum ultione satiare. Joranandes, De reb. Get. 39. fej.

[3]) Audaciores sunt semper, qui inferunt bellum. Ugyanő u.o.

nyájan, míly gyengén viselik a rómaiak fegyvereik súját; nem mondom hogy az első seb, de maga a porfelleg lesújtja őket [1]). Ha mozdulatlan tömegekben egyesülnek, hogy pajzsaikból védfödelet képezzenek, föl se vegyétek s hagyjátok őket, rohanjatok az alánok ellen, csapjatok a visigóthokra [2]): azon a ponton, hol a csata ereje összpontosul, kell gyors diadalt keresnünk. Ha az inak elmetszve, a tagok lehullnak, s a test nem tartja magát, ha csontjai össze vannak zúzva [3]). Föl hát bátran, előre dühösen, mint szoktatok. Mutassátok meg mint húnok elszántságtokat, mutassátok meg fegyvereitek erejét; a sebesült törjön ellene halálára, a sértetlen fürödjék az ellen vérébe: kinek élni kell, fegyver nem találja; kinek halni kell, eléri végzete, ha veszteg ől is [4]). Miért tette volna a szerencse a húnokat annyi nemzet fölött diadalmasokká, ha nem hogy e csata örömeire előkészítse? [5]). Miért nyitotta volna meg őseinknek a Méotis ingovány annyi századon át zárt ismeretlen ösvényét? Nem csalatkozom a kimenetelben; ez a csatamező, melyet nekünk annyi jó szerencse ígért; ez a vaktában összecsoportozott tömeg pillanatig sem állja ki a húnok tekintetét. Én sújtom az első kelevészt az ellenre; ki nyugton maradhat, midőn Attila harczol, az már halva van [6])."

"Ekkor" mondja Jornandes ki ez elbeszélésben maga is csaknem oly vaddá lesz mint hősei, "elkezdődött a

---

[1]) Nota vobis sunt, quam sint levia Romanorum arma, primo etiam non dico vulnere sed ipso pulvere gravantur. Ugyanő u.o.

[2]) Alanos invadite, in Vesegothas incumbite. Ugyanő u.o.

[3]) Abscisa autem nervis mox membra relabuntur, nec potest stare curpus, cui ossa subtraxeris. Ugyanő u.o.

[4]) Victuros nulla tela conveviunt, morituros, et in otio, fata praecipiant. Jornandes, De rebus Geticis 39. fej.

[5]) Postremo cur fortuna Hunnos tot gentium victores adsereret, nisi ad certaminis hujus gaudia praepasset? Ugyanő u.o.

[6]) Si quis potuerit, Attila pugnante otium ferre, sepultus est.
Ugyanő u.o.

csata dühösen, sokszorosan, borzasztóan, elkeserülten. A régiség nem emlékezik íly hős tettekről, sem íly vérengzésekről s ki e csudálatos látvány tanúja nem volt, nem ér ilyet többé soha életében." A csaknem kiszáradt patak, mely a réten keresztül folyt, egyszerre megdagadt a belevegyült vértől, úgyhogy a sebesültek szomjukat csillapítandók benne csak undorító dögleletes italt találtak, melytől rögtön szörnyet haltak [1]).

A csatát a rómaiak jobb szárnya kezdte Attila bal szárnya ellen, nyugoti góthok keleti góthok, testvér testvér ellen. Az öreg Theodorikh király végignyargalta vitézei sorait, őket tettel és szóval buzdítva, midőn egyszerre lováról leesve a tömegesen összecsapó lovagcsapatok tolongása közt elenyészett. Némelyek azt beszélték, hogy egy ostrogóth az Amal fajból, Andagis nevezetű [2]), találta kelevezével s aprította össze. A viadal folyt a nélkül hogy tudták volna hová lett a király, s véres harcz után a visigóthok szétverték elleneiket. Ez alatt Attila húnjai a római hadsereg derekára rohantak, azt megnyomták s a tér urai lettek, midőn a jobb szárnyon diadalmas visigóthok őket oldalba támadják. A római bal szárny hasonló mozdulatot tesz, s Attila látván a veszélyt, visszavonul tábora felé. Ez új küzdelemben, a mint a visighóthok dühösen üldözték, kicsibe múlt, hogy oda nem veszett s csak futással menekülhetett [3]). Csapatai össze vissza keveredve követték őt szekérvárába;

[1]) Nam si senioribus eredere fas est, rivulus memorati campi, humili ripa prolabens, peremptorum vulneribus sangvine multo provectus, non auctus imbribus, ut solebat, sed liquore concitatus insolito, torrens factus est cruoris augmento. Et quos illic coegit in aridam sitim vulnus inflictum, fluenta mixta elade traxerunt. Jornandes, De reb. Get. 40. f.

[2]) Alii dicunt eum interfectum telo Andagis de parte Ostrogothorum, qui tune Attilanum sequebantur regimen. Jornandes, De rebus Geticis 40. fej.

[3]) Vesegothae invadunt Hunnorum catervas, et pene Attilam trucidassent, nisi prius providus fugisset. Ugyanő u.o.

azonban bár míly gyenge volt is e menedék, a mindenfelől szakadatlan omló nyílzápor a rohanókat visszakergette. E közben beállt az éj s oly sűrű sötét lőn, hogy barátot ellenségtől nem lehetett megkülönböztetni s egész osztályok utat vesztettek. Thorismund, leszállván a halomról, hogy hadtestéhez csatlakozzék, tudta nélkül a hún szekérvárnak tart [1]), hol nyilakkal fogadják s fején sebet kapva lováról lefordul. Katonái vérbe borultan vitték hátra. Aëtius maga övéitől elszakadva s a visigóthokat keresve kiket veszve hitt, egy ideig az ellenség között tévelygett [2]). A hátralévő éjt mind ő mind szövetségesei a táborban ébren pajzzsal kardjaikon töltötték [3]).

A nap holtakkal borított tér fölött kelt. Százhatvanezer halott vagy sebesült maradt, mondják a csatatéren [4]). Mind az mit a rómaiak és szövetségeseik még eddig a csata eredményéről tudtak, csak ennyi volt hogy Attilának nagy veszteséget kellett szenvedni. Erre látszott biztosan mutatni oly nyakraföre s rendetlenül történt visszavonulása, s midőn őt makacsan táborába zárkozva látták, azt következteték, hogy győzőttnek tekinti magát. Egyébiránt bár szekérvára mögé zárkozott, mit sem tőn a hún király, mi nagy bátorságához méltatlan lett volna; táborából szünetlen fegyverzörej s tárogatózaj harsogott s valami váratlan csapással látszott fenyegetőzni [5]).

---

[1]) Bellum mox intempesta diremit. Idatius Chron. a 452. évre - Thorismodus ...credens se ad agmina propria pervenire, nocte caeca ad histium carpenta ignarus incurrit. Jornandes, De reb.Get. 40. f.

[2]) Aëtius verosimiliter noctis confusione divisus, quum inter hostes medios vagaretur, trepidus ne quid incidisset adversi Gothis, inquirens ... Jornandes, De rebus Geticis 40. fej.

[3]) Reliquum noctis scutorum defensione transegit. Ugyanő u.o.

[4]) Centum sexaginta duo millia. Ugyanő u.o. - A spanyol krónikás Idatius a halottak számát háromszázezerre teszi ; a sevillai Isidorus elfogadja e számot, egybefoglalván a mauriacumi és catalaunumi két ütközet veszteségeit.

[5]) Strepens armis tubis canebat, incussionemque minabatur. Jornandes e.h. 40. fej.

"Mint a vadász sebzette oroszlán össze vissza nyargalja barlangját, a nélkül hogy ki merne rontani, s megrémíti a vidéket ordításával, aként rettegteté győzőit - mondja Jornandes.

Szekérvára közepéből a kevély hún király [1]." A rómaiak és góthok tanácsot tartottak, mit tegyenek a meggyőzőtt Attilával s abban egyeztek meg, hogy vegyék meg szállás alá, s hagyják ott veszni magában, a nélkül hogy erős roham által alkalmat adjanak neki visszatorlásra. Beszélik, hogy e kétségbeesett helyzetében nyeregből máglya módjára roppant halmot hányatott, elszánva magát, hogy alá tüzet vettessen s rögtön bele ugorjék, mihelyt az ellenség táborsánczán áttör [2].

Theodorikh e közben nem került elő, nem jött vissza örvendni emberei győzelmén; eltűntéről különböző hírek szárnyaltak; fogolynak vagy halottnak hitték. Először is mint vitézt a csatamezőn keresték, s csakugyan nagy bajjal megtalálták testét egy halom holttest alá temetve. E pillanatban a góthok gyászénekre fakadtak s elvitték a testet a húnok szeme láttára, kik épen nem kísérték meg őket háborgatni [3]. Jósaik kétségtelenül fönhangon hirdeték jósjeleik csalhatatlanságát, melyet a történet igazolni látszott, mert valóban az ellenség főnökének halálát jósolták; csak hogy ez nem az volt, kire

---

[1]) Velut leo venabulis pressus, speluncae aditus obambulans, nec audit insurgere, nec desinit vicina terrere ; sic bellicosissimus rex victores suos turbabat inclusus. Ugyanő u.o.

[2]) Fertur autem desperatis in rebus, praedictum regem adhuc et in supremo magnanimem, equinis sellis construxisse piram, seseque, si adversarii irrumperent, flammis injicere voluisse ; ne aut aliquis ejus vulnere laetaretur , aut in potestatem tantorum hostium gentium dominus perveniret. Jornandes, De rebus Geticis 40. fej.

[3]) Quumque diutius exploratum, ut viris fortibus mos est, inter densissima cadavera reperissent, cantibus honoratum, inimicis spectantibus, abstulerunt. Ugyanő u.o.

Attila számított [1]). A sebéből fölüdült Thorismund vezette atyja temetését, melyet a visigóth sereg nagy díszszel, ének, fegyverzörej s kirívó ordítozás közben ünnepelt [2]); s ezt mint király vezette, mert a góthok őt az elhunyt király helyébe pajzsra emelték.

Theodorikh halála, kétszáz mérföldre országától, nagy esemény volt a góthokra nézve, kik királyaikat választani szokták, bár mindig ugyanazon családból. Igaz hogy az ifjú Theodorikh nehézség nélkül megegyezett testvére Thorismund kikiálltásában; de vajon a Toulouse-ban maradt négy testvér is szint így beleegyezik-é majd e választásba, mely csak a hadseregtől eredt? Kezökben lévén a kormány, kezökben atyjok kincstára, nem ügyekezendnek-é pártot teremteni, a tömeget föllázasztani s a királyságot kezökre keríteni? mi különben is igen könnyő dolog s a visigóthok szokásával s a királyfiak nagyravágyónak és merésznek ismert önző jellemével összefér. Nem egyszer volt már lázadás az elhalt király e kincséért, mely nem más mint az Alarikhé volt s magába foglalta Róma és Görögország leggazdagabb zsákmányait. Thorismund, kit nyugtalanság emésztett, Toulouse-ban szeretett volna már lenni, hogy megelőzze vagy visszatartsa testvéreit [3]); de a szégyen Aëtius mellett tartóztatta.

Fölkeresé azért a patríciust, kinek mondá, kora s érett tapasztalása őt tanácsolhatná, s atyja Theodorikh nevében, kinek halálát meg akarta torolni, indítványozá,

---

[1]) Hoc fuit, quod Attilae praesagio haruspices prius dixerant, quamquam ille de Aëtio suspicaretur. Ugyanő u.o.

[2]) Videres Gothorum globos dissonis vocibus confragosos ... armis insonantibus ... Ugyanő u.o.

[3]) Ne germani ejus, opibus sumptis paternis, Vesegotharum regnum pervaderent, graviterque dehinc cum suis, et quod pejus est, miserabiliter pugnaret. Jornandes e.h. 41. fej. - Quasi anticipaturus fratrem, et prior regni cathedram arrecturus. Gregorius Turonensis Hist. Franc II. 7.

hogy tüstént megrohanja a húnok táborát [1]).

Aëtius, ki jól ismerte a barbár ravaszságát s ingatag lelkét, átlátta, hogy Thorsimund késő fájdalma alatt az eltávozással való fenyegetőzés lappang: de nem mutatta hogy kedve volna éretten meggondolt tervét változtatni s talán maga ellen fordítni a szerencsét a szövetségesek javára, kik a római érdeket oly kevésre nézték. Így tettetvén, mintha teljesen osztaná Thorismund félelmét testvérei irányában, mit sem vetett előterjesztése ellen, hogy haza viszi a visigóth sereget, ha meg nem támadják Attilát. Ez valóságos megszökés volt, azonban amint e nép magát a háború kezdetén viselte, mit sem lehetett rajta megütközni; azután, a rómaiak megszokták már e szeszélyes visszavonulásokat, előre nem látó, önző szövetségeseik ez örökös habozását, kik mindig készebbek voltak gyengítni mint erősíteni a birodalmat, mely őket kebelébe fogadta [2]). A történelem hozzá teszi, hogy Aëtiusnak épen nem volt ellenére lerázni magáról a visigóthokat, kik a csatában oly fényes szerepet játszottak s minden jelenség szerint a diadalt eldöntötték. Dicsekvések és követelőzéseik homályt vetettek kétségtelenül a római seregre, s Aëtius attól tartott, hogy a húnok megtörése után Gallia e védői arra kiállhatatlan súllyal találnak nehezedni [3]). Ezen politikát fogja rá legalább Jornandes, ki honfitársainak a góthoknak mindig kedvez. Ezen árnyéklat annyira tetszett a barbaroknak, kiknek fontosságok tekintetében hízelgett, hogy a frank történetírók is (minden legkisebb hihetőség nélkül) azt

[1]) Virtutis impetu ... inter reliquias Hunnorum mortem patris vindicare contendit. Jornandes, De rebus Geticis 42. fej.

[2]) Praebet hac svasione consilium, ut ad sedes proprias remearet, regnumque quod pater reliquerat, arriperet. Jornandes, De rebus Geticis 41. fej. - Festina velociter redire in patriam. Gregorius Turonensis Hist. Franc II.7.

[3]) Metuens ne Hunnis funditus interemptis, a Gethis Romanorum premeretur imperium. Jornandes e.h. 42.fej.

vitatják, hogy a római tábornok ugyane szándékból ugyanily hadicselhez folyamodott, hogy a csatamezőről Meroveus kis népét eltávolítsa [1]). Valóban Aëtius őszintén megegyezni látszott Thorismund távozásában, mi egyre ment Attila megszállásának fölbontásával.

A hún király mind e tanakodásokról mit sem tudva s még mindig táborába zárkózva, hol seregét nélkülözés és betegség miatt fogyatkozni fájdalommal szemlélte, hogy magát valamire határozhassa, úgy látszik valami olyszerű eseményre várt, mely Aëtius seregét szétdarabolta. Észrevette, hogy Thorismund tanyái pusztán maradtak; minden esetre, e pusztaság alatt csel lappanghatván, gondosan vigyázott magára. Később a tovább is pusztán álló tanyák mély csendessége bizonyossá tette őt a góthok eltávoztáról, s ekkor öröme kitört, "lelke" a mindig idézett történetíró hatályos kifejezése szerint "ismét diadalra emelkedett s hatalmas lángesze előbbi szerencséjét visszahódította [2])." Rögtön szekereibe fogatott s még mindig rettentő színben távozott. Attila nem kívánt egyebet, csak távozni: Aëtius felénél kevesebbre olvadt seregével okosabbnak ítélte tiszteletben tartani a hátráló oroszlánt. Csak némi távolságban s jó rendben követte őt, hogy rablásait gátolja s rá csapjon, ha ki találna térni utjából. A húnok ez utjokat betegeikkel, halottjaikkal hintették be [3]). Nem tudni, követté-é híven a burgundok Aëtiust táborozása ez utobbi szakában, vagy elosontak-é mint a visigóthok; hanem a

[1]) Similiter Francorum regem dolo fugavit. Gregorius Turonensis Hist. Franc II.7.

[2]) Sed ubi hostium absentia sunt longa silentia consecuta, erigitur mens ad victoriam, gaudia praesumuntur, atque potentis regis animus in antiqua fata revertitur. Jornandes, De rebus Get. 41.fej.

[3]) Attila cum paucis reversus est. Gregorius Turonensis Hist. Franc II.7. - Hunni pene ad internecionem prostrati cum rege suo Attila, relictis Galliis, fugiunt. Isidorus Hispalensis Hist. Gothorum, Bouquet Script rerum Franc I. köt. 619. l.

történelem tanúskodik, hogy a szövetséges frankok nem hagyták őt előbb el, mint sem a húnok a Rajnán visszaköltöztek. Sőt saját rovásukra egész Thüringenig üldözték e tájék törzseit, melyek ellen rettentő megtorlásokat követtek el [1]). Attila hadjárata e szerint megbukott; ötszázezernyi seregének óriási rémképe elenyészett; Gallia meg volt mentve, ha nem is egy mulékony rablástól, de legalább a lerombolástól, s ez eredményt a császárság Aëtius bölcsességének valamint katonái lángeszének köszönheté; kinek győzni kellett a nélkül hogy koczkáztasson, mert bukása a nyugoti birodalom végét jelentette volna. S mégis csak azok közt talált magasztalókra, kiket megmentett. A visigóthok, kik kezei közt csak visszás és veszélyes eszközök voltak, el merészelték tőle vitatni a diadal dicsőségét s az ezeknél százszorta irigyebb és igazságtalanabb ravennai udvar vétkül tulajdonította neki, hogy elszalasztotta ellenét. Ez legalább igazságot szolgáltatott részére, midőn a chálonsi csatatéren kihirdette, hogy Aëtius halála igenis megért volna egy csatvesztést Attila részéről.

[1]) Gregorius Turonensis Hist Franc III. 7.

VII.fejezet

Attila új hadsereget gyűjt, hogy Itáliára törjön. - Az Aëtius elleni irigység; azzal vádolják, hogy a birodalmat elárulta. - Aëtius a császárt ki akarja vinni Galliába; e tervéről lemond.
- Táborozási terve; a római sereget a Pó vonalán innen összpontosítja.
- A húnok átkelnek a Juli Alpokon.- Aquléja ostroma.
- E város ereje, kereskedelmi és tengerészeti fontossága.
- Attila haszontalan erőlködik a várost kézre keríteni.
- A gólyák megjövendölik egy torony ledőlését.
- A város Attila hatalmába jut. - Egy fiatal nő hősiessége.
- Az aquléjai ostromra vonatkozó hagyományok.
- Aquléja lakosai Gradoba vonulnak. - Velencze alapítása.
- Cassiodorus levele a lagunák tribunusaihoz. - Venetiát és Liguriát a húnok földúlják. - Attila Milanoban. - Attila Rómát szándékozik megtámadni; a húnok babonás félelme. - Róma Attila elébe Leo pápát küldi. - Leo pápa jelleme és érdeme.
- Találkozása a hún királlyal; ez bele egyezik a békébe.
- Attila még egyszer követeli Honoriát, a császárleányt.
- A hún sereg visszavonulása Noricumon át. - Egy druida Attilát a Lech révénél föltartóztatja. - Attila a keleti birodalmat fenyegeti.
- Jornandes tévedése Attilának második Galliai hadjárata iránt.

452

Meg volt-é győzve Attila? Ő azt állította: nem, s népe szemében csakugyan nem is volt. Tűzhelyéhez épen, egészségben, csapatainak s zsákmánnyal rakott szekereinek egy részével visszajutni, ez, legalább azon eszmék szerint, melyeket a pusztai népek a háborúról alkotnak, épen nem azt jelentette, hogy az ember legyőzve tér vissza, s Attila, hogy e tényt elvitázhatatlannak tetsző bizonyítvánnyal támogassa, következő tavasszal pihent s

teljes számú sereggel ütött Italiába [1]). Különben nem csak magok a húnok vitatták, hogy királyuk nem volt legyőzve; Aëtius személyes ellenei, irigyei, a császári udvar hízelgői, hol a patrícius hatalmától tartottak, azt még föntebb hangon hirdették. Még azok is, kik elismerték, hogy a chálonsi csatatér a római sasoké maradt, ennek dicsőségét Theodorikhnak és visigóthjainak tulajdonították. Ez udvarban, annyi alávalóság fészkében, jobb szerették Rómát a barbarok, e bizonytalan és veszélyes szövetségesek, előtt megalázni, mint megvallani, hogy az megmaradását egy nagy tábornok lángeszének köszönheti.A győlölség még tovább ment: Gallia védelmének rendezőjét, a chálonsi győzőt, az ügyes hadműtudóst, ki a húnokat a visigóthok megszökése nélkül talán egy lábig megsemmisítette volna, árulónak rajzolta, azzal vádolva, hogy Attilát ki engedte sikamlani, csak hogy magát szükségessé tehesse [2]). Mi volt neki Attila, ismétlé a rágalmazók tömege, ha nem szerencséjének eszköze, az a rémkép, melynek segélyével uralkodott a császár és birodalma fölött s örökösen érezteté velök kardja súlyát. Nem mulasztották el hivatkozni Aëtius régi viszonyaira a hún nemzettel, a barátságra, mellyel Rof király, Attila nagybátyja iránt viseltetett, s a hadakra, melyeket a barbártól kapott, hogy száműzetése után a birodalomba visszatérhessen. Ebből azt látszottak következtetni, hogy Aëtius az unokaöccsnek szolgálta vissza, mivel nagybátyjának tartozott. Az ilyen és egyébféle rágalmak, melyeknek vonásait itt ott az ezen és következő századi írókban találjuk, épen azon pillanatban ingatták meg a patrícius erkölcsi tekintélyét,

[1]) Redintegratis viribus, quas in Gallia miserat. Prosper Aquitanus, Chron. a 452. évre.

[2]) Nihil duce nostro Aëtio secundum prioris belli opera prospiciente, ita ut ne clusuris quidem Alpium, quibus hostes prohiberi poterant, uteretur. Prosper Aquitanus, Chron. a 452. évre.

midőn egyedül ezen tekintély éleszthette volna újra a félelem zsibbasztotta lelkeket. Meg kell azonban vallani, hogy Aëtius is adott némi ürügyet e támadásokra határtalan dölyfével s követelményeivel, melyek őt csaknem a trónig emelték; fejébe vette ugyanis, hogy fiát Gandentiust Eudoxiával Valentinianus lányával házasítsa össze, s a császár tartotta őt reménnyel, míg szüksége volt rá [1]). Sorsa egészen az mint Stiliconé, nagysága, nagyravágyása és bukása egy és ugyanaz.

A galliai hadjárat bevégeztével Aëtius visszavitte legióit Italiába, de ezek koránt sem volt elegendők ezen uj háborúra; most midőn magának a birodalom székhelyének védelméről volt szó, nem voltak mellette sem a barbár segédhadak, sem a hazafi önykéntesek, nem volt azon honfi lelkesedés sem, mellyel az Alpoktól nyugotra találkozott. Ellenállásra ki sem gondolt. "A félelem" mondja szomorúan egy kortárs, "átadta Italiát védelem nélkül [2])." E közben Attila közelgett a juli havasokhoz. Ezen halálfélelem közepett, melyre a ravennai udvar maga adott legelső példát, Aëtius, készületlen lepetve és lehangolva, mint mondják, Valentinianusnak azt inditványozta, hogy őt kiviszi Italiából, hihetőleg Galliába [3]). Mint a császár őre s érte fejével felelős, előbb biztosságba akarta helyezni ezen félelmetes bizományt, hogy szabadabb kézzel intézkedhessék az oly roszul kezdődött háború szükségei szerint. Talán reménylte hogy a visigóthokat rábírja, kövessék őt Itáliába, talán a burgundokra számított. Minden esetre küldött Konstantinápolyba

---

[1]) Inter Valentianum Augustum et Aëtium patricium post promissa invicem fidei sacramenta, post pactum de conjunctione filiorum, dirae inimicitiae convaluerunt. Prosper Aquit. a 452. évre.

[2]) Quam (Italiam) incolae, metu solo territi, praesidio nudavere. Ugyanő u.o.

[3]) Hoc solum spei suis superesse existimans, si ab omni Italia cum imperatore discederet. Prosper Aquit. e.h.

is, gyors segélyt sürgetve Marcianus császárnál [1]). De bármi lett volna is azon balvégzetű föltételhez alkalmazott terve, hogy a császárt minden előtt megmentse, mindjárt föl kellett vele hagynia. Az eszme, hogy a fejedelmet Itáliából kivigye, oly zajt idézett elő, hogy Aëtius nem mert hozzá ragaszkodni [2]); elhatározta megállni a síkot, a mint lehet, a keletről kért segély megérkezéséig. Az első terv megbuktával, mely bizonyosan a legokosabb lett volna, ezt a tervet fogadta el. Nem lévén képes egyszerre fedezni Ravennát és Rómát, a császári székhelyet és a római világ történeti fővárosát, s visszaemlékezvén hogy Alarikh nem bánt volna el ezzel oly könnyen, ha a legiók nem lettek volna kénytelenek amazt őrizni, elhatárzá föláldozni Ravennát s átvivé Valentianust Rómába [3]), melynek falait kijavíttatta. Ugyanakkor erejét, kivéve némely fontos városok mint Aquleja őrségét, a Pón innen összpontosította, Italia Transpadanát mindjárt kezdetben saját sorsára hagyván. Csak nem ugyanazon terv volt ez mint az, melyet a galliai táborozásban követett; hadműködési vonalát a Pón alól, mint akkor a Loiretól délre, állította föl.

Ezen versengések közben Attila gyors léptekkel nyomult elő. Székhelyéről tél derekán megindulva, a legegyenesebb s hadseregnek legalkalmasb utat, a legiók teleputját választotta Sirmiumtól Aquilejáig, ezen fő közlekedési vonalt Róma és Konstantinápoly közt. Ezen út Aemona és Nauportus, a mai Laybach és Ober-Laybach, városokon vezetett keresztül. Nauportustul délre kezdődött a juli havasok hágója, mely uralgott a Pirus nevű állomáson, mely nevét a természet által sziklák és

[1]) Idatius Epise. Chron. a 452. évre.

[2]) Sed cum hoc plenum dedecoris et periculi videretur, continuit verecundia metum. Prosper Aquit. a 452. évre.

[3]) Ez a körülmény az egykorú előadásokból vont következtetésekből állapítható meg.

viharok közzé vetett vad körtvélyfákból vette. A hágó aljában az italiai lejtő fölött, egy állandó tábortanya állt a Wippach akkor hideg patak (rivus frigidus) nevezet\ hegyi folyó partján [1]): ezen tábor és a pirusi hegyszoros képezte a juli havasok kulcsát. Itt vivta ötvenhét évvel ezelőtt Eugenius és Arbogastus a keletről érkező Theodosiussal a hires csatát, mely az egész birodalomban a catholicismus és a második Flavius család kettős diadalát elhatározta [2]). Most e táborhely üresen állt. Italia lakóinak, kiknél még találkoztak karok a polgári háborúra, nem voltak karjaik az idegen roham ellen.

Huszonkét ezer lépésre a hideg pataki tábortanyától folyt az Isonzo akkor Sontius hegyi folyó, mely nem egyszer szolgált korlátul Róma belháborúiban; Attila kardcsapás nélkül kelt át rajta. Az Isonzo hidjától Aquiléja faláig nyilt sikság terült fa- s szőlőültetvényekkel, melyeknek hosszú vesszei lugosokba borultak. Venétia termékenysége, szelid égalja, kora tavasza hires volt a régieknél. "A tavasz első leheletére," mond egy római történetiró, "ezen egész táj mintegy ünnepre virággal és szőlőlevéllel koszorúzza magát [3])." A hún hadsereg nem hagyott rajta maga után egyebet rom- és hamunál. Csak Aquiléja sánczainál talált Attila ellenállásra.

Aquiléja, egész Italiának legnagyobb és legerősebb városa, e félszigetnek bástyájául szolgált a legsérthetőbb oldalon, hol azt majd a dunamelléki barbarok véletlen rohamai, majd a konstantinápolyi császárok jobban számitott vállalatai fenyegették. A Natissa folyó mosta egész

[1]) Íme e hadút állomásai a római itinerariumok szerint. - Emona. - Nauporto XII. - Longatico VI. - In Alpe Julia V. - Fluvio Frigido XV. - Ponte Sontii XIV. - Lásd: Cluverii Italia Antiqua I. köt.

[2]) Lásd munkámat: Histoire de la Gaule sous l' administration romaine III. köt. 9. fej.

[3]) Arborum comparibus ordinibus ac vitibus inter se junctis et in sublime erectis, ad festae celebritatis quasi coronis quibusdam redimita omnis regio videbatur. Herodianus Hist. VIII.

keleti oldalát [1]) s vizének egy részét egy széles körárokba bocsátva a tornyokkal szegett magas falakat minden oldalról biztositotta s mintegy gyűrűvel övezte. Aquiléja nem kevésbbé fontos volt kereskedelmi, mint katonai helyül. Lakói, most katonák majd kereskedők és tengerészek, öt század óta falaik közt pontositották össze Italia kiviteli s Illyria, Pannonia s a dunántúli barbár tartományok beviteli forgalmát [2]): t.i. a bor, gabona, olaj és gyári árúk cserekereskedelmét, rabszolgák, marha és prémárúkért. Kikötőjét, négy mérfölddel lejebb, a folyó torkánál a legjobbak egyikének tartották az Adriai tengeren [3]); legalább rendes időben a legjobban volt őrizve, minthogy állomásul szolgált az ezen tenger oltalmára s a kalózság elnyomására rendelt hajóhadnak. Hova lett ezen hajóhad 452-ben? Elveszett-é már ekkor a római erő minden nap növekedő szétbomlásával, vagy ellenkezőleg a császár hivta vissza, hogy a ravennai hajóhadhoz csatolja s a császári lakot annál biztosabban fedezze? nem tudjuk; de e hajóhad nem szerepel azon hadműködésekben, melyeket elbeszélünk. A természet és mesterség által egy iránt megerősitett Aquiléját bevehetetlennek tartották, ha ugyan akarja magát igazán védelmezni. Falai előtt Alaikh kudarczot vallott, s ember emlékezete óta szégyenére csak egy meglepetését lehete idézni, mely 361-ben Julianus katonáinak kezébe ejtette. Aquiléja ekkor Constantius császár mellé nyilatkozván, Julianus serege egy osztályának kellett azt

[1]) Natiso Mela - Plinius - Strabo - Herodianus - Natissa. Jornandes - Amne muros circumfluente, ac pariter fossae objectum et aquarum praebente copiam. Herodianus Hist. VIII.

[2]) Urbs magua et velut Italiae quoddam emporium, mari imminens, et ante omnes Illyricas gentes sita, super civium ingentem numerum, magna vis peregrinorum ac mercatorum. Herodianus e.h. - Italorum empirum opulentum in primis et copiosum. Julianus Caes. Oratio de Constant. Imper.

[3]) Akkor Portus Natisonis és Portus Aquileiensis volt neve ; ma Porto di Grando-nak hívják.

megszállani, de a város vitézül ellenállt. A vivók tudományt és mesterséget kimeritve oly cselhez folyamodtak, mely emlékezetes maradt a várvivás tudományában: három nagy hajót, melyeket deszkázattal fedtek, egymáshoz kötözvén, ezekre a sánczok magosságával fölérő három tornyot épitettek, melyeket vas horgokkal és csapó hidakkal láttak el, azután ez úszó gépet a folyam mentének eresztették. Midőn a fal oldalához ért, a tornyok tetején álló katonák a horgokat kivetették, a hidakat leeresztették s a városba rohanva annak kapuit fejszékkel fölvagdalták [1]).

Ha a hún király számithatott volna is seregében hasonló csin kivitelére elég merész katonákra, nem voltak annak elkészitésére képes mérnökei; de különben sem gondolt erre, hanem Aquiléja ellen a vivás rendes eszközeit, a futó árkokat, ostromkosokat, hágcsókat, alagárkokat használta, mind ezt siker nélkül. Az őrsereg, a lakosoktól jól támogatva, mindennek szemébe nézett, s azon hely, mely Julianus legiói rendszeres támadásainak ellenállt, a húnok tapasztalatlanságát csak nevette. Attila részéről mindennap jött valami uj kisérlet, melyet a vivottak merészsége vagy ravaszsága vesztére változtatott [2]). A gépek játéka, a kiütések, az éji riadások elgyöngitték s megtizedelék seregét. Három hosszú hónap telt el e haszontalan munkában [3]); a hőség már érezhető kezde lenni s a folytonos pusztitásnak kitett vidék rövid időn nem adhatott többé sem élelmet sem takarmányt. E közben hallatszott, hogy az Aëtius által a keleti császár-

[1]) Commentum excogitatum est cum veteribus admirandum. Constructas veloci studio ligneas turres propugnaculis hostium celsiores, imposuere trigeminis navibus valide sibi connexis; quibus insistentes armati ... injectis ponticulis ... Ammianus Marcellinus XXI. 12.

[2]) Fortissimis intrinsecus Romanorum militibus resistentibus. Jornandes, De rebus Geticis 42. fej.

[3]) Ibique cum din multoque tempore obsidens nihil penitus praevaleret. Jornandes De rebus Geticis 42. fej.

tól kért segédseregek [1]) Italiában nem sokára kiszállanak; az a hir is terjengett, hogy maga Marcianus császár, nem akarván csak ebben határozódni segélyét, Pannoniába készül szállani s a húnok visszavonulását fenyegeti. Hajlandók lévén a barbarok bátorságukat veszteni, midőn falak ellen kellett küzdeniök, remegéssel gondoltak vissza azon romlásra, mely Orléans megszállásával érte őket, s mi Attila seregében csudálatos, a tábor panasszal és zúgással volt tele [2]). Attila türelméből kifogyva, büszkeségében sértve, nem tudta többé, mire határozza magát. Folytatni utját Italián keresztül, maga mögött hagyva Aquiléját, oly balgatagság lett volna, mely őt könnyen elvesztheti; zsákmány és csata nélkül visszavonulva magát legyőzöttnek vallani, oly szégyen lett volna, melyet nem birhatott elszivelni; neki minden áron Aquiléja kellett. Egy véletlen, melyet senki más figyelembe sem vett volna, kezeibe szolgáltatta azt, a húnok bátorságát uj csak nem természetfölötti lángra lobbantván.

Egyszer a mint aggodalomba merülten a falak körül a város állapotát kémlelve járkált, látja hogy a gólyák egy romba dőlt toronyról, melyen fészkeltek volt, fiaikkal együtt szárnyra keltek, s azok közzül némelyeket hátukra véve, másokat, melyek őket akadozva követék, röptükben kalauzolva a sikra távol szálltak [3]). Attila e különösséget vizsgálva néhány pillanatig megállapodott, azután kisérőihez fordulva "nézzétek" mondá "e fehér madarakat; ezek érzik minek kell történni; Aquiléját lakták s most elhagyják a várost, mely veszni fog; a vész

[1]) Missis per Marcianum principem ... auxiliis ... Idatius Chron. a 452. évre.

[2]) Exercitu jam murmurante et discedere cupiente ... Jornandes, De rebus Get. 42. fej.

[3]) Attila deambulans circa muros, dum utrum solveret eastra, an adhuc moraretur deliberat, animadvertit candidas aves, id est ciconias, quac in fastigio domorum nidificant, de civitate foetus suos extrahere, atque contra morem per rura forinsecus comportare. Jornandes, De rebus Get. 42. fej.

előérzetében megszöknek a tornyokról, melyeknek romlása végezve van [1]). S ne hidjétek, tevé hozzá hogy e jóslat csalárd vagy bizonytalan; a fenyegető vész érzete megváltoztatja azon állatok szokását, melyek a jövendőt előre érezik [2])." E számitással ejtett szavak rögtön az egész táborban viszhangoztak. Attila jól talált; azon bizonyos emberfölötti tekintély, mellyel nehéz körülmények közt magát erősiteni tudta, ez alkalommal is hatott a levert lelkekre. Rögtön új lelkesedés szállja meg a húnokat, gépeket épitnek, a rombolás minden eszközeit kigondolják, a hágcsókat süritik, végre beveszik és kirabolják a várost, s a zsákmányt osztályra bocsátják [3]). Dulásuk oly kegyetlen volt, mint Jornandes egy század mulva irta, hogy ma alig van némi nyom, mely e szerencsétlen város helyét jelelné [4]). E borzasztó napon az öldöklés és rablás erőszakkal vegyült. A történelem föntartá emlékét egy Dugna vagy Digna nevezető fiatal szép nőnek, ki egy ily rabló csoporttól üldöztetvén fejét fátylába burkolva s háza tetejéről leugorva a folyó fenekére tünt [5]).

Ez a történetirók rövid és komor előadása; de a hagyománynak, mint mindig tetszett szépitni az eseményeket. Ez azt beszéli, hogy Attila egy kémjárat

---

[1]) Respicite aves futurarum rerum providas, perituram relinquere civitatem, casurasque arces periculo imminente deserere. Ugyanő u.o.

[2]) Nec hoc vacuum, non hoc credatur incertum; rebus praesciis consvetudinem mutat ventura formido. Ugyanő u.o.

[3]) Qui machinis constructis, omnibus tormentorum generibus adhibitis, nec mora, invadunt civitatem, spoliant, dividunt. Ugyanő u.o.

[4]) Vastantque crudeliter, ita ut vix ejus vestigia, ut appareant, reliquerint. Ugyanő u.o.

[5]) Foeminarum nobilissima Dougna nomine (al. Digna), forma quidem eximia, sed candore pudicitiae amplius decorata. Haec cum habitacula supra urbis moenia haberet, turrimque excelsam suae domui imminentem, subter qua Natissa vitreis labebatur fluentis, ... a summa se eadem turre, obvoluto capite , in gurgitem praecipitem dedit, metumque amittendae pudicitiae memorabili exitu terminavit. Paulus Diaconus Hist. XV. 27.

alkalmával, melyet éjjel egyedül tőn, egy nagy számú aquiléjai csapat által meglepetvén, hátát a város falának vetve, íjával kezében, kardjával fogai közt, azzal sokáig viaskodott s csak holttestek halmazán keresztül menekült meg; megismerték őt, mond a régi népmonda, szemeinek villogásáról, melyek pokoli lánggal égtek [1]). A velenczeiek állitólag ma is mutogatják sisakját, mely a csatatéren maradt [2]). Egy más kevesbbé hősies hagyomány azt tartja, hogy Aquiléja lakosai lagunáikba menekülésöket oly lehetetlen hadi csellel eszközölték, mely csak a hiszékeny tömeget gyönyörködteti. Hogy a tenger felé vonulásukat fedezzék s a húnok figyelmét, az alatt mig szekerekein családjaikat és javaikat elhordják, elfoglalják, a falakra, mondják, őrök gyanánt tetőtől talpig fegyverzett vázakat állitottak, ugy hogy Attila, mintán a várost megvette, benne csak üres házakat talált, kő- és fa-bajnokoktól védelmezve [3]). Ezen történetecskék rosszúl egyeznek a tényekkel. Először Attila soha nem koczkáztatta életét szükségtelenül, azután az aquiléjai lakosság csekély maradványa nem menekedett Veleczébe,mely akkor nem is létezett, hanmem Gradóba; végre az aquiléjaiak épen nem lőnek kimélve. Attila a várost, mely vele daczolni mert, borzasztó romhalomba döntötte, melynek példájával elleneire hatni kellett.

---

[1]) Viri porro illi cum in urbem rediissent, narravere suis, dum illum aspexissent horribili rugitu a muro prosilientem emicuisse scintillas, et fulgur quoddam ex oculis viri plusquam terrigenae. Desericius. - Callimachus - Oláh, Vita Attilae.

[2]) Pray, Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum 164. l. a jegyzetben.

[3]) Statuas omnes, quae in urbe sunt repertae, per moenia et in propugnaculis noctu disposuisse, ut interdiu viderentur esse milites in stationem collocati, aeque fretos fallendi opportunitate Aquileienses migrasse Gradum. Blond. Hist. Dec. I. 2. - Has. Hist. Civ. Aquil.

A példa hatott, s egész Venetiában általános "fusson ki merre tud" következett [1]). Concordia, Altinum, maga Padua, megnyitotta kapuit; lakosaik nagy részben megszöktek. Ezen és más szomszéd városokból a nép a parti szigetekre menekült, melyek tengerdagálykor megközelithetlen csoportozatot képeztek, hova csak a tenger madarai s némely nyomorult halászok vetődtek [2]). Mondják hogy a paduaiak a Rivus Altusra, ma Rialtóra, a con cordiai bújdosók Caprulára, az altinumiak Torcellus és Maurianus szigetekre vonultak; Opitergium Equilumba, Altesta és Mons Silicis Philistinumba, Metamaucusba és Clodiába költözött. A húnok rohamaira más rohamok, rablásaikra más rablások következtek s a menekültek nem tértek többé vissza a szárazra; a lagunák lakói maradtak a tenger védelme alatt, mely őket legalább oltalmazni tudta. E nyomor kebelén született a szép és boldog Velencze városa, mely hetvenkét szigeten terül; azonban Adria királynéja nem egyszerre emelkedett ki a hullámok tajtékjából, mint Venus, kihez a költők oly gyakran hasonlitották. Attila elvonulása után fél század mulva a velenczei szigettengernek még csak csekély, szegény de iparos, halász, tengerész, sófőző lakossága volt. Itt következik, mily szavakban irt Cassiodorus

---

[1]) Necdum Romanorum sangvine satiati, per reliquas Venetum civitates Hunni bacchabantur. Jornandes, De rebus Geticis 42. fej. - Oderzoban, a trevisoi kerületben fekvő kis városban, azt tartja a hagyomány, hogy a lakosok, Attila bevonulásakor, mindenöket a mi legbecsesb vagyonuk volt, a kutakba hányták s ugy futottak el. Ennek emlékezetét mai napig megörökítették a házeladási, vagy bérbeadási szerződések, melyekbe ott rendesen beigtatják e záradékot: salvo jure putei.

[2]) Locus erat desertus cultoribusque vacuus ut palustris. Constantinus Porphyrog. De administrando imperio 28. fej. - Additur littori ordo pulcherrimus insularum. Cassiodorus Variarum Lib. XII. 22. - Incolebant repostas sedes mariane tantum volucres, quae illuc apricatum ex alto se recipiebant, ac fortassis piscator aliquis sed rarus in his locis agebat. Sabellius Hist. Venet. I. köt. 41. l.

Nagy-Theodorikh nevében a dogék ez őseihez, parancsolva hogy olajat és bort szállitsanak Istria réveiből Ravennába; az V-dik századi ministeri körlevelek e sajátságos példánya legrégibb nemességi oklevele a velenczei kevély patriciusoknak.

"A lagunalakók tribunjainak."

"Szeretünk lakaitokra gondolni, melyek délre Ravennával és a Pó torkolataival érintkeznek s keletre az ioniai partok gyönyörü tekintetét élvezik. A tenger azokat változó mozgalmával majd övezi majd elhagyja, most elboritja a partot, majd elapad róla. Házaitok a vészmadár fészkeihez, falvaitok emberkézcsinálta sziklákhoz hasonlók; mer ti teremtettétek vagy legalább földjét a szárazról behorda ti emelitek ki, ti tartjátok fön karósövényzettel, csak e töredékeny falat vonva magatok és a hullám ereje közzé [1]. . . . Halból áll csaknem egyedül minden élelmetek. A világon sehol nem látni egyenlőbb törvények alatt élve gazdagot és szegényt mint nálatok; minden asztalon ugyanazon étel, minden családnak ugyanazon szalmafödél. Nálatok a szomszéd nem irigyli szomszédja tűzhelyét, és javaitok közönséges természeténél fogva nem irigykedik rátok senki, mi e világon egyik legnagyobb csapás [2]. A sógödrök kibányászása főfoglalkozástok, a sófőző üstje kezeitekben a

[1]) Hic vobis aliquantulum aquatilium avium more domus est .... per aequora longe domicilia videntur sparsa, quae natura non protulit, sed hominum cura fundavit; viminibus enim flexilibus illigatis terrena illic soliditas adgregatur, et marino fluctui tam fragilis munitio non duditatur opponi. Cassiodorus Variarum XII. 22.

[2]) Habitatoribus autem una copia est, ut solis piscibus expleantur. Paupertas ibi cum divitibus sub aequalitate convivit, unus cibus omnes reficit, habitatio similis universos concludit, nesciunt de penatibus invidere: et sub hac mensura degentes evadunt vitium, cui mundum constat esse obnoxium. Cassiodorus Variarum XII. 22.

földmives ekejét, az arató sarlóját pótolja, mert a só a ti szántóföldetek és aratástok .... Most tehát egy pillanatot sem vesztve tatarozzátok ki a hajókat, melyeket mintegy házi állatokul falaitok horogszegein tartotok, s midőn a nagy tapasztalású Laurentius, kit a bor- és olajkészlet összeszedésére Istriába küldtünk, indulásra int benneteket, siessetek mindnyájan fölszólitására [1])."

Venetia lángba s vérbe boritása után a húnok Liguriába keltek át, mellyel szintén nem bántak szelidebben. A történelem ugyan ez utóbbi tartományban csak két város, Milano és Ticinum, a mai Pavia, földulásáról beszél [2]); de a helyi hagyomány majd mindről igy beszél, s fájdalom e mellett van a valószinűség. Hihetjük e szerint, hogy Verona, Mantua, Brescia, Bergamo, Cremona sem menekült meg a rombolástól vagy legalább a rablástól. A Pótól délre fekvő városoknak sokkal kevesebbet kellett szenvedni, minthogy e vidéken a római sereg több hadteste czirkált, s Attila seregei tömegét eszélyességből a folyótól éjszakra tartotta. Milanóban időztét egy kaland teszi nevezetessé, melyet a történelem nem tartott méltatlannak följegyezni s melyből a hún király gúnyos és büszke szelleme kirí. A mint a városon végig járkált, szemébe tünt egy falfestmény, milyekkel a rómaiak csarnokaikat szerették díszítni, s azt megvizsgálni megállt. A kép két császárt tüntetett elő aranyos trónjaikon méltósággal ülve, vállaikon bibor palásttal, fejökön koronával, még a scythák (a történetíró nem mondja: húnok

[1]) In salinis autem exercendis tota contentio est. Pro aratris, pro falcibus cylkindros volvitis, inde vobis fructus omnis enascitur ... Proinde naves, quas more animalium vestris parietibus illigatis, diligenti cura reficite: ut, quum vos vir experientissimus Laurentius, qui ad procurandas species directus est, commonere tentaverit, festinetis cxcurrere. Cassiodorus Variarum XII. 22.

[2]) Mediolanum quoque Liguriae metropolim pari tenore devastant, necnon et Ticinum aequali sorte dejiciunt. Jornandes, De rebus Get. 42. fej.

voltak-é vagy góthok?) lábaikhoz borulva, mint valami csatavesztés után kegyelmért látszottak előttök esdekelni. Attila rögtön parancsot adott e szemtelen kép levakarására s helyébe magát festette trónján ülve, elébe a római császárokat hátukon zsákot emelve s lábaihoz az aranyat halomba öntve [1]).

Az idő e közben mult, már julius eleje járta s a nagy hőség nvavalyákat fejtett ki a mindenféle kicsapongásban elgyengült hún seregben, kik különben is zsákmányban nyakig uszva nem óhajtottak egyebet mint azt biztosságban látni. Az éghajlat, az italiánok e hű szövetségese éjszak rohamai ellen, derekasan vivott mellettök s jól igazolta Aëtius előrelátását. Magok a húnok emészték magokat; kicsapongásaik egyszerre idézték elő az éhséget s dögvészt, Transpadania már nem volt képes őket táplálni [2]). E helyzetben Attilának el kellett magát határozni; átkelni a Pón, merészen Róma ellen nyomulni, az Apennineken átkelést erőszakolni, Aëtiussal, ki a csatát kerülni látszott, megütközni, e határozat illett legjobban büszkeségéhez, de serege nem egyezett bele. Főnökök és katonák mind ohajták, hogy a hadjárat ez évre légyen bevégezve, föltéve hogy azt jövő esztendőre ujra kezdik; mert a táborozás rájok nézve gyümölcsöző volt, abban fáradság nélkül roppant kincset gyűjtöttek s szekereik halmozva voltak zsákmánnyal. A seregre vetett ez igen hatalmas tekintethez, mely a háborút csak zsákmányért folytatta, még egy más külön nemű de csak nem oly erős tekintet is járult, mint az előbbi. Az a

---

[1]) Cum autem in pictura vidisset Romanorum quidem reges in aureis sollis sedentes, Scythas vero caesos et ante pedes ipsorum jacentes: pictorem arcessitum jussit se pingere sedentem in solio ; Romanorum vero reges ferentes saccos in humeris, et ante ipsius pedem aurum eggundentes. Suidas Μεδιολανον és Κοξνχος szó alatt.

[2]) Hunni qui Italiam praedabantur ... divinitus partim fame, partim morbo quodam, plagis coelestibus feriuntur. Idatius Chron . a 452. évre.

gondolat, hogy Attilát Róma ellen nyomulni lássák, a húnokat babonás félelemmel töltötte el. Jóllehet a római világ fővárosának sérthetetlensége fél század óta Alarikh merénye által elenyészett, s bár annak oly gyakran megalázott hatalma csak puszta szó volt, e szó még mindig szivet, hatott, s a császárok városának árnya a sirok méltóságától környezve még mindig fönállott. Kardot emelni ellene a szentségtörőre kimondott halálos itéletnek tetszett. Alarikh maga nyujtott erre elvitathatatlan bizonyitványt a hiszékeny lelkek előtt, kinek halála oly hirtelen következett e végzetszerű diadalra. A mint azért Attila, büszke ösztönétől hajtva, Rómának egy minden eddigit fölülmuló megalázásáról gondolkozott, bajtársai őt erről le ügyekeztek beszélni [1]); "attól féltek"mond Jornandes, "hogy a visigóth király sorsára jut, ki alig élte túl Róma kirablását s azonnal kimult a világból [2]). Mundzukh fiának szivéhez hozzá fért a babonás elfogódás; más felől azt is hallotta, hogy a Marcianus császár által küldött sereg Pannoniának tart oly szándékkal, hogy őt az Alpok nyilásánál megtámadja s visszavonulását elvágja [3]); mind e mellett, rendes eszélyessége daczára, lelkében e nagyszerű csapás kivitele utáni vágy a félelem szorongásaival és az ész számitásaival egyenharczot vivott. Parancsot ada seregeinek, hogy Mantuán alól a Pó és Mincio összeszakadásánál azon nagy úton vonuljanak össze, mely az Apennineken át Rómába vezetett; maga is megjelent a kitüzött helyen, nem tudva még mire határozza magát.

---

[1]) Cumque ad Roman animus ejus attentus accedere, sui eum ... removere, non urbi, enjus inimici erant, consulentes ... Jornandes, De rebus Geticis 42. fej.

[2]) Sed Alarici regis objicientes exemplum, veriti regis sui fortunam, quia ille post fractam Roman diu non supervixerat, sed protinus rebus excessit humanis. Jornandes , De rebus Geticis 42. fej.

[3]) Missis etiam per Marcianum principem Aëtio duce (Hunni caeduntur) auxiliis. Idatius Chron. a 452. évre.

Attila terve, melyet a hún hadseeg mozgalma bizonyitott, rettegést terjeszte Rómában, mely nem tudta magáról, hogy oly félelmetes. Császár, tanács és nép, melyet ez alkalommal megkérdeztek, megegyezett a gondolatban, hogy meg kell magokat alázni a barbár hóditó előtt s minden árron eszközölniök, ne nyomuljon a város ellen; kérelmet, ajándékokat, adóajánlást a jövőre, szóval mindent készebbek voltak fölhasználni, mint sem a megszállás lehetőségének magokat kitegyék. A régi Róma visszavetette az alkudozást, míg kapuinál ellenség állott; most sietett azzal, míg az ellenség oda nem ért. "A császár, tanács és római nép minden tanácskozásaiban" mond keserű gúnnyal Prosper Aquitanus, az események szemtanúja, "mi sem tetszett üdvösebbnek mint békét könyörgeni e vad királytól [1])." A történetirat hallgatása igazolja legalább Aëtiust minden részvételtől ez oly gyalázatos tettben. A patricius, hadserege élén s minden hihetőséggel az Apenninek védelmének tervén gondolkozva, Róma megmentésével foglalkozott, az nem kérdezte őt, hogy magát megadja. Hogy azonban, annyira a mennyire lehet ez alkudozás szégyenét az alkudozó rangjával fedezzék, a követség fejévé magát Szent Péter utódját, Leó pápát, választották mellé két hires senatort adtak, kiknek egyike Gennadius Avienus magát Valerius Corvinus maradékának állitotta, s Sidonius Apollinaris kifejezése szerint "fejedelem volt a fejedelem után, ki a bibort viselte [2])."

Leó, kit a római egyház nagynak, a görög egyház bölcsnek nevezett [3]), ült akkor az apostoli székben

[1]) Nihil inter consilia principis ac Senatus populique Romani salubrius visum est, quam ut per legatos pax truculentissimi regis expeteretur. Prosper Aquitanus a 452. évre.

[2]) Suscepit hoc negotium cum viro consulari Avieno, et viro praefectorio Trigetio, beatissimus papa Leo. Ugyanő u.o.

[3]) Πανδοφος Vita S. Leonis Magni. Acta Sanctorum 11. April a Bollandistáknál.

tündöklő ésszel s jellemének tekintélyével, melyek még a pogányokra is hatással voltak. A tudomány emberei őt a nyelv különös visszaélésével a catholicus szószék Cicerojának, a hittan Homerusának és a hit Aristotelesének hirdették [1]); a világfiak benne az értelmi tulajdonok azon tökéletes összzhangzását becsülték, melyet életirója igen szerencsés kifejezéssel "a szellem egészségé"-nek nevez [2]), tudniillik szilárd, egyszerű s mindig igazságos itéletét s nézete ritka élességét, a rábeszélés adományával párosultan. E tulajdonai Leót a század ügyeiben hasznos közbenjáróvá, s egyszersmind az egyház kitünő főpapjává tették. Még csak diaconus volt, midőn 440-ben a kormányzó Placidiának tetszett őt Galliába küldeni, az Aëtius és ezen praefectura egy főtisztviselője Albinus közt kezdődő viszály elintézésre, mely polgárháborúra s egész nyugot lángba borulására vezethetett volna [3]). Leó, ki egyedül személye ajánlásával érkezett, ki birt egyeztetni két versenytársat, kikkel igazán nem könnyű volt bánni, s ez alatt Róma népe és papsága, melyet illetett a pápaválasztás, őt a pápai székre emelte, bár még pap sem volt [4]); erényei a közbecsültetésben ennyire lépést tartottak tehetségeivel. Ettől fogva csak gyarapodott tapasztalásban és tudományban az egyházi ügyek kezelése által, melyek számos világi érdeket magokat foglaltak. A történetirat őt magos termető, nemes arczkifejezéső öregnek rajzolja, kit hosszú

---

[1]) Sunt viri auctoritate graves, ... qui Leonem non vereantur appellare ecclesiasticae dictionis Tullium, theologiae Homerum, rationum fidei Aristotelem. Vita S. Leonis e.h.

[2]) Tanta in Leone tamque mirabilis ingenii facilitas, tanta sanitas, tantaque praesentia ... Ugyanaz u.o.

[3]) Prosper Aquitanus Chron. a 440. évre.

[4]) Igitur Leo diaconus legatione publica accitus, et gaudenti patriae praesentatus, XLIII. romanae Ecclesiae episcopus ordinatur. Ugyanaz u.o.

ősz haja még tiszteletesbbé tett [1]). Ő volt az, kire a császár és tanács főként számitott, hogy föltartóztassa a rettenetes Attilát. Benne minden, még Leo (oroszlán) neve is kedvező kilátásúnak tettszett e nehéz alkudozásra, s a nép mint egy jóslatot alkalmazá rá Salamon példabeszédeinek következő versét: "Oroszlán az igaz, ki félelmet és remegést nem ismer [2])."

A követek nagy sietve utaztak, hogy Attilához érjenek, mielőtt a Pón átkelt; vele Mantuánál valamivel alább azt az ugynevezett Campus Ambuleuson találkoztak, hol a Minció egyik réve állt [3]). Komoly pillanat volt ez Róma városának létezésében, midőn két legjelesebb fia, az egyik a régi latin törzsek képviselője, kik a világot karddal szerezték, a másik az új nemzedékek feje, kik azt a vallással hódították meg, a Capitolium váltságdíját egy barbár király lábai elé voltak teendők. S nem kevésbé komoly volt e pillanat Attila életében. Eddigi előadásainkban a hún királyt úgy láttuk, mint kin főként a dölyf uralkodott, s kit, bár mily kincsszomjazó volt is, jobban izgatott a becsület mint a pénz. Az a gondolat, hogy lábainál lássa esedezni Rómát, remegés közt várva szájából az élet- vagy halálítéletet, megalázva a Valeriusok togáját s Péter utodjainak tiaráját az előtt kit oly sokáig nyomorult barbárnak tartott, szóval megkérlelésére mindent fölhasználva, mi benne égen és földön nagyszerű volt; e gondolat örömmel tölté el őt, melyet titkolni nem tudott. Magát mint győzőt és urat elismertetni szemeiben annyi volt, mint valósággal annak lenni; másfelől

[1]) Senex innocuae simplicitatis, multa canitie ... Ugyanaz u.o. - midőn ereklyéit a sírból kivették, testét hét és három negyed arasz (palma) magosnak találták. Sovány kiaszott volt.

[2]) Justus quasi leo confidens absque terrore erit. - Leo fortissimus bestiarum ad nullius pavebit occursum ... Proverb. 28, 1-30.

[3]) In Acroventu Mamboleio, ubi Mincius amnis commeantium frequentatione transitur. Jornandes, De rebus Geticis 42. fej. - Campus Ambuleius.

ezzel megalázta Aëtiust, kinek kardját egy szavával széttörte. Maga s népe hiusága ki lett elégítve s visszatérhetett szégyen nélkül. E gondolatok befolyása alatt parancsot adott, vezessék eléje a római követeket, s őket mind azon nyájassággal fogadta, mire csak Attila képes lehetett [1]).

Ez összejövetelre a közbenjárók legmagasb méltóságuk jeleivel jelentek meg; a történetirat mondja, hogy Leo pápai öltözetét vette magára [2]); sírjának fölbontása után tudjuk, miben állt ez öltözet. Leo keleti modorú kerek mitrát aranynyal áttört selyemből s dalmaticaján fölül hosszú palliumot viselt barna bársonyból, melyet egy kis veres s bal mellén egy nagyobb kereszt ékesitett [3]). Mihelyt megjelent, a hún király figyelmet és előzékenységet mutatott iránta. Ő terjeszté elő a császár, tanács és római nép ajánlatait. Mi szavakkal tette ezt? hogy rejthette a nyelv méltósága alá azon szégyent, mellyel a csata nélküli békekérés járt, hogy mentette meg városának némi nagyságát, midőn azt térden mutatta be? Mi csudás ihlettség által tudta a tisztelet korlátai közt tartani e dölyfében fölfuvalkodott barbárt, ki kegyelmét gúny s megvetés mellett oly drágán fizetteté? Hivatkozott-é a szent apostolok hatalmára a sirjaikat őrző város

---

[1]) Tota legatione dignanter accepta, ita summi sacerdotis praesentia rex gavisus est ... Prosper Aquitanus Chron. a 452. évre. - Placita legatio. Jornandes e.h.

[2]) Augustiore habitu. Vita S Leonis Magni apud. Bolland. 11. April.

[3]) Erat indutus pontificalibus indumentis scilicet planeta sive casula, lata more antiquo, ex purpura coloris castanei. ... Super humero dextro crux parva rubri coloris, quae erat pallii pontificalis, et aliam crucem paulo longiorem supra pectus. ... Ez azon pápai öltözet leírása, melyben Szent Leót eltemették s melyet sírjában ereklyéi átvitelekor találtak. Láthatni ennek minden részletét a Bollandistáknál, az április 11-diki kelet alatt. Az átviteli jegyzőkönyvnek köszönhetjük, hogy leírhatjuk az öltözéket, melyet Szent Leó Attilánál kihallgattatásakor viselt ; minthogy ezek voltak pápai öltönyei s minthogy életírója mondja, hogy a hún király elé pápai öltözékében (augustiore habitu) járult.

védelmében; emlékezeteté-é a hóditót a nemzetek töredékenységének példájával saját töredékenysége érzetére? Csak gyanithatjuk; a történelem, mely titkait tőlünk oly gyakran elleplezi, ettől bennünket megfosztott. Egy egykorú iró, Prosper Aquitanus, ki Leo titoknoka vagy legalább több munkáiban dolgozó társa volt, csak annyit mond, hogy "isten segélyére bizta magát, ki nem hagyja soha veszni az igazak törekvéseit, s hogy hitét siker koronázta [1]). "Attila megadta neki miért jött, a békét, évenkénti adó utján, s megigérte hogy elhagyja Itáliát. Az egyesség julius 6-dikán történt egy héttel Péter és Pál apostol ünnepe után [2]).

Ugy látszik, Attila a pápával s a két consulviselt férfival tartott értekezésében mit sem szólt jegyeséről Honoriáról s hogy őt nejűl kivánná; mert Leó a római és keresztyén törvény nyomán vele könnyen megértethette volna, hogy Honoria, máshoz menvén férjhez, nem lehet nejévé. Azonban különczségből vagy számitásból, hogy még mindig tartson fön magának ürügyet a háborúra, távoztával kinyilatkoztatá, miszerint kivánja, hogy Honoriát kincseivel együtt küldjék el neki Hunniába, mit ha nem tesznek, jövő tavaszszal uj sereg élén jő azt keresni [3]). Ily gúnyos emlékezetet intézett a hún király a császár nővéréhez, Nagy Theodosius unokájához, utolsó bizonyitványául e bűnös őrült hölgy iránti megvetésének, kiben mindig csak egy, vágyaira és tiszteletére egyiránt méltatlan, hitvány eszközt látott.

---

[1]) Auxilio Dei fretus, quem sciret nunquam piorum laboribus defuisse: nec aliud secutum est quam praesumpresat fides. Prosper Aquitanus Chron. a 452. évre.

[2]) Vita S. Leonis Magni apud Bolland. 11. April.

[3]) Illud prae omnibus denuncians, atque in terminando discernens, graviora se in Italiam illaturum, nisi ad se Honoriam Valentiniani principis germanam, filiam Placidiae Augustae, cum portione sibi regalium opum debita mitteret. Jornandes, De rebus Geticis 42. fej.

Haza tértében nem vette utját mint jövet a juli havasoknak. attól tartva hogy a hegység nyilásánál Marcianusnak Pannoniába küldött seregével találkozik [1]); hanem az Adige folyó mellett fölvonulva a norcumi havasoknak tartott; katonái a békekötés daczára kirablák Augusta, Augsburg városát, melyet utjokban találtak. A mint a Lech vizén, mely e város mellett folyik s a Dunába szakad, átkeltek, egy különös véletlen némi babonás nyugtalanságba ejté a húnokat. Azon pillanatban, midőn a király lova a vizbe lépett, egy ijesztő alakú s nyomorult öltözetü nő, milyennek képzelhetnők a pannoniai boszorkányokat vagy a galliai druidákat, veté magát elébe s lovát féken ragadva háromszor kiáltá ünnepélyes hangon: "Vissza, vissza, vissza Attila!" mintegy jelentve, hogy utja végével valami nagy vész vár a hún királyra [2]). Különben a katonák igen különbözőleg itéltek az épen bevégződött háború kimenete felől. Némi megütközéssel látták, hogy egy római pap megnyerhette királyuktól, mit saját kapitányai előterjesztéseire oly makacson megtagadott, s visszemlékezvén hogy mult évben Troyes kirablását Lupus (Farkas), Saint-Loup, püspök kérelmére meggátolta, goromba élczczel mondák, hogy Attila, ki emberrel szemben győzhetetlen, magát állatok által meg hagyja szelidittetni [3]).

A keleti római hadsereg már Moesiát megszállotta s teljesen kész volt a húnok országát megtámadni; de miután megtudta, hogy a béke Attila s a nyugoti birodalom közt végkép meg van kötve, minden ellenségeskedéstől

---

[1]) Viam per Noricos in Pannoniam prosecutus est. Juvencus Calanus Dalmata, Vita Attilae 131.l.

[2]) Ad hoc traditur mulier quaedam fanatica ... sub trajectum Lyci amuis, ter frementi voce acclamavisse: Retro Attila ! - Ez a hagyomány az Attilával foglalkozott magyar íróknál található. Oláh, Vita Attiae II. 6.

[3]) Attilae ferociam a duabus feris fuisse domitam; Lupo in Gallia, et Leone in Italia. Sigonius, De occid. imper. XIII. könyv.

tartózkodott. Mindemellett Attila megelőzte Marcianus azzal az izenettel, hogy jövő tavaszon konstantinápoly palotájában fölkeresi, ha a II. Theodosiussal egykor kialkudott adót haladéktalanul ki nem fizeti [1]). Marcianus, k nem olyam ember volt hogy engedjen, mint Valentinianus, a fenyegetésre fenyegetéssel, a sereggyűjtésre védelmi készületekkel felet. Némely csatákkal a kaukaz alánok ellen, kik távollétében föllázadtak, végződött Attilára nézve ezen 452-dik év. Jornandes különös zavarból melyet mint látszik a nevek hasonlatossága keltett fejében, az ázsiai alán törzsek ellen folytatott háborút, melyről épen most szóltam, egy második galliai hadjárattá változtatja Sangibán és a Loire melléki alánok s magok a visigóthok ellen [2]). A tévedés sokkal nyilvánosabb, hogy sem itt czáfolnunk kellene. A történelmi emlékek minc bizonyitják, hogy Attila a telet a Duna partján nyugodtan töltötte, nagy készületeket téve a 453-dik évre; de a gondviselés czéljai szerint ez esztendőt már nem élte át.

---

[1]) Ad orientis principem Marcianum legatos dirigit, provinciarum testans vastationem, quod sibi promissa a Theodosio quondam imperatore minime persolveret. Jornandes, De rebus Geticis 43. fej.

[2]) Alanorum partem trans flumen Ligeris considentem statuit suae redigere ditioni ... Dum quaerit famam perditoris abjicere, et quod prius a Vesegothis pertulerat, abolere, geminatam sustinuit, ingloriusque recessit. Jornandes, De rebus Geticis 43. fej.

VIII. FEJEZET.

Nagy ünnepélyi készületek a húnoknál; Attila eljegyzi Ildikót.
- Menyegzői lakoma; Attilát halva ágyában találják.
- A húnok dühös fájdalma. Különféle hirek Attila halála felől.
- A hún főnökök kinyilatkoztatják, hogy Attila álmában megeredt orra vérétől fuladt meg. - Attila temetési ünnepélye.
- A húnok gyász énekei. - Attila tora (strava).
- Attila koporsói és sirja. - A halálát jelentő jós jelek.
- Fiai meghasonlanak. Vonakodnak királynak elismerni bátyjokat Ellákot. - Ardarikh, a gepidák királya, föllázadása.
- Háború Attila kapitányai és fiai közt. Attila birodalma fölbomlik.
- A gepidák elfoglalják Hunniát s az ostrogóthok Pannoniát.
- A rugok és scyrok római szolgálatba lépnek. A nyugoti birodalom erkölcsi fölbomlása. - Aëtius dölyfe.
- Fiát Gaudentiust a császár leányával akarja egybe házasitni. - III. Valentinianus hitszegése, ki a patriciust saját kezével öli meg.
- Attila kapitányainak szerepe a nyugoti birodalomban.

453.

Most olvasóinkat a húnok székhelyére s azon deszkapalotába viszszük át, melybe Maximinus és Priscus, Vigil és Edek kiséretében már bevezettük. Nagy ünnepély volt itt készülőben s a díszteremben élénkebben sürgöttek a pohárnokok, gyorsabban keringtek a kupák mint valaha. A hún költők, a góth skáldok munkához láttak; megzendült ismét a fiatal leányok éneke, kik fehér fátylak alatt csapatonként lépdeltek elő; de most szerelmi dalokat zengtek, mert Attila nősült. Az uj nő, kivel hölgyeinek seregét növelte, nem a Caesarok leánya, jegyese Honoria volt, kit egykor Italiában hagyni nem akart: ezen igen fiatal és csudaszép hölgyet, mint a történelem

mondja, Ildikónak hivták [1]). E név, melyet Jornandes Priscus előadásából vett, daczára azon változéknak. melyet a görög leirás által szenvedett, kétségtelenül germán alkatú; az éjszaki hagyomány azt tisztább alakban Hilt-gund vagy Hildegundnak tartotta fön [2]). S ki volt ezen Ildikó? A germán hagyomány belőle királyleányt csinált, s majd a rajnántúli egyik frank király, majd a burgund király leányának mondja; a magyar hagyomány, mely Mikoltnak nevezi, atyjává egy baktriai fejedelmet tesz [3]); a mi azonban a hagyományos költészet utmutatásait történelmileg megerősiteni látszik, az maga ezen menyegző ünnepélyessége, mely oly nagy diszszel ment véghez s oly igen különbözik azon csak nem titkos összekeléstől, melyet Attila 449-ben Eskam leányával tartott. A germán hagyomány hozzá teszi, hogy Attila egykor a fiatal leány rokonait, kit most nejül volt veendő, megölte, hogy kincseiket kezére kerithesse. Az ily nemű házasságok, melyeknél a politika az erkölcsök szaba-

[1]) Qui puellam Ildico nomine, decoram valde, sibi in matrimonium post innumerabiles uxores, ut mos erat gentis illius, socians ... Jornandes, De rebus Geticis 49.fej.

[2]) Lásd az Attila-mondákban a germán hagyományt.

[3]) Thierry az e munka második kiadásában e helyre tett jegyzetben utasítja az olvasót a munkája végén közlött függelék III. számú jegyzetére. Minhogy azonban onnan e szám hihetőleg nyomdai tévedésből kimaradt, közlendőnek tartottam e helyre tett s magával a szerzővel is közlött észrevételemet, melyet krónikáink összevetésére alapíthatok. - Régibb honi évkönyveink, mint Kézai, a Chron.Budense és a Chron. Posoniense Bractanorum Regis filiam - ot írnak, mit a későbbi Thuróczi, Schwandtnernél Script. Rer. Hung. I. d. 76. l. hibásan írt át Bactrianorum alakban. Thuróczi e hibája vitte Prayt s utána másokat, kik ugy látszik a magyar hagyományra nézve csak Thuróczit tartották szemeik előtt, azon állításra, hogy a magyar hagyomány Attila e nejét Baktriából hozatja, mely állam pedig Attila korában már nem is létezett. Hogy azonban a magyar hagyomány följegyzői az ázsiai Baktriát nem akarták értetni, bizonyítja az eltérő leíráson kívül Kézainak az a helye, hol Bractát egyenesen Európába Szvatopluk morva fejedelem birtokába helyezi, mondván erről, hogy Bracta subjugando Bulgaris Messianisque imperabat. Így a magyar hagyomány nem üt oly igen el a germántól. A ford.

dosságával vegyült, nem voltak ritkák a húnoknál, épen úgy mint testvéreiknél, a mongoloknál. A kegyetlen hadjog mellett, mely elleneik életét kezökbe adta, megvolt a kénytelenség kiengesztelni a legyőzötteket, s ki valamely törzset meghóditott, gyakran nőül vette azon főnökök özvegyét vagy leányát, kit legyilkolt. Ez egyik oka a számos házasságoknak az ázsiai hóditóknál. Dsingiz-Khán és utódai számos nejei közt több ily kettős, politikai és hadi áldozat találkozott, s ezek sorsukban meglehetősen megnyugodtak: de e vad erkölcsök, mint idegenek a germán fajnál, melyben az ős vallásos hitnél fogva a nők nagy erkölcsi tekintélyben állottak, ezek részéről nem találkozhattak oly fogékonysággal, mint a csaknem rabszolgaságra sűlyesztett ázsiai nőknél. Bármint legyen is azonban a dolog, a hagyomány e második adatát nem lehet tekintetbe nem venni; fénysugárt vet az e vérmenyegző titkaira.

Ildikó ritka szépsége szivére hatott Attilának, s a menyegzői ünnepély alatt, mint Jornandes mondja, a hún király határtalan élvnek adta át magát [1]). A fakupa, melyet a királyi pohárnok töltögetett, szokottnál gyakrabban telt és ürült, s midőn Attila a díszteremből násztermébe vonult, feje ugyanazon történetiró kifejezése szerint bor- és álomtól nehezült [2]). Más nap reggel nem láták őt kijönni, a nap nagy része minden nesz nélkül mult el, szobájában, melynek ajtai belül zárva voltak, semmi mozgalom. A palotatisztek nyugtalankodni kezdnek, kiáltoznak, szavaikra semmi felelet. Ekkor az ajtót betörvén Attilát ágyán elterülve vértengerben látják, ágya mellett gyönyörű nejét lesütött fővel, hosszú fátyla alatt

[1]) Ejusque in nuptiis magna hilaritate resolutus. Jornandes, De rebus Geticis 49. fej.

[2]) Vino, somnoque gravatus.... temulentia ... Ugyanő u.o.

könnyben uszó szemekkel [1]). Rettentő riadás, melyre mindnyájan egyszerre kitörtek, hangzott rögtön a palotában; dühös, csaknem őrjöngő fájdalomtól megrohanva némelyek gyászuk jeléül hajukat vagdalták, mások arczaikat tőreik hegyével hasgatták, mert mint az általunk már idézett iró mondja, "nem női könnyeket, de férfiui vérkönnyeket kellett sirni ilyen halálért [2])." A palota köréből villámsebességgel terjedt el a hir királyi székhelyen, azután az egész hún birdalomban, s az összes nemzet a Duna partjától az Ural hegyekig csak hamar kimondhatatlan bánat keserveinek adta egészen magát.

Mi történt e végzetes éjjel? A hirek, melyek erről a palotán kivül keringtek, különfélék és ellenkezők voltak: de maga az a gondos eljárás, mellyel a hún főnökök be akarták bizonyitni, hogy királyuk halála természetes volt, hihetővé tesz egy gyászosabb árnyalatot. Állitották hogy Ildikó végezte ki elaludt férjét egy tőrdöféssel. Némelyek hozzá tették, hogy őt a király egy apródja segitette vétke végrehajtásában s hogy e merény Aëtius ösztönzésére lőn elkövetve [3]). A latin okmányok, melyek

---

[1]) Sequenti luce, quum magna pars diei fuisset exempta, ministri regi triste aliquid suspicantes, post clamores maximos fores effringunt inveniuntque Attilae sine vulnere necem sangvinis effusione peractam puellamque, demisso vultu, sub velamine lacrymantem. Jornandes, De rebus Geticis 49.fej.

[2]) Tunc, ut illius gentis mos est, crinium parte truncata, informes cavis turpavere vulneribus, ut praeliator eximius non foemineis lamentationibus et lacrymis, sed sangvine lugeretur virili. Ugyanő u.o.

[3]) Attilas ... sangvinis fluxu ex naribus per noctem prorumpente .. mortuus est. - A pellice, ut vulgo credebatur, e medio sublatus ; nam ali tradiderunt Attilae spatharium ab Aëtio patricio corruptum dominum suum confodisse. Joannes Malalas, Chronogr. II. rész. - Attila Aëtii hortatu, noctu ... mulieris manu cultroque confoditur. Marcellini Comitis Chron. a 452 évre. - Attila sangvine ex naribus prorumpente extinctus est, noctuque cum pellice Hunna, quae puella de nece suspecta fuit, dormiens ... Chron Paschale. - Lásd erre nézve a germán hagyományok czímű fejezetet, mely hagyományok megengedik azt a fölvételt, hogy Attilát neje gyilkolta meg.

szolgáltatják ez utolsó utasitást, egy udvari összeesküvést engednek gyanitanunk, olyneműt mint a milyet négy évvel előbb Theodosius ministerelnöke megkisértett, de annál gazabbat és jobban sikerültet. A német hagyomány az ijfú nőnek e tettére indokúl egyedül boszuvágyát s azon ember iránti mély gyülöletét tulajdonitja, ki, miután családját kiölte és megrabolta, bájait szándékozott bitorolni. A húnoknál megállapitott eltérő előadás, mely kétségen kivül a vádaskodásoknak, a békére nézve veszedelmes vizsgálatoknak s talán a birodalom közvetlen fölbomlásának megelőzésére volt számitva, az volt, hogy a királyt guta ütötte, hogy orra vére, mely gyakran szokott folyni, hanyatt fektében véletlen megeredt s nem találván rendes utját kifelé torkára tolult és megfojtotta [1]). Ezt hirdették mindenfelé Attila fiai, a főnökök s udvarnagyok eszélyből, politikából és büszkeségből, ez lett kimulásának bevallott és hivatalos előterjesztése.

A barbár világ e hatalmasságának temetése életéhez méltó vad pompával lőn ünnepelve. A királyi székhely kapujánál egy nagy síkra vont selyem sátor fogadta tetemét, mely díszes ágyon nyugodott [2]). Az egész nemzetből gondosan válogatott lovagok futottak körötte versenyt s tartottak a római circusok szinlett csatáihoz hasonlítható játékokat. Ugyanakkor megzendült hún nyelven a költők és vitézek gyász éneke, melyet a góth hagyomány még Jornandes korában föntartott s melyet

---

[1]) Resupinus jacebat, redundansque sangvis, qui ei de naribus effluebat, du consvetis meatibus impeditur, itinere ferali faucibus illapsus, eum extinxit. Jornandes, De rebus Geticis 49. fej. - Attila in sedibus suis moritur, fluxu sangvinis e naribus subito erumpente. Cassiodori Fasti ad A. 453. - Has. Pauli Diaconi Hist. Longobard.

[2]) In mediis si quidem campis, et intra tentoria serica cadavere collocato, spectaculum admirandum et solemiter exhibetur. Jornandes, De rebus Geticis 49. fej.

közlünk, mint e történetíró ránk szállította. "A legnagyobb hún király, Attila, Mundzukh fia, a legvitézebb népek ura, előtte hallatlan hatalommal egy maga birta Scythia és Germania birodalmait. Számos városokat elfoglalva megrémítette mind a két római birodalmat, s midőn azok remegtek, hogy maradványaikat is zsákmányra bocsátja, meg hagyta magát kérelemmel engesztelni s évenkénti adót vett. Miután pedig mind ezt a szerencse különös kedvezésével véghez vitte, nem ellenség csapásai alatt, sem övéinek árulása miatt, hanem ünnepélyi örömek közt, sértetlen nemzete keblében, legkisebb fájdalom nélkül halt el. Ki mondja hát ezt halálnak, melyért senkinek sem lehet megtorlást követelni? [1]). A hún hadsereg, mely a sátor körött kört képezett, e kardalt siralmas jajgatással ismétlé. A fájdalom e kifejezéseire következett a húnoknál ugy nevezett tor [2]) azaz halotti lakoma, melyben kicsapongásig ettek és ittak, mert e népnél szokás volt dobzódással vegyítni a

[1]) Praecipuus Hunnorum rex Attila, patre genitus Mundzucco, fortissimarum gentium dominus, qui inaudita ante se potentia solus Scythica et Germanica regna possedit, necnon utraque Romanae urbis imperia captis civitatibus terruit, et ne praeda reliqua subderet, placatus precibus, annuum vectigal accepit ... Quumque haec omnia proventu felicitatis egerit, non vulnere hostium, non fraude suorum, sed gente incolumi inter gaudia laetus, sine sensu doloris occubuit. Quis ergo hunc dicat exitum, quem nullus existimat vindicandum ? Ugyanő u.o.

[2]) Stravam super tumulum ejus, quam appellant ipsi, ingenti commesatione concelebrant. Jornandes, De rebus Geticis 49. fej. - Itt is utasít bennünket a szerző a munkájához mellékelt függelék IV. számú jegyzetére, mely a régi magyarok halotti torainak érdekes részleteiről szólna. Azonban sajnálattal vesszük észre, hogy a függelék IV. száma, valamint a harmadik is, hihetőleg nyomdai tévedésből a kötet végéről kimaradt. - A strava szóra nézve, melyet Jornandes után Thierry is használ, s melyet én a magyar tor szóval adtam vissza, meg kell jegyeznem, hogy Jornandesnél, ki Attila temetését a hagyomány szerint írta le, a magyar tor szóval egyértelmű strava áll ugyan: azonban miután tudjuk, hogy az Attila halála után egy századdal élt góth Jornandes a hún nyelvet nem értette s a hagyományt nem hún kézből vette, szabadnak sőt kellőnek hittem fordításomban az idegen strava helyett a tor szót visszaállítni.

temetkezési szomorúságot. Ez után a király temetéséhez fogtak. Testét egymás után három koporsóba zárták; az első arany volt, a második ezüst, a harmadik vas, ezzel jelentve, hogy a hatalmas fejedelem mindent birt; vasat, mellyel más nemzeteket meghódított, s aranyat és ezüstöt, mellyel nemzetét meggazdagította. Az éj homályát választották temetésére, mellé az elesett ellenről levont fegyvereket, drága kővel kirakott tegzeket s ily királyhoz méltó becses ékszereket helyeztek; azután, hogy ennyi kincset az emberi kincsszomj vagy kíváncsiság elől elrejthessenek, a húnok a munkásokat, kiket sírásókul, vagy temetőkül használtak, megfojtották [1]). Jós jelek és csudák ily nagy eseménynél mint Attila halála nem hiányzottak. Beszélték, hogy ezen sorsdöntő éjjel Marcianus császár álmában egy széttört íjat látott; ez az íj a húnok hatalma volt [2]) Valóban a húnok hatalma Attila halálával megtört. E hódító öröksége, ki néhány év alatt Nagy Sándoréval legalább is egyenlő birodalmat alapított, a macedóni örökséghez hasonlított.

Mondám Jornandes szavait idézve, hogy Attila fiai, kik külön helyeken különböző anyáktól születtek s egymástól majd mind idegenek voltak, csak nem egy népet alkottak; a hagyomány többet számlál elő ötvennél s a történelem hatot említ, kik férfikort értek, ezek Ellákh, Denghizikh, Emnedzar, Uzindur, Gheism, és a mind közt legifjabb kegyencz fiú Hernákh. Ellákh, a legidősb fiú Attilának kedvencz nejétől Rékától, volt egyedül képes atyja hódítmányait föntartani. Attila is így vélekedett s többször kijelelte Ellákhot mint törvényes utódját s a

---

[1]) Et ut tot et tantis divitiis humana curriositas arceretur, operi debutatos detestabili mercede trucidarunt. Jornandes, De rebus Get. 49. fej.

[2]) Nocte illa, qua Attila extinctus fuerat, Marcianus imperator vidisse dicitur in somnis arcum Attilae fractum esse. Chron. Paschale ad a. 453.

család leendő fejét; de a többi fiak nem egyeztek bele [1]). Alig hogy atyjokat eltemették, már versengésök dühösen tört ki. Ellákh kénytelen volt elszánni magát, hogy a birodalmat mindnyájok közt egyenlően fölossza [2]). Települt népeknél a hódítmányokon osztozás, bármily viharos is minden esetre, korán sem jár annyi nehézséggel, mint pusztai népeknél. Az elsőknél a föld mutat bizonyos határokat; egy folyó, egy hegyláncz két tartomány közt természetes határt von: az utóbbiaknál a föld nem valami biztos elem; a horda vitézeivel, nejeivel, nyájaival és hordozható lakaival képezi a tartományt; a kormány itt az embert fejenként számlálja, mint egy baromcsordát. Ezen eljárás, mint éjszaki Ázsia erkölcseivel egyező, épen nem volt sértő a húnok ázsiai és fél-ázsiai vazalljaira nézve, de föllázította a germánok büszkeségét, kik a hún királyoknak alattvalói igen, de vagyonai lenni nem akartak. Ekkor egy lépéssel ismét előbb haladt a bomlás, mely Attila birodalmát fenyegette.

Germania egy lépést tett előre. Főbb népei a Duna mindkét partján ütöttek tanyát, mások közzülök az Alpok déli lejtőiig nyomultak és tetemes csapatonként lőnek Itáliába bebocsátva: Romania nyomról nyomra enyészett e részletes és folytonos hódítások alatt, melyek biztosan ellenállhatatlanul előnyomulva úgy elfoglalták, mint midőn a duzzadó árvíz a síkot elborítja. Attila halála, mennyiben a nyugoti birodalomban egy csoport kivert s hontalan népet tódított, mintegy jel lőn annak fölbomlására. A megingatott megrendített nyugot csak Aëtius lángesze által tarthatta még fönn magát; Aëtius maga is erejét Attilától vette, szükség rá Attiláért volt,

---

[1]) Quem tantum pater supra caeteros amasse perhibebatur, ut eum cunctis diversisque filiis suis in regno praeferret: sed non fuit voto patris fortuna consentiens. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Inter successores Attilae de regno orta contentio est... Gentes sibi dividi aequa sorte poscebant. Ugyanő u.o.

ki húsz éven át mint valami rém nehezült a római világra. Midőn e fenyegetés megszünt, birodalom és császár könnyebben lélegzett, s Valentinianusnak még csak egy vágya volt, hogy szabaduljon Aëtiustól is. Különben is az utolsó hadjárat a patrícius fontosságát igen alászállította: Róma mostmár tapasztalásból tudta, hogy nincs szüksége kardjára magát megmenteni s elég ha magát megalázza. Aëtius ellenei tehát munkához láttak nagyobb összetartással mint valaha. Ellene fordították a csak most végződött háború véres kényszerűségeit, Aquleja romlását s Transpadania föladását; neki tulajdonították vétkül a kénytelen tétlenséget, melyre kárhoztatva volt; minden felől ismételgeték, mit aquitaniai Prospernél olvashatunk, tudniillik hogy a patrícius Itáliában nem bizonyította azon katonai ügyességet, melynek Galliában próbáit adta [1]). Így a köz elhidegültség összeesküldt e nagyember, az utolsó római; ellen a palotai heréltek titkos cseleivel [2]) és Valentinianus rosszul rejtegetett gyülöletével. Valentinianus egykor megigérte neki, hogy családjaikat Eudoxia és Gaudentius házassága által össze fogja kötni: midőn a patricius ezen ajánlat teljesítését sürgette, a császár gunyt üzött belőle s a dolgot egyre húzta halasztotta. Aëtius büszkén emelt panaszt. Egyszer midőn leghőbb barátjait szándékosan eltávolitották, gyalázatos tőrbe ejtették, s Valentinianus magának tartá fön az örömet, hogy őt kardjával keresztül döfje [3]). E bűn

[1]) Nihil duce nostro Aëtio secundum prioris belli opera; ita ut ne clusuris quidem Alpium, quibus hostes prohiberi poterant, uteretur. Prosper Aquitanus, Chron. a 453. évre.

[2]) Exarsit fomes odiorum, incentore, ut creditum est, Heraclio spadone. Prosper Aquitanus, Chron. a 454. évre.

[3]) Unde Aëtius dum promissa instantius repetit, et causam filii commotius agit, imperatoris manu et circumstantium gladiis crudeliter interfectus est. Prosper Aquitanus, Chron. a 454. évre. - Aëtius dux et patricius fraudulenter singularis accitus intra palatium manu ipsius imperatoris Valentiniani occiditur. Idatius Chron. a 454. évre.

454-ben történt; 455-ben Valentinianus is elveszett, mint hitetlenségének s kicsapongásainak áldozatja; három hónap mulva Genzerikh Rómát zsákmányra eresztette.

Lehet mondani, hogy Aëtius halála után nem volt többé nyugoti császár; azon ideig óráig caesarok, kik még a bibort viselték, csak a barbár patriciusok helytartói voltak, kik őket szeszélyök szerint emelték, letették s megölték. Barbarok voltak mindenütt nyugoton, egyenként vagy tömegben; ők vitték a kormányt, nem sokára a föld is övék lett.

Attila udvara mintegy iskolája volt a politikai és hadi vállalataiba elegyült kalandoroknak, ezen tevékeny, erélyes, pénz- és élvhajhász fajnak: majd mind részt vettek ezek az V-dik század második felének zavariban, magokkal vive Italiába, akár mint ellenei akár mint barátjai a rómaiaknak azon tehetségeket és vágyakat, melyeket a barbár világ uránál tanultak el. Így látjuk hogy ugyanazon Orestes, ki már előadásunkban szerepelt, Nepos császár hadainak parancsnoka lesz, azután őt leteszi s Augustussá kiáltatja saját fiát, a még gyermek Romulust, kit kis Augustusnak, Augustulusnak neveztek. A rúgok, scyrok, turcilingek sürgetik azután Attilának ez egykori titoknokát, hogy oszsza föl köztök Italiát, s tagadó válaszára Odoacer azt magára vállalja. Itália területének harmada Attila régi vitézei közt fölosztatott, a császári méltóság mint haszontalan képzelmény eltöröltetett, s Odoacer Italia királya czimet vett föl. A történelem ennek háta mögött, mint gyilkosát és utódját, nagy Theodorikhot mutatja, az ostrogóth király Theodermirnek, a hún király egyik kapitányának, fiát; Attila neve bolyg Italiának ez egész átalakulása fölött.

Keleti Európában, mint a következendő előadásból ki fog tetszeni, szelleme még lelkesiti a hún birodalom

romjait; fiai közzűl többen mint vitéz férfiak tünnek föl s dicsősége a hún nemzetek utolsó rohamainak könnyű utat nyit a Dunához. Egymást érték ezek három század alatt, csak nem évről évre, uturgur, kutrigur, avar, bolgár, kozár nevek alatt; mig végre a hungarok, ungarok vagy ugrok, a mai magyarok, az ősi Hunniában a IX-dik század vége felé nagy és hatalmas állodalmat alapitnak, mely dicső helyet foglalt az európai társodalomban.

Ez a történelem Attilája. Hizelegni merek magamnak, hogy képének előállitása végett kimeritettem mind azon valóban történeti okiratokat, melyek e barbárra, mind azok közt a legnagyobbra vonatkoznak, kik a római birodalom hanyatlásakor föltüntek. Azonban ezen barbár, épen azért mert nagy volt s mert mély nyomot hagyott maga után századának eseményeiben, halála után is sokáig foglalkodtatta a népek képzelődését. Barbaroknak és rómaiaknak kedvök telt őt különböző szempontokból költőisiteni, s a hún király a középkorban ugyanannyi hagyomány és monda tárgyává, mint Nagy Sándor és Caesar, ugyannyi költemény hősévé vált, mint Nagy Károly. Érdekes összehasonlitni egymással e hagyományokat, jöjjenek bár a római tartományokból, eredjenek a germán nemzetektől, vagy folyjanak a magyar faj hazai emlékezéseiből; megkisértettem e munkát végre hajtani s azt hozzá fogom csatolni e történelemhez, melynek mulhatatlan kiegészitő részét képezi.

FÜGGELÉK.

I. Jegyzet.

Priscus előadása nem engedi, hogy Attila lakását akár Tokajba akár Budára helyezzük. E két város környéke erdőkkel s hegyekkel volt barázdálva; pedig Priscus határozottan mondja, hogy azon a vidéken, hol Attila székhelyét fölütötte, sem fű, sem kő nem volt, s hogy e legszükségesebb anyagok megszerzéséért a szomszéd vidékekhez kellett folyamodni. Ez a körülmény, valamint Priscus útjának leirása, azt engedi gyanitnunk, hogy a hún főnök lakhelyéül a Duna és Tisza közt fekvő azon sikot választotta, melyen erdők és sziklák teljességgel nincsenek. Priscus, igaz, azt állitja, hogy a Dunán Szendrő táján s azután a Tiszán is átkelt, de éppen nem mondja, hogy a Dunát ismét előtalálta, a mit mulhatatlan megemlit, ha Attila lakhelye Budán volt volna. Nagy hihetőséggel helyezhetjük azt Jász-Berény tájára, Pest vármegye szomszédságában, nem nagyon távol a Mátra hegyétől.

Azt szintén nem lehet elfogadnunk, hogy Attila Tokajban székelt volna, miután ez a város Tisza parján fekszik, mit Priscus nem mulasztott volna el emliteni. Azért helyezzük pedig Attila székhelyét éppen Jász-Berény tájára s nem e helytől délre, mert a görög követeknek, mint Priscus emliti, miután a Tiszán átkeltek, még más csekély folyókon, ezek közt a Tápión és Zagyván is, át kellett kelniök, mielőtt a húnok sátraihoz érkeztek. E szerint, azt hiszszük, nem nagyon térünk el az igazságtól, azt állitva, hogy Attila laka Jász-Berénytől nyugotra a mai Kerekudvar puszta területén feküdt. Ez a lak nem volt valami város; egy nagy négyszögü toronyból állt, melyet fakerités vett körül.

Priscus azt is hozzá teszi, hogy Attilának számos más lakása közt e volt a legkedvesebb. A mi régi krónikáink gyakran emlegetik Etzelburgot, Ó-Budát, és Sicambriát; de ez a három név azon egy helyre vonatkozik.

Kézai Simon munkája harmadik fejezetében azt mondja Attiláról: "Tandem in Sceven curiam solemnem celebrare procuravit." Szőny város, mely a Duna partján Komárom vármegyében fekszik, elég jól megfelel a krónikás által adott névnek; némelyek e Sceven nevet, a mai Sövényháza pusztára alkalmazzák, s a helyi hagyomány azt valóban Attila lakó helyének tartja. (Kivonat Szabó Károly közleményéből.)

II. Jegyzet.

Császár Ő Felsége az 1857-diki junius utolsó napjaiban, mikor a chálonsi táborban volt, az államtanács egy tagja által, kinek a levelezés körüli szolgálat volt tiszte, egy saját kezével irt jegyzéket méltóztatott hozzám intézni, mely igy volt fogalmazva: "Megmondandó Thierry Amadé Urnak, mennyire éredekel engem az ő Attila történelme, melyet itt olvasok. "Megkérendő, tudósitson, hielt ad-é a chálonsi csata azon leirásának, mely a polytechnicai iskola egykori növendéké Tourneux ur által 1833-ban közzé tett röpiratban olvasható. "A chálonsi tábor körülbelöl a régi csatatér helyén áll; nagyon érdekelne ismernem a harczoló felek pontos hadállomását. "Fontos kérdés tudni, vajjon Aëtius, Attilát üldözve, Reims vagy Chálons elől jött-é; mert ha Reims felől jött, a kérdéses röpirat által kijelelt állomás igen hihető, ha ellenben Chálons elől jött a Thierry Amadé ur által kijelelt állomás lenne valószinőbb."

Én a következő emlékirattal feleltem, melynek közlésére Ő Felsége fölhatalmazni kegyeskedett.

Emlékirat Aëtius és Attila seregeinek állomásairól a chálonsi ütközetben.

Azon leirás közt, melyet én a chálonsi csatáról Attila történelmében adtam, s a közt, melyet Tourneux ur 1833-ban ily czim alatt: "Attila Galliában 451-ben, a polytechnicai iskola volt növedéke által" közzé tett röpiratában adott, igen komoly véleménykülönbségek vannak, melyek különösen azon külömböző állásra vonatkoznak, melyet én és ő a római hadseregnek ez emlékezetes napon tulajdonitottunk. A császár óhajtotta ismerni ez eltérések okát, s azon sajátkezü jegyzetében, melyet Ő Felsége hozzám intézni méltóztatott, igy teszi föl a kérdést, mely őt különösen érdekli:

"Fontos kérdés tudni, vajon Aëtius, Attilát üldözve, Reims vagy Chálons felől jött-é; mert ha Reims felöl jött, a Tourneux úr röpiratában kijelelt állomás igen hihető; ha ellenben Chálons felől jött, a Thierry Amadé úr által kijelelt állomás lenne valószinőbb."

Ismertem, de igen könnyedén, Tourneux úr röpiratát, midőn Attila történelmét szerkesztettem; most ujra olvasásához fogtam, a tollal kezemben, s ugyan akkor átnéztem az Attilával egykorú vagy közelkorú irók szövegét, melyekre lehet a történelmileg elfogadható hozzávetéseknek támaszkodni. Ez összehasonlitásnak az lett rám nézve eredménye, hogy Tourneux úr elmés iró, kitünö s éles szellem, ki nem a forrásokból dolgozott, bár azokat második kézből idézi, hanem dolgozott az előtte készült magyarázatokból, különösen a Grosley-éből, melyeknek leglényegesb tartalmát megtámadja. Röpirata végső czéjában előttem védiratnak tünt föl a chálonsi tér mellett, a méry-sur-seine-i tér ellen. Igazolni akarja a népies hagyományt, mely a Cheppe mellett fekvő régi táborhely romjainak tulajdonitja az Attila tábora nevezetet.

Tourneux úr önmaga növelte fölfedezéseivel Attila állitólag táborának fontosságát, ő maga az, ki ezt mondja: ő neki köszönhetjük a nantiveti sánctelepet, mely a Suippe mellett fekszik, a bussy-i hidfőt, a Noblette melletti erősitett helyet, s azt a gátat, mely a táborhely védárkainak vizzel megtöltésére volt rendeltetve. A hagyományt és saját fölfedezéseit a történelemhez csatolni, ez volt a czél, mely Tourneux úrral tollat ragadtatott. Ő abból a föltevésből indult ki, hogy e romok valósággal Attila táborhelyének maradványai, melyet Attila a chálonsi csata előtt emeltetett, hogy ezen romok alakzatából hozzá vethessen, milyennek kellett lenni ezen napon a két hadsereg viszonyos állomásának; s azután ezen második föltevésből vetett hozzá az utvonalhoz, melyet kellett követni Aëtiusnak és Attilának, hogy állomásaikat elfoglalják. Ilyen a röpirat szerzőjének eljárása; minden föltevése körül van egybe rendezve, minden következtetései fő eszméje felé vannak összeirányozva.

A mi engem illet, minthogy én soha sem hittem e romok hún eredetét, nem is foglalkoztam különösen fekvéseikkel; én elbeszélésem irányzóiúl az egykorúak által adott tényeket vettem, s megkisérlettem ezeket oly hozzávetésekkel füzni egybe, melyek előttem legegyszerőbbeknek, legtermészetesebbeknek látszottak. Ez az eljárás engem a Tourneux úréval homlokegyenest ellenkező következtetésre vezetett. Kinek van kettőnk közzül igaza? A császár meg fogja mondani. I. Általában Tourneux úr könnyen elbánik a történelemmel; igen gyakran ellene mond a legvilágosabb bizonyságoknak is, hogy helyőkbe hozzávetéseket állitson.

Például, hogy csak Orléáns ostromára szoritkozzam, ime itt van a mit a röpiratban találok, és a mit a röpirat szerzőjének éppen úgy mint nekem a történetiratok szövegei szolgáltatnak.

1-ször. Orléanst a röpirat szerint a nyolczadik legio és tizezer alán védelmezte királyuk Sangibán, a hely parancsnoka, vezérlete alatt.

A történelem igen világos bizonysága szerint pedig Orléans falai közt csak egy maroknyi katonaság volt s lakosai védelmezték. Sangibán, a húnokkal egyet értve, meg akarta a várost lepni; de az ostromlottak, kik gyanakodtak rá, bezárták előtte kapuikat, s jelentést tettek róla Aëtius patriciusnak, ki őt a római táborban felügyelet alatt tartatta. Teljességgel nem tudom, hol találta nyomát Tourneux úr a nyolczadik legiónak, mely, mint ő mondja, tisztán gallokból állt, s mely 451-ben Orléans helyőrségét alkotta. Emliti még a tizenhetedik legiót is, mely Párisban volt állomáson. Azonban szent Geneviéve élete semmi kétséget nem hagy fön az iránt, hogy Páris akkor helyőrség nélkül volt.

2-szor. A röpirat Besancon és Dijon környékére harmincznégyezer burgundot helyez, királyuk Gondebaud vezérlete alatt, Attila bal oldalának nyugtalanitására, s egy tizenhét-húszezer főnyi frank hadosztályt állit föl nyugoti Galliában, mely készen állott Attilát jobb oldalról megtámadni.

Gondebaud 451-ben nyolcz vagy tiz éves lehetett, s nem hiszem hogy a galliai burgundok seregében, azon csak nem teljes tönkre tétel után, mely e sereget Constanznál a húnok keleti hadosztálya által érte, tizenkét-tizenötezer

embernél több maradhatott volna. Ez a kis dandár mindjárt csatlakozott Aëtiushoz a római seregek találkozó helyén, a berry-i sikokon. A mi a frankokat illeti, ezek a berohanás legelső napjaiban vissza húzódtak volt a Loire-tól délre, még pedig oly nagy rendetlenségben, hogy az utócsapatban királyuk fia is a húnok fogságába került s egy ideig e barbarok kezei közt maradt. A mi bizonyos, az, hogy a burgundok és valamint a sali úgy a partmelléki frankok a római csapatok közt állottak, midőn Aëtius a mint éppen Orléans alá indulandó volt hadai fölött szemlét tartott: Jornandes őket világosan emliti.

3-szor. Aëtius Tourneux úr szerint azt adta volna utasitásúl a visigóthoknak, hogy keljenek át a Loire-on Toursnál és a folyó jobb partján húzódjanak föl Orléanssal egy irányban, azaz Attila harczvonaláig, ki a várost ez oldalról szorongatta, mig maga a Sologne-ba és Bourges-ba vezető hidon fogott volna benyomulni, mely szabadon állott.

Nem tudom vajon e hadművelet jól lett volna-é tervezve, min azonban nem egy oknál fogva kételkedem; de akár jó akár rosz lett volna e terv, tökéletesen csak a röpirat szerzőjéé. A leghatározottabb bizonyságok állitják, hogy a visigóthok Orléansba Aëtiussal együtt vonultak be, "Ecce Aëtius venit, et Theodorus Germanorum rex ac Thorismodus filus ejus cum exercitibus suis ad civitatem accurrunt." (Gegorius Turonensis Hist. Franc. II. könyv. 6. fej.) "Ille (Aëtius) una cum Theodoro et Torsomodo regibus...equum ascendit ac concitus pergit." Vita S. Aniani, Bouquetnál 646. 1.

4-szer. Végre Tourneux úr a hely parancsnoka Sangibán által egy tettetett föladást tétet Attilával. Sangibán, mint már mondtam, Aëtius hadseregében volt fölügyelet alatt tartva, s szent Anianus püspök volt az, ki a segélyforrások és reményei végső pontján a föladás iránt Attilával megegyezett, de ez egyezség nem tettetett hanem valódi volt, s ennek értelmében Orléans föl is tárta kapuit.

A császár látja, hogy Tourneux úr röpirata csak ez egyetlen pont, Orléans ostroma, dolgában is mennyi tényferditéssel van telve.

Általában a szerző teremti a hadseregeket, hadosztályokat, tartalék csapatokat, melyek létszámát, állomásait is közli: ezek csupán saját képzelete szülöttjei, melyek a valósággal nem mindig találnak.

Éppen igy van a dolog az adatokkal, a távolságokkal, az útvonalokkal, melyeket nem a római itinerariumok hanem a szerint állapit meg, a mint az országot ismeri.

Ujra alkotja Attila hadjáratát, mintha ő maga vezénylett volna a hadműtan elvei szerint, a Rajna és Loire közt, egy négyszázezer főnyi tábort, de nem ázsiai nomádokat és európai barbarokat; hanem szervezett, fegyelmezett, előreszámitó hadakat, mint a milyenek Caesar és Napoleon hadai voltak. Föltevésében, a történelmi tények ellenére, rendszeres háborút állit a zabolátlan dúló háború helyébe.

II.

Talán kissé későn érkezem az Ő Felsége jegyzékében föltett tulajdonképpeni kérdésre; de ki kellett előbb fejtenem, mit tartok azon eljárásról, mely, a mint előttem látszik, Tourneux úr egész munkáján uralkodik és tévedéseit okozta.

A mint Orléans föl van mentve és Attila meg van csalatkozva reményében, miután a visigóthok a rómaiakhoz csatlakoztak, s Aëtius a maga idejére hadsereget vonhatott egybe, a hún király lemond a hóditásról; nem gondol egyébre, csak hogy a Rajnát ismét elérhesse, hogy zsákmányát a veszedelmek elől, melyeket megkisértendő lesz, biztosságba helyezze. Táborából éjjel elvonúl; Aëtius követi. - Hova igyekszik Attila? A chálonsi sik felé, melyen Metztől Reimsnak jöve már átvonult volt; oly sebességgel igyekszik arra felé, a milyen csak egy betegségek és éhség által elgyengitett seregtől kitelhetett. Két oka van gyorsan oda érni; először, ha Aëtius ellen rendes csatát kell vivnia, e sikot lovassága kifejlődésére kedvezőnek vette észre s csatatérül óhajtotta; másodszor, ha kikerülheti a csatát, ő érkezik előbb az argonne-i szoroshoz, s vissavonulása a Rajnához biztositva van. Minden esetre jobbra nyitva áll az út előtte Langres felé Vosges hegységen át; nem első eset, hogy a barbarok erre vonultak át. Ezek igen hihetőleg az inditó okok, melyek Attilát Châlons felé vezetik.

Mondám, hogy Aëtius követte őt s ebben Tourneux urral egyetértek. Aëtius annyira nyomában volt, hogy a római előcsapat, mely a frank hadilletékből állott, a hún utócsapatra tolult, mely gepidákból állott, és éjtszaka öldöklő ütközet állott be a Méry-sur-Seine melletti sikságon, nem messze e folyó és az Aube összeszakadásától. Tourneux úr azt teszi föl, hogy ezen összecsapás a Szajna révénél történt; én az Aube révéhez teszem, az arcisi hidhoz, tekintetbe véve, hogy Attila Troyes felől jött, a hol kellett a Szajnán átkelni. A gepidák a méry-i sikon (a leghitelesebb földrajzirók szerint campi Mauriaci, campi Mauriacenses) állapodtak meg, hogy a szekerekkel elhalmozott hadsereg hosszadalmas és nehéz elvonulását védelmezzék, s magokat vitézül le hagyták öletni, hogy a hadsereget fedezzék. De az én okoskodásomra nem sokat tesz, ha e tény szinhelye akár Méry-sur-Seine akár Arcis-sur-Aube volt; annyi bizonyos hogy a két sereg találkozása e háromszögben történt: lássuk hova lettek azután Tourneux úr szerint és szerintem.

Abban egyet értünk, hogy Attilát Châlonstól jobbra vonultatjuk; hova négy vagy öt nap alatt érkezett, hogy minél hamarabb a Velse folyótól éjszakra fekvő sikra szállhasson.

Szerintem nyomban követte őt Aëtius harczvágygyal telt, Orléansnál diadalmaskodott, a méry-i sikon diadalmaskodott serege, mely eleséggel bőven el volt látva, minthogy minden oldalról hordtak számára, mig a hún hadsereg, mely nem térhetett ki rabolni, mindenben szükséget látott s jobban le van hangolva mint megverve. Csak egyetlen szavából lehet a régi

történetiróknak következtetni, hogy Aëtius szerencséjét elhalasztva volna üldözni a húnokat Mérytől Chálonsig, holott tudta hogy az ország az ő részén van. Aëtius kétségen kivül úgy gondolkozott mint Caesar, hogy a háborúban semmit sem kell holnapra halasztani:

Nil actum reputans, si quid superesset agendum. S nem láttuk-é hogy az uj kor vagy talán minden kor legnagyobb hadvezére éppen ezen champagne-i téreken küzdött a hasonlóan éjszakról jött berohanás ellen s egyetlen egy nap három csatát vivott és három ütközetet nyert?

Attila maga előtt látja ellenségét, mit van mit tennie, mint döntő ütközethez készülni, melyet ki akart kerülni, s melybe csak vereségét előre tudva ereszkedik. A történelem őt úgy tünteti föl, mint ki gondolataiba merül, le van verve, s tanácsot tart hadserege jósaival, kik őt előérzetében megerősitik, s mint a ki a csata megkezdésére az éjhez közel álló órát választ, hogy megveretése esetére futásra kilátása lehessen, s legalább a húnokat, kik csupa lovasságból állottak, megmenthesse. Táborának gátmunkákkal való megerősitéséről, sánctelepek hányásáról, bástyák, hidfők, torlaszok stb. épitéséről a történelem teljeséggel mit sem mond; s a hún hadseregnek nem csak nem lett volna ideje, az ellenség szeme előtt, azon egymásnak megfelelő roppant műveket fölépitni, melyeket Tourneux úr leir, hanem soha sem is épithette volna föl, mert ily művek éppen nem voltak szokásban e népeknél; de soha sem is akart volna efféléket épiteni, mert a barbarok, még a római hadseregben is vonakodtak a táborépitési munkáktól, s éppen itt is, Aëtius zászlai alatt, a visigóthok nem zárkóztak sánczok mögé. A barbarok rendes sánczai szekereik voltak, melyeket két sorjával körbe vagy négyszögbe állitottak, és ijászokkal megraktak, kik a kerekek küllöi közzül lövöldöztek, vagy a szekereken foglaltak állomást. Ilyen volt éppen a chálonsi csata napján is Attila tábora, azon leirás szerint, melyet róla Jornandes ad; s ez állapotjában félelmetes volt, mert rómaiak és visigóthok hasztalan kisérlették azt áttörni. Ha a hún király ott azon álló táborok egyikére talált, melyeket a rómaiak a legfontosabb hadműtani pontokon, akar valamely veszélyes hegyi út őrzésére, mint a milyen az argonnei, akar valamely nagy városok, mint Chálons és Reims, védelmére, akar több erősitett helyek egymással való közlekedésének kezeikben tartása végett épitettek, ha mondom a hún király ott efféle tábort találván megkisértette hasznát venni s bele helyezkedett a hagyomány azon határozatlansággal, mely a népies emlékezésekkel mindig együtt jár, ezen római tábort Attila táborának nevezhette. De még ezt föltéve is, körülbelől csak az lesz a két hadsereg állása, melyeket a források által kijelölteknek hittem.

Tourneux úr itt eltér a közvélekedéstől. A Méry mezején vivott csata után Aëtiust visszvonultatja Pont-Sur-Seine-ig; azután kerülő utat tetet vele la Féren, Vertun, Épernayn, Dameryn és Reimson át, hogy osztán a reimsi uton vezesse Verdunbe, azon siktól, melyet Attila elfoglalt, nyugotra. E hosszú kerülőt mellékutakon, mocsáros, elhagyott, nyomorúlt vidéken, mig Attila szabadon vonulhatott az ország utján, nem könnyü érteni. Ha Aëtius czélja az volt, a húnokat az argonne-i szorosnál megelőzze, hogy

visszavonulásukat elvágja, hibázott ha a leghoszszabb útat választotta; a chálonsi útnál valamely rövidebb mellékút vezetett hihetöleg Arcis-sur-Aube-tól a szoros torkolatához; hanem minden esetre a legbiztosabb volt Attilát oly közel követni, hogy a legnagyobb oktalanság nélül se útját Verdunnak ne folytathassa, se jobbra Langres felé félre ne csaphasson; ez az én fölvételem, melyre magamat helyeztem. Azonban lássuk az okokat, melyeket Tourneux úr a maga fölvétele támogatására fölhoz.

Tourneux úr erre egyetlen egy okot hoz föl, a burgundok távollétét, kik, mint mondja, a Seine, Armancon és Yonne forrásainál foglaltak állomást; ezeknek kellett volna Attila jobb szárnyára rontani s viszszavonulását elvágni, de nem érkeztek meg. Föntebb mondtam, hogy a burgundok egyesültek volt a római hadsereggel a berry-i sikon; valósággal emlitve vannak azon csapatok elszámlálásában, melyek Aëtiust Orléans fölmentésére követték.

Azonban folytassuk. Aëtius parancsot küldött hozzájok, hogy jövetelöket siettesse, mert nem akart semmi döntő dologba ereszkedni, mig ezek vele nem egyesülnek; s a helyett hogy az Yonne vizén a húnok által lerombolt hidat helyre állitva bevárná őket, visszafordul, a Szajnán Pontnál átkel és Épernayn keresztül Reimsnak veszi utját, a saint-goudei mocsárt megkerülve. "Ez az út ezen elhagyott s a húnok által tökéletesen elpusztitott vidéken keresztül, hosszú és nehézségekkel rakva volt" mond a röpirat szerzője. "Ez az alkalmatlanság a legbosszantóbb volt, mert Reims kiélt környéke nem biztosithatta ily számos hadsereg élelmét."

De akkor minek magát ott e bajba keverni? Föltéve, a mi nem igaz, hogy a burgund sereg utban van Dijontól Troyes felé, miért akkor Reimsnak menni? Miért vonszolni egy szövetségest, ki nélkül az ember semmi döntőt nem akar cselekedni, mellékutakra, mocsárok közzé, oly vidék közepébe, melyet az ember már maga kiélt? Nem annyi volt-é ez, mint a csatlakozást nehezebbé tenni? "Valóban, mond Tourneux úr, a burgundok Troyest még nem hagyták el, midőn a többi sereg már a Vesle mellett foglalt állást, Sillery előtt." A lehetetlenségek a föltevésekkel együtt halmozódnak; a történelem többet ér.

De Tourneux úr nem vallotta be Aëtius késedelmének és hosszú sétálásának igazi okát. Időt kellett hagyni a húnoknak ezen nagy művek épitésére, melyek leirását a röpirat közli: "Tiz nap erre elég volt, hozzá számitva az éjjeleket is; igaz hogy akkor holdvilág volt." (A szerző az, a ki ezt mondja.) De, megengedve is hogy tiz nap és tiz éj elég volt volna oly munkásoknak mint a húnok, kik efféle dologban tökéletesen gyakorlatlanok voltak, vajon Attila, megtudva akár száguldozóitól, akár Sangibán alán szökevényeitől a római hadsereg irányának változtatását, s ismerve az előnyt, melyet e véletlen esemény neki nyujtott, azt nem másképen használta volna-é? Tiz napnál kevesebb idő alatt Metz, s onnan Strassburg alatt lehetett volna; Aëtius biztositotta ellensége visszavonulását. Hogy Attila tiz napig várja a csatát, melyet ki akart kerülni, éppen oly hihetetlen, mint hogy Aëtius Reimsba siessen, egyesülni azzal a sereggel, mely utban van

Dijontól Troyes felé. De mind ebből nem kevesebb az eredmény, mint az, hogyha e hihetlenségek egyszer el vannak fogadva, a római hadseregnek a csatában a táborművekkel szemben kell állást foglalni, mig Attila jobb szárnyát a táborra, balját a nantiveti sánctelepre támasztja s hátát a noblettei hidfőnek veti. A röpirat föladata teljesitve van.

A két hadsereg csatarendében tökéletesen önkényes pontatlanságokat jelelhetnék ki. A jobb szárnyat, mond Tourneux úr, Theodemir, a balt Volomir (azaz Valamir) vezényli, Ardarikh és Wendemir (Videmir) a középben vannak Attilával. "A történelem ellenben azt mondja, hogy Attila balra állitotta Valamirt és az ostrogóthokat, jobbra Ardarikhot a gepidákkal és a húnoknak hódolt más nemzetek (a rúgokat, sarmatákat stb.), maga pedig a tulajdonkép úgy nevezett húnokkal a középben foglalt állást. Mindig a hozzávetés uralkodik a leghatározottabban szoló szövegeken.

A császár ideje nagyon becses, s e jegyzet már is igen terjedelmes. Meg fog bocsátni a császár ennek hosszadalmasságáért; azért is itt befejezem. De lelkemen feküdt kimutatni, hogy egy tagadhatatlan érdemű férfiú, a történelem egy tételét elfogult eszmével tárgyalva, akaratja ellenére is, mily adatok által s mennyire ragadtatik a tények elferditésében s végre is mint zavarja össze a legkevesbbé bonyolódott kérdéseket.

Attila fiai és utódai történelme

I.fejezet

Attila fiai: viszályuk a hún birodalom romlása. - A germán vazallok föllázadnak. - A netádi csata. - A gepidák elfoglalják Hunniát. - A Duna folyásának leírása. - Pannonia és Moesia régi népségei. - Az oláhok vagy rumánok.
- Pannonia és Moesia virágzó állapotja a római császárság alatt.
- Az e tartományokban született császárok és tábornokok.
A Duna vidékének katonai állapotja.
- A germánok szétoszlása a netádi győzedelem után.
- A húnok elsánczolják magokat Hunnivárban.
- Megkísértik ismét jármuk alá vetni az ostrogóthokat, de vereséget szenvednek. Attila fiainak jelleme: Denghizikh, Hernákh, Emnedzár, Uzindur, Gheism.
- A húnok ujabb támadása az ostrogóthok ellen.
- Attila fiainak szétválása; Denghizikh Hunnivárban marad.
- Hernákh és az alán király Kandax Kis-Scythiában, Emnedzár és Uzindur a folyó melléki Dáciában telepednek meg.
- Sarmaták, cemandrok és satagarok Moesiában és Pannoniában.
A keleti birodalom politikája Attila fiai irányában.

453-462.

Annak a rettentő akaratnak, mely, míg Attila élt, so ha akadályt nem ismert, s mely egy negyed századon á a világnak törvényt szabott volt, többé csak egy nap sen engedelmeskedett senki, mihelyt a hódító szemeit be hunyta. Mint már föntebb mondám, a lázadás saját csa ládjában kezdődött. Attila bölcs előrelátással, a végre hogy birodalmának, melyet annyi fáradság és bűn árán alapított, egységét megóvja, ugy rendelkezett, hogy

utána hatalmának egész teljességével fia Ellákh egy maga következzék: de fiai nélkül, e középszerű, nagyravágyó és irigy nép [1]) nélkül számított, kiket maga után hagyott. Ezek vonakodván bátyjok felsőségét elismerni, a birodalomnak mindnyájok közt egyenlő részre fölosztását követelték. Mindent föl kellett osztani, mindent föl kellett darabolni, a földet, a népeket, a nyájakat. Osztályra bocsátották a nemzeteket, "s a derék királyokra, mondja bosszankodási hangnyomattal a góth történetíró Jornandes, a hős és dicső királyokra alattvalóikkal együtt sorsot vetettek [2])." Az ázsiai népek, kik előtt az eféle eljárás nem volt ujság, ezt zugolódás nélkül tűrték; de a büszke germánok szívében forrott a bosszú. Ezek nem szivelhették azt a gondolatot, hogy úgy bánnak velök, mint hitvány csordával, s legelsőbben is a gepidák királya Ardarik ragadt fegyvert [3]). Ardarik sokáig legmeghittebb tanácsosa és legbecsültebb vazallja volt Attilának. Valemir, ki második helyen állt ura bizodalmában, s ki két öccsével Theodemirrel és Videmirrel megosztotta az ostrogóthok kormányát, követte Ardarik példáját. A német vazallok legnagyobb része királyaik két legnagyobbika köré sorakozott, s Attila hadserege két ellenséges táborra szakadt: egyik oldalon állottak a germánok, a másikon a húnok, alánok, sarmaták, és a hódító emlékéhez híven maradt némely germán népségek.

A két fél, miután egymást darab ideig szemmel tartotta s a szomszéd nemzetek közt toborzott, végső küzdelemre készült, melynek vagy Germania örök

---

[1]) Filii Attilae regis, quorum per licentiam libidinis pene populus fuit. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Ut ad instar familiae bellicosi reges, cum populis, mitterentur in sortem. Ugyanő u.o.

[3]) Quod dum Gepidarum rex comperit Ardaricus, de tot gentibus indignatus velut vilissimorum mancipiorum conditione tractari, contra filios Attilae primus insurgit. Ugyanő u.o.

szolgaságával vagy fölszabadulásával kellett végződni. Mérkőzésökre a Dunától délre s a Drávától nyugotra terülő pannoniai nagy síkságot , s ebben azt a tért választották, melyet az akkor Netádnak nevezett kis patak hasított, melynek mai nevét nem ismerjük [1]). Olyan barbár tolmácsra volt szükség, mint a góth Jornandes, hogy maga is érezze s könyve lapjain elénk tüntethesse ez egymás ellenségeivé vált világpusztítók szenvedélyeit, s visszaadhassa e halálos küzdelem nagyszerűségét, mely a rómaiak szemei előtt, római területen, mintegy gladiatori viadal gyanánt föltárult. "Képzeljen az ember, mond, egy testet, melynek fejét levágták, s melynek tagjai, többé köz kormánynak nem engedelmeskedve, egymással őrült harczra kelnek: éppen így lehetett látni, mint marczangolták egymást az erős nemzetek, melyek soha emberökre nem akadtak, csak mikor egymás ellen fordultak [2])." S azután csaknem oly vad lelkesültségre ragadtatva mint a kép melyet, melyet festeni fogott, így kiált föl:

"Igazán bámulatos lehetett látni a dühös góthokat karddal viaskodva, a gepidát amint sebeibe tördeli a nyilat, mely megsebzette, a gyalog küzdő svévet, a húnt a mint nyilait szórja, az alánt a mint nehéz fegyverzetű hadait sorakoztatja, a herult a mint könnyű gyalogságával rohamra száll... [3])." Több csatát vívtak, egyik véreng-zőbb volt a másiknál, s a szerencse a húnoknak látszott

[1]) Bellum committitur in Pannonia, juxta flumen cui nomen est Netad. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Dividuntur regna cum populis, fiuntque ex uno corpore membra diversa, nec quae unius passioni compaterentur, sed quae exciso capite invicem insanirent... Quae nunquam contra se pares invenerant, nisi ipsae mutuis se vulneribus sauciantes, se ipsas discerperent fortissimae nationes. Ugyanő u.o.

[3]) Nam ibi admirandum reor fuisse spectaculum, ubi cernere erat cunctis pugnantem Gothum ense furentem, Gepidam in vulnere suorum cuncta tela frangentem, Suevum pede, Hunnum sagitta praesumere, Alanum gravi, Herulum levi armatura aciem instruere. Ugyanő u.o.

kedvezni, midőn egyszerre a koczka a gepidák javára fordult. Ázsia fiai negyvenezer halottat hagytak a csatatéren; ezek közt volt Ellákh is, ki csak akkor esett el, mikor már a földet maga körött ellenségei tetemeivel borította. "Ellákh oly vitézül esett el, mondja még Jornandes is nyers de erőteljes styljében, hogy atyja, ha él, ilyen dicső halált óhajtott volna [1]." Ekkor testvérei futásnak eredve visszavonultak a Dunán, és a gepidáktól nyomon őzetve a folyó torkolatához és a Pontus melléki síkságra húzódtak, hol magokat elsánczolták. Így lőn széttörve a húnok birodalma, melyről pillanatig azt lehetett hinni, hogy a világ fog neki hódolni. Ardarikh a Tisza síkját elfoglalván, sátrát Hunnia szívében Attila székhelyén ütötte föl [2]. A gepidák királyát valóban jobban is megillette mint a többieket régi uraik gazdag zsákmányának legjava; ő kezdte a háborút s ő döntötte el a győzelmet [3].

A Duna mintegy ötszáz mérföldnyi folyása közben több medenczére oszlik, melyeket medrének összeszorulásai képeznek, melyeken keresztül nyúlnak egymás után a Nori és a Juri Alpok, a Szudeth és Kárpát hegységek és a Haemus ágazatai. E medenczék egyike vizszíne alacsonyabb lévén a másikénál, minegy ugyan annyi lépcsők, melyeken a völgy vizei leszállnak, hogy a Fekete tengerbe ömöljenek. Mindegyiknek megvan a maga saját ábrázata, körületét hegységek, határait sebes vagy mély folyók jelzik; többnyire még saját népségök is, szóval mindenök van, a mi egy külön vidéket alkot. A két

---

[1]) Nam post multas hostium caedes, sic viriliter eum constat peremptum, ut tam gloriosum superstes pater optasset interitum. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Gepidae Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes, totius Daciae fines, velut victores, potiti... Ugyanő u.o.

[3]) Itt Thierry jegyzetében az olvasót a Függelék V. számú jegyzetére utasítja, melyet azonbanott híjában keresünk. A ford.

utolsó vízmedencze területe az, melyen e történelem főbb eseményei lefolyandók.

A mint a folyó az esztergomi szorulatokból, melyeket a nyugoti Kárpátok és a styriai Álpok közeledése képez, kiér, pályája közepére jutva ugy tetszik mintha megállapodnék, meggondolná magát s megpihentetné habjait, mielőtt legutolsó szorosa zuhatagján alá zúdítaná. Ettől fogva két sík közt folydogál, melyeket Európa legkiterjedtebb síkjai közzé sorozhatni: jobbra a pannoniai sík, mely keletről nyugotra nyúlik s melyet a Nori és Juri Álpok és a Dinári Álpok egy ága szegnek bé; balra a dáciai sík terül, melyet a Kárpátok félkör alakú láncza foglal bé egészen a folyó partjaiig. Pannonia, mely a Dráva és a Száva fölött uralkodik, Italiát és éjszaki Görögországot fenyegeti; míg Dacia oldalvást két roppant hegytömeggel, melyek két szélén mintegy két fellegvár gyanánt emelkednek, éjszakra és keletre azokon a téreken uralkodik, melyeket akkor is ma is a szláv faj bírt és bír, kiknek e térek mint látszik ősi örökségök. Midőn a folyó áttört zuhatagjain, hol Duna nevét a görögöknél elvesztette s a helyett Isten nevet kapott, balra lapályos és mocsáros síkokon terjeszkedik szét. A Fekete tengertől alig néhány mérföldre irányától daczosan elfordul délről éjszakra; azután torkolata felé visszatér eredeti irányába nyugotról keletre, keskeny félszigetet alkotva medre és a tenger közt. A Haemus hegylánczát, mely a völgyet dél felől elzárja, hét szoros metszi át, melyek nagyobb része függőlegesen eső keskeny völgyekkel, a legnyugotibb az Isker széles és tárt völgyével, vannak a Dunával közlekedésben. A vidék a Haemus csúcsaitól fogva lépcsőzetesen száll alá a nagy folyóig, mely e hegység legutolsó lejtjeit mossa. A folyón innen s a Fekete tenger hosszában részint termékeny síkok, részint pusztaságok terülnek, melyek egymást hellyel közzel váltogatják s csak az

Ural és a Kaukáz hegylánczok lábainál enyésznek el.

Ez a föld mely azon korban, melyek történelmével foglalkozunk, nagy részben a keleti római birodalomtól függött, előbb igen különböző uralmakat látott egymásra következni. E különféle államokról némi részletes tudósítások a következendő események elbeszélésének világositására fognak szolgálni.

Ezt a tért először illyr vagy thrák nemzetekkel látjuk népesitve, kikre később több Galliából kibujdosodott néprajz telepedett. A gall nemzetek nyugotra a Duna mind két partján és a Noricumi és Pannoniai Álpok lejtőin laktak [1]). A Bohemia és Bavaria nevek [2]) maig is föntartják némi nyomát annak, hogy e két vidéket hajdana kelt-bojok foglalták el, s a karnok, kik nevüket a krajnai Álpok csoportjára adták, a tauriskok és scordiskok, kik távolabb keletre a Scodrus hegy körött telepedtek le, a görög és római történelemben azon kalandos szellem által tették magokat hiressé, mely a kimber-gall fajt mindig megkülömböztette. Ezek a dunai gallok voltak azok, kik a toulouse-i tectoságokkal szövetkezve a delphii templomot kirabolták, Kis Ázsiát meghóditották, s Phrygiában a gall-görögök hirek királyságát alapitották [3]);ezek voltak azok, a kik egyszer Nagy-Sándornak azt felelték, hogy nem félnek semmitől, hanem ha az ég rájok talál szakadni [4]). A pannoniaiak, és mocsiaiak, a galloknál még vadabb nemzetek, egy magok lakták a keleti részt a Duna és Haemus közt. A germánok előnyomulása nyugoton s a rómaiak hóditásai délen lassan lassan összébb

---

[1]) Vesd össze erre nézve "Histoire des Gaulois" czímű munkámat I. köt. 1. és 4. fej.

[2]) Boiohaemum (bojok laka). - Boioarii, Boiobarii, Boio-warii.

[3]) Histoire des Gaulois I. köt. 4. és 5. fej.

[4]) Εξεσθαι (τον βασιλ) τι μαλισ ειη ο φοβοιντο; αντονξ δε αποχξινατθαι ονδενα, ει μη αςα ο ονξανοξ αντοιξ επιπεδοι.

Strabo VII. 301. l.

szoritották e fajok birtokait, melyek utoljára a római egységben enyésztek el.

Évszámitásunk első századának vége felé, egy a Kárpátok nagy sikján alapitott barbár birodalom, a dákok birodalma, akarta elvitatni a római birodalomtól a Duna birtokát: de Trajanus Dáciát fegyverrel megtörte s provinciává változtatta [1]). Ekkor a római világ minden szegletéből, de kivált Itáliából, egy egész nép szorgalmas és vállalkozó gyarmatost lehetett ide tódulva látni, kik egyik kezökben karddal, másikban kapával megmivelték és meghóditották Dácián kivül a Kárpátok és a Fekete tenger közt fekvő roppant sikságot is, és előőrsül szolgáltak az ázsiai nemzetek s később a góthok berohanásai ellen. Miután a védelem szüksége Aurelianus császár kényszeritette, hogy a római határszélt a Dunához visszavigye, a daco-román gyarmatosoknak menedékhelyet nyitott a folyó jobb partján egy Moesiától elválasztott tartományi területben, s némi fájdalmas érzéssel erre ruházta Dacia nevet [2]): azonban a Dunántúli gyarmatosok nagy része vonatkodott elhagyni a tartományt. Ezek ellenálltak amit birtak, a góth nemzeteknek, melyeket a Dniester partiról a Duna felé nyomultak. Midőn a góthok a Kárpátok uraivá lettek, a római gyartmatok elszánták magokat ezen uralom alatt élni, mely kimélte bennök a mesterségeket, melyekhez nem értett, és a mezei munkát, melyet megvetett. Később Daciával együtt a góthok kezéből a góthok legyőzői a hunok kezébe kerültek, s Attila alattvalóivá lettek. Attila után más

---

[1]) Daces autem sub imperio suo Trajanus, eorum rege devicto, et terras ultra Danubium ... in provinciam redegit. Jornandes, De temporum successione 11. fej.

[2]) Daciam a Trajano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri; abductosque ex ea populos in Moesiam collocavit, appellavitque suam Daciam. Vopiscus, in Aureliano. Lásd : Scriptores Historiae Augustae.

barbár uralmak birták őket s mindig megkimélték bennök az iparkodó népet, melynek munkájából hasznot huztak. Igy történt,hogy tizenhét századot átéltek, az időre bizva, hogy uraikat elseperje, s átörökitve a minden fajta barbarok között régi polgárisultságuk maradványait, nyelvöket, mely a latin leánya, és gyakran nemes és szép arczkifejezésöket, mely az itáliai fajok jellegére emlékeztet. Szomszédaik a szlávok vlakh vagy vlokh (oláh) neven nevezték őket, mely szóban némelyek a welsch nevet [1]) hiszen fölismerhetőnek, mellyel nevezték a germánok a római népségeket általában: ők magok azonban nem ismernek és sohasem ismertek el nemzeti nevökül mást, mint a rumun, vagy rumán, azaz római nevet.

A római Pannonia és a Moesia, ez egészen katonai tartományok, azok voltak keleti Európára nézve, a mi Gallia nyugotra nézve , t.i. a birodalom védbástyái . Ezek fedezték Itália egyik kapuját és az egész Görögországot két védelmi vonalánál, a Dunánál és a Haemus hegyláncznál; fontosságuk csak növekedett midön Róma magának a Bosporusnál egy testvért adott, s igy két császárt kell védelmezniök. Bár Görögországnál gyakori viszonyban álltak, s Konstantinápolyhoz közel estek, polgárisultságukban, mely a táborok tüzhelyeinél fejlődött, mindig maradt bizonyos nyereség, de megmaradt benne a katonai erkölcs becsületessége is. E tartományok voltak a III-ik IV-ik században a legiók és a legiók által a Caesarok veteményes kertjei. A korszak nagy császárjai közt kevés van, ki nem illyr volt volna. Claudius Gothicus a Haemus lábánál, Probus Sirmiumban, Aurelianus

[1]) Welsch, Welsh, Wallici, Gallici, e név nem más mint őseink, a gallok neve, kiknek számtalan rajai népesítették nyugot oly nagy részét. Egyébiránt a gall-rómaiak voltak a IV-dik és V-dik században utolsó képviselői a régi római hatalomnak.

az e várossal szomszéd mezőségen született: Diocletianus dalmata, s tiszttársa Maximinus Hercules pannoniai volt. Galerius a pásztor botot Moesia hegyeiben viselte, mielőtt Julius Caesar kardját kezébe vette. Naissus, a mai Nissa. azzal dicsekedett, hogy Constantinus születésének tanuja volt, s I. Valentinianusnak, ennek a kevély rómainak, kit dühében a guta ütött meg, midőn a quádok követeit illetlenül hallotta beszélni a birodalomról [1]), bölcsője Sabaria városában volt. Azon korban, melyben e történelem eseményei lefolynak, Pannonia nem volt még annyira kimerülve, hogy kitünő férfiakat, akár császárokat, akár tábornokokat, ne birt volna szolgáltatni; csak imént adta a császári trónra Marcianust, és utódját Leót, s nem sokára adandó volt arra Justinianust. Aëtius, Attila legyőzője, eredetét Durostorumból, a mai Silistria városából vette, mig Alarikh, Róma legyőzője, a Duna torkolatánál, a góthoknál Peuce szigetében látott világot, Attila fiai a Duna bal partján születtek. Róma nagy ellenségei és nagy védői tehát e földről kerültek, hol római és barbár egymással surlódott s gyakran ugyanazon barázdát mivelte. E föld mindig csaták mezeje volt; E volt az a hely, a hová az ősi hitrege Mars isten bölcsőjét helyezte.

Ezen tartományok fontosságához méltó nagy városok területek a Duna partján s lépcsőzetesen a folyó és a hegylánczok közt, melyek a Duna völgyét elzárják. Majd mind megvolt erősitve, s mindegyikkel mint hadmüveleti központtal, elsánczolt táborhelyek, kastélyok, egyes tornyok, karózattal erősitett sánctelepek vagy árkok voltak összeköttetésben a szerint elosztva, a mint a hely fekvése kivánta. E védmüvek közzül sok viselte a Trajanus nevét, mely nem kevésbé volt népszerü a Duna

[1]) Ammianus Marcellinus XXX. 6. - Aurelius Victor, Epist. 45. - Has. Histoire de la Gaule sous l'administration romaine. III. köt. 8. fej. - Sabaria városa, a mai Szombathely, a Dunán túl feküdt, a mai Vas vármegyében. Schönwiesner, Antiquitates et Hist. Sabariensis. Pestini. 1791.

völgyében, mint Julius Caesaré Galliában. A rómaiak, e szint oly ügyes mérnökök mint nagy tábornokok, oly jól ki tudták választani telepeik helyét, hogy a hadtudományban a mai találmányok által behozott forradalom daczára itt a védelem általános rendszerének ugyan annak kellett maradni. Az igaz hogy Sirmium, Pannonia fő erőssége és fővárosa, eltünt a Száva medre mellől, mely oldalát mosta; de Belgrád ugyanazon területen fekszik a hol Singidunum, a római közép-dunai hajóhad állomása, s Zimony Taurunum helyén állt szemben Singudunummal. Szendrő a Morava beszakadásánál Margus városa e vidékeknek a rómaiak korabeli nagy vásárhelye, területén állt, s a régi Bononiát, mely mint neve mutatja gallok építménye, ma Viddin képviseli.

Az ázsiai népek rohamainak kitett Al-Dunánál halmozták össze főképpen a rómaiak védműveiket. Minthogy a Haemust, mely a Dunával párhuzamosan vonul, mint már mondám hét hegyszoros metszette át, melyek Moesia és éjszaki Görögország közt közlekedési vonalokul szolgáltak, a rómaiak a folyó jobb partján [1])

Bononiától Durostorumig a hét hegyszorosnak megfelelő hét nagy várost építettek, úgy hogy a Haemus mindegyik átjárása úgy szólván el volt zárva éjszak felől egy egy dunamelléki erősség által. Transmarica [2]), Sexaginta-Prisca [3]), Novae [4]), Nicopolis, Ratiaria, mely a dunai hajóhad egy osztályának s egy fegyvergyárnak volt telephelye, s más városok is még e védelmi rendszer számításainak köszönhetik eredetöket. A Duna és Fekete tenger közé szorult félsziget, a Kis-Scythiának nevezett tartomány [5]),

[1]) Az eredetiben bizonyosan csak elnézésből áll bal part (la rive gauche) a helyes jobb part helyett.

[2]) Ma Turtukai.

[3]) Ma Ruscsuk.

[4]) Ma Sistova.

[5]) Ez a mai Dobrudzsa.

körületén számos erősséggel volt megrakva, s délről egy sánczal volt elzárva, mely maig is áll és Trajanus nevét viseli. Ilyen állapotban voltak a dunai tartományok a góthok 375-diki és a húnok berohanása előtt, mely csak nem szakadatlanul tartott Attila egész uralkodása alatt. Attila volt e vidékek nagy rombolója, hol gyászosan népszerű neve minden rommal egybekötve maradt mint Trajanusé minden építménnyel. Justinianus dicsőséget keresett benne, hogy a tartomány romjait, mely saját hona volt, megépítse; de azon pillanatban, midőn elbeszélésünk kezdődik, a belföld városai nagyobb részint csupa romhalmazok voltak s a dunai védhegyek, csak nem mind lerombolt falakkal, a barbarok átkelése ellenében csak gyenge akadályt vethettek.

A véres netádi csata után a győztesek is csaknem oly zavarban találták magokat mint a legyőzöttek: nem tudták, hova legyenek. Nejeik, gyermekeik, öregeik, nyájaik követték a germán harczosokat Pannoniába; egész nemzetek várták szekérváraikban a szerencse koczkájának utolsó fordulatát. Nem volt többé hazájok: visszamenjenek -é, hogy még több fáradalmat és veszélyt álljanak ki visszafoglalni a tartományokat melyeket odahagytak, s melyeket talán most már mások bírnak? Okosabbnak tetszett előttök ott maradni, a hol voltak.

A gepidák a Kárpátok nagy síkján, a Trajanus régi Daciáján s Attila Hunniáján foglaltak örökséget, és senki sem jelentkezett, hogy elvitassa tőlük az elsőség jogot, melyet oly méltán megérdemeltek. Az ostrogóthok Pannoniát éppen nekik valónak találván, Sirmiumtól fogva Bécsig elfoglalták, és birtokaik határaivá Felső-Moesiát, Dalmatiát és Noricumot szabták. Minthogy három király alatt három törzscsoportot képeztek, az országot három részre osztották: Theodemir legnyugotabbra telepedett meg Bécs fölött és a Pelsod tava, a mai

Fertő környékén [1]); Valemir a keleti részt kapta, melynek határát a Száva képezte, melyet a góthok medre mélységéért és medre sötét szinéért Fekete viznek neveztek el [2]); Videmir a kettő között ütött tanyát. Ez osztályban, Valemirre, mint a három király leghatalmasbikára s a nemzet képviselőjére volt bizva, hogy őrizze a keleti határszélt, mely a római birodalmat érintette.

A történelem azt mondja, hogy az ostrogóthok e területek átengedését Marcianus császártól kérték, ki ebbe szivesen bele egyezett [3]); de sokkal hihetőbb, hogy a császár megegyezése csak a birtokba vétel után történt. De bár mint történt is, az ostrogóthok a császári kormánytól vendég és szövetséges czimet kaptak, részöktől minden kötelességnek alája vetvén magokat, a mi e czimmel járt, példáúl; hogy a birodalomnak katonai illetéket szolgáltatnak, hogy megegyezése nélkül háborút nem kezdenek s békét nem kötnek, hogy a birodalom barátjainak barátjai, ellenségeinek lesznek, hogy területét és a szállásaik közepett eső római városokat tiszteletben tartják; minthogy az efféle szerződésekben mindig ki voltak kötve a városok s különösen az erősitett helyek, melyek a római őrsereg hatalmában maradtak. A barbár nép, a birodalom birtokaiba igy bebocsáttatva, ott kegyelmi czimen s vendégi jognál fogva lakott [4]); teljességgel nem örök átadás, kölcsön volt

---

[1]) Theodemir juxta lacum Pelsodis... Jornandes, De rebus Geticis 52. fej. - A földrajzírók nem egyeznek meg a Pelsod tava fekvése iránt; némelyek a Balatonnal zavarják össze, mások a mai Fertő tavában ismerik föl. Én ez utóbbi véleményt követtem, mely jobban egyezik Jornandes szövegével.

[2]) Valemir contra Scarniungam et Aquam Nigram fluvios manebat. Ugyanő u.o.

[3]) Venientesque multi per legatos suos ad solum Romanorum, et a principe tunc Marciano gratissime suscepti, distributas sedes, quas incolerent, accepere. Ugyanő u.o.

[4] Jure hospitii.

ez, melyet részére a római kormány adott. Még az ostrogóthok Pannoniába telepedtek, más germán nemzetek, melyek a háborúban szintén részt vévén magokat hasonlóan hazátlanul találták, herulok, rugok és svévek, a Duna mellett fölvonultak, s a folyó jobb partján terjeszkedtek el a Nori és Juli Álpok közt egész Italia határszéléig [1]). E mozgalmak láttára a lombárdok elhagyták a földet, melyet az Elbétől éjszakra birtak és Bohemiába vonultak, onnan fenyegetve a Duna völgyét, mint a többiek fenyegették az Etsch völgyét. Italia leendő hóditói igy sorakoztak egymás után az Álpokkal szembe, a rugok képezvén előhadukat, s a lombárdok utóhadukat.

Mi alatt Germania Dél-Európa felé egy lépést tett, a húnok szétszórt hordái a sikokon szedték össze magokat, melyek a Dunától éjszakra s a Fekete tengertől nyugotra terülnek. E sikokat, valamint a Dnieper- és Donmelléki pusztákat a többi nemzetek ugy tekintették, mint a húnok természetes hazáját és örökségét, minthogy csak nem egy százada volt, hogy őseik onnan a gót-hokat elűzték [2]). Ők magok is éppen igy igényelték, s a dunai alvidékének Hunnivár [3]) azaz: húnok vára, vagy védelme nevet adtak [4]). Attila fiain koránt sem látszott

[1]) Jornandes, e.h. 50. fej. - Procopius, De bello Gothico. - Vita S. Severi.

[2]) Ad proprias sedes remearunt. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[3]) Vár a magyar nyelvben maig is erősséget jelent, mint Temesvár, Ungvár a Temes és Ung folyó melletti erősség stb. Ez a szó melyet Jornandesben találunk, az egyetlen szó, mely a húnok nyelvéből fönmaradt. - "Quos tamen ille, quamvis cum paucis, excepit , diuque fatigatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danubii amnis fluenta praetermeant, quae lingva sua Hunnivar appellant." Jornandes e. h.

Szabó Károlytól vettem a következő észrevételt, mely e jegyzetet helyre igazítja: "A hún s illetőleg a magyar vár szón kívül még a vadon (Steppe) szó is fönmaradt a IV-dik században élt Stephanus Byzantinus örmény iró munkáiban. E vadon szó eredeti változatlan értelmében maig is föntartotta magát a magyar nyelvben.

[4]) A rómaiak hasonlóan gondolkozva mondták éppen e folyóról, hogy az határszélök, limes romanus, limes imperii.

hogy vereségök miatt bátorságukat vesztették volna, sőt úgy tetszett, hogy igen is biztak magokban. A bal szerencse tanulságaira hallgatva félre tették viszályaikat s közösen működtek egy ujabb hadjárat előkészületein, melynek vissza kellett vinni a járom alá alattvalóikat, s helyre kellett állitni atyjok birodalmát: legalább efféle reménységök volt. Nagyravágyásukhoz a bosszú forró vágya csatlakozott valamennyi germán, de különösen az ostrogóthok ellen [1]); jóllehet ezek csak második sorban álltak a lázadás indítói közt. Az ostrogóthokon szándékoztak a dolgot kezdeni: erejök egyébiránt tekintélyes volt, ha tekintetbe vesszük, hogy a Káspi tenger és Volga melléki hún törzsek hozzájok, szerencsétlenségök mellett is, hivek maradtak.

A történelem igen hallgatag az Attila fiai személyeire vonatkozó tudósitások dolgában s leggyakrabban csak általános kifejezésekben s egybe foglalva emlékezik róluk. Mind a mellett is, az egykorú irókban szétszórt s mintegy elejtett egyes adatok segélyével összeszedhetjük némely alakok vonásait, s megkülönböztethetünk némely arczokat, melyek mintegy vázlatban rajzolódnak elénk. Ott látjuk legelsőbben Denghizikhet [2]), ki Ellák után leginkább hasonlit atyjához, vagy, helyesebben mondva, legkevesbbé különbözött atyjától. Nem mintha nem volt volna meg Denghizikben egy barbár hóditó sok tulajdona: vállalkozási szellem, vakmerőség, s egész a nyugalom lehetetlenségéit csigázott tevékenység; de hasztalan kereste volna az ember benne a lángész azon világát, mely Attilát, az alkalom szerint, vakmerő vagy türelmes emberré, könyörülten katonává vagy ravasz

[1]) Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Dengizich Attilae filius. Priscus, Excerpta Legat. 45. 46. l. - Nevét még a következő alakokban találjuk: Dinzigikh. Chron. Paschale. - Dinzio. Jornandes e.h. 51. fej. - Dinzic. Marcellini Comitis Chronicon. - Ez a két utolsó alak úgy látszik hogy családias kicsinyítő név volt.

politikussá tette, ki soha nem csaló előrelátással bonyolitotta a szövevényt, melyet kardjával volt ketté vágandó s ki végre még jobban ura volt magának mint másoknak. Denghizikh mellett s mintegy ellentétesül szemlélhetjük a fiatal Hernákhot, ki vele a családi tanácsban befolyásával versenyzett, e szelid békés jellemet, ki bátyjának mindenben ellentéte volt. A kik Attila történelmét olvasták, már ismerik e fiatal embert, a hóditó legkissebb fiát s kiváló szeretete tárgyát. Priscus történetiró, azon érdekes képben, melyet a hún király által a római követség részére, melynek ő is tagja volt, adott lakomáról hátra hagyott, Hernákhot még mint gyermeket mutatja be, atyja mellett ülve, ki csak akkor mosolyodik el, midőn e fiára tekint s gyönyörködik benne, hogy édesdeden arczúl csipkedi [1]). E kitünő szeretet okát megfejtette Priscus előtt a vendégek egyike: a jósok azt jövendölték a királynak, hogy ez a gyermek örökitendi nemzetségét, mely többi fiaiban kihalandó; Attila azért többet szeretett benne a fiúnál, úgy szerette mint nemzetsége egyetlen reményét [2]). Hernákh emberré válva valóban oly hajlamokkal tüntette ki magát, melyek nyugodt életet s hosszú családfát igérhettek, de a melyeket Attila aligha nézhetett volna kedvetlenség nélkül. Óvatos, magába zárkozó s minden erőszakos elhatározás ellensége volt. Úgy látszik hogy testvérei ketteje, vele egy azon anya gyermekei, gyöngéden szerették, és sorsához

---

[1]) Juniorem ex filiis introeuntum et adventantem, nomine Hernach, placidis et laetis oculis est intuitus, et eum gena traxit. Priscus Exc. Legat. 68. l. - Lásd föntebb: Attila történelme 4. fej.

[2]) Ego vero cum admirarer, Attilam reliquos suos liberos parvifacere, ad hunc solum animam adjicere, unus ex barbaris, qui prope me sedebat et latinae lingvae usum habebat, fide prius accepta, me nihil eorum, quae dicerentur, evulgaturum, dixit, vates Attilae vaticinatos esse, ejus genus, quod alioquin interiturum erat, ab hoc puero restauraturum iri. Priscus, Excerpta Legat 68. l.

kapcsolták magokat: ezek nevei Emnedzár és Uzindur [1]).

A királyi vérből, való húnok közt egy Gheism nevezető [2]) félgermánt is látunk föltünni, ki Attilának a gepidák királya Ardarikh hugától született fia volt azon korból, midőn Germania leghatalmasabb fejedelmei szerencséjöknek tartották, ha Attila ágyát törvényes nőkkel vagy ágyasokkal népesithették. Bizonyos körülmények, melyekről alább fogunk beszélni, Gheismot Gepidiába nagy bátyjához, kinek vazalljává lett, visszavezetvén, ennél fogva némi zavar fejlett ki eredetét illetőleg, úgy hogy a byzanti iroknál részint hún részint gepida gyanánt jelenik meg [3]). Ezek Attila azon fiai, kiket a történelem személyesen megismertet velünk. A magyar hagyomány még két másikat csatol hozzájok: Aladárt, ki a germán Krimhildtől, egy bajor herczeg leányától született, és Csabát, ki a hún királynak Honória herczeg asszonynyal, Nagy Theodosius unokájával, való házasságából származott [4]). Sem egyikről sem másikról nem mondhatjuk, hogy a történelem által el volnának ismerve. Mint első pillanatra sejthetjük. Aladárt, Krimhild fiát [5]), a közép kori magyarok az Attiláról szóló germán hősköltemények-ből kölcsönözték, s talán maga az Aladár név is csak Ardarikh nevének változéka, kit unoka öccsével összetéveszthettek. A mi Csabát illeti, ki igen fontos szerepet játszik a magyar hagyományokban ő a legnagyobb

---

[1]) Emnedzar et Uzindur consangvinei ejus ... Jornandes, De rebus Geticis 51. fej.

[2]) Giesmus, Γιεσμοξ. Theophanes, Chronogr. 185. l.

[3]) Ex Attilanis. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej. - E Gepaedibus suum genus trahens. Theophanes Chronogr. 185. l. - Ex genere Gepidarum derivatus. Anastasius 63. l.

[4]) Simonis de Kéza Chron. Hung. - S valamennyi más magyar író, kik a hagyomány szerint írtak.

[5]) Lásd alább, az Attila-mondákban, a germán hagyományokat.

hihetőség szerint egy nemzeti hősköltéménybe tartozik [1]), melynek töredékei mint látszik, e hagyományokban vannak föntartva. A keletiek képzelődése teljességgel nem akarta, hogy egy római császár leányának szerelme a hún királyra nézve eredmény nélkül maradjon; egybe kellett s maradékkal ajándékozta meg őket, nem gondolva azzal, hogy Honoriát anyja zárdába rekesztette, s hogy Attila soha nem követelte nejéül, csak mikor bizonyos volt felőle hogy meg nem kapja, s nem ügyelve végre a történelemre, mely azt bizonyitja, hogy a két szerelmes egymást soha sem látta.

Az új hadjárat előkészületeivel hihetőleg az egész 455-dik év eltelt. Következő tavaszszal a húnok dühösen tomboló vihar gyanánt nyomultak a Dunához. A római állomások parancsnokainak azt mondák, ne nyugtalankodjanak, minthogy nekik semmi bajuk a birodalommal mert czéljok csak az, hogy megszökött szolgáikat s nemzetök szökevényeit fölkeressék [2]). Igy nevezték az ostrogóthokat. A római őrségek, melyek a barbarok e viszályaitól távol akartak maradni, átkelésők ellen semmi akadályt sem vetettek. A mint csapataik a jobb partra, hihetőleg Trajanus hidja táján, átkeltek, nyugotra fordultak, s Száván áttörtek, és Valemir tanyáira rontottak. A támadás oly gyors volt, hogy az ostrogóth királynak nem volt ideje testvéreit értesitni, s a rohamot csupán saját törzse erejével kellett föntartania; de még is jól kivágta magát. Miután maga után vonta a hún lovasságot s azt a Száva mocsárain keresztül hurczolva elfárasztotta, ő lépett föl mint támadó fél s tökéletes vereségre juttatta. El lehetett ekkor ismerni, hogy a góth gyalogság, mely be volt gyakorolva hogy helyét

---

[1]) Lásd a magyar hagyományokat.

[2]) Contingit ut Attilae filii contra Gothos quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia persequentes, venirent. Jornandes, e.h. 50. fej.

meg állva s a régi római legiók módjára harczoljon, melyeknek harczmodorát ösztönszerűleg látszott követni, mennyivel többet ért e rendezetlen és fegyelmezetlen keleti lovasságnál. Csapatik, a mint egymásra visszatorlódtak, szétbomlottak, s futásokban mindaddig meg sem állottak, mig Hunnivárt magok és ellenségeik között nem tudták [1]). Valemir ekkor testvéreikhez kettős tudósitást intézhetett, veszedelméről és megszabadulásáról. A történetirók beszélik, hogy azon pillanatban, a mint a góth követ a Pelsod tó partjára Theodemir szállására ért, az ország örömben volt, s az ünnepélyesen földiszitett palota zajos zenétől viszhangzott. Éppen azon éjjel született fia Theodemirnek kedves ágyasától Ereliévától [2]), s minthogy a két testvér egymást gyöngéden szerette, osztozott egymás örömében. A fiú, ki csak imént jött világra, nem más volt, mint Nagy Theodorikh.

Attila fiainak önbizalma e második vereséget nem állotta ki. Kénytelenek lévén elismerni, hogy atyjok hatalma, melynek oly rosz őrei voltak, örökre kicsúszott kezeikből, s hogy Attila birodalma oda van, fölhagytak minden vállalattal, melynek az lett volna czélja, hogy azt helyre állitsák. Megegyeztek egymással, hogy szétválnak, vagy legalább mindegyiköknek szabadságot adnak, hogy a maga útján járjon. A nagyobb rész arra szavazott, hogz kövesse az ősi szokásokat s folytassa a pusztai életet a Dunától éjszakra s a Fekete tenger hosszában terülő sikokon; ezek Denghizikhhez csatlakoztak, ki mindnyájok közt legerélyesebb volt. Akadtak köztök,

---

[1]) Diu fatigatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danubii amnis fluenta praetermeant, quae lingva sua Hunnivar appellant. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Nuntius veniens felicius in domo Theodemiri repperit gaudium; ipso siquidem die Theodoricus ejus filius, quamvis de Erelieva concubina bonae tamen spei puerulus, natus erat. Ugyanő u.o.

bár kissebb számmal, kiknek tetszett megkisérteni a telepűlt életet s elhagyni a pusztai tanyázást; ezek úgy gondolkoztak, mi Attila fiaitól igen különös lehetett, hogy a római kormány alá vetik magokat, hogy tőle földet kapjanak, melyet miveljenek. Itt Hernákh tünik föl előttünk, mint ezen határozat inditója vagy legalább azok legtekintélyesbike, kik e határozatot végre hajtották. A római kormány e nyilatkozatokat talán jobban fogadta mint a húnok tőle várták volna. Hernákh szabadságot kapott, hogy telepedjék Kis-Scythia tartományba [1]); hol szállását az éjszaki részén a Duna torkolata körül jelölték ki, azon mocsáros lapályokon, melyet a háború néptelenné tett. Miután megesküdt, hogy mind azon kötelességeket teljesiti, melyek a birodalom vendége és szövetségese czimével jártak, törzsét a római lövészek tőszomszédságába az egykor atyja által legfegyverzett erősségek körött telepitte meg, melyeket most védelmezni igérkezett, még saját faja ellen is.

Hernákh megtelepedte maga után vonta az alán király Kandax és kicsiny népe települését is, kik, úgy látszik, Attila legifjabb fia felsősége alatt állottak [2]). Ezeket ugyanazon föltételek alatt fogadták be, mint őt magát, s Kis-Scythia déli fönsikjára, a Trajanus árka mellé, egy részben Alsó-Moesiába [3]), a Duna közelében, Carsus [4]) és Durostorum [5]) várai körébe telepitették.

Kandaxhoz némi germán csapatok a scyr nemzetből és satagar húnok is csatlakoztak; kiket hihetőleg bent a moeso-góthok éjszaki határán gyarmatositottak. Nem

[1]) Quidam ex Hunnis in parte Illyrici sedes sibi datas coluere...se in Romaniam dederunt. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

[2]) Hernach, junior Attilae filius, cum sius in extremo minoris Scythiae sedes delegit. Ugyanő u.o.

[3]) Caeteri Alanorum, cum duce suo nomine Candax, Scythiam minorem inferioremque Moesiam accepere. Ugyanő u.o.

[4]) Ma Hirsova.

[5]) Ma Silistria.

sokára tekintélyesebb kivándorló csapat érkezett Hernákh két testvére, Emnedzár és Uzindur vezérlete alatt, kik a család e megoszlása közben öccsüktől külön válni nem akartak. Ezek a parti Daciába érkezve az Uto és Oescus folyók partjait foglalták el a Dunába szakadásuk táján, s igy Novae [1]) és Nicopolis szomszédságába jutotak. Ha a római kormány nem adott is előlegesen engedélyt e birtokba vételre, azt utólag beleegyezése által szentesitette.

A mint egyszer a rés meg volt törve, más főnökök más törzsek tódultak be rajat versengve; valóságos berohanás volt ez, mond Jornandes, mely békés berohanás ellen a birodalom éppen nem tiltakozott [2]). Igy történt, hogy sarmaták, cemandrok, és húnok mentek telepedni a téres mezőségre egy akkor híres vár környékére, melyet Mars várának vagy mezejének neveztek, s mely a moesiai parton egy erős fekvéső pontra volt építve [3]). Más bevándorlókat, hihetőleg a legelszántabbakat, csoportonként szétosztottak Felső-Moesiában és Pannoniában, az ostrogóthok határai hosszában egészen a Nori Álpok aljáig. Ez utóbbi gyarmatosítás czélja világosan az volt, hogy szemmel tartsák a góthokat, a birodalom ezen állítólagos barátait, kik nem késtek azt nyugtalanítni: a gyűlöletet, mellyel az így szembeállított két faj egymás iránt viseltetett, a rómaiak a húnok jó magokviseletére és hűségére nézve biztosítéknak tekintették.

A birodalom midőn e telepedéseket területén előidézte vagy könnyítette, százados politikáját követte.

---

[1]) Ma Sistova.

[2]) Quod et libens tune annuit imperator, et usque nune ... domum est. Jornandes e.h. 50. fej.

[3]) Sauromatae vero, qous Sarmatas diximus, et Cemandri, et quidam et Hunnis... ad castrum Martenam sedes síbi datas coluere. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej. - Castrum Martena. - Campus Martius vagy Martis.

Konstantinápoly örökölte Róma elveit: szembe állítani a barbarokat a barbarokkal, támogatni a gyengébbet az erősebb ellen, hogy egyik a másikat megrontsa, s használni az ellenséget, melytől már nem lehetett tartani, korlát gyanánt, hogy föltartóztassa azt, a ki félelmetessé kezdte magát tenni.

II.fejezet.

Attila fiai ujra megtámadják az ostrogóthokat s vereséget vallanak. A római birodalomra ütnek. - Hormidák táborozása Moesiában. - Sardica megszállása. - A római lovassági tábornok árulása. - Hormidák visszavonulása. Sidonius Apollinaris rajza a húnokról. - Attila fiai Leó császártól kereskedelmi jogot kérnek Moesiában. - A császár ezt megtagadja. - Attila fiai megbosszankodnak; közösen tanácsot tartanak; Denghizikh háborút sürget, Hernákh a békét pártolja. - Denghizikh beüt a római területre. - Góth önykéntesek csatlakoznak hozzá. - A haemusi táborozás. A hún hadsereg egy hegyszorosba szorítva eleséget kér a rómaiaktól. A hún Khelkhál beszéde a húnok góth segédhadaihoz. - A húnok és a góthok egymással megütköznek. - Denghizikh uj hadjárata Moesiában; fogságba jut és megölik; fejét a konstantinápolyi circusban kitűzik. A szövetséges húnok római szokásokhoz alkalmazkodnak. - A fossaticius és sacro-monticius törzsek. - A húnok közzül került római tábornokok. Mivé lesznek Attila utódai. - Mundo, Gheism fia, kalandjai. - Elszökik a gepidák területéről és rablóvá lesz. - A tolvaj scamarok királyukká választják. - Hertában ostrom alá veszik; az ostrogóthok megszabadítják. Theodorikh vazalljává lesz. - Meghódol Justinianusnak. - Konstantinápolyban a circusi lázadás alkalmával Justinianusnak jó szolgálatot tesz. - A császár Illyria parancsnokává nevezi ki. - Salonai hős tettei; fiát Mauriciust elveszti. - Kétségbe esett vége. - A rómaiak szójátéka halálára.

462-535.

Attila fiainak és törzseinek elválása eleinte nem szakította szét sem a testvériség kötelékét a fejedelmek közt, sem a fajrokonságét a törzsek közt. A hunnivári hordákat és a Dnieper mellékieket, kik a pusztai életet folytatták, úgy tekintették, mint egy nemzeti testet, s

Denghizikh, ki ezeket kormányozta, ha nem is fönségi de legalább gyámsági és felsőségi joggal érezte magát fölruházva a külön vált csapatokkal szemben. A történelem két esetet említ, melyben a pusztai törzsek a megtelepedett törzsek fölötti pártfogóságukat fényesen gyakorolták. A 462-dik évben az ostrogóthok, megbosszankodván fölügyelőikre, kiket a birodalom ellenökben Pannoniába helyezett volt, hirtelen a satagár húnok területére rontottak, mindent raboltak, elhordták a termésöket, nyájaikat, s a római nép vendégeit mind egy lábig kiirtani fenyegetőztek [1]). Denghizikh e pusztításokról értesülvén, nagy sietve segítségére rohant honfiainak; négy pusztai törzs követte, az angiscirek, a bittugorok, a bardorok és ulzingurok. A Dunán ellenállás nélkül átkeltek, s az ostrogóth területre benyomulva megszállották Bassiana városát, a mai Szabácsot, e római helyet, melyet az ostrogóthok a szerződések ellen foglaltak el, s mely egyik védbástyája volt határszélöknek [2]). A város könnyen ellen állt az oly ellenségnek, mely nem értett a vívás mesterségéhez, s ellenállása időt engedett a góthoknak, hogy megérkezzenek.

Valemir valóban, mihelyt hírét vette Denghizikh ujabb berohanásának, otthagyta a satagarokat s ellene indult. Bassiana falai alatt nagy csata történt; a város föl lőn mentve, s a húnok, kiket bal sorsuk látszott üldözni valahányszor az ostrogóthokkal összetűztek, harmadszor is vereséget vallottak s rendetlenül vonultak vissza

[1]) Videntes Gothi non sibi sufficere ea, quae ab inperatore acciperent solatia ... ceperunt vicinas gentes circumquaque praedari, primo contra Satagas, qui interiorem Pannoniam possidebant; arma moventes ... Jornandes, De rebus 52. fej. - Satagae, Satagarii.

[2]) Quod ubi rex Hunnorum Dinzio, filius Attilae, cognovisset, collectis secum, qui adhuc videbantur, quamvis pauci, ejus tamen sub imperio remansisse, Ulzingures, Angisciros, Bittugores, Bardores, veniens ad Bassianam Pannoniae civitatem, eamque circumvallans, fines ejus cepit praedari. Jornandes e.h. 53.fej.

a Duna bal partjára [1]).

Négy év múlva, 446-ban, a rómaiakkal volt a húnoknak ügyök csaknem hasonló okon. Történt hogy a szövetségesekül Moesiába Attila fiai kiséretében befogadott szláv népecskék egyike megunván uj állapotját s vissza vágyván a puszták szabadságába, elhagyta volt tanyáit s vissza indult a Duna felé; azonban a római tisztek ezt szökésnek magyarázva erővel visszatartották őket. A pusztai húnok becsületökbe vágó dolognak tekintették föntartani e nép szabadságát, mely, mint mondák, nem szűnt meg alattvalójuk lenni, s követelték a római parancsnoktól, hogy eressze szabadon a sarmatákat. Ezen követelésök eredmény nélkül maradván, csakhamar egy hún hadsereg vonult be Hunnivárba; ezt nem Denghizikh hanem Hormidák, a húnok egyik tekintélyes főnöke s talán épen Attila fia, vezérelte [2]). Ez éppen a tél derekán történt, s oly kemény hideg volt, hogy a Duna fenekig fagyva a legterhesebb szekereket is megbirta. Hormidák a jegen vitte át lovasságát s társzekereit, melyek a nomád tábort a hadjáratra követték [3]). A barbarok pusztító sáska sereg gyanánt borították el a parti Daciát,

---

[1]) Gothi ... expeditionem solventes, quqm contra Satagas collegerant, in Hunnos convertunt, et sic eos suis a finibus inglorios pepulerunt. Jornandes, De rebus Geticis 53. fej.

[2]) Sed Scythicae vaga turba plagae, feritatis abundans,
Dira, rapax, vehemens, ipsis quoque gentibus illic
Barbara barbaricis, cujus dux Hormidac atque
Civis erat, cui tale solum, murique, genusque ...
Sidonius Apollinaris Paneg. Anthemii
II. ének 273. és köv. vers.

[3]) Instanti hiemali frigore amneque Danubii solite congelato, nam istius modi fluvius ita rigescit, ut in silicis modum vehat exercitum et plaustra. Jornandes, De rebus Geticis 53. fej.

..... Gens ista repente
Erumpens, solidumque rotis transvecta per Istrum
Venerat, et sectas inciderat orbita lymphas.
Sidonius Apollinaris, Panegyr. Anthemii
II. ének 269. és köv. v.

mindent rabolva s a zsákmányt szekereikre halmozva. Leo császár, ki e különféle népek, barátok és ellenségek s barbarnál barbarabbak közepett, e rablók kiverésére egy magához hasonló okos embert, Anthemius consult küldötte, ki később nyugoti császárrá lett. Ez egy ügyes hadi csellel Hormidákot a síkról, melyet elfoglalt, a sardicai hegyes vidékre csalta, hol lovassága nagy részben hasznavehetetlenné lett. Ekkor ő lett a támadó fél s kardjával az ellenséges hadseregnek úgy a veséje körül járt, hogy annak nem maradt más menedéke, mint magát Sardiciába vetni, melyet egy csapással kezére kerített, de a melyet a rómaiak csakhamar ostrom alá fogtak [1]).

A város melynek falait egykor Attila lerontotta, s mely legközelebb lőn helyre állítva, elég erős volt arra, hogy magát íly őrsereggel sokáig tarthassa, ha eleségben hijányt nem látott volna: de a hún őrsereg magával hozta az éhséget, s Hormidák csak hamar a legvégső szükségben látta magát. Társzekerei élelem és takarmány helyett, mik oly becsesek voltak volna előtte, roppant de haszontalan kincsekkel, a szerencsétlen tartományokból zsákmányolt metszett edényekkel, ritka szövetekkel, és sok arannyal voltak megrakva. Hormidák úgy gondolkozott, hogy ebből legalább a fölösleget maga megmentésére használja, s nem félt a tábornokhoz fordulni, ki Anthemius lovasságát vezérelte. A birodalom szolgálatában álló barbár volt-é ezen ember, mint oly sok római tábornok, hogy az ellenség oly könnyedén reménylhette, hogy megvásárolja? Magától ajánlkozott-é az árulásra s a húnok szekereiben fölhalmozott kincsek nem hozták-é kisértetbe kapzsiságát már előbb is, mint

---

[1]) Hanc tu directus per Dacica rura vagantem
Contra is, aggrederis, superas, includis, et ut te
Metato spatio castrorum Sardica vidit,
Obsidione premis.

Ugyanő u.o.

sem Hormidák maga megkisértette? Nem tudjuk: de azt tudjuk, hogy a hún főnök és a római tábornok közt gyalázatos alku jött létre. Megegyeztek, hogy bizonyos napon a húnok kivonulnak a városból és csatát ajánlanak a consulnak, hogy a lovassági parancsnok bele hagyja magát a bajba bonyolódni, azután elhagyja állomását s katonáival átmegy az ellenség oldala mellé. Ekkor a hún lovasság bekeritendi a legiokat, melyek oldala védtelen maradt, s rohammal csakhamar tönkre teendi.

Bár az árulást, mint látjuk, a tábornok ügyesen tervezte, meghiusította a katonák becsületessége. Azon pillanatban, midőn a két sereg, csatarendben állva, össze kezdett ütközni, a lovasság, mely a rómaiak egyik szárnyát képezte, főnöke jeladására csakugyan kanyarodást tett, azt hive hogy valami hadműveletet hajt végre; de midőn látta, hogy a tábornok a város felé tart s szökésről gyanakodott, azonnal fordított a kantárszáron, és visszanyargalt állomására a legiok oldala mellé. Ideje is volt, mert a hún lovasság már mozdulatát végre hajtotta s a legiok bomladozni kezdtek. A csata ekkor uj erővel ujra kezdődött, s Hormidák keményen vissza lett verve a városba. Más nap alkudozást kért. "A béke ára, válaszolá a consul, az áruló feje."

A főt habozás nélkül kiszolgáltatták. "Római birák itélete volt ez, mond az egykorú elbeszélő, melyet bar-

---

Sic denique factum est
Ut socius tum forte tuus, mox proditor, illis
Frustra terga daret, commissae tempore pugnae;
Qui jam cum fugeret, flexo pedo cornua nudans,
Tu stabas ancie solus; se sparsa fugaci
Expetiit ductore manus, te marte pedestri
Sudantem repetebat eques, tua signa secutus
Non te desertum sensit certamine miles.

Sidonius Apollinaris, Panegyr. Anthemii
II. ének 280. és köv. v.

barok hajtottak végre" [1]). Anthemius a barbarokkal megalkudva megmentette Sardicát a tökéletes lerombolástól. Hormidák és társai, eléggé csekély számban, podgyászok, s lovaik nélkül, csak nem félholtan keltek át a Dunán.

E rövid de érdekes háború előadása nem történetírótól szállott ránk; egy költőnél, a hires Sidonius Apollinarisnál találjuk, ki a nyugoti császárrá lett Anthemiusra dicsőitő éneket szerzett. Sidomius, a költők szokását követve, a mint a húnokat színpadra léptette, nem szalasztotta el az alkalmat, hogy képöket lerajzolja, s ezt azon hamis szép szellem minden keresettségével és tulzásával tette, mely kortársai ízlésének hizelgett, s melynek az igazat megvallva hirnevében nagy része volt. Mindemellett is Apollinarius, e köz ügyekben forgott tudományos férfiú, Avitus császár veje s később clermonti püspök, azon emberek között élt, kik e barbarokkal a római hadseregben harczoltak volt; ő maga is minden kétségen kívül látta volt őket Attila galliai berohanása alatt: a rajzot tehát, melyet rólok ad, úgy tekinthetjük, mint a melynek alapja, az erőltetett színezés alatt, mely eltorzítja, valóság. Ezt fölvéve, érdekes összehasonlítnunk a képet, melyet Sidonius Apollinaris 468-ban rajzolt, azzal a melyet Ammianus Marcellinus a 375-dik év táján, a húnok nyugotra érkezésének legelső benyomása alatt vázolt.

Ha e nép jellemének vadsága körülbelől száz év alatt, míg Európa szivében lakott, a legpolgárisultabb fajokkal való érintkezés által szelidülhetett is, ezen egymástól

---

[1]) Nam qui te fugit mandata morte peremptus,
Non tam victoris periit quam judicis ore.
..... Jussum subiit jam transfuga lethum
Atque peregrino cecidit tua victima ferro.
Sidonius Apollinaris, Panegyr. Anthemii
II. ének 297. és köv. v.

egy század távolában álló két kép összehasonlítása után annyit mégis elismerhetünk, hogy testalkati jellegében és erkölcseiben nevezetes változás nem történt. "Ez a borzasztó nemzet kegyetlen, telhetetlen, és kimondhatatlan vad, s barbarabb magoknál a barbaroknál. Teste és lelke irtózatot gerjeszt. E nemzetnél még a gyermekek ábrázatjára is, mely rendesen oly szelid, a borzalom bélyege van nyomva. Csúcsban végződő kerek tömeg, a homlok alatt két mély üreg, melyekben az ember a szemet alig találja, s aztán a pofacsontok közt egy idomtalan lapos dudorodás, im ez a húnok feje. A világosság alig bír e szűk rejtekekbe hatni, melyekben a szem azt mintha kerülné, és még is oly átható pillantások lövellnek ki e szemekből, melyek a legnagyobb távolságot is messze bejárják. Azt mondhatná az ember, hogy minél mélyebben fekszenek e szemek, mintegy két kút fenekén csillogó fénypontok, világuk annál erősebb [1]). Az orrczimpák laposságát a pólyák eszközlik, mellyekkel az újdonszülöttek ábrázatját leszorítják, hogy a sisak, az orrban akadályra nem találva, jobban oda álljon az arczhoz. Az anyai szeretetet így torzítja el s így képezi a háborúba a

---

[1]) Gens animis membrisque minax : ita vultibus ipsis
Inflantum suns horror inest. Consurgit in altum
Massa rotunda caput : geminis sub fronte cavernis
Visus adest oculis absentibus : arcta cerebri
In cameram vix ad refugos lux pervenit orbes,
Non tamen et clausos; nam fornice non spatioso
Magna vident spatia, et majoris luminis usum
Perspictua in puteis compensant puncta profundis.
Sidonius Apollinaris, Panegyr. Anthemii
II. ének 245 - 251. v.

gyermeket [1].... Többi testök szép; mellök tág, válluk széles, hasuk kicsiny, termetök a középszerűnél kissebb, ha gyalog vannak, s nagynak látszik ha lovon ülnek... Mihelyt a gyermek anyjától elválhatik, rögtön lóra ültetik, hogy gyenge tagjai jókor képződjenek azon gyakorlatokra, melyeket egész életén át folytatni fog. Vannak köztök nemzetek, melyek lóháton kóborognak, lóháton laknak [2]. A hún roppant íjával s hosszú nyílvesszeivel soha nem téveszti czélját; jaj annak a kit czélba vett, mert lövése halállal jár!"

A barbarok, kik mint gyermekek oly hirtelenek és állhatatlanok, könnyen elfelejtik a rosszat, melyet tettek, s szint oly könnyen elhitetik magokkal, hogy az okozott sérelem el van felejtve, mihelyt valami új érdekök vagy valami uj elöitéletök e feledséget elöttök kivánatossá teszi; igy történt, mint látjuk, Attila fiaival is.

---

[1]) Tum ne per malas exerescat fistula duplex,
Obtundit teneras circumdata fascia nares,
II.
Ut galeis cedant. Sic propter praelia natos
Maternus deformat amor, quia tensa genarum
Non interjecto fit latior area naso.

Sidonius Apollinaris, Panegyr. Anthemii
II. ének 253 - 247. vers.

Ebből az előadásból látjuk, hogy a húnok ujdon szülött gyermekeik fejein a torzítás két külön nemét gyakorolták. Az első az ábrázatot illette. Erősen megszorított vászonszalagokkat lapították le az ort és dülesztették ki a pofacsontokat. A második a koponyán ment végbe, melyet bizonyos kézfogással czukor süveg módjára elnyujtottak. Consurgit in arctum massa rotunda caput. - Egy külföldi tudós természetbúvár, ki anthropologiai kutatásai tárgyává az éjszak-europai népfajokat tette, megütközött azon eltorzított koponyák nagy számán, melyek a régi sírokból kerülnek oly vidékeken, melyeket hajdan a finn-hún nemzetek laktak. Engem tisztelt meg azzal, hogy e tárgyra nézve fölvilágosítást kért tőlem. Szerencsés vagyok oly határozott tudósítással szolgálhatni, mely a történelmi valószínűségek ellenvetésein fölül áll.

[2]) ..... Cornipedum tergo gens altera fertur,
Haec habitat.

Sidonius Apollinaris, Panegyr. Anthemii
II. ének 265. l.

A 467-dik évben úgy tünnek föl előttünk, mint a kik némi családi gyülésben egyesültek és azon kedvezésről tanácskoztak, melyet a római kormánytól akartak megnyerni, mintha az előző évben nem dúlták volna irgalmatlanul tartományait: a mit most sürgettek, a birodalommal való szabad kereskedés joga volt, hogy a határszéli római városokban legyenek meghatározva bizonyos vásárok, hol a húnok bevitt áruikat eladhassák s helyettök római árúkat vehessenek. Elhatározták, hogy ünnepélyes követséget indítsanak mindnyájok nevében Konstantinápolyba, hogy kérelmöket a császár elébe terjessze [1]). A római törvényhozás az idegen és római között való kereskedés jogából, jus commercii, kiváltságot csinált, melyet csak nagy elővigyázattal oly szomszédok részére adott meg, kiknek barátsága megpróbáltnak látszott; mert gyakran megesett, hogy a barbarok e joggal visszaélni igyekeztek. Olykor, a birodalom ellen tervezett háború előestéjén, a római vásárokra azért mentek, hogy magokat élelemmel és fegyverrel ellássák; olykor összebeszélve nagy számmal találkoztak a kereskedelmi helyeken, melyek rendesen katonai helyek is voltak, megrohanták a lakosokat, s kirabolták vagy árulás utján kezökre kerítették a várost. Attila több efféle csinyt hajtott végre vagy kisértett meg, melyek a római kormányt méltán bizalmatlanná, gyanakodóvá tették, s Attila egyik másik fiának harczvágya, valamint az izgalom, melyben törzseiket tartották, teljességgel nem volt alkalmas arra, hogy a tilalmat megszüntesse: és igy a követség nem vihetett haza egyebet, mint határozott visszautasítást nagyon világos szavakban [2]).

---

[1]) Ut omnibus omnino praeteritorum dissidiorum causis resecatis, pacem inirent : itaque Romani, ut olim erat in more positum, ad Istrum usque procedentes mercatum celebrarent, ex quo invicem ea, quae sibi opus essent, desumerent. Priscus, Exc. Legat. 44. l.

[2]) Ea quidem legatio re infecta rediit. Priscus u.o. 44.l.

E visszautasításra a hún fejedelmek magokon kivül lettek. Összegyűltek újra, hogy dühöket kifújják, s e tanácsban, mely a mint látszik igen zajos volt, a legerőszakosabb határozatok kerültek szőnyegre. Volt egy hadi párt, mely azt vitatta, hogy ilyen gyalázatot csak vérfürdővel lehet lemosni épen Konstantinápoly falai közt, s Denghizikh természetesen e párt megátalkodott szószólójává tette magát; de szemben találta magával Hernákhot, ki szint oly makacs védője volt a békés határozatoknak [1]). A béke mellett fölhozott egyéb védvek közt kiemelte "hogy az akatzirok, saragurok és a Kaukáz s a Káspi tenger mellett lakó más hún törzsek éppen e pillanatban hadjárattal vannak elfoglalva Persia szívében [2]). Nem őrültség volna-é, mondá, még más háborút is kezdenünk a birodalommal, s egész lelki örömmel vetni magunkat két ilyen ellenség karjai közzé?" Hernákh okoskodása világosan bizonyítja, hogy a hún nemzetek magokat folyvást úgy tekintették, mint egy azon nemzeti test tagjait, régi szövetségök egész kiterjedésében, a Káspi tengertől és a Kaukáztól fogva a Dunáig, sőt most egészen a Haemus aljáig. Attila ifjú fiának befolyása és józan okoskodása magával ragadta testvérei kissebb részét, hihetőleg mind azokat, a kik vele együtt a Dunától délre laktak s egyenesen a császár keze alatt érezték magokat; de Denghizikh erősen ellenszegült [3]), s kinyilatkoztatta, hogy ha cserbe hagynák, egy maga is folytatná s szerencsésen be tudná fejezni a háborút. Sérelme miatti bosszankodásába nem tudni miféle eszmét

[1]) Etenim Dengizikh ... bellum Romanis indici volebat ... Cui quidem apparatui Henakh repugnabat. Priscus, Exc. Legat. 45. l.

[2]) Nec enim bellum longius geri a patria expedire existimabat, quod Saraguri, Acatziris aliisque gentibus aggregati, in Persas exercitum duxerant. Ugyanő u.o.

[3]) Dengizikh bellum Romanis imferre et Istro potiri institit. Priscus, Exc. Legat. 46. l.

zavart Moesia és Thracia tartományok meghódításáról, sőt még azzal a reménnyel is kecsegtette magát, hogy a római birodalmat adófizetővé teendi. A mint elhatározása meg lőn állapítva, azonnal fegyverre szólította a Dniester és Dnieper melléki hordákat; csak hamar minden mozgásba jött a Fekete tenger lapályain, s Hunnivárban nem sokára egy hatalmas hadsereg előcsapata mutatkozott.

A római part kormányzója, az Al-Duna védelmére rendelt haderő főparancsnoka, egy Anagastus nevű elrómaiasodott góth volt, kinek atyja a birodalmat szolgálva esett el egy Attila ellen folytatott háborúban. E körülmény következtében Anagastus a hún király emléke s egész nemzetsége ellen gyűlölettel viseltetett, s ebből nem is csinált titkot. Nyugtalan lévén a mozgalmak miatt, melyeket Hunnivárban fejlődni látott, kérdést intézett Denghizikhez, mit jelent ez, van-é s miben van panasza a római kormány ellen? S miután Denghizikh feleletre sem méltatta, követelte tőle, nyilatkozzék határozottan, háborúra készül-é vagy nem [1]). Attila fia a nélkül hogy Anagastus kérdéseivel törődött volna, követeket indított Konstantinápolyba, hogy, mint mondá, egyenesen a császárral értekezzék [2]). A követség a császár elé vezettetvén, előadta a hún király sérelmeit: nem elégedett ez többé meg a rómaiakkal való kereskedéssel, föld kellett neki, mely magának és népének elegendő legyen, s hozzá még évi adó, hogy seregét fizethesse [3]). A kihez ez oly bosszantó követelések intéztettek, éppen az a Leó császár volt, kivel a hormidák

[1]) Per suos ex eo quaesivit an ea mente esset, ut acie decertare vellet. Ugyanő u. o.

[2]) Sed Dengizich Anagastum contemnens ... per legatos imperatori denuntiavit. Ugyanő u.o.

[3]) Se bellum illaturum, nisi sibi suisque terram, quam incolerent, et pecunias alendo exercitui .. subministraret. Priscus, Exc. Leg. 46. l.

elleni küzdelmekben találkoztunk, s kinek szilárd s egyszersmind igazságos jellemét a történelem magasztalva említi. Leó a barbaroknak hidegen azt felelte, "hogy ily kérelmeket csak barátjainak teljesített, hogy ha a húnok felsősége alá vetnék magokat, meglátná hogy mit lenne teendő; hogy mindenesetre örvendene, ha ellenséges szerepöket baráti és szövetségesi szereppel váltanák föl [1])." Denghizikh éppen nem is várt más feleletet Leótól, s követsége csak szembekötősdi volt, hogy a határszéli római parancsnokokat elaltassa. Mialatt gyanakodásaik ellenébe békés hajlamainak e bizonyságát vetette, módját ejtette, hogy a Dunán több ponton átkeljen, s töméntelen lovassága csakhamar a Duna jobb partján volt mind összpontosítva.

Alsó Moesia s a két Dácia lett dúlásai színhelye. A Haemus melléki vidék ekkor rabló csapatok tanyájául szolgált, kik a völgyekből, melyekben magokat elsánczolták, lecsapkodtak a sík földre, hogy azt megadóztassák. Ezek olyan góthok voltak, kik királyaiknak fölmondták az engedelmességet, hogy teljes függetlenségben s az egész világ romlására éljenek: egyébiránt harczhoz törődöttek s jól fegyverzettek lévén, nem egyszer mérkőztek meg a visszavitelökre kiküldött csapatokkal. Denghizikh maga mellé szólította őket, s mihelyt ezek derék gyalogságukat a hún lovassággal egyesítették, a háború azonnal oly arányt vett, mely a rómaiakat nyugtalanította. Három tábort állítottak a síkra több tekintélyes római tábornok vezérlete alatt, kik között volt Anagastus és a híres góth Aspar is, kinek köszönhette Leó a császári trónt. Utasításuk volt, hogy kerüljenek minden összeütközést nyilt téren, hogy az ellenséget jobbra balra hurczolva fárasszák el, főként pedig, hogy

[1]) Sibi enim pergratum et jucundum esse, si quando inimici in foedus societatemque transirent. Ugyanő u.o.

hegyes vidékekre csalják, hol számos lovassága inkább kárára válandik mint hasznára. Azon rendszer volt ez, melyet a múlt évben Hormidák csapatai ellen Anthemius alkalmazott, a legjobb rendszer e vitéz, de vigyázatlan tömegek megsemmisítésére, melyek sem élelmezésökről gondoskodni, sem csatavesztés után rendben visszavonulni nem tudtak. Denghizikh ki a vidéket nem ismerte, lassan lassan egy meredek és zárt völgy torkolatába csalogattatva, csak azon vette észre magát, hogy kelepczébe van kerítve s a rómaiaknak nem kell egyébre ügyelniök, csak hogy őt ott foglyul őrizzék [1]). A legiok veszély nélkül táborozva a szők völgy torkolatánál, csak nézték, mint mozgolódnak a húnok haszontalan s mint emésztik magokat szemeik láttára, mert nem volt semmijök, sem eleségök, sem takarmányuk, s a meredek sziklafalak, melyek közzé rekedtek, még a kilátást is elzárták előlök, hogy valaha e sírból menekülhessenek. Denghizikh érezte, hogy veszve van, s büszke nyakassága elhagyta. Követeket küldött a római táborba, kik ez alázatos izenetet vitték: hogy a húnok mindenre rá állnak, a mit tőlük kívánnak, föltéve hogy földet engednek részökre [2]). S midőn erre a római tábornokok azt feleték, hogy tudósítni fogják a császárt, a követek fölkiáltottak: "mi nem várhatunk, mondák a kétségbeesés hangján; nekünk eleség kell, vagy drágán adjuk el életünket, míg utolsó csepp vérünk el nem foly [3])." A tábornokok tanácsot tartottak, s tanakodásuk végeztével megígérték a húnoknak, hogy adnak nekik élelmet addig, míg a

[1]) Dueces romani in locum abruptum et concavum Gothos (Scythasque) inclusos obsederunt. Priscus, Exc. Legat. 44. l.

[2]) Ibi Scythae victuum inopia laborantes, Romanos missis legatis certiores fecerunt, se omnibus, quae statuerint, parituros. Priscus, Exc. Legat. 45. l.

[3]) Romani responderunt se ad imperatorem eorum postulata delaturos. At Scythae, propter famem quae eos premebat, transigere velle dixerunt, neque longiores moras ferre posse. Priscus, ExcLegat. 45.l.

császár nem tudatja velök akaratját: de tekintetbe véve, hogy maga a római tábor sem volt igen bőven ellátva, a tábornokok magoknak tartották fönn a jogot, hogy mindennap szabályozhassák az osztalékokat, melyeket a barbaroknak adhatnak, s hogy a kiosztásra a legiok élelmezéséről gondoskodó római tisztek által fölügyelhessenek. Ennélfogva ajánlották a húnoknak, hogy a római csapatok módjára oszoljanak föl kis csapatokra, hogy a római tisztek közöttök az élelem kiszolgáltatásában a szolgálati rend változtatása nélkül járhassanak el [1]). E módon, mint állíták, könnyebb lesz rendet tartani és gazdálkodni. Ez okok alatt más komolyabb czélok lappangottak, mint a következés le fogja leplezni.

A római hadsereg főtisztjei közt volt egy hún születésü barbár, ki azonban őszintén ragaszkodott a zászlóhoz, mely alatt nyerte rangját és vagyonát : Khelkhálnak hitták [2]). Őt jelelték ki egyik biztosnak Denghizikh táborába az eleség kiosztására ügyelni. Khelkhál, hún létére, értette s jól beszélte a góth nyelvet. A mint a táborba érkezett, módját találta, hogy a barbár sereg egyik osztálya mellé legyen alkalmazva, melyben góthok nagy számmal, húnok igen kevesen voltak. Legelső gondja volt maga köré gyüjteni e hadosztály különböző főnökeit [3]), kikhez ily előre átgondolt beszédet intézett: "Tökéletesen biztosithatlak benneteket, hogy a császár kivánságtok szerint földet fog adni számotokra; de azt kérdem, mi hasznotok lesz belöle? bizonyosan semmi sem, mert minden hasznot a húnok huznak majd belőle. A húnok, mint tudjátok, a munkát, kivált a mezei munkát

[1]) Alimenta praebituros polliciti sunt, si Scythae Romanorum multitudini proxime ad eorum morem ordinati accederent : facile enim fore singulis ordinum ductoribus ... Ugyanő u.o.

[2]) Χελχαλ - Chelchal vir genere Hunnus, qui secundum ab Aspare imperii gradum in eos, sub eo ordines ducebant, tenebat. Ugyanő u.o.

[3]) Cobortem obiens, in qua erant plures numero Gothi quam reliqui, accitis primoribus. Priscuc e.h.

megvetik; ti lesztek tehát a kik dolgoztok, a kik számukra arattok, a kik őket tápláljátok; ti az ő szolgáik lesztek s ők ezért kifosztanak benneteket. Beteljesedik rajtatok, a mi a farkas és bárány társaságával történt [1]). Volt oly idő, mikor őseitek, visszautasitván minden érintkezést, minden szerződést e néppel e határozatuk megtartására utódaikat is rettentő esküvel kötelezték, és gyermekeiknek meghagyták, hogy a húnok társaságát örökké kerűljék; s imre ti nem csak hogy szives örömest kiteszitek magatokat annak, hogy benneteket elnyomjanak és kifoszszanak, hanem, a mi még roszabb, megtagadjátok atyáitok szent esküvését [2]). Én a húnok közt születtem s ezt dicsőségemnek tartom, de elébbvaló előttem az igazság, mint a vérségi kötelék: ez az, a mi kötelességemmé teszi, hogy igy beszéljek előttetek. Gondolkozzatok rajta" [3]). A szerinte mint Khelkhál beszélt, gyuladt föl a góthok szivében a szégyen, a bosszú, a gyülölet, ingerültségöket alig alig birták tartóztatni. A mint távozott, az ingerültség dühösen kitört, kardot rántottak, s megrohanták a húnokat; A többi pontokon is hasonló vagy épen ellenkező értelmű jelenetek fejlődtek [4]), s Denghizikh tábora, vérben úszva, csakhamar roppant vágó hid gyanánt tünt föl. A római tábornokok csak ezt a pillanatot lesték. Ekkor csapataiknak jelt adnak, melyek

[1]) Terram quidem inperatorem ad inhabitandum daturum, quae non illis fructui et commodo futura esset, sed cujus utilitas ad solos Hunnos redundaret. Hos enim terrae cultum negligere, et luporum more bona Gothorum invadentes diripere , qui ipsi servorum conditione habiti ad victum illis comparandum laborare coacti forent. Priscus, Exc. Legat. 45.l.

[2]) Quamvis nullum nusquam foedus inter utramque gentem sancitum sit, et majores jurejurando eos obstrinxerint ut Hunnorum societatem fugerent ... Quare non tantum suis eos privari, sed etiam patria sacramenta negligere. Priscus e.h.

[3]) Se quidem genere Hunnum, quo maxime glorietur, sed aequitate motum haec illis dicere, ut quae facienda essent viderent. Priscus e.h.

[4]) Deinde quasi ex compacto caeteri conveniunt, et ingens pugna inter utramque gentem est commissa. Ugyanő u.o.

jó rendben a szorosba nyomúlnak, s a barbarokat nyilaikkal és dárdáikkal össze lövöldözik. Ezek, tévedésüket átlátva, igyekeztek volna egyesűlni, de hijában; a legiók kardja elbánt velök. A római hadseregen keresztűl törve csak egy kis csapat menekülhetett s juthatott el a Duna partjára: ezek közt volt Denghizikh is.

Következő tavaszszal a fáradhatatlan harczos uj hadsereggel ismét hadjáratra kelt, de most már a római tábornokok vigyáztak magokra. Anagastus, kit a gyűlölet találékonynyá tett, másodszor is tőrt vetett, melybe Denghizikh csakugyan bele rohant. Elfogták, megölték [1]) s levágott fejét Konstantinápolyba küldték, mialatt a megvert, szétszórt hún hordák visszahúzódtak, a mint tudtak, Hunnivárba. Az Anagastus izenetét vivő katona épen akkor érkezett a császári városba, midőn a fa szinkörben nagyszerő szekérversenyt tartottak. A hún kirlálynak a halál által eltorzitott s megcsúfitott fejét láncsára tőzve hordozták végig az utczákon és piaczokon, s azután a küzdtéren karó hegyébe tőzték, hogy a kiváncsiak bámulhassák [2]). Kelet Rómája nem titkolta örömét, melyet e halálon érzett: Denghizikh bizonyosan nem Attila, de Attila fia s e név árnyékba volt, mely még folyvást rémületet gerjesztett. Azért is büszkeséggel jegyezték be a krónikákba ezt a tudósitást, melyet ma is olvashatunk: "Leó császár uralkodásának tizenegyedik esztendejében hozták Konstantinápolyba Attila fia Dinghizikh fejét [3]):

Attila családja e legkitünőbb képviselőjének halála talán a legutolsó köteléket szakította el, mely e család

[1]) Dingizichus, Attilae filius, ab Anagasto magistro militum Thraciae caesus est. Chron. Paschale 323. l.

[2]) Cujus caput allatum est Constantinopolim, dum circenses agerentur, et per mediam urbis plateam traductum, et ad xylocircum delatum, paloque infixum est. Chron. Paschale 323. l.

[3]) ... His Coss. caput Denzicis Hunnorum regis, Attilae filii, Constantinopolim allatum est. Marcellini Comitis Chron. ad annum 469.

tagjait egybe tartotta, s Hunnivár törzseit viszályokba taszította, melyek közben hanyatlaniok kellett; a szövetséges húnok egybeköttetését azonban a római kormánnyal megszilárdította. Következése lett az is, hogy szélesítette a válaszfalat, melyet az életmód változása s a politikai állapot a megtelepedett és a pusztai törzsek között vont volt, s hogy mindinkább idegenekké tette egymáshoz ez ugyanazon fajú két töredékek. Valósággal e pillanattól kezdtek a pannoniai és moesiai hún gyarmatok, minden külső nyűgtől szabadulva, bátrabb léptekkel haladni a polgárisultság vagy legalább a római szokások azon utánzása felé, mely a rómaiság első lépcsőjét képezte [1]). Haladásukat lépésről lépésre, biztos jelek után, követhetjük a történelemben. Azonban faji egyéniségöket csak lassan vesztik el, s e század végén még tökéletesen hún népségeknek ismerték őket, viseletöknél, nyelvöknél s bizonyos gondosan fönntartott intézményeiknél fogva. Nemzeti főnökeik kormánya alatt állottak, kik a legtekintélyesebb törzseknél király nevet vettek föl, s ezen királyokat, kik a politikai és a háború általános ügyeiben a római tisztviselők alá voltak rendelve, rendesen a császár erősítette meg s olykor maga is tette. Jóllehet a törzsek általában megtartották saját neveiket, némely csoportok mégis latin neveket viseltek, melyeket vagy sajátságos rendeltetésöktől vagy telepeik helyi körűlményeitől kaptak. Ilyenek voltak a fossaticiusok [2]), kik, mint nevök mutatja, a fossatum, az árok vagy védsáncz egy részének őrségére voltak rendelve, és a sacromonticiusok, kik a legnagyobb hihetőség szerint az ugy nevezett Sacer Mons (szent hegy) fölött

[1]) E kor kifejezéseiben Romania, mint már megelőzőleg is láttuk, római birtokokat, romanitas római alattvalóságot, s mint a barbaries ellentéte, polgárisúltságot jelentett.

[2]) E quibus nunc usque Sacromontticii et Fossaticii dicuntur. Jornandes, De rebus Geticis 49. fej.

tanyáztak; ilyen volt még a Mars vára melletti gyarmat is, mely ez erősség környékét mívelte. Ezen részletek nagyobb részét Jornandesnek köszönjük; mi annyit jelent, hogy bizonyos nézpontból hitelességökhöz kétség nem férhet. Jornandes Moesiában született a kis moesogóth nép közt. Nagyatyja, Peria, jegyző vagy titoknok volt Kandax alán királynál, Hernákh vazalljánál és bajtársánál, atyja Alanowamuthis is hihetőleg ugyanezt a hivatalt viselte, melynek tisztében állt a barbár királyok levelezését a Duna mellett divatozó különféle nyelveken szerkeszteni; ő maga is, iskolázatlan létére, (a mint ezt maga mondja) nagyatyja pályáját követte, mielőtt a papi rendbe lépett volna [1]). Ily hivataloskodása alatt tökéletesen megismerkedett e kis királyságok minden belső és külső ügyeivel. Midőn tehát Jornandes velünk a pannoniai és moesiai húnokról beszél, több mint egykorú történetíró, több mint szemtanú, csak nem részese az eseményeknek, ki azokat saját szájával beszéli el.

Nehéz volna elszámlálni a dunai gyarmatokból került mind azon húnokat, kiket a véletlen vagy érdemök a római katonaságban főrangra emelt; elég lesz említenünk Ákumot, az illyriai katonaság parancsnokát, Mundót, Attila unokáját s Belisarius hadnagyát, Bessa patríciust, kinek szolgálatait a kapzsiság elhomályosította, és két testvért, Froilast és Blivilast, kik közzül amaz Pentapolis katonai parancsnoka, emez kormányzója volt: ezek ketten, valamint Bessa a Mars vára melléki gyarmatból eredtek [2]). Azt a kegyet, mellyel a szövetséges húnokat a konstantinápolyi udvar a VI-dik század első felében

---

[1]) Cujus Candacis Alanowamuthis patris mei genitor Peria, id est meus avus, notarius quousque Candax ipse viveret, fuit ... Ego item, quamvis agrammatus, Jornandes, ante conversionem meam notarius fui. Ugyanő u.o.

[2]) Castrum Martena ... ex quo genere fuit Blivilas, dux Pentapolitanus, ejusque germanus Froilas, et nostri temporis Bessa patricius. Jornandes, De rebus Get. 49.fej.

elárasztotta, csak azzal lehet hasonlítani, a melyben a góthok egy századdal azelőtt Arcadius és II.Theodosius uralkodása alatt részesültek. Szórták rájok a méltóságokat és parancsnokságokat, majmolták modorukat, sőt még öltözetökbe is bele bolondultak. A byzanti fiatal divathősök, a kék párt nyalka legényei, hajukat a húnok módjára elöl igen rövidre nyíratták s dolmányt és lobogós gatyát viseltek, mint e népnél szokásban volt [1]). Justinianus maga is kedvelte ez öltözetet, mely becsülettel szerepelt Belisarius és Narses sátrai alatt [2]). Ha megtörtént, hogy e kis hún királyok közzül valamelyik, a byzanti udvar csalogatásainak engedve, bele egyezett, hogy a keresztséget fölveszi, ez nagy szerencse volt inkább a római politikára mint a keresztyénségre nézve. A város, az egész birodalom ünnepet ült; a császár volt rendesen a keresztatya, a császárné a keresztanya, s a keresztyén világ bámulva nézte e bizonyosan igen különös jelenetet, hogy Nagy Constantinus egyik utódja tartja keresztvízre Attila valamelyik unokáját.

Szeretnők e kor igen zavaros és igen hiányos történelmében követni a békés Hernákh nyomait, kire építette Attila késő maradéka reményét. Beteljesedett-é a jóslat, s tartozunk-é hinni, mint a húnok hittek, táltosaik csalhatatlanságában? Hová lettek Uzindur és Emnedzár, Hernákh lelki s testi vérei [3]) és sorsában hű bajtársai?

---

[1]) Factiosi statim comere caesariem, ac novo quodam et Romanis alieno cultu recidere; nam ... sinciput capillitio adf tempora usque nudarunt, coma ad occipitium permissa, ut Massagetae solent, nulla lege diffluere; quare et hune habitum hunnicum appellavere. Omnes sibi curarunt vestes arte laboratas ... Vestis manicae ad volam strictissime coibant, inde vero ad humeros in miram amplitudinem diffundebantur.

Procopius Hist. Arcana 7. fej.

[2]) Ad barbarorum morem habitu se comparavit. Procopius Hist. Arcana 7. fej.

[3]) Emnedzar et Uzindur consangvinei ejus. Jornandes, De rebus Geticis 49. fej.

Megmaradtak-é mindig egyességben vele? Az idő mind ezek sorsára fátyolt vetett, mely soha többé föl nem lebben. Nem vagyunk épen ily tudatlanok Gheismot illetőleg, kit Attila a gepidák királya Ardarikh húgától nemzett. A történelem őt mindjárt Gepidiába nagybátyja mellé vonulva tünteti föl, hol kicsiny népével vazall állapotban csendesen élt. Fia Mundo vagy Mundio, kinek neve Attila atyjára Mundiukhra emlékeztet [1]), követi őt törzse kormányán és a gepida királyok kegyeiben [2]). Ez a kegy nem változott mind addig, míg Thraserikh nem jutott a trónra, de ekkor nyílt gyűlölség lépett helyébe. A kevély szenvedélyes Mundo nem tűrte sokáig az üldözéseket, melyeknek ki volt téve. Egyszer csak széttépi alattvalói köteleztetését, néhány vitéz bajtársával átkel a Dunán s a római földön keres menedékhelyet [3]). Hogy megélhessen rablóvá lett, elhajtotta a nyájakat, melyek a Haemus völgyeiben legeltek, rabolta a városokat s fosztogatta az utazókat.

Ez a foglalkozás, meg kell vallani, sem rendkívüli sem valami szégyenletes dolog nem volt ezen országban és ezen nyomorult időben, midőn az élet bizonytalansága a legszélső határt érte el, s hol a kit ma kifosztottak, holnap, romlása végzetes következtében, akaratlanúl is rablóvá lett. Mundo tehát nem egymaga volt, ki e foglalkozást űzte. Azon góthokon kívül, kikről föntebb beszéltem s kik különösen felső Moesiát háborgatták, a pannoniai és noricumi Álpok egész hosszában rendezett

---

[1]) Attila atyjának neve Priscusnál Mundiukh-nak, Jornandesnél Mundzuc-nak van írva. - Gheism fia nevét Jornandes adja kétféleképpen, Mundo és Mundio alakban.

[2]) Giesmi filius, qui post patris obitum ad avunculum ex matre, Sirmii regem, accessit. Theophanes, Chronogr. 185. l. - Giesmi filius regulus Sirmii ... Cedrenus, I. köt. 172.l.

[3]) Turrim, quae Herta dicitur, supra Danubii ripam positam occupans, ibique agresti ritu praedans vicinos, regem se suis grassatoribus nuncupat. Jornandes, De rebus Get. 50.fej.

s mindenféle fajból, vidékiekből és barbarokból, góthokból, gepidákból és rómaiakból összeállt rablóbandák voltak: ezeket a nyomor, henyeség, kicsapongás ujonczozta. Elég számosan lévén, hogy némi kis népet alkossanak, a köz életben scamar nevet viseltek, mely illyr szó ugy látszik zsiványt jelentett [1]). A scaramarok, Mundo kalandjainak vakmerősége által elbűvölve, ajánlatot tettek neki, hogy álljon élökre, s ettől fogva a rablás valóságos háború arányára nőtte ki magát.

Egy szerencsés csapással uraivá lévén Herta toronynak, mely erősség a Fel-Dunán uralkodott, nagyravágyásuk többé határt nem ismert: Mundót pajzsra emelték és kikiáltották a scramarok királyának [2]). Az egész környék fölindult e szemtelen garázdaságra. A római birodalom és a gepidák királysága, egyenlően érdekökben állván e rendetlenségek elnyomása, csapatokat küldött mindegyik a maga részéről: a gepidák közelebb lévén előbb érkeztek meg s táborba szállottak a Herta alatt. Mundo fegyverrel s csakhamar az éhség által is szorongattatva, csak nem kétségbe esett a maga sorsa felől is s már önmegadásról gondolkozott [3]), midőn egy véletlen megmentette. Az ostrogóthok ekkor viszályban voltak a gepidákkal dunamelléki régi telepeik birtoka miatt, melyeket, mikor Italiába vonultak, üresen hagytak s emezek elfoglaltak volt. Miután Theodorikh haszontalan követelte vissza azt, a mit a góthok örökségének nevezett, éppen akkor hadsereget küldött a Szávához, hogy kergesse át a Dunán a bitorlókat. Mundó e körülményről

[1]) Nam hic Mundo ... Gepidarum gentem fugiens ultra Danubium in incultis locis sine ullis terrae cultoribus debacchatur : plerisque abactoribus, Scamarisque collectis. Jornandes e.h. 55. fej.

[2]) Épen ezt a scamar szót találjuk a Vita Sancti Severini-ben (7.fej.) azon rabló bandákra alkalmazva, kik Noricumot háborgatták. " Latrones, quos vulgus Scamaros appellabat. "

[3]) Hunc ergo pene desperatum, etiam de traditione deliberantem ... Jornandes, De rebus Get. 50. fej.

értesülvén, azt csodálatosan hasznára fordította: magát ugyanis Theodorikh vazalljának nyilatkoztatja és a góthok pártfogása alá helyezi, ki a scramarok közremőködését nagyon érdekökben állónak találván, Hertát fölmentik és Mundót szabadságba helyezik [1]). Attila fia azonnal utra kelt a havasokon át, és hűbérnöki esküjét Theodorikh kezébe letette.

Italia királya őt személyéhez csatolta, s Mundó dicsően szolgált e nagy kapitány alatt: de Theodorikh halála után, a mint az ostrogóth királyságnak leánya Amalasuntha kezére kellett volna jutni, illetlennek tartotta, hogy egy asszony alatt viselje a fegyvert. Ez akkor történt, midőn Justinianus, alig hogy magát a császári trónon mutatta, máris magára vonta az egész világ szemét, mely lángeszét sejtetni látszott. Mundó kiváncsi lévén ő ismerni és nála szerencsét kisérteni, Konstantinápolyb ment egy csapat herullal, kik őt követni kívánták [2]). Eg Attila-finak, ki mint a góthok vazallja megszökött, eg scramar királynak, kinek kalandjai szájról szájra jártak lehetetlen volt jól nem járni Justinianus udvarában, annyi kalandor találkozási helyén. Mundó megtetszett a császárnak, ki őt szolgálatába fogadta; igy lépett viszonyba Belisariussal, ki már dicsőségben úszott, de mégis kegyet vesztett. Mundó Konstantinápolyban volt 532-ben, midőn azon híres szinköri fölkelés kitört, melynek czélja volt Justinianust megbuktatni s a birodalma

[1]) Petza subveniens e manibus Sabiniani eripuit, suoque regi Theodorico cum gratiarum actione fecit subjectum. Ugyanő u.o.

[2]) Theodorico fatis functo ... ab imperatore Justiniano imperii subditum se haberi postulavit. Quinetiam Constantinopolim accessit, quem imperator maximis muneribus donatum ... Theophanes, Chronogr. 135. l. - Quem imperator humanissime tractatum Illyricum praefectum dimisit. Cedrenus I. köt. 372. - Anastasius 63. l.

fölforgatni [1]). A lázadók, a fegyvertárakból rablott fegyverekkel, uraivá lettek a városnak, a csapatok ingadoztak, és a népcsőcselék magát a szinkör falai mögé mint valami erősségbe elsánczolva más császárt kiáltott ki. Minden veszve látszott, s Justinianus, már maga is elhagyván magát, arról beszélt, hogy a várost oda hagyja, midőn Belisarius, elvonultságából kilépve, vállalkozott hogy a lázadást leveri. Neki elszánt emberekre volt szüksége; maga mellé vette Mundót, kit, mint húnt, hihetőleg a hiven maradt lovas csapatok élére állított. Bizodalmában nem is csalatkozott. Mig maga gyalog osztályaival a szinkörnek a palotához legközelebb eső kapuját vívta, Attila unokája csapatja élén az ellenkező kapun kivont karddal sebes nyargalvást berontott: a többi tudva van. Justinianus e szolgálatot az illyricumi hadparancsnoksággal fizette meg. Semmi sem úgy történt Mundó életében, mint a közönséges emberekében szokott. Állomására igyekezve egy bolgár sereggel találkozott, mely éppen akkor kelt át a Dunán és Thracia felé vonult; ez a hadsereg nem térítette őt vissza. Egy maroknyi csapattal, mely kíséretét képezte, verekedve keresztül kasul tör rajtok, s baj nélkül szerencsésen megérkezik székhelyére [2]).

Attila utóda, miután ily magos rangra emelkedett, tökéletesen római akart lenni. Ázsiai nevét hangzatos latin végzettel Mundus-ra változtatta, mely meglehetősen fönnhéjázó név világot jelent; fia pedig, ki hihetőleg meg volt keresztelve, Mauricius nevet viselt [3]). Az uj római

[1]) Az egykorúak e fölkelést Níká: győzz névvel jelelték, minthogy a fölkelők ezt a szót vették lázadásuk jelszavául. Lásd: Procopius, De bello Pers. I. 24. 25. fej. - Chron. Paschale 336-340. l. - Theophanes Chronogr. 154-158.l. - Cedrenus I. köt. 369. l. - Jornandes, De successione temporum.

[2]) Theophanes Chronogr. 185.l. - Anastasius 63.l. - Cedrenus I. köt. 372.l.

[3]) Mundus, Μουνδοξ – Μανξιχιος ο Μουνδον νιοξ. Procopius, Bellum Goth. I. 7. fej.

éppen azon tarományokat kormányozta, melyek mind romokkal voltak telve, melyeket nagyatyja csinált volt, és jól kormányozta. Midőn a háború Italiában Justinianus és a góthok közt kitört, Belisarius egyik hadnagyául őt szólította föl. Az ostrogóthok előtt, kiknek vazallja volt, Mundus vakmerősége által ismertette meg magát; megverte egyik seregöket, fölmentette Dalmatiát, elfoglalta Salonát, s mindezt csak néhány hét alatt. S itt lőn vége kalandjainak. Hogy életét hírnév koronázza, nem kellett egyéb, mint hogy halála regényes legyen, s a sors ezt nem tagadta meg tőle. Salona bukása után a góthok nem késtek nagy erővel visszatérni, hogy e fontos hadállomást visszafoglalják, s midőn közelgetésök híre terjedt, Mundó fiát Mauriciust küldte ki némi csapatokkal, hogy tartsa szemmel őket. Ez a fiatal ember, ki ereiben faja vérét érezte lángolni, nem tartotta magát a tábornok rendeleteihez: merészen megtámadta az ellenséget, bevágott a soraik közzé; de csakhamar körülvétetve a nagyobb erő által, minden emberével együtt oda veszett [1]). Ennek hírére Mundó csaknem őrültté lett: valamennyi katonáját keze alá venni s oda rohanni, hol fia elveszett, neki pillanat műve volt. Megérkezvén a legtömöttebb zászlóaljakra rohan, azokat rendetlenségbe hozza, vissza kergeti, s a rómaiak győzedelme többé már nem lehetett kétséges, midőn egy góth, ki a csatatéren át futott, ráismer a húnra, megáll, s kardját a szívébe mártja [2]).

Így lőn vége azon utolsó Attila-finak, mint Jornandes magát kifejezi [3]), kinek életrajzát a történelem útmutatá-

---

[1]) Romani fere omnes cum duce Mauricio ceciderunt. Procopius, Bellum Goth. I.7.fej.

[2]) Mundus caede furens ac tempere insequens, nec valens commotum filii casu animum cohibere, a quodam fugientium vulneratus, occubuit. Ugyanő u.o.

[3]) Attilanis quondam origine descendens. Jornandes, De rebus Geticis 50. fej.

sai segélyével össze lehet állítanunk. A rómaiak, kik szerettek a szavakkal játszani, Mundus halálában alkalmat találtak az elméczkedésre. A Sybilla jóslataiban fölfedeztek egy homályos verset, mely azt mondta, hogy midőn Afrika el lesz foglalva, a világ maradékával együtt elvész: Africa capta, Mundus cum prole peribit [1]). Áfrika Belisarius által vissza volt foglalva: Mundus és Mauricius csakugyan elveszett; nem teljesedett-é a jóslat? Némely babonások igen is akarták hinni; a tömeg csak szójátékot látott benne, melyben gyönyörködött, s ez lett a halotti beszéd Attila rómaivá vált unokája fölött.

[1]) Tunc Romani in memoriam revocarunt Sibyllinum oraculum, quod antea decantatum prodigii loco habebant. Sic enim illud accipiebant, ut dicerent, post captam Africam, orbem cum sua progenie ad interitum redactum iri. Non erat haec sententia vaticinii : sed praenunciatio Africae redditate in ditionem romanam; id sequebatur, tunc Mundum cum filio periturum. Etenim his verbis constabat : Africa capta , Mundus cum prole peribit. Et quoniam Mundus latine orbem universum significat, ad orbem oraculum referebant. Procopius, Bellum Goth. I. 7. fej.

III.fejezet.

Denghizikh halálának következése; királyságának fölbomlása; új hordák alakulása a Volga és Don mellett. - Utigur és kutrigur húnok. - A szlávok legelső föltünése; antok, vendek, szlovénok. - A szlávok faji jellege és erkölcsei. - A bolgárok eredete; e nép képe, vallása, erkölcsei. A hún-vend-bolgár szövetség. - A szövetségesek megtámadják a római birodalmat. - A zurtai csata; a rómaiak vereségöket a bolgárok büvölőinek tulajdonitják. - A gepidák eladják a szlávoknak a Duna révét. - A húnok, bolgárok és szlávok új hadjáratai; e barbárság mindegyikének jelleme. - A római birodalom állapotja a VI-dik század első éveiben; a nestorianismus és eutycheismus megoszlatja a keleti egyházat. - A byzanti császárok theologosukká lesznek; Zénó egyesitési parancsa. Anastasius Silentiarius császár; theologiai hajlama; csak azután koronázzák meg, miután a chalcedoni zsinat hitalakját aláirta. - Anastasius jó tulajdonai és hibái. - Ujra életbe lépteti Zénó egyesitési parancsát; gnosticus tévelygései; az orthodoxusokat elnyomja. - Lázadás Konstántinápolyban; vallásos háború a birodalom éjszaki részében. - Vitalianus. - A senatus Anastasius nevében megalkuszik; a béke föltételei. - Anastasius a hosszú falat épiti, hogy Konstántinápolyt biztositsa. - A húnok ujabb pusztitásai. - Anastasius halála. - Justinus a Dunát védelmi állapotba helyezi. - Kormánya alatt a birodalom nyugalomban van; társúl veszi maga mellé testvére fiát Justinianust.

463-527.

Mialatt Hernákh s Attila többi fiai, kik a birodalom vendégei lettek, a telepedett élethez szoktak, a pusztai húnok, kik fölött Denghizikh hatalmas szelleme többé nem uralkodott, visszestek régi viszályaikba. Hunnivártól a Volgáit, a Dontól a Kaukázig a húnok tanyái roppant

csatatérré váltak, melyen a törzsek egymást marczangolták. "Azt lehetett hinni, mond egy egykorú történetiró, hogy e rettentő név elenyészik a világból" [1]). A belháborúhoz külső háború is járúlt.

Körőlbelől húsz év mulva, az V-dik század végső éveiben, midőn e zűrzavar elemei rendezkedni kezdtek, Denghizikh régi birodalmának ilyen tekintete volt: némely hún törzsek ugy elenyésztek, hogy nyomuk sem maradt, mások szállást változtattak; némely távol népecskék közelebb vonúltak, uj csoportozatok szerveződtek, s eddig ismeretlen nevek alatt már is félelmetes uralmak tőntek föl emelkedőben.

Az Al-Duna mellett, e folyó és a Dnieper közt, még mindig húnok laktak, minden más külön név nélkül, Attila csapatainak egyenes és vegyületlen maradékai. A Dnieperen túl fekvő vidékeket, a Palus Maeotis környékét, valamint a Kaukáz lapályát, két nagy hún horda birta, a kutrigúr húnok és az utigúr húnok, kiknek tanyáit a Don görbe vonala választotta el: a kutrigúrok a Palus Maeotistól nyugotra, az utrigúrok keletre tanyáztak [2]). Ezen hordák neve, már szerkezete által, melyben az uigur vagy ugur név benne van, mutatja, hogy e hordák a régi húnoknak azokkal az ugur népségekkel való összeolvadásából alakultak, melyek tisztán vagy vegyűlten a Volga, a Káspi tenger és az Ural hegyláncz közt terülő

---

[1]) Adeo ut patriam etiam appellationem amitterent. Agathias, Hist. V. könyv. 171.l.

[2]) Cutriguri és Cuturguri; Κουτξιγουξοι Agathiasnál, Κουτουξγονοι Procopiusnál. - Cotrageri és Contragori alakban is találjuk e nevet. - Utiguri és Uturguri, Οντιγονοι Agathiasnál,Οντονξγονξοι Procopiusnál. Találjuk e navet Οντξιγονξοι és Ονττηγονξοι alakban is. - Cuturguri cis, Uturguri trans Paludem Maeotidem habitant. Procopius, Bellum Goth. IV. 18.fej.

hosszas négyszögben barangoltak [1]). Az ugúrok magok is a húnok keleti vagy is fehér ágából valók voltak. Midőn 375-ben a fekete hánok vagy finn-húnok Balamir vezérlete alatt a Dnieper sikjára törtek, mozgalmuk magával ragadt több ugur törzset is: voltak ilyenek Attila táborában; még többen voltak Denghizikh alatt [2]), s a legutolsó viszályok egy lépéssel közelebb hozták őket nyugothoz. Azon özönben, melyet éjszaki Ázsia Európára árasztott, a fekete húnok utócsapatát képezve, előcsapatai voltak a turkoknak, kik magok is a mongolok előcsapatát képezték. A kutrigurok- és utriguroktól éjszakra, a közép Volgánál, egy Európa előtt eddig ismeretlen húnfinn nép tünt föl, mely abban csakhamar borzasztó hirt volt szerzendő, a bolgár nép, mely nem rég szállt alá Szibéria fönsikjairól. E külömböző csoportok Európa és Ázsia közt igy sorakozva némi vegyületekkel Attila birodalmának hún elemeit képviselték.

A pusztai népek minden csoportúlása s minden átalakulása kifelé való terjeszkedést von maga után: ez a puszták társadalmainak törvénye s a hóditások nagyobb részének titka. A dunai húnok, mintegy menekülendők belső izgalmaiktól, szomszédaikra rontottak, s minthogy dél felé a római partot jól őrizve találták, nyugot felé tódultak vissza azon roppant sikokra, a honnan a Bug, Dniester és Dnieper ered. Itt éppen oly vad és még szegényebb barbarokra találtak, mint magok, az antokra, kiknek számos rajai, e folyamok dereka táján elterűlve, éjszak felé a finn népségek határszéleig terjeszkedtek.

[1]) Uguri, Urogi, Ugri, Ονγουξοι és Ογονξοι, Ονξωγοι , és összetételeikben Ουογονξοι, Σαξαγονξοι stb. - Az uigur és igur faj, melyet Priscus az V-dik században az Al-Volga és a Káspi tenger környékén talált, Ázsiában még a XI-dik s XII-dik században is híres volt. Akkor e faj a török uralomba volt kebelezve.

[2]) Jornandes azon törzsek közt, melyek Attila e fiának egyik hadjáratában részt vettek, emliti az ulzingurokat, a bittugorokat, a bardorokat, talán bargorokat, a satagarokat vagy satagorokat.

Az antok a szláv nemzetek keleti ágát képezték, s egy értelemmel az oroszok őseinek tartják őket. Midőn a húnok észre vették, hogy ily ellenségel szemben többet lehet veszteni mint nyerni, testvérileg kezet nyujtottak feléjök, s inditványozták, hogy menjenek együtt a dunai gazdag tartományokat rabolni. Ez volt a legelső társulás az orosz birodalom bölcsőjében, azon két főelem, a keleti szláv és a finn hún, közt, melyekből volt idővel e birodalom alakulandó. Ez az első szövetség egy harmadik népet is magához vont, a bolgárokat, kiket a húnok hittak segitségökre a Volga mellékéről. Igy szerveződött egyike a legrettentőbb szövetségeknek, melyek valaha Konstántinápolyt és a régi világ polgárisultságát fenyegették.

Ekkor hangzott a történelemben legelőször a mai nap oly hires szláv név. E nagy faj, s a roppant tér, melyet a Kárpátoktól éjszakra a Bálti és Fekete tenger közt elboritott, addig teljességgel nem volt ismerve másként mint idegen nevek alatt, melyeket a hóditók adtak rájok. A szlávok és Szlávia két felől a berohanások kettős árjának lévén kitétetve, keletről az ázsiaiknak, nyugotról a germánoknak és skandinávoknak, soha nem voltak szabadok. Időszámlálásunk kezdete táján a sarmaták alattvalói voltak, mely pusztai nép hihetóleg a Kaukázból jött, és országukat Sarmatiának hivták. A IV-dik században a skandináv góthok, a fekete tenger mellékén hatalmasokká válva, meghóditották a sarmatákat s velök együtt a szlávokat is, mint alattvalóikat vagy szolgáikat [1]). Miután Balamir 375-ben Hermanarikh birodalmát lerontotta, góthok, sarmaták és szlávok mind egyszerre a húnok uralma alá sorakoztak. Attila halálával különös tünemény állott elő. A góthok a húnoktól elválva kalandos

[1]) Lásd : Histoire d'Attila 1.fej. - Has. Histoire de la Gaule sous l'administration romaine. II. köt. 3. fej.

életet élni Dél-Európába vonultak; a sarmata nemzet maradványa Denghizikh vagy Hernákh sorsát követve a hún hordák közt elvegyült [1]); mig a többi germán népeket, melyek amazok helyét mint Szlávia urai elfoglalhatták volna, magával ragadta azon ellenállhatatlan erő, mely Germániát az Alpokon tulra hajtotta: a szlávoknak tehát nem voltak többé uraik, s szabadoknak találták magokat, a nélkül hogy valamit tettek volna azért, hogy szabadokká legyenek. Nem kellett egyebet tenniök, mint ismét birtokukba venni a földet, mely az övék volt, és fölvenni a nevet, melyet magok adtak magoknak.

Mit tesz ez a név szláv, mely a régi orosz nyelvben szlovén, latin vagy görög iróknál scláv, vagy sthláv [2]). A nemzeti hiúság a slava szótól származtatja, mely dicsőséget jelent; hanem maga ez a szó is a slova szótól származik, mely szót jelent, éppen úgy mint a latinban fama, hir, a fari, beszélni, szótól származik [3]). A dicsőség az emberi nemzet szava valamely hősről vagy nemzetről. A szláv vagy szlov névnek legértelmesebb magyarázatja tehát ez: az a ki beszél, azaz a ki a faj saját nyelvén beszál, s e kifejezéssel egybevágólag az idegen niemetz, betű szerinti értelemben néma, azaz: a ki nem beszél.

[1]) Lásd : Histoire d'Attila 1. fej.

[2]) Σχλαβοι, Σθλαβοι, Αςθλαβοι, Σχλαβηνοι, Σχλανηνοι, Σχλαβινοι, Σθλοβενοι. Az oroszok legelső krónikása Nestor szlovénoknak hívja azon népeket, melyeket a görögök és rómaiak sclavénoknak, vagy sclavinoknak neveztek. - Az a és o egyébiránt több szláv szójárásban váltakozik.

[3]) A slova szóban, mely szót jelent, az l hehezetes, és erős torokhanggal ejtik. A lengyel nyelvben két l van, az egyik egyszerű, a másik hehezetes, melyet zártnak hívnak, az ennek kifejezésére használt betűjegy hangzásáért. Az oroszban csak egy l van, s azt mindíg gyöngén zártan ejtik. Ez a kiejtés, melyet igen nehéz a görög vagy latin betűkkel megkülönböztetni, lehető legjobban van kifejezve cl és thl betűkkel a szlávok és szlovének nevének Sclavi, Sthlavi, Sclavini és Sthloveni leírásában. - Úgy látszik hogy Ptolemaeus ismerte a szlávokat Σουοβηνοι és Σουονηνοι nevek alatt.

A nyelv a szláv ismertető jele; ez az, a mi által a testvériség érzése a faj minden töredékei közt föntartja magát, akármily különbözések legyenek is társadalmi életében és politikai állapotjában. Ilyennek mutatja magát e faj mai nap Dalmatiától fogva az éjszaki sarkvidékekig; ilyennek látjuk szabadságra ébredése hajnalán is [1]). Akkor három nagy ágra oszlott, melyek viszont szövetségekre és törzsekre voltak oszolva. Keletre s a Fekete tengerbe szakadó folyók mellett az antok ága lakott [2]), kikről csak imént beszéltem, s kik a finn és ázsiai népekkel voltak szomszédok. Nyúgotra a venétek vagy vendek ága terűlt [3]), kik a Bálti tengerre támaszkodva, éjszakra az európai finnekkel, délre a germánokkal voltak szomszédok: ezt a szláv ágat már jókor ismerték volt a görög hajósok és római útazók. E kettő közt feküdt a harmadik ág, melynek maga a faj nevéből származtatott neve szlovén, vagy szlavén volt [4]), kik úgy látszik a szláv törzsek külön nem szervezett egyik ágát képezték. E fő osztályok mindegyikének megvolt saját működési módja Dél-Európára, megvolt saját hivatása. Mig az antok arra törekedve, hogy a Kárpátokon kelet felől hatoljanak át, a hún népségekkel egyesültek, hogy a római birodalmat az Al-Duna felől támadják meg, a vendek, a Kárpátoktól

---

[1]) Nomen etiam quondam Sclavenis Antisque unum erat ... una est lingva .. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 14.fej.

[2]) Antes qui sunt eorum fortissimi, qui ad Pocticum mare curvantur, a Danastro extenduntur usque ad Danubium. Jornandes, De rebus Get. 51.fej. - Ulteriora ad septentrionem habent Antarum populi infiniti. Procopius, Bellum Goth. IV. 4. fej.

[3]) Introrsus Dacia est, ad coronae speciem arduis alpibus emunita, juxtra quarum sinistrum latus, quod in aquilonem vergit, et ab ortu Vistulae fluminis per immensa apatia venit, Winidarum natio populosa consedit. Jornandes, De rebus Geticis. - Winidae, Veneti, Vendi, Venedi, Wenithi. - Tenent Sarmatiam maxime gentes Venedae per totum Venedicum sinum. Venedicus sinus, a mai Bálti tenger. Ptolemaeus Geogr. III. 73. l.

[4]) Az orosz szlávok magokat szlovénoknak nevezik. - Csehországban szlovénok, Magyar- és Lengyelországban szlovákok.

nyugotra, s thüringeni és csehországi germán népekre nehezedtek. A közben eső szlovénok, kik e hegyláncz aljában, melyet a gepidák jól őriztek, magokat föltartóztatva érezték, jobbra vagy balra tódultak, modt a vendekhez majd az antokhoz csatlakozva, s igy találjuk majd őket fajuk minden nagy vállalatába bele avatkozva mind az Almind a Fel-Duna mellett.

A szlávok megjelenésében a polgárisult világra nézve semmi megnyugtató nem volt: ez az uj barbárság a lehető legsötétebb és visszataszitóbb látványt nyujtotta. A szláv faj, hóditói alatt, kik fogyasztottak a nélkül hogy termesztettek volna, s kiknek számára kellett dolgoznia, oly hosszas ideig szolgaságban tartva, fölvette a települt élet szokásait, ismerte a mesterségek első elemeit, hanem durva ipara igen szűk határok közzé volt szorulva. A mit nálok városnak neveztek, nem egyéb volt nyomorult kalibák halmazánál, melyek nagy területeken szét voltak szórva, s el volt rajtva, mint a vad állatok barlangjai, a rengetegek mélyébe, mocsárok közepébe, meredek sziklák aljába, egy szóval mindenüvé, a hol az ember magát az embertól könnyen oltalmazhatta [1]). Ezekben a nyomor és iszonyú rondaság ütött tanyát [2]). Itt a családok vagy családcsoportok teljes zürzavarban szaporodtak, meztelen élve a kalibákban, s kivül alig fedezve magokat állatok bőreivel s fekete szövet rongyokkal, melynek festéséhez aszzonyaik értettek [3]). Némely törzsek, mintegy ruházatúl, tetőtől talpig bemázolták

---

[1]) Hi paludes sylvasque pro civitatibus habent. Jornandes, De rebus Get. 5. fej. - In tuguriis habitant vilibus et rare sparsis, atque habitationis locum subinde mutant. Procopius, Bellum Goth. III. 14. fej.

[2]) Vitam vietu arido incultoque tolerant, sorbibus et illuvic semper obsiti. Procopius, Bellum Goth. III. 4. fej.

[3]) Ezért nevezték a görögök több törzsüket Melanchlainoknak (feket ruhásoknak).

magokat [1]). A szláv mindenféle még a legtisztátalanabb állat húsát is megette; de élelme különösen kölesből és tejből állott. Természeténél fogva henye s a mulatság barátja lévén, megvoltak benne a vendégszeretett erényei: az idegeneket szivesen látta s jól fogadta [2]); dicsérték adott szava megtartásáért is [3]): de ezen jó tulajdonainak rettentő visszái is voltak. Rendes közönyösségi lélekállapotját vad erőszakossági rohamok váltották föl; ekkor irgalmatlanná lett, s az öldöklés mámorától elragadtatott képzelődése oly kinzásokat találtatott ki vele, melyeket soha el nem lehetett felejteni s melyek mai napig fönmaradtak, mint az emberi kegyetlenség gyászos találmányai [4]). A szláv katona, hajadon fővel, meztelen mellel, oldalán hosszú handzsárral, kezében egy csomó nyilvesszővel, melyeknek vasa méregbe volt mártva [5]), embervadászhoz hasonlitott. Rá nézve a háború valósággal csak vadászat volt. Sorban harczolni, zárt sorokká alakulni, mozdulatait az egészre kiterjedő számitással együtt intézni, oly mesterség volt, melyet esze még föl nem foghatott; magához való taktija a lesbe állás volt. Egy egy szikla mögé lapulni, a főben hason csúszni, egész napokat egy egy folyóban vagy mocsárban egy nádszálon vehessen lélekzetet, nagyon jól

---

[1]) Tincta corpora. Tacitus Germ. 43. fej. - A ligek, a kiknek tulajdonítják ezt a szokást, hogy magokat feketére mázolták, a lekhek ősei, a kik éppen a lengyelek ősei..

[2]) Moribus et hospitalite, ut nulla gens, honestior aut benignior potuit inveniri. Adamus Bremensis II. könyv 12. fej.

[3]) Ingenium nec malignum nec fraudulentum. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 14. fej.

[4]) Procopius e.h. III. könyv 38. fej.

[5]) Loricam non induunt ; cum pugnam invadunt, multi pedibus tendunt in hostem, scutula spiculaque gestantes manibus. Procopius Bellum Goth. III. könyv 14. fej. - Mauricius, Strategia II. könyv 5. fej. írja, hogy a szlávok nyilai igen finom méregbe voltak mártva, mely csakhamar elterjedt az egész testben, ha a sebesült ellenszert nem vehetett be, vagy a húst a seb körül ki nem vágták.

értett [1]); türelmesen lesett itt ellenségére, hogy azután rá rohanjon, oly ügyesen és oly erővel, mint a vad állatok, mintha ezeket vette volna példányképeiől.

Az erkölcsi élet, mint minden egyéb, a szlávnál csak első csiráiban volt. Alig volt fogalmuk a házasságról. Törzseik nagyobb részében mgvolt az asszonyok közössége [2]), s ez állapot jó hosszú ideig fönmaradt az után is, hogy a keresztyénség, a vad társadalmak e nagy javitója, azt megtámdta. Némi határozatlan vallásos ösztönök, egy részről a fetisismus más részről a varázslás gyakorlatai által elhomályositva, tüntek föl itt ott intézményeikben. Némely törzseknek volt fogalmuk egy legfőbb értelemről, a dolgok és emberek kormányzójáról; nem hitték, mond Procopius, hogy a világot a végzet kormányozza [3]). Másoknál bizonyos dualismus uralkodott, mely a keletre emlékeztet. Ezek két istenséget ismertek, egyik a fejér minden jó forrása, másik a fekete minden rosz forrása volt: de csak a fekete istennek voltak templomai [4]). Miért gondoltak volna a fejér istennel, ki senkinek sem ártott ?

Ilyen volt a szláv, a húnok első szövetségese, kit a római birodalom konczára uszitottak; mindjárt megmondjuk, milyen volt a második. A bulgár, vagy szabatosabban vulgár [5]), a finn húnok csoportjához s e csoport utócsapatához tartozott. A legutóbbi belháborúk által előszólítva,

[1]) Sub angusto saxo aut virgulto quolibet obvio delitescere et hostem quemlibet rapere ... Contracto corpore ad herbam latet. Procopius, Bellum Goth. II. könyv 26. fej.

[2]) Chronicon Slavorum. Edidit Lindenborg 202. l. - Fredegarius, Chron. 48. fej.

[3]) Unum enim Deum, fulguris effectorem, dominum hujus universitatis solum agnoscunt ... Fatum minime norunt, nedum illi in mortales aliquam vim tribuunt. Procopius, Bellum Goth. III. 14. fej.

[4]) Malum Deum sua lingva Zcerneboch, idest nigrum deum appellant. Helmoldus Chron. I. 53. - Lásd Gebhardit is Gesch. der Slaven 21. és 24. l. - A szlávok fejérnek neveztek minden jótékony befolyást.

[5]) Bulgari, Bulgares, Βουλγαξοι, Βουγαξεξ, Ουουλγαξοι.

e nép Szibéria belsejéből nyomult elő, hogy sátrait azon nagy folyó partjain üsse föl, melyet akkor is s még ma is Athel-nak vagy Athil-nak hívtak és hívnak a tatár nyelvekben [1]), s mely a Volga (bolgárok folyója) nevet akkor nyerte, midőn a bolgár uralom Európában híressé lett [2]). Vissza kellene mennünk a IV-dik századba, a legelső húnok föltünésének korára, hogy a történelemben a rémület és irtózásahoz hasonlítható benyomására találhassunk, melyet ezek az éjszaki pusztákról jött idegenek idéztek elő, kik oly vadak voltak, mint az erdők fenevadjai, kik között éltek volt ez ideig. Mellettök az európai hún, ki egy századnál tovább állott érintkezésben a rómaiakkal és germánokkal, magát csaknem polgárisultnak mondhatta. Utálatosságuk, piszkosságuk, vad ösztöneik [3]) mindent fölül látszottak múlni, a mit valaha a világ látott. A bolgár rombolt, hogy romboljon, ölt hogy öljön, kedve telt benne, hogy minden emberi művet megsemmisítsen, mintha csak sivatagjai képét akarta volna maga után hagyni. Nem tapasztaltak nála sem vallást, sem isteni tiszteletet, ha csak annak nem mondjuk a samanismust, melyet a babonák nagy pompájával űzött. Valami ördögies volt ezen utálatos népben, melynek még nála is utálatosabb varázslói irtóztató görcsös rángatózásokkal idézték a sötétség szellemeit. Ezek voltak jósai, politikai tanácsadói és papjai, róluk csudálatos dolgokat beszéltek, melyeknek a hiszékenység könnyedén hitelt adott. Beszélték, hogy ezek csata alatt a sereg

[1]) Theophanes e folyót Atal, - Etelnek, Ethilnek vagy Athilnak hívják valamennyi tatár nyelvjárásban, s mind azon tatár népek nyelvében, melyek partjain laktak vagy maig is laknak.

[2]) Ez az uralom, melynek székhelye Bulgaris városa volt, azon hely közelében, hol ma Kazán emelkedik, magába foglalta az egész volga mellékét, valamint a Káspi tenger éjszaki vidékét. Bulgaris a X-dik században, a bolgár uralommal együtt, Dzsingiz-Khán legidősb fia Batu fegyvere által bukott meg.

[3]) Gentem sordidam et immundam. Theophanes Chronogr. 298. l.

egyik zugában meghuzódva meg tudták bűvölni, meg tudták zavarni, és varázs látmányokkal rettenteni az ellenséget [1]). A bolgár vágyaiban zabolátlan s oly kicsapongó volt, mint a vadállatok [2]): minden vétek örökbe szállt rá s ezek közt van egy, melynek hogy csaknem minden Európai nyelvben nevet adott, az ő gyalázatos dicsősége. Intézményei, úgy látszik, inkább öldöklésre mint háborúra voltak számítva; senki sem jutott nálok parancsnokságra míg saját kezével ellenséget nem ölt. Harczmodoráig, roppant íjáig, a czélt biztosan találó nyílvesszeiig, veres bőr süvegéig [3]), a pányváig, melyet sebes futtában ellensége nyakára hurkolt [4]), semmi sem volt benne, mi önykéntelen bosszúságot ne gerjesztett volna, akár újdonságánál akár azon csudálatos ügyességénél fogva, mellyekkel ezeket használta. Mind azon barbarok közt, kik a római birodalmat dúlták, csak ugyan ő maradt az, a kit az egykoruak leginkább átkoztak s a történelem legerősebben megbélyegzett. Közönséges melléknevök, vagy is jobban mondva a bolgár szóval egy értelmű nevök e volt: istentől átkozott, s ez elnevezésök, melyet a VI-dik századi római nemzedékekből a szenvedés csikart ki, átment a történelembe, mely azt szentesítette [5]).

Körülbelől tizenegy évvel azelőtt, hogy a húnok őket fölszólították, ez istentől átkozottak megkisértették volt, hogy a Dunához nyomuljanak. Egyik hordájok a Volga mellől megindulva, hol még csak alig telepedtek meg, már a moesiai s pannoniai tartományokat fenyeget-

---

[1]) Quibusdam praestigiis et incantationibus usi. Zonaras II. köt. 55. lap.

[2]) Μιαξον εθνος, impura gens. Theophanes, Chronogr. 298. l.

[3]) Karamsin, Histoire de Russie I. köt.

[4]) Theophanes, Chronogr. 185. l.

[5]) Gyakran adják e nevet az avarok és bolgárok khánjainak, o χαταξατος, παναθεος, θεομιξτος Χαγανος. Chron. Paschale.

te, midőn nagy Theodorikh, a mennyi góth és római katonát összeszedhetett, nagy sietséggel maga mellé vévén, e horda elé vonult, azt a Dnieper síkságán bevárta, megverte, szétriasztotta, s a Libertem nevű hadvezéröket megsebesítette [1]). A bolgárok e kudarczokat elfelejtették, s nem emlékeztek másra mint Romania példabeszéddé vált gazdagságára s városai nagy számára, midőn a húnok ajánlata hozzájok érkezett, melyet tétovázás nélkül elfogadtak. E nép, mely elbeszélésünkben az elötérben fog szerepelni, ma is egyike azon elemeknek, melyekből az orosz nemzet alakult, mely történelme kezdettől fogva félig szláv félig ázsiai. Ezen annyi fejlődésre rendeltetett nagy birodalom első magva, mint látjuk, a VI-dik században, Európa és Ázsia határszélén, a római birodalom ellen összeesküdt két barbárság szövetségéből készült megalakulni. Első czélja a Duna völgyének kirablása, első harczi riadása ez volt: A Caesarok városára! [2]). Vajon sokat változott-é azóta?

A 498-ról 499-re következett télen történt, hogy a szövetkezett barbarok hadserege, melyet a byzanti történetíró hunno-vendo-bulgárnak nevez [3]), (a vend nevet olykor általános értelemben használták a szlávok jelelésére), a Duna bal partjára nyomult. A tél volt azon évszak, melyet választottak rendesen az e vidéki barbarok Moesiába való berohanásaikra, "tekintve, mond Jornandes, hogy a Duna minden évben befagy, s jege kőkeménnyé válván nem csak a gyalogságot, hanem a lovasságot s a nehéz társzekereket is, egy szóval bármiféle terhet megbir, ugy hogy egy berohanó seregnek sem

[1]) Ennodius, Panegyricus Theodorici 296. l.

[2]) Konstantinápolyt a szlávok Czargradnak hívják.

[3]) Ουννοβουνδοβονλγαξοτ. Theophanes, Chrogogr. 296. l. - Vesd össze erre nézve Saint-Martin jegyzetét, Lebeau általa kiadott munkájához, Histoire du Bas-Empire VII. köt. 143. l.

tutajokra sem ladikokra nincs szüksége [1]). Volt még egy más előny is, mely a barbarokkal hadjárataik kezdetére a fagy idejét választatta. Minthogy ekkor a Dunán állomásozó római hajóhadcsapatok a jég közzé voltak rekedve, az erősséget tetszésök szerint megkerülhették, s azután az ország szivéig semmi sem állott utjokban. Ha később megverték őket, vagy diadalmasan zsákmányukkal akkorra tértek meg, mikor a folyó jege elolvadt, az ázsiai népek szokása szerint lovaik farkára kötözött tömlőkre ülve keltek át rajta. A hún-vend-bolgár hadsereg véletlenül lepte meg a rómaiakat, kiket a hosszas béke elaltatott. Illyrcum Aristus nevezetű parancsnoka alig tudott tizenötezer embert összeszedni, kikkel a barbarok elébe vonult, kíséretében hétszáz eleséggel és fegyverrel terhelt társzekérrel [2]). A két sereg egy folyó mellett találkozott, melyet a történetírók Zurtának neveznek, s melynek fekvését pontosan meg nem határozhatjuk. Ez egy hegyek közzé szorult kis mély medrű séd volt, melynek egyik partján igen meredek hegyek emelkedtek. A rómaiak már akár a helyzet átkozott kényszerűsége akár a tábornagy képtelen volta miatt, a helyet hogy ez árok mögött sánczolták volna el magokat, előtte foglaltak állomást és megkezdték a támadást. Talán azt hitték, hogy könnyen elbánnak ezen zajongó tömegekkel, melyek közt úgy látszott hogy semmi rend sem uralkodott: de nem ugy történt. Iszonyú tekintetök, vad ordításuk, az ismeretlen ellenség szokatlan fegyverei megrémitették a legiokat, melyek a mint látták, hogy a hún és bolgár lovasság által oldalba vannak fogva, csak

---

[1]) Instanti hiemali frigore, amneque Danubii solite congelato ... nam istius modi fluvius ita rigescit, ut in silicis modum vehat exercitum pedestrem, plaustraque et triacutas, vel quidquid vehiculi fuerit, nec cymbarum indigeat lintre. Jornandes, De rebus Geticis 53. fej.

[1]) Zonaras XIV. könyv II. köt. 56. l. - Marcellini Comitis Chron. ad Ann. 499.

a menekülésre gondoltak. A Zurta hátok mögött volt; a nyilak zápora közben kellett ezen áthatolniok és a meredekre fölkapaszkodniok, s itt osztán rettentő mészárlás történt. Négy ezer római lőn leöldökölve, vízbe fúlva, a lovak által eltapodva, s három császári tiszt maradt a halottak közt, miután vitézül de haszontalan küzdöttek [1]). A vert hadak, a helyett hogy magokat, vigyázatlanságukat, gyávaságukat, tábornagyuk ügyetlenségét okolták volna, vereségöket azon varázs tüneményeknek tulajdonították, melyeket a bolgár varázslók eléjök idézni értettek, s melyek, mint mondák, karjaikat elzsibbasztották [2]). Azt is némi borzadással vették észre, hogy a hollók fekete felleg gyanánt jártak útjok közben a bolgár csapatok előtt, s ütközet közben fölöttök lebegtek, mintha ez istentől átkozottak alkut kötöttek volna a halállal [3]). Ilyen volt a hún-szláv szövetség első föllépése a birodalom területére. Midőn a barbarok sok zsákmányt összeszedtek, eltávoztak, hogy azt a Kárpátok valamely félreeső zugában elrejtsék, s újabb táborozásra készülődtek.

A következő évekbeli hadjáratok, ha nem is voltak ily rombolók a rómaiakra nézve, nem kevesbet jövedelmeztek a barbaroknak, kiknek minden becsapásaikban a kimondhatatlan rettegés kezökre dolgozott. A szövetkezettek nem működtek mindig közösen, néha megoszoltak a területen, akár azért, hogy nagy kiterjedésű földet annál könnyebben megrabolhassanak, akár azért, hogy élelmet könnyebben találhassanak. A húnok és bolgárok, kik lovasok voltak, akár jövet akár menet, úgy intézkedtek, hogy a Dunán minden veszedelem nélkül átkelhettek; de a szlávok, kik gyalog voltak, ezt nem mindig

[1]) Zonaras e.h. - Cedrenus I. köt. 358.l.

[2]) Barbari autem cum incantationibus et artibus magicis usi fuissent, Romani turpiter in fugam acti sunt. Zonaras e. h.

[3]) Illis autem iter facientibus corvi supervolitabant et praeibant. Zonaras e.h.

tehették; a római helyőrségek űzőbe vették őket, s a római hajóhadak elállották a folyót, mikor a víz szabad volt. Ekkor a szlávok a gepidákhoz folyamodtak, hogy engedjék meg átkelniök a folyó azon részen, mely országuk határát képezte s melyről ők rendelkeztek. A gepidák a birodalom szövetségesei nevét viselték s magokat a rómaiak hű barátjainak állították; el is vették évenként az ajándékot a konstantinápolyi udvartól [1]), megígérve mindig, hogy segítséget adnak a góthok vállalatai ellen, de amit soha sem teljesítettek. E szövetséges czím nem gátolta őket, hogy a szlávok ajánlatát elfogadják. Alku szerint megegyeztek, hogy át engedik kelni e rablókat s ladikokat szolgáltatnak számukra, ha fejenként egy aranyat fizetnek [2]). Ez annyi volt, mint a birodalmat azok kezeivel rablani [3]); de a gepidák nem ismertek ily finom lelkiismereteskedést. Midőn a byzanti kormány, cselfogásaikat gyanítva, magyarázatot kívánt tőlők, vakmerően tagadták a tényeket, vagy ürügyet ürügyre halmoztak, hogy tetteiket szépítsék. A császár habozott velök harczias hangon beszélni; három rettentő ellenség lévén a nyakán, félt a negyediket maga ellen idézni.

Azon szomorú évek alatt, melyek az V-dik századot bezárták s a VI-dikat megnyitották, a dunamelléki tartományok saját rovásukra tanulmányozhatták az emberi kegyetlenség különféle nemeit; mert a barbár fajoknak, melyek dúlták, mind egyiknek megvolt saját kinzási és rombolási modora. Ismérték az Attila bandáiból eredt európai húnok eljárását; ezek, mint mondám, bajtársaik

[1]) Gepidae nihil aliud a Romano imperrio nisi pacem et annua solemnia amica pactione postulavere. Jornandes, De rebus Geticis. 52. fej. - Procopius, Bellum Goth. III. könyv 4. fej. és egyebütt.

[2]) A Gepaedibus excepti transvehebantur pacto transmissionis pretio non exiguo, quippe aureum staterem unum pendebant in capita. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 25. fej.

[3]) Quod in Romanorum perniciem, post foedus ictum, Sclavenorum agmen Istrum fluvium transportassent. Ugyanő u.o.

mellett csak nem polgárisultak voltak: de a szláv és bolgár ismeretlen kegyetlenségei mellett a kivégzésben rettentő módra járt el. A szláv, e láthatatlan s mindig jelen lévő ellenség, minden bokor alatt meglapulva, még a folyókba is elbújva, az éjt leste, hogy véletlen rohamait végre hajtsa; akkor rá rohant a városra [1]) vagy falura, vagy valamely útban lévő csapatra, s ahol járt, emberi lélek élve nem maradt. Hosszas ideig nem tudta mit tesz valakit fogollyá tenni. Tapasztalásból kellett megtanulnia, hogy néha haszonnal jár egy emberi teremtést kimélni, a kit visszaválthatnak, s hogy egy gazdag család anyjának vagy gyermekének, vagy egy város tisztviselőjének kész pénz értéke van. Akkor, a helyett hogy mindent leölt volna, mindent fogságba hurczolt, s a szerencsétlen lakosok ut közben fáradság és nyomor miatt vesztek el [2]). E rettentő dolgokat az antok követték el, mikben még túl tettek rajtok a szlovénok, midőn hadjárataikhoz csatlakoztak. Az egykorúak a szlovénoknak tulajdonítják a karóba húzást, e gyalázatos hírű találmányt, mely a Duna vidékein mai napig fönmaradt. A római polgárisultság elborzadt e vonagló testekkel megrakott hosszú sor karó láttára, melyek mint a barbárság diadaljelei az utak mellé föl voltak állítva [3]). Némelyek foglyaikat kezeiknél s lábaiknál fogva négy czölöphöz kötötték, hogy fejök hátra csüggjön, s úgy verték osztán őket botokkal agyon, mint a kutyát és kígyót szokták,

---

[1]) Obvios quosque sine aetatis discrimine de medio sustulerunt, ita ut in Illyrico Thraciaque, insepultis cadaveribus solum longe ac late constratum esset. Procopius e.h. III.könyv 38. fej.

[2]) Pueros ac feminas servituti addicunt, cum ad eam diem nulli aetati pepercissent. Ugyanő u.o.

[3]) Non ense, non hasta, non alio quoquam usitato necis genere conficiebant, sed depactis valide in terram sudibus praeacutis, miserorum sedes multa vi impingebant, et infixas inter nates palorum cuspides adigentes ad usque viscera, illis vitam extorquebant. Ugyanő u.o.

mond a görög író [1]). A lakosok közzől a kiket a szlávok el nem vihettek, az ökrökkel és lovakkal együtt ólakba rekesztették, ezeket szalmával körülhordták s rájok gyujtották; azután a barbarok az emberek ordítása közben, melyek zajába a barmok bőgése s a lángok ropogása vegyült, eltávoztak [2]). Ez volt egyik legnagyobb mulatságuk. A bolgárokkal más csapások, más ijedelmek jártak. Semmi sem menekülhetett e villámgyors lovas csapatok elől, melyek sebesebbek és pusztítóbbak voltak mint pusztáik sáskái. A hol átvonúltak, az asztagokat fölégették, a kerteket földúlták, a házakat lerombolták, s még a romok közt sem maradt kő kövön. Idő múltával osztán mikor fű és cserje nőtte be az egykor mívelt és lakott nagy téreket, sohajtva mondogatá a moesiai lakos: "Ihol a bolgárok erdeje"!" [3]).

Ez a vad nép a pányvát, melyet bal kezében csóválgatott, menetközben bámulatos ügyességgel és biztossággal vetette ki, s midőn áldozatát hurokra kerítette, lovát vágtatásnak eresztve a pányvát nyeregkápájába akasztott száránál fogva a földön vontatta, mind addíg míg a szerencsétlen fogott darabokra nem szakadozott [4]).

E kor történetiróiban e siralmas képeket végig tekintve rögtön azt kérdi az ember, miért nem kelt föl egy szívvel lélekkel a római birodalom, hogy ennyi nyomorúságnak véget vessen; de ugyanazon történetírók megad-

[1]) Praeterea defossis humi lignis quatuor crassioribus alligabant hi barbari eorum quos ceperant, manus ac pedes: deinde capita fustibus assidue tundendo, veluti canes aut serpentes, aliudve ferae genus mactabant. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 38. fej.

[2]) Alios cum bobus et ovibus, quos in patriam abducere non poterant, in tuguria compactos, immisericorditer cremabant. Ita Sclaveni illos, in quibus incidebant, necare erant soliti. Procopius e.h.

[3]) Constantinus Porphyrogenitus, De admistrando imperio 32. fej. ugy festi Serviát, a bolgárok egy hadjárata után, mint a mely rengeteg vadonná vált: " Non invenit in ea regione praeter viros quinquaginta sine liberis et uxoribus venatione victitantes. "

[4]) Theophanes Chronogr. 185. l. és több helyt.

ják a feleletet: a birodalomnak egészen más dolga volt. Más érdekek, más küzdelmek, melyek szenvedélyessége a dühig fokozódott, foglalták el az egykorú nemzedékeket, s nem engedték hogy meghallják a dunai tartományok kétségbeesési jajkiáltásait. A keleti egyház a legrettentőbb és leghosszasabb válságok egyikén ment ekkor át, melyek a keresztyénséget megrázkódtatták.

Nestorius konstantinápolyi patriarkha 428-ban azt a kérdést vetette föl köz vita közben, vajon a két természet, az isteni és emberi, egyesülve vagy külön külön volt-é Jézus Krisztus személyében, s mennyi része volt mindegyiknek a váltság munkájában, s azóta e szintoly kényes mint fontos megoldandó kérdés a köz viták teréről többé nem tünt el, sőt az ellenzés által, melyben a görög szőrszálhasogatásnak tág mezeje nyílt, egyetlen foglalkozása lett a szellemnek. Nestorius tagadta a két természet egy személyben egyesülését, azt vitatva, hogy az isteni Ige, megtestesülte után az emberiségben egyszerűen csak úgy lakott, mint valamely templomban [1]) s Máriától az Istenanya czímet megtagadva:

Eutyches szerzetes fölvette a keztyűt, de határozottan ellenkező pontra állván, a két természet annyira összezavarta hogy a keresztfán az Istenséget halatta meg [2]). E két túlzó megfejtés egyiránt kiforgatta a keresztyénséget; az első elenyésztette a megváltás érdemét, a mennyiben a calvariai véres áldozatot tiszta tüneménnyé s minden valóság nélküli látvánnyá alakította át; a második arra a képtelen következtetésre vezetett, hogy az Isten maga magát ölte meg. A chalcédoni zsinat a hagyomány tekintélyével és a szent írás józan magyarázatával hasztalan foglalta hitalakba a két természetet

[1]) Fleury, Hist Eceles XXX. köt. 28. és köv. l.

[2]) Theodoreti Lectiones I. 21. 22. - Nicephorus Callistur, Hist. Eccles. XV. könyv 28. fej. - Evangrius, Hist Eccl. II. könyv 3. fej.

egy személyben voltáról szóló igazhitű tudományt; a római egyház hasztalan fogadta el e zsinat végzéseit, mint maga a keresztyén egyház szavát: a görög szellem nem egy könnyen hagyott föl a vitatkozással. Nestorius és Eutyches eretneksége más kevésbé határozott eretnekségeknek lőn szülője, melyeket ki ki a maga módja szerint mérhetett meg, s melyeknek vége hossza nem volt. Akadtak, a kik becsületesebb szándékból mint hogy egy új felekezet fejei legyenek, ha így nevezhetjük kiengesztelési eretnekségeket támasztottak, melyek arra törekedtek, hogy a hitczikkekbe ellensúlyokat vigyenek be, s egybeállították a tévedéseket, hogy belőlök oly igazságot vonjanak ki, mely senkit sem sért. Ez utolsó kisérletek nem tettek egyebet, csak elhomályosították a kérdést, megbotránkoztatták a vallásos érzelmet, s a keresztyénséget keleten kigázolhatatlan tömkelegbe vetették [1]).

A keleti egyház egyik szerencsétlensége volt, hogy mindig számot kellett vetnie a császárokkal nem csak a fenyíték ügyében, hanem a hitczikkek szabályozására nézve is: mely balvégzetű törvények Nagy Konstántinról szállottak örökségbe. A byzanti császárok, voltak légyen patriciusok, katonák vagy barompásztorok, mind azt hitték hogy kötelezve vannak theologusok lenni. Nem egyszer származott ebből baj magokra, de kivált a birodalomra nézve. Tudjuk hogy Constantius császár hitformái, egyházjogi ítéletei, melyek a legiokra támaszkodtak, mily mélyen megzavarták az egyházat, mennyire visszaadták az önbizalmat és tekintélyt a polytheismusnak és mint készítették elő a pogány

[1]) Evagrius, Hist. Eccles. III. könyv 7. 8. 9. fej. - Theodoretus, Lect. I. 34. - Nicephorus Callistus, Hist. Eccl. XVI. könyv 6. 7. és köv fej. - Has. Fleury Hist. eccles. XXX. köt. 28. 31. fej.

Julianus ellenműködését [1]); tudjuk azt is, hogy a gyászos megoszlást, mely a keresztyénség kebelében a csaknem mind arianusokká vált barbarok és catholicus rómaiak közt kitört, Valens esztelen téritési túlbuzgóságának kell tulajdonítani [2]): ugy látszik, hogy Zénó császárt Valens és Constantius diadalai nem engedték aludni; mert azt vette fejébe, hogy egy császári végzéssel a két természet fölötti vität be fogja fejezni. E végzés, melyet 482-ben henotikon, azaz egyesítési rendelet czim alatt kiadott, az egyházat még nagyobb meghasonlásban hagyta hátra, mint a milyenben valaha volt. A henotikonban egy hitalak volt előterjesztve, melyet a püspököknek alá kellett írniok, s a császár, hogy mint bíró részrehajlatlanságát s mint theologus felsőségét éreztesse, abban az egész világot elkárhoztatta, jobbra balra szórván az átkot az elébe terjesztett végzésekre, s a chalcédoni zsinatot csaknem egy vonalba állítván Eutychessel és Nestoriussal. Mindenki kárhoztatva lévén, természetesen senki sem volt megelégedve; a püspökök ellenszegültek, s a katonák kardja lőn használva, hogy őket meggyőzze. Zénó e közben meghalt, szerencséjére a világ békéjének [3]). Halálát titokszerű homály borítja. Azt beszélték, hogy a mint egyszer a nyavalya kitörte, melyben szenvedett s melyet kicsapongásával idézett elő, udvara tisztjei, dobzódó czimborái, elevenen egy sírboltba vitték, hol később úgy találták meg, hogy karjairól a hús le volt rágva [4]). Neje Ariadné nem igen siratta, s a legközelebbi zavarban, melybe Konstantinápolyt az

[1]) Lásd Histoire de la Gaule sous l'administration romaine, III. köt. 5. fej.

[2]) Lásd Histoire d'Attila 1. fej.

[3]) Evagrius Hist. Eccl. III. könyv 7. 8. 9. fej. - Theodoretus Lect. II. - Theophanes Chronogr. - Vict. Tun. Chron. - Nicephorus Callistus , Hist. Eccl. XXX. köt.

[4]) Ferunt inventum ... Zenonem, qui prae fame suos ipse lacertos mandiderat. Cedrenus I. köt. 355. l.

uralkodás változása döntötte, a tanács, hadsereg és nép választására Anastasiust a silentiarust ajánlotta [1]).

A választás több tekintetből nem volt rosz, s azt kedvezően fogadták. Anastasius kamarási minőségben a császár titkos szobáihoz volt alkalmazva, melyeket a byzanti udvari szokás föllengős nyelvében a csend menedékhelyének neveztek [2]); ugy volt ismerve, mint nagyravágyás nélkül szellemdús, becsületes, jótévő s a maga modora szerint kegyes ember. Régtől fogva tetszett Ariadné császárnénak, ki özvegységét arra használta, hogy őt császárrá tegye és magát vele nőül vetesse. Hatvan éves kora és hófehér haja daczára is Anastasius még szép embernek tetszett; szabályos finom vonásai arczának nagy kellemet kölcsönöztek s felemás szemei, melyek közzül az egyik fekete a másik kék volt, sajátságos kifejezésökkel magokra vonták a figyelmet [3]).

Szenvedélyei közzül, melyek életén át izgathatták, egy sem volt oly tartós és élénk mint a hittudomány. Ifjúságában buzgalommal szentelte magát vallásos elméleteknek; megvolt neki saját magához való rendszere, saját eretneksége, saját hitvallása. Miután silentiariussá lett még akkor is annyira elfeledkezett magáról, hogy hitszónoklatot tartott a konstantinápolyi egyházakban, hol oly tételeket állított föl, melyek nem egyeztek mindig az igaz hittel. Miután a patriarkha ezért a császárnál panaszt tett, Zénó azt a tanácsot adta neki, hogy kamarását fogassa el papokkal, nyírassa meg barát módra s ily

---

[1]) Evagrius Hist. Eccl. III. könyv. 32. fej. - Theodoretus Lect. 558. l. - Theophanes Chronogr. 116. 117. l.

[2]) Anastasium Silentiarum ... Theophanes Chronogr. 116. l. - Qui in palatio imperatoris militantes, ea quae sunt quietis curarent, Silentiarii sunt appellati. Procopius, Bellum Pers. 11. fej.

[3]) Külömböző színű szemeiért kapta a felemás szemű, o διχοξοξ, melléknevet. Theophanes Chronogr. 117. l.

állapotjában tegye köz kaczaj tárgyává [1]). Ez a fenyegetés lecsillapította a silentiarius hittudósi buzgóságát, ki úgy látszott hogy fölhagyott minden tévelygéseivel: de a patriárkha folyvást bosszút forralt ellene, s midőn a tanács, a nép és a hadsereg Anastasiust császárrá kikiáltották, a patriárkha kinyilatkoztatta, hogy nem fogja megkoronázni. Már pedig csaknem törvény erejére emelkedett szokás volt, hogy a császári főváros püspöke tegye a koronát az ujonnan választott császár fejére, a mi a lelki tekintélynek ha nem is a választás helybenhagyására de legalább zavarok támasztására jogot adott, s mit veszedelmes lehetett mellőzni. Ariadné megijedve közben járatta a tanács fejeit, ő maga is közben járt, s egyezkedés lőn eszközölve Anastasius és a patriárkha közt. Az új császár kötelezte magát, hogy aláírja a chalcedoni zsinat hitalakját, és hogy megtartja e zsinat végzéseit [2]); e köteleztetést írásba foglalták, a császár tulajdon kezével aláírta, a székvárosi egyház kincstárába letették és a legnagyobb gonddal őrizték, mint meggyőző bizonyító okiratot, melyet a hitszegő császár ellenébe vethessenek, ha eszébe találna jutni, hogy megkoronáztatása lényeges föltételét ne teljesítse. Igen is gyanítható, hogy Anastasius kötelezvényével éppen ugy volt a dolog, mint sok oklevéllel, nyilatkozattal, esküvel és mindenféle engedményekkel, melyeket minden korban a szükség által kényszerítve adtak és fogadtak el.

Eleinte minden jól ment: Anastasius bölcsen kormányzott; az állam kincstárral jól gazdálkodott, a vesztegetésnek és a hivatalok vásárlásának ellensége s

[1]) Eversa ejus in ecclesiae coetu sella, minatus est, ni quantocius desisteret, ejus caput se rasurum et in plebem traducturum. Theophanes Chronogr. 116. l.

[2]) Areadna imperatrice, senatuque ad exhibenda postulata impellentibus, chartam propria manu subscriptam, qua velut fidei norman Chalcedonensis synodi decreta se acceptare profiteretur, ab eo traditam accepit Euthymius, exin ab eo coronatus. Theophanes Chronogr. 117. l.

mindenki iránt jó indulatú volt; a gyülöletes adókat eltörölte, javításokat hozott be az erkölcsökbe, s egyebek közt megtiltotta az emberek vérengző viadalait a vad állatokkal [1]). Magán életében áhitatos volt, a nélkül hogy keresztyén volt volna, napkelte előtt egyházba ment, böjtölt, az alamizsnát bőven osztotta; a nép ugy tekintette mint szentet s így kiáltott felé útja közben: "Caesar! uralkodjál ugy, a mint éltél!" De a hittől szakadtak, eretneksége régi czimborái, csakhamar ostromolni kezdték, s a mindent tehetés hatalma fölébresztette benne a vallásos vakbuzgóság ördögét. Anastasius manichaeus anyától születvén [2]), az anyai tejjel szítta be a persa ábrándozás szeretetét, melyet titkon keresztyénségébe vegyített: ez volt szellemének különös iránya. Az igazi keresztyének az ő nézete szerint azon különcz iskolában voltak, melyet egy püspökké lett persa rabszolga kormányzott, s melyben arra törekedtek, hogy Zoroaster vallását a Krisztuséval egyesítsék. Anastasius ennek hirdetőit az egész keleten elterjesztette. Ő maga a császári palotában egy imaházat építtetett, melynek falai borítva voltak állatok alakjaival és mindenféle jelvényekkel, melyek a manichaeusoknál és gnosticusoknál használatban voltak. Végre az a hír terjedt el, hogy a császár az evangéliom uj fordításán dolgozik, tekintve, mint mondá, hogy a köz használatban levő fordítás hibás és pórias. A vallásügyekbe való avatkozás e kisérleteit eleinte némi óvatossággal tette; a mi a császárt visszatartotta, az a chalcedoni zsinat végzéseinek megtartásáról írásban adott kötelezvénye volt, melyet a konstantinápolyi egyház kincstárában együtt őriztek magokkal a zsinat

[1]) Evagrius Hist. Eccl. III. könyv 30 38. fej. - Theodoretus Lect 566. l. - Cedrenus I. köt. 358. 377. l. - Theophanes Chronogr. 123.l. - Zonaras II. köt. 45. l. - Concil. IV. köt. 1185. l.

[2]) Theophanes Chronogr. 117. l. - Theodoretus Lect. II. könyv.

okirataival. Hogy ezt kezére keríthesse, semmi árt sem tartott volna drágának; megkísértette megvesztegetni Macedonius kincstartót, ki később konstantinápolyi patriárkha lett, megkísértette őt megijeszteni, de mind ezt siker nélkül. Szerencsésebb volt a zsinat eredeti okirataival [1]), melyeket egy pap pénzért kiszolgáltatott, ezeket tulajdon kezével tépte szét és égette össze. A balgatag azt hitte, hogy esküje azon irományok lángjával együtt megy füstbe, melyeknek megtartására megesküdött.

Anastasius, lelkiismeretét így megkönnyítvén, hadjáratot indított a catholicismus ellen: támadási tervében nem hijányzott sem ügyesség , sem erőszak. Ismét érvénybe léptette Zénó egyesítési parancsát, melynek birodalmi törvény jelleme volt, s nagy buzgóságot negélyelvén e hitszabály iránt, mely minden mást átok alá vetett, féket eresztett a nestorianusoknak, eutychianusoknak, arianusoknak, egy szóval mindennek, mi nem catholichus volt. Minden eretnekség jónak tetszett előtte, csak hogy rémképét, a chalcedoni zsinatot, tagadja meg. Ebből hasonlíthatatlan s kimondhatatlan fejetlenség támadt a tudományban. Anastasius ekkor a liturgiát támadta meg, melybe oly újításokat hozott, melyekbe tanai mérge volt burkolva; a papok ellenszegültek, a nép föllázadt: de a katonák, karddal kezökben, a császár inye szerinti igaz tudományt énekeltették [2]). Egy csoport syriai szerzetes Ázsiából Konstantinápolyba vonul-

[1]) Imperator illico Chalcedonensium actorum libellum, quem Macedonius in arca sanctiore deposuerat, per Calepodium quendam furtim sublatum conscidit atque igni tradidit. Nicephorus XVI. könyv 26. fej. - Has. Baronius, Annales Eccles. IX. köt. 99. l.

[2]) Cum ... omnibus ecclesiis per libellum scriptum edixit ut ter sanctum hymnum, non omisso addimento, in publicis processionibus decantarent ... tumultus vehemens exortus est, multarum domorum visa incendia, et innumerae caedes patratae ... Theophanes Chronogr. 136.l. - Imperator cum in hymno trisagio has voces adjicere voluit: Qui cruxifius est pro nobis, gravissima seditio exorta est, perinde quasi christiana religio funditus everteretur, Evagrius, Hist. Eccl. III. könyv 4. fej.

ván, hogy a patriárkhát agyon verje, más szerzetesek tódultak védelmére; verekedtek a kolostorokban, verekedtek az egyházakban. Konstántinápolyban, hol a lakosság nagy többsége catholicus volt, papok, polgárok, katonák ünnepélyes körmenetben mind fegyveresen vonultak végig az utczákon, katonai zászlók és a kereszt zászlaja alatt, s a litániák éneklése közben harczi kiáltásokat és a császár elleni szitkokat vegyitettek. Egy ily csoportozat le merészelte tenni Anastasiust [1]), ki azt a palotaőrség láncsáival szóratta szét. A nép sem mutatott maga részéről több mérsékletet. Minden papot, kire gyanakodtak, hogy Anastasiussal együtt tart, vagy csak gyáván viseli is vele szemben magát, irgalom nélkül legyilkoltak s fejét dárda hegyébe tüzve hurczolták körül. Igy halállal veszett el a császár egy kedvelt szerzetese és apáczája is, kiknek testeit egybe kötve az utczák kövezetén vonszolták végig.

E szörnyőségek polgári háborút jósoltak, mely csak hamar ki is tört, s éppen a kül háború által oly erőszakosan dúlt dunai tartományokban tört ki, melyekben a catholicus hit meg volt gyökerezve. Egy régi barbár törzsből származott. Vitalianus nevű illyr tábornagy fölemelte a catholicus igazhitűség zászlaját, mely alá ezrenként tódultak a mezei lakosok, polgárok és katonák. Három nap alatt nagy sereget gyüjtött egybe. Az emberek oda hagyták házaikat, családjaikat a bolgárok fegyverének kitéve a sorsa bizták; a római helyőrségek megszöktek állomásaikról, hogy a kereszt után rohajanak; még a húnok is ajánlkoztak az igazhitűség segédfe-

[1]) Populi confusa plebe contumeliosis vocibus Anastasium impetente, et alium ad imperium advocante, Manichaeum et imperio prorsus indignum elamitans ... Theophanes, Chronogr. 136. l.

leiül, s elfogadták öket [1]). Vitalianus Konstantinápoly alá nyomult és az arany kapu előtt szállott táborba; de a tanács és a legelőkelőbb lakosok közbe vetették magokat, hogy a város rohammal bevételét megakadályozzák. Alkudoztak Anastasius nevében, kiért kezességet vállaltak, és a háborút húzták, halasztották. Vitalianus, kit pártosai császárrá akartak kikiáltani [2]), de a kiben több volt a hit mint a nagyravágyás, végre bele egyezett hogy azon biztosítások mellett, melyeket neki ajánlottak, kibékül. Föltételei voltak: a számkivetett püspökök visszahívása, egyetemes zsinat összehívása a római püspök elnöksége alatt, kinek hite e nehéz ügyek közben soha sem változott, ugyan ezen püspök bírósága a keleti főpapok és a császár közt a lehető meghasonlás esetére; s minthogy tudva volt, mennyit ér Anastasius esküje, Vitalianus követelte, hogy a tanács a tisztviselőség és a város legelső polgárai is írják alá e föltételeket [3]). Ezen fölül a maga kezébe helyeztette a Konstantinápoly szomszédságában álló katonai erő főparancsnokságát. Így Anastasius a császári város lakosai, egyik tábornagya és egy külföldi püspök háromszoros gyámsága alá lőn helyezve. Azt hitték, hogy lánczát jól megkovácsolták, s mégis elszabadult. Az egyetemes zsinat, melyet mindig hívtak össze s mely egyszer össze is gyűlt, soha sem

---

[1]) Vitalianus ... ducens secum ingentem Hunnorum et Bulgarorum numerum ... Theophanes Chronogr. 137.l. - Anastasius 54. l. - Cedrenus I. köt. 360. l.

[2]) Plebe ... uno consensu, ceu jam declaratum imperatorem acclamante Vitalianum. Theophanes e. h.

[3]) Anastasius rebus in desperatis senatorii ordinis nonnullos, qui de pace agenda eum rogarent, misit : juravitque cum universo senatu episcopos exules se revocaturum. His additum voluit Vitalianus, ut uniuscujusque scholae principes idem jurejurando asserement: et ita demum convocaretur synodus, ad quam pontifex romanus et cuncti accederent episcopi ...

Theophanes Chronogr. 137. l. - Cedrenus I. köt. 360. l.

határozott [1]); a pápa minden szilárdsága mellett sem mehetett semmire Anastasiussal; Vitalianus azon vette észre magát, hogy a parancsnokságot elvették tőle s a megfélemlett catholichusok visszadugták kardjokat hüvelyébe. Ezen tizennegyedfél századdal ezelőtt történt dolgok olvasása közben nem azt gondolná-é az ember, hogy más nevek alatt, más öltözetben s más alakban, némi tegnapi események előadását lapozgatja? Ez a saját népe gyámsága alatt álló király, ezek az irásba foglalt kötelezések, ezek a széttépett, megtagadott, kijátszott eskük, mind ez nem azon jeleneteket juttatja-é eszünkbe, melyeknek mi magunk vagy apáink tanúi voltunk? Az emberek szenvedélyes eljárásai ugyanazok, bármi legyen is a rugó, mely ezeket mozgásba hozza, s bármily rövid legyen is a percz, melyben e szenvedélyek működnek: csak az a kérdés, vajon bizonyosok vagyunk-é benne, hogy a mi politikai viszályainak van-é oly tiszteletre méltó és oly komoly rugója, mint amilyennek kellett lenni a keresztyén nemzedékekre nézve a hitök alaptana ellen intézett csapásnak?

Most már érthetjük, hogy a római kormány, gyávaság nélkül s a nélkül hogy megérdemelné mind azt a méltatlanságot, melyyel szeretjük a történelem keresztül visszatekintőleg üldözni az ugy nevezett keleti birodalmat, hogyan fordithatott az V-dik század utolsó éveiben s a VI-dik elején csak középszerű figyelmet a barbar nemzetek, a húnok, bolgárok és szlávok csapongásaira a Duna völgyében. Magának Konstántinápolymak a birodalom székének kellett volna veszedelemben forogni, hogy a lelki érdekek által egészen elfoglalt nép és császár ölébredjen. A nagy város környékét fedező s lépcsőzetesen fölállitott erősségek nem mindig tartoztatták föl

[1]) Accesserunt etiamnum ex diversis locis episcopi circiter ducenti, qui a scelesto imperatore delusi re infecta recessere. Theophanes e. h.

az egyes hadosztályokat, melyek az erődök közein annál könnyebben átsikamolhattak, minthogy lovasságból, mozgékony és fáradhatatlan lovasságból állottak. És így többször lehetett látni, hogy a barbar hadseregek vakmerő kóborlói a konstantinápolyi mezőre, e gazdag környék szivéig nyomultak, melyet az egykorú írók a világ leggyönyörűségesebb tájának festenek. A VI-dik század íróit s különösen Procopiust kell olvasnunk, hogy fogalmat alkothassunk arról, a mit kelet fővárosának szép ege alatt s átlátszó tengerei mellékén a művészet és fényűzés csudái a természet bájaival egyesülten előállítottak. Midőn ezen írók e fölséges tájképekről, melyeket a Propontis, a Fekete tenger és a Bosporus fölött uralkodnak, e bő forrásvizeikről, e márvány mulató lakokról, melyek az erdők halmai fölött tündökölnek, ez egyházakról, e palotákról, félkört képező kertekről beszélnek, melyek "mint a gyöngyszemek a füzérben" úgy állnak sorjában az öblök körületén, a valódi költészet érzékét s olykor kifejezését is eltalálják [1]). Maga a föld, minden szépsége mellett is, nem volt elég a keleti róma fényűzésének, s a tenger szine fölött roppant költséggel emelt gátakon tündöklöttek az aranyos porphyr paloták, melyek belül selyemmel és czédrusfával voltak diszesitve. E bűbájos magányokat egy sereg bronz és pároszi márvány szobor, a hellén lángész ereklyéi, tették elevenné. Ide jártak Byzant patriciusai kéjelgő nyugalmukat élvezni, melyet igen gyakran a tartományok rovására szereztek; itt fitogtatták a Rufinusok, Eutropiusok s Chrysaphiusok szertelen pazarlásaikat, melyek miután kortársaik haragját ellenök fölgerjesztették, még a történelemben is

[1]) Procopius, De aedificiis I. V. VIII. könyv.

elkárhoztatják őket [1]). Képzelje az ember azt a rémületet, melyet a bolgár bandák megjelenése a keleti Róma e paradicsomában előidézett! Egy pillanatra elfelejtkeztek a két természet fölötti versengésről, s egy pillanatig rá gondoltak a szerencsétlen moesiaiak szenvedéseire.

Ekkor kezdette Anastasius azt a nagyszerű művet, mely nevét viseli s melynek nyomai még ma is kivehetők Konstantinápolytól nyugotra mintegy 13 mérföldre. A rómaiak területök védelmére gyakran használtak árkokat, vagy természeti akadályokra támaszkodó erősített falakat, melyek egyes vidékeket olykor egész tartományokat fedeztek. Egyenlő távolságban kapuk voltak rajtok hagyva a külvidékkel való közlekedés végett. E védművek melyekre rendes időben csak néhány őrállomás vigyázott, háború idején egész védsereget kaptak, mely mint valami erősségben ott biztonságban tartózkodott. A keleti birodalomban számos eféle védmű volt, melyek abban az arányban szaporodtak, amelyben kellett az anyagi eszközöknek pótolni a katonai szellemet; maga a thermopylei szoros is kapott ilyet s jobban volt védve egy lőréses falvonallal, mint az utolsó spártaiak mellével [2]). Konstantinápoly, mint tudjuk, egy földnyelvre volt építve, melyet délről a Propontis, északra a Fekete tenger mosott s a Bosporus választott el Ázsiától. Anastasius föltette magában, hogy e félszigetet mely a várost és környékét magába foglalta, a belföldtől elkülönítse s belőle az akkori írók kifejezése szerint szigetet csináljon [3]). E végre tervet készített oly erősítési műre, mely a félszigetet egyik tengertől fogva a másikig vágta

[1]) Hunc suburbarum agrum Byzantii cives occupantque decorantque, non solum ad vitae usus sed ad luxum etiam insolentem, deliciasque immodicas et ad omnem licentiam, quam affert mortalibus licentia. Procopius, De Aedificiis IV. könyv 9. fej.

[2]) Procopius, Hist. Arcana 27. fej. - De Aedificiis IV. könyv 9. fej.

[3]) Urbem fere insulam pro peninsula efficit. Evagrius III. könyv 38. fej.

tizennyolcz mérföld hossúságban [1]). E roppant mű az 507-dik évben megkezdve sebesen megépült: húsz láb magas, húsz láb széles kőfal volt ez, elöl árokkal s közben közben tornyokkal fedezve, melyek egymással karzatok által közlekedtek. A kőfalat, mindkét végén egy vagy több erősség oltalmazta;

Így a déli vége, mely a Propontisba mélyedt, úgy szólván be volt foglalva Héraklea és Selymbria közzé, mely mindkét város hatalmasan meg volt erősítve [2]). Ezáltal Konstantinápoly és a szomszéd megyei jószágok biztosságba voltak helyezve, ha nem is a betörés, de legalább a meglepetés és rajtok ütés ellen. E tekintetből örvendeztek a császár gondoskodásának, azonban a nélkül hogy a védvonal kiterjedsége iránt magokat csalódásba ringatták volna. Az értelmes emberek belátták, hogy nagy háború esetében a védsereg nem lesz soha elég számos, hogy egyenlő ellenállást fejtsen ki a tizennyolcz mérföldnyi arczvonalon, s hogy e szerint valamely ravasz ellenség mindig kezére kerítheti a kőfal egy részét, annak erősségeit arra használhatja, hogy magát bennök elsánczolja s ellenfelét onnan rettegtesse [3]). Így nyilatkozhattak és írhattak az előrelátó férfiak: de a konstantinápolyi nép tökéletes biztosságban hitte magát; a császár népszerő dolgot csinált s ez pillanatra elég volt. A húnok, bolgárok és szlávok nyugoton hagyták Moesiát az 517-dik évig, mikor visszatértökről a byzanti krónikák emlékeznek. Egyik krónikás e sajátságos,

---

[1]) Imperator Anastasius, quadragesimo ab urbe lapide, longos muros aedificavit, quibus gemina junxit maris littora, ubi inter se bidui fere distant. Procopius, De aedificiis IV. könyv 9. fej.

[2]) Agathias Hist. V. könyv. - Procopius, De Aedificiis IV. könyv 9. fej.

[3]) Neque enim fieri poterat, ut opus adeo spatiosum vel satis haberet firmitatis, vel diligenter custodiretur. Certe hostes, quacumque muros longos invaderent, omnes partis illius custodes opprimabant nullo negotio, caeterosque ex improviso adorti calamitatem inferebant, quantam nemo verbis facile exponat. Procopius, De Aedificiis IV. könyv 9. fej.

mysticus rettegéssel egészen eltelt sorokkal ad erről jelentést: "A tizedik indictióban, Anastasius és Agapitus consultságában, az a kohó mely Jerémias prospetha jóslata szerint éjszak felől ellenünk és bűneink ellen annyiszor megtüzesítettett, tüzes nyilakat gyártott s e nyilakkal mély sebeket ejtett Illyria legnagyobb részén" [1]). Görögországot Thermopyléig s Illyriát az Adriai tengerig dúlták: de az ellenség nem közelített Konstantinápolyhoz. A barbarok számtalan foglyot hurczoltak magokkal, kikért váltságdíjt követeltek. Az az ezer font arany, melyet Anastasius Johanneshes, az illyriai kormányzóhoz küldött, nem volt elég mindnyájok váltságára, sokat elhurczoltak túl a Dunára, sokat megöltek bosszúból vagy rémítésül a város falai alatt, melyek vonakodtak föltárni kapuikat.

Anastasiust a következő évben a villám agyon csapta életének nyolczvannyolczadik, uralkodásának huszonhetedik évében, s az ábrándozó manichaeust, ki a birodalmat annyira fölzavarta, egy régi katona váltotta föl, kinek semmi hittudományi igénye, de szive római volt [2]). Justinus, így hívták, Bederianaban, a moesiai Dardaniában született [3]), s ez a körülmény szerencséjökre szolgált a dunai tartományoknak, kiknek oly nagy szükségök volt a segélyre. Justinus arra törekedett, hogy ezeket védelmi karba visszahelyezze, s megkezdte valamennyi erősség helyre állításának munkáját, melyet később kis öccse Justinianus folytatott és befejezett [4]). Az a kilencz

[1]) Olla illa, quae in Hieremia vate, ab aquilone ad versum nos nostraque delicta saepe accenditur, tela ignea fabricavit; maximamque partem Illyrici iisdem jaculis vulneravit. Marcellini Comitis Chronicon ad annum 517.

[2]) Justinus pius imperator, vir aetatis provectae, et expertus rerum a militae cingulo exorsus et ad senatus usque ordinem promotus ... Theophanes Chronogr. 141. l.

[3]) Justinus, cujus Bederiana patria fuit. Procopius, Hist. arcana 6. fej.

[4]) Procopius, De aedificiis II. könyv több helyt, és III. könyv 2. fej. - Malalas, Chron. II. rész 159. l.

év meddíg e vén katona uralkodott, a keleti birodalom legnyugalmasabb évei közzé számítható: hírét sem lehetett hallani sem a szlávoknak, sem a húnoknak, annyira meg voltak győződve a barbarok, hogy nem fogják őket kímélni, ha magokat mutatni merészelnék. Justinus 527-ben életéhez méltó halállal múlt ki. Egy régi sebe, melyet lábán kapott volt, kiújult, megfekélyesedett s ebbe veszett el [1]).

Utódja már előre kijelelve ugyanazon kis öccse Justinianus lett, kit a dunamelléki munkáiban, valamint a császári hatalom gyakorlásában társául vett volt, kinek neve századokon keresztül oly élénken volt visszhangzandó.

[1]) Procopius, Hist. arcana 9. fej. - Accidit ut imperator Justinus ex ulcere pedis, quod ex ictu sagittae in bello contraxit, extingueretur. Chronicon Paschale 334 l.

IV.fejezet.

Justinianus császár. - Ellenkező ítéletek e fejedelemről. - Eredete, neve, családja. - Justinianus neveltetése, általános lángesze, szenvedélyei. Theodora tánczosnét veszi nőül. - Uralkodásának eleje. - Megkísérti a vandalokat kiverni Afrikából. - A szlávok és húnok újra megjelennek a Dunánál; Germanus megveri őket. - A szlovénok veresége, Khilbodius halála. - A bolgárok a rómaiakat megverik; Constantiust, Akumut és Godilast hurokra kerítik. - A hún-vend-bolgár hadsereg irtóztató dúlása egész illyriában. - Justinianus újra hozzáfog a Justinus által megkezdett védmunkákhoz; pazar építkezései Moesiában és Thraiciában. - A gepidák alattomos ellenségeskedései a birodalom ellen, Sirmiumot megrohanják. Justinianus a longobárdokat Pannoniába hívja s a gepidák ellenébe állítja. - E két nép ellenségeskedése. - Egymást bizonyos napra viadalra kihívják. - Mindketten a császár segítségét sürgetik. - Justinianus követeiket kihallgatja. - A longobárdok beszéde. - A gepidák beszéde. Justinianus a longobárdok részére határozza el magát. - A tetraxit góthok esete. - Követeik a császártól püspököt kérnek. - E nép eredete és erkölcsei. - Követeik fölleplezései a kutrigúr és utigúr húnokat illetőleg; Justinianus követi tanácsaikat. - Követséget küld Sandilkh utigúr királyhoz. - Sandilkh megígéri, hogy megtámadja a kutrigúrokat, valahányszor azok az utrigokat megtámadandják. - A gepidák és longobardok megjelennek, hogy eligazítsák viszályuk; páni félelem lepi meg őket; seregeik a csata helyéről elfutnak.

527-548.

Történelem és regény, egyik jobban mint a másik eltorzította e törvényhozó hódító nagy alakjának vonásait, ki a VI-dik század fölött magosan kiemelkedik s kezet nyújt Theodosiusnak, Konstantinusnak, Septimus Severusnak és Hadrianusnak. A regény Justinianust illetőleg a középkorban Görögországban kezdődött, a vak s kolduló Bilisarius legendájával, mely már a XII-dik század-

ban el volt terjedve [1]). A mi a történelmet illető az rá nézve még életétől kezdve két színű volt: ugyanazon alávaló s megvesztegetett toll mely nyilvánosan magasztalta, vállalkozott alattomban befeketítni, dicsőítve és gyalázva azonegy tettejét s belőle itt hőst és angyalt, ott Nérónál és Domitianusnál utálatosabb szörnyeteget [2]), sőt ennél is többet, sötétség szellemét, emberi alakban megtestesült ördögöt csinálván [3]). A hízelgés és gazlelkőség e két túlzása közt az utókor ítélete eldöntetlen maradt, s a természetönkkel igenis egyező hajlamnál fogva, mely jobban szereti a gúnyiratot mint a dicsőítő költeményt, még azok is akiket Justinianus nyilvános tettei önkéntelen bámulatra ragadnak, azt a titkos emlékiratok olvasásával törekednek mérsékelni [4]). Igyekezni fogunk e fellegeket szétoszlatni, s úgy mutatni be a hanyatlás napjainak e Caesarját, a milyennek részehajlatlan kortársai láthatják. Személyisége annyira betölti egész századát, még akkor is midőn már nincs többé, hogy az ember azt a tényektől nem tudná külön választani, a nélkül hogy ezeket tökéletlenül ne hagyja. Ezen kívül is a római császárok magánélete a római világ ismeretére múlhatatlan elem. A palotai nevelés, az öröklési kormányok alatt, a fejedelmeket igen gyakran egy alakba önti, s minden esetre arra van irányozva, hogy őket alattvalóiktól és koruktól elkülönítse. A választási kormány alatt, a hol a jellemek egészen megszilárdultan

[1]) Tretzes, Chiliad. III. 399 és köv. v.

[2]) Dominitiani et vultum et fortunam refert.
Procopius, Hist. arcana 8. fej.

[3]) Ferunt Justiniani matrem narrasse, hunc non Sabbatii conjugis aut hominum cujuspiam esse sobollem; sed eo gravida antequam esset, quamdam daemonis speciem ad se ventitasse ... Perniciosus daemon. Procopius, Hist. arcana 12. fej.

[4]) Ezen titkos emlékiratok Procopiusnak egy könyvecskéje, melyet Belisarius titoknoka maga Belisarius, Justinianus, Theodora, szóval mind azon személyek ellen írt, kiktől a nyílvános hízelgéseket nem kímélte.

jutnak a fölségi hatalomra, a fejedelem csaknem mindig kora legkitűnőbb jellegeinek egyike, s benne mintegy alattvalóinak összpontosított képét tanulmányozhatjuk. Néhány adat Justinianusról és családjáról igazolni fogja ezt az igazságot.

A 474-dik év körül Leó császár uralkodása alatt, három fiatal paraszt érkezett Bederianából, Konstantinápolyba, kik kezökben egy bottal, vállukon kecskeszőr tarisznyával s egy kevés fekete kenyérrel [1]) jöttek szerencsét keresni a császári városba. Minthogy szálas s jó termetű emberek voltak, egy ujonczozó tiszt besorolta őket a palotai testőrségbe [2]), hol mindhárman szerencse fiai lettek, félig vitézségökért, félig azon hajlékony s ügyes magok viseletéért, mely honuk hegyi lakóit megkülönböztetik. Egyikök Justinus császár volt, ki fokról fokra főparancsnokává lett azon palotai katonaságnak, melyben egykor közlegény volt. Anastasius halálával a herélt főkamarás a hadsereg választását saját teremtményei egykére akarván ejtetni, Justinusnak nagy összeg pénzt adott át, hogy ossza ki a katonák közt: Justinus elvette, kiosztotta, s őt magát kiálltották ki császárnak [3]); a világ jót nevetett a csínyen, melyet a testőrhad kapitánya a főkamaráson ejtett. Midőn Justinust e szerencse érte, magához hívta hugát Beglenitzát, egy Istok nevő tauresiumi paraszt nejét, s fijokat Upraudát, kit saját fia gyanánt akart fölnevelni, minthogy neki nem volt gyermeke [4]). A három paraszt illyr ruhájával együtt neveit is

[1]) Tres in Illyria nati exercendisque agris assueti adolescentes ... Zimmarchus, Ditybistus et Justinus, pedibus Byzantium veniunt, rejectis post terga sagis, in quibus praeter secundarios panes eis quod reconderent ex re domestica fuit. Procopius, Hist. arcana 6. fej.

[2]) Numeris militaribus inscripti ab Imperatore, utpote egregia corporis forma conspicui, ad regiae custodiam seliguntur. Ugyanő u.o.

[3]) Evangrius III. könyv 4. fej. - Procopius I. könyv 9. fej. - Chronicon Paschale 331. l. - Zonaras XIV. könyv II. köt. 58. l. - Cedrenus I. köt. 363. l.

[4]) Biglenitza ... Istokus ... Uprauda ... Theophili Vita Justiniani.

levetette, mint a mely nevek nagyon mulatatták volna a konstantinápolyi magos társaságot; adtak nekik hangzatos latin neveket, sőt még családfát is gyártottak számukra, mely az Aniciusok nemes családjának hajdan Dardaniába szakadt egyik ágától hozta le származásukat. E latin keresztség következtében Beglenitza Vigilantiává, Istók Labbatiussá lett, s Uprauda a Justinianus nevet vette föl melyet halhatatlanná tudott tenni.

A haemusi pásztor gyermekségében nem igen gondos nevelést kapott, ha igaz a mit Procopius mond, hogy nevét is csak egy kimetszett arany lemez segítségével tudta leírni, melynek vágásait pennájával követte [1]); de minden esetre azt akarta, hogy egészen másképp legyen a dolog kisöccsével. A fiatal Uprauda mindenben a legjobb mestereket kapta, kik el lőnek ámulva betelhetetlen munkásságán s értelmessége általánosságán: szónoklatot, költészetet, jogot, hittant, hadtudományt, építészetet, zenét, mindent akart tudni és mindent tudott. Császárrá lévén maga dolgozott a jogtudomány azon örök emlékein, melyek legfőbb dicsőségét képezik [2]). Előterjesztéseit a tanácshoz mindig maga készítette, s gyakran rögtönzötte is, jóllehet kissé durva kiejtéssel, mely illyr eredetét elárulta [3]). A görög egyház még a mai nap is énekel egy hymnust, melyet ő írt, s melynek zenéjét is ő szerezte [4]). Végre Konstantinápolyban és a

[1]) Calamus colore imbutus ... huic principi tradebatur in manum, quam alii prehensentes ducebant, circumagebantque calacum per quatuor litteratum formas, nempe singulas tabellae incisuras ... Procopius Hist. arcana 6. fej.

[2]) Legibus prae nimia obscuris multitudine et manifesta inter se pugnua confusis, admota manu, optima conciliatione sublato ipsarum dissidio, jus conservavit. Procopius, De aedificiis, in prooemio.

[3]) Quae sibi scripto respondenda forent, haec, non uti mos est, quaestori committebat, sed ut piurimum sumebat sibi pronuncianda, licet ei barbare sonaret oratio. Procopius, Hist. arcana 14. fej.

[4]) Nota Nicolai Alemanni in Historiam arcanam Procopii. Edit. Venet. 1729. II. köt. 361. l.

tartományokban számos emlék az ő terve vagy utasításai szerint készült [1]). A mi a háborút és mellékügyeit illeti, ezek elméletét és gyakorlatát, mint minden római ifjú, a táborban és a harczmezőn tanulta meg. Ez a nevelés egész kiterjedtségében csak akkor kezdődött, midőn Justinus császárrá lett;

Justinianus ekkor harminczöt éves volt. De lángeszének ezen bármily erős nyilatkozatai mellett is, egy a tudomány szenvedélyénél is mélyebb s még ellenállhatatlanabb szenvedély vett erőt szívén: elragadtatással szerette Theodora tánczosnőt, kinek bájoló szépsége valamint erkölcsi feslettsége akkor egész Konstantinápolyban közbeszéd tárgya volt. Bár mennyi ellenvetést tett is anyja, bármint ellenzette nagybátyja, bármint akadályoztatta maga a törvény is, mely az ily házasságokat tiltotta, miután a színésznők éppen úgy mint a kéjhölgyek becstelen személynek voltak tekintve, kikkel a házasság semmis volt, Justinianus őt nőül akarta venni, és heves makacssága mindent meghajlított. A vén katonának magának kellett megváltoztatni a törvényt, mely neve becsületét oltalmazta [2]). Utoljára is, e nő vétkei s azon bajok daczára is, melyeket kevélysége, bosszúja és erkölcstelensége a birodalomnak szerezhetett, habozhatik az ember kiméletlenül kárhoztatni a férfiút, ki nejül vette, midőn látjuk, hogy mily tiszta szerelemmel, mily hű s csaknem kegyes bálványozással ragaszkodik egész életén át "a legtiszteletreméltóbb nőhöz, kit neki Isten adott volt" [3]), a mint törvényei egyikében maga mondja.

---

[1]) Procopius, De aedificiis, több helyt.

[2]) Tum is cum Theodora moliri nuptias aggreditur: nam cum viris senatoriis (quod prisca lege cautum est) uxorem ducere meretricem non liceat, ille principem adigit ad legem nova constitutione evertendam ; et exinde Theodorae matrimonie jungitur. Procopius, Hist. arcana 9. fej.

[3]) Apud nos ... participem consilii sumentes eam, quae a Deo data est nobis, piissimam conjugem. Justiniani, Novellae. 8.

Theodora egyébiránt nagy vétkeit nagy képességeivel egyensúlyozta: átható szellemével, mely mindig ébren állt, biztos ítéletével, elhatározottságával, melynek köszönhette Justinianus legalább egy alkalommal trónját és életét [1]).

Ez a fejedelem középnél alacsonyabb termető volt; vonásai szabályosok, ábrázata barnás, melle széles, tekintete vidám és kellemes, fülei mozgathatók, mely sajátságot már Domitianusban megjegyeztek s mi az új császár ellen nem egyszer gonosz czélzásokra szolgáltatott alkalmat [2]). Beszélik, hogy kedve jött a barbarok s különösen a húnok módjára öltözködni. Palotájában remetei sanyarú életet élt; egy böjtön át (ezt maga mondja nem minden magamutogatás nélkül) nem evett egy falat kenyeret, s olykor két nap is egymás után minden élelme csak egy kis vad gyökérből állott sóval és eczettel [3]). Alig aludt néhány órát s éj közben fölkelt, hogy az állam és egyház ügyein dolgozzék, vagy hogy lázas izgatottsággal futhassa végig palotája hosszú folyosóit [4]). Az álmatlanság és magános elmélkedés ez órái alatt barátkozott meg azon nagy tervekkel, melyek fejében

[1]) A Niká lázadás alkalmával, midőn a bátorságát vesztett és Konstántinápoly elhagyására kész Justinianust Theodora bátorította s Belisarius mentette meg.

[2]) Erat Justinianus imperator tereti facie, pectorosus, candidus, recalvaster, rotundis oculis, formosus, florido aspectu, subridens ; subcano capite, mento rasus ritu Romanorum, naso justo ... Chron. Paschale 375. l. - Corpore neque procero fuit, neque pusillo nimis, sed quo staturam justam non excederet, cui et aurres subinde agitarentur.

Procopius, Hist. arcana 8. fej.

[3]) Saepe unum atque alterum diem noctemque cibo abstinuit, praesertim ejus festi pervigiliis, quod Pascha dicimus, quandoque biduum brevi aqua et agresti olere victitans ... Procopius, Hist. arcana 13. fej. - Justiniani Novellae 8. 30.

[4]) Horam somno indulgens, reliquum tempus continuis terebat deambulationibus. Procopius e.h. - Et non in vano vigilias ducimus, sed in hujusmodi eas expendimus consilia, pernoctantes, et noctibus sub aequalitate dierum utentes. Justiniani Novella 8.

fogamzottak, s melyek utoljára maga előtt is Isten sugallatainak tetszettek. Ezen meglehetősen különös szokások segítették azon mesék terjedését, melyekben úgy festették le, mint ördögöt, mint gonosz lelket, a ki soha nem alszik, soha nem eszik, s kiben a látszaton kívül semmi emberi sincs [1]). Ez a képesség, hogy élete óráit így megkettőzze, megengedte Justinianusnak, ki későn jutott a trónra, miután ekkor már negyvenöt éves volt, hogy egy maga többet tegyen, mint sok nagy császár együtt véve.

Alig jutott trónra, mindjárt hozzá fogott a törvényalkotás azon nagy munkájához, mely annyi század óta fönáll s az ujkori népek törvényhozóinak, a szerint a mint a népek a közép kor sötétségéből kibontakoztak, világító tornyul szolgált. Egy egységes törvénykönyv alkotása lelkében a római világ ujra megalkotásával volt kapcsolatban, melynek törvényeit összeszedte, világosította, egyszerűsítette, azokat az erkölcsök változásához alkalmaztatván; azután a fegyverre bízta e birodalom megteremtésének gondját, melynek törvénykönyvet előre készített volt.

Ha jól meg akarjuk érteni Justinianust, azt az ünnepélyes pillanatot kell megragadnunk, midőn országát a leghősiesebb, a legváratlanabb vállalatba, a vandalok elleni áfrikai háborúba, taszította, melyet a góthok ellen Italiában egy második s azután egy harmadik háborúnak kellett volna követni, melyet Hispaniába tervezett, sőt talán egy negyediknek is Galliában s végre mindenütt, a hol a barbar uralmak települtek a Rómától elrabolt területre. Hadserege nem volt; teremt egyet, először Persiában folytatván háborút, hol a békét ő szabja meg, s e hadjárat-

[1]) Dirum et furiale caput is videbatur, qui nunquam potus, cibi vel somni expletus satietate ... intempesta nocte regiam obambulabat. Procopius, Hist. arcana 14. fej.

ból mindent merni s mindent kivinni képes tábornokok kerülnek, mint Belisarius, Narses és Germanus. Midőn titkos tanácsával Afrikára vonatkozó terveit közli, csak megdöbbenéssel, hihetetlenséggel és rémülettel találkozik. Leginkább kedvét keresű ministerei is azt hiszik hogy jó szolgálatot tesznek neki, ha ellene küzdenek. Megszokták volt már Afrikát elveszettnek s a vandalokat győzhetetlennek tekinteni; többé már nem igen tudták, mi volt a birodalom e régi tartománya, mellyel még a kereskedelmi összeköttetések is csaknem tökéletesen félbe voltak szakasztva; a minthogy a testőrhad parancsnoka is a tanácsban azt vitatta, hogy esztendőnél több idő kellene arra, hogy rendeletet küldhessenek a hadsereghez, s onnan választ kaphassanak. A katonák, kiknek talán a Scylla és Charybdis jutott eszökbe, borzadtak a tengeri hadjárattól, s a nép zúgott a gondolatra, hogy az adó növekedni fog [1]). Egyedül maradva nézete mellett, Justinianus maga is kételkedni kezdett magában, midőn a vallás ujra megerősítette. Egy püspök, ki távol keletről érkezett Konstantinápolyba, kihallgatást kér tőle s e szavakat intézi hozzá: "Császár! Isten, ki akaratját olykor álmok által, jelenti ki szolgáinak, küld engem, hogy megdorgáljalak [2]). Justinianus, mondá, ingadozik megszabadítni egyházamat a vandalok, ez istentelen arianusok jármától. Mitől fél? Nem tudja-é, hogy én fogok érte harczolni? Ragadjon fegyvert s én őt egész Afrika urává teszem!" [3]). Justinianus örömest hitt ez álomnak, mely gondolatának megfelelt: a vallásos ösztön visszaadja politikai hitét, és e kettős illettséggel megnyitja azon gyors

---

[1]) Procopius, Bellum Vandal. I. könyv 10., X-dik könyv 24. fej.; De aedificiis 14. könyv 4. fej. - Theophanes Chonogr. 160. l.

[2]) Quidam Orientis episcopus alas et animos addidit imperatori, somnium sibi a Deo immissum asserens. Theophanes Chronogr. 161. l.

[3]) Cum ipso enim militabo, et Lybyae dominum constituam.

Ugyanő u.o.

és fényes hadjáratok sorát, melyekben Konstantinápoly Rómát fölszabadította és Karthagót visszafoglalta. Többi tervei, melyeket Justinianus forralhatott, több időt kívántak egy ember életénél, s szerencsétlenségre neki nem volt örököse. Hogy dicsőségét alá szállítsák, azt mondták, hogy győzedelmeit tábornokainak köszönhette volna ha nem önmagának? Uralkodása a birodalomnak négy oly tábornokot adott, kiket a Róma legszebb korában éltekhez lehet hasonlítani, Belisariust, Narsest és a két Germanust: ilyen szerencse csak nagy fejedelmeknek jut.

A szláv és a hún föld barbarjai, kik Justinus egész uralkodása alatt meg sem mozdultak, mihelyt ő megholt, rögtön ujra megjelentek, mintegy kikémlelendők az új császárt. Az antok, mint mindig a telet választván a Dunán való átkelésre, benyomultak Kis-Scythiába, s már Thraciát fenyegették, midőn Germanus őket egy nagy csatában megverte [1]). Három év múlva a szlovénekre került a sor, kiket a thraciai hadak parancsnoka Khilbudius a Duna bal partjára s azután a Kárpátok aljába vert vissza, s falvaik közt folytatott velök kemény háborút: de egy vigyázatlan előnyomulás közben, magát be engedvén keríttetni, elveszett. Khilbudius eredetére nézve szláv s kitünő tehetség volt a Duna mellett folyó háborúkra; halála a barbarok előtt valódi diadalnak tetszett s egész vakmerőségöket visszaadta [2]). A bolgárok nem

[1]) Antae Sclavenorum accolae, transito Istro, in Romanorum fines cum magno exercitu irruperunt. Germanus recens ab Imperatore creatus magister militum totius Thraciae, inito cum hostium copiis proelio, vi illas profligavit, et ferc ad internecionem cecidit. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 40. fej.

[2]) Chilbudium imperator ... militari Thraciae magisterio ornatum Istri fluminis custodiae praefecit, atque operam dare jussit, ut amnis transitu Barbari in posterum prohiberentur. Post annos tres ... duro certamine inito, Romani multi cecidere, atque in his militum magister Chilbudius. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 14. fej.

késtek ujra munkához látni; megint versengve raboltak és kegyetlenkedtek. Egyszer a mint a rómaiak által megvert bolgárok nagy sietve visszavonultak a Dunához, a legiok, a mint vigan nem nagy rendben s nem igen vigyázva tértek vissza táborukba, egy bolgár hadosztályra bukkantak, melyet igen távolra gyanítottak. A meglepett rómaiak bomladozni kezdtek s csak hamar teljes zavarba jutottak. E zavar közben az ellenséges lovasok a futamodók közzé nyomulva a tisztekre tartottak vadászatot, s pányváikkal fogdosták őket, hogy később váltságot kapjanak értök. Így sikerölt hurokra keritniök a római sereg három parancsnokát is: Constantiust, Godilast és Akumot [1]). Godilas egyik keze még szabadon maradván a pányva kötelét tőrével elmetszette és megmenekült; a másik kettő fogságba jutott. Constantius ezer darab aranyon kiváltotta magát: de Akumot rabságra hurczolták. A moesiai gyarmatokból származott s keresztyénségre tért hún volt [2]): maga a császár tartotta keresztvizre. Talán e körülmények, melyeket a bolgárok mint Akum magos rangjának okait jól ismertek, vontak reá szigorúbb bánásmódot.

Hét évi csendesség következett e rablásokra; azután a háború ujra kezdődött 538-ban, de már ekkor sokkal komolyabban.A barbarok jól kiválasztották a pillanatot, hogy támadást kisértsenek a birodalom éjszaki része ellen, a honnan minden csapat Italiában volt elfoglalva.

Maga Belisarius sorsa is, kit Róma falai közt szorongattak, egy ideig kétségesnek látszhatott; így gondolták a frankok, kik Róma szövetségéből éppen ekkor pártoltak át a góthokhoz a narbonne-i tartomány átengedése-

[1]) Constantium, Acum et Godilam fugentes soco velut reste interceperunt. Godilas soco sicae opera rescisso effugit, Constantius autem una cum Acum vivus comprehensus est. Theophanes Chronogr. 184. l.

[2]) Acum patria Hunnus, quem e sacro fonte suscepit imperator. Theophanes, Chronogr. 184. l.

ért [1]). A góthok ügyét valamennyi germán nép előtt úgy tüntetvén föl, mint maga Germania ügyét, fegyverfogásra izgatták őket, reménylve hogy a Duna felől erős oldaltámadást intézhetnek. A germánok viszont nem mulasztották el azon különféle fajú népeket izgatni, melyek e folyó szomszédságában laktak. Hihetőleg e fölszólítások következtében történt, hogy az antok, a bolgárok és a húnok kicsaptak határaikból 538-ban. Utjokban akadályra nem találván minden irányban szerte szét csapongtak. E háború romboló eredménye a lett, hogy Illyriában harminczkét várat vívtak meg, a thraciai Chersonesust földúlták, s egy csapat, mely a Hellespontuson Sestus és Abydus közt átkelt, a kis-ázsiai oldalon is pusztított [2]). Egy másik csapat, mely Thermopyléig nyomult, a szorost fallal elrekesztve találván, azt az Oeta ösvényein megkerőlte, s Akhaiára vetvén magát, a korinthusi öbölig rabolt [3]). Mint midőn az árvíz visszahúzódik a romokról, melyeket csinált, úgy vonultak azután vissza a barbarok országukba, jól lakva mészárlással, megrakodva zsákmánnyal, s százhúszezer római foglyot hurczolva magokkal, kik eleven zsákmányaik voltak [4]).

Justinianus kétségbe esve ekkor ujra hozzá fogott azon nagy munkához melyben nagybátyja uralkodása alatt közre működött s melyet más teendői vele félben hagyattak. Oly eréllyel fogott e munkához, melyet többé

[1]) Procopius, Bellum Goth. I. könyv. 13. fej.

[2]) Ab Joonio sinu ad ipsa Bysantii suburbia, continenti cursu, omnia populati barbari castella in Illyrico XXXII. ceperunt. Procopius, Bellum Pers. II. könyv 4. fej. - De aedificiis IV. könyv II. fej. - Marcellini Comitis Chron. ad ann. 538. - Jornandes, De succes. temporum. - Theophanes Chronogr. 185. l.

[3]) Cum ad Thermopylas manum oppugnandis moenibus admovissent, a custodibus fortissime repulsi, dum viarum anfractus explorant, praeter opinionem invenere tramitem, quo in montem illic eminentem evaditur. Procopius, Bellum Pers. II. könyv 4. fej.

[4]) Cum opulenta praeda captivorumque centum et viginti millibus domum, obsistente nemine, remigrarunt. Ugyanő u. o.

semmi nem lankasztott. Óriási mű volt ez, mely nem csak a Duna jobb partját, s Scythia, Moesia, Dardania és Thracia tartományok belsejét, hanem túl a folyón is a bal part minden fontos pontját magába foglalta, melyeket két század óta oda hagytak volt. Singidunum, Viminacium, Bononia, Ratiaria, Novae, egy szóval felső és alsó Moesia minden nagy erőssége kikelt romjaiból; mind meg lett erősítve, sok meg is nagyobbítva: az egyszerű kastélyokból városok lettek, a tornyok erősségekké alakultak, a mint a helyzet szüksége hozta magával. A bal parton Constantinus és Maxentius várai vissza lőnek foglalva, s a torony, mely valaha a barbarok felől Trajanus hídjának fejét képezte, Theodora tornya név alatt ujra fölépítve ismét uralgott a folyó szorosain [1]). Kis Scythia, a pusztai népek berohanásainak rendes utja, számos védművet kapott, mind a folyó, mind a tenger mellett. Voltak itt régi rongált várak, melyekbe a szlávok tanyát ütöttek [2]); ezekből kiverték e rablókat, hogy helyökbe római őrségeket tegyenek. Végre az ország belsejében a Duna és a Haemus közt Justinianus mindent, a mit csak lehetett, megerősíttetett. Imitt amott nagy lőréses kerítéseket is épített, melyekbe berohanás esetére a föld népe családjaival s ingóságaival együtt menedéket találjon.

Ezen üdvös előintézkedések nem csak a húnok és szlávok ellen voltak téve, része volt abban a gepidáktól való félelmeknek is. E nép, mely mint barát sokáig állt a birodalom zsoldjában, hű maradt a római szövetséghez mind addig míg a góthok, kiknek ellensúlyául szolgált,

[1]) Tum quoque Trejanus bina castella imposuit utrique fluminis ripae; atque horum quidem alterum, quod in adverso est continente, Theodoram, alterum vero situm in Dacia vocabulo ... utique latino Pontem appellarunt. Procopius, De aedificiis IV. könyv 6. fej.

[2]) Arx vetus erat Ulmiton dicta, quae quoniam Selavenis barbaris grassatoribus diu sedem praebuerat, vacabat penitus, nec jam nisi nomen servabat: tota a fundamentis raedificata, oram illam ab incursibus et insidiis Sclavenorum liberam reddidit. Procopius, De aedificiis IV. könyv 7. fej.

Pannoniában tartózkodtak. Mikor ezek által költözködtek Itáliába, a gepidák el akarták foglalni a Száva mellékét, de a rómaiak ellenzésével találkoztak, kik magok számára követelték vissza e föld birtokát. A gepidák osztán ezért részint alattomos részint nyílt ellenségeskedésekkel állottak bosszút. Nem azon nyílt és nyers erőszak jellemzette a gepidák viszonyait szomszédaikhoz, mint sok germán népét; politikájokban bizonyos óvatosság és ravaszság volt, mely úgy látszott, hogy a byzanti politikát akarta majmolni. mindig hűséget esküdözve mindennap foglaltak egy egy részt a Száva mellékéből; még Sirmium falai közzé is belopóztak, melyből azután vonakodtak kivonulni [1]). Jól ismerték részvételöket is a szlávok rablásaiban s a frankokkal való czimborálásaikkal. E magok viselete méltán nyugtalanította a császári kormányt, mely az italiai háborúval egészen elfoglalva érezte hogy gyenge a Duna mellett. Justinianus, hogy magát erről az oldalról biztosítsa, leszállította a longobárdokat Bohemia fönnsíkjáról, hol mintegy figyelő állásban voltak, s nekik engedte a Duna jobb partján nem csak az ostrogóthok régi birtokát Pannoniában, hanem Noricum azon részét is, melyet a rugok laktak, mielőtt az Álpokon átkeltek. E területeket oly föltételek alatt engedte át nekik, hogy országul alattvalói s szövetségesek czíme alatt katonai szolgálatra kötelezettek legyenek [2]). Élő gát volt ez, melyet a gepidák és maga közzé akart állítani. Anastasius ugyanezt tette kicsinyben néhány évvel azelőtt, midőn

[1]) Gepaedes, qui olim urbem Sirmium Daciamque ommem obtinuerant, ut primum Justinianus Augustus ditioni Gothicae regionem illam eripuit, agentes ibi Romanos abduxerunt in servitutem, et continenter progressi, vim vastitatemque imperio romano attulerunt. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 33. fej.

[2]) Cum urbem Noricum et Pannoniae munitiones aliaque loca Justianus Longobardis donasset, eam illi ob causem, patriis sedibus relictis, in adversa Istri ripa consederunt, haud procul a Gepaedibus ... Tamquam Romanis conjunti foedere ... Ugyanő u.o.

herulokat telepített Singidunum környékére [1]). Ez a kiegészítő eszköz, melyet a római kormány gyakran használt, ez alkalommal csak félig sikerült, a longobárdok jelleme miatt, kiket valamennyi germánok közt a legvadabbaknak és zavargóbbaknak tartottak. Ez új helyzetök épen nem hazudtoltatta meg velök híröket. Bizonyos hogy házsártos szomszédjai voltak a gepidáknak, kiknek sanyargatásra voltak hivatva, de éppen nem mutatkoztak szelidebbeknek a római tartományok iránt sem, melyeket védelmezni ígérkeztek. E gazdag vidékek látása veszélyes vonzalmat gyakorolt rájok s Justinianus csakhamar kénytelen lett magát alattvalói és vendégei közt közbe vetni.

Fő czélja minden esetre el volt érve. A gepidák és longobárdok mindenféle támadások sértések és kihívások következtében oda jutottak, hogy egymást oly mély és engesztelhetetlen gyűlölettel gyűlöltek, a milyen csak szomszédok és rokonok közt lehető. Királyaik, Aldoin, ki a longobárdokat kormányozta, és Thorisin, ki a gepidákon uralkodott [2]), a nemzeti gyűlöletet személyes ellenségeskedésökkel mérgesítették. A dolog oda jutott, hogy 548-ban a két nép elszánva magát, hogy e viszálynak élethalál-harczal vessen véget, kölcsönösen kihívást intézett egymáshoz, ugyanazon alakban, mint a germán bajnokok párviadalainál szokásban volt [3]). Időt és helyet határoztak a csatára, melyben a két nemzet közzül az egyiknek a csatatéren kellett maradni s, a nap elég távolra volt kitűzve, hogy mindegyik félnek legyen elég ideje minden erejét talpra állítni s kívűlről is segítséget szerezni. A lehető szövetségesek leghatalmasbika, ki a

[1]) Procopius, Bellum Goth II. könyv 14. és III. könyv 33. fej.

[2]) Tunc temporis Thorisinus imperabat Gepaedibus, Audoinus Langobardis, Θοξισιν, Αυδουιν. Procopius e.h. III. könyv 34. fej.

[3]) Belli mutui vehementissima incensi cupidine, proruebant in pugnam, cui et certa dies praestituta est. Ugyanő u.o.

legnyomatékosabb súlyt volt vetendő a csaták mérlegében, bizonyosan a római császár volt, erre gondolt legelsőbben is mind a két nemzet, mindegyik, az igaz, a maga módja szerint [1]). A longobárdok azon szemrehányások daczára is, melyeket gyakran kaptak, jogosultaknak hitték magokat a birodalom egyenes segítségéért folyamodni míg a gepidák követelésöket csak odáig terjesztették, hogy a birodalom semlegességét megnyerhessék. Mindegyik nép sietett követséget küldeni Konstantinápolyba, oly szándékkal, hogy ellenségét megelőzze, s elébb terjessze elő ügyét a legkedvezőbb színben. S valóban oly nagy volt buzgóságuk, hogy a két követség egyszerre érkezvén a császári városba ugyanazon napra kért kihallgatást. Justinianus azt határozta, hogy külön külön s más más nap hallgatja ki őket [2]), de az első kihallgatás a longobárdoké volt? Aldoin követségének feje a trón közelébe bocsátva, hol a császár udvara közepett ült ez előre elkészített beszédet tartotta, melyet az egykorú történelem följegyzett.

"Nem tudjuk eléggé bámulni, óh rómaiak! a gepidák ostoba szemtelenségét, kik, miután birodalmatoknak annyi kárt tettek, most azt fogják elétök terjeszteni, hogy annak még több kárt tegyenek. Különös fogalma lehet az embernek szomszédai szívességéről, ha akkor kér tőlök segítséget, midőn méltatlanul megbántotta [3]). Ha e nép csak valamely távol és kevéssé ismert nép

---

[1]) Utrique de illo (imperatore) auxilium magnopere exspectabant. Procopius e.h.

[2]) Utrosque audire statuit Justinianus, non in unum coactos coetum, at separate admissos. Procopius, u.o.

[3]) Vehementer miramur, Imperator, absurdam Gepaedum insolentiam, qui post tot tantasque injurias vestro illatas a se imperio, nune etiam dedecus gravissimum vobis impositurí accedunt. Nam licentiam in vicinos extrema plenam indignitate ii solum exercent, qui illos arbitrati captu admodum faciles esse, eorumque bonitate, quos iniqui violaverunt, abusi ipsos adeunt. Ugyanő u.o.

iránt mutatta volna magát hűtlennek, sokat és hosszasan kellene beszélnünk, hogy szokásait és természetét lefessük s idegen tanúságokhoz kellene folyamodnunk: de igy csak ti magatok tanúságára hivatkozunk: ti szolgáltok előttünk például, még pedig legújabb például [1]."

"Azon korban, midőn még a góthok birták Pannoniát, a gepidák eszélyesen határaik között tartották magokat; nem lehetett látni, hogy lábukat a Duna jobb partjára tették volna, annyira féltek a góthok kardjától. Óh, ebben az időben a góthok szövetségesei, jó barátjai voltak a római birodalomnak; elődeid, óh császár, sok pénzt küldtek nekik, s te magad is nagylelkű voltál irántok [2]. Kétségtelenül nagy szolgálatokkal fizettek úgy-é jótéteményeitekért? Semmivel, sem naggyal, sem kicsinnyel. Az igaz, hogy nem tettek nektek semmi kárt; de hogyan is tettek volna? Leköszöntetek volt régi jogaitokról azon területre, melyet a Duna bal partján laknak, s a jobb parton a góthok tartották őket zabolán. Igazán szép szolgálat az ilyen, mely csak attól függ, hogy lehetetlenség ártani s erre valóban szilárd barátságot lehet alapítni!" [3])

"Íme most a góthok egész Pannoniából ki vannak verve, s ti rómaiak távol háborúkba bonyolódva hadaitokat a világ végére küldítek. S mit csinálnak a gepidák? Megtámadnak, rabolnak benneteket, pusztítják tartományotokat. Nincsenek szavaink, hogy igaz nevén nevezhessük az ilyen gonoszságot, mely nem csak birodalmatok fönségét támadja meg, hanem a barátság

---

[1]) Ac si Gepades perfidiam uni alii cuipiam genti exhibuissent, nobis ... longa oratione, multo tempore, exernisque testimoniis opus esset; jam vero vos ipsi exemplum praebetis recens. Procopius u.o.

[2]) Tunc foederati et amicissimi Romanorum amicitiae nomine, cum ab Imperatoribus fato functis congiaria annis singulis plurima, tum a te aeque munificio acceperunt. Ugyanő u.o.

[3]) Quis gratum unquam appellet animum nocendi impotentiam ? Et quae stabilitas amicitiae in mero defectu virium ad peccandum ?

Ugyanő u.o.

legszentebb törvényeit s szövetségtök alkupontjait is megsérti [1]). A gepidák, óh császár, elveszik tőled Sirmiumot, rabságba hurczolják a római lakosokat, s azzal dicsekszenek, hogy nem sokára egész Pannonia uraivá lesznek! Vajon hogyan kapták azt a földet, melyet birnak? A ti érettetek, a ti veletek, vagy ti ellenetek nyert győzedelmekkel? Mely ütközet árában jutott ez a föld kezeik közzé? Talán azon évdíjak ráadásául, melyeket oly sokáig fizettetek nekik, hogy barátaitok legyenek [2])."

"Nem, mióta ember él, nem történt nagyobb szemtelenség, mint ez a követség, melyet hozzád intéznek, óh császár! [3]). Tudván, hogy mi ellenök irtó háborúra készülünk, hozzád futnak; meg fognak jelenni trónod előtt, s talán odáig viszik szemtelenségöket, hogy tőled kérnek segítséget ellenünk, kik hiveid vagyunk. Talán ellenkezőleg ajánlkozni fognak visszaadni, a mit tőled loptak; ez esetben tulajdonítsd az ő késő megjózanadásukat és megbánásukat a longobárdok kardjának, mely készen áll a kirántásra s méltóztassál azért nekünk mondani köszönetet [4]). A kettő közzül valamelyik áll: vagy megbánásukat bevallani jönnek eléd, s akkor gondold meg, hogy ez a megbánás erőltetett; vagy azért jönnek, hogy megtartva a mit tőled elvettek, még többet kérje-

---

[1]) Ecce enim, ut primum Gepaedes pulsos ex omni Dacia Gothos, ac vos bello impeditos viderunt, ausi sunt scelesti undique ditionem vestram invadere: cujus rei indignitatem quis possit verbis consequi ? An non romanum imperium spreverunt ? ... Nonne in majestatem rebellarunt ? Procopius u.o.

[2]) In cujus pugnae proemium illis ea regio cessit ? Idque postquam a vobis crebra stipendia, ut jam ante, a tempore nescimus quo, pecuniam ... acceperunt. Ugyanő u.o.

[3]) Hac porro ipsorum legatione nihil iniquius post homines natos susceptum est. Ugyanő u.o.

[4]) Quod si eo consilio venerunt, ut incuste occupata restituant; est profecto, cur Romani praecipuam ejusmodi poenitentiae et sanioris consilli causam adscribant Langobardis, quorum metu illi compulsi, sero tandem, invite licet, resipiscunt. Procopius, u.o.

nek, s akkor vedd eszedbe, hogy ez a legvégső bosszantás, a mit csak emberen el lehet követni."

"Mi barbár együgyüségünkben durván s nem oly ékesenszólással beszélünk, a milyet ily nagy dolgok érdemelnének. Szavainkhoz hozzá fogod tenni, a mi bennök hijányzik, bölcsességedben megfontolva a rómaiak és a longobárdok érdekeit. Te különösen meg fogod gondolni ezt: mily természetes, hogy mi longobárdok és rómaiak, kik egyenlően a katholikus hitet valljuk, legyünk egyesülve a gepidák ellen, a kik arianusok, és már csak ezért is ellenségeink [1])."

E beszéd után, mely fogalmat adhat a VI-dik századi germán ékesszólásról, a longobárdok követei el lőnek bocsátva s más nap a gepidák követeit vezették kihallgatásra. Justinianus egészen ellenkezőjét hallotta annak, a mit előtte való nap hallott volt. Ha a longobárdok durva, nyers, de bárdolatlanságában is ügyes követségének a volt a czélja, hogy a rómaiak becsületérzetét fölingerelje és bosszújokat fölkorbácsolja, a gepidáké, mely nem kevésbé ügyes volt finom maga mérséklésében, arra volt számítva, hogy ellentétbe helyezze az ő hódoló és békés szellemöket vetélytársaik vad dölyfével. "A gepidák midőn e követséget a római császárhoz intézték, inkább bírót mint szövetségest jöttek kérni, s bizonyosan igazságtalanul kellett megtámadtatniok, miután bírót keresnek: a ki a viszályt kezdi, vajon így viselné-é magát?

Egyébiránt senki sem jöhet arra a gondolatra, hogy ezt az eljárást a félelemnek tulajdonitsa: nagyon jól tudja a világ, hogy a gepidák mind számra mint vitézségre külömbek mint a longobárdok [2]). Ha tehát a jelen körül-

---

[1]) Adjuncta hac aliis omnobus cogitatione, Romanos jure coituros nobiseum, qui de Deo sentimus cum ipsis eadem, et Arianis vel eo nomine adversaturos Ugyanő u.o.

[2]) Gepaedes et numero et fortitudine Langobardis longe praestare. Procopius e.h. III. könyv 34. fej.

mények közt a császár barátságához folyamodnak, ez alázatból és becsületből s azért is történt, hogy a bizonyos diadalból neki a maga részét megajánlják. Óh császár, folytaták Thorisin követei, a longobárdok csak tegnapi barátaid, a gepidák az idő által megpróbált régi szövetségeseid. A longobárdaknak nincs egyebök mint esztelen vakmerőségök, mely arra készti őket, hogy mindennek, a ki feléjek közelit, neki rontsanak; a gepidák bölcsek, és hatalmasok [1]). Számtalanszor akartuk eléd terjeszteni sérelmeinket, de a longobárdok mindig ellene szegültek, s most, miután a háborút arra a pontra vitték, a hova akarták, gyengeségökön nyugtalankodván, azt reménylik hogy téged barátaid ellen fegyverkeztetnek. Ezek a rablók azt hozzák föl ürügyűl, hogy azért támadnak ránk, mert elfoglaltuk Sirmiumot, mintha birodalmadban nem volna elég föld és város, mintha nem volna annyi tartományod, a világban, hogy magad keresed a népeket, hogy azokban lakozzanak [2]). Mi, mi magunk szeretjük hirdetni, hogy a földet, melyet birunk, a rómaiak nagylelkűségének köszönjük. Már pedig a jóltévő támogatás- és pártfogással tartozik annak, a kivel szivességet tett. Határozd el tehát óh császár! hogy segitséget fogsz adni nekünk a longobárdok ellen, vagy legalább maradj semleges köztünk és közöttök: ezt téve illően fogod tekintetbe venni néped érdekeit, s az

---

[1]) Id etiam attendere convenit, racentem esse Langobardarum amicitiam cum Romanis; Gepaedibus societatem familiaritemque vobiscum veterem intercedere ... Langobardi ... Inconsideratae pleni audaciae. Ugyanő u.o.

[2]) Vos adeunt, idque agunt, ut pro ipsis Romani contra quam fas est, bellum suscipiant; cujus causam ex Sirmio aliisque nonnulis Daciae locis in nos conflatam fures hi proferunt ... Atqui tot urbes adhuc totque provinciae supersunt imperio tuo, ut nationes quaeras ... Ugyanő u.o.

igazságnak is eleget fogsz tenni [1]:"Justinianus sokáig tanakodott magában és a tanácscsal együtt, hogy e körülmények közt mit volna tanácsos tenni. Bele avatkozzék é a viszályba, vagy hagyja a két bajvivót, hogy egymást kényök kedvök szerint rongálják, a nélkül, hogy egyiket vagy másikat pártolja? Ha arra határozzák magokat, hogy beavatkozzanak, világos volt, hogy a longobárdokhoz kellett állaniok. Mind két fél mellett kitünő okok beszéltek, mert ha egy részről a rómaiaknak a gepidák gyors tönkre jutását kellett is ohajtaniok, más részről veszedelemmel járt rájok nézve szer fölött erősitni ezeket a longobárdokat, kiknek barátsága már is oly alkalmatlan kezdett lenni. Mindent jól megfontolva, a gepidákat elutasitották, s a longobárdoknak tizezer római lovast és ezerötszáz herult igértek segitségől, magoknak tartva fön megitélni, mikor és mi módon legyen az igéret teljesitve [2]). Egy közbe jött eset, mely a kettős követség után nem sokára történt elismertette Justinianussal, hogy a legokosabban cselekedett, s hogy a gepidák látszó alázatossága csak szemfényvesztés volt, hogy óvatosságát elaltassa.

Azon nagy félszigetben, mely a Fekete tenger éjszaki részén fekszik s azt az Azowi tengertől elválasztja, s melyet hajdan Cimmeriának s ma Krimnek hivnak, lakott a tetraxit góth nép, csekély töredéke a Hermanarich roppant birodalmának [3]). Mikor ez a birodalom 375-ben Balamir húnjainak csapásai alatt összeomlott, némely bujdosó góthok szabadságot keresni azon

[1]) Rogamus ut pro sociali jure Langobardos nobiscum viribus omnibus invadatis, vel certe a neutra sitis parte : quo suscepto consilio, rem aequam ac romano imperio convenientissimam facietis. Procopius, Bellum Goth. III. könyv 34. fej.

[2]) Quos (Gepaedes) Justicianus Augustus post longam deliberationem remisit irritos, ac jurato cum Langobardis foedere ... Ugyanő u.o.

[3]) Gothi Tetraxitae. - Γοθοι οι Τετξαξιτδαι χαλονμενοι . Procopius, Bell. Goth. IV. könyv 4. fej.

hegycsoport közzé vonultak, mely a félszigetet délről övezi, s mely még a VI-dik században a régi gall Dor vagy Tor nevet viselte, mi magas földet jelent [1]). Ott termékeny s forrásokban gazdag völgyeket foglaltak el, melyek egyiránt alkalmasok voltak mivelésre mint baromtenyésztésre, s idővel egy kis népet alkottak, mely szintoly ismeretes volt vendégszeretétéről s békés erkölcseiről, mint vitézségéről, ha harczra ingerelték. Nem lehetett nálok se várost se semmiféle erősséget találni; minthogy a régi germánok ezen fiai hiven megtartották őseik idegenkedését a falaktól és zárt helyektől, melyeket ugy tekintettek mint börtönöket. Szintoly bölcs mint harczos kis köztársaságuk csaknem mindig békében tartotta magát, jóllehet szomszédai voltak az utigur húnoknak, kik a félsziget éjszaki részén s a Bosporus Cimmericustól keletre terülő lapályokon tanyáztak, és a kutrigur húnoknak, kik a Palus Maeotistól nyugotra fekvő vidéket birták; e féktelen törzsek annyira megtanulták becsületben tartani a tetraxit góthok négyszögű paizsát és hosszú kardját [2]). A római városok, melyek a déli részt szegélyezték, hol a kereskedelem nagyban folyt, Cherson, Theodosia és Bosporos, a tengerszoros őrei, a kis góth köztársaságban becsületes és hasznos szövetségest találtak, s jó szolgálataik kölcsönös viszonzása okozta, hogy ez a szövetség soha szégyent nem vallott. A tetraxit

[1]) Dory maritima regio, ubi ab antiquo Gothi habitant. Procopius, De aedificiis III. könyv. 7. fej. - Ettől kapta a kimmer félsziget déli része a görög regékben a Tauris nevet. Az oly nevek, melyejkben a dor gyök előjön, igen gyakoriak azon tartományokban, melyeket hajdan gallok laktak, milyenek a tauriskok, taurinok és a Galliában s a keleti és nyugoti Álpok közt létező számos Dor, d`Or és Tor nevezetű hegyek nevei. Tudjuk egyébiránt, hogy a kimmerek azon törzsek egyikét alkották, melyekből a gall nemzetek származtak. Lásd Histoire des Gaulois czímű munkám bévezetését.

[2]) Ac primo quidem Gothi muniti clypeis stetere contra, ut impetum prohiberent, cum suis viribus tum loci firmitate freti: nam et Barbarorum, qui in illis partibus degunt, ipsi fortissimi sunt. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 5. fej.

góthok keresztyének voltak. De melyik egyházhoz, ahhoz tartoztak-é, mely a nicaeai hitalakot s az istenség két első személyének a szent háromság titkában való együttléteztét vallotta, vagy pedig az Európában szétszórt velük egy vérből való népekkel együtt Arius tévelygéseit osztották-é? Konstántinápolyban nem tudták, de ha egy egykorú irónak hihetünk, még magok sem tudták, mint a kik pallérozatlan s a tudományban járatlan, de hitök gyermetegségében jó keresztyének voltak [1]). Püspökük éppen elhalálozott, s nyugtalanúl kérdezték magoktól, hogyan kerithetnének helyébe másikat, midőn hire terjedt, hogy az abasgok csak imént keresztyénségre tért népe Konstántinápolyból kapott egyet [2]). Ez rájok nézve világosság sugára volt, s azonnal egy küldöttség indult, sürgetni a rómaiak nagy császárjánál, hogy adjon püspököt hű barátainak, a tetraxit góthoknak [3]).

Ez egyszerű emberek, Justinianus elé kihallgattatásra bocsátva, néhány szóval előadták utjok czélját, s a püspök, kit kértek, kegyesen meg lőn számukra igérve. Ezután ugy tetszett, hogy ismét szólni akarnak, mintha még valami fontos mondani valójok volna; de miután tekinteteiket a császár számos és fényes környezetén, kikkel szerette magát környeztetni, meghordozták, egészen megzavarodva elhallgattak. A császár, ki zavarukat látta, meghitta őket más értekeződésre, mely ekkor már titkos és bizalmas volt. E becsületes követek meg akarták szolgálni a szivességet császárnak és a birodalom-

[1]) An vero Arii sectam Gothi isti, quemadmodum caeterae gentes Gothicae, aliamve secuti unquam fuerint, affirmare nequeco; quando nec ipsi id sciunt, sed jam pietate admodum credula simplicique religionem colunt. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 4. fej.

[2]) Audierant destinatum ab Imperatore fuisse praesulem ad Abasgos. Ugyanő u.o.

[3]) Rogantesut antistite suo recens mortuo aliquem sibi episcopum daret. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 4. fej.

nak, fölfedezve előtte némi dolgokat, melyek mélyen érdekelték a római politikát, s minthogy szomszédaikról a húnokról volt szó, ezek a góthok féltek, az egész világ előtt beszélve, oly kényes közlésekbe ereszkedni, a miket később okuk lett volna megbánni [1]).

Ekkor szivöket szabadon föltárván, lefestették Justinianus előtt a kutrigur és utigur húnok állását, bel mozgalmaikat, kincsszomjukat és főnökeik versengését, s értésére adták, mily könnyű s mily hasznos lenne a római birodalomnak e barbarok közt viszályt támasztani, hogy meg legyenek gátolva ellene egyesűlni [2]). Justinianus biztosnak hitte magát a kutrigurok irányában, kik bőkezűségéből évi ajándékot kaptak; s nem hallhatta megütközés nélkül, hogy e hamis szövetségesek megigérték, hogy a gepidákat a longobárdok elleni táborozásban segitendik, s hogy a megindulást éppen akor határozták el, mikor Thorisin követei oly szerényen sürgették semlegességét. A tetraxit góthok e fölleplezéseknél nem állapodtak meg: fölajánlották köztársaságuk jó szolgálatát a kutrigurok ellen a háborúban, mely ha a rómaiaknak tetszeni fog, kitörhet, s azután visszavonultak.

A tanácsot jónak találták, és mig a góth követek a taurisi hegyekbe visszatértek, Konstántinápolyból értelmes küldöttek indultak a pusztákra, a hol az utigurok tanyáztak a Kaukázon túl. Ezen horda királya akkor egy Sandilkh nevű [3]) irigy és kapzsi ember volt, kinek alacsonylelkűsége vetekedett hiúságával. Maga az a gon-

[1]) Cum Hunnos Uturguros hi legati metuerent, palam quidem ac multis audientibus legationis causam exponentes, de praesule tantum mentionem fecerunt Imperatori. Ugyanő u.o.

[2]) At in arcano intimoque colloquio utilitates omnes declaraverunt, quam imperium romanum capturum esset, si discordia inter vicinos sibi barbaros aleretur. Ugyanő u.o.

[3]) E nevet következő alakokban találjuk Σανδιλχοξ, Σανδιχλοξ és Σανδιλ.

dolat, hogy a rómaiak őt megvetették, midőn kedveskedéseikkel és pénzökkel a kutrigurok királyát keresték föl, ki azt nem érdemelte meg, Sandilkhot majd nem megpukkasztotta mérgében, s keserű töprenkedései közben nem tudta, melyiket kelljen jobban gyűlőlnie, szerencsés versenytársát-é, ki őt homályba boritotta, vagy Justinianus császárt, ki az érdemet ily rosszúl itélte meg. A mint a táborába érkezett római küldötteket meglátta, homloka kiderült s rögtön visszatorlásra gondolt. Az előterjesztések, melyeket ezek hoztak, tiszták voltak minden csűrés csavarás nélkűl; megjánlották az utigúr fejedelemnek a segélypénzt, melyet eddig a kutrigurok fejedeleme húzott, azzal a föltétellel, ha őrizni fogja ez utóbbit, s valahányszor a kutrigurok hadjáratot inditandnak a Duna mellékén, Sandilkh törjön be szállásaikra s azokkal bánjék ugy, hogy a kutrigur csapatokat téritse vissza, s aztán ne kiméljén semmit, hogy őket meglakoltassa [1]). Ezen, mint láltjuk, nagyon is világos előterjesztések Sandilkhot, ugy látszott, eleinte fölháboritották. Azon a hangon, melyen az szokott beszélni, kit sokáig számba sem vettek, de a ki érzi, hogy rá vannak szorulva, igy kiáltott föl élénk hangnyomattal: "Ti rómaiak igazán igazságtalanok vagytok, midőn azt kivánjátok, hogy irtsam ki honfiaimat és atyámfiait, mert tudjátok, hogy a kutrigurok nem csak hogy azon nyelvet beszélik, a melyet mi, nem csak hogy viseletök, erkölcseik és törvényeik azonegyek a mieinkkel, hanem még ugyazon vér is foly ereikben, mint az utigurokéban, jóllehet a két

[1]) Procoponebat Imperator per legatos, si Contraguros debellasset, ad ipsum annuas pecuniarum praestationes, quae quotannis illis pendebantur, redituras esse. Menander, Excerpta Legat. 133. l.

népet külön fejedelmek kormányozzák [1]). Azonban ime megmondom mit tehetek, hogy császárotoknak szolgálhassak. Meg fogom lepni a kutrigurok tanyáit, s lovaikat kézre keritve elhozom magammal. Ebből a lesz, hogy ellenségeitek, nem győzvén tovább lóval, nem folytathatják sokáig ellenetek a háborút, s akkor aztán békében alhattok [2])." A római küldöttek nevethettek volna Sandilkh ajánlatán, ha nem lett volna nagyon is boszantó gúnyolódás hangján ejtve; hanem elértették a czélzást s egyikök a barbar szivében az irigység ösztönét ujra fölbolygatva gúnyosan kérdezé tőle, vajon honfiai s atyjafiai a kutrigurok, kik iránt oly nagy gondoskodást mutatott, megosztják-é vele azt a pénzt, melyet a rómaiaktól kapnak, s vajon számithat-é részre zsákmányukból, midőn a rómaiak tartományait is rablandják [3]). A vágás jól talált:

Sandilkh, dühbe jőve, elvetette álarczát, elfogadta az ajándékokat, s megesküdt, hogy vakon megtesz mindent, a mit neki parancsolnak.

Mi alatt a gepida és római politika ily aknákkal és ellenaknákkal dolgozott, hogy a Fekete tenger melléki törzseket megnyerje, a gepidák és longobárdok nagy párbajára kitűzött nap elérkezett. A küzdő felek azon vették észre, hogy magokra vannak hagyva, minthogy a segitség, melyet egyik s másik felől is vártak, elmaradt: mindemellett is a germán becsületérzés nem kevésbbé követelte, hogy ily ünnepélyes kötelezettségüknek

[1]) Minime sibi pium aut decens fore, omnes suos cotribules ad internecionem usque delere... Quippe qui, inquiebat, non solum eadem lingva atque nos utuntur, eadem habitatione, eodem vestitu, atque eadem vivendi ratione, sed etiam sunt nostri consangvinei, quamvis aliis ducibus pareant. Menander e.h.

[2]) Equos Cotraguris adimam, et hos mihi vindicabo proprios, ne habeant quibus vecti et insidentes Romanis noceant. Ugyanő u.o.

[3]) Uturguros autem nihil inde lucri capere, et cum in praedae partem non vocentur a Culturguris ... Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 18. fej.

felejenek meg. Seregeik tehát sikra szálltak, de alig állottak szemben, halálos félelem lepte meg őket, s hátat forditva egyik egy, másik más felé szaladt [1]). A két király jelen volt e különös bomláson, de nem birta megakadályoztatni. Thorisin, ki előnyben hitte magát, hasztalan vetette magát a gepidák elébe most fenyegetőzve, majd esdekelve: Aldoin, bizva erejébe, hasztalan kiabálta a longobárdoknak hogy álljanak meg: a csatatér egy pillanat alatt üres lett, s csak a két király állott helyt igen kevesed magával [2]). Kénytelenek lőnek ez eseményben az ég itéletét tekinteni, mely becsületöket megmentette, s a rémület önkénytelen nyomása alatt, melyet magok is éreztek, két évi fegyverszünetet kötöttek, mely alatt arra számitottak hogy viszályaikat barátságosan eligazitják, vagy jobb intézkedéseket tesznek, hogy azokat fegyverrel ketté vághassák [3]).

---

[1]) Jam erant in propinquo acies, non tamen in conspectu, cum terror panicus, de repente ipsis injectus, omnes temere retro fugere compulit. Ugyanő u.o.

[2]) Solis principibus cum pancis admodum remanentibus. Ugyanő u.o.

[3]) Et nos, dixerunt, in Dei sententiam concedamus, bellum dirimentes. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 18. fej.

V.Fejezet.

A fegyverszünet megszegése a gepidák és longobárdok közt. - Kinialkh egy kutrigur hún sereget vezet a gepidákhoz; ezek azzal szabadulnak tőlük, hogy őket Moesiára forditják. - Justinianus levele Sandilkhoz. Az utigur húnok a tetraxit góthok által támogatva megtámadják a kutrigurokat. - Rettentő mészárlás; a római foglyok széttépik lánczaikat s Moesiába menekülnek, - Kinialkh országa védelmére siet. - Kétezer kutrigur földet kap Thraciában. - Sandilkh levele Justinianushoz. A gepidák és longobárdok párbajának vége; a gyöztes longobárdok Justinianust azzal vádolják, hogy irányokban hitét megszegte. - Justinianus öregsége; kormánya hanyatlása. - A római hadsereg bomladozása; a tisztviselőség romlottsága. - Dögvész és földrengések pusztitják a birodalmat. - A kutrigúr húnok, szlávok és bolgárok uj háborúja Zabergán vezérlete alatt. - Három hadsereg pusztitja Thessaliát, a thraciai Chersonesust és Konstántinápoly területét. - A rómaiak rémülése; a palotai katonaság gyengesége. - Az öreg Belisarius védi Konstántinápolyt egy maroknyi csapattal. - Bölcs hadműködése az ellenséggel szemben. - Zabergának vetett csele; a húnok rendetlenül megszaladnak. - A győztes Belisariust Justinianus a parancsnokságból leteszi. - A két másik hún sereg is pórúl jár. - A thraciai Chersonesus szép védelme Germanus által; a hajóhadi ütközet; ezen tábornok halála. - Zabergán viszavonúl a Dunán. A harcz kutrigur és utigur húnok közt ujra kezdödik; az avarok jövetele, kik meghóditván kibékéltetik őket.

548-560.

A kibékülés rövid ideig tartott, s a gepidák és longobárdok nem sokára nem gondoltak egyébre csak hadi készületeikre. A gepidáknak a kutriguroktól, bizonyos meghatározott napra, tizenkétezer válogatott lovasból álló segitséget kellett kapni; de még egy esztendő volt hátra a fegyverszünet letelte előtt, midőn a segitség megérkezett, egy nagy hirű főnök Kiniálkh vezérlete

alatt [1]). Ez a véletlen nagyon megzavarta Thorisin királyt [2]); mit csináljon vendégeivel, mig a háború tart? Haza küldeni őket, annyit tett volna, mint elkedvetlenitni, s magát tőlök talán más alkalommal megfosztani: de minden esetre, előre kelljen-é őket fizetni? Béfogadni őket Gepidiába, elszállásolni, egész éven át táplálni, s az ily vendégtartástól elválaszthatatlan alkalmatlanságokba keveredni, csaknem oly veszedelemes föladat volt, mint az előbbi. Thorisin e bizonytalanságok közt habozott, midőn egy világot vető eszme villant át lelkén. Rámutatván Moesia buja mezeire, melyek a Duna jobb partján fél kör alakban terültek, azt inditványozta Kiniálkhnak, hogy keljen át oda minden népével, mely ott zsákmányt és eleséget bőven fog találni, a mit a gepidáknál nem kaphatnának [3]). Kiniálkh elámulva elfogadta az inditványt, s a tizenkétezer kutrigur lovas, miután a Dunán s azután s Száván akadály nélkül átkelt, Moesia szivébe nyomult, a nélkül hogy a római hadállomásokat érintette volna, melyeket megkerült [4]). Justinianus, e tényekről értesülvén, rögtön levelet intézett Sandilkh királyhoz, mely igy volt fogalmazva:

"Ha tudva azt a mi történik, s módodban lévén cselekedni, nyugodtan honn maradsz, bámulunk hitszegéseden, valamint tévedésünkön, melybe akkor estünk, midőn neked adtuk az elsőséget vetélytársad a kutrigur

---

[1]) Confestim illi armatorum miserunt duodecim millia, quibus praeter alios imperabatChinialchus, vir bellica laude clarissimus. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 18. fej. - Χινιαλοξ, Χινιαλοξ

[2]) Gepaedes praecipitem adventum horum Barbarorum graviter ferentes, quod certamis tempus nondum appeteret, sed annus adhuc superesset pactis induciis. Ugyanő u.o.

[3]) Persvaserunt ut hoc interim spatio oras incursarent ditionis imperatoriae. Ugyanő u.o.

[4]) Quoniam acribus Romanorum custodiis in Illyrico et Thracia claudebatur Istri fluminis transitus. Ugyanő u.o.

király fölött [1]). Ha ellenkezőleg nem tudod a mi történik, menthető vagy, de hogy ezt hihessük, megvárjuk, hogy kötelességedhez láss cselekedni. A kutrigurok hozzánk jöttek, nem annyira azért, hogy országainkat rabolják (mit nem sokáig fognak folytatni), mint azért, hogy bebizonyitsák előttünk, hogy különbek az utiguroknál [2]). Nekik küldtük a pénzt, mely neked volt szánva; most a te gondod, mi módon veszed el tőlük [3]). Hallgass erre Sandilkh: ha ily gyalázat után nem sokára meg nem bosszúlod magadat, ez annyit jelent, hogy nem birod, vagy nem mered, s akkor mi, magunk viseletét változtatva, azokhoz térünk vissza, a kiktől félsz, s azt a tanácsot adjuk neked, baráti jó indulattal, hogy hódolj meg nekik. Nem leszünk bolondok, hogy részt akarjunk venni a gyenge megaláztatásában, mikor csak rajtunk áll, hogy az erőssel szövetkezzünk [4]).

A császári iroda levele dühre lobbantotta a gőgös Sandilkhot, ki hogy megmutassa, hogy meg tudja keresni pénzét ha akarja, egész seregével a kutrigurok telepei ellen indult. A tetraxit góthok, kik értesitést kaptak, tizenkétezer jól fegyverzett gyaloggal vártak rá a Tanais révénél, s ott csatlakoztak hozzá [5]). A kutrigurok, bár véletlen voltak meglepve, s külömben is hijányzott legjobb

---

[1]) Siquidem non ignarus eorum, quare Cutriguri in nos tantarunt, tu interim sponte quiescis, merito certe miror tuam perfidiam. Agathias Hist. V. könyv 170. l.

[2]) Advenerunt enim huc, non eo animo et studio, ut meas ditiones vastent ... sed rebus ipsis declaraturi quod ipsis ut praestantioribus fortioribusque contemptis, decepti simus, cum tibi confidere maluerimus. Ugyanő u.o.

[3]) Aurum omne quantum tibi quotannis mercedis causa largiri consvevimus, ipsi abstulerunt. Ugyanő u.o.

[4]) Dementiae enim fuerit, una cum victis in societatem ignominiate venire, cum liceat victoribus adjungi. Ugyanő u.o.

[5]) Gothorum Tetraxitarum adjunctis sibi duodecim millibus (Uturguri) fluvium Tanaim cum omnibus copiis trajacere. Procopius, Bell. Goth. IV. könyv

lovasságuk, melyet a Dunához küldtek, jól össze tartottak s Sandilkh elébe nyomultak: de a szerencse ellenök fordult; táborukat kirabolták, nejeiket elragadozták, gyermekeiket szolgaságra hurczolták [1]); a tetraxit góthok kardja s az utigur hunok nyila egyik a másiknál jobban versenyzett a rómaiak szolgálatjára. A földúlt táborban több ezer moesiai vagy thraciai fogoly is volt [2]), kiket a kutrigurok rabságban tartottak, hogy érettök váltságot kapjanak. Ezek lánczra verve szoros őrizet alatt állottak. A mint az ütközet zavarában őreik elszéledtek, e foglyok lánczaikat széttörtek és elbujtak, s azután a kezeikre került lovakon megszöktek. A mint félelem- és reménytől üzve nagy sietséggel a Duna partjára érkeztek [3]), azonnal elbeszélték az eseményeket, melyeknek csak imént szemtanúi voltak.

Kinialkh ez alatt a moesiai téreken működött Aratius ellen, ki őt bekeritni igyekezett, de meglehetősen lassan igyekezett, aggódva kis hadseregét veszélyeztetni, s békés kifejlődésre számitva azon hirek következtében, melyeket a Don sikjairól vártak. Mihelyt e hirek meg érkeztek, a császár azokat azon parancscsal adta tudtára, hogy közölje Kiniálkhkal. Könnyü kitalálni, mi lett e hirek hatása: Kiniálkhnak és társainak nem volt többé más ohajtásuk, mint hogy siessenek családjaikat védni vagy megboszúlni; nem tudtak egyebet mint dühösen szidni a gaz utigurokat, elfajult atyjaikat. Aratius használta ezt a jó alkalmat, hogy alkudozzék velök visszavonulásuk iránt, s azok csakugyan kötelezték magokat hogy egyetlen rómainak sem nyúlnak sem személyéhez sem vagyonához, ha őket nem háborgatják, ezen kivűl

[1]) Uturguri, versis in fugam hostibus ingentem fecere stragem ... captis uxoribusliberesque ... Ugyanő u.o.

[2]) Quorum numerus ad multas myradias. Ugyanő IV. könyv 19. fej.

[3]) Ejus pugnae beneficio latentes, inde fuga celere in patriam redierunt. Ugyanő u.o.

megesküdtek, hogy többé a római császár ellen fegyvert nem fognak [1]). Kinialkh ekkor bucsút vett a gepidáktól, kik vele együtt eltünni látták minden reményöket a longobárdok ellen való segitséghez. Ezután kevés idő multával kétezer főnyi kutrigur csapat, asszonyok, gyermekek, fegyverfoghatók, kik Sandilkh nyilai elől menekültek, érkeztek szekereikkel a Duna partjára [2]). A csapat esedezve kért engedelemet hogy a folyón átkelhessen, s a római tartományokban egy szeglet földet kért, hogy mivelhesse. A főnök, ki őket vezette, Sinio, Belisarius alatt szolgált volt Afrikában [3]) s e kegyet mint a birodalomért ontott vére diját követelte: Justinianus mindenbe beleegyezett, s Siniot csapatjával együtt Thracia egy néptelen vidékére szállitották [4]).

Eddig minden jól ment: a vihar, melytől éjszakról retteghettek, eloszlott, s a gepidák elszigeteltségökben nem voltak többé eléggé félelmes ellenségek arra, hogy a birodalom kénytelen legyen viszályaikba elegyedni; de a kétszinű politikának megvannak a maga kellemetlenségei s olykor keserű fordulatai. Kiniálkh távozása és Sinio Thraciába telepedése után néhány hónappal a császár egy izenetet kapott Sandilkhtól. Ez az izenet nem volt irásba téve, mert a húnok egy azonkori történetiró megjegyzése szerint nem ismerték a betüt, s irásról még csak hallani sem szerettek: követeik könyv nélkül megtanulták az izenetet, mely rájok volt bizva,

---

[1]) Nullam se posthac facturos caedem, neminem abducturos captivum, neque aliud detrimenti importaturos; sed abscessuros ita ut se regionis illius incolis amicos praestarent ... ac post suum reditum datam Romanis fidem usque servarent. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 19. fej.

[2]) Duo millia cum liberis atque uxoribus. Ugyanő u.o.

[3]) Sinio, qui jampridem in Africa Belisario adversus Gelimerem et Vandalos militaverat. Ugyanő u.o.

[4]) Ipsos Justinianus benignissime accepit et in Thracia considere jussit. Ugyanő u.o.

s azt azután szóról szóra elmondták annak a kit illetett [1]). Igy történt a dolog Justinianussal szemben is. Az utigur követ, Sandilkh király képviselője, kihallgattatásra a császár elé bocsáttatva e szavakkal fejezte ki magát:

"Gyermek koromban tanultam volt egy példabeszédet, melynek bölcseségét magasztalták s mely megmaradt emlékezetemben. Ha jól emlékezem rá, ez az: a farkas, e vad állat, meglehet hogy szőrét változtatja; de ösztöneit soha nem változtatja meg, mert a természet nem adott neki tehetséget arra hogy megjavuljon [2]). Ez az a példabeszéd, melyet én Sandilkh a vének szájából tanultam, kik hárántékosan igy adták értésemre, miként kell megitélni az embereket. Még egy más dolgot is éppen igy eszemben tartottam tapasztalásom után, mi egy barbar előtt, ki mint én a mezőn, él nagyon is természetes [3]). A juhászok a kutyákat még szopós kölyök korukban fölfogják, fölnevelik, gondosan táplálják, s látjuk hogy a kutyák fölnőve hálával ragaszkodnak a kézhez, mely őket táplálta. Hogy a juhászok a kutyákkal igy bánnak, azért teszik, hogy ezek őrizzék és oltalmazzák nyájaikat, s a farkast, mikor oda jön, kergessék el. Ez igy van, ugy hiszem, az egész világon, és sehol sem láthatni, hogy a kutyák leselkednének a juhokra s a farkasok

[1]) Quippe Hunni etiam nunc rudes plane sunt litterarum, quas ne auribus quidem admittunt; quare omnia regis sui mandata more barbarico memoriter relaturi erant legati. Procipius, Bellum Goth. IV. könyv 19. fej.

[2]) Olim puer proverbium didici, quod jactari audiebam, idque ejusmodi est si bene memini: Pilum quidem, aiunt, lupus, ferum animal, mutare fortasse poterit; ingenium vero nunquam mutabit, abnuente natura emendationem. Ugyanő u.o.

[3]) Id ego Sandil accepi a senioribus oblique innuentibus, quae hominibus convenirent. Ea quoque teneo edoctus usu, quae me barbarum ruri degentem discere oportuit. Ugyanő u.o.

őriznék őket [1]). Olyas törvény ez, melyet a természet oltott a kutyákba, juhokba és farkasokba. Nem gondolnám, hogy ez nálad másképpen volna, jóllehet birodalmadban mindenféle oly dolgok bőven vannak, még olyasok is, melyek a közönséges emberi értelemtől igen távol állanak [2]). Azon esetre, ha csalatkoznám, tudasd követeimmel hogy vénségem alkonyán tanuljak még valami ujat [3])."

"Ha tehát ez a természet törvénye, nincs igazad előttem, midőn társaságodba fogadod a kutrigurokat, kik szomszédságának mind eddig semmi hasznát nem vetted, s midőn határaidon belül helyet adsz azoknak, kiket azon túl nem birtál tartani. Légy bizonyos benne, hogy csakhamar kimutatják, milyen természetök van. Ha a kutrigur igazán ellenséged, vereségei daczára is szakadatlanúl romlásodra fog dolgozni azon reményben, hogy állapotját javitsa. Soha sem fog ellene szegülni annak a ki tartományaidat dúlni jön, attól tartva ne hogy ellenségeidet megverve, kedvesebbekké tegye előtted, s ne hogy te ebben okot találj arra, hogy velök kegyesebben bánjál, mint ő vele [4]). Mi történt valósággal közöttünk? Mi utigurok sivatagi pusztákat lakunk, míg a kutrigúrok tőletek, rómaiak, termékeny földeket kaptak, melyek bőven

---

[1]) Lactentes catulos assumunt pastores ac domi diligenter nutriunt. Haec eo consilio pastores agunt, ut si quando lupi ingruerint, eorum impetum canes repellant: id quod ubique terrarum fieri arbitror: nam gregi nec insidiari canes, nec lupos unquam opitulari quisque vidit. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 19. fej.

[2]) Neque in tuo imperio, quamvis rebus cujuscunque fere generis et forte a communi intelligentia remotissimis abundet, aliter haec se habere existimo. Ugyanő u.o.

[3]) Si fallor, meis legatis ostendite, ut in ipso senectutis limine discamus aliquid inusitatum. Ugyanő u.o.

[4]) Neque ita Romanos amabit ut provincias vestras incursantibus sese unquam opponat, veritus, ne ubi rem felicissime gesserit, splendidius a vobis tractari illos videat, quos domuerit. Procopius, Bellum Goth. IV. könyv 19. fej.

termik az eleséget. Ők tetszésük szerint válogatnak az ételben s dobzódnak pinczéitekben; ti meg fürdőitekbe is beeresztitek őket [1]). E szökevények, kiket mi vertünk ki, hogy nektek szolgáljunk, nálatok aranytól csillogva, finom és pompás szövetekben öltözve járnak, miután számtalan csoport római foglyot hurczoltak tanyáikra [2]), s a legdurvább rabszolgai munkákra szorították, s halálra verték őket, ha valamit hibáztak. Mi ellenben végtelen fáradsággal és veszedelemmel, kiragadtuk a római foglyokat e kegyetlen uraik kezéből, s nekünk köszönhetik, hogy családjaikat ismét megláthatták. Íme ezt tették az utigurok és kutrigurok; s azután mindegyik nép megkapta érte a maga jutalmát, mint magad is tudod óh császár; az utigurok ma is azon pusztákat lakják, hol a föld nem elég, hogy őket táplálja; a kutrigurok azok örökségében osztoznak, kiket rabszolgáikká tettek s kik szabadságukat nekünk köszönhetik [3])."

Ilyen volt azon élénk szemrehányás, melyet Sandilkh a maga keleti stylusában Justinianushoz intézett; ez arra csak hizelgésekkel és ajándékokkal felelt, melyekkel a követeket és királyukat elhalmozta. Az arany e kapzsi barbaroknál mindent elsimított s Sandilkh elégedetlensége le lőn csillapítva. Nem sokára önmagát kellett oltalmaznia a kutrigurok kétségbeesett támadásai ellen, s a vér patakokban folyt a Tanais és a Kaukáz melléki síkokon, a szerencse változó fordulatai közt. A mi a gepidákat illeti, ezek csupán saját erejökre szorulva talán ki akarták volna kerülni a háborút a longobárdokkal: de

[1]) Si quidem nos in streili solicitudine degimus; dum Cuturguris annonam curare licet, et in cellis vino expleri, et patinas deligere; quascunque lubet: nec balneis excluduntur. Ugyanő u.o.

[2]) Quin etiam auro radianterrones illi, nec vestibus carent tenuibus atque auro illusis: postquam in patriam traduxerunt innumerabiles romanorum captivorum catervas. Ugyanő u.o.

[3]) Talibus utrorumque meritis vices reddidistis plane contrias: si quidem ... Procipius, Bellum Goth. IV. könyv 19. fej.

ezek erősen tartották magokat, s a kitőzött napra meg kellett ismét jelenniök a csatatéren. Aldoin számított volt a Justinianus által megígért segélyre, mely annak idejére nem érkezett meg, ugy hogy csak saját kardjába kellett bíznia. Kardja győzött; a gepidák öldöklő viadal után szét lőnek verve [1]), s a győztes longobárdoknak joguk volt azt mondani, hogy a rómaiak császárja nem tartotta meg adott szavát [2]). Egyébiránt egy polgárisult államra nézve kevésbé becsületes szövetségesek nem lehettek, mint e vad longobárdok, kik minden isteni s emberi törvényt megvetettek. Éppen ez idő tájban a kik közzülök mint a birodalom segédhadai Italiában szolgáltak, oly irtóztató kicsapongásokra vetemedtek, hogy Narses, vitézségök mellett is, jobb szerette őket elbocsátani, mint zászlóalját így meggyalázni [3]).

E mulékony zavarokat mély nyugalom követte. A húnok nem jelentek többé meg, s a longobárdok és gepidák viszálya tovább is folyt, a nélkül hogy a birodalom másként avatkozott volna bele, mint hogy azt minél kiengesztelhetetlenebbé tegye. Míg az éjszaki tartományok föllélekzettek, Italia meghódítása be lőn fejezve Narses kezei által, kinek szerencséje egyenlő volt lángeszével; az austriai frankok rosz akarata valamint kisérleteik a barbarok szövetkezéseire Narses diadalai előtt elenyésztek. Miután kelet legvégén a persa király egy uj békébe beleegyezett, Justinianus igazán mondhatta magát a római világ megbékéltetőjének s egyszersmind ujra alkotójának, restitutor orbis. Így érte el az 558-dik évet, uralkodásának harminczkettedik s életének hetvenhetedik évét. A dicsőség e halmaza alatt, ugy látszik, mintha meggörnyedt volna. Aléltság s ingadozás váltotta

[1]) Gepaedes factos sibi obvios accerrimo fundunt proelio. Ugyanő u.o.

[2]) Imperatorem incussantes, quod non ex pacto foederis affuissent ipsius copiae. Ugyanő u.o.

[3]) Porcipius, Bellum Goth. IV. könyv 33. fej.

föl mohó tevékenységét és önmagában való hitét, nagyságának e két győzhetetlen eszközét [1]). Félni kezdett a háborútól minthogy a háború a szerencse forgandóságával és mozgalommal jár; félt a háborútól azért is, mert tábornokokat teremt, s mert választási államban egy dicsőséges és népszerű tábornok élő fenyegetés egy elaggott fejedelemre nézve: a trón, melyen ült, erre nagyon is megtanította. Ez az igazi oka, mely őt háládatlanná tette Belisarius iránt, és igazságosnak engedte őt lenni Narseshez, kiben nem lehetett hajlandó vetélytársat látni. A történelem azt is mondja, hogy a nemes hódítások, mellyekkel Justinianus a birodalom becsületét és nagyságát emelte, annak segélyforrásait kimerítették. Az Anastasius által fölhalmozott tartalékok, melyeknek rosz kezelése a birodalomnak több könybe mint vérbe került, csakhamar elenyésztek, s Justinianus kénytelen lett az adót növelni, hogy a háború költségeit kitarthassa. Most már, miután a mint hitte uralkodására eleget tett, a sereget terhesnek találta, s részben elbocsátotta, mint ezen túl haszontalant. A katonák fizetése kevesebbre szabatott; elkedvetlenedtek, s nem helyettesítették őket; a barbar segédcsapatok, kiknek szegődtségét alább szállították, hasonlóan nagy számmal vonultak vissza a római szolgálatból [2]). Ha a külömböző katonaságok bomladozásához hozzá tudjuk rosz igazgatásukat, s parancsnokaik igen általános romlottságát, elképzelhetjük azt a szánandó állapotot, melybe kellett a hadseregnek jutni e fejedelem alatt, ki mindent annak

[1]) Sub extremum vitae curriculum, jam enim consenurat, cessisse et renunciasse laboribus visus est. Agathias Hist. V. könyv 156. l. - Jam senex, exacta aetate, cum animi robur et belli appentem virtutem desidio et otio commaculasset. Menander, Excerpta Legat. 100. lap.

[2]) Militarium ordinum exitium et corruptelam perinde Justinianus negligebat, ac si nunquam in posterum illi futuri sibi essent necessarii. Agathias Hist. V. könyv 158. l. - Respublica eo devenerat, ut exercitus numero exiguus esset. Procopius, Histor. arcana 2. fej.

köszönhetett. Az igazgatás romlottságát egy egykorú író e néhány szava röviden de jól kifejezi:

"A katonai kincstár a tábornokok magán pénztárává lett [1]). Ugyanazon történetíró tudatja velünk, hogy e rendetlenségek következtében a hadsereg létszáma, mely rendes időben hatszáznegyvenöt ezer emberből állt, e korszak táján csak százötvenezerre süllyedt, s ezek is szét voltak szórva Italiában, Áfrikában, Hispaniában, Armeniában, s az Euphrates Kaukáz és a Duna melléki határszéleken [2]). A húnokkal és szlávokkal Justinianus nem igen törődött: azt mondták, hogy a vandalok és góthok legyőzőjének szégyenére válnék katonáit e vadak ellen foglalkoztatni, kik a legkisebb jeladásra egy kevés aranyért egymást rongálják [3]).

Még ha a hadsereg meggyengítéséből származó meggondolatlan gazdálkodás a köznek használt volna, csak felényi baj lett volna; de e meggazdálkodás csak arra szolgált, hogy Justinianusnak az építkezések iránt mindig növekvő szenvedélyét táplálja. Ez volt egyetlen tevékenysége, mely értelme elgyengülte után is megmaradt. Azt állítják, hogy ő egymaga annyi épületet és várost épített vagy állítatott helyre, a mennyit valamennyi elődje együtt véve. Ez a túlzás legalább annyit mutat, mily nagy lehetett ebben az ő része. E vállalatok

---

[1]) Agathias Hist V. könyv V. könyv 159. l. - Procopius, Hist. arcana e.h.

[2]) Cum enim universae Romanorum vires sexcentis quadraginta quinque bellatorum millibus constare deberent, aegre tum temporis centum quinquaginta millibus constabant, atque harum quidem copiarum aliae in Italia erant collocatae, aliae in Africa, aliae in Hispania, aliae ... Agathias, Hist. V. könyv 157. l.

[3]) Magis eo quodam modo placuit hostes inter se commiterre et donis eos, sicubi opus erat, demuleere potius quam perpetuo belligerari, Ugyanő u.o. 157. 158. l.

közzül sok nagyszerű, s nagyobb rész hasznos volt [1]) de az a teher, melyet a jövedelmekkel arányban nem álló kiadások okoztak, még azt is elátkoztatta a mi hasznos volt. Az adóért méltatlankodásokkal állottak bosszút. Nyomorult kitörései voltak ezek az oly rágalmaknak és képtelenségeknek, a milyenek visszhangjává tette magát Procopius, melyeket a gyűlölet meglehet igazaknak tartott, keveset gondolva a valószínűséggel, csak hogy a rosz akarat ki legyen elégítve. Fölhánytorgatták Theodora emlékezetét, ki már ekkor sírban feküdt, hogy vele Justinianust leverjék. Leghonfiúibb sugallatait, hódításait s törvényhozási műveit, melyek halhatatlanná tették, becsmérelték, rosz lelkű magyarázatokkal bemocskolták s bűnök gyanánt mutatták be. Akadtak emberek, kik a császár ellen a vandalok és góthok pártját fogták: ott van Procopius, ha szükség bizonyítni. Egyik könnyű méltatlankodás, melytől az elégületlenek összejöveteleikben magokat épen nem tartóztatták, abban állott, hogy Justinianustól római nevét és czímeit megtagadták. Ott ő nem volt többé, mint törvényei előzményeiben és feliratban a győzhetetlen. Justinianus, Vandalicus, Gothicus, Persicus, Francicus, Alanicus stb., hanem egészen egyszerűen Uprauda Istók ökörpásztor és a paraszt Beglenitza fia.

Csupán azt felejtették el hozzá tenni, hogy az illyr ökörpásztor fia törvénykönyvet adott volt Augustus birodalmának s visszaállította Julius Caesar szobrát a Capitoliumba. Ilyenek voltak azon szomorú csapások, melyeket az öregség hozott Justinianus dicsőségére; hasonlók voltak föntartva szerencséjére is.

---

[1]) Erre nézve meg lehet olvasni, de óvatossággal, Procopiust, ki e császárnak szemtelenűl hízelkedik, mikor még szemtelenebbül nem ócsárolja. De a nélkül hogy ezen író magasztalássaira sokat adnánk, elég megismerni a Justinianus által végrehajtott munkák természetét, hogy azok hasznosságát belássuk.

Az 557. és 558-diki évek a római világot a csapások oly halmazával rettegtették, mely azt hitethette el, hogy a világnak vége bekövetkezett. Az évszakok visszássága, a dögvész, a földindulások mintha találkozót adtak volna egymásnak, hogy kettőzött csapásaikkal sújtsák a birodalom szerencsétlen népét. A dögvész, miután Ázsia és Görögország partjain dúlt, oly erővel csapott Konstantinápolyra, hogy a holt testek sokáig halmokban feküdtek az utczákon, nem lévén kar, szekér vagy ladik, hogy elhordják [1]). A földindulások nem kevesebb áldozatot kívántak; éjjel az utczák földje alatt tompa moraj hallatszott, s mindenre fekete gőzfellegek szállottak föl, melyek a levegőt megmérgezték [2]). E földalatti dörgés közzé pillanatonként az összeomló házak ropogása vegyült. A Szent Sophia egyházának kapuja, e század csudája, ketté hasadt, s azt beszélték hogy a talpazataikról elszakadt oszlopok, mintha nyílból lettek volna kilőve, a levegőben nagy távolra repülve rombolák össze a házakat [3]). Egyik tengerparti városrész csak nem elsüllyedt a habokban. Végre, a minek még szomorúbb következései lettek, az Anastasius által a Konstantinápolyi földnyelven keresztül épített hosszú fal több helyt romba dőlt [4]). Csak a háború hijányzott, hogy a bajok mértéke megteljék, s a háború, egy vad háború, az 558-ról 559-re menő télen kitört.

E háborút a kutrigurok indították, kik az utrigurokat hat esztendei elkeseredett küzdelem után legyőzvén, számot kértek a római kormánytól az ellenségeikkel

[1]) Mortifera ex bubone lues in homines maxime juvenes grassata est; adeo ut sepeliendis mortuis non sufficerent vivi. Theophanes Chronogr. 197.l.

[2]) Agathias, Hist. V. könyv 153-154. l.

[3]) Porphyretica columna e palatii Jucundianarum regione erecta ... defossa est in terram pedes octo. Theophanes Chronogr. 196. l.

[4]) Partes quidem muri Anastasiani terrae motibus dirutae. Ugyanő u.o. 198. l. - Has. agathias, Hist. V. könyv 157. l.

való czimborálásért. Meg kell mondani, hogy nem annyira a tényeknek magokban véve erkölcstelen volta ingerelte föl a kutrigurokat s fogatott velök fegyvert, mint inkább az, hogy régi zsoldjukat sajnálták, mely az utrigurokra szállott; királyukban Zábergánban [1]) megvolt a sértett büszkeség epéje, s a vágy megmutatni erejét azoknak, kik többre becsülték Sandilkhot mint őt. Nyíltan hirdette hogy legkivált ez volt a háború oka [2]). Ez az értelmes, merész,Denghizikhez hasonlítható barbár, kinek utóda volt, jól tudta, hogy a rómaiak az irtóztató csapások által megtizedelve s a Duna jobb partján csaknem védtelen fogja találni. Azon tekintéllyel, mely az ázsiai pusztai népek előtt a győzedelemmel mindig együtt jár, fölszólítást intézett a bolgárokhoz és szlávokhoz, kik sietve tódultak zászlai alá, s Zabergán rettentő sereg élén útnak indult. A Duna, tél beálltával fenekig fagyva, a húnok vállalatában mintegy részesnek látszott [3]): így könnyű volt utjok Kis-Scythián és Alsó-Moesián keresztől, melyek rablásával az időt nem vesztegették, hanem miután szintoly gyorsan áttörtek a Haemus szorosain, Drinápoly környékén állapodtak meg. A hadjárat igazán szólva csak itt kezdődött [4]). Thrachia e fővárosától délre három út metszette egymást, melyek Görögország és Ázsia legfontosabb pontjaihoz vezettek: jobbra a tulajdonkép ugy nevezett görögországi út, mely az Aegaeum

[1]) Ζαβεξγαν, másutt Ζαμεξγαν.

[2]) Causa hujus expeditionis potissima verissimaque erat barbarica violentia, et plus babendi cupiditas, cui tamen praetextum hostilitatis adversus Utiguros obtendebat ... despedti et manifesto contemptu provocati hanc sibi expeditionem suscipiendam censuerunt, ut et ipsi terribiles dignique quorum ratio haberetur, viderentur. Agathias, Hist. V. könyv 156. l.

[3]) Tum, vigente hieme, fluvius ex more congelatus ad imum usque vadum ita obdurarat, ut de pedestribus et equestribus copiis transiri posset. Ugyanő u.o. 155. l.

[4]) Ugyanő u.o. 155-156. l. - Theophanes Chronogr. 197. 198. l. - Malalas II. rész 235. l.

tengert megkerűlve az Olympus és Thermopylae szorosainak tartott; balra a konstantinápolyi országút s a kettő közt délkeleti irányban a thráciai Chersonesus utja, mely a Hellespontuson keresztül Ázsiába vezetett. Zabergán hadseregét három hadtestre osztotta, melyeket e három úton elindított, hogy dulják föl Görögország szívét, a Chersonesus gazdag városait, az ázsiai partokat s végre magát Konstantinápolyt is, ha egy csapással bévehetnék. E hadjáratra, mely nem a legkönnyebbnek tetszett, maga vállalkozott, s hét ezer embert [1]), töméntelen lovassága színét, maga mellé vévén, a konstantinápolyi hadúton a legnagyobb sietséggel előnyomult. Vállalata bizonyosan őrültség volt volna, ha e hétezer lovassal szabályos támadást tervezett volna egy ily jól megerősített város ellen: de ő meglepetést akart próbálni, a város határát kirabolni, s minden esetre oly félre csapást akart tenni, mely a chersonesusi és achaiai hadjáratoknak kedvezzen.

Úgy kellett lenni, hogy Zabergán bizonyos tudósításokból értesülve volt Anastasius kőfalának rosz állapotjáról és a védelmi állomások elhagyatottságáról; mert egyenesen az utolsó földindulás által okozott réseknek tartottak, s vakmerően berontott a konstantinápolyi mezőre [2]). Ha rá gondolunk, hogy Thraciában egy kutrigur gyarmat létezett, a Sinioné, kinek Justinianus hat hét évvel ezelőtt földet adott, akaratlanúl is eszünkbe jut az utigur király izenete és jóslói meséjében rejlő józan értelme. Azt a tizenhárom mérföldet, mely a hosszú fal s a császári város széle közt terült, Zabergán könnyű lovassága csakhamar benyargalta, ki is táborát az Athyras

[1]) Ibi diviso exercitu, alteram ejus partem in Graeciam misit ... alteram in Chersonesum Thracicam ... ipse vero cum equitum millibus septem, recta Constantinopolim pergens. Agathias Hist. V. könyv 155-156. l.

[2]) Quum partes muri Anastasiani terrae motibus collapsas reperissent (Hunni) per eas ingressi ... Theophanes, Chronogr. 197. l.

folyó mellett ütötte föl, Melanthias faluban, csak öt mérföldre a város falaitól [1]).

E váratlan megjelenés Konstantinápolyt roppant zavarba ejtette. Tudták, hogy az ellenség a hosszú falon innen van, de nem tudták, hogy ily közel, maga a főváros kapui előtt áll s a rémület oly nagy volt, mintha a város lett volna elfoglalva. A lakosok oda hagyták házaikat, hogy a Melanthiastól legtávolabb eső piaczokra és egyházakba tóduljanak, mintha már érezték volna az ellenséges nyilak csapását; a tömeg még ott sem érezte magát biztosságban; a legkissebb véletlenre, valami távol zajra, egy erősen becsapott ajtó csattanására ijedtség fogta el, s jobbra balra szétfutott, mint valami megrebbent madárcsoport. A rettegés a legnagyobbakat éppen ugy meglepte mint a legkissebbeket; senki sem parancsolt, nem rendelkeztek semmit a védelemre. A császár legelső gondolata egy kegyes gondolat volt; hogy a külvárosokban, melyekkel a közlekedés a fekete tenger és Blachernae közt szabadon állt, az egyházak megszentségtelenitését és kirablását megakadályozza rendeletet, adott ki, hogy az ezüst edényeket, az ereklyetartókat, a drága szöveteket hordják ki belőlök s helyezzék biztosságba akár a falak közt, akár a Bosporus túlsó partján [2]). A mező és kikötő boritva lőn szekerekkel és ladikokkal, melyek ide s tova jöttek s mentek; e volt az egyetlen mozgalom, melyet a várostól éjszakra és keletre észre lehetett venni. Végre egy csapat derék polgár ajánlotta magát, hogy a palotaőrséggel egyesűlve kimegy az ellenséget kikémlelni: el is mentek együtt, de csakhamar

[1]) Circa Melanthiadem vicum non longius CL stadiis ab urbe distantem : circumfluit autem illum Athyras fluvius. Agathias Hist. V. könyv 151. l.

[2]) Jubente imperatore, ciboria argentea et sanctae mensae pariter ex argento, quae extra civitatem in ecclesiis erant, suis locis exportatae sunt. Theophanes Chronogr. 197. - Nudabantur suis ornamentis templa quotquot extra urbem sita erant. Agathias Hist. V. könyv 159. l.

a legnagyobb rendetlenségben tértek meg, embereik egy részét oda hagyva. Az ellenséges lovasság csapatai szétszórták őket. A palotai katonaság ekkor már nem a volt a mi az előtt, midőn a császárok azt az egész hadseregből válogatták, melynek szinét és büszkeségét tették [1]). Zénó kezdte volt ezt korcsositni, személyes biztonságáért Isauriából szedvén közzéjök ujonczokat, kik sehogy sem vagy roszúl harczoltak [2]). Anastasius még jobban elaljasitotta, megengedvén hogy el lehessen adni a testőri állomásokat, melyekhez számos kiváltság, mentesség s nagy zsold volt kapcsolva. A gazdag polgárok e helyeket megvásárolták s csakhamar nem volt többé katona a palotaőrségben [3]). E szerint a birodalom székhelye és a császár élete oly katonaságra volt bizva, mely aranytól csillogott, de nem tudott bánni a vassal; egy diszcsapatra, mely arra való volt, hogy a diadalünnepeken diszelegjen, de nem arra, hogy azt kivivja [4]).

A barbarok ez első sikerre fölbátorodva táborukat oda hagyták s a város gyalázatára, mely többé nem kaphatott másunnan segélyt csak a tengeren, az Arany Kapu elébe nyargaltak [5]). Szomorú és leverő volt a rómaiakra nézve látni éz utálatos lovas csapatokat, a mint a mezőn nyargalásztak, fölkutatták a mezei lakokat, hogy nőket vagy zsákmányt raboljanak, s istállókká változtatták a márvány és czedrus folyosókat. A gazdag patricius a kőfal tetejéről, a por vagy láng irányáról figyelhette mulató

---

[1]) Duces quidem et tribuni militares multique armati constiterunt, ut fortiter, si forte impetum fecerat, propulsarent. Ugyanő u.o. - Multi ex civium numero ... ibi commissa pugna, multi Romanorum et Scholarium ceciderunt. Theophanes Chronogr. 198. l.

[2]) Agathias Hist. V. könyv 195. l.

[3]) Ugyanő u.o. - Theophanes Chronogr. 198. l.

[4]) Erant vero neque bellicosi revera, sed ne mediocriter quidem in rebus bellicis exercitati. Agathias Hist. V. könyv 159. l.

[5]) In muro a ficubus dicto (a falnak a Sykes külváros felé eső részén) et porta nuncupata aurea. Ugyanő u.o.

laka sorsát, melyre kincseit pazarolta. E közben egy csapat vén katona, Belisarius áfrikai s itáliai veteránjai érkeztek Konstántinápolyba; csak háromszázan voltak, de még is megütközni kivántak [1]). Megérkezésük fölélesztő főnökük emlékét, kinek nevét büszkén s önbizalommal emlegették. Belisarius ekkor azon kegyvesztések egyikének sulya alatt volt, melyekkel Justinianus időről időre szolgálatait fizette, s melyeket a nagy tábornok, meg kell vallani, lelki erő nélkül viselt, maga menvén a gyalázattal, s az udvaronczok tömegébe vegyülten koldulva egy tekintetet, melyet a császár tőle átalkodottan megtagadott. E jellem gyengeség s e lángoló kegykeresés Belisarius egész életén keresztül irigyeire nézve bátoritás s diadal volt a középszerűségre nézve, melynek követelései a hős minden kicsinységével növekedtek. e volt egyetlen egy nyomorusága e kitünő embernek, kit a költői hagyomány vakká és koldussá tett, de a ki, dicsősége tisztaságának szerencsétlenségére nagyon is gazdag volt. Neve alatt két igen külömböző személy rejlik, kiket nagyon gondosan számba kell venni a történelemben: a polgári élet embere, és a katona. Az első kislelkű, tisztességre s pénzre áhitozó, barátjaira nézve haszontalan, önkénytes bolondja egy nőnek, kiben Theodora minden vétke megvolt, annak legkissebb jeles tulajdona nélkül; a második nagylelkű, hű, félelmet nem ismerő, kötelességében tántorithatatlan, s olyan hős, kit a köztársasági Róma annyira magasztalt férfiai nem multak fölül. Belisariusnak, mint a mese Antaeusának szüksége volt lábával érinteni a csaták mezejét, hogy egészen föltalálja magát.

Midőn a császár őt a palotába hivatván saját és a birodalom védelmét rá bizta, a vén Belisarius mintha ujjá született volna. Fehér fürtei s roncsolt tagjai a sisak és

[1]) Non multo pluros trecentis. Agathias Hist. V. könyv 160. l.

mellvért alatt, melyet oly régóta nem viselt, mintegy megifjodtak [1]). Megjelenése elég volt egy hadsereget teremteni. A polgárok, kiknek fegyvereik voltak, s a fegyvertelen mezei nép egyiránt sürgették, hogy vegye be őket csapatába, melyben nem volt több katona háromszáznál, minthogy a palotaőrség a falak védelmére volt föntartva. Belisariusnak nem volt lovassága: a mennyi ló Konstantinápolyban volt mind lefoglalta; a magánosok lovait, a játékköri vagy a császári istállóbeli lovakat mind elvette [2]), s midőn kisded hadserege szervezve volt, táborával a várostól egy pár mérföldre Khettosz falu közelébe szállott, szemben a barbarok táborával, melytől csak egy sürő erdő választotta el [3]). A mint egyszer a mezőn volt; e mindenféle emberekből szedett gyülevész hadfölött oly fegyelmet tartott, mint egy rendes hadseregben. Tábora, mely a hadműtan minden szabályai szerint volt fölállitva, széles árokkal és karózott sánczczal övezve, bevehetetlen várrá lett. Nappal száguldozói nyargalásztak messze a sikon, éjjel tűzek voltak gyujtva nagy távolban, mind ez csak azért, hogy az ellenséget zavarba ejtsék, ki a római tábort valósággal számosnak hitte s a védelem mellett maradt [4]). Csak ezt kivánta Belisarius, ki képezni akarta polgárait. A falvakból elűzött parasztok mindenfelől tódultak hozzá, s ő azokat kaszával vagy

---

[1]) Belisarius demum dux, jam fractus senio, mandato tamen imperatoris in hostes mittitur. Hic itaque, loricam multo jam tempore desitam resumens, galeamque capiti adaptans, et omnem cui a puero assueverat habitum capessens, praeteritorum memoriam redintegrabat, pristinamque animi alacritatem et virtutem revocabat. Agathias Hist. V. könyv 160. l.

[2]) Sumptis omnibus equis tam imperatoris quam circi, sed et sacrarum domorum, necnon uniuscujusque hominis privati, cui fuit equus in protestate. Theophanes Chronogr. 198. l.

[3]) Εν Χεττονχωμη τφ χωξιφ. Agathias e.h. - Theophanes e helynek Chittus nevet ad. Ειξ Χιττον χωμην.

[4]) Ignes accendit, ut hostes eos conspicati maximum esse exercitum putarent. Agathias Hist. V. könyv 161. l.

csupa bottal fegyverkezve is elfogadta [1]). Mindenkinek megvolt a maga haszna s teljesitendő szerepe. A lovasság gyakorolta magát; az ujonczok a régi katonák példáján tanultak; ezek ujra hozzá szoktak az ellenség látásához, amazok e szokást minden nap tanulták. Belisarius minden gyakorlatot maga intézett, fején sisakkal, s mellén vérttel, s legelső volt a sánczon s legutolsó a sátorban. Gondosan kikerülte hogy csapatját harczra ingereljék, hogy száguldozói az ellenséggel találkozzanak; terve az volt, hogy bevárja a barbarokat s őket esztelen vakmerőségre hangolja, hogy azután biztos csapással tönkre tehesse.

E közben e halogatás terhére kezdett lenni a régi katonáknak, kik zúgolódtak; még az ujonczok is határtalanúl elbizták magokat: nagy volt ebben a veszedelem, melyet a tábornok tanácsaival és intéseivel szüntelen igyekezett megelőzni [2]). A mennyire törekednek rendesen a főnökök katonáikat fölizgatni, annyira igyekezett ő embereit csillapitani. "Bajtársak, mondá nekik fejér hajfürteire mutatva, vajon azért adott-é nektek a császár egy ily öreg vezért, hogy benneteket csillogó vakmerőségekre hajtson? Éppen nem, sőt azért, hogy tartóztasson, s megértesse veletek a tapasztalás szavát. Azt hiszem, megsérteném a vandalok és góthok legyőzőit, ha velük a kutrigur húnokkal szemben bátorságról beszélnék; de gondoljátok meg, hogy ha mi derekabbak vagyunk, ők számosabban vannak. Ők a háborút úgy folytatják mint rablók, mi tudjuk folytatni úgy mint katonák [3]). Hadd jöjjenek s támadjanak meg bennünket e

[1]) Confluxerat etiam ad eum agrestium e vicinis locis turba ... plane inermis et imbellis multitudo. Ugyanő u.o. 160. l.

[2]) Erat jam admodum senex, magnaque uti par erat virium imbecillitate laborabat, nullis tamen laboribus cedere. Ugyanő u.o. 161. l.

[3]) Hoc tantum sciamus oportet, decertandum nobis esse cum hominibus barbaris, qui praedonum in morem adoriri sunt. Agathias Hist. V. könyv 161. l.

sánc mögött, melyben összetartó tömeget képezünk, s majd megláthatni mennyire különbözik egy hadsereg egy rabló csoporttól. Hidjétek el bajtársaim, nem az a legjobb győzelem, melyet a vér hevességével véletlenül csikar ki az ember, az igazi győzelem az, melyet az éretten megfontolt tervek készitettek előre s melyet az ember ereje nyugodt érzetével nyer [1]." Ily beszédekkel verte Belisarius e durva emberek fejébe azt a kölcseséget, mely őt lelke sitette. Egyébiránt csakhamar megértette magát még a legföllengzőbb vakmerőkkel is. Midőn az ellenséges lovasok hetvenkedve egészen tábora sánczaiig nyargalásztak, megtiltotta hogy ne üldözzék őket, s a katonák nem morogtak többé. Az egykorú történetirók bámulással emlegetik e háromszáz régi katonát, kit Leonidas Háromszáz spartaijához hasonlitnak. "Ezek is, amazok is mondják, a nagylelkűség és a hazáért való önföláldozás ugyanazon érzelmeit tanusitották; hanem Leonidas háromszáz embere bukásával, a Belisariusé diadala által nyerte el a dicsőséget [2]).

E közben a húnok nem voltak többé tévedésben ellenségeik száma felől, és jóllehet Belisarius neve titkos bizalmatlanságot gerjesztett bennök, elhatározták, hogy megkisértik a támadást. Kétezer próbált lovast válogattak ki a hétezerből s Zabergán maga állott élükre [3]). Terve az volt, hogy a rómaiakat meglepje, sebesen keresztől rontva az erdőn, mely a két tábort egymástól elválasztotta: de Belisarius, kit őrszemei jól szolgáltak s ki annyi

[1]) Conatus ... prudentia destitutos non esse adseribendos fortitudini, sed audaciae et temeritati et praevaricationi officii. Ugyanő u.o.

[2]) Quales olim qui circa Leonidam erant Lacedaemonii, fuisse commemorant, quum ad Thermopylas Xerxes eis immineret, sed illi quidem omnes ad internecionem caesi sunt, eo solo celebres quod non turpiterperiissent: qui vero Belisario aderant Romani, audacia quidem usi sunt laconica, universos autem hostes fugarunt. Agathias u.o. 163. 164. l.

[3]) Ex barbaris duo equitum millia a reliquo exercitu separata. Ugyanő u.o.

kémre számithatott, a hány paraszt volt a vidéken, figyelmeztetve lévén a mozgalmakra, melyeket a barbarok közt észre lehetett venni, tüstént megtette rendelkezéseit. Az erdőt Khettostól Melanthias irányában egy országút hasitotta, melytől jobbra s balra csak szoros, kanyargós és lóval járhatatlan ösvények voltak. Belisarius vértes és lánczás lovasságával az út mind két felén a bokrok közt foglaltatott állomást, azzal a paranccsal, hogy ott rejtezkedjenek mind addig, mig az ellenség közzéjök nem nyomúl [1]). Azok a parasztok, kiknek csak botjok volt, azt az utasitást kapták, hogy széledjenek el az erdőben, és verjék a fákat, vonszoljanak a földön galyakat, hogy azt gyanittassák az ellenséggel, hogy sokan vannak, s ijeszszék meg a lovakat [2]). Belisarius maga háromszáz régi katonájával és polgári gyalogságával az országút közepén foglalt állomást [3]). Mind ezen intézkedéseket csudálatos pontossággal hajtották végre. A barbarok tömege csakugyan megjelent, s mi után ellenséget odáig nem vett észre, tétovázás nélkül beereszkedett a szorosba. Midőn már jól előnyomult, a római lovasok a lesből kitörtek s fegyvereiket csattogtatva iszonyú riadással mind két oldalról egyszerre rájok rontottak; riadásukra a parasztok feleltek, kik neki estek a fákat verni s az ágakat vagdalni és vonszolni, a mint meg parancsolta volt nekik [4]). Minthogy a szél a barbarokkal szemben fútt, szemük tele lett porral, melytől

[1]) Selectos ducentos equites scutatos et jaculatores in sylva utrimque in insidiis collocavit, qua parte barbaros impetum facturos putabat. Agathias Hist. V. könyv 164. l.

[2]) Agrestes vero et qui e civibus erant bello apti, jussit ut ingenti clamore et fragore armorum edito ... Ugyanő u.o. Quin etiam arbores caedi et pone exercitum in terram trahi imperavit. Theophanes Chrionogr. 198. l.

[3]) ... Cum reliquis in medio constiterat tamquam hostium impetum aperte excepturus. Agathias Hist. V, könyv 165. l.

[4]) Agrestes omnisque reliqua multitudo clamore et lignorum complosione ac fragore pugnantibus animos addebant. Ugyanő u.o.

sem magok sem lovaik nem láthattak [1]). E pillanatot használta Belisarius hogy előnyomuljon s a húnok egyszerre azon vették észre magokat, hogy egy vas korlát áll velük szemben.

A mi következett, alig lehet leirni: rettentő lett a tolongás, a lovak ágaskodva össze vissza zavarodtak, a lovagok nyergeikből lefordultak, a tömegek egymásra tódultak s egyik a másikat tapodta. A csata az első sorokban, lovassággal gyalogság ellen, élénkén folyt, s Belisarius, pillanatra bekeritve, csak úgy vághatta ki magát, hogy többet megölt vagy megsebesitett, oly ügyesen s oly erővel, valaha fiatal korában [2]). A római kardnak nem volt más dolga, mint átdöfni a lovakat s leszúrni a félig elfúladt lovasokat, kiket a parasztok a földön botokkal vertek agyon. Zabergánnak négyszáz katonája hevert az erdőben, a többi szerteszét szaladt. Egy történetiró megjegyzi, hogy a húnok e visszavonulása, mely rendesen mindig igen vérengző szokott lenni, minthogy e barbarok teljes futtok közben nagyon jól irányozva szórták nyilaikat, csak rájok nézve volt veszedelmes, annyira nyakrafőre s rendetlenől rohantak [3]). Ha Belisariusnak gyakorlott s fáradsághoz szokott lovassága volt volna, egy ellenség sem menekült s maga Zabergán is fogságba jutott volna [4]). A rómaiak az erdő urai maradván fölszedték sebesülteiket (halottjuk egyetlen egy sem volt), és

---

[1]) Pulvis in altum elatus obstabat, quominus de numero eorum, qui in couffictu, et in barbaros delatus, super ipsos incubuit. Theophanes Chronogr. 198. l.

[2]) Multis ex adversa acie caesis et profligatis. Agathias Hist. V. könyv 165. l.

[3]) Defecerat etiam ipsos prae pavore ars ipsa, qua magnopere gloriari solent: fugientes enim hi barbari magis propulsant eos, qui sese acriter insectantur, retroversim sagittantes. Agathias Hist. V. könyv 165. l.

[4]) Aegre autem Zabergam et qui cum eo effugerant, laeti in castra pervenerunt. Ugyanő u.o.

visszavonultak táborukba, hogy pihenjenek [1]). Ugyan ekkor a húnok tábora különös s egyszersmind borzasztó látvány szinhelye lett. Annak látása hogy királyuk szalad s csapatai féket eresztve vágtatnak a mezőn, rémületbe ejtette a húnokat; menthetetlenől elveszetteknek hitték magokat s elkezdték tőreik hegyével arczukat hasgatni, mi közben keserves jajgatásra fakadtak [2]); ily módon nyilatkozott nálok a gyász nagy köz csapások alkalmával. Zabergán pillantot sem vesztve összeszedette sátorfáit, szekerekbe fogatott s táborával Melanthias alól a hosszú fal felé vonult.

Belisarius megpihent táborával utána szándékozott nyomulni. Kétségen kivül könnyen elbánhatott volna a rémület által megigézett ellenséggel; de, minden várakozás ellenére visszatért Konstántinápolyba, hova egy császári rendelet visszaszólitotta [3]). Visszahivatása, minden bevallható ok nélkül, a kevesbbé élesen látókkal is gyanittatta a jutalmat melyet számára ez utolsó és legnagyobb szolgálatért föntartottak. Belisarius igen nagynak mutatta magát az általános rémülés közepett, s a nép bámulásának és bizodalmának igen is fényes jeleit adta volt arra, hogy ne sokáig legyenek neki adósok a köszönettel. E kiáltás "Belisarius a birodalom megmentője" [4]) Konstántinápoly minden piaczáról, minden utczájáról, minden házából hangzott, mintha csak maga a város kiáltotta volna: ez fölébresztette a veszedelem alatt elszunnyadt vagy elnémúlt irigységet. Justinianust körülvették gyanúval, oly szinben láttaták vele egykor

[1]) E Romamanis nemo desideratur, pauci tantum vulnerati. Ugyanő u.o.

[2]) Ingens itaque barbarorum ejulatus exaudiebatur: cultris enim genas lacerantes patrio move lugebant. Ugyanő u.o. 166. l.

[3]) Statim in urbem rediit ... imperatoris jussu. Agathias u.o. - Theophanes Chronogr. 198. l.

[4]) Quum enim populus universus eum decantaret, et in conventibus cum summis laudibus efferet, veluti ab illo apertissime conservatus, momorbit vero id primores urbis ... Agathias Hist. V. könyv 166. l.

kegyvesztett tábornokát, mint a ki ma inkább a császáron mint az ellenségen ül diadalt. Mi lenne belőle, ha föl nem tartóztatnák fél diadalában, ha visszajönne, hogy magát a sokaság bálványozására bemutassa, miután a hún hadseregét tönkre tette, mely még csak meg volt rémülve, s ha Zabergánt lánczra verve hozná magával, mint egykor Gelimert?" [1]) Justinianus ily gondolatot nem szivelhetett, s tábornokát visszahivta. Hogy ez intézkedés rosz benyomását lerontsa, maga indult meg a hadsereggel, mely Belisarius műve volt, s kis napi járatokban követte a húnokat a hosszú falig, melyet szemök láttára igazittatott ki. Zabergán azon ijedtében nyakrafőre vonult vissza s már Thracia szivében állott. Azt mondják, hogy a mint hiről vette, mint bántak győzőjével, nyomban visszatért, s nyugodtan több városok kirablásához látott, melyeket előbb megkimélt volt [2]). Ezen közvetett dicsőités nem szolgált arra, hogy vigasztalja az öreg tábornokot hazája igazságtalanságáért.

Zabergán folyvást rabolva s kudarczát a legátkozottabb barbarhoz méltó kegyetlenségekkel torolva meg [3]), hadserege más két osztályának vissztérését várta, melyeknek rendeletet adott, hogy vele egyesüljenek. Azok sem voltak az övénél szerencsésebbek. A görögországi hadosztály föl hagyta magát tartoztatni Thermopylaenél; a chersonesusi hasonlóan sikeretlen járt: de az első meghagyta magát veretni a thessaliai parasztok által,

---

[1]) Multi ipsum ut virum arrogantem et popularis aurae blanditiis insolescentem, alias spes animo agitare dictitabant. Ugyanő u.o.

[2]) Hunni vero ... Postquam Belisarium revocatum fuisse cognorunt, neque alius quisquiam in ipsos moveret, lentius rursum procedebant, Agathias Hist. V. k0nyv 166. l.

[3]) Visszavonulásuk közben elfoglalták Tzurullust, a mai Tsurlut, Arcadiopolist és Szent ..... , s e tartományban maradtak husvétig. Theophanes Chronogr. 198. l.

kiket némi katonaság támogatott [1]), mig a második csak oly jelenetek után tágitott, melyek becsületére váltak merészségének. Ime, a mi ez oldalon történt.

Az a szűk földszoros, mely a thraciai félszigetet a belfölddel egybeköti régen egy alacsony kőfallal volt elrekesztve, melyet lajtorják segitségével könnyen meg lehetett mászni, s mely mint Procopius mondja, nagyon hasonlitott valami kertkeritéshez [2]). Justinianus e haszontalan és nevetséges mű helyébe rettentő védfalat állitott. A meredek partú árokkal védett uj fal két egymás fölött álló lőréses folyosóval volt épitve, melyek közzűl az alsó boltozatos volt s a legsulyosabb hajitható tárgyakat is megbirta; ugy, hogy e védfal egész hosszában két sor katonát és hadi gépet állitott szembe az ellenséggel. Két hatalmasan megerősitett gáterőd, melyeket a tenger övezett, védte a fal két végét [3]). A kutrigurok ez erősség mögött egy jól fegyelmezett kis hadsereget és egy lángeszű fiatal tábornokot találtak, Germanust,

---

[1]) Qui vero in Graeciam antea missi erant, nihil plane dignum memoratu gesserunt, nullo in isthmum impetu facto, sed ne Thermophylas quidem initio transgressi, quod illas Romanorum praesidia insedissent. Agathias Hist. V. könyv 170. l.

[2]) Perinde enim tenuem humilemque fecerant, quasi hortum alicubi temere positum, maceria cingerent. Procopius, De aedificiis IV. könyv 10. fej.

[3]) Supra pinnas eductus fornix concameratam porticum efficit, ac muri defensores tegit. Alter pinnarum ordo fornici superpositus, dimicationem duplicat oppugnatoribus. Deinde in ultraque muri extremitate, ubi mare illiditur, ac reciprocando subsidit, aggeres sivi moles, ut appelant, molitus est, qui in aequor longe procurrunt, et muro continentes de altimolitus est, qui in aequor longe procurrunt, et muro continentes de altitudine cum ipso certant. Exteriorem ejusdem fossam purgavit, plurimaque humo egesta. latiorem multo fecit et altiorem. Praeterea militares numeros in his longis muris locavit, barbaris omnibus arcendis pares, si qua Chersonesi pars tentaretur. Procopius, De aedificiis IV. könyv 10. fej.

Dorothaeus fiát, Justinianus neveltjét és fogadott fiát [1]). A barbarok minden erőlködése, hogy az akadályt erőhatalommal lerontsák, sikeretlen maradt; több izben rést törtek a folyosókon, több izben megkisértették e réseken lajtorjákkal betörni, mindig nagy veszteséggel lőnek visszaverve. A meglepések nem sikerültek jobban mint a rohamok, annyira együtt járt a tábornok tevékeny ügyelete a katona állhatatosságával. Lehetett volna okuk kétségbe esni; de a húnok ujra bátorságot kaptak, mihelyt, azon a világkereskedés által meggazdagodott városokra, Aphrodisiasra, Ciberisre, Callipolisra, Sestosra gondoltak [2]), melyek kirablásáról le kellett volna tenniök, s elhatározták, hogy inkább mindent megkisértenek, mint sem ily jó szerencséről lemondjanak.

Egy mód jutott eszökbe, hogy tudniillik az egyik gáterődöt a tengeren kerüljék meg s a falat hátúlról és szemben egyszerre támadják meg. A mint ezt igy elhatározták, ahoz láttak, hogy a mennyi nádat és fát a vidéken találhattak, összegyüjtsék, hogy hajóhadat alkothassanak. A legerősebb nádszálakat kiválogatván kötelekkel kasokká összekötözték, melyeket osztán három darab keresztfa foglalt össze, egyegy a két végén s a harmadik a közepén.

Három vagy négy ily egymáshoz tákolt kas alkotott

---

[1]) Dorothaeus egy derék tábornok volt, ki miután magát fényes tettekkel kitüntette, Siciliában Belisarius kiséretében halt el; a császár pártfogása alá vette fiát s magánál neveltette. Germanus Bederianában, Justinianus hazája Tauresium szomszédságában, illyriában született.

[2]) E városok kereskedelméről és gazdagságáról lásd, a mit Procopius beszél, De aedificiis IV. könyv 10. fej.

egy talpat, mely négy embert megbirt [1]). A talp eleje keskenyebbre ment össze és mint a hajó orra föl volt görbitve, hogy a vizet jobban hasitsa, két oldalához két evező volt kapcsolva, és hátulján egy lapát szolgált kormányául. A nádszálak közei gondosan be voltak tömve gyapjúval és arra kákával, hogy a viz beleszivárgása meg legyen akadályozva [2]). Ilyenek voltak s húnok által föltalált hajók. Csináltak mintegy százötven darabot, s levontatták a Mélasi öbölbe, mely a félsziget nyugoti oldalát mossa, a azután egy jó sötét éjjel vizre eresztették s hatszáz jól fegyverzett embert szállitottak rájok [3]). Azt reménylették, hogy a gátat zaj nélkül megkerülik, s a mint kiszállának, a fal védőit álomban vagy henyélve lepik meg, de az éber Germanus nélkül számitottak. A tábornok mindent sejtett. Mig ők hajóhadukat készitették, a magáét a Hellespontus valamennyi kikötőjének nagy és erős hajóit, oda rendelte, s a part és gát között képződött öbölben elrejtette [4]).

A húnok hajóhada eleinte az evezők nagy erőlködésére, lassan s tétovázva haladt a tengeren; a hullámok játszottak e könnyű kosarakkal, melyeket szüntelen fölhánytak és levetettek, miközben az evezők kinosan

[1]) Arundinibus itaque quamplurimis collectis, quae et longae admodum et quam maxime firmae crassaeque essent, iisque inter se coaptatis, et restibus lanaque carpta colligatis, crates complures confecerunt ; tum vero percitis in longum porrectis tanquam jugis ac transtris transversim super injectis, non perpetua serie, sed tantum circa extrema ipsaque media eratium, majoribusque vinculis eas circumligatas inter se committebant, valde arcte compressas. Agathias Hist. V. könyv 167. l.

[2]) Ut vero navigationi aptiores essent, antierioses earum partes in prorae speciem leniter circumducentes atque recurrantes ... Ugyanő u.o.

[3]) Istius modi itaque naviculas minimum centum quinquaginta construxerant, quas latenter mari immitunt, circa occidentale littus ... Ingressi vero cas viri sexcenti optime armati.

Agathias Hist. V. könyv 167. l.

[4]) Quae cum Germanus rescivisset ... naves et bipuppes, sub interiorum mari protensum angulum veluti in insidiis applicans occultavit, ne eminus prospici possent. Ugyanő u.o.

küzködtek a folyamok ellen, melyek őket félre sodorták. Mindemellett is elérték sőt már túl is haladták a gátat, midőn a római gályák előbukkanván minden oldalról rajtok ütöttek. Az első összecsapás oly erős volt, hogy a barbarok egy része rögtön a tengerbe hullt, a többiek a nádba kapaszkodtak, hogy le ne forduljanak [1]), egy sem állhatott meg közzűlük lábán oly erősen, hogy fegyverét használhatta s egy csapást tehetett vagy elhárithatott volna. A gályák mint valami mozgó tornyok jártak s keltek a talpak közt, s azokat rohamukkal fölforgatták, vagy súlyok alatt elsülyesztették. Minthogy a barbarokhoz karddal nem férhettek, a legiók vitézei hosszú láncsákat használtak hogy elérhessék őket; szurkálták, agyon verték, horoggal húzták őket, mint a varsába került halakat. Hogy a csatának véget vessenek, a rómaiak elkezdték a nádkötelékeket éles szigonyokkal vagdalni, s a kasokat egymástól szétválasztani, ugy hogy a húnok mind egy lábig a vizbe fuladtak [2]). Germanus e hajóhadi győzelmét egy kirohanással akarta teljessé tenni, melyben a barbar tábort megtámadta; de heve által elragadtatva nagyon kitette magát s ágyékába egy nyillövést kapott, mely halálosan megsebesitette [3]). A római hadsereg benne egyik legkedvesebb vezérét, a birodalom legdrágább reményét vesztette el: e volt a vigasztalás, melyet a kutrigurok vereségök után magokkal vihettek.

Zabergánnak nem volt mit tenni, mint elvonulni; vissza indult a Duna felé, több foglyot hurczolva magával, mint a mennyi katonája volt. Ezek a városok lakosai, Thracia, Macedonia, Thessalia, s a konstántinápolyi

[1]) Violentius in arundineas naviculas irruunt ... ita ut vectores subsistere in iis tuto non possent, sed alii in fluctus excussi perirent, alii in iis necessario considerent. Ugyanő u.o.

[2]) Falcatos harpagones restibus illis, quibus arundines erant colligatae immittentes, disecuerunt ex ordine universas et compagem dissoluerunt. Agathias Hist. V. könyv 168. l.

[3]) Sagitta illi femur ictum est. Ugyanő u.o.

környék asszonyai gyermekei s vénei voltak, kiket elrabolt, hogy váltságukra megalkudjék. Mindenütt hirdette, hogy a foglyokat, kiket családjaik ki nem fognak váltani, rövid határidő mulva mind kardra hányatja. A császár a köz kincstárból kiváltotta őket, s kárhoztatták érte [1]). Mit nem mondtak volna, ha Zabergánnak ürügyet szolgáltatott volna fenyegetéseit teljesitni, s elüttetni a foglyok fejeit, kik nagy részint a tartományok nemes családaihoz tartoztak. A hún király engedékenynek mutatta magát az alkudozásban, mert megtudta, hogy egy hajóhad közelget a Duna felé, hogy az utat előle elzárja: békét kért és megnyerte. Egyébiránt a Don partjához érkezve harczias kedvének tág mezőt talált. Távol léte alatt Sandilkh rettentő bosszút állott, s a háború az utigur és kutrigur húnok közt még véresebben, még engesztelhetetlenebbül ujra kezdődött, mint valaha. Egyiknek a két nép közzül mulhatatlanúl veszni kellett volna a másik keze által [2]), ha egy harmadik hún nemzet a küzdők nem érkezik s magára nem vállalja, hogy megmentse őket, mind kettejöket meghóditva.

---

[1]) Imperator tantum auri ei misit, quantum redimendis captivis suffecturum censebat ... Hoc autem civibus urbis regiane parum nobile esse videbatur, imo turpe atque illiberale. Ugyanő u.o. 170. l.

[2]) Eo calamitatis hunnicae istae nationes sunt redactae, ut si aliqua adhuc eorum pars reliqua sit, sparsim aliis inserviat, et ab illis appellationem acceperit. Agathias Hist. V. könyv 169. l.

VI.fejezet

Attila utódai. A várkhúnok kalandjai kik az avarok alattvalói.- A turkok fogságba hurczolják őket. - Megszöknek. - Fölveszik az avarok nevét. - Követségök Justinianushoz, ki őket zsoldjába fogadja. - Meghódítják az utigurokat és a kutrigurokat a rómaiak nevében. - A Duna partjára érkeznek s földet kérnek Moesiában. - A turkok nagy kánja mint szökevény rabszolgáit visszaköveteli őket; csalásuk világosságra jön. - Követeiket Justinianus kijátsza. - Az avarok a szlávokra vetik magokat, kiket a thüringeni erdőig meghódoltatnak. - A frankokkal találkoznak s vereséget vallanak. - Visszatérnek az Al-Duna mellé. - Justinianus halála. - II-dik Justinus jelleme. - Az avar khán Baján jelleme. - Justinus kihallgatja s dölyfösen visszautasítja az avar követeket. - Új viszálkodások a longobárdok és gepidák közt. - Alboin, Narses által Italiába hívatva, előbb meg akarja semmisítni a gepidák nemzetét. - Szövetkezik Bajánnal. Az avarok által meghódított Gepida visszakapja a Hunnia nevet. - Baján a rómaiaktól Sirmium birtokát követeli; Bonus vezér szilárdsága. Ezen vezér és Baján találkozása. - A rómaiak szerencsétlensége Pannoniában. Justinus megőrül és meghal. - Turxanth fenyegetése Valentinus követhez a várkhúnok miatt. - Baján hajóhadat szerez magának. - Hajóhídat ver Sirmium előtt. - A singidunumi római kormányzó ellenszegülése. Baján megesküszik először a maga istenei azután a keresztyének istene nevére, hogy nem akarja a várost lefoglalni. - Avar követség Konstantinápolyban. Szolákh illetlen beszéde. - Baján által felszólítva százezer szláv ront Moesiára és Thraciára. - Tiberius Sirmiumot az avaroknak engedi.

557-582.

A pusztai népek életében, mely úgyszólván folytonos vándorlás a pusztában s ki van téve a szerencse örökös változandóságának, van valami váratlan, véletlen, mely egyes emberi élet kalandjaival szokott együtt járni. E népek történelme gyakran egy regény. Ilyen volt tető-

pontján a húnavarok történelme, kik az első húnok maradványait magokba kebelezvén visszaállították Attila trónját a Duna partján, Konstantinápolyt és Görögországot a romlás szélére taszították, s miután Európát a hún birodalom föltámadása által rémületbe ejtették, végre Nagy Károly kardja által törtek meg, évkönyveinkhez, mint elődjeik, kiket Aëtius győzött le, egy dicsőséges lapot szolgáltatva.

Nevük nem avar volt; vár néven hívták őket, mely szóhoz közönségesen hozzá csatolták a khún nevet mi hún eredetökre mutat [1]). A várkhúnok valósággal húnok voltak a keleti ágból, s azon törzsek tömegéhez tartoztak, melyek ugur vagy uigur név alatt barangoltak, az V-dik és VI-dik században, a Fekete tengertől éjszakra s a Volgától keletre terülő síkokon. A várkhúnok hajdan mindezen törzsek közt a leghatalmasabbak voltak; megvolt terjeszkedésök és dicsőségök kora, azután, mikor tájban bizonyosan meg nem határozhatjuk, más fajú hódítók járma alá jutottak, kik uralmukat egész Közép-Ázsiára kiterjesztették a chinai határoktól fogva Európa széléig. Ezek a hódítók az avarok voltak [2]). Felső Ázsia valamennyi népe meghódolt e félelmetes nemzetnek, vagy hallgattak előtte: de sehol nem ingadozóbb és mulandóbb a szerencse, mint ezen határtalan pusztákon, melyeket a természet arra kárhoztatott, hogy pásztor

---

[1]) Alább meglátjuk , hogyan szerepeltették magokat avarok gyanánt, és hogyan kapták, miután csalásuk napfényre jött, a görögöktől a Pseudabares (ál-avarok) nevezetet - Nimirum etiam usque ad nostram aetatem Pseudabares (sic enim magis proprie appellari debent) generis origine distineti; alii Var, alii Chunni veteri nomine dicuntur. Theophylactus. - E nép igazi nevét Ouar vagy Var és Chouni, Var és Chuni, s gyakran Varchonitae alakban találjuk. A görögök állandó szokásuk szerint, mely a népek neveit személyek neveiből származtatja, azt mondják, hogy Quar és Kheounni két fejedelem neve volt, s ezekből vették e törzsek saját nevezetöket. Okszerűbb e nevekben ethnographiai jelentőséget látni.

[2]) Avari, Avares. - Αβαξεξ, Αβαχοι

népek tanyája legyen. Az avaroknak hódolt népek egyike fölkelt ellenök; szétverte, legyőzte őket, s elfoglalta mind azt a földet, melyet birtak volt. Ezek a turkok voltak, kiknek neve akkor tünt föl legelsőben a történelemben. Uralmuk széke az Altai hegység volt, s fejedelmök, ki e czimet vette föl: "nagy khán, hét nemzet királya s a világ hét tájának ura" [1]), sátrát az Arany hegység völgyeiben ütötte föl. A thurkok khánja, hogy az avarok régi alattvalóinak hódolatát maga részére biztosítsa, meg akarta látogatni a Volga mellékét, hogy hatalma egész fényében mutassa be magát az ugur-féle népeknek. Látogatása vérengző volt; mert, miután e népek ellene akartak állani, ha a történetíróknak hitelt kell adnunk, háromszázezer ember veszett el a turkok keze által, s testeik négy napi járó földre borították a térséget [2]). A várkhúnok nemzete, mint a többiek, megveretve és legyőzetve, rabságra hurczoltatott.

A várkhúnok e puszták egyik szögletébe szorítva, régi uraik, az avarok, még nagyobb szerencsétlenségének látásával vigasztalhatták magokat, kiknek maradványai, minden felől üldöztetve, alig találhattak menedéket a legtávolabb népeknél: de a várkhúnok nem voltak ennyire bölcselkedők, és szabadságot áhítva, mind addíg nem nyugodtak, míg módot találtak megszökni. Több év telt bele, míg erre vártak. Végre egyszer, használva a kedvező pillanatot, fő haduk, mely kétszázezer főt számlált [3]), szekereikbe fogott s nyugoti irányba megindult. Maga után ott hagyott három törzset: a tarniákhokat, a kotza-

[1]) Chaganus magnus, despota septem gentium, et dominus septem mundi elimatum. Theophylactus Simocatta VII. könyv 7. fej.

[2]) Perierunt ex ea gente in hoc bello trecenta millia hominum, ita ut quatour dierum itineris spatium a corporibus peremptorum cooperiretur. Ugyanő u.o.

[3]) Imperante autem Justiniano Augusto, ex istis Outar et Chouni pars quaedam in Europam profugit ... Constabat autem ex ducentis virorum millibus. Theophylactus Simocatta VII. könyv 8. fej.

gereket és a zavendereket, kik nem akarták vagy tudták őket követni [1]). A félelem a várkhúnoknak szárnyat adott. Futásukban rettentőkké válva, mindent halomra döntöttek, a mi útjokba állott: a sabirokat az ugurokra és a hunnugorokra, a saragurokat az akatzirokra vetették, s ezek az alánokra tódultak [2]). Mindegyik kimozdult nép másikat mozdított ki helyéből, s ezek ismét szomszédaikra rohantak. A fölzavart hangyaboly hasonlata alig képes fogalmat adni az ember-, barom- és szekértömegről, mely a Volga, Kubán és Don síkjain jobbra balra, egymáson keresztül kasul bolyongott, összetolult és dulakodott.

A mi a rémületet még nagyobbá tette, a volt, hogy mind e népek azt hitték, hogy az avarokkal van dolguk, minthogy e név a várok nevéhez hasonlított; egyébiránt is az uj jövevények Ázsia benső fajainak s különösen a turk fajnak egyik megkülönböztető jelét viselték; hajuk szalagokkal befont két csombókban vállukat verte, mely ékesség idegen volt a húnok előtt, kik rövid hajat viseltek s elöl azt is tökéletesen leborotválták. A várkhúnok e divatot fogságuk alatt a turkoktól vették át. Látván hogy avaroknak tartják őket, igen is óvakodtak eloszlatni e tévedést, mely rájok nézve oly kedvező volt; sőt ellenkezőleg mint tartozó illetőségöket ugy fogadták el számos törzsek ajándékait s a hódolat mind azon jeleit, melyeket e hajdan rettegett név még mindig gerjesztett [3]). Mialatt így ide s tova bolyongtak, a nélkül hogy tudták vol-

---

[1]) Οι Ταξνιαχ, χαι Κοτζαγηξξοι . . . χαι οι Ζαβενδεξ εχ τον γενουξ τῶν Οναξ χαι Χουννι . . . . . Ugyanő u.o.

[2]) Sarcelt, et Unuguri et Sabiri et aliae insuper gentes hunnicae, cum advenas illos Avares esse suspicarentur ... Ugyanő u.o. 7. fej. - Cf. Priscus, Excerpta Legat. 42. 43. l.

%) Quocirca securitati consultare cupientes, donis amplissimis eos coluerunt. Ouar itaque et Khunni, ut perfugium sibi feliciter evenisse adverterunt, errorem sese honorantium non aspernati, Avares dici voluerunt. Theophylactus Simocatta VII könyv 7. fej.

na hol telepedjenek meg, azon gondolatra jöttek, hogy a rómaiakhoz folyamodnak, kiknek gazdagsága valamennyi barbár kíváncsiságát fölingerelte, s kiktől, mint annyi mások, földet és pénzt csikarni reménylettek. Khánjok (ezt a czimet vette föl fejedelmök, hogy belső Ázsia királyait utánozza és hogy a várkhúnok avarokká átváltozását teljessé tegye [1]) e gondolattal az alánok királyához Sároshoz folyamodott, ki azzal büszkélkedett, hogy szívesen látják a Konstantinápolyi udvarban, és ő, ohajtva eltávolítani magától e rettentő szomszédságot, megígérte, hogy az avarokat "ismeretségbe és barátságba" juttatja a rómaiak nagy császárjával [2]). A Kaukáztól délre fekvő Lazia tartomány kormányzója, az ő utánjárására, rendeletet kért Justinianustól, kinek kis öcscse volt. Justinianus azt felete, hogy szabadon át kell ereszteni a követeket, kik az avarok khánja részéről jelentkezni fognak, s erre a biztositásra ez egy Kandikh nevezető tisztjét inditotta Konstántinápolyba tekintélyes kisérettel.

Az avarok neve, régi hatalmok és szerencsétlenségök tökéletes ismeretes volt a kelet rómaiak előtt,s az az ujság, hogy e vitéz nép, a turkok jármától menekülve, csak imént a Kaukáz lapályaira érkezett s követséget inditott Konstántinápolyba, általános érdeket keltett. Minden felől tódultak az útakra, hogy a követeket lássák, s midőn a városba bevonultak, az ablakok és a házfedelek, az utczák és piaczok telve voltak kiváncsiakkal. Észre vették, hogy öltözetök az a mi a húnoké, nyelvök egy a húnokéval, minthogy tolmácsuk ezen nép rendes tolmácsa volt: de a mik mint ujdonság szemökbe ötlöttek, azok

[1]) Principem suum Chagana, honoris causa, nominarunt. Ugyanő u.o.

[2]) Avares cum diu multumque incerti errassent, tandem ad Alanos accesserunt, et Sarosium, eorum ducem suppliciter orarunt, ut per cum in notitiam et amicitiam Romanorum venirent. Menander, Excerpta Leg. 99. l.

lobogó hajfonataik voltak, melyek hátuk közepéig értek [1]), s melyeket a római költők hosszú kígyókhoz hasonlítottak. Minthogy a várkhúnok az avarok szerepét tökéletesen elfogadták, a követek el voltak készülve e szerepet mind végig kitartani, s Kandikh olyan állásba téve magát, melyet személyéhez illőnek gondolt, a császáron kihallgatáson e meglehetősen fönnhéjázó beszédet tartotta: "Császár! mondá Justinianusnak, egy vitéz és számos nemzet, jön magát neked fölajánlani. Ezek az avarok, e győzetlen és győzhetetlen faj, mely képes a római birodalom minden ellenségét kiirtani, s a birodalom pajzsául szolgálni. Miután érdekben áll egy ily nemzet haderejével szövetséget kötni s azt mint segítő felet örökre magadhoz csatolni, fölajánljuk szövetségünket, melyre csak két dolog kell: adj az avaroknak hozzájok méltó ajándékokat, fizess évenként díjt, s engedj át nekik jó földeket, hol békében megtelepedhessenek [2])." Justinianus fiatalabb korában s kevésbé lesújtva a köz csapások által (ekkor éppen a gyászos 557-dik évben, a dögvész és földindulások közepett voltak) vissza tudta volna utasítani a mi illetlenség és dölyf e szavakban volt, de így megelégedett annyit felelni, hogy gondolkozni fog a dologról, s a kihallgatásnak ezzel vége lett. A tanács, melynek véleményét akarta tudni, kérte, hogy kövesse személyes ihletét, mely a köz ügyre nézve mindig üdvös

[1]) Gens insolens atque incognita Constantinopolim advenit ... Ad ejus spectaculum, quod nusquam visi fuissent hujus formae homines, cuncta urbs effusa est ... Comas siquidem a tergo longas admodum taeniis revinctas et implexas gestabant, reliquus licet habitus hunnico simillimus conspiceretur. Theophanes Chronogr. 196. l. - Colubrimodis Avarum gens nexa capillis. Corippus, Laudatio Justini Minoris.

[2]) Adesse gentem omnium maximam et fortissam, Avares, genus hominum invictum, qui ejus omnes hostes repellere et funditus extinguere possent. Illius rationibus valde conducere cum eis armorum societatem facere et auxiliarios optimos sibi adciscere, qui tamen non alia conditione servirent, quam si donis pretiosis, annuis etiam stipendiis et fertili regione, quam habitarent, donarentur. Menander, Exc. Leg. 101. 102. l.

volt, s a császár a követeknek jó indulata jeléül afféle ajándékokat osztogatott, a mik a keletieknek tetszenek, tudniillik arannyal futtatott lánczokat, azok formájára, melyekkel a foglyokat szokták vasra verni, fekvőhelyül és trónul szolgáló s metszésekkel ékesített arany ágyakat, gazdag öltözeteket és arannyal áttört selyem szöveteket [1]). Azután elbocsátotta őket, tudtokra adván, hogy nem sokára egy Valentinus nevő tiszt fogja őket követni, aki utasításait viszi khánjukhoz.

Valentinus meg volt bízva, hogy a császár nevében alkudjék meg a khánnal évenkénti fizetése iránt oly föltétellel, hogy ez irtó háborút folytasson a birodalom minden ellenségeivel a Kaukáz felől; tartozott ígérni ajándékokat is, melyek e főnök méltóságához illenek; de nem volt szabad földek átengedéséről beszélnie; e pontra nézve csak kétértelműleg nyilatkozhatott, óvakodva, hogy semmit se ne ígérjen se meg ne tagadjon. A császár szemében sürgetős dolog volt az avarok veszedelmes tevékenységét, birodalma keleti határán lévő ellenségeire fordítni. A görög történetíró Menander e pontra nézve dicséri Justinianus éles elméjét s fölfedi politikájának titkos oldalát, hogy tudniillik igen keveset gondolt vele, győznek-é majd az avarok a küzdelemben, melyet fölidézett; miután a birodalom csaknem egyenlően nyerhetett, akár az avarok verik meg azokat, akár azok őket. A mi a várkhúnok fejedelmét illeti, ez lelkiismeretesen dologhoz látván megrohanta először a hun-

[1]) Impertator dona ad legatos misit, catenas auro variegatas et lectos et scricas vestes et alia quamplurima, quibus leniret et demulceret animos superbiae et insolentiae plenos. Menander, Exc. Legat. 101. l. - Erant autem catellae auro variegatae quasi ad vinciendos fugientes comparatae ... Ugyanő u.o.

nugorokat, azután az ephthalita húnokat, s végre a sabirokat, kiket ki kellett irtania [1]). A Káspi tó partjaitól, melyeken e népek laktak, a Fekete tenger mellékére átkelve, az utigurokra vetette magát, kik akkor a kutrigurokkal hadakoztak, s nem sokat gondolva vele, hogy amazok barátai emezek ellenségei voltak a rómaiaknak, tökéletesen egyiránt bánt velök: a két horda, elkeseredett háborújokban már elgyengülve, csaknem ellenállás nélkül megbukott, s maradékaik bekebelezve a várkhúnok hordáját gyarapították. A Dnieper partjainak urává lévén, a khán az antokkal találkozott, kik megkísértették föltartóztatni, de kudarczot vallottak. E háború egy esete mutatja, mily kevés tisztelettel viseltettek a várkhúnok a népjog iránt, melyet még a legvadabb nemzetek is tisztelnek. A szlávok foglyaik kiváltásáról akarván egyezkedni, s az ellenség gondolkozását a békét illetőleg ki akarván tapogatni, bizonyos Mesamirt küldtek hozzá, egy nagy szájú, hiuságában fölfuvalkodott embert, ki azonban nagy hitelben állt honfiai előtt. Mesamir a khánt egy fönhéjázással és fenyegetéssel teljes beszéddel szólította meg, mely inkább egy örökös háború izenethez, mint békeajánlathoz hasonlított. A khán egészen el volt ámulva, midőn egyik legbelsőbb tanácsosa, kit a történelem Kotrageghnek vagy Kutragernek nevez, ki igen könnyen lehetett az utiguroknak az avarok tanácsában helyet foglalt egyik fejedelme, őt félre szólítja s ezt mondja neki: "Ez az ember hazájában fecsegésével mindenható tekintélyt gyakorol: ha akarja, hogy a szlávok ellened álljanak, utolsó emberig ellened állanak. Öld meg s azután támadj rájok, ez a legokosabb, a mit tehetsz [2])." A

[1]) Cum igitur Valentinus ad eos profectus esset, et munera praebuisset, et mandata impreratoris exposuisset, primum quidem Viguros, deinde Etiasaléos hunnicam gentem debellarunt et Sabiros ... Menander, Exc. Legat. 101. l.

[2]) Menander, Esc. Legat. 100. és köv l.

khán e tanácsot jónak találta, s Mesamirt megölette, mit sem gondolva követi czimével, mely ez embert sérthetetlenné tette.

A várkhúnok így megkerülték a Fekete tengert, s az annak mellékén terülő síkokon keresztől vonulva lassan lassan a Dunáig érkeztek. Ekkor az 562-dik év járta, s öt esztendeje volt hogy Róma szolgálatában hadakoztak, vagy azt negédelték, hogy azért hadakoztak. Előhaduk hévvel előre törve, átkelt a folyó torkolatán és benyomult Kis-Scythiába [1]): de a khán serege derekával a bal parton maradt, hol sátrait fölütötte és szekérvárát fölállíttatta; s ugyanakkor követelte a tiszttől, a ki a jobb parti római őrségek parancsnoka volt, hogy mutassa ki neki a földeket, melyeket Justinianus császár neki rendelt [2]). A tiszt, nagy zavarban lévén mit feleljen, utasította, hogy folyamodjék egyenesen a császárhoz egy követség által, melyet Konstantinápolyba juttatni ajánlkozott, s a khán bele egyezett. Azon személyek között, kik a követséget alkották, volt bizonyos Oecunimos, kit neve hangzása után a pontusi városokból való görögnek tarthatunk, kit talán fogságba hurczoltak az avarok, kiknek tolmácsául szolgált. Ez az Oecunimos, hogy a római tiszt szíves fogadtatását megköszönje, titkon figyelmeztette, hogy jól vigyázzon, mert saját kifejezése szerint "az avaroknak más van szájokban s más van szivökben [3])." Nem tudván bizonyosan, mily ellenállást vethetnek eléjök a rómaiak, ütközet nélkül igyekeznek a Dunán átkelni, de ha egyszer túl juthatnának rajta, onnan többé nem szándékoz-

[1]) Imperatori significatum est, eos jam magna ex parte istam regionem occupasse. Ugyanő u.o. 101. l.

[2]) Postulabant ut illis liceret circumspicere terram, in qua eorum gens sedes et domicilia poneret. Ugyanő u.o.

[3]) Justinus autem sibi unice conciliaverat ex legatis Oeconimum, qui secredo eum monuit, Avaros aliud in ore habere et aliud sentire ... Etenim simul atque Istrum transmiserint, nihil quidquam illis esse deliberatius, quam omnibus copiis in bellum erumpere. Menander, Exc. Legat. 101. l.

nak távozni. A tiszt sietett e tudósítást a császárhoz juttatni, s levele a Konstantinápolyi udvart már jól értesítve találta az állitólagos avarok ügye felől, kiknek eredetét, szökését, s minden csalárdságát ismerték: Justinianus e fölfedezéseket, melyek magoktól a turkoktól jutottak hozzája, e különös kalandnak köszönhette. A várkhúnok régi urai megtudván alattvalóik megszökését, dühös haragra lobbantak, s a nagy khán kezeit kiterjesztve így kiálltott föl: "Nem madarak, hogy a levegőben elrepülhettek volna; nem halak, hogy a tenger mélységeiben elrejtezhettek volna; a föld hátán vannak, s én rájok fogok akadni." A szökevényeket nyomon követve, egymás után fölfedezte hogy nevöket változtatták, hogy Európába átkeltek, s hogy a rómaiak szövetségesei lettek, kiktől, mint dicsekedtek, földeket kaptak. Ekkor a turkok dühe a római császár ellen fordult, mint a kit azzal vádoltak, hogy e nyomorultaknak segítséget és menedéket adtak, s a nagy-khán, a világ hét tájának ura, követeket indított Konstantinápolyba a végett, hogy követeljék vissza nem az avarokat, kik Ázsia belsejében meg voltak hódítva, hanem a várkhúnokat, ugyanezen avarok alattvalóit, s hogy éreztessék a császárral, mennyire megalacsonyította magát, midőn barátjaivá fogadta az ő szolgáik szolgáit. Így lőn e rejtélyes titok földerítve. A római cancellaria, hihetőleg szégyenlve hogy így rá hagyta magát szedetni, kifogyhatatlan volt mindenféle magyarázatokban s a turkok iránti barátsága bizonyítgatásában, kiket ajándékokkal és ígéretekkel halmozott el. Justinianus éppen ezen alkalommal vetette meg a két nép közötti daczszövetség alapját Persia ellen, mely szövetség később lépett életbe. Ez az eset, mint könnyen el lehet gondolni, nagyon leszállította a várkhúnok hitelét a császári kormány előtt, mely még e pillanatban téttette magát, minthogy a barbarok a Duna

partján fenyegető helyzetben voltak: de minden esetre föntartotta magának a jogot, hogy őt annak helyén és idején hazugnak és ál-avaroknak nevezze [1]), s az udvari költők már köszörülték a verseket, melyben fenyegették őket, hogy levágják "piszkos hajfürtjeiket", melyeket az avarok és turkok módjára nem átallanak viselni, jóllehet csak húnok [2]).

A várkhúnok követsége, kiknek minden csalárdságuk daczára meghagyjuk avar nevüket, melyet vitézségökkel szerzettek, s mely név alatt volt birodalmok Európában ismeretes, ily körülmények közt érkezvén Konstantinápolyba, ott igen természetesen hidegen és bizalmatlansággal lőn fogadva. Sokáig várakoztatták azon tisztességre, hogy a császár szentséges színe elé vezessék, s azután várakoztatták a császár válaszára; egy szóval mindent kigondoltak, hogy a legcsekélyebb okokért tovább tartóztassák. Midőn e kevély és türelmetlen emberek e húzáshalasztáson indulatba jöttek, Justinianus ajándékokkal, hizelgő szavakkal vagy ígéretekkel csillapította őket, melyek semmi czélra nem vezettek, hanem halogatták a visszautasító nyilatkozatot, melyet a császár utoljára tartogatott. A khán eleinte hagyta magát ámíttatni, mint követei; de később gyanítva a rómaiak mesterkedését, visszahívta követeit, kiket mind a mellett is ujabb meg ujabb ürügyek alatt visszatartottak. Midőn Justinianus látta, hogy legutolsó sánczaiba van szorítva, tette magát mintha engedne, s azt ajánlotta a khánnak, hogy cserélje meg Kis-Scythiát, melyet birtokában tartott, az egykor a herulok által birt vi-

---

[1]) Pseudo - Abares.- Theophylactus történetíró éppen nem is említi őket más néven.

[2]) ..... Crinita Avarum mox agmina, juxta
Istrum, squallentes tonsa comas .....

Epigr. in effigiem Justiniani Imperatoris, Stritternél Memoria populorum I. köt. 645. l.

dékkel Felső-Moesiában, Singidunum körül, melyet ezen nép Italiába távoztával üresen hagyott [1]). Ez a gepidák és longobárdok birtoka közzé szorított, délről a birodalom által korlátolt és Singidunum városa által, melyben tetemes helyőrség tanyázott, fékentartott vidék könnyen elszigetelhető területet képezett; a khán ezt jól sejtette s a császár ajánlata elől kitért. "Kis-Scythia való neki, mondá, s nem is megy ki belőle [2]);" neki való különösen azért, mert nem szakítja meg közlekedéseit azon tartományokkal, melyeket a Fekete tengertől keletre és nyugotra meghódított volt. Ez utolsó előterjesztést elvetve, el kellett bocsátani a követeket. Justinianus fölhatalmazta őket, hogy lássák el magokat minden áruval, a mi nekik tetszhetik, de megtudta hogy nagy mennyiségű fegyvert vásároltak össze. A népjog nevében letartóztatta őket utjok közben, elszedette tőlök a fegyvert [3]) és panaszra fakadt rosszlelküségök ellen. E késleltetések közben az illyriai katonaság parancsnoka időt nyert hadait egyesítni, a várakat élelemmel ellátni, a hajóhadat fölszerelni, egy szóval a Dunát tekintélyes védelmi állapotba helyezni. A khán észre vette, hogy ügyesebb és ravaszabb ellenfélre akadt mint ő, s minthogy egy ismeretlen tartományban fegyverrel kezében nem merészelte magát veszedelemnek kitenni, megelégedett azzal, hogy a panaszokra fenyegetésekkel válaszolt. Csak táborait telepítette meg állandó modorban a Duna parti síkokon, onnat őrködve hódítmányai fö-

---

[1]) Et imperator quidem ut gentem collocaret in ea terra, ubi prius habitabant Eluri (így), si illis videretur, annuit. Menander, Excerpt. Leg. 102. l.

[2]) Sed Avari Scythia sibi excundum non censuerunt, etenim illius desiderio tenebantur. Ugyanő u.o.

[3]) Ea, quae sibi opus erant, compararunt; arma etiam emerunt, et ita dimissi sunt. Verum imperator secreto mandavit Justino, ut quacumque ratione et via posset, in reditu arma illis eriperet. Menander, Exc. Legat. 102. l.

lött, s Kis-Scythiában megvetvén lábát a birodalom területén. Az antok, bajosan meghódítva, ellenségeskedést kezdtek a khán ellen; ujra háborút indított ellenök, melyben összetörte őket. Az antok a szlovének ellen, a szlovénektől a vendek ellen fordult: mindig győzedelmes fegyvereit rémület előzte meg. Így vonult át Szlávián kelettől nyugotig, egész a thüringeni hegyekig, hol oly ellenséggel találta magát szemben, melytől egészen másként tarthatott, mint azon vad csoportoktól, melyeket eddig maga előtt űzött: ezek az austriai frankok voltak, kiknek birtokai, a thüringeni régi királyságot befoglalva, az Elbéig terjedtek, hol a szászokkal és azon vend népségekkel voltak határosok, melyek szabályos gyarapodással dél felé nyomultak. Lothár, Chlodvig fia, az előbbi 561-dik évben halt meg, s midőn fölosztották örökségét, mely az egész frank birodalmat magába foglalta, az austriai királyság negyedik fiának, Siegbertnek jutott. Az ifjú Siegbert az avarok elébe sietett, kiknek közelgetése határait fenyegette, és őket az Elbén túl egy nagy ütközetben megverte; minek következtében a khán békét ajánlott, melyet a frank király nem utasított vissza, oly drágán vásárolta volt a győzedelmet [1]). Az avarok ugyanazon úton haza vonulva, de útjok közben hihetően a gepidák által is meg-megtámadva, kik szomszédságukat nem jó szemmel nézték, visszatértek az al-dunai tanyáikra, éppen azon pillanatban, midőn a római birodalom helyzete egy nagy változásnak nézett elébe:

Justinianus haldoklott s nem sokára Justinus lépett

---

[1]) Post mortem Chlotarii regis, Chuni Gallias adpetunt, contra quos Sigebertus exercitum dirigit, et gesto contra eos bello vicit, et fugavit: sed postea rex eorum amicitias cum eodem per legatos meruit. Gregorius Turonensis, Hist. Franc IV. könyv 23. fej. - Comperta Hunni, qui et Avares, morte Chlotarii regis, super Sigebertum ejus filium irruunt, quibus ille in Thuringia occurrens, eos juxta Albim fluvium potentissime superavit eisdemque petentibus pacem dedit. Paulus Diaconus I. II. 10. fej.

helyébe a császári trónra. II.-Justinus trónra lépte több volt mint személyváltozás, tökéletes forradalom volt az akár a barbarokkal szemben folytatandó politikára, akár a bel kormányzásra nézve. Justinianus hugának e fia, mint lehető trónjelölt, nagy készülettel nevelve, az iskolából nem hozott magával egyebet, mint a szavalás iránti szeretetet, hamis eszméket a világról, és ön érdemének legkevésbé sem titkolt nagyra becsülése mellett titkos és erős irigységet nagybátyja ellen, kinek dicsősége őt homályba borította. E volt az a rút fekély, melyet keblében hordott, mely őt megölte, s mely a birodalmat vele együtt vészbe sodorta. Minden, a mit ez a nagy uralkodás teremtett volt, ezentúl föl lőn adva vagy veszélyeztetve; hogy annak nagyságára közre müködtek, ez természetes oka lett az emberekre nézve, hogy hitelt veszítsenek, s az ügyekre nézve, hogy megbukjanak; s az uj Augustus szívének legkedvesebb hízelgés volt jóltévőjét befeketíteni. Sophia császárné, e hiú és kegyetlen nő, buzgón segített neki a hálátlanság e munkájában. Rossznak találták, hogy Justinianus, utolsó éveiben, a háborút az ázsiai barbarok ellen arannyal folytatta, mintha nem mutatta volna meg a vandalok és góthok ellen, hogy azt vassal elég jól folytatja; e volt a rosszakarók és irigyek otromba vádja, kik szemérem nélkül hirdették, hogy a birodalom második alkotójának s Róma megszabadítójának nem volt római szíve. II.Justinus ez ostoba lármát politikája kiindulási pontjául vévén, oly állásba tette magát az avarokkal szemben, mint Marius a teutonok ellenében, s a persákkal Trajanus nyelvén beszélt: csak az volt a baj, hogy ezen Trajanusban hijányzott a lángész s ezen Mariusnak nem voltak katonái. Azt hitte, hogy mint magát kifizette, a világot is kifizetheti iskolai hazafiságával. Dölyfével és fönnhangzó szavaival, melyeket semmi sem támogatott, a római birodalom ellen

fölfegyverezte az egész barbárságot, s azok iránti hálátlanságával, kik Justinianust szolgálták, elvesztette a császár legszebb hódítmányát, Italiát: azután a viharok láttára, melyeket oktalanságával fölidézett, bátorságát éppen úgy elvesztve mint józan eszét, őrültté lett, hogy így mintegy kihúzza magát a zavarból. Ilyen volt azon utód, kit a rómaiak balsorsa Justinianusnak adott.

Ugyanezen idő tájban, hogy némileg e végzetes császárral ellentétet képezzen, a sors a várkhúnoknak uj khánjok személyében a felső-ázsiai népek módja szerinti nagy embert, egy oly politikus hódítót adott, a milyeneknek legtökéletesebb jellegét Dsingiz-Khán, Timur és Attila állítják elénk. Bajánnak hívták [1]) s ifjúsága teljes erejében állott. Baján, ki ügyesen ki tudta lesni az emberek legtitkosabb szándékait, ügyesen föl tudta használni hibáikat, s hogy a világot megcsalja, mindenféle szerepet ügyesen játszott, inkább abba helyezte dicsőségét, hogy hódításait ravaszsággal biztositsa, mint sem fegyverrel veszélyeztesse. Volt eset, hogy háborút folytatott bosszúból, de soha sem hiúságból, vagy azon hiú dicsekvésért, hogy vitézségét tündököltesse: éppen nem úgy mint azon kevély germánok, kiket becsületérzésök vezetett népviadalaikra, ha teljességgel nem kellett volna is verekedniök. Baján semmi szégyent sem tartott kerülendőnek, mikor ő volt a gyengébb fél, és csak azért rántott kardot, hogy nyerjen. Türelme, mellyel az igazságtalanságot és megaláztatást inkább elszívelte, mintsem egyenetlen háborúba keveredjék, az oktalan ellenfelet meglephette és fölbátoríthatta: de midőn a pillanat megjött, Baján meg tudta magát bosszulni. Midőn idejét látta hogy dühöngjön, hideg kiszámított kegyetlensége semmit sem tekintett; a nemzetek joga, a szerződések, az eskük előtte csak úgy értek valamit

[1]) Baianus,

mint a siker eszközei, s a hitszegésben nem látott mást mint hadi cselt. Mind ezzel Bajánt, kit a kincsek mindig lázba hoztak, ki minden ismeretlen után való kapzsiságában szemérmet nem ismert, saját népe nagy fejedelemnek tartotta. Övéi irányában magát nagylelkűnek, környezetében fölségesnek mutatta, ki még a jó ízlést és fényűzést is egy barbárra nézve meglepő válogatósságig vitte. Látni fogjuk hogy Görögország művészeteit bírálja, s megvetéssel utasít vissza egy metszett mívű arany ágyat, mint hozzá méltatlant, melyen Konstantinápoly legjobb munkásai dolgoztak. Hosszú élete megengedte neki, hogy három római császárral álljon szembe, népét a Duna mellett megtelepítse, s csaknem tetőpontján lássa a birodalmat, melyet Európában alapított. Vereségei és a szerencse kegyetlen visszatorlásai daczára az volt ő a húnok második korszakára nézve, a mi Attila az elsőre nézve.

Az avarok ismerték egy kissé Justinust, ki 557-ben, midőn Lazika tartomány kormányzója volt, bevezetőjökül szolgált Justinianusnál. Siettek azért hozzá követséget küldeni, hogy őt üdvözöljék, vele egy régi szerződéseket megújítsák, s a szokott ajándékokat tőle átvegyék. Baján e követséget ügyes, merész, és szép külsejű fiatal emberekből állította össze s fejökké bizonyos Targitot, egy nevezetes személyt tett, kiről ez elbeszélések folytán gyakran lesz emlékezés. Justinus, ki császári föllépéseire szinpadi jelenetet és ünnepélyes szavalatot készített előre, nem várakoztatta a követeket, kiknek kihallgatása megérkeztök után néhány napra megtörtént. Egy szemtanú költő, az afrikai Corippus, ez ünnepélyes fogadásról és azon udvari szertartásról, melynek az avar követek alá voltak vetve, érdekes képet hagyott ránk, melyet itt újra előadunk, nem tévén egyebet, mint szóról szóra lefordítván verseit. Talán úgy fog-

juk találni, hogy a IV-dik századi byzanti udvar kegyencz költőjének, ki a kor történelmének szempontjából tekintve érdeket gerjeszt, volt némi irodalmi érdeme, sőt költészetének bizonyos fénye is volt.

"A mint a császár, bíborba öltözve, trónja lépcsőire föllépett, a szertartás mestere intézkedéseit megtéve föltárja a követek előtt a szent palota belsejét... Ez a büszke ifjúság elámultan futkossa át az előtermeket és a hosszú folyosókat, melyek a császárok laka előtt terülnek. Minden lépten megáll s bámulja a sorba állított katonák magas termetét, arany pajzsaikat, arany láncsáikat, melyeknek csak hegye van aczélból, arany sisakjaikat, melyeken bíborszín forgók lengenek. Önykéntelenül megborzad, a mint a dárdák éle vagy a láncsák aczélozott vasa alatt elhalad. Ez a pompa elkábítja a fiatal barbarokat, s azt kérdik magokban, vajon a császárok palotája nem egy más menyország-é; de viszont ők is kevélyek arra, hogy bámulják őket, s rájok szegzett tekintetek csiklandoztatják sziveiket [1]). Ugy jártak ők, mint Hyrcania tigrisei, melyek, midőn az új Róma nézőjátékot ad népeinek, a peczérek által lánczon vezetve, először kettőztetett dühvel ordítanak, de azután, a mint a színkörbe beléptek, melynek lépcsőit a nézők sűrű tömege borítja, elámultan tekingetnek körül, s a félelem megtanítja őket szelideknek lenni. Levetkezik minden dühösségöket, nem daczolnak többé lánczaik ellen, hanem elbámultan lépdelnek a szinkör terén, figyelve az őket tapsoló tömegre. Azt mondhatná az ember, hogy

---

[1]) Et credunt aliud Romana palatia coelum;
Spectari gaudent, hilaresque intrare videri.
Corippus Laud. Justini minoris III. 244. v.

tetszelgőleg teszik ki magokat a nézésre, s hogy éppen azért büszkébben lépdelnek [1]). De íme a kárpit, mely a császári kihallgató termet elzárja; e kárpit szétnyílik, s látható a csillogó aranyozott mennyezet, a trón és a császár fején tündöklő korona. Ennek láttára Targit térdét háromszor meghajtja és a császárt homlokával a földet érintve üdvözli; példáját követve a többiek is földre borulnak s a terem szőnyegét leomló hajfürtjeik elborítják [2])."

A költő hozzá teszi, hogy a mint a követség szónoka hozzá fogott, mintegy szokásból, magasztalni az avar népet "e megszámlálhatatlan és legyőzhetetlen népet, a világ belső tájainak királyát, az Altai hegyek hódítóját, Persia rémületét, melynek hadserege, ha egyesítnék, képes lenne a Hebrus folyóvizét az utolsó cseppig kiinni" [3]), Justinus e szavakkal szakította félbe: "Te fiatal ember oly dolgokat beszélsz előttem, melyeket teljességgel nem hiszünk, s melyeknek magad is csak hiú lármák után adhatsz hitelt, ha ugyan igaz, hogy mind ezt

---

[1]) Non secus Hyrcanae quotiens spectacula tigres
Dat populis nova Roma suis, ductore magistro,
Non solita feritate fremunt, sed margine toto
Instrantes plenum populorum millia circum,
Suspiciunt .....
Ipsumque superbae
Quod spectantur amant ...
Ugyanő u.o.

[2]) .....Straosque tapetas
Fronte terunt, longisque implent spatiosa capillis
Atria .....
Corippus, Laud. Justini min. III. 262. v.

[3]) Crudus et asper Avar dictis sic coepit acerbis:
Rex Avarum Cagan debellans intima mundi
Famosos stravit magna virtute tyrannos,
Innumeros populos, et fortia regna subegit ...
Cujus Threicium potis est exercitus Hebrum
Exhaustos siccare lacu, fluviumque bibendo
Nudare .....
Corippus e.h. 274. l.

magad is hiszed. Ezek, amiket itt előttem fönnhangon beszélsz, ábrándok vagy hazugságok. Hagyj föl előttem a szökevények magasztalásával, kímélj meg egy számkivetett csoport dicsőitésétől, mely hasztalan keres magának hazát. Melyik hatalmas királyságot hódította volna meg e nemzet, mely magát sem tudta megvédeni?" [1])

Nagyon hihető, bár a történelem nem mondja, hogy Justinus ezen vagy más hasonlóan sértő szavakkal beszélt, mert ez jellemében és szerepében volt, melyet magára vállalt. Mi minden esetre itt elhagyjuk a költőt, hogy szorosan tartsuk magunkat a történetírók előadásához. Ezek szerint Targit egy beszédben, melynek finom mérséklettsége nem leplezte el sem a dölyföt sem a gúnyos czélzásokat, emlékeztette a császárt, hogy a császári hatalmat atyja kezéből vévén át (igy nevezte Justinianust), első kötelessége volt teljesítni ezen apa kötelezettségeit hű szövetségesei irányában, s még többet is tenni, hogy háládatosságát igazán bebizonyítsa [2]). Az avarok jó barátjai voltak atyjának; de ha tőle sokat kaptak, sokat is adtak volt neki. Elsőben, nem rabolták tartományait, holott büntetlen tehették volna; másodszor meggátoltak másokat, hogy e tartományokat ne rabolják. Voltak népek, melyeknek azelőtt szokásuk volt Thraciát évenként rabolni, s ezek azt többé nem tették. Miért? Mert tudták hogy az avaroknak, a rómaiak barát-

---

[1]) Quid profugos laudas ? famaque attolis inani
Extorrem populum ? quae fortia regna subegit ?
Effera gens Avarum proprias defendere terras
Non potuit, sedesque suas fugitiva reliquit.
Tu velut ignarus falsis rumoribus audes
Vana loqui, turpique dolo nova somnia fingis.
Corippus u.o. 268. v.

[2]) Oportet, o imperator, te haeredem imperii paterni, paternos amicos in tutam fidem tutelamque suscipere, et aeque ac ille eos beneficiis augere. Menander, Exc. Legat. 101. l.

jainak és szövetségeseinek, nem lett volna kedvük ezt tűrni [1]). "Mi azzal a meggyőződéssel jöttünk ide, tevé hozzá Targit, hogy te ugy leszesz velünk mint atyád volt, sőt még jobban, hogy barátságunk is irántad még élénkebb legyen; de tudd meg ezt jól, hogy fejedelmünk csak úgy lesz barátod, ha illendő ajándékokat adsz neki, és hogy tőled függ, a szerint a mint vele bánsz, eloszlatni még azt a gondolatot is,mely benne ébredhetne, hogy fegyvert fogjon ellened [2])." Ez a beszéd kétségen kívül a legtulságosabban szemtelen volt. Justinus erre fönhangú szavak nélkül a khánnak általa okozható zavarokkal felelhetett volna, melyek sokkal inkább elevenére találtak volna mint a legsértőbb szónoklat. Justinus az ellenkező eljárást választotta. "Igen, felelte a követeknek, én többet teszek értetek mint atyám tett, megalázva dölyfötöket s titeket okosabb gondolatokra birva: mert tudjátok meg tőlem, hogy a ki azt, ki esztelenől vesztére rohan, föltartja és eszére téríti, jobb barátja mint az a ki szeszélyeinek enged, hogy elveszítse [3]). Menjetek el ezzel a barátságos figyelmeztetéssel, mellyel nyugodtan és békén fogtok élni tanyáitokon, ha hallgattok rá, s a pénz helyett, melyet innen vinni reménylettetek, vigyetek vissza üdvös félelmet. Nekünk nincs szükségünk a ti segítségetekre, s tőlünk nem fogtok egyebet kapni, mint a mit méltóztatni fogunk adni, mint szolgálataitok díját, vagy mint jutalmat azért, hogy alá vetettétek magatokat a birodalomnak, melynek szolgái vagytok [4])." Ez annyit

---

[1]) Metuebant enim Avarorum potentiam, qui amicitiam colebant cum Romanis. Ugyanő u.o.

[2]) ...Ut illi movere contra Romanos arma in mentem non vetiat. Menander, Exc. Legat. 101. 1.

[3]) Qui enim hobinum in exitium voluntarium ruentium turbatos affectus cohibet, et obedientes rationis facit, beneficentior est eo, qui ... Ugyanő u.o.

[4]) Neque quidquam a nobis accipietis, nisi quantum nobis visum fuerit, idque tamquam auctoramentum servitutis, non quoddam tributi genus. Ugyanő u.o.

tett, mint az avarokkal minden viszonyt megszakasztani. Képes volt-é Justinus a következésekről jót állani? Erre még csak nem is gondolt. A követek dühöket fenyegetőzésben fújva ki távoztak: de urok, ki nem kevésbé ingerült volt, haragját legkevésbé sem mutatta ki: a szövetséget nem nyilatkoztatta fölbomlottnak, nem szólt egy szót sem; Baján fön akarta magának tartani a jogot, hogy annak idejében a Justinianussal kötött szerződésre, a rómaiak ünnepélyes köteleztetéseire hivatkozhassék, és folytathassa azon hallgatag háborút, melyet a birodalommal a barátság köpönyege alatt folytatott.

Különben is Baján egy oly üggyel volt igen elfoglalva, mely az ő szemeiben még fontosabb volt. Egy felől látta, hogy az ellenségeskedés a longobárdok és gepidák közt, kik vele a Duna mellett szomszédok voltak, fokonként elkeseredetebbé válik és közel végcsapás felé siet; más felől nem volt előtte titok a longobárdok terve, hogy egyszer véletlen Italiára törjenek, mely tervet csak a Narses által gerjesztett félelem tartott függőben, ki miután a tartomány meghódítását befejezte, azt éberen és szilárdan őrzötte. Baján az avarok tanyáiról, hol figyelőben tartotta magát, vizsgán leste az egyik vagy másik alkalmat, vagy még inkább mind a kettőt egyszerre, s éppen Justinus volt az, ki neki ezeket szolgáltatni vállalkozott.

Narses, kinek bűne volt, hogy Justinianus uralmát különösen dicsővé tette, az új császárnál és nejénél épen oly különös gyűlölet tárgya lett. Azzal kezdték, hogy befeketítették, hogy vénségéből csúfot őztek (kilenczven évesnél öregebb volt); azután az italiai lakosokat panaszkodásokra ingerelték, s a császár nyers dorgálásokat intézett hozzá mind szigorú igazgatásáért, mind a költsé-

[1]) Paulus Diaconus, Hist. Langob. II. könyv. 5. 11. fej. - Fredegarii Epist. 65. - Anastasius Vitae Pontificum Romanorum, in Joanne, III. - Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio 27. fej. - Marius Av. Chronicon - Aimonius III. könyv 10. fej.

gért, melybe hadserege került [1]). E szemrehányásoknak személyes jellemök volt, melyet a császár minél sértőbbé törekedett tenni. A vén tábornok nyugalommal czáfolta meg mind e vádakat, s kimutatta hogy Italiában mulhatatlanul fönn kell tartani a foglaló hadsereget, mely engedelmességben tartsa a góthok maradványait és a góthok pártosait, és gátolja a többi barbarokat (s különösen a longobárdokat), hogy az Álpokon át ne törjenek. Mérséklete csak vakmerőbbé tette ellenségeit; arról beszéltek, hogy letegyék, s Sophia császárné az uralkodói igazságtalanságot asszonyi bosszantással tetézve Narsesnek guzsalyt és orsót küldött, azt izenvén neki, hogy ezentúl asszonyi munkákra fordítsa figyelmét s a háborút hagyja a férfiaknak. Narses, mint tudjuk herélt volt, és ez a durva sértés vérig sebzette. "Menj, válaszolá a küldöttnek, s mondd meg az asszonyodnak, hogy oly gombolyagot fonok számára, melyet sem ő sem a rómaiak nem egy könnyen gombolyítanak le." [1]) Állásáról rögtön leköszönvén visszavonult Neapolis városába, nem hallgatva Italia kérelmére s hadserege esdekléseire. A történetirat hozzá teszi, hogy vak fölindulásában a longobárdok királyának italiai gyümölcsöket és bort küldött e szavakkal: jöhetsz!" [2]) Ha ez utolsó vonás, melyről szeretne az ember kételkedni, nem volna is igaz, visszavonulása annyit jelentett.

A longobárdok órája tehát ütött, s királyuk Alboin intézkedéseket tett hogy indulásra készen álljon. Azonban Pannoniában tartóztatta egy dolog, népe győlölete a gepidák ellen, és saját bosszúszomja királyuk Kunimund [3]), azon Thorisin fia ellen, ki oly elkeseredett ellensége volt

---

[1]) Talem se ei telam orditurum, qualem ipsa dum viveret deponere non posset. Paulus Diaconus, Hist. Langob. II. könyv 5. fej.

[2]) Ad Italiam cunctis refertam divitiis possidentam venirent. - Ugyanő u.o.

[3]) Alboin, Αλβουιοξ - Cunimundus, Cunicmundus, Κονιμουνδοξ.

a longobárdoknak. Hogy mint egy szökevény odébb álljon, a nélkül hogy bosszúját kielégítette volna, s maga mögött hagyja azon földet, melyet a gepidák, a longobárdok tehetetlen dühét föl sem véve és ragadmányaikon osztozva bizonyosan meg fognak rohanni, oly szerep volt Alboinra nézve, melyet magára vállalni az utolsó perczben nem érezte magát bátornak. Azt állították, s ez eléggé hihető is, hogy a barbár szívében a bosszúvágy közzé a szerelem ingere is vegyült; hogy a szép Rosemundába, Kunimund leányába, bele szeretve azt egykor elrabolta, hogy nejévé tegye, de Rosemunda fogságából megszökve visszamenekült atyjához [1]); Alboin tehát megesküdt, hogy őt visszaveszi és elviszi magával Italiába. E szorongattatásaival küzködve arra gondolt, hogy az avarokat használja föl, kiknek éppen kezök ügyében esett rajta segíteni, s nagy pompával követséget küldött khánjokhoz. A longobárd követeknek az volt a fő feladatuk, hogy az avarokat velök egyenlő érzelmekre gerjesszék, becsületérzésöknek hizelegve s emlékezteve őket hogy a gepidák és rómaiak mily rosszul bántak velök. "Ha a longobárdokat élénk vágy lelkesíti a gepidák elleni háborúra, ez azért van, mondák Bajánnak, hogy meg akarják gyengítni Justinus császárt, az avarok halálos ellenségét, ki tőlök a fizetést megvonta s velök gyalázatosan bánik [2]). Fogjanak kezet az avarok a longobárdokkal s a gepidák kétségtelenűl ki lesznek irtva; akkor e nép kincsein valamint földein közösen meg fognak osztozni. Azután az avarok, mint egész Scythia urai, nyugodt és boldog életet élhetnek; semmi sem lesz könnyebb mint elfoglalni-

---

[1]) Ille autem in amorem incidit puellae cujusdam filiae Cunimundi Gepidorum regis. Theophylactus Simocatta VI. könyv 10. fej.

[2]) Neque tam ardenti studio in Gepidas bello ferri, nisi ut Justinum labefacerent, regem omnium Avaris infestissimum. Menander, Exc. Legat. 110. l.

ok Thráciát, kirabolniok minden görög tartományt, sőt egész Byzantig nyomulniok [1])". Hozzá tették, hogy ha az avarok a szövetséget elfogadják, sietniök kell, hogy meggátolhassák a rómaiakat, ne hogy megelőzzék őket; minthogy különben is számíthatnak rá, hogy a birodalom kérlelhetetlen ellenségök lesz, mely őket a világ minden zugában üldözni fogná s nem kimélne semmit, hogy őket tönkre tegye. A követek arra számítottak, hogy Baján e nyilatkozatokat hévvel ragadja meg, s hanyatthomlok rohan a szövetségbe, mely rá nézve annyi haszonnal kinálkozik: de éppen nem így tett. Baján hidegen hallgatta ki őket [2]), s úgy tetszett mintha keveset adna ajánlataikra: "nem látja tisztán, mondá, mit nyerhetne mind ezzel az ő népe." Egyszer úgy nyilatkozott, hogy nem ereszkedhetik e háborúba, másszor megvallotta, hogy tehetné ugyan, de nem akarja [3]).

Úgy játszott velük sokáig, s midőn látta, hogy türelmetlenségök a véghatározatra nézve tetőpontra hágott, tettette magát hogy kénytelen kelletlen enged, s ezt a föltételt tette: 1-ször, hogy a longobárdok engedjék át neki azonnal minden marhájok tized részét, 2-szor, hogy győzedelem esetére biztosítsák neki a zsákmány felét és a gepidák birtokában lévő egész területet [4]). Ezt a két föltételt megvitték Alboinnak, ki azokat még csak nem is vizsgálta: Alboin oda adott volna mindent, oda adta volna királyságát, első házasságából való gyermekeit s önmagát is, csak hogy Gepidiát lerombolva, Kunimundot lábai előtt és Rosemundát hatalmában láthassa. A megrémült

[1]) Inde facile illis fore Thraciam occupare et Bysantium usque ferri. Menander, Esc. Legat. 110. l.

[2]) ...Vistus est eos parvi facere. Ugyanő u.o.

[3]) Et modo se non posse, modo posse jactabat sed nolle. Ugyanő u.o.

[4]) Non alia conditione quam si decimam partem quadrupedum, quae tunc temporis apud Langobardos essent, confestim acciperet; si superiores evaderent, dimidium manupiarum et tota Gepidarum regio ejus juri cederet. Ugyanő u.o.

Kunimund tudósításokat küldött Konstantinápolyba és segélyért esedezett: de Justinus nem fogta föl, mi érdeke lehetne a birodalomnak a gepidákat a jelen körülmények közt segítni; megigért mindent s nem tartott meg semmit. A háború nem tartott sokáig. A gepidák, kiket a longobárdok szemben, az avarok oldalban támadtak, megveretve szétszórattak s üldözőbe vétetve részenként tönkre tétettek [1]). A longobárdok nem adtak kegyelmet, s ha a győzöttek némi részvétre találtak, ez az avarok részéről történt, kik pedig nem voltak fajrokonaik, s kik e szerencsétlen népet megkímélték, s némi falvakban egyesítették, hol szolgai állapotban tartották [2]). A húnok tehát visszaszerezték a régi Hunniát, s Baján nagy vígan ütötte föl sátorát ott, hol száz évvel azelőtt Attila palotája emelkedett. Alboin szintoly vígan ment Italiába a szép Rosemundával, kit a foglyok közt föltalált és Kunimund koponyájával, melyet kitisztíttatván érczbe foglaltatott, hogy ünnepélyeknél ivó poharául használja [3]). Baján még be sem igtatta magát Hunniába, mely vele együtt régi nevét visszanyerte, s már is a rómaiak nyakán termett. A gepidáknak mint tudjuk, a Duna jobb partján s azon a földnyelven, mely a Dráva és a Száva közt fekszik s melyet sirmiumi félszigetnek neveztek, több helyt voltak birtokaik, melyeket különböző időkben foglaltak el a longobárdoktól, vagy a góthoktól, sőt magát Sirmiumot is elvették a rómaiaktól. Baján azt vitatta,

---

[1]) Langobardi victores effecti sunt, tanta in Gaepidas ira saevientes, ut eos ad internecionem usque delerent. Paulus Diaconus, Hist. Lang. I. könyv 27. fej.

[2]) Gepidarum vero genus est ita diminutum, ut ex illo jam tempore ultra non habuerint regem, sed universi, qui superesse bello poterant, usque hodie Hunnis eorum patriam possidentibus, duro imperio subjecti gemunt. Paulus Diaconus Hist. Lang. I. könyv 27. fej. - Hasonl. Theophylactus Simocatta I. VI. könyv 10. fej.

[3]) In eo praelio Alboin Cunimundum occidit, caputque illius sublatum ad bibendum ex eo poculum fecit. Paulus Diaconus e.h.

hogy e kerületeknek és a városnak ő az ura, minthogy azok a gepidák tulajdonai voltak, s minthogy még ezen fölül a longobárdok is neki engedték át: de Sirmium már nem volt többé rendelkezésére. Mikor a háború legerősebben folyt, a pannoniai lakosok, kik a város népességét tették, és a gepida katonák, kik azt őrizték, megegyeztek hogy a kapukat tárják föl a római csapatoknak, s így Sirmium a birodalom törvényei alá visszakerült. Bajánnak azért semmi sem feküdt inkább szívén mint hogy visszafoglalja városát, mint ő nevezte, s onnan a rómaiakat kikergesse, kik azt tőlük igazságtalanul foglalták el. Megkísérté a várost meglepetéssel kerítni hatalmába; de visszaverték az ütközetben, melyben a hely parancsnoka Bonus vezér, miután erősen megverte a vívó sereget, sebet kapott. Baján, mint szokása volt mikor vereséget vallott, táborával visszavonult, s már messze hitték, midőn egy lakos, kit őrszemül a közfürdők fölött emelkedő kémlőhelyre állítottak, lovasokat vett észre, kik a síkon sebes nyargalvást közeledtek [1]). Rögtön riadás történt s az őrhad fegyverre kapott: de a jelekről csakhamar észrevették, hogy a lovasok alkudozók, kik a parancsnokkal jöttek értekezni. Bonus el akart menni az értekezletre, nem gondolva sebével, mely ágyban tartotta; de orvosa Theodorus ennek nyíltan ellene szegült [2]), s néhány tiszt és előkelő polgár ment ki az alkudozókhoz a kapukon kívül. A khán, mondák ezek, nem messze állapodott meg s nekik kötelességökké tette közbenjárókul szolgálni közte és a parancsnok közt. S a mint látták, hogy Bonus nem jön hozzájok, kérdezték hogy hol ma-

[1]) Nonnulli ex his, qui Sirmii erant, ad summum fastigium balnei, quod populi usui erat relictum, ad speculandos homises, ut moris est, ascenderunt. Hi per speculam caput exerentes et circumspicientes ... Menander, Exc. Legat. 112. l.

[2]) Decumbebat enim ex vuluere, neque illi per Theodorum medicum licebat exire, et hostibus coram se sistere. Menander, Exc. Legat. 112. l.

radt, s midőn nem merték megmondani, hogy megsebesült, nehogy elbizakodottságukat növeljék, többet gyanítottak, azt hitték, hogy elesett, s annál hevesebben ragaszkodván ahoz, hogy jelenléte múlhatatlan, kinyilatkoztatták, hogy nincsenek fölhatalmazva rajta kívül mással értekezni [1]).

A helyzet nehézzé lett. Theodorus ki sirmiumi polgár volt, hol előkelő rangban állott, miután éretten megfontolta a dolgot, ugy gondolkozott hogy Bonus életéről jót állhat, a nélkül hogy hazája biztosságát koczkáztassa: hathatós írral bekente a sebet, azután bekötözte erősen, s a tábornokot lóra emeltette [2]). A mint az avarok őt észrevették, meglehetősen zavarban érezték magokat. Az értekezlet megkezdődött. A húnok előterjesztették követeléseiket Sirmium birtoka iránt, s ezen felül kívánták egy Usdibad nevezető gepida főnök kiadatását, hihetőleg éppen azét, ki nemrég a várost a rómaiaknak átadta. Okoskodásuk röviden ide ment ki: "Minden gepida miénk mint rabszolgánk, valamint minden, a mit a gepidák birtak, a mi tulajdonunk." Azután panaszra fakadtak a császár igazságtalansága ellen oly jó barátjai iránt kiknek csak e két óhajtásuk van, hogy békében éljenek és neki szolgáljanak. Bonus vonakodott előterjesztéseik bárminemű vitatásába bocsátkozni; az ő tiszte mondá Sirmiumot védni, és teljességgel nincs fölhatalmazva egyezkedésbe bocsátkozni: mindamellett is szívesen bele egyeznék, hogy utat adjon követeiknek a római területen át, ha a császárhoz akarnának folyamodni. Baján, kinek e feleletet megvitték, azt igazságosnak és

---

[1]) Sed hostes ubi viderunt alios, qui de pace disceptarent, venire, suspicati sunt ducem periisse; itaque colloquium coram eo fieri velle dixerunt. Ugyanő u.o.

[2]) Tunc Theodorus, qui quod publice intererat praecipue spectabat, ... vuluere unguento illito, ei auctor fuit ut extra urbem progrederetur. Ugyanő u.o.

okszerűnek találta: de hozzátette, hogy nagy zavarban van a miatt, mit gondolnának róla a népek kiket a háborúba hurczolt. "Szégyenlek, mondá, visszatérni a nélkül hogy valamit tettem volna, s hogy semmit se vigyek haza a mit e táborozás nyeresége gyanánt mutathassak föl [1]. Küldj nekem némi csekély értékű ajándékokat, hogy ne úgy tünjék föl a dolog, mintha haszontalan állottam volna ki e hadjárat fáradalmait, mert mikor elindultam, semmit sem hoztam magammal, s ha nem segítesz ki e gyalázatból, innen nem távozom" [2]. Ez a kérelem, mely előttünk különösen tetszhetik korántsem volt az az ázsiai barbarok fogalmai szerint. Egy hadjáratról semmit sem hozni szerintük sokkal rosszabb volt, mint vereséget vallva a zsákmányt megmenteni, s Baján, ki meg akarta újítni alkudozásait a rómaiakkal, ragaszkodott ahhoz, hogy megpróbálja azt, a mit irányában legelsőbben a rómaiak tettek volt. Annyi bizonyos, hogy az értekezleten jelenlévő sirmiumiak s különösen a város püspöke, Baján kívánságát nagyon is okosnak találták s Bonus vezérnél támogatták; más oldalról Baján követeléseiben magát igen mérsékelve, nem kívánt egyebet csak egy ezüst poharat, egy kevés aranyat, és egy scytha szabású mentét [3]. Bonus és tanácsa nem mert semmit magára venni. "A rómaiaknak, ez lőn a válasz a khánnak, olyan urok van, ki hamar megharagszik, kinek parancsát be kell várniok [4]; s a mi több, se Bonusnak se embereinek

---

[1]) Recta quidem eum et justa dixisse Baianus censuit; sed haec subjecit: Sane ego propter gentes quae me ad bellum secutae sunt, verecundia ducor, et me pudet, nulla re effecta, recedere ... Menander, Exc. Legat. 112. l.

[2]) Parva munuscala ad me mittite: etenim e Scynthia huc transmittans nihil quicquam mecum extuli, et mihi impossibile est, si nihil rei quod me juvet percepero, hinc excedere. Ugyanő u.o. 113. l.

[3]) Solum unam pateram ex argento factam et modicum auri, praeter haec togulam scythicam ... Menander, Exc. Legat. 113. l.

[4]) Eum formidamus ... Ugyanő u.o.

nincs kezöknél semmi egyebök, mint a mi egy hadjáratra szükséges, fegyvereik és öltönyeik, s a khán bizonyosan nem tanácsolná nekik, hogy fegyvereiket átadva magokat megbecstelenítsék." - "Ha a császár le akar téged kötelezni s megajándékoz, mondá még Bonus, magam részéről örvendeni fogok rajta; parancsait szívesen végre fogom hajtani s törekedni fogok kedvében járni uram szolgájának és barátjának." Baján e mentegetőzéseket szidalmakkal és fenyegetésekkel fogadta, s megesküdt hogy pusztítást visz a birodalom tartományaira. "No hát jó! válaszolá Bonus, a birodalom vissza fog verni" [1]). Nem sokára ezután tizezer kutrigur rohant be Dalmatiába [2]), s azt tűzzel vassal pusztította s több vidékét elfoglalta. A khán tiltakozott, hogy ez tudtán kívül történt, s hogy ő nem lehet felelős arról, a mit e féktelen népek tesznek; valóban, mintha tökéletesen idegen volt volna attól a mi csak imént történt, békés követséget küldött Konstantinápolyba.

A kutrigurok hadjárata a khánt a legrendkivülibb követelésre buzditotta, melyhez még alkudozásaiban is ragaszkodott: arra a gondolatra jött, hogy követelje a régebben Justinianus által a kutriguroknak és utriguroknak fizetett szolgálatdij hátralékát, mely hátralék azon rendszer szerint, melyet a gepidákra alkalmazott, őt illeti. Miután a kutrigurok és utrigurok az ő szolgái lettek, a birodalmon való követeléseik is az ő birtokába jutottak, ő azok tulajdonosa, s e czimen azokat követeli is. Ezt

---

[1]) Sed persvasum habere, fore ut istae excursiones his, qui in eas immitterentur, non bene verterent. Ugyanő u.o. 114. l.

[2]) Bajanus jussit dena millia Cutrigurorum, qui dicebantur Hunni, trajicere Savum et vastare Dalmatiam. Ugyanő u.o.

követték a Sirmiumra s a gepida Usdibad kiadására vonatkozó követelései [1]). A beszéd, melyet ez ügyben Targit, az avar küldöttségek rendes szónoka, tartott, oly sajátságos alakban volt szerkesztve, hogy szükségesnek hiszszük azt legalább egy részben leforditni. "Császár! mondá Justinusnak a nemes hún, fiad részéről vagyok itt követül; mert te igazán atyja vagy urunknak Bajánnak; nem is kételkedem legkevesbbé sem, hogy be ne bizonyitsd atyai szeretetedet fiad iránt, megadva neki a mi őt illeti. Midőn nekünk visszaadandod, a mi minket illet, akkor is birtokosa lészsz annak, épen azért mert mi fogjuk birni [2]). Nos hát megadod-é neki azt, a mivel neki tartozol? Ha ezt teszed, nem idegennel se nem ellenséggel teszesz jót; az a mit visszaadsz nem fog gazdát cserélni, minthogy fiad által visszaszáll rád [3]). Csak annyi kell, hogy teljesitsd jó szivvel a kérelmeket, melyeket eléd terjeszteni tisztemben áll."

Nem tudom, számitott-é sokat Baján efféle okoskodásai hatására: de legalább fölséges alkalmat szolgáltatott II.Justinusnak azon ünnepélyes szónoklatok egyikére, melyekben Justinianus kisöccse sokkal inkább kitüntette honfiui szilárdságát, mint a csatatéreken. Bonus vezér kemény dorgálást kapott, miért eresztette át a követeket a császár parancsa nélkül, s Justinus osztán

[1]) Avarorum dux misit Targitium, qui unacum Vitaliano interprete imperatori denunciaret, ut Sirmium et pecunias, quas Cutriguri et Utiguri a Justiniano accipere soliti erant, quida utramque gentem subegerat, illi traederet : Usdibadam quoque Gepidam, dicebat enim et Gepidas omnes in suum jus dominiumque venisse, qui eos devicerat. Menander e.h. 114. l.

[2]) O imperator! adsum a tuo filio missus: tu enim vere pater es Baiani, ejus, qui apud nos dominatur . Ea res fecit, ut crederem te affectum paternum exhibiturum esse filio, in eo quod reddes ea, quae filii sunt; cum enim nostra tenuerimus, mox nostra quoque, quae tua sunt, tenebis. Ugyanő e.h. 155. l.

[3]) Num igitur illi sua proemia praebueris? Quod si feceris, ea non in extraneum, neque in hostem contuleris, neque in hostem conculeris, neque earum mutabitur dominium. Menander, Exc. Legat. 155. l.

azt hitte, hogy mindennek vége van. De nem ugy állt a dolog: Baján erősen fegyverkezett, s a császárnak, kinek hatalma Italiában longobárdok előtt hátrált, ki fönnhéjázó modorával a persákat és saraczénokat magától elidegenítette, nem volt serege, melyet ellene állítson. Kénytelen lévén az alkudozásokat mind azon zaj daczára is, melyet csak imént üte ujra kezdeni, egyik tábornokát Tiberiust küldte a hely színére hogy Sirmium ügyében a khánnal értekezzék. Lehetetlen volt egymást megérteniök. Tiberius Pannonia némely vidékei átengedése alkalmával több előkelő avar fiait követelte túszukul; a khán ugyanezt sürgette a rómaiaktól. Ez már nagy gyalázat volt, s Tiberius jobbnak tartotta fegyverhez nyúlni. Táborba mert szállani ujonczokkal, s meg lőn verve; azt mondják, hogy csak nem maga a barbarok riadása s czimbalmaik zaja elég volt hogy e fegyelmetlen fölkelők megfutamodjanak. El kellett magát szánni hogy minden áron kiegyezzék, meg kellett adni a khánnak évi díját a hátralékkal együtt [1]), s alá kellett írni a szerződést, mely szerint mégis Sirmium a rómaiaké maradt, miután Baján minden várakozás ellenére, annak birtokához többé nem ragaszkodott. Egy küldöttség indult Konstantinápolyba a végett, hogy fölvegye a khánnak kötelezett összeget, valamint azon ajándékokat, melyeket a császár még azon fölül adni tartozott; azonban e küldöttség híre a zsiványokat ébren tartotta. Azon haramiák egy csapata, kik scamar név alatt a Haemus környékét zaklatták, melyben tanyáztak, elállta az utat, melyen e küldöttségnek vissza felé jönni kellett, a fedezetet szétriasztotta, elvet-

[1]) Ut Sirmium et pecunias, quas Cutriguri et Utriguri a Justiniano accipere soliti erant, quia utramque gentem subegerat, illi traderet. Menander, Exc. Legat 154. l.

te a lovakat és szekereket, mindennel együtt a mi rajtok volt [1]). Justinus nyomoztatta a tolvajokat s meg kellett térítenie Baján részére a mit tőle elraboltak volt, ha azt nem akarta hogy az avarok szemében a rablás részesének tünjék föl. A nyomor és gyalázat ily özönét zúdította ez az oktalan ember a római világra.

Valóban a Pannoniai szomorú események csak epizódjai voltak az általános romlásnak, mely a birodalmon elterült. A persa király Khosroes Kis-Ázsiát és Syriát dúlta; a longobárdok meghódították Itáliát; a római élet bomlásnak indult. E szerencsétlenségek súlya alatt, melyek dölyfére kárhoztatást vontak, Justinus gyenge eszében megzavarodott, megőrült. Dühös őrjöngései rohamai alkalmával mindenütt csak ellenséget látott, meg akart ölni mindent a ki felé közelitett; azután a mint magához tért, záporként könnyezve kér mindenkitől bocsánatot. Ez a fölfuvalkodott ember, ki valamennyi császárt el akart homályositni, végre magát a kormányra alkalmatlannak érezte, a kormányzóúl caesar név alatt Tiberiust, azon tábornokot vette maga mellé, ki az avarok ellenében csak imént bukott meg, de a kinek katonai képessége, nemes jelleme és feddhetetlen élete a rómaiaknak bajaik orvoslását igérte. Tiberius caesar a birodalmat Ázsiában Khosroes vereségével fölemelte, és segitett Rómának hogy magát a longobárdok ellen biztositsa. Justinus halálával 578. augustus havában augustussá kiáltatván ki, folytatta a mit mint caesar kezdett. Hogy többet nem tett, az inkább szerencséje mint az ő

[1]) Scamares vulgo in iis locis dicti ex insidiis illis vim fecerunt, et equos, argentum et reliquam supellectilem eripuerunt: quapropter legationem ad Tiberium miserunt, quae rapta repeteret. Menander, Exc. Legat. 114. l. - Has. Theophanes 367. l. - Volt már szó föntebb a scamarokról, kiknek Mundus, Attila fia, magát királyukká kiáltatta.

hibája volt; Tiberius nagy leendett a történelemben, ha mindig szerencsés lett volna [1]). Mig a várkhúnok kölcsönzött avar nevök alatt Európa közepében gyökeret vertek, régi uraik a turkok lépcsőnként közeledve a nyugoti tájak felé viszonyba léptek a rómaiakkal. Uraivá válva azon tájaknak, melyek ma Turkestánt képezik, s szomszédokúl azaz ellenségekül találván magokat Persiával, megértették, hogy érdekökben áll a rómaiakkal szövetkezni, es az a követség, melyet a világ hét tájának ura szidalmakkal és fenyegetésekkel küldött Justinianushoz, II.Justinus és Tiberius alatt Khosoes elleni támadó szövetségre ütött ki. A politikai összeköttetések segélyével a két nemzet közt kereskedelmi összeköttetések szövődtek; a birodalomba küldött szövetségek kíséretében kereskedők sőt kiváncsiak is meglátogatták Konstantinápolyt s a történetírók mondják hogy a VI-dik század vége felé e város falai közt turkok nagy számmal lakoztak [2]). Mindemellett e nép szolgálati készsége s érdekbarátsága jelei daczára is sokáig tartotta haragját a római kormány ellen a várkhúnok ügyében való régi magaviseletéért. Ha a turkok a nagyvárosban, melynek gazdagsága őket bámulásra ragadta, kapzsiságokat csiklandoztatta e tárgyra nézve gondolataikat okosan eltitkolták is, de nem tartózkodtak szívök nem egyszer föltárni azon rómaiak előtt, kiket magoknál hatalmokban tartottak, s kiket baromi nyíltságuknak több tekintetben kellett nyugtalanítni. A mint Tiberius 580-ban követséget küldött a nagy khánhoz, hogy vele a császári trónra léptét tudassa s egy uttal segítséget nyerjen tőle Persia

[1]) Menander, Exc. Leg. 118. l. - Theophyl. Simocatta III. könyv 11. 12. fej. - Evagrius V. könyv 12. 13. fej. - Zonaras XIV. könyv II köt. 70. s köv. l. - Theophanes Chron. 208. és köv. l. - Chronicon Paschale 376. l. - Gregorius Turonensis Hist. Franc. IV. k. 39. és V könyv 20. fej. - Historia Miscell. XVI. XVII. k. Murationál I. köt. 111. 112. l. - Anastasius 70. l. - Nicephorus Callist. XVII. könyv 39. és 50. fej. - Cedrenus I. köt. 390. 391. l.

[2]) In urbe imperatoria. Menander, Exc. Legat. 161. l.

ellen, Valentinus követ és Turxánth, egy tekintélyes személy, azon nyolc nemzetség egyikének feje közt, melyekből állott a turk szövetség, beszéd keletkezett a várkhúnok dolgáról, s e közben szabadon kitört mind az a gyűlölet, melyel e faj emberei a rómaiak iránt viseltettek. Midőn Valentinus, a szokásos üdvözletek után, vele a segélyről kezdett szólni, melyet a császár reményl, Turxánth őt haragos kézmozdulattal szakasztotta félbe, s így riadt rá: "Ti csakugyan mindig azok a rómaiak vagytok, kiknek tíz a nyelvök s egy a hamis lelkük [1])" s azután tíz ujját szájába dugván s hirtelen visszarántván folytatá:

"Igen, így adjátok ti s vonjátok vissza szavatokat, most engem, majd rabszolgáimat csalva meg. Minden nemzet sorra próbálta csábításaitokat és csalásaitokat, s midőn egyik vagy másik, hogy kedvetekbe járjon, magát veszedelembe döntötte, ti ott hagyjátok. S ti magatok is kik magatokat követnek nevezitek, mit kerestek nálam, hanemha azt hogy megkísértsetek csalárdságaitokkal rászedni? De rögtön országotokra fogok rohanni s ne hidjétek hogy én csak hijában beszélek: egy turk soha sem hazudott!... Az a ki nálatok uralkodik, majd megkapja hitszegése büntetését; ő az, a ki jó barátomnak teszi magát, pedig szövetséget kötött a várkhúnokkal, e szökevényekkel, kik szolgáim uralma alól menekültek. Csak kerüljenek szemem elébe e várkhúnok, merjék csak bevárni lovasságomat, a mint korbácsainkat meglátják, a föld alá bújnak ijedtökben! [2]) E rabszolga fajt nem is kardjainkkal irtjuk ki, hanem mint hitvány han-

[1]) Num vos estis illi Romani, qui decem quidem lingvis sed una fraude utimini. Menander, Exc. Legat. 162. 1.

[2]) Si meum equitatum conspexerint, flagellum in eos immissum aufugient, et in interiora terrae se abdent. Menander, Exc. Legat. 162. 1.

[3]) Si consistere ausi fuerint, caedentur, ut par est, non gladiis, sed formicarum instar conterentur ungvibus equitatus nostri. Ugyanő u.o.

gyabolyt lovaink patkóival tapostatjuk el [3]). Erre számíthattok a várkhúnokkal való czimboraságtokért."

"De ti rómaiak, miért jönnek a ti követeitek hozzám mindig a Kaukázon keresztül véghetetlen fáradsággal? Azt mondják hogy Byzantiumból nincs más út a melyen jöhetnének; de ez csak azért van hogy engem elámítsanak, s hogy az utak nehézsége miatt kedvemet veszítsem a rómaiakat birodalmuk szívében megtámadni. Pedig én nagyon pontosan tudom, hogy hol foly a Dneper; még azt is tudom, mily földet mos a Duna és Hebrus, mely folyókon a várkhúnok, a mi szolgáink, átkeltek, hogy tartományaitokat pusztítsák; de az sem titok előttem, mennyi erőtök van; mert az egész föld, attól fogva ahol a nap kél, nyugot legszélső határáig, az én hatalmamnak hódol [1])."

Látjuk, hogy a római birodalom kelet felől romlásra volt rendeltetve, s a byzanti császároknak kell köszönni hogy oly sokáig késleltették e végcsapást a polgárisultság üdvére. Mind azon barbárok, kiket közép Ázsia, a nemzetek szülő anyja, százezrenként rajzott ki magából, a birodalom térképét és államisméjét, hogy úgy szóljunk, kezökben tartották. A törökök és tatárok már kijelölték állomásaikat Samarkandtól és Bokharától a Dunáig és a Bosporusig.

E közben Baján khán ugy látszott elfelejtkezett Sirmium iránti követeléseiről, nem szólt többé ez ügyről, s jó egyetértésben élt e város és Singidunum római parancsnokaival. Mint mondá, építéseivel volt elfoglalva, melyekben a rómaiakat vette példányokul, s a császártól

[1]) Vos autem Romani, quid est, quos ad me mittitis, per Caucasum iter intituunt, et diticis alio iter non esse ? Sed tamen ego eximie scio, qua Danapris fluvius, qua Ister, qua Hebrus fluit et labitur, qua transierunt in Romanorum ditionem Varchonitae servi nostri, ut ipsam invaderent: neque ego sum nescius vestrarum virium. Omnis enim terra, quae a primis solis radiis incipit, quaeque solis occidentis finibus terminatur, mihi paret et subest. Menander e.h.

munkásokat kért, hogy magának meleg fürdőket építtessen. Tiberius küldött neki ezeket s köztök ügyes ácsokat: de alig hogy megérkeztek, Tiberius szándékát változtatva, vagy is inkább igazi szándékát föltárva, hidat akart velök veretni a Dunára [1]). Ez hosszas és nehéz munka volt, s kétségtelenől nem lehetett inyökre a rómaiaknak, kik azt hajóikkal könnyen meggátolhatták volna: e gondolatok megdöbbentették s érezte hogy neki is szüksége van saját hajóhadra. Parancsára lefoglalták mind azon nagy hajókat, melyeket felső Pannoniában kaphattak, bármily alaknak voltak is, s köztök sok olyat kaptak, melyeket a római ácsok kiszélesítve, magosabbra véve vagy megnyújtva, ugy a hogy hadihajókká alakíthattak. E munkából egy durva s igen rossz fölszerelésű hajóhad állt elő, de a mely még is sok katonát fölvehetett. Római rabszolgákat használtak oktatókul, hogy az evezőket a gyakorlatra betanítsák; azután a khán e hajóhadat Singidunumig leszállítatta, azzal a parancsolattal, hogy hatoljon a Száva torkolatába Singidunum és Sirmium közzé; mind ez a legbékésebb szín alatt történt. Ő maga, azalatt míg hajóit szerelte, szárazon hadsereget küldött a sirmiumi félszigetre, s már a Száva mellett Sirmiummal szemben egy erős állomáson táborba volt szállva, mikor hajós serege hozzá érkezett. Ezen egybetalálkozás, mint könnyen elgondolhatni, föllármázta Pannonia minden városát [2]); a zavar még nagyobb lett, midőn látták, hogy a khán a folyó hosszában munkásait, kik hajóhadát készítették, csapatonként állítja fel s hajóhidat kezdet velök veretni. A mint a singidumi kormányzó, ki

[1]) Chaganus a Tiberio fabros petiit, qui sibi balneas aedificarent; iis missis, pontem in Danubio struere coegit artifices, ut flumen citra periculum trajicere et romanas provincias populari posset. Zonaras, Annal. II. köt. 73. l.

[2]) Hoc conspecto, qui in urbibus in ea parte sitis habitabant, cum suis rebus a proditione timerent, vehementer sunt conturbati. Menander, Exc. Legat. 112. l.

ezen egész tájék katonai fölügyelője volt, fölvilágosításokat kért tőle, Baján azt felelte, hogy ő midőn a Száva két partját összeköti, épen úgy a rómaiak érdekében dolgozik, mint a magáéban, hogy a hídon, melyet veretni szándékozik, csapatait gyorsan átszállíthassa a szlovénok ellen, kik a Dunán átkelve Moesiát és Pannoniát kegyetlenül kezdik dúlni: ő a császárral értekezett, veté utána s így történt hogy e rablók elűzésére megindult [1]); egyébiránt neki magának is vannak személyes sérelmei, melyekért rajtok bosszút kell állania, mert követeit megölték volt. A singidunumi kormányzó, ki semmit sem hallott efféle értekezletről e háborút illetőleg, kinyilatkoztatta, hogy a császár világos parancsa nélkül a hídépítés folytatását nem engedi. "Hogy ez akadály ne legyen, mondá Baján, magam megyek Konstantinápolyba [2])": de addig is, hogy e nagyon sürgető munka félbe ne szakadjon, ajánlkozott, hogy megesküszik mindenre a mi legszentebb van a világon, a maga isteneire és a rómaiak istenére, hogy nincs semmi rosz szándéka [3]) és semmit sem fog kezdeni ez üst ellen: igy nevezte rendesen Sirmium városát [4]), akár azért hogy e hely, mely a Száva mellet egy részben szigeten feküdt, kerek alakjánál fogva némileg üsthöz hasonlított.

A khán e közben komolyan hivatkozván arra, hogy hídja inkább a rómaiak mint saját érdekében van tervezve, hidegen oda veté, hogy ha csak egyetlen egy nyilat

---

[1]) Non ut quidquam mali machinaretur pontem struere respondebat, sed ut contra Sclavinos expeditionem susciperet; inde sibi in animo esse, multis ad trajectionem ab imperatore Romanorum impetratis navibus rursus Istrum trajicere. Menander, Exc. Legat. 112. l.

[2]) Se transmisso Sao, Roman iturum. Ugyanő e.h. 128. l.

[3]) Adjecit se per ea, quae et apud Romanos et Avaros sanctissima habentur, paratum jurare, nullum damnum cogitare aut Romanis, aut oppido Sirmio inferre. Ugyanő u.o.

[4]) Pro una minime celebri urbe, magis pro una olla (ea enim dictione dudum usus fuerat ...) Ugyanő e.h. 130. l.

lőnek is munkásaira, ezt hadizenetnek tekinti, s akkor osztán a támadást támadással veri vissza [1]). A kérdés igy föltéve nagyon bajosnak tetszett a singidunumi kormányzó és a tanácsában ülő tisztek előtt, kik ez ügyben határoztak. Elvégezték hogy mielőtt valamit tennének bevárják a császár parancsát, s hogy miután a khán ajánlkozott esküt tenni, hogy semmit sem kezd Sirmium ellen, jó lesz elfogadni esküjét mint egyetlen biztosítékot, melyet e pillanatban tőle várni lehetett. Miután a dolog így volt eldöntve, a kormányzó tudatta Bajánnal, hogy készen áll esküjét meghallgatni, a hogy maga ajánlotta volt. E különös ünnepélyre a városon kívül jeleltek ki helyet, minthogy Baján nem bátorkodott a római falak közzé menni, s a kitőzött órában a kormányzó, a singidunumi püspök kíséretében, ki a szent irás könyvét maga után vitette, a találkozóra megjelent. Hogy a végrehajtandó esküttétel annál ünnepélyesebb legyen, minél többen lesznek a jelenlévők, a kormányzó és a püspök kiséretökben igen hihetőleg számos tisztet, előkelő lakost és papot hoztak magokkal. Megérkezett Baján is a maga részéről, s ekkor elkezdődött azon valóban rettentő jelenet, mely kitüntette, mily borzasztó nagyban űzték Ázsia e barbárjai az istentelenséget, a legcsekélyebb érdekért az egész világ színe előtt minden isteni s emberi törvényt kigúnyolva.

Baján, nemes avarokból és hihetőleg táltosokból is álló kísérete jelen létében, előlépett azon térre, mely közte s a rómaiak közt terült, és kardját kirántván s hegyével az ég felé emelvén [2]), fön hangon, ugy hogy mind a két fél halhassa, a következő szavakat mondotta:"Ha nekem azzal, hogy a Száván hidat veretek, legkisebb

[1]) Quod si quis Romanorum audeat vel unum telum injicere in eos, qui pouti aedficando manum admovent ... Menander, u.o.

[2]) Avarico ritu jusjurandum in hunc modum praestitit: ense educto et in altum sublato ... Menander, e.h. 128. l.

szándékom volna is, hogy a rómaiaknak kárt tegyek, vesszek el én Baján s vesszenek el az avarok mind egy lábig; az ég szakadjon ránk; a mennybéli isten tüzes nyila csapjon agyon bennünket; a hegyek és erdők omoljanak fejünkre; a Száva vize áradjon ki és nyeljen el bennünket!" [1]). S miután az esküt saját vallása szertartása szerint letette, pillanatig hallgatott s azután mondá: "Most rómaiak! a ti szertartásotok szerint akarok megesküdni" s kérdé tőlök, mi az a mit legszentebbnek, legsérthetetlenebbnek hisznek, a mire hitök szerint nem esküdhetnek hamisan a nélkül, hogy az ég bosszúját ne vonják fejökre; ezek voltak tulajdon szavai, a mint a történetírók bizonyítják[2]). Ekkor a singidunumi püspök arra felé mene, a hova a szent könyvet, melyben a szent evangyéliumok meg vannak írva, letette volt, s azt kinyitva a khán elé tartá. Baján, ki esküje után leült volt, fölkél székéről, reszketve előlép, s a könyvet a legmélyebb tisztelet jeleivel kezébe vévén letérdepel és így szól: "Esküszöm az Isten nevére, ki e szent könyvben megírt szavakat moondotta, hogy mind az, a mit elébb mondtam volt, szent igaz, s hogy gondolatomban sincs egyéb [3])." Minthogy pedig azt beszélte volt, hogy szemé-

---

[1]) Sibi et Avarorum genti dira est imprecatus, si quid comminisceretur Romanis, in eo quod pontem super Sao flumine facere susceperat; ut ipse et universa gens ad internecionem usque periret, coelum ex alto super ipsis, et ignis Deus, qui in coelo est, rueret, sylvae et montes casu et ruina illos obtererent, Saus fluvius superscaturiens eos submergeret ... Menander, Exc. Legat. 130. l.

[2]) Nunc ego, inquit jusjurandum romanum volo jurare. Tum quaesivit ex ipsis, quid esset, quod sanctum, quod religiosum ducerent, per quod jurantes si fallerent, Dei iram minime evitaturos crederent. - Ugyanő u.o.

[3]) Qui in Singidone urbe summam sacrorum potestatem habebat, statim sancta Biblia, quae in medio continebant sacrosancta Evangelia, protulit, et ille quidem occultans ea quae mente volvebat, multo cum tremore et magua cum reverentia prae se ferens, ea suscipere procedit e cathedra, tum alacri et prompto animo in genua provolutus: Juro, inquit, secundum proferentem in verba, quae prolata sunt, mentiri et fallere. Menander, Exc. Legat. 130.l.

lyesen megy Konstantinápolyba, hogy a császárral értekezzék, mentegeté magát, hogy szándékát megváltoztatta, de kérte hogy legalább követeit bocsássák oda. A singidunumi kormányzó ebbe bele egyezett. Ez időhaladék közben, a mennyit az értekezletek s az arra következett komor ünnepélyesség megkívánt, Baján hihetetlen tevékenységgel folytatta a munkát s a hídverés gyorsan haladt előre.

A követség a császárral csak arról beszélt, mennyire szükséges a szlovénok bekövetkezendő rablásait alkalmas megtorlással megelőzni, s e végre római hajóhadat küldeni ki, mely a khán hajóhadával egyesülve át fogná szállítani az avar csapatokat: de könnyedén elsiklott azon kérdések fölött, melyek a szávai hidat illették, melynek igen is ártalmatlan építése, mint a követek mondák, nem homályosíthatja el a rómaiak barátságát. A császár zavara, ki már az egész ügyet ismerte, nem volt csekélyebb, mint singidunumi kormányzójáé; mert a khán seregével ott teljesen készen állott, míg a római hadsereg, mely keleten harczolt, hol a háborút a persák ellen dicsőségesen folytatta, nyugoton mit sem tehetett. Ily körülmények közt mit kelljen tenni? A császár lelkében ide s tova ingadozott. Végre kitérő utat választott s azt mondta, hogy maga részéről más időre halasztja a szlovénok elüzésének kötelességét és hogy azt magára vállalja; "de ti avarok, folytatá, miért rohantok ily nehéz vállalatra, midőn ellenségeitek a turkok nagy erővel gyülekeznek Kherszón tájékán? [1]) Tudhatjátok hogy ők nem felejtkeztek el rólatok, s talán épen azt a pillanatot lesik, mikor ti szláv földön lesztek, hogy rátok rohanjanak és benneteket tönkre tegyenek." A követek sehogy

[1]) Sed tunc temporis non opportunum esse Avaris eam expeditionem suscipere, quia Turci Chersonem cum exercitu obsidebant .. Itaque commodius illis esse supersedere et differre expeditionem in aliud tempus. Menander. e.h. 129. l.

sem hitték a mit Tiberius mondott; figyelmeztetését mind a mellett is megköszönték s azzal távoztak [1]). Még csak néhány napi járó földre lehettek Konstantinápolytól, midőn oda egy másik követség érkezett. Ez bizonyos Szolákh vezérlete alatt épen akkor indult volt a Száva partjáról, midőn a híd elkészült: nem volt többé semmi oka fenyegetőzni, nem fenyegetőzött. "Császár, mondá Szolákh Tiberiusnak, fölöslegesnek tartom jelenteni hogy a Száva két partja mai nap híddal van egybe kapcsolva: te azt épen oly jól tudod mint én, s illetlen volna az embereket arra akarni tanítni, a mit már az egész világ tud [2]). Sirmium el van veszve; az avarok vívják, s az elzárt Száván nem lehet többé eleséget szállítni belé, mire a lakosoknak a legnyomasztóbb szükségök van, annyival kevésbé, mint hogy nincs elég erős hadsereged, hogy a miénken áttörjön, hidunkhoz hasson és azt elronthassa. Hanem okosabban teszed, hidd el nekem, ha lemondasz e hitvány városról ez üstről, mely nem érdemli meg azt a vért melyet érte ontanál, hogy megtarthasd [3]). Hallgass rám császár: soha a mi fejünkből senki ki nem verheti, hogy a rómaiak a khánunkkal csak azért tartják fönn a békét, mert hadaik a persák ellen vannak elfoglalva, és hogy ha egyszer ez utóbbi háborút lerázzák nyakukról, ellenünk kezdenek irtó háborút, mert akkor egész erejökről rendelkezhetnek. Ám legyen! de erre az esetre nekünk avaroknak Sirmium védbástyánk lesz, mely bennünket fedez, s kapuul fog szolgálni, melyen hozzátok átmehetünk, a nélkül hogy hadi mozgalmaink-

[1]) Haec non latebat Avarorum legatum e re nata ab Imperatore conficta ... Legatus visus est persuaderi. Ugyanő u.o.

[2]) Ponte junctum fluvium Saum, supervacuum existimo affirmare; manifesta enim is qui scienti probe narrat, vituperatione dignus est. Menander e.h. 130. l.

[3]) Itaque imperator consultius faceret, si pro una minime celebri urbe, magis pro una olla a bello, in Avaros et Avarorum Chaganum gerendo abstineret. Menander e.h. 130. l.

ban bennünket nagy folyó víz és hosszú út akadályai korlátoznának. A mi khánunk, az igaz, élvezi az ajándékokat, melyeket neki a császár évenként ad; de úszhatik az ember a vagyon bőségében, lehet aranysa, ezüstje, selyem öltözete: az élet mind ennél becsesebb, s megérdemli hogy még jobban gondoljon az ember vele [1]). A khán mind ezt elgondolta magában, oh császár, s úgy találta, hogy van a múltban a mivel magát igazolja. Azt beszélik neki, hogy a rómaiak, ugyanezen tájakra, ugyanezen eszközökkel, épen íly bőkezűség és hasonló szerződések csalétkével, édesgettek egymás után számos nemzeteket, de oly jól kikeresték az időt megtámadásokra, hogy egyetlen egy sem maradt közülök, melyet tönkre ne tettek volna. A khán azért azt izeni neked: Sem ajándékok, sem tiltakozások, sem ígéretek, sem fenyegetések nem tántoríthatnak el vállalatomtól. Sirmium a gepidák után engem illet; Sirmium enyém lesz, valamint a sirmiumi félsziget is, melyet saját alattvalóimmal telepíttetek meg." Tiberius e szavakra, mintha halálos fájdalom sújtotta volna le így kiálta föl:

"Én pedig arra az Istenre a kit khánotok tanúbizonyságul hívott, hogy vele játékot űzzön, arra az Istenre mondom, ki őt meg fogja büntetni, hogy Sirmium nem lesz az övé, s hogy szívesebben oda adnám neki két leányom közzől az egyiket, mintsem ott valaha e helyet neki át engedjem" [2]).

Elkezdődött az igen egyenetlen háború. A római tisztek az országot összejárva hadsereget gyüjtöttek újonc-

[1]) Frui quidem Chaganum donis, quae singulis annis accipit ab imperatore, sed etiam si suppetant opes, et facultates, aurum, argentum et plurima serica vestis, vita et salus, quae longe caeteris rebus est potior, magis his omnibus est paranda. Ugyanő u.o.

[2]) Haec Imperatorem valde perturbarunt et graviter ejus mentem ira dolori immixta perculerunt ... Potius unam ex filiabus, quas duas habeo, illi desponderem, quam Sirmium oppidum volens traderem. Menander, Exc. Legat. 131. l.

zokból, mely mindamellett kitartotta a táborozást. Sirmium ujra eljön látva élelemmel, s a római csapatok a Száva Casia és Carbonaria nevezető két kis szigetén elsánczolván magokat, nagyon háborgatták az ostrommüködéseket, melyek sokára húzódtak. E közben a szerencsétlen sirmiumiak, attól tartva az éhség csakhamar újra beáll, zajosan követelték, hogy ereszkedjenek döntő ütközetbe, vagy kössenek békét. Baján e hangulatot fölhasználta, hogy a fővezért Theognis tábornokot megkísértse, s őt találkozásra szólította föl, mi a folyó bal partján ment végbe. Theognis hajón, Baján lóháton ment oda. A barbar, miután lováról leszállott, egy aranyszékre telepedett, melyet számára drágakövekkel gazdagon kirakott mennyezet alá helyeztek volt, s melle és arcza elébe mintegy vadfal gyanánt egy széles paizst állítottak, azzal a gyanúperrel élve, hogy a rómaiak orvul rá találnak lőni [1]), minthogy a rómaiak és avarok csak annyira állottak egymástól, a mennyire egymást szóval érhették. Annak idejében az avarok tolmácsai a közre kiáltva kikiáltották hogy fegyverszünet van [2]), s a római hirnökök hasonló kiáltással feletek. Bajánnak nem volt semmi új mondanivalója, ha csak ez nem, hogy az általa kapott biztos tudósítások szerint Sirmium eleség dolgában újra megfogyatkozott: de Theognis vonakodott őt kihallgatni, határozott visszautasítással szegülve minden előterjesztés ellen, mind addíg mig az avarok vissza nem térendnek saját földjükre, s még a várost fenyegetik. A két fél e szerint hosszasan és élénken vitatkozott a Theognis által határozott hangon követelt előleges föltétel fölött,

[1]) Itaque Baianus advenit, et de equo descendens in cathedra aurea, quae illi apposita fuit, sedit sub textili gemmis adornato, quod illi praeparatum fuerat tamquam tectum. Ante pectus illius et vultum, propugnaculi vice, erat objectum scutum, ne a Romanis forte confertim in eum tela jaculantibus appeteretur. Menander e.h. 131 .l.

[2]) Hunni interpretes clara voce fidem datam per inducias pronuntiarunt. Ugyanő u.o.

ki végre szerfölött neki hevülve így szólótt a khánnak: "Távozzál szemem elől és fogj fegyvert!" Ezzel elég világosan ki volt mondva, hogy más nap ütközetet akar állani [1]); de sem másnap, sem a következő napokon nem mozdultak ki a rómaiak állomásaikból. Talán ők magok várták az avarok támadását? Talán megbánta Theognis, hogy indulatjától elragadtatva a kihívást odavetette s nem mert hidegvérrel szavának állani? A rómaiak tétlensége, bár mi volt is oka, a barbarokat fölbátorította, kik elkezdték Sirmiumot szorongatni Dalmatia felől, egy második hidat is állítva.

Néhány héttel e találkozás után, melyről épen most beszéltem, híre jött, hogy százezer szlovén a Duna torkolatán átkelve Moesiára és Thrachiára ütött, s nem volt nehéz kitalálni, kinek keze zúdította volt őket oda, elgondolva hogy a folyó jobb partján Kis-Scythiába Baján volt az úr. E támadóknak, ugy látszott, az volt kiadva parancsolatban, hogy még inkább romboljanak, mint raboljanak, s e tartományokból, melyeket Theognis hadserege nem támogatott, a kétségbeesés jajveszéklése hangzott föl. Ezek és a sirmiumi lakosok jajkiáltásaik között, kiket az éhség kezdett gyötörni, a császár keserves választást megtenni sokáig habozott; végre még is megtette s föláldozta Sirmiumot. Baján, ki szüntelen azt beszélte, hogy neki csak a puszta város csak a fal és semmi egyéb nem kell, a föladási alkudozásban azt követelte, hogy a lakosok, a kik eltávoznak, hagyják ott bútoraikat sőt még ruháikat is; ezen kívül követelte, hogy a császár térítse meg neki a három utolsó évről elmaradt évdíjt, a

[1]) Ut se ab oculis Romanorum subduceret, et arma ad pugnam capessendam caperet, tamquam crastina die sine ulla dilatione manus illi secum conserendi potestatem facturus. Ugyanő e. h. 132. l.

mi, évenként nyolczvan ezer darab aranyával számítva kétszáz negyven ezer aranyra ment [1]). Végre, minthogy minden szerződésbe, melybe a khán bele egyezett, mindig kellett valami érvénytelenítőnek lenni a rómaiakat arra a köteleztetésre akarta szorítni, hogy a birodalomban keressenek föl s szolgáltassanak ki neki egy szökevény avart, ki egyik nejével viszonyban volt; a békét, mondá, nem fogná véglegesnek tekinteni mind addíg, míg e föltételnek eleget nem teendnek [2]).

A kifáradtságig bizonygatták neki, hogy ez csaknem lehetetlen oly roppant birodalomban mint a római, hol egy ember könnyen találhat módot kutatás elől menekülni s hogy különben is lehető, hogy ez az ember már meghalt. "Na jó! kiálta föl Baján, esküdjetek meg legalább előttem arra, hogy nem fogjátok elrejteni, s hogy élve vagy halva kezembe szolgáltatjátok,, mihelyt kezetek közzé kerül [3])." A rómaiak megesküdtek, s az avarok birtokukba vették Sirmiumot.

---

[1]) Exegit etiamChaganus trium praeteritorum annorum aurum, quod non acceperat, et illi Romani solvere solebant, ut armis abstineret. Erant vero pecuniae, quae pro pace unoquoque anno pendebatur octuagies mille nummi aurei. Menander e.h. 175. l.

[2]) Praeterea unus ex his, qui sub eo militabant, in Romanorum regiones fugerat, quia dicebatur adulterium cum Bajani uxore commisisse; hoc significavit Theognidi. Ugyanő u.o.

[3]) Jurent igitur Romani proceres se requisituros, et si transfugam repererint, non occultaturos, sed omnino eum in manus Avarorum monarchae traditurus, nisi fato functus sit, quod illi significabunt. Menander, e.h. 175. l.

I.fejezet

A második hún birodalom; az avarok birodalma a Duna mellett. - E nép erkölcsei; politikai szervezete. - Baján kedve a fényűzéshez. - Az austrasiai frankokat az avarok megigézik s legyőzik. - Baján nejei kérelmére Augusta városát megkíméli. - Commentiolus követ oktalan szónoklata; Baján őt vasra vereti. - A szlovénok a hosszú falig berontanak. Bokolabras bűnös viszonya a khán egyik nejével; római területre szökik; fölfedezéseket tesz Mauritius császárnak. - Baján a Duna jobb partját és a Haemus völgyeit dúlja. - Mutatvány a VI-dik századi pannoniai nyelvből. - Baján ingadozása a driziperai fal előtt. - Mauritius csele által kijátszva békét köt. - A rómaiak hadjárata a szlávok ellen; Baján ennek ellene akar szegülni; Kokh követ beszéde. - Ardagast szláv királyt Priscus meglepi. - Egy gepida szökevény története. - Musok királyt népével együtt lemészárolják. - Baján és Priscus barátsága. Theodorus orvos tanácsa a khánnak. - Baján kinyilatkoztatja, hogy a Duna bal partja az ő tartománya. - Új háború; Baján kegyetlensége; Szent Alexander csontjainak megszentségtelenítése Driziperában. - A dögvész kiüt seregében; hét fia vesz el benne. - Bajánt a Dunától éjszakra több ízben megverik; négy másik fia vesz egy mocsárba. - A rómaiak a Tiszán túl nyomulnak; egy gepida város legyilkolása. - Baján és Mauritius császár halála.

582-602.

A második hún birodalom meg volt s oly arányú kiterjedésben és erőben volt megalapítva, hogy az elsőnek sem vált volna szégyenére. Ez az egész Európára szintúgy a polgárisult, mint a barbar, szintúgy a római, mint germán vagy szláv Európára nézve nagy fontosságú esemény volt. Valamennyi államnak, valamennyi népnek, számolni kellett az új birodalommal.

Egy század és egy negyed század köze választotta ugyan ezt el az elsőtől: de mi volt íly félbeszakadás íly

emlékezetek mellett? Még ez idő közt is olyan háborúk töltötték be melyekben a húnok neve szerepelt. A hagyomány könnyeden, természetesen kapcsolódhatott a jelen tényekhez, s ez valóban úgy is történt: a Baján által alapított birodalom nem látszott egyébnek, mint Attila birodalma folytatásának.

A Hunnia és Avaria nevet megkülönböztetés nélkül használták az új birodalom területének jelelésére, és még a nyugot-európai népeknél is, melyek az aprólékos külömbözésekkel kevésbé lehettek tisztában, a hún nép került fölül az avarok jelelésére: ezt láthatjuk a latin írók nagyobb részénél. Ugyanezen összezavarás következtében az első húnok avarokká lettek, s e két név jelentése tökéletesen egy lett úgy a múltban mint a jelenben. Innen származnak azok a történelmi pontosság szempontjából igen is kirívó kifejezések, melyeket azonban az egykorúak által kifogadott fölvétel után megbocsáthatunk, hogy tudniillik Attila az avarok királya volt, hogy az avarok dúlták föl Galliát s fenyegették Rómát, mely alól azután Szent Leo pápa könyörgésére vonultak el [1]). S nem csak költők azok, kik így fejezik ki magokat, hanem a tényekről jól értesült komoly történetírók is, kik tudva alkalmazkodtak a népies fölfogáshoz [2]). A politika is ugyan ezen nyelven beszélt; ezt fogjuk látni azon nevezetes eset alkalmával, midőn a gall-frank kard kikelt hüvelyéből, hogy busásan visszafizesse az avar khánoknak azt a mivel elődjöknek Attilának tartozott [3]). Ilyen volt a polgárisult Európában megállapodott vélemény, mely arra törekedett, hogy egybekösse s ujra egybekapcsolja a hún birodalom két hasábját. A mi a várkhúnokat

---

[1]) A Hunni, Avari, Hungri vagy Hungari nevek hasonjelentésére nézve olvashatni Muratorinál Scriptores rerum Ital. II. köt. 393. 294. l.

[2]) Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio 29. fej.

[3]) Lásd alább Nagy Károly hadjáratát az avarok ellen.

illeti, ezek úgy látszik csudálatosan fölfogták a szerepet, melyet játszani föl voltak híva. Ez a nép, mely keleten idegen nevet bitorolt, minthogy e név félelmetes volt, mely régi urai, az avarok, dicsőségével takarózott, eltaszította volna magától testvérei az első húnok dicsőségét és az Attila nevéhez kapcsolt erkölcsi hatalmat? Ezt hinni sem lehet. Sőt ellenkezőleg azt látjuk, hogy fölélesztení iparkodott a hagyományos emlékeket, melyek neki erőt s becsületet adtak. Baján királyi tanyáját a Tisza és Duna közt ütötte föl, a tájon, hol a hódító palotája emelkedett; innen uralkodott a szlávokon, bolgárokon és húnok maradványain; innen hívta ki harczra az austrasiai frankokat; innen beszélt oly hangon II.Justinussal, mint egykor Attila Theodosius fiaival.

Az új húnokra nézve különös szerencse volt, hogy oly ember állott élökön mint Baján. Birodalmuk ezen alapítójának lángesze nélkül talán egy fél vagy egy negyed századig hánykolódtak volna a Duna síkjain, mint a Balamir alattvalói, mielőtt szilárd tanyát üthettek s tartós hódításokat tehettek volna. Baján őket oly félelmetes állomáson erősítette meg, mely két ponton vágott be a római birodalomba, uralgott a szláv föld fölött, s szabad közlekedést engedett nekik fajuknak a Kaukáz, a Káspi tenger és a Volga mellékein lakó törzseivel. A szlávok némi ellenállás után végre is elismerték, hogy az avarok adófizetői. A bolgárok szövetséget kötöttek velök, melyek nagyon hasonlítottak a szolgasághoz, s a khánok valósággal úgy bántak velök mint alattvalóikkal. E két nép, a bolgár és szláv, hasznos hódítási eszköz volt az avarokra nézve, nem csak a katonaság által, melyet kiállíthattak, hanem még inkább azon gyarmatok által, melyeket uraik javára a Duna s az Ádriai tenger mellékén a római tartományokban alapítottak. A kutrigurokat is fölhasználták volt e czélra, mint föntebb láttuk; ez erőszakos

gyarmatosítás ím így ment. Az avarok elővettek például tiz tizenöt ezer szlávot s magok előtt hajtották a római terület egy egy pontjára, hol védni kellett magokat s meg kellett telepedniök kiirtás büntetése alatt. Ez az első magtelep, ha szerencsésen életre vergődhetett, folytonosan gyarapodott s végre a khántól függő gyarmattá vált, ki nevezte ki elöljáróikat. Az avarok ezen emberi iszaplerakódás segélyével, ha ugyan ezt így nevezhetjük, megrakták Moesiát, kivált a Duna közelében, foglalási s jövendő terjeszkedésöket jelelő pontokkal. A bolgárok gyökeret vertek ezen a módon Alsó-Moesia némely vidékein. A Baján által Dalmátiába vetett tíz ezer kutrigur ott helyet foglalt magának s nem is ment ki többé onnan. Ilyen volt a barbár hódítási eljárás, melyet az avarok fegyvereik hatalmához csatoltak. A rómaiak visszahökkentek attól a gondolattól, hogy ezer meg ezer emberi lényt, kik nagyobbára fegyvertelenek, aggok, gyermekek, asszonyok voltak, kiirtsanak; eltűrték őket a miveletlen földeken, melyeket utoljára is átengedtek nekik; azután a khán jött visszakövetelni az embereket mint alattvalóit és a földet mint tulajdonát.

Az avarok erkölcsei a durvaság és fényűzés vegyületéből állottak; kapkodtak a szép öltözeten, az arany és ezüst edényeken, s khánjaik selyem szövetekkel borított s metszett mívű arany kereveten nyujtózkodtak, melyeket ágy és trón gyanánt használtak; e kerevetek vagy divánok fölé olykor drága kövektől tündöklő mennyezetek vagy kárpitok voltak vonva. Gondjok volt rá, hogy a városokkal, a föladási szerződések alkalmával, magok számára drága ruhaszöveteket kössenek ki; Baján annyira vitte a csinosság utáni kapkodást, hogy magának egészen kész köntösöket küldetett, vagy megizente a császárnak, hogy neki kedvére való scytha divatú öltözetet készíttessen római szövetből, s azt

római szabóval állíttassa ki. Ugyanezen khán elég illetlenül ítélt, a görögországi művészetekről, s a császár gazdag ajándékait olykor becsmérlő bírálattal illette. A történetírók beszélik, hogy midőn egyszer Tiberius császárt zaklatva kérte, hogy csináltasson neki a konstantinápolyi aranyművesekkel egy arany kerevetet, a császár csináltatott egyet tömör aranyból, melyet a műértők a gazdagság és ízlés csudájának tartottak, és azt követe által ajándékul nyujtotta neki [1]). A khán ezt föltünő rosz kedvvel, egykedvűt játszva s fogai közt mormogva fogadta: s miután gúnyos figyelemmel megvizsgálta, csunyának, szegényesnek és hozzá teljességgel méltatlannak nyilatkoztatta; azután visszaküldte a császárnak [2]). Ez a hiú barbár, ki semmit sem talált eléggé fönségesnek maga számára, egyszer arra a gondolatra jött, hogy mint a konstantinápolyi császároknak neki is legyenek betanított elefántjai, melyek mulattathassák őt és a népét a vigalmak napjaiban. Kérelmére a császár küldött neki egy roppant testű elefántot, melynél szebb s jobban betanított nem volt állatkertjeiben: de a khán alig vetett néhány pillantást a roppant nagy állatra, azonnal visszaküldte Konstantinápolyba, vagy megirtózva tőle, vagy megvetést negélyelve azon gyönyörök iránt, melyek oly nagy tért foglaltak el a római polgárisultságban [3]).

Részegesség, fajtalanság, lopás, ezek voltak az avarok rendes bűnei. Asszonyaik úgy látszik nem igen

[1]) Usquae eo Caesari molestus fuit, ut ad se lectum ex auro artificiose elaboratum mittere interpelleret ... Imperator donum regaliter fabrefieri curat, aeque regio apparatu et munificentia. Menander, Exc.Legat. 117. l.

[2]) At ille, fastidio et arrogantia praeceps, vultum contrahere, multo magis fremere, ut qui muneris indignitate contumeliam accepisset, lectumque illum aureum, ut rem vilem et inelegantem remisit. Menander, e.h. - Theophanes 214. l. - Cedrenus I. köt. 394. l. - Zonaras II. köt. 74. l.

[3]) Is (Imperator) ejus desiderio celeriter gratificandum ratus, elephantum, quos habebat, praestantissimum pro spectaculo ad eum misit. Menander e.h. - Elephantem, ex India ductum ... maximum eorum quos habebat ... Theophanes 214. l.

voltak tartózkodók, ha ugyan a khán nejeiről ítélhetünk, kiknek kalandjai e történelem egy kis szegletét foglalják el; s a mi alattvalóik vagy szolgáik nejeit illeti, ezeket úgy tekintették, mint a mi fölség jogánál fogva az ő tulajdonuk. Midőn az avarok téli szállásra egy szláv faluba mentek, elkergették a férfiakat, megtelepedtek a házakban, elszedték eleségöket és marháikat, s megfertőztették nejeiket s leányaikat: ebből egy korcs faj származott, mellyel éppen ezen módon akartak bánni, de mely végre is föllázadt apjai ellen. A fajtalanság nálok kegyetlen baromisággal volt egyesülve. A hagyomány, mely még Nestor, a legrégibb orosz történetíró, idejében is élénk volt, azt beszéli, hogy a szláv asszonyokat teherhordó barmok gyanánt szekereik elébe fogták. A történelem nem igen vet világot e nép kormányára, mely mint minden pásztor népé, igen egyszerű volt. Azonban megjegyezhetjük, hogy a khán hatalma nem volt egyetlen és korlátlan, s hogy a hadsereg és a politikai viszonyok e főnöke mellett volt még egy másik főnök is, ki némi szempontokból tekintve a nemzet kormányának képviselője volt, s kinek tiszte hasonló lehetett a főbíróéhoz a magyar törzseknél. E második tisztviselő az avaroknál ujgur vagy jugur czimet viselt, mi természetesen a várkhúnok ugor eredetére emlékeztetett bennünket [1]). A várkhúnok szövetsége, mely hihetőleg az ugorok és a nyugoti húnok vegyületéből alakult, az elemek mindegyikét elvben biztosítni akarta külön külön képviselet által, külön főnököket adva nekik. Theophylactus történetíró valósággal azt mondja, hogy az ő idejében, azaz a VI-dik században, az avar nemzetben megkülömböztették a várokat és khúnokat. Később, midőn az egybeolvadás megtörtént, s a mint a két fajnak nem volt

[1]) Vigurrus, Jugurrus. Eginhard, Vita Caroli Magni Bouquetnál Script. rerum Gall. I. köt. 54. l. - Begino, Chron. ad annum 782. u.o. - Annales Bertiniani. - Jugurgus. Poeta Saxo, De gestis Caroli Magni.

többé szüksége különös pártfogásra, az ujguri méltóság jelleme megváltozott; e méltóság a khán mint az egész nemzet legfőbb fejedelme alá és mellé helyezett fő tisztség maradt fön.

Bajánnak, midőn magát a Tisza és Duna közt szilárdul megtelepültnek látta, legelső gondja volt egyetlen egy nyalábba kötni össze a várkhúnok szétszórt ágait. Az a rész, melyet ő vezetett, a mint Európába érkezett, körülbelül kétszázezer főre ment [1]): ebből húsz év alatt sokan elhaltak a rómaiakkal vagy a barbarokkal folytatott háborúkban, s az életben maradtak száma nem volt arányban azon birodalommal, melyet csak Baján imént alapított, s még kevésbé azzal, melyre áhítozott. Mondtam volt, hogy a várkhúnok három nagy törzse, a tarniákhok, a kotzagerek és zabenderek vonakodtak a szökésben követni azt a hordát, mely Európába jött s az avarok nevét vette föl; e három törzs Ázsiában még most is azon szállásokon tanyázott, melyeket nekiek a turkok adtak volt. Bajántól küldöttek érkeztek hozzájok izgatni őket, hogy törjék össze ők is jármukat s egyesüljenek testvéreikkel a Kárphátok aljában; azok ezt végre is hajtották okosan, átkeltek Európába s beleolvadtak a Baján hordájába, melynek ereje velük tetemesen növekedett [2]). E csatlakozás után Baján hozzá fogott valamennyi szomszédai az austrasiai frankok erejét kisértgetni, kiknek birtokai egészen be Noricumba terjedtek, mely akkor kezdte a Bavaria nevet viselni.

---

[1]) E számítást magok a turkok tették. Midőn II. Justinus egyik követöktől azt kérdezte, milyen ereje van a várkhún nemzetnek, ez így felelt: Vannak a kik még velünk tartanak; a kik pedig tőlünk elpártoltak, ugy gondolom kétszázezren lehetnek. Menander, Exc. Legat. 108. l.

[2]) Per idem tempus et Tarniach et Cotzageri (hi populi etiam ex Var et Chunni gentibus erant) a Turcis profugi in Europam immigrant, et Avaribus Chagano subjectis se immiscent. Traditum est etiam Zabender ex Var et Chunni propagatos. Qui ad Avares accesserunt, eos ad decem millia fuisse plane compertum est. Theophanes VII. könyv. 8. fej.

Az austrasiai frankok, mint emlékezhetünk rá, öt vagy hat évvel ezelőtt megverték volt az avarokat a thüringeni hegyek közt; Baján türelmetlenül lesve a megtorlást, betört földjükre, hol épen azon Siegberttel találkozott szembe, a ki elődjét meggyőzte volt. A két sereg még egyszer megmérkőzött, de egészen ellenkező eredménnyel mint azelőtt: most a frankok futottak el, miután elhányták fegyvereiket, s királyuk Siegbert, ki pillanatra foglyúl esett, csak azzal szabadult meg azok kezeiből, kik elfogták, hogy kiosztotta köztök kincseit, mellyekkel szekerei rakva voltak. Ezen eseményt a kor előítéleteire alapított okokkal, tudniillik azon boszorkánysággal magyarázták ki, mellyel az avarokat, mint valamennyi ázsiai népet, vádolták. "Abban a pillanatban, a mint össze akartak ütközni, mond Gregorius Turonensis, a frankok történetírója, a húnok, kik a bűbájossághoz értettek, ellenségeiket rémületes tüneményekkel igézték meg s így könnyedén jutottak a győzedelemhez [1])." Siegbert, örvendve hogy bár csatát vesztett is, de megszabadulhatott, a húnok királyának ajándékokat küldött, ki azokat neki viszonozta. "Ezt a királyt, mondja ugyan csak Gregorius Turonensis, Gágánnak hívták; mert e nép valamennyi királya ezt a nevet viselte [2]). A két ellenség békét kötött, s mindegyik megesküdt hogy soha míg él nem harczol egymás ellen [3])." Néhány évvel ezután az avarok khánjokkal együtt ujra az austrasiai frankok földjére jöttek, de ez alkalommal nem mint a frankok ellenségei, hanem hihetőleg a szláv törzsek üldözésének neki

[1]) Cum confligere deberent, isti magicis artibus instucti diversas eis phantasias ostendunt, et eos valde superant. Gregorius Turonensis, Hist. Francorum 62. l.

[2]) Vocabatur autem Gagnus, omnes enim reges gentis illius hoc appellantur nomine. Ugyanő u.o.

[3]) Datis muneribus foedus cum rege iniit, ut ominbus diebus vitae suac nulla inter se paelia commoverent. Ugyanő u.o.

hevülve jöttek, kikre Baján vadászatot tartott. Elesége itt kifogyott; de Baján habozás nélkül kért uj barátjától Siegberttől, megizenvén neki, hogy egy olyan király mint ő tartozik segítni szövetségesét s megígérvén, hogy, ha élelmet kap, az országot három nap alatt oda hagyja. Siegbert rögtön küldött az avar táborba vetemények et, juhokat és ökröket: tehetett-é kevesebbet a boszorkányokért [1])?

Baján a frankokkal kötött e béke által nyugoti határszéle felől biztosítva minden erejét a római birodalom felé irányozhatta. E közben Tiberius meghalt, az 582-dik évben, a császári trónt mostoha fiára Mauritiusra hagyván, kit mint caesart már társúl vett volt maga mellé. A császárok szerződéseit a barbarokkal ha nem tekintették is általában ugy mint személyes szerződéseket, legalább olyanoknak tekintették, a melyek nem kötelezik föltétlenül utódaikat, és folytatásuk iránt esetről esetre külön alkudoztak. Láttuk hogy így jártak el az avarok Justinianus halálakor, így tettek most is Tiberius halála után, követelvén hogy évi díjokat, mely már nyolczvanezer darab aranyra hágott, ezután százezer aranyra emeljék. Maga Baján sem bízott ugyan követelése sikerébe, mert Mauritius, e külömben is szilárd és éber fejedelem, elég méltán állott abban a hírben, hogy hajthatatlan és túlságosan gazdálkodó: de Baján ürügyet keresett hogy szakaszthasson a római birodalommal, melyet megtámadni magát képesnek érezte. Erős hadserege volt a sirmiumi félszigeten, s Sirmiumnak, mely mindennel jól el volt látva, a határon túl teendő hadműködései alapjául kellett szolgálni. A császár tagadó válaszára egy szép nyári napon hirtelen bekerítette Singidunumot, mikor a

[1]) Baianus, Avarorum dux, significavit Sigeberto ... suum exercitum commeatus inopia laborare: ille statim legumina, oves et boves ad Avaros misit. Menander, Exc. Legat. 110. l.

lakosok aratással foglalkozva a mezőn szanaszét voltak [1]). Jóllehet a város csaknem pusztán állt, s az őrsereg hirtelen volt meglepve, még is jól ment az ütközet, s a helyőrség a mindenfelől oda rohant lakosok segítségével nagy öldöklést vitt véghez az avarok közt: de még is az avarok maradtak a hely urai.

Singidunumból Baján a Duna mentében Viminacium alá szállt, melyet erőszakkal elfoglalt; azután egy Augusta nevezető kis város ellen nyomult, mely a szomszédságát díszesítő ásványvizekről volt nevezetes, melyek használatáért a lakosok pompás fürdőket építtettek. Baján, hogy rettegést terjeszszen maga előtt, igazi barbár módra mindent lerombolt és fölégetett, a mi csak keze alá került; épen így akart bánni az augustai fürdőkkel is, midőn nejei, kik az ostrom alatt ide vonultak s nagymohón neki estek volt a fürdésnek, kegyelmet kértek azon épületnek, mely nekik annyi gyönyört okozott [2]). A khán nem bírt ellenök állani s Augusta fürdői épen maradtak. A Dunamellék egy részén az egész vidék így érezte bosszúját; azután útját Alsó-Moesián át keresztbe véve a Fekete tenger mellékére csapott, melynek gazdag városai az Ázsia és a Dunavidék közötti tengeri kereskedelem rakhelyei, mind eddig meg voltak kímélve a háborútól. Mesembria és Odyssus, a mai Várna, ugy látszik, ekkor a rájok mért csapástól megmenekedtek; de bevette Anchialust s ott megállapodott. Itt fogadta két előkelő személy látogatását, kiket a császár hozzá küldött volt, hogy kérdezzék meg tőle, miben sértették meg a rómaiak s adják értésére magaviselete hitetlensé-

---

[1]) Quod civium plurimi, ut in messe, fori manentes ... fruges sibi demetendo colligerent. Theophylactus I. k. 4. fej. 14. l.

[2]) Thermarum aedificiis pepercisse audivimus, quod ejus concubinae ibi laterent istamque commercii cum eo sui gratiam peterent. Theophylactus e.h. - Has. Theophanes 214. l., Anastasius 71. l., Cedrenus I. köt. 394. 395. l., Zonaras II. köt. 74. l.

gét. "Akarjátok tudni mit szándékozom tenni? válaszola durván Baján; az a szándékom, hogy megyek és lerombolom a hosszú kőfalat, mely mögé bujtatok [1])."

Erre a bárdolatlan nyilatkozatra, a követek elálmélkodtak. Egyikök Elpidius, Sicilia egykori praetora s közügyekben forgott férfiú, mély megütközésbe kerülve hallgatott [2]), alkalmasint azon elmélkedve, mily válasz nem ingerelné nagyon föl e kiállhatatlan barbárt, midőn követtársa egyszerre fölszólalt. Ez a palotaőrség Commentiolus nevezető főtisztje, magát nagyra tartó szónok, érdemeibe bolondult ember volt, ki tábornoki rangját inkább áradozó szónoklata mint kardja csattogtatásának köszönhette. A tárgyat alkalmasnak találván arra, hogy szép beszédet tartson a római fönségről, íly ünnepélyes szónoklatot intézett a khánhoz: "Khán! mondá, a rómaiak azt hitték, hogy tiszteled apáid Istenét s rettegsz a többi Istenektől, kiknek nevére hivatkoztál, hogy esküvésedet szentesítsd [3]). Azt is gondolták, hogy megemlékezel a vendégszeretetről melyben bujdosó szökevény apáitok nálunk részesültek s hogy jóért nem fizetendesz roszszal. Azonban íme ellenkezőleg teszesz: megsérted a nemzetek jogát s ránk támadsz teljes béke idején: császárunk türelme azonban oly nagy, hogy elfelejti magadviseletét s a roszért jót ajánl neked. De hidd el nekem, ne fáraszd ki türelmünket, reszkess ellened fegyverkeztetni a mi római szabadságunkat, mely oly sok csudát szült mindenkor, s ne kényszeríts bennünket megemlékezni, mik vagyunk és mik voltak atyáink. A rómaiak nagyok, birodalmuk hatalmas nemzetekkel, kincscsel,

---

[1]) Se longum murum qui nominatur disjecturum... Theophylactus I. könyv 5. fej. 14. l. - Zonaras e.h.

[2]) Elpidius imperialis senator, Sicilac practura functus ... cum ei tacens concederet ... Theophylactus I. könyv 5. fej. 14. l.

[3]) Credebant Romani, Chagane, te patrios deos colere et alios item jurisjurandi praesides revereri. Theophylactus, u.o.

fegyverrel bővülködik és ha jutalmazni vagy fenyitni akarnak, jutalmaznak és fenyitnek. Mi kell neked? Pénz? A rómaiak pazarul szórják rád. Nagy s gazdag ország kell? Ilyen az, a melyet a rómaiak adnak neked. Bujdosó korotokban boldogoknak éreztétek magatokat, oh avarok, hogy vissza nem vertünk benneteket határainkról. Legyőzve, kiűzve, menedéket nem lelve hömpölygött e nép nyugot felé, mint valami földúlt épület romladéka, midőn menedéket nyitottunk előtte s helyet adtunk neki, a hova letelepülhessen s a hol kényelemben s bőségben élhessen [1]). Ki ne keljetek onnan s meg ne sértsétek határainkat! A római birodalom egy óriási élőfa fönséges koronával, roppant ágakkal, erős törzsökkel, eleven gyökerekkel, mely kinevet minden zivatart. E fát az ég vizei öntözik s termékeny föld táplálja. Jaj annak a ki megtámadja; nem viszi el sokáig szárazon!" [2])

E beszéd alatt, mely bizonyosan fönhangon volt szavalva s melynek szerkesztésében Commentiolus csak a körmondatok kerekségére ügyelt, Baján alig birta magát tartóztatni. A történetírók őt dühe borzasztó rohamában festik elénk; arcza lángolt, szemöldökei kifeszültek, szemei megdermedtek és szikráztak [3]): azt lehetett volna gondolni, hogy rögtön a rómaira rohan, hogy fölfalja. Azonban megelégedett azzal, hogy kezére lábára vasat veretve tömlöczbe vetette; azután sátrát darabokra szaggattatta, mi az avaroknál egyet jelentett a halálos

[1]) Hoc (solum romanum) tibi salutare fuit; exulem complexus est, peregrinumque et advenam sedibus recepit, quando ab Oriente et a primigenia gente vestra portio tua, ut fragmentum divulsum, jactata est. Theophylactus I. könyv 6. fej. 16. l.

[2]) Nihil enim ventorum impetus incommodabit arbori robustae, excelsae, frondosae, cujus truncus validus, vivida radix, ampla inumbratio... U. ő. u.o.

[3]) Chagano sangvis effervescere, et magnos irarum fluctus in pectore excitare, vultus totus rubescere, oculisque prae furore scintillantibus et immodice arrectis, ac propemodum supra frontem sublatis superciliis ... Ugyanő u.o.

ítélettel [1]). Dühét az éj sem csillapította; de más nap reggel több tekintélyes főnök ment hozzá könyörögni hogy ne ölessen olyan embert, ki követi minőségben járt nála. "Eléggé meg van büntetve mondák, azzal hogy vasra verette" [2]). A khán emberei szavára hajolva engedett, s a követek visszatértek Konstantinápolyba egészen elrémülve azon a mit láttak. Semmi készület sem volt úgy intézve, hogy a hosszú falon belöl, még kevésbé hogy azon kívül táborba szállhassanak; mert Mauritius valamennyi hada a Persiával határos tartományokban volt, s a khán rögtöni támadása oly zavarba hozta, hogy nem tudta mit cselekedjék. Azonban Baján ez évben nem ment tovább: a beálló kemény tél haza térítette zsákmánynyal megrakott seregével együtt. A következő év elején tudósítást kapott, hogy évdíját a császár húszezer darab aranynyal növelte, s viszonzásúl ő is újra megesküdött a békére.

Alig kötötték meg e békét, s az Al-Duna mellékére felleg gyanánt omlottak a szlovénok, kik Moesián és Thracián át egészen a hosszú kőfalig nyomultak, s annak aljában tanyát ütöttek [3]). E félmeztelen barbarok nem bírtak úgy ellenállni mint az avarok, kik naponként csatázván rendes hadseregekkel a háborúba bele tanultak, s ugyanazon csapatok, melyeket nem mertek volna a khánnal szembe állítni, e csőcseléket könnyedén átverték a dunántúlra. A szlovénok adófizetői, bizonyosan igen fegyelmezetlen adófizetői voltak az avaroknak, kik

[1]) In carcerem abduci, pedes ejus cippo constringi, tabernaculumque discindi jussit: quo indicio cuipiam poena mortis, lege provinciali expectanda intelligitur. Ugyanő u.o.

[2]) Legatos in vincula duntaxat traditos satis ei poenarum persolvisse. Ugyanő u.o.

[3]) Sclavini ab ipsis (Avaribus) submissi, impressione facta, usque ad murum longum confertim prosilientes, grassantesque ... Theophylactus I. könyv 7. fej. 17. - Theophanes 215. l. - Anastasius 71. l. - Zonaras II. köt. 74. l. - Cedrenus I. köt. 74. l. - Cedrenus I. köt 305. l.

nem igen ismerték el urukat, mihelyt kezét rólok levette: mindemellett is elgondolva hogy Kis-Scythiát, melyen át törtek be a szlávok, Baján birta, mindenki azt kérdezte, miért nem zárta el a rablók útját a khán, ki csak imént lépett a birodalommal új barátságos szerződésre. Azonban egy igen váratlan kaland e rejtély kulcsát kezébe szolgáltatta.

Ez idő tájban élt az avarok közt egy pap vagy magus, miként a görög történetíró, kitől e nevet átvesszük, mondja, egy bokolabras, a mint az avarok a magok nyelvén nevezték [1]). Ennek a bokolabrásnak mint rendje megkülömböztetett tagjának, szabad bejárása volt a khánhoz s olykor még magába a királyi hárembe is bejutott; sőt Baján egyik nejébe szenvedélyesen bele szeretvén, azzal bűnös viszonyt is folytatott. A mint szenvedélye első mámorából kijózanodott, csak a halál képe lebegett a pap előtt, mely múlhatatlanúl várt fejére, s nem gondolt többé egyébre, csak hogy mi módon menekülhetne minél hamarabb. Mint avar nagy úrnak voltak gepida szolgái vagy jobbágyai; ezek közül hetet rábeszélt, hogy kövessék őt éjszaki Ázsiába, honnan ő származott [2]). Ezek a gepidák, elszánván magokat hogy urok sorsába osztozzanak, titkon elintézték szökésöket. Először a római területen kellett volna menedéket találniok, s valóban át is keltek együtt a Dunán, de a bokolabras azon római őrállomások egyikére bukkant, melyek a folyó őrizetére ügyeltek. A tiszt elé vezetve nem vonakodott bevallani, mily születésű, mily állomásban volt,

[1]) Fuit homo Scytha bocolabras vulgo dictus, cujus vocabuli planissimam significationem si quis requirit, cigat, id graeca lingva sacerdotemmagnum sonare. Theophylactus I. k0nyv 8. fej. 18. l.

[2]) Cum una amicarum Chagani stuprum fecit, brevique voluptate inescatus in magna mortis retia se inseruit, ac metuens, ne rescitum flagitium crudele sibi supplicium pareret, persvasis septem de subjectis sibi Gepidis, cum iis in flugam ad gentem avitam sese tradidit. Theophylactus I. könyv 8. fej. 18. l.

s hogy mint sodorta őt a szerelem csábja olyan kalandba, melynek veszélyeit később átlátta [1]). Előadásában nem lévén semmi hihetetlen, a tiszt legjobbnak látta őt Konstantinápolyba vezettetni, hogy ott ismételje a császár előtt bizalmas vallomásait: de a bokolabrás Mauritius előtt nem állapodott meg szerelmi kalandjai felfedezésével, hanem politikai fölleplezéseket is tett: lefestette a khán hamislelkűségét, a békeszerződésekben való kétszínűségét, s azt állította, hogy nem csak hogy tudta, hanem maga idézte elő a szlávok legutóbbi berohanását. Baján valósággal azt tette föl magában, hogy kétfeléképpen folytatja a háborút a birodalom ellen: nyílt ellenségeskedés idején maga folytatta azt saját hadaival, béke s barátság idején a szlávokkal és bolgárokkal folytatta, kikkel a zsákmányon osztozkodott. A császár még azon harag és bosszúság benyomása alatt állt, melyet e fölfedezés tett rá, mikor Targit az avarok kiváltságos követe megérkezett, ki a khán hátralévő évpénze fölvételéért jött. Mauritius indulatos természetű lévén, azzal fenyegette, hogy mint kémnek s árulónak, ki a nemzetek jogán kívül áll, fejét véteti, de később meggondolta magát s megelégedett azzal, hogy a Propostis egyik szigetébe záratta, hol hat hónapig a legdurvább bánásmódban részesítette [2]). A leálarczozott khán nem tekintett többé semmire. Bőszülten támadván meg a Dunamelléki városokat, Ratiariát, Bononiát, Durostorumot, Marcianapolist és a többit, mindent amit lerombolhatott, lerombolt, s az 586.év végén a ki a Duna völgyén végig tekintett, azt hihette volna hogy a természet valamennyi csapása keresztül ment rajta.

---

[1]) Ducibus ad Istri custodiam constitutis, interceptus, genus et vetus studium suum, voluptatemque, ob quam fugeret, indicavit. Ugyanő u.o.

[2]) Relegatur itaque in Chalcitidem insulam Targitius, et ad menses omnino sex durius tractatur, co usque imperatoris ira fervebat in legatum. Theophylactus, u.o.

Ez annyit tett mint oda vetni a kesztyüt a rómaiaknak a következő évre.

De az a néhány derék tábornok, kik azon kevés csapatok élén állottak, melyekkel e tartományokban rendelkezni lehetett, a Haemus védelmezéséhez látott. A mindenfelől szedett ujonczok megszaporították a kis sereget s jó parancsnokság alatt végre jó katonák váltak belőlök. Baján, akár szükségből hogy embereit élelmezhesse, akár a rablók fogását követve, kik elszélednek hogy egyszerre több csapást tehessenek, seregét külön csapatokra osztotta, melyek a vidéket dulták s nem ügyeltek arra, hogy egymást kölcsönösen támogassák, úgy hogy ügyes hadmozdulatokkal egyenként lehetett őket megtámadni. Ezt tette a római hadsereg. A helyet tökéletesen ismervén biztos gyalogságával egymás után több hadosztályt tett tönkre ezen kóborgó lovasságból. A hadműtan csudákat mívelt a rendezetlen tömegek ellen. A háború a Haemustól a Dunáig s a Dunától a Haemusig, a mai Balkánig, folyt, melynek szurdokai és mosolygó völgyei oly gyakran voltak embervérrel öntözve [1]). A történetírók telve vannak érdekes eseményekkel, melyek e táborozást jellemzik, de a melyeket igen hosszas volna itt ujra elbeszélni. Azonban elmondok egyet, mely jóllehet a tulajdonkép ugy nevezett történelem szempontjából nem nagy fontosságú, nyelvészeti szempontból igen is fontos, a mennyiben mutatványt szolgáltat azon változásokra, melyeken a latin nyelv a VI-dik században a dunai tartományokban keresztűl ment. A két hadsereg Tharciában a Haemus szomszédságában eső vidéken tanyázott, s a rómaiak, kiket Baján, nem gyanitott oly közel, egy éjszakai rohamot kisértettek meg az avarok táborára, a hol mindenki tökéletes bátorságban

[1]) Itt csak Theophylactus Simocattának, az általunk leírt háború történetírójának, egy szomorú megjegyzését ismételjük.

aludt [1]). Már nem igen távol voltak az ellenségtől; csak egy hegyszoroson kellett még átkelniök, mely az avar táborra nyilt, s melyen a katonák óvatosan két sorjával nyomultak elő, közéjök fogva a teherhordó lovakat és öszvéreket. Egy ilyen öszvér a teher alatt összeroskadt és az utat ugy elzárta, hogy a kik utána következtek, nem tudtak előre haladni [2]). E közben a podgyász vezetője, nem tudva hogy az imént mi történt, folytatta utját a vezeték élén. A katonák kiabáltak neki hogy álljon meg s emelje föl barmát: Torna, torna, fratre! mondák tájnyelvökön, mi annyit tett: "térj vissza, térj vissza, atyafi" [3]). Ezen szájról szájra adott szavakat az utolsó sorokban ugy magyarázták, mintha figyelmeztetés lett volna, hogy ne menjenek tovább előre; a félénkebbek riadásnak hitték, hogy meneküljön a ki menekülhet s némi habozás után az egész sereg szét szaladt. A mi különös, az avarok a zajra álmukból fölriadva, épen ugy elszaladtak más felé, Bajánnal élökön [4]). Ezen a byzanti történetirók által elbeszélt furcsa történetet az teszi érdekessé, hogy belőle megtanuljuk, hogy a pannoniai és moesiai tartományokban, a honnan volt ujonczozva igen hihetőleg az a kis sereg, melyről szó van, a népies latin

---

[1]) Prima noctis vigilia adversus eum contendit. Theophanes 218. l. - Theophylactus II. k. 15. fej. - Anastasius 73. l.

[2]) Jumentum, nescio quod, imposita impedimenta cxcussit. Theophylactus II. könyv 15. fej. - Theophanes 218. l.

[3]) Forte dominus bestiae praecedebat, quem qui sequebantur, ut reverteretur, peccatumque corrigeret, acclamantes hortabantur. Theophylactus e.h. - Cum jumenti dominum alter patria voce inclimaret, ut sublapsum onus erigeret: Torna, torna, fratre inquiens ... Τοδνα, Τοδνα, φδατδε.. Theophanes 218. l.

[4]) Alius alium patria voce ad reditum impellere, retorna, retorna, tumultuosissime vociferando, perinde ac si de improviso nocturna pugna illis ingruisset. Theophylactus e.h. - Torna, torna magnis vocibus claminantes, in fugam effusi sunt. Theophanes 218. l. - Sed et Chaganus in maximum timorem conjectus, praecipitem pariter abripuit fugam.

Ugyanő u.o.

nyelvet beszélték, mely már erősen el volt változva mind a gyökökre mind a végzetekre nézve, és közel járt a román nyelvekhez.

A pannoniai katonák beszéde: torna, torna, fratre, vagy egy más változék szerint: retorna, retorna, fratre, már olasz vagy provence-i nyelv. Hogy visszatérjünk Bajánra, ő e hadjáratban sok embert vesztett, egy nagy ütközetben Adrianopolis mellett vereséget vallott 587-ben, és egymás után elvették tőle a dunamelléki erősségeket, melyeket oly hitszegőleg foglalt volt el. Midőn a szerencse ellene fordult, békét kért s azt meg is nyerte.

Ez a béke nem egyéb volt öt évi fegyvernyugvásnál, mely alatt mind a két fél készülődött, hogy a háborút nagyobb mérvben újra kezdje.

Mauritius, miután a persa háborút szerencsésen bevégezte, jó hadsereggel rendelkezhetett, s annak jó tábornokot állíthatott élére, Priscust, kinek köszönhette nagy részben a Khosroes ellenében nyert győzedelmeket. Ezt a hadsereget csapatonként szállíttatta át, azzal a parancsolattal, hogy Ankhialus falai alatt gyülekezzenek egybe, s oda maga akarta ezen sereget bevezetni, hogy bizonyságát adja azon részvétnek, mellyel a dunai tartományok szerencsétlensége iránt viseltetett. Baján más részről fölizgatta az éjszaki barbárokat egész a Jeges tengerig; miről Mauritius személyesen szerzett meggyőződést, egy igen különös találkozás következtében, mely útja közben történt vele.

Mintegy négy napi járó földre lehetett Herakleától, midőn a kiséretében volt katonák három utast vettek észre, kik azon uton szembe jöttek velük s kiknek óriási termete s különös készülete rögtön felgerjesztette figyelmöket. Sem sisakot sem kardot, sem semmi másféle fegyvert nem viseltek; csak egy koboz volt

nyakokba függesztve [1]). A mint a császár elé vezették s ez kérdezte tőlök mely nemzetből valók, miféle emberek, s mit keresnek a birodalomban, azt felelték szláv nyelven hogy szlavónok s ezen nemzetnek a nyugoti óczeán felé lakó legvégső törzséből valók [2]). "Az avarok khánja, mondák, királyaikhoz követeket küldött ajándékokkal, hogy rávegye őket, hogy adjanak neki katonákat; a királyok elvették az ajándékokat, de mentegették magokat, hogy nem szolgálhatnak neki csapatokkal országuk nagy távolsága és az utak akadályai miatt. Ők voltak megbízva, hogy ezen mentségeket a khánnak adják tudtára, s tizenöt hónapja hogy úton vannak [3]). Azonban a bosszús khán a követi jogokkal nem gondolva fogságba vetette őket. Miután a hozzájok hatott hírekből megtudták, hogy a rómaiak míly hatalmasok és emberségesek, fölhasználták az első alkalmat, hogy Thraciába meneküljenek [4]). Ezek a kobzok melyeket hordanak, egyetlen fegyvereik, melyekkel bánni tudnak: ők a harczok és lázadások zajától idegenek lévén, a népeknél a béke szolgálatában fáradoztak." E Mauritiussal beszélgető három férfiúban könnyű azon költőkre vagy dalnokokra ismernünk, kik majdnem valamennyi éjszaki népnél követekül szolgáltak s kiket a skandinávok skáldoknak, a régi

[1]) Viri tres, nec gladiis accincti, nec ullo genere armorum praediti, tantummodo citharas gestantes, a satellitibus imperatoris capiuntur. Theophylactus VI. könyv. 2. fej. 144. l.

[2]) Quaerit ex iis imperator, qua gente oriundi, qua regione, quibus de causis romana loca obeant: respondent se Sclavos esse, ad Oceanum occidentalem habere sedes. Theophylactus, VI. könyv 2. fej. 144. l.

[3]) Menses quidecim in itinere peragendo consumpsisse. Theophylactus VI. könyv 2. fej. - Octodecim mensium. Theophanes, 226. l. - Anastasius 77. l.

[4]) Audiisse Romanos potentia et humanitate summum, quod dicere liceat, adeptos claritudinem. Theophylactus e.h. - Theophylactus Simocatta ezen szláv kalandorokkal azt beszélteti, hogy ők csak kobzot viselnek, minhogy az ő országuk nem terem vasat, hogy fegyvert gyárthatnának, és hogy ők otthonn örökös békében élnek. Theophylactus, ki mint tudjuk szereti a nagy szavakat, itt a régi világnak a hyperborensokról való csudás elbeszéléseire emlékezik s azokat adja vissza.

gallok pedig bárdoknak neveztek. Mauritius jól bánt velök, bámulta magas termetöket és izmos tagjaikat, s őket Herakleába utasította [1]). Maga, miután serege egy részének összevonulása fölött szemlét tartott, visszatért Konstantinápolyba.

A khán nem engedett neki időt arra, hogy minden seregét összeszedje, s számos és bátor seregével vakmerően Ankhialus ellen nyomult. Három nap alatt megvívta a szorosokat, melyek a Fekete tenger mellékét nyugot felől védik; azután bevette Ankhialust, s azt halomra döntötte; minthogy Priscus, ki nem akarta magát oda bérekeszteni, visszavonult dél felé, hogy a hosszú falhoz vezető utakat fedezze. Ankhialusból Baján Drizipera ellen nyomult [2]). Ezt a várost, mely eléggé meg volt erősítve, a lakosok jól védelmezték. Baján mindenféle gépek rettentő készületével fogott a város ostromához (mert a római szökevények és foglyok megtanították az avarokat az ostromlás mesterségének fogásaira); a lakosok merészen intézett gyakori kirohanásaikkal zavarták munkálatait: de mind e mellett is lehetetlen lett volna magokat sokáig tartaniok, ha egy egészen véletlen eset nem jő szabadtásukra. Ezeknek az avaroknak, kik jártasak voltak a bűvészetben, hogy másokat megigézzenek, magoknak is voltak babonáik, melyek által azonnal el hagyták magokat bódíttatni; ez történt a khánnal is az ostrommunkálatok alatt. Egyszer a mint fényes délben vizsgálta Drizipera falait, látta hogy a kapuk megnyíltak, s a városból, kibontott lobogókkal, számtalan legió, katonaság tódul kifelé s egyenesen felé tart [3]): látta a fegy-

[1]) Imperator corum magna corpora et magnos artus membrorum admiratus, Heraclaeam misit. Theophylactus e.h. - Hominum staturam miratus. Theophylactus e.h. - Hominum staturam miratus. Theophanes 226. l. - Anastasius 77. l.

[2]) Πξοξ τα Δξιζιπεσα. Theophylactus VI. könyv 5. fej. - Ezt a várost az itinerariumok 68 ezer lépésre helyezik Adrianopolistól délnyugot felé.

[3]) Visus est Chaganus, medio die, videre innumeras Romanorum phalanges, una frementes ex oppido procedere. Theophylactus VI. könyv 6. fej.

verek csillogását, a lovak dobogását, az emberek kiabálását, a trombiták harsogását. Rémület fogta el s futásnak eredt, megparancsolván seregének hogy szedje föl sátrait és nyomuljon utána. Ezek a legiók csak képzelete káprázatai voltak ugyan [1]), de rémülete nagyon is valódi volt s mindaddig nem szűnt meg, míg néhány napi járó földre nem volt a várostól. A római hadsereg ekkor Heraklea és Tzurullus közt táborozott, a hosszú faltól nyugotra; Baján visszanyomta s kényszerítette Priscust, hogy ezen utóbbi városba zárkózzék, mely épen a kőfal előtt feküdt, s minthogy félt elébb kalandozni, mielőtt e fontos pont urává lett volna, elkezdte azt rendesen ostromolni. Egy eset, mely a driziperaira emlékeztet, ezen ostromot hamarabb félbe szakasztotta vele, mint szándékában volt.

Az avar előőrsök egyszer egy kémet fogtak el, ki a falak körül ólálkodott; megmotozták s Mauritius császártól egy levelet találtak nála, melyet a khán tolmácsai által megmagyaráztatott [2]). A levél Priscusnak szólott, s a kémnek, ki Konstantinápolyból jött, azt az ő kezébe kellett volna juttatni. A császár e levélben kérte Priscust, hogy tartsa magát erősen és legyen bizalommal, minthogy ő, mint mondá, döntő csapásra készül: e pillanatban lépett egy tekintélyes hajóhad a Dunára, melynek rendeltetése az hogy vonuljon föl a folyón, borítsa lángba és vérbe Hunniát, fogja el a khán gyermekeit és nejeit [3])

---

[1]) Hinc se in fugam subito conjicit, tametsi quos viderat, adversarii nihil essent, nisi vana opinio, terriculamentum oculorum et consternatio animi. Ugyanő e.h.

[2]) Personatus ille tabellarius intercipitur; litteras imperatoris libens tradit: quibus Chaganus patria lingva per interpretes cognitis ... Theophylactus VI. könyv 7. fej. - Theophanes Chronogr. 226. 227. l. - Anastasius 77. l.

[3]) Missis in ejus regionem triremibus, domibus eorum direptis, uxores et liberos captivos abduci... Zonaras II. köt. 76. l. - Theophylactus VI. könyv 6. fej. - Theophanes 227. l.

s vasra verve hozza Konstantinápolyba, hova nem sokára majd eljön a khán térden állva könyörögni a békéért. E volt a kémnél elfogott levél tartalma. E levél a legégetőbb nyugtalanságot keltette a khán szívében, ki gyermekeit s nejeit meggyalázva, rabúl hurczolva s országát földúlva látta: nem volt többé más gondolatja, mint hogy tisztességesen visszavonulva segélyökre siessen. Az általa előterjesztett ajánlatokat Priscus jól fogadta, s erre még békekötés is szövetkezett. A levél tartalma nem volt igaz [1]); e szándékosan koholt levélnek nem volt más czélja, mint hogy a khánt rászedni: a csel ügyes volt és sikerült. Ha a varázsló meg volt bűvölve Driziperánál, a csaló meg volt csalva Tzurullusnál.

A tél uj gondokat hozott. Az elkésett szlávok nagy tömegekben kezdtek a khán fölhívására elő állani; a római őrszemek naponként új mozgalmakat vettek észre a pontusi síkokon. A császár Priscust küldte ki, hogy a Duna réveit őrizze s ha lehet támadólag lépjen föl a barbarok ellen. Az 593.év tavaszán a tábornok Durostorumban ütötte föl hadi szállását, s készületeket tett a védelmi és támadó háború lehető eseteire. E készületekbe volt merülve, midőn táborába egy avar követség érkezett, melynek bizonyos Kókh [2]), egy nagyszájú barbár, egy vad Commentiolusféle ember, volt szóvivője, ki kétségen kívül azért volt küldve, hogy a rómaiakat hatalmas beszédeivel elrémítse. Priscus őt tisztjei közepette fogadta, s a barbár így kezdte beszédét: "Az istenért! mi történik itt? A kik szavokat adták, hogy tisztelik az eskü szentségét, azt lelkiismeretlenül megszegik; a rómaiak lábbal tapodják a béke föltételeit; szélnek eresztik a szerződések savát; nem gondolnak többé adott szavok-

[1]) Chaganus astu deluditur. Theophylactus VI. könyv 6. fej. - Pactis cum Prisco conditionibus composuit pacem, et maxima qua potuit fuga se subripuit. Theophanes e.h.

[2]) Cochus. Κοχ Theophylactus VI. könyv 6. fej.

kal, valamint isteneikkel [1]). Valóban szép dolgokat lát a Duna! Az a Priscus, a ki tegnap aláírta a békét, Priscus, a ki nekünk köszönheti életét, itt fegyverben áll ellenünk [2]). Priscus vezér! légy te is azzal az emberséggel, a melylyel mi visetük magunkat irántad, s gondold meg, hogy mi benned leendő barátunkat akartuk kímélni, s nem ellenségünket...Óh! igazán ti rómaiak vagytok azok, a kik a barbarokat a gazságra tanítottátok! Mi soha sem szegtük volna meg a szerződéseket ha ti nem voltatok volna mestereink, a hazugságban. Midőn háborút folytattok, igazságtalanul folytatjátok, midőn békét köttök, csak azért kötitek, hogy ingataggá és keservessé tegyétek [3]); de várjatok, megjő a bosszú órája, s a kik nekünk köszönettel tartoztak, meg fogják tanulni, mit nyer az ki bennünket meg mer támadni..." Azután a barbar a távol lévő császárhoz, mintha jelen volt volna, intézte szavait, így folytatá: "És te császár! igazságtalan vagy, midőn csellel élsz, hogy a háborúra készülj; iszonyú gazság ez; zsiványhoz nem fejedelemhez illő tett. Tedd le koronádat, vagy szünj meg azt megbecstelenítni [4])." Ennek a szónoklatnak egyszrűen csak az volt a czélja, hogy megértesse, hogy a szlávoknak a rómaiak és avarok közt kötött békeszerződés által fedezve kell lenni, tekintve hogy az utóbbiak az előbbiek urai voltak, és hogy következésképpen a háborút a szlovénok és antok ellen folytatni, annyi mint a khán ellen folytatni. A szónok beszéde közben többször kisértetbe jöttek a római tisztek, hogy

[1]) Quid hoc rei est? o dii immortales! Quibus proprium erat religiones colere, iis nune facile ac promptum est impia agere. Pacem Romani violarunt, foederis lex violata est, sal pactionis infatuatus... Theophanes VI. könyv 6. fej.

[2]) Ister hostile spectaculum videt. Ugyanő u.o.

[3]) Dum bellum geris, injustus es; dum foedus percutis, moerorem ac dolorem affers. Ugyanő u.o.

[4]) Non est imperatorium, quod moliris: non sunt ab auctoritate isti spiritus : consilium istud est praedatorium. Theophanes VI. könyv 6. fej.

rá rohannak s jól elverik: de Priscus visszatartóztatta őket: "Hagyjátok, monda, ily szemtelen hangon szoktak a barbarok beszélni [1]." Azután hidegen kinyilatkoztatta a követnek, hogy a mit tett, az nem tartozott az avarokra, hogy a szlávok nem voltak semmi szerződésbe foglalva, és hogy az avarokkal kötött béke nem fogja gátolni a rómaiakat, hogy háborút folytassanak a kikkel nekik tetszik. Kokh fenyegetésekre fakadva távozott, s Priscus hozzá látott hogy azonnal megkezdje a támadó háborút, mert a szlávok, mint látszott, időt akartak nyerni. Utoljára is, a khán és ő tökéletesen értették egymást, s Priscus jól tudta, hogy a szlávokat megverni annyi mint az avarokat gyengíteni.

A Duna éjszaki partján terülő nagy síkságon, mely ma Oláhország és Moldova nevet visel, rejlett akkor a szlovákok egyik fő fészke, a leghihetőbben a Szereth folyó mellékén, mocsároktól és csaknem járhatatlan rengeteg erdőktől védve. Ide rakták le utolsó hadjárataik zsákmányait, a mit csak a szerencsétlen Moesia, Dalmatia és Thracia tartományokból raboltak. Azokat ott egy Ardagast nevezetű előkelő főnök őrizte meglehetősen erős hadsereggel. Priscus föltette magában, hogy e zsákmányt kezére keríti, s egy éjjel az erdőn keresztül a barbar tábor közepéig hatott. Ardagastnak alig volt annyi ideje, hogy csak egy szál karddal, minden más fegyver nélkül, magát egy ló hátára vethette. Egy csapat római közzé bukkanva, leugrott a földre, lovát eleresztette s egymaga mindnyájokkal szembe szállt [2]: de midőn már szinte erőt vett rajta a sokaság, futásnak eredt és sebes nyargalvást a legmeredekebb ösvényekre kapott föl.

---

[1]) Priscus audaciae et loquentiae barbarae veniam impertivit. Theophylactus VI. könyv 6. fej.

[2]) Ardagastus strepitus magnitudine expergefactus, equum nudum conscendens fuga saluti consulit: porro in Romanos incidens, equo relicto, pugna stataria se defendit. Theophylactus VI. könyv 6. fej.

Egy útjába esett fatörzsbe megbotolván, el lett volna veszve, ha közel nincs egy folyó, melyet megpillantván bele ugrott, keresztül úszott rajta [1]) s háta mögött jó messze hagyta a bátorságán elálmélkodott rómaiakat. Ő megmenekült, de népe és hadserege majd nem egészen semmivé lett. A római katonák a birtokukba jutott roppant zsákmány által csábítva hangosan követelték, hogy menjenek tovább, s Priscus kívánságuknak eleget téve egy elszánt emberekből álló csapatot kiküldött, hogy az erdőt Alexander tribunus vezérlete alatt kutassák meg. Ezek útjoktól nem igen távol egy szláv tanyát fedeztek föl; oda akartak nyomúlni: de a megszakadó s keresztül kasúl járt ösvényeken utat vesztettek és egy mocsárba tévedtek, s oda fogtak veszni, ha véletlen egy gepidára nem találnak [2]).

Ez a gepida keresztyén és sokáig rabszolga volt az avaroknál, ki a nehéz szolgaságot megunván egyszer használta az alkalmat, megszökött s az erdőbe vette magát [3]). Ettől fogva a szláv törzsek közt élt, faluról falura bolyongva, s főnökeiket mind ismerve, és hogy több bizodalommal s rokonszenvvel legyenek hozzá, pogánnyá lett. Azonban ugy látszik, hogy a hitehagyott a keresztyén nép zászlainak láttára szivét megindulva érezte, s a lelkiisméret furdalása a rómaiak felé vezette, kik mint szökevényt átfogadták. A gepida kivévén Alexandert a rosz helyzetből, melybe tévedt volt, tökéletesen száraz úton vezette a tanyáig, s utasítást adott neki, hogyan kerítse be a szlávokat, kiket mind hurokra kerítettek s azután kötélre fűztek vagy vasba vertek. Alexander maga akarta őket kikérdezni, hogy ki tudja, mit csináltak itt s

---

[1]) Fortuna porro quadam sinistra, inter fugiendum in magnae arboris truncum offendit. Ugyanő u.o.

[2]) Periisset universum agmen, nisi... Theophanes Chronogr. 229. l.

[3]) Gepida porro quidam, olim Christianus, a barbaris ad Romanos transfugiens ... Theophylactus VI. könyv 8. fej. - Theophanes 129. l.

miféle nemzetből valók: de megátalkodva egy sem felelt. Korbáccsal verette őket s így sem mehetett többre; a szerencsétlenek, midőn a csapások alatt a hús hasadozott rólok s a vér egész testökön csorgott, csak ennyit mondtak: "ölj meg bennünket!" [1]). E szerint Alexander tribunusnak csak az egy gepidára kellett magát bízni mind azon értesítésekre nézve, melyekre szükség volt. Ez megmagyarázá, hogy ezen szlávok egy Musok nevű szomszéd király katonái, a ki miután Ardagast király vesztegetését s tábora szétverését meghallotta, őket azért küldé ki, hogy a római hadsereg mozgalmát tartsák szemmel. "Ha az ember tüstént utnak indulna, folytatá a gepida, némely nehézségek legyőzése után, Musokot is meg lehetne lepni saját városában, honnan bizonyosan nem távozik, míg előörseitől tudósítást nem kap. Az igaz, hogy odáig egy széles és mély folyón kell átkelni; de én magamra vállalom, hogy a rómaiakat átszállíttatom, még pedig Musokkal magával." Így beszélt a gepida, Alexander elfogadta ajánlatát, és hogy hadjáratának hirmondója se maradjon, foglyait, mielőtt megindult, mind leölette.

Musok király székhelye, egy nagy falu, negyven órányira feküdt; a gepida rajta volt, hogy oda érkezzék; Alexander és háromezer emberből álló hadosztálya bizonyos távolságra követte; Priscus, ki mind ezt helyeselte, maga is utra kelt, hogy, ha szükség, a hadosztályt támogassa. A hitehagyott, jól ismervén a vidéket, könnyen átkelt a folyón s fölkereste Musokot kalibájában. Elbeszélte neki, hogy Ardagast szerencsétlen alattvalói, kik az öldöklésből menekültek s mintegy háromezren lehetnek, utban vannak az erdőn keresztül,

[1]) Vesana subnixi confidentia, cruciatus et mortem nihil faciebant, doloresque flagellorum velut in alienis corporibus patiebantur. Theophylactus VI. könyv 8. 9. fej.

hogy nála menedéket keressenek, s tudván hogy ő tökéletesen ismeri az országot és a királyt, őt előre küldötték, hogy szerezzen számukra ladikokat [1]). Musok, éppen ekkor más gondokkal lévén elfoglalva, nem kérdezősködött tovább, hanem a gepida rendelkezése alá adott száz ötven ladikot, háromszáz révész legénynyel, kiket ez a faluval átellenben a tulsó parton nyílt, szabad térségre vitt [2]). Az a gond, mely Musokot elfoglalta, testvére temetése volt, melyet azon nap ünnepelt. A tor nagyszerű volt, patakokban folyt a bor, úgy hogy a király estve felé holt-részegen feküdt palotájában [3]). A révészeknek is, kiknek szintén volt részök az ünnepben, mihelyt a túlsó partra értek, legelső gondjuk az volt, hogy a földre heveredtek s kikötött ladikjaik mellett elaludtak [4]).

Még akkor is aludtak, midőn virradatkor Alexander megérkezett. Katonái zaj nélkül leöldökölték az alvókat, azután a folyóba hányták, s minden ladikba húszan húszan beszállván, csakhamar a faluba hatottak. Musok, ki mámorát aludta [5]), arra ébredt föl, hogy fogoly. Faluját, mint az Ardagastét, kirabolták; a rómaiak azonban egy csoport férfit és nőt kiválogatva fogságban tartottak, hogy a moesiai rabszolgavásárokon eladják. De a háborúnak megvannak nagyon is véletlen fordulatai. Azon nap estvéjén a rómaiak épen azon állapotba jutottak, a melybe a szlávokat meglepték. Boruk bőségben lévén lerészegedtek s többé nem vigyáztak magokra; magok az

[1]) Gepida Musocium adiit... monoxylorum seu lyntrium copiam, ad calamitosos Ardagasti subditos transvehendos, petiit. Theophylactus VI. könyv 9. fej.

[2]) Actuariolis igitur centum quinquaginta cum remigibus trecentis acceptis in ulteriorem fluminis ripam trajicit. Ugyanő u.o.

[3]) Musugium (Anastasiusnál Musocium) vino plane obrutum comperit, funebrem etenim solemnitatem proprio fratri sacraverat. Theophanes Chronogr. 229. l.

[4]) Somno vinoque sepulti somnis suis detinentur. Theophylactus e.h.

[5]) Barbarus prae ebrietate mentem amiserat. Ugyanő u.o.

őrők is elaludtak. A foglyok e jó alkalmat használva széttépték köteleiket, fegyverre kaptak s dühösen a rómaiakra rohantak. Alexandernek és hadosztályának vége lett volna, ha Priscus épen a maga idejében meg nem érkezik. A méregbe jött tábornok, hivatkozva a régi római fegyelem törvényeire, a tiszteket, kik e gyászos éjjel őrségen voltak, fölakasztatta, s vesszőt futtatott mind azon katonákkal, a kiknek nem volt meg fegyverök [1]).

Több ilyen hadjárat folyt az 594-dik és 595-dik évben a szláv törzsek, Hunnia ezen utócsapatai ellen, s Baján megfélemlítve szót sem tett érte; tartott Priscustól, kinek katonai képessége oly fényesen nyilatkozott, s ki szint ugy otthon lévén a politikai mint a harczi téren, épen oly jól értett csel ellen csellel, mint fegyver ellen fegyverrel működni. Az avar fejedelem, bár mennyire átkozta is mint ellenségét, titkos vonzalmat érzett iránta; ő neki magának tulajdonította mind a kedvezéseket, mind a sérelmeket, melyek őt a római kormány részéről illették; ő volt az kinek hizelegni igyekezett, vagy a kit kihívott, a mint az alkalom hozta magával. Priscus viszont ugy bánt vele mint közönséges barbárral; becsülte lángeszét, szerette volna őt birodalmában, melyet oly dicsően megalapított, az igazság és jó szomszédság eszméihez alkalmazkodva látni. Tudta hogy több avar nemes, kiket barbarságukban a polgárisultság megizlelése megrontott, semmit sem ohajt inkább, mint hogy a rómaiak módjára békében élvezhessék a gazdagságot, melyet azok rovására szereztek volt. Priscus egybeköttetéseket is szerzett magának egészen a khán tanácsáig, hol tekintélyes személyek mertek szót emelni a birodalom jogai mellett s mérsékelni Baján megrögzött

[1]) Mane Priscus custodiae praefectos palis suffixit, et quosdam de exercitu durum in modum flagellavit. Theophylactus VI. könyv 9. fej. - Theophanes 229. l.

gyűlöletét. Targit maga is, ki a nehéz ügyekben mellőzhetetlen közbenjáró volt, ezen új érzelmek bajnokává tette magát [1]). Priscus azt óhajtotta hogy ezen érzelmek Bajánnak szíve helyett értelmére hassanak, s e végre ügyes közbenjáróul Theodorus orvost használta, kiről elbeszélésünkben már szólottunk.

Ha visszaemlékezünk arra a személyre, a ki midőn Sirmiumot az avarok legelőször megtámadták, a várost az által segítette ki a bajból, hogy Bonus vezért lábára állította, ez a személy ő volt. Miután hazája Sirmium az avar khánnak átengedtetett, Theodorus valamelyik szomszéd városba vonult, hogy római maradjon, s Priscus, ki ismerte szellemét és hazafiságát, több küldetéssel bízta meg a barbár fejedelemnél. Theodorus tanult, ügyes s magát kedveltető ember volt, ki igen szabad beszédének nagy vonzerőt tudott adni [2]): a khán szerette vidorságáért s talán egy kissé jó tanácsaiért is. Beszélgetésök, midőn bizodalmas társalgásba ereszkedtek, igen gyakran erkölcstani szempontokról szólott, melyektől épen úgy nem kellene idegenkedniök a barbaroknak, mint a polgárisult embereknek; Theodorus ezen leczkéket történelmi elbeszélésekkel fűszerezte, s a khán azokat oly élénk érdekkel hallgatta, a milyennel a keletiek minden elbeszélése iránt viseltetnek. Ha Theodorus őt dölyfe kitörésein kapta, midőn azon nagy dolgokat magasztalta, melyeket végrehajtott s azt vitatta, hogy nincs

---

[1]) Cacterum Targitius et nobilitas, arma dissuadentes, ipsum Romanis immerito irasei affirmabant. Theophylactus VI. könyv 11. fej.

[2]) Magno igitur animo Priscus oratorem ad Chaganum mittit, Theodorum nomine, hominem ingenio dexterum et sagacem, professione medicum, lingvis liberum, qui velut firmo cinctus praesidio ad Chaganum veniebat. Theophylactus VI. könyv 11. fej.

a világon senki, ki neki ellene birna állani [1]): orvosunk a görög vagy római történelemből egy egy adomával állott elő nagy óvatosan, melynek élét a mint kellett tompítni vagy edzeni jól tudta [2]).

Egyszer, a mint szokásuk szerint belé jövén a beszédbe Priscusról s a rómaiaknak a szlávok elleni háborúban való igazságtalanságáról vitatkoztak, Theodorus gazdája figyelmét egy elbeszéléssel kötötte le, melynek hőse a nagy Sesostris, Égyiptom királya, volt. Az égyiptomi uralkodó hatalma dőre mámorában a legyőzött népek királyait kocsijába fogatta, szájokba zabolát vettetett s hátokra nyerget tétetett. "Sesostris észre vevé, mond az elbeszélő, hogy a befogott királyok egyike figyelmesen nézi a kereket, melyet erőlködéssel hozott mozgásba. - Mit nézesz? kérdé Sesostris [3]). - Azt nézem, válaszolá a legyőzött, hogy a kerek teteje hogyan száll alá, s az alja hogyan emelkedik ismét fölfelé [4]).

Sesostris megrázkódott, s e pillanattól fogva, vetté utána Theodorus, nem fogott többé embert kocsijába, tisztelvén az emberekben a szerencse állhatatlanságát és töredékenységét." Baján elkomolyodva s mélán hallgatta őt s azután így szólott: "Hidd el Theodorus, hogy én birok magamon uralkodni s meg tudom zabolázni indulataimat, de ez a körülményektől függ. Lásd, nem

---

[1]) Barbarus, propter res secundas conceptis spiritibus, non parum superbiebat, seque omnium gentium dominum gloriabatur, nec reperiri sub sole, qui sibi posset resistere. Theophylactus VI. könyv 11. fej. 159. l. - Has. Theophanes 230. l. - Anastasius 79. l.

[2]) Legatus, antiquitatis bene peritus, hominis insolentiam atque fastidium exemplo quodam compescebat...Dicebat ergo: audi Chagane, priscam quamdam et sapientiae plenam histiriam... Theophylactus e.h.

[3]) Quid est. inquit, bene vir, quod oculos in tergum toties retorques? Quid ita rotas aspectas? Theophylactus e.h. 160.l.

[4]) Tum ille cordate: Miror, ait, tam varios rotarum motus; earum quippe partes in altum sublatae rursu in humum descendunt, interumque ascendunt, quae descenderant. Ugyanő u.o.

haragszom többé Priscusra [1]); barátja ohajtok lenni, ha neki tetszik barátommá lenni. Adja nekem felét zsákmányának, melyet a szlávoktól elszedett; az ő fegyverével szerzette ugyan, de az én hódolt országomban s az én alattvalóimtól: nem igazságos-é, hogy osztozzunk?"

Úgy tört ki belőle ismét a barbár, s erkölcsössége, mely a fönhéjázóig terjedt, nem hatott a rablóig.

A konstantinápolyi cselszövények hirtelen félbe szakították ezen viszonyokat, melyek közeledésre vezethették volna a két népet. Priscust, kit gyanúba hoztak a császár előtt, a parancsnokságtól megfosztották, helyébe Mauritius saját testvérét tették, azután ismét visszaküldték hadseregéhez, melyet az új vezér ügyetlensége veszélybe juttatott. Ezen ide s tova kapkodás alatt a khán ujra vérszemre kapott. Egyébiránt is Priscus távolléte alatt fontos esemény történt. Egy csapat bolgár lovasság, melyet Baján hívott elő a Volga partjairól, a pontusi síkságra érkezett, s a Duna bal partján a Hunniába vezető uton senkit sem bántva s a rómaiakat nem fenyegetve haladt, midőn egy csapat római lovasság, mely azon tájakon őrködött, nyílzáporral fogadja őket. A bolgárok megállapodnak, hadállást foglalnak, de hivatkoznak békés szándékaikra, valamint arra hogy béke van a rómaiak és az avarok közt: de a római tábornok (ez a császár testvére volt) erősítéseket von a bal partra, megtámadja a barbarokat, azonban ó maga vall teljes vereséget.

Újabb panaszok a khán részéről, újabb sértő nyilatkozatok mind a két oldalról. Baján ahhoz ragaszkodott, hogy a rómaiaknak nincs joguk a Duna bal partjára lépni, mely egészen az ő tulajdona, mely az ő saját országa [2]).

[1]) Novi imperare animo meo, cum limites egreditur: novi iram debellare, sed in tempore. Desino Prisco irasci. Ugyanő u.o.

[2]) Quid vobis, Romani cum provincia mea? Theophylactus, VII. könyv 10. fej. 177. l. - Theophanes 233. l. - Anastasius 80. l.

Priscus, ki e közben ismét átvette a vezérletet, haragra lobbanva fogadta ezen uj követelést, mely a többieknél még bosszantóbb volt. "S mióta merészel, kiáltá egészen magán kívül, egy szökevény [1]), kit kegyelemből fogadtunk be, határt szabni birodalmunknak?" Ez a szó Baján halálosan megsértette. Egy szót sem szólva Singidunum alá szállott, a várost bevette, falait lerontotta s lakosait Pannoniába hurczoltatta. Priscus, seregével igen későn érkezvén, egy dunai szigeten foglalt állomást e szerencsétlen város közelében; s a két vezér szemben állott egymással, csak a folyó egy ága választotta el őket. Ugy tetszett, hogy e pillanatban régi viszonyuk, talán régi hajlamuk is egymás iránt eszökbe jutott, s látni ohajtották egymást. A khán lóháton jött s a parton leszállott; Priscus ladikon közeledett felé, a meddig a szó elhatott: de a találkozás csak kölcsönös szemrehányások és feleselések közt folyt le [2]). Nem maradt egyéb hátra mint a háború, s Priscus erélyesen készült ahhoz a Duna mellett, midőn megtudja hogy a khán Dalmatiában van s azt tűzzel vassal pusztítja.

Dühösen Felső-Pannoniára ront, ott bevárja s megveri az avarokat és elszedi minden zsákmányukat. A khán is hasonló dühbe jött; magához hívatja valamennyi hadát, velök Thracia felé zúdul, csak vérpatakot hagyva maga után. Baján nem ember volt többé, fenevaddá lett; a kövek ellen is dühöngött, a halottak ellen is háborút folytatott. Driziperánál, melyet ez alkalommal bevett s melyet romhalmazzá tett, leégette a Szent Alexander tiszteletére szentelt egyházat, kirabolta a vértanú sírját, mely egészen ezüst lemezekkel volt borítva, és

---

[1]) Theophylactus e.h.

[2]) Cum Chagano super ripa fluminis considente in colloquium venit. Priscus e navi faciebat. Theophylactus, VII. könyv 10. fej.

szétszórta csontjait [1]); azután, hogy e szép diadalt megünnepelje, mint a történetírók mondják, tisztjeivel együtt asztalhoz ült s az éjt dobzódásban töltötte [2]).

Ily életet éltek katonái is a rablás és gyilkolás e szomorú napjaiban, de nem sokára ki is ütött a pestis közöttök [3]). Egyetlen egy éjjel Bajánnak hét fia halt meg, kiket az ágyékukon támadt daganat ölt meg [4]). Ez a barbár gyöngéden szerette fiait és csaknem megőrült fájdalmában. "Látni kellett volna, mondja egy egykorú író, hogy a diadalmi örömöt, a győzedelmi énekeket mint váltotta föl egyszerre a gyász, a sírás és szünni nem akaró zokogás [5]). Elkeseredésében a khán szüntelen ezt kiáltozta: "Isten ítéljen köztem és Mauritius, a rómaiak és az avarok közt; ő tudja, ki szegte meg a békét" [6]). Az alkalom kedvező volt a kezdeményezésre s a római közbenjárók találkozást kértek tőle: de Baján tizenkét napig ki sem akarta őket hallgatni. Végre könnyedén megkötötte a békét, mi bizonyította mély levertségét.

---

[1]) Monumentum argento ornatissimum nefarie spoliant; quin etiam corpus inde indignissime ejiciunt. Theophylactus VII. könyv 13. fej. - Cum sepuleri thecam argento ornatam reperissent, illusis prius et contemptis martyris reliquiis, ornamentum omne sacrilege spoliavere. Theophanes Chronogr. 235. l.

[2]) Mirifice victoria elati, ad convivandum toris discumbunt. Theophylactus e.h.

[3]) Passim immissa pestilentia barbaros delevit. Theophylactus, VII. könyv 15. fej. 183. l.

[4]) Septem ejus filii bubone seu peste ingvinali corripiuntur. Theophylactus e.h.

[5]) Adeo ut triumphalis laetitiae, victoriae pacanum, cantuumque vice, luctus, lacrymas atque planctus prorsus inconsolabitis receperit...Theophanes Chronogr. 235. l. - Immenso dolore prosequitur... Erat quippe dolor vehemens; nec levandae calamitati ulla via apparebat. Theophylactus e.h.

[6]) Judicet Deus inter Mauricium et Chaganum, inter Avares et Romanos. - Theophylactus e.h. - Sedeat Deus, aeqqs judex, inter me et Mauricium imperatorem: ipse paci violandae ansam dedit. Theophanes, Chronogr. 236. l.

A következő évben, 600-ban Kr.u., a háború újra kitört; ezt a khán nem egyenesen önszántából kezdte, hanem mivel látta, hogy Priscus, a Duna bal partját megszerezvén, lassan lassan határszéleit környékezte s egyszer csak Hunnia szívéig nyomulhatott volna. Érezte, hogy életéről s népe létéről van kérdés, s hogy mindent el kell követnie, hogy állását a folyó éjszaki partján visszafoglalja. Priscus Viminaciumban s az ezzel szemben fekvő dunai szigeten állomásozván, a mint látszott, egy erős hadsereg átszállítását akarta eszközölni, melynek rendeltetése volt, hogy tavasszal működjék: Baján négy fiát küldte oda az átkelést gátolni [1]), mialatt maga hadai egy részével a rómaiakat hátba fogni indult: de fiait megverték, a révet fölszabadították, s ő maga kénytelen volt visszatérni a Duna éjszaki partjára, hogy saját területét védelmezze. Öt rettentő csatát vívtak egymás után, melyekben Baján kétségbeeséssel küzdött, de amelyekben Priscus gyalogságát áttörhetetlen négyszögekké alakítva s hadmozgalmait a körülmények szerint változtatva a legokosabb hadműtan minden eszközét kifejtette. Baján négy fia egy mocsárba veszett, hová őket seregeikkel együtt beszorították [2]); magának Bajánnak, midőn már szinte megölték vagy elfogták, alig volt ideje a Tiszán át menekülni [3]).

Végre a rómaiak átkeltek ezen híres folyón, mely sasaik előtt kétszáz esztendeig zárva volt, s melytől nem messze emelkedett volt Attila laka és emelkedett most a Bajáné; de csak csekély számmal keltek át, hogy az ellenséget szemmel tartsák. Ez a hadosztály három falu

[1]) Quatuor e filiis copias attribuit, quibus transitum Istri custodiant. Theophylactus, VII. könyv 2. fej.

[2]) Quoniam stagnum locis illis suberat, in undas eos adigebat...Plurimis igitur et simul Chagani filiis tali modo submersis... Theophylactus, VIII. könyv 3. fej.

[3]) Chaganus, non sine periculo, salvus ad Tissum fluvium evasit. Ugyanő u.o.

közzé jutott, melyet gepidák laktak, s melyekben az avarok ezen szolgái épen nemzeti ünnepöket ülték [1]). Nem hinné az ember, de ugy volt, hogy semmit sem tudtak az egy nappal azelőtt szomszédságukban történt nagy ütközetről; annyira elszigetelve s minden közügytől annyira elzárva tartották őket uraik! A rómaiak megrohanták ezen fegyvertelen s többnyire álomba merült szolgatömeget, mint a hogy megrohanták volt Musok király népét, és épen úgy elbántak vele. Baján csak azért futott, hogy hatalma utolsó maradványaival még egyszer visszatérjen végső csatát vívni, melyet azonban elvesztett. A rómaiak mindemellett sem nyomultak előbb, sőt csakhamar kiürítették a Duna éjszaki partját, hogy hadi szállásaikra visszavonuljanak.

Baján nem esett el ezen csatában, de nem sokáig élt azután, mert neve csaknem azonnal eltünt a történelemből. 565-ben még igen fiatal korában emeltetvén népe fővezérévé, azt harminczhat évig kormányozta. A szerencse, mely az öregeket oda hagyja, utolsó éveiben igen drágán fizettette meg vele nagyon is csillogó kedvezéseit, melyekkel első föllépteкor elhalmozta volt. A második hún birodalom ezen alapítója, mely egy ugrással csaknem mérkőzhetett az elsővel, azt halálakor megalázva s veszedelmeknek kitéve hagyta hátra. A sors e keserves fordulata talán eszébe juttatta Sesostris kocsijának kerekeit s a többi erkölcsi tanulságokat, melyekkel őt egykor Theodorus orvos mulattatta: tizenegy fiának elvesztése, kik szeme láttára hullottak el mint telhetetlen nagyravágyásának áldozatai, szívén oly sebet ejtett, mely soha be nem hegedt. Mintha mindig feje fölött érezte volna a keresztyének istenének kezét, kinek nevével hamis esküvéseiben játékot űzött, gyakran

[1]) Transeunt et offendunt Gepidarum villas tres, qui considentes et compotantes festum patrium magna freqetia celebrabant. Ugyanő u.o.

ismételte, a mit Driziperánál mondott: "Isten ítéljen köztem és Mauritius közt." Mauritius ugyanazon vagy a következő 602-dik évben elveszett, egy lázadás következtében, mely épen az avarok elleni utolsó háború alkalmával támadt, Phocas centurio parancsára lefejeztetvén. A khán számot vethetett ellenségével azon bíró színe előtt, a kire hivatkozott volt.

II.fejezet.

Heraklius a római trónra jut. - A birodalom kimerültsége Phocas alatt; a hadsereg megromlottsága; polgári háború. - Phocas a zsidókat mind meg akarja keresztelteni; ezek a persákat hívják segítségül. - Heraklius kísérlete, hogy a békét Khosroessel helyre állítsa; a persa király fönhéjázása; Galiléa megtámadása. - A zsidók megveszik a keresztyén foglyokat, hogy leöldököljék. - Jerusálemet a persák beveszik; a szent keresztet elviszik, melyet elébb Arméniába azután Persia közepébe hurczolnak. - A szent láncsát és a szent szivacsot Konstantinápolyba viszik. - A keresztyének általános gyásza; Heraklius megesküszik hogy visszaszerzi a szent keresztet Persiából vagy meghal; a nép és a tanács lelkesültsége. - A birodalom helyzete az európai oldalon. - Hunnia ügyeinek áttekintése a 610-dik évig; az avarok Friault dúlják. - Ghisulf herczeg elesik; özvegye Romhilda Forum-Juliit a khánnak átszolgáltatja. A hún hadsereg a szent mezőn megállapodik; Ghisulf fiai megszöknek; a fiatal Grimoald kalandja; a foglyok lekonczolása; Romhilda büntetése. A khán látszólag jó indulattal van a birodalom iránt; indítványozza, hogy a császárt Herakléában meglátogatja. - A khán hitszegése; el akarja rabolni a császárt, ki császári palástját a földön hagyva menekül. A húnok Konstantinápoly falai alá száguldoznak. - A khán mentegetőzése. Az alkudozások újra kezdődnek; a békét megkötik. - A császár magába vonulva s böjtölve készül a persák elleni hadjáratra; a birodalom kormányát távolléte idejére szabályozza; nemes magaviselete az avar khán irányában. - A császári hajóhad útnak indul.

602-622.

A kegyetlen, durva Phocas után, kit gyilkosság emelt császárrá, Heraklius nemes és méla alakját látjuk föltünni a keleti trónon. Ezen névhez bizonyos szent varázs, bizonyos végzetszerűség tapad, mely a történetírót ítéletében megzavarja s a bámulás és a szánakozás közt

ingadoztatja. Herakliust, a persa birodalom lerontóját, a keresztyén Nagy Sándort, ki a kálvária szent ereklyéit még Bouilloni Godofréd előtt megmentette, a legnagyobb császárok közt is nagynak lehet tartani: a keletkező mahomedanismussal küzködő s az által mintegy vihar által elsodort Herakliust, ki e hajótörésben mindenét, keresztyéni s római dicsőségét, tartományai felét, lángelméjét s csaknem eszét is elvesztette, ellentmondás nélkül a világon a legszerencsétlenebbnek lehet nyilvánítni. Életének ezen második szakasza a történetbuvárnak csak azon fájdalmas látványt szolgáltatja, hogyan roskad össze az emberi hősiség a balvégzet terhe alatt, haszontalan küzdve azon hatalmak ellen, melyek nem e világból valóknak látszanak. Az utókor, elfelejtkezve az elhomályosodott dicsőségről, Herakliusnak csak vereségeit ismerte, s azon ember, kiről kortársai pillanatra azt hitték, hogy csak istenhez lehet hasonlítni [1]), ki bosszút állott Crassusért és Valerianusért, de még inkább Jézus Krisztusért, a tisztelet oly igen magos fokáról az átkozott császárok sorába süllyedve, utóbb a tehetetlen Honoriushoz szolgált mellékéül a római birodalom földaraboltatásának történelmében.

Nem fogom őt követni kalandjai kezdetéig, midőn az áfrikai hadsereg által kiküldetve, hogy ölje meg a zsarnok Phocast, Karthagóból egy kis hajóhaddal Konstantinápolyba vitorlázott, a Szűz Mária képeinek oltalma alatt, melyeket kegyesen az árboczok tetejére függesztett [2]). A nép, mely őt elhaladni látta, a partról mint szabadítót üdvözölte; a papok tódultak hozzá hogy megáldják, s a cyzicumi püspök hajójára szállt, hogy az

---

[1]) Lásd Georgius Pisidas Hexameronját.

[2]) Navibus turritis, in quarum malis arculae et Dei matris imagines appensae. Theophanes, Chronogr. 250. l.

istenanya egyházából hozott koronával megkoronázza [1]). Ez olyas nyilvános összeesküvés volt, melynek titkába az egész világ be volt avatva, kivéve az áldozatot, a kit ünnepélyesen voltak megáldozandók. Heraklius rettentő küldetését végezve császárnak találta magát, de császárnak pénz nélkül, hadsereg nélkűl s csaknem birodalom nélkül. Phocas őrült vagy becstelen vesztegetésével kimerítette a közkincstárt; a megromlott, elaljasodott hadsereg sem fegyelmet sem katonai büszkeséget nem ismerve, a tábori élet szabadosságában szétbomladozott; míg Kis-Ázsia és Syria minden tavasszal elfoglalva II.Khosroes tábornokai által inkább persa satrapaságokhoz mint római tartományokhoz hasonlított. Csupán a tengermelléki erősített városok, melyeket a tenger felől könnyű volt védeni, engedelmeskedtek valósággal a byzanti császárnak; még ezek is folytonosan ostrom alatt állottak, s Konstantinápoly annyira süllyedt, hogy falaival szemközt Chalcédont is ostromzár alá fogták s csaknem bevették. Azt beszélték volt, hogy a gondviselés bosszút állva súlyosodott azon moesiai szép legiokra, melyeket Mauritius alkotott s melyek kezeiket vérébe fürösztötték: midőn Heraklius meg akarta őket tekinteni, nem volt több közzülök életben két katonánál [2]).

De még ennél több baj is volt: mintha a külháború nem lett volna elég a birodalom megrontására, Phocas még a polgári háborúk ostorát is fölidézte volt ellene. Ez a durva katona olykor-olykor lelkiismereti mardosásokat érzett, s a vér, melyet nappal ontott, álmatlan éjein

---

[1]) Stephanus autem, Cyzicenus metropolita, coronam ex ecclesia sanctae Dei genitricis depromptam ad Heraclium attulit. Ugyanő u.o.

[2]) Exercitu omni perlustrato, numaliqui ex iis, qui cum Phoca, tyrannidis ejus fautores, adversus Mauricium praeliati, inter vivos superessent perscutatus, per legiones cunctas rimatus duos solos invenit resiseh du. Theophanes, Chronogr. 251. l.

borzasztva tünt föl előtte: ekkor oly durva áhítatossági rohamok szállották meg, a milyen durva volt természete. A megbánás e rövid pillanatainak egyikében arra a gondolatra jött, hogy bűnei kiengesztelésére valamennyi zsidót megkereszteltet [1]). A zsidók, mint tudjuk, nagy számmal lévén az egész római Ázsiában terjedelmes városrészeket foglaltak el a kereskedő városok kebelében s a szárazon egész vidékeket s az Aegaei tengeren néhány szigetet egy magok laktak. Phocas mind összehívta őket Jerusálembe, hogy titkos czélját végrehajtsa, s a mint oda érkeztek, a helytartó parancsára a katonák a püspökhöz hurczolták s ez megkeresztelte őket [2]). Inkább bele fojtották volna ezen uj keresztyéneket a medenczébe, mint sem kereszteletlenül eleresszék. Ezek az uj fajta apostolok, Phocas lelke üdvéért, bébarangolták Egyiptom és Syria valamennyi zsidólakta helységét, s egymás után összefogdosták azokat, akik addig előlök menekültek. A római Ázsia forrongásban volt; a zsidók az erőszakra árulással felelve összebeszéltek, hogy Tyrus városát a húsvéti ünnepek alatt lepjék meg s öldököljék le a keresztyéneket [3]); az összeesküvés fölfedeztetvén kemény megtorlásokat vont fejökre, melyek ismét csak új összeesküvéseket vontak magok után. Ekkor Khosroeshez folyamodtak, ígérvén neki, hogy csapatainak átszolgáltatják Palaestina valamennyi római városát, ha kész lesz rajtok segítni s érettök bosszút állani. Herakliusnak e szerint külháborúval, vallásos belháborúval, árulással, erőszakoskodással egyszerre kellett küzdeni, a mint a kormányra föllépett.

---

[1]) Chronicon Alex. 382. l. - Zonaras XIV. könyv II. köt. 80. lap.

[2]) Theophanes, Chronogr. 248. l. - Cedrenus I. köt. 406. l. - Nicephorus Callistes 44. l.

[3]) Theophanes, Chronogr. 251. l. - Cedrenus I. köt. 408. l. - Hotting. Histor. Orient. I. köt. 3. l.

Megkísértette mind ezt leküzdeni, s mindenben rögtön kudarczot vallott. A háború a fegyelmezetlen s gyáva katonákkal rosszúl ütött ki részére; midőn békéről beszélt, Khosroes minden alkudozás előtt azt ajánlotta neki, hogy tagadja meg Jézus Krisztust és imádja a napistent [1]). Törekvése hogy a zsidókat jobb bánásmóddal lecsillapítsa s ígéretei ellene fordultak: a zsidók csak elbizakodottabbak és vakmerőbbek lettek alattomos terveikben, azt gondolva hogy megijedt tőlük. Mindezen kísérletek rosz sikere lehangolta a rómaiak bátorságát; az ázsiai tartományok nem küzdöttek többé kikerülhetetlennek látszó végzetök ellen, míg az európai tartományok, melyeket semmi efféle baj nem fenyegetett, elfordították szemeiket s szívtelen önzésben szunnyadoztak. A római birodalom rohanva sietett romlása felé, midőn egy szerencsés lökés a meredek szélén föltartóztatta, s visszaadta erélyét, melyet már elvesztett. Ezt a csudát a vallás mívelte.

A 615-dik évet tűzték ki a persák és zsidók a keresztyénekre nézve utolsónak egész Palaestina területén. S csakugyan május hó vége felé Khosroes király szövetségese az ügyes de kegyetlen tábornagy Rumizan vezérlete alatt, kit Saharbarznak azaz királyi vadkan-nak neveztek el [2]), rettentő hadsereg rontott Galileára, s beszáguldozta a Jordán folyó mindkét partját, s ott csak romot hagyott maga után. Tetemes számú keresztyén népesség lakta ezen az evangéliom hirdetése által megszentelt helyeket. A királyi vadkan ugy bánt mint Salmanazar és Nabuchodonozor bánt valaha a zsidó néppel.

---

[1]) Vobis minime parcam, donec crucifixum, quem vos praedicatis, Deum, solem adoraturi, abnegaveritis. Theophanes, Chronogr. 253. l.

[2]) A görög írók közönségesen Ramizanes és Sarbar, Σαξβαξοχ, néven említik. Ramizas, Sarbarazas és Sarbanazas néven is találjuk. Az őrmények Khoren-Razman-Saharbarz nevet adnak neki. Lásd: Saint-Martin, Hist. du Bas-Emp. XI. köt. 14. l. 1. jegyzet.

Miután házaikat kirabolták és fölégették, a lakosokat egymáshoz bilincselve rabszolgaságba hurczolták, hogy a persák korbácsa alatt gyarmatosítsák az Euphrates vagy Tigris mocsáros vidékeit. Zsidó kalmárok aranynyal tele erszényekkel csoportosan jártak a hadsereg után s összevásároltak a mennyi keresztyén foglyot birtak, nem azért hogy megmentsék, hanem hogy magok öldököljék le; különösen az előkelő személyeket, a városok tisztviselőit, a szép és gazdag asszonyokat, az apáczákat és papokat válogatták [1]). A pénz, melyet a persa katonáknak azért fizettek, hogy a keresztyéneket megcsonkíthassák, azon rovatalból telt, mely minden zsidóra, kire kire birtokaránylag ki volt vetve [2]), kik is azt hitték, hogy ezen istentelen eljárással isten előtt kedves dolgot cselekszenek. A történelem azt állítja, hogy így kilenczvenezer keresztyén veszett el a rajongók gyilka által [3]). A Sacharbarz seregében lévő mágusok, kik nem kevésbé kegyetlenek voltak mint a zsidók, egy kézre dolgoztak velök és mind azok kiirtására tüzelték őket, kiket káromlásaik közt a fa imádóinak neveztek. Bármily keserűek voltak a keresztyénekre nézve ezen sanyargattatások, isten még keservesebbeket tartott fön számukra: Jerusálem be lőn véve, a szent sír fölégetve, az egyházak föl lőnek dúlva és megszentségtelenítve, Krisztus kínszenvedéseinek ereklyéi szétszórva. Sacharbarz megvívta a mennybemenetel egyházát is, melyet Konstantin császár a Calvária helyére építtetett, s melyben, mint legdrágább kincset a

---

[1]) Judaci quidem ementes Christianos, occidebant eos...Theophanes Chronogr. 252. l. - Clericis, monachis, sacris virginibus occisis. Chron. Paschale.

[2]) Pro suis quisque facultatibus. Theophanes, Chronogr. 252. l.

[3]) Ad nonaginta videlicet millia truncidarunt. Theophanes, Chronogr. 252. l.

Krisztus kínszenvedése által megszentelt keresztet őrizték [1]).

Az igazi kereszt, azon leírás szerint, melyet a történetírók róla adnak, vert ezüst tokba volt zárva, melynek lakatjához egyedül a jerusálemi patriarkhának volt kulcsa, s nagyobb elővigyázat kedvéért püspöki pecsétével is le volt pecsételve [2]). Sacharbarz akár tiszteletteljes hódolatból ura iránt, a kihez akarta küldeni a fát, melyek a persák a keresztyének imádása tárgyának gondoltak, akár még inkább azért, mert önykéntelen borzalom fogta el, tartózkodott a kereszthez nyúlni; nem törte föl a pecséteket, még a kulcsot sem követelte, mely a püspök birtokában maradt. A szent keresztet, melyet Khosroeshez abban az állapotban vittek a melyben találták, először Armeniában tették le egy Gandzákkal, a mai Tauris várossal, szomszéd várban, mely ma romban hever, de a melyről mint még fönállóról beszél a hagyomány a közép koron át [3]). Midőn Gandzákhot Heraklius hadai fenyegették, mint alább el fogjuk beszélni, a keresztet Khosroes szeszélye szerint ide s tova hurczolták s végre Persia belsejébe helyezték el. A kínszenvedés két más ereklyéje: a szivacs, melyből Krisztus az epét és eczetet szítta, és a láncsa, mely oldalán sebet ütött volt, egy persa tiszt kezére került, ki rá állt hogy eladja, de sulyát

[1]) Capto Hierosolymo... pretioso etiam et vivifico crucis ligno locis illis erepto... Theophanes e.h. - Una cum sacris vasis quorum innumerrus fuit numerus. Chron. Paschale.

[2]) Theophanes azt mondja, hogy Heléna, a szent kereszt fölfedeztetése után, annak egy részét fiának, más részét a jerusalemi püspöknek küldötte: Aliam (partem) argenteo loculo inclusam Macario episcopo tradidit, secuturae deinceps posteritati monumentum. Theophanes Chronogr. 21. l. - Has. Bolland, Inventio crucis 3. May.

[3]) Ez az értesítés Chardin utazásaiból van véve II. köt. 326. l. - Ugy látszik hogy ezen korban az igazi keresztfának némi részecskéi megvoltak Armeniában; mert az örmények legendáiban gyakran van szó csudatévő keresztekről, melyek az eredettel vannak egybeköttetésben. Saint-Martin, Histoire du Bas-Empire. Ed. Lebeau XI. köt. 12. l. 4. jegyz.

aranynyal mérette [1]). Ezeket egy keresztyén váltotta vissza. A mint ezen ereklyék Konstantinápolyba jutottak, négy nap voltak kitéve az áhitatos hívek szemléletére, és e négy nap alatt a hely, a hova le voltak téve, soha nem ürült meg: mindenki óhajtotta a világ üdvének ezen tisztelendő eszközeit látni, áhitattal érinteni és könnyeivel öntözni [2]). A fölindulás általános, a gyász mélységes volt [3]) nem csak a birodalomban, hanem az egész keresztyén világban is. Nem vonhatja-é számadásra a keresztyénség a rómaiakat a szent helyek megszentségtelenítéséért, melyeknek ők voltak őrei, és a kereszt elveszéséért, melyet nem tudtak megvédeni? Ezen szerencsétlenség, a legfájdalmasabb a mi csak keresztyén lelkeket érhetett, nem az ég büntetése volt-é, melyet gyávaságukért vontak magokra? E kérdésekre a rómaiak igennel feleltek s önmagok előtt pirulni kezdettek. Heraklius fölhasználva népe ezen ébredését, mely külömben is lelkiismeretében volt megháborítva, megesküdt, hogy elmegy fölkeresni a szent keresztet Persiában, bosszút állani egyszerre a római birodalmon és a Krisztuson ejtett sérelmeket, vagy meghalni Ktesiphon falai alatt mind azokkal együtt, kikben még római és keresztyén szív lakik.

Ily szándék, melyet néhány héttel azelőtt kábaságnak tartottak volna, a jelen körülmények közt egyszerűnek és természetesnek tetszett: tapsoltak rá, s kiki kész volt hozzá csatlakozni. A hadsereg hézagai gyorsan megtel-

---

[1]) Sacra spongia... veneranda lancea e sacris Hierosolymarum locis allata est, quam quidem familiaris execrabilis Sarbarac, acceptam a barbaris, dedit Nicetae. Chron. Pachale.

[2]) Nicephorus 11. l. - Theophanes 252. l. - Chron. Alex. 385. l. - Cedrenus I. köt. 408. l. - Zonaras XIV. könyv II. köt. 83. lap.

[3]) A keresztyének közzűl sokan elveszettnek hitték a keresztyénséget és zsidókká lettek. - Pusillo animo homines, quasi victa cruce extinctum sit christianitatis robur... Ubi est Deus eorum? Bolland, Invent. crucis 3. Maii.

tek a beálló önykéntesekkel, a császári kincstár az egyházak kincseivel, melyeket a papság vetekedve ajánlott föl. A püspökök elhozták székvárosaik ezüstneműit s még drága butoraikat is eladták, hogy az azokból bejövő pénzt az állam pénztáraiba tegyék, s ha sokáig késtek, a császár lefoglalhatta jószágaikat, a nélkül hogy megdöbbenést vagy zúgolódást idézett volna elő [1]). E segélyforrások lehetővé tettek ujra szervezni a hadsereget s hajóhadat szerelni föl. A mindenütt elterjedt hitszónoklatok a népben a buzgóságot élesztették: az éjjel nappal, mint nagy csapások idején, nyitva tartott egyházak- és monostorokban szakadatlanul zengettek a dicséretek és zsoltárok. Jaj lett volna annak, a ki ki mert volna kelni a köz-lelkesedés ellen, melynek a legelőkelőbb személyek, a tisztviselők, sőt maga a tanács is hódolt. Kétkedését és kötekedését drágán fizette volna meg. Egy fő rangú férfiút, ki Herakliusnak ellensége lévén őt kalandornak s eszméjét őrültségnek nevezte, a tanács rangjából lecsapott, s a büntetés még tovább ment volna, ha a császár közbe nem lép. Így megelégedtek azzal, hogy a szerencsétlen bírálót megnyiratták [2]); azután egy zárda magányába küldték, hogy elmélkedjék a népszerűtlen ellentét veszélyes voltáról, és ha tud, legyen jobb keresztyénné.

Ezek voltak a római világ erkölcsi föltámadásának jelenségei; mindemellett is azonban, mielőtt oly távol, oly hosszas s annyi véletlennel járó vállalatba bocsátkoztak volna, gondoskodni kellett Konstantinápoly biztonságáról és a béke föntartásáról az európai tartományokban. Jól tudták, hogy mihelyt egyenes támadást intéznek

---

[1]) Sanctarum aedium facultates tulit, condendisque numismatibus et minutis conflandis multifida magnae ecclesiae candelabra, aliasque ejusmodi sacri ministerii vasa, usurpavit. Theophanes Chron. 254. l.

[2]) Satim in elerici forman tondere jussit, patriarcha solemnem orationem relitante. Nicephorus 5. l.

Persia ellen, Khosroes hadai Kis-Ázsiát és Syriát azonnal oda hagyják s tulajdon területök védelmére sietnek, és hogy így a birodalom keleti része meg fogna szabadulni: de mi történnék az európai tartományokkal? Ez a kérdés komoly gondot adott a császárnak és tanácsának. Heraklius Italia felé fordítva szemeit megnyugtatta magát: a ravennai exarchák már rég idő olta csaknem barátságos viszonyban állottak a longobárd királyokkal; ezek őket továbbra is féken tarthatták azon föltételek mellett mint eddig, tudniillik jó fizetésért. E helyzeten a jelen pillanatban semmit sem kellett változtatni. A mi a frankokat illette, kik a birodalommal Bavaria felől voltak szomszédok, királyuk II.Lothár, ki csak imént egyesítette kezei között e roppant birodalom valamennyi részét, épen nem volt ellenséges indulattal Heraklius iránt, s az udvarában oly hatalmas püspökök kétségen kívül teljes erejökből pártolandók voltak oly hadjáratot, melynek az volt a czélja, hogy Jézus Krisztus keresztjét visszaszerezze.

Úgy gondolkozhatott, s nem ok nélkül, a császár és tanácsa: de midőn tekintetöket a Duna felé az avarokra vetették, kiknek kincsszomja, nyugtalansága és hitszegése példabeszéddé vált, kevésbé érezhették magokat biztosságban. Igaz hogy sem a pontusmelléki síkokon, sem nyugoti Ázsia sivatagain semmi jele sem mutatkozott valami közel mozgalomnak, s a fegyverszünet, mely az avarok és a római birodalom közt fönállott, már tizennégy esztendeig tartott: mindamellett sem bátorkodtak őszinte békére számítani, oly elevenen élt mindenki lelkében Baján emlékezete! Az uj khán jelleme épen nem olyan természetű volt, hogy bizalmat gerjeszthetett volna. Hogy a dolgokat közelebbről vegyék szemügyre s a khánt, ha lehető, szilárd és tartós köteleztetésekre bírják, Heraclius két fő rangú személyt küldött Hunniába,

azon megbizással, hogy vele uj alapokon uj szövetségi szerződés iránt alkudozzanak: e mély belátású és tapasztalt embereknek tartott két férfiú Athanasius patricius, ki gyakran volt efféle küldetésekkel megtisztelve és a császári palota quaestora Kosmas volt [1]). Mielőtt őket követségökben kísérném, néhány pillanatra megállapodom s ott fogom föl ujra az avarok történelmének fonalát a hol elejtettem, tudniillik a 602.évnél, Baján khán és Mauritius császár halálának idejénél.

Emlékezhetünk azon keserves állapotra, melybe volt süllyedve a második hún birodalom e kettős halál pillanatában: Baján a Dunán túl ötször le volt győzve, négy fia elesett, s a római hadak a Tiszán átnyomultak. Még egy vagy két ilyen hadjárat elég lett volna az avarokat Európából kiverni, vagy legalább úgy szegletbe szorítni, hogy onnan meg se motszanhattak volna: Mauritius császár meggyilkolása megmentette őket. Azon vádak között, melyeket a lázadók s vezetőjök Phocas centurio a moesiai legiok előtt hánytorgattak, hogy azokat ezen fejedelem ellen ingereljék és a lázadásba vonják a legelső sorban szerepeltek azok a veszélyek, fáradságok, s minden nemő sanyarúságok, melyek a Duna éjszaki partján folytatott háborúkkal jártak s melyeket vétkeknek kiáltoztak ki a katonaság ellen. Midőn a lázadás sikerült s vezetője a császári bíbort fölvette, Phocas császár nem akarta meghazudtolni Phocas centuriot. Visszavonta a csapatokat Daciából, visszatelepítette őket moesiai és thraciai szállásaikra, s békét ajánlott az avaroknak. Azt a roppant évpénzt, melyet azelőtt Baján huzott s melyet tőle gonosz tetteiért Mauritius elfogott, megígérték az

[1]) Heraclius ad Chaganum legatos destinat, Athanasium patricium et Cosmam quaestorem, qui voluntatem suam renunciarent. Thophanes, Chronogr. 254. l.

uj khánnak, tetemes pótlékkal együtt [1]). Az avarok, kik elveszettnek hitték magokat, örömest kaptak az ilyen békén, mely megengedte romlásaikat kiheverniök és csak azt a hatalmat vette el tőlök, hogy árthassanak, a mire külömben sem voltak képesek. Fölocsúdtak tehát romlásukból, de csak lassan: uj nemzedéknek kellett emberkorra jutni, hogy a rómaiakkal mérkőzni merészeljenek; annyira mély volt a seb, melyet kaptak volt. Azért is kerülve minden összeütközést vagy legalább minden komoly összeütközést a birodalommal, kalandozásaik czéljául a velök éjszakra és nyugotra határos tartományokat tűzték ki. Régi barátjaik a longobárdok ekkor igen nehezen haladtak Felső-Italia meghódításában és szükségük volt segítségökre; nyílt mező volt itt viharos tevékenységöknek. A khán több izben küldött nekik hún vagy szláv segélyhadakat. Így látjuk hogy Aghilulf longobárd király seregében 609-ben az avaroknak adózó tízezer szlovén szerepel, kik Cremona ostromában részt vettek és ezen annyiszor földult város kirablásában kegyetlenségökkel tüntették ki magokat.

A 610-dik évben a jelenet változik: most már nem azért megy az avar khán Italiába, hogy a longobárdokat segítse, hanem hogy meglepje és kirabolja. Rettentő hadserege élén Friaulra ront, mely az Alboin családjabeli örökös herczegek alatt a longobárd királyság részét képezte. A betörés oly heves volt, hogy Ghisulf herczeg képtelennek látta magát ellenállani; hirtelenében összeszedett csapatait szétverték, magát megölték, s kapitányai az életben maradt katonákkal nyakra före siettek a

[1]) Auctis ex foederis pacto faciendis Chagano donis ... Theophanes, Chronogr. 245. l. - Chagano pactis additis.

közel várakba zárkózni [1]). Az erős fekvésű s jó falakkal körített régi római város Forum Julii volt a herczegség fellegvára s egyszersmind székvárosa:

Ghisulf özvegye és gyermekei, valamint a legelőkelőbb longobárd urak és a csapatok legjava ide menekült. Ghisulf ezen özvegye Romhilda, férfias határozott jellemű, de szemérmetlen és zabolátlan szenvedélyeinek hódoló nő volt. Férjétől nyolcz gyermeke, négy leánya s négy fia maradt, kik közzűl a legifjabb még gyenge gyermek volt, a legidősebb pedig csak most serdült föl. Romhilda mint özvegy és mint a herczegek anyja a német szokás szerint részt vévén az államügyek intézésében, szorgosan foglalkozott mind azzal a mi a hely védelmére tartozott, melyet az avarok nem késtek megszállani. Támadásaik, minthogy a longobárdok jól tartották magokat, eleinte sikertelenek maradtak, s miután rohamaikat visszaverték, meglepéseiket kijátszották, nem lévén külömben sem arra teremtve, hogy az ostrommunkálatokat türelmesen kitartsák, bátorságukat vesztették, és már arról gondolkoztak, hogy távozzanak, midőn egy regényes kaland visszatartóztatta őket.

Egy reggel, a mint a khán, meg akarván személyesen vizsgálni a falak állapotját, lovasai kíséretében azokat körül járta, Romhilda a mellvéd mögül megpillantotta s szemeivel sokáig kísérte [2]). Ugy kellett lenni, hogy Baján utódja szép ifjú volt s hogy deli termetét jól kiemelte nemzete fényes öltözete; mert Romhilda meg lett igézve [3]). Míg csak láthatta nem birta róla szemeit levenni, s midőn eltünt, még akkor is látta: egy szóval a germán nő

[1]) In reliquis castellis, ne Hunnis, hoc est Avaribus, praeda fierent, se communiverant. Paulus Diaconus IV. könyv 38. fej.

[2]) Horum rex, id est Chaganus, dum circa muros armatus cum magno equitatu perambularet, ut qua ex parte urbem facilius expugnare posset, inquieret... Paulus Diaconus IV. könyv 38. fej.

[3]) Hunc Romhilda de muris prospiciens, cum cerneret eum juvenili aetate florentem, meretrix nefaria, concupivit... Ugyanő u.o.

lelkében féktelen vágy gyulladt iránta, s föltette magában, hogy azt minden áron kielégíti. Más nap követség által ajánlatot tett neki, hogy föladja Forum-Juliit, ha kötelezi magát, hogy őt nejül veszi. Egy avar khán szemében a kötelezés nem volt valami nagy dolog, s ez a khán épen nem olyan ember volt, hogy visszautasítson egy várost íly csekélységért. A követet tehát jól fogadta; értekezett vele a végrehajtás módjáról s néhány járás kelés után a vásár meg volt kötve. Romhildának gondja volt éjjelre nyitva hagyni az egyik kaput, melyen az ostromlók berohanva tűzzel vassal pusztították a várost [1]). Ghisulf özvegye talpon állt, szerelemtől részegen, eléje megy a khánnak, őt palotájába vezeti, s a tűz, mely a várost elborította, rájok nézve násszövetnekké vált. Az éj elteltével a khán, ki azt hihette hogy becsületesen beváltotta szavát, mint a ki Romhildát nejei sorába fölvette, őt magától elkergette s miután testőrei közzül tizenkettőnek átszolgáltatta [2]), legalávalóbb rabszolganői sorába taszította.

A várost fenékig kirabolták, s midőn nem maradt semmi a mit elvihessenek, a khán a zsákmányt szekerekre rakatta és táborozása eredményével elégülten visszafele indult Pannoniába. A roppant zsákmányon kívül magával vitte mind azon lakatosokat, kiket le nem öldököltek, férfiakat, nőket s gyermekeket nagy számmal, kiknek az Álpokon túl, a Dráva és a Duna partjain jó földeket ígért [3]), de a kiket szíve mélyében a moesiai és thraciai rabszolgavásárokra szánt. Csakhamar észre vette, hogy ez a sokaság útjában terhére van s veszedelmére is

[1]) Illa vero nihil morata, portas Forojulensis castri aperuit... Ingressi vero Avaros, urbem flammis concremantes... Ugyanő u.o.

[2]) Rex Avarum propter jusjurandum, sicut ei spoponderat, nocte una quasi in matrimonio habuit; nivissime vero duodecim Avaribus tradidit. Paulus Diaconus IV. könyv 38. fej.

[3]) Promittentes quod eos, unde digressi fuerant, Pannoniae in finibus collocarent. Paulus Diaconus IV. könyv 38. fej.

lehet, minthogy közöttök sok erős férfi is találkozik. Azért Forum-Juliitól nem messze a Szentmező nevezetű helyen [1]) megállapodván, hadnagyait tanácsba gyűjtötte, hogy határozzák el, mitévők legyenek a foglyokkal. A tanács azt végezte, hogy haladék nélkül le kell ölni a férfiakat, s koczkára kell vetni a nőket és gyermekeket a katonák közt.

E tanakodás alatt, melynek kimenetelét a szerencsétlen foglyok jól sejtették, Ghisulf fiai, kik mint fiatal gyermekek kissé több szabadságnak örvendhettek, őreik szeme elől elillanva néhány lóhoz sompolyogtak, melyek a tábor szélén szabadon s gazdátlanúl legelésztek. Egyegy lóra pattanni s vágtatva elnyargalni csak játék volt a három nagyobbnak, kik már legények s gyakorlott lovasok voltak; de a legkisebb, Grimoald nevezető, még nem volt képes maga lóra kapni, sem a lovat jól megülni. Bátyjaira nézve ez kinzó nyugtalanság volt, s egyedül ez zavarta őket menekülési tervökben: kétségbe esve még arról is, hogy e gyermeket magokkal vihessék, elhatározták hogy megölik, hogy legalább a szolgaság megalacsonyításától megmentsék. Már egyikök láncsát szegezve át akarta szúrni, midőn Grimoald zokogva így szólt hozzá: "Ne ölj meg bátyám! inkább segíts hogy üljek föl egy lóra; majd megtartom rajta jól magamat [2])." Gisulf fia megsajnálva öccsét karjára vette s szőrén egy lóra ültette [3]), s miután némi jó tanácsot adott neki, maga is lovára pattant s nyargalva elrohant. Szerencsétlenségökre észre vették őket s egy nagy csapat

[1]) Qui cum... ad Campum quem Sacrum nominant, pervenissent. ...Ugyanő u.o.

[2]) Cum igitur, ut eum pertuceret, lanceam elevasset, puer lacrymans exclamavit dicens: Noli me pungere, quia possum me tenere. Paulus Diaconus IV. könyv 38. fej.

[3]) Qui, injecta manu, eum per brachium apprehendens super nudum equi dorsum posuit, eumdemque, ut se contineret, hortatus est... Puer vero frenum equi arripiens ...Ugyanő u.o.

lovas indult üldözésökre, a nélkül hogy csak egy pillanatot is vesztett volna. A három idősebb fiú a lovat emberül megülve s a kapott egérutat használva elérte a szomszéd erdőt s ott eltőnt szem elől: de Grimoaldot elérte azon avar, ki a csapat élén nyargalt.

A szegény gyermek, mint a történetírók mondják, kellemes és szép volt; világos szőke haja sűrű fürtökben omlott vállára s kék szeme tűzzel volt tele [1]). A barbár szánakozott rajta s lebocsátva láncsáját, melyet már neki emelt hogy leszúrja, ugy gondolkozott, hogy inkább rabjává teszi. Azért nyájasan közelítvén a gyermekhez, lovát kantárszáron fogta s ennél fogva vezetve maga után foglyát és lovát, nagy büszkén mendegélt visszafelé, mert zsákmányul egy herczegfiat ejthetett [2]). Grimoald szégyenkezve s elgondolkozva ment utána, s lopva tekingetett az erdő felé, hová testvérei menekültek volt. "Kicsiny volt, mond a longobárd születésű régi író, kitől vettük elbeszélésünket, de e kis testben nagy lélek forrongott [3])." Ut közben nagy óvatosan kirántá hüvelyéből a rövid kardot, mely e nemes eredetű germán gyermekek szokása szerint oldalán függött, s azt két kézre fogva teljes erejével sujtotta az avar fejéhez, ki sisakot nem viselt [4]). A csapás jóllehet gyenge kar ejtette, elég erős volt arra, hogy a barbart megkábítsa, ki lova kantárszárát elejtette s azután maga is rögtön földre zuhant. Grimoald ekkor a kantárszárat ujra megkapva visszakanyarodott,

---

[1]) Erat ipse puerulus eleganti forma, micantibus oculis, lacteo crine perfasus. Ugyanő u.o.

[2]) Cumque eum, ad castra revertens, apprehenso ejusdem equi freno reduceret, deque tam nobili praeda exultaret ... Ugyanő u.o.

[3]) Ignentes animos angusti in pectore versans. Paulus Daiconus IV. könyv 38. fej.

[4]) Cum se captivum trahi doleret, ensem, qualem in illa aetate habere poterat, vagina exemit, seque trahentem Avarem, quantulo annisu valuit, capitis in vertice percussit. Ugyanő u.o.

vágtatásnak eredt, s ahogy bírt megkapaszkodva végre csakugyan elérte bátyjait [1]). Az avar lovasok, kik táborukba már megtértek, rá sem gondoltak, hogy üldözzék.

Ez a kaland siettette hihetőleg a foglyok lemészárlását; mert attól lehetett tartani, hogy Ghisulf fiai a longobárdokat fölizgatják s ezek netalán nyíltan megtámadják vagy a hegyek közt megrohanják őket: azért is valamennyi férfit kardra hánytak. Míg a végrehajtás javában folyt, a khán nem akarta a Szent-Mezőt a nélkül elhagyni, hogy a barbár igazságszolgáltatás egy nagy tényét végre ne hajtsa. A tér közepén hegyes karót állíttatott föl s azután parancsolta, hogy vezessék eléje Romhildát. "Nyomorult asszony! monda néki, imhol az egyetlen férj, melyre méltó vagy!" [2]). E szóra négy izmos katona ragadta meg s nem hajtva siralmaira a karóba húzta; az avar tábor tovább vonult s ott hagyta őt a halálvívódás vonaglásai közt vergődve.

Meg kell vallani hogy az ily hősködések sem az avarok jólelkűségéről sem khánjok saját jelleméről nem adtak eléggé biztosító fogalmat, és igazolhatták Heraklius nehezteléseit. Azonban a római követség Hunniában olyan szíves fogadtatásban részesült, a khán olyan élénken esküdözött barátságára, és olyan nyílt arczot mutatott, hogy Anastasius patrícius és társa gyanujokat oszlani érezték.A khán barátságosan panaszkodott, hogy őt balul ítélhették meg, őt, ki a világon senkit nem tisztelt annyira mint Herakliust, s kinek nem volt más törekvése, mint hogy hű szolgájok legyen a rómaiaknak.

---

[1]) Moxque ad cerebrum ictus perveniens, hostis ab equo dejectus est... Puer vero Grimoaldus, verso equo, fugam laetabundus arripiens...

Ugyanő u.o.

[2]) Postmodum quoque palum in medio campo configi praecipiens, eamdem in ejus acumine inseri mandavit, haec insuper exprobranndo inquiens: Talem te dignum est maritum habere. Ugyanő u.o.

"Szándékom, mondá, fejedelmetekhez menni s vele személyesen értekezni azon új szövetség alapjairól, melyről nálam szót tettek s melyet magam részéről örörkösnek óhajtok." [1]) Ezen ajánlat örömmel töltötte el a követeket s jelentésök nyomán a konstantinápolyi udvart. Törték a fejöket, hogy alkalmas helyet jeleljenek ki az értekezletre; a khán a sziveskedésben odáig ment, hogy maga ajánlotta Herakleát [2]), mint a mely a hosszú kőfaltól csak négy s Konstantinápolytól tizenhét mérföldre fekszik, hogy a császárnak ne kelljen messzire utazni.

A barbár törekvése a rómaiak minden ohajtását így megelőzni fölséges előjelnek tetszett, s megszokták a szövetséget, a szilárd és tartós szövetséget, ugy tekinteni, mintha már meg lett volna kötve. A császár is gondolkozott róla, hogy vendégét méltólag fogadja s az alkudozások idejét gyönyörűségek idejévé tegye; következésképen parancsára nagy előkészületekhez láttak a szekérversenyekre és színjátékokra, melyeket majd Herakleában ünnepeljenek [3]). Ő maga, meg akarván adni a khánnak minden tisztességet, a mi egy királyi barátot megillet, Selymbriára a hosszú falon innen néhány ezer lépésre jött bevárni közeledésének hírét, hogy vele ezen város és Heraklea közt találkozzék. Ezen utjában, mely egészen békésnek ígérkezett, kevés katonaság kísérte, hanem a kíséretében számos magos személyiség és minden rangú hivatalnok volt hivatalos öltözetben. Hátul jöttek az avar főnököknek szánt gazdag ajándékokkal

---

[1]) Romanorum se amicum esse persvasit, et ad imperatorem, ineundi foederis gratia, venturum esse promisit. Nicephorus 9. l. - Has. Theophanes 252. l. - Anastasius 89.l. - Cedrenus I. köt. 408. l. - Zonaras II. köt. 82. l.

[2]) Quibus plurimum delectatus (Heraclius) ad Heracleam urbem, quemadmodum inter eos convenerat, regi Avarum occurrere decrevit. Nicephorus 10. l.

[3]) Equestre certamen ad eum suscipiendum paratum. Nicephorus 10. l. - Quod Heracleae ludi circenses celebrandi essent. Chronicon Paschale.

terhelt szekerek, azután a színház teljes podgyásza, valamint a versenytér szekerei, lovai s kocsisai, kik a podgyász közt a kiséret fedezete alatt utaztak. Három napig, míg a császár Selymbriában mulatott, az utak szüntelen borítva voltak kiváncsiaktól, kik minden felől, de kivált Konstantinápolyból, oda tódultak, hogy a mulatságokban részt vegyenek. "Számlálhatatlan, szakadatlan tömeg volt ez, -mint egy régi elbeszélő mondja,- mely mindenféle sorsú emberek vegyületéből állt; a pap a világit, a munkás a tisztviselőt taszigálta, s a paraszt a polgár mellett gyalogolt." [1]) Még a circusi pártok is szerencséjüknek tartották megjelenni [2]), hogy Heraklea vad vendégei elött kitüntessék zajos versengésüket, mint minden római mulatság mulhatatlan koronáját.

A khán is utra kelt maga részéről, de nem színészekkel és versenytéri kocsisokkal, hanem derék katonákkal, serege legjavával: mert a legfeketébb áruláson törte fejét, a milyenről csak valaha a nemzetek évkönyveiben emlékezet lehetett; Heraklea városát is csak azért ajánlotta, hogy tervét kényelmesen végre hajthassa. Mindjárt azután, hogy az értekezletről szó volt, kis csapatokban s különbözö utakon sokkal számosabb hadsereget csempészett be római területre, mint az volt, melyet kiséretében magával vitt, meghagyván nekik, hogy különösen a puszta vagy kevéssé népes vidékeken járjanak és hogy azon erdős halomlánccnál egyesüljenek, mely a hosszú falat nyugotról fedezte [3]) s Heraklea és Selymbria közt húzódott el. Szerencsétlenségre a puszta vidékek nem voltak ritkák Felső-Moesiában és

---

[1]) Multis proceribus et civibus, clericis atque opificibus ac plebe infinita ... Chron. Paschale.

[2]) Plurimis etiam ex utraque factione. Ugyanott.

[3]) Parte suorum delecta, quidquid roboris erat, per saltus ac silvas, quae longis muris imminent, clam dissipari et per condensa montium pergere jubet... Nicephorus 10. l.

Thraciában, melyeket a háború oly kegyetlenül dúlt.

Nagy kiterjedésű vidékeken át lehetett vonulni úgy, hogy az embert alig vették észre, de külömben is a dolgok jelen állásában, mikor az utakon hemzsegett a római népség hogy Herakleába jusson, az ugyanazon irányba haladó avar csapatok megdöbbenést vagy riadást nem okozhattak. Azon csapatoknak, melyek a khán előhadát képezték, az volt föladatuk, hogy foglalják el a hosszú falat, mihelyt a császár rajta átvonult, s hogy vágják el visszavonulását Konstantinápolyba, mi alatt a khán kisérete a császárt szemben támadja, foglyul ejti és podgyászát kézre keríti [1]). Ha egyszer a császár kézre fogott kerülni és a Rómaiak zavarba fogtak jutni, a kis avar hadsereg két osztályának egyesülni kelle a hosszú falnál s Konstantinápolyra rontani, mellyel, mint számíták, könnyen elbánhatnak azon rémület közben, melyet Heraklius halála vagy fogságba jutása előidézend. "Csalhatatlan csapás volt-ez, mond egy egykorú író, ha Isten maga nem vállalkozott volna rá hogy meghiusítsa" [2]).

Míg a khán így vetette ki hálóit, Heraklius, közelgetésének hírére elhagyá Selymbriát, átkele a hosszú falon és elébe siete. Díszparipáján ülve, fején a császári koronával s vállán bíbor palástjával gyanutlanul utaza [3]), midőn néhány paraszt, kiknek figyelmét az avarok mozgalmai a hosszú fal mellett nem kerülték ki, áthatola a testőrök és tisztviselők környezetén s elbeszélvén neki, a mit láttak, figyelmezteték, hogy vigyázzon magára. Ideje is volt, mert a khán cspata már föltünt a láthatáron oly mozgalomban, mely teljességgel nem mutatott békés szándékra. Lováról rögtön leugrani, palástját mely

---

[1]) Ut imperatore a tergo circumvento, medium ipsumejusque comitatum omnem in potestatem haberent. Ugyanő u.o.

[2]) Quod sane accidisset, nisi illud prohibuisset Deus. Chronicon Paschale.

[3]) Cum regia magnificentia et comitatu... Zonaras II. köt. 82. l.

elárulhatta volna, lehajítani, a koronát a fejéről levenni s bal karjára ölteni, és egy paraszt lován és gúnyájában sebes nyargalvást menekülni könnyű dolog volt olyan embernek, ki mint Heraklius hozzá volt szokva a katonás gyors elhatározáshoz és rögtöni kivitelhez [1]). Míg ő féket eresztve tova iramlott, a khán csapata nyargalva, megérkezett, s hallhatta kisérete első riadását, melyre a barbarok emelt láncsákkal rohantak. A róamiak részéről csakhamar általános futásra került a dolog. A császár, ki egérutat kapott, csakugyan elérte a hosszú falat, melyen álöltözete segélyével s az őrök közt, kiket ismert, nem nagy bajjal áthatolt: de podgyászát zsákmányra hányták, színházi készületeit elrabolták, a tisztviselőket kifosztották és vasra verték [2]). A khán azonnal parancsolta, hogy hozzák elébe a császárt: de csak a földön összetaposott és egészen sárba kevert bíbor palástot tudták neki beszolgáltatni [3]); ekkor látta, hogy csapása nem talált. Egy kilátása maradt még a sikerre, megérkezni tudniillik elég jókor Konstantinápolyba, hogy annak kapuit védtelen találja; és jóllehet a császár megmenekülése e pontra nézve neki elég kétséget hagyott fön, megparancsolá lovasainak, kik rablásnak eredtek, hogy szedjék össze magokat s kövessék azon nagy fal felé, hol bajtársaikhoz csatlakozniok kelle. Ezen eset történt szombaton, a 616-dik évi julius 16-dikán.

Más nap, vasárnap viradóra, oda érkezett a khán, ha nem egészen magára is, de legalább kevesed magával; minthogy emberei nagy része a rablás hevétől elragadtatva vagy az uton elkésve a találkozóról elmaradt. Ezen idővesztés daczára is magában bizónak és vidámnak

---

[1]) Inopinata re nec mediocriter perculsus purpuram exuit, ac vili detritoque habitu, quo privatus esse videretur, indutus, et coronam regiam cubito alligans. Nicephorus 10. és köv. l.

[2]) Universo imperatoris apparatu capto...Theophanes Chronogr. 251. l.

[3]) Imperatoria vestis in potestatem hostium redacta. Nicephorus 10. lap.

mutatkozott. "Mihelyt megjelenek, mondá, Konstantinápoly az enyém lesz." [1]) Azonban ugy nyilatkozott, hogy maga személyesen addig nem megy tovább, míg össze nem szedi a kóborlókat. Valósággal azonban rá sem gondolt, hogy a hosszú falon átkeljen és személyesen szerepeljen e hadjáraton, mely a szerint a mint az idő haladt, mind inkább inkább bizonytalanná lett. A kőfalon innen megállapodva föntartotta magának a jogot, hogy katonáira hárítsa a felelősséget, hogy aljas lesbeállását szükség esetében fegyelem elleni kihágássá keresztelhesse, mellyel nem birhatott, s hogy tartózkodására mint ártatlansága bizonyítékára hivatkozhassék. E durva csalások a khán jellemében voltak. A nap ötödik órája felé, mely nálunk a dél előtti tíz órának felel meg, korbácsát csattogtatva jelt ada az indulásra, s a könnyő avar lovasság vágtatva nyomula elő a Konstantinápolyi utra [2]): naplementre Melenthias vára alá érkeztek, mely a várostól négy mérföld távolságra esik. A sereg itt megállapodott, mialatt előörsei a környékbe mentek czirkálni és a helyek állapotját vizsgálni. Konstantinápolyig nyomulván a várost vigyázatban, kapuit zárva, a falakat katonákkal rakva, egy szóval talpon állva s elszántan találták magát emberül védeni. Az avarok ebben Heraklius munkájára ismertek, ki valóban elég jókor érkezett vissza, hogy fővárosát véletlen támadás ellen biztosítsa. Nem is merészelték a várost megtámadni, hanem a város körfalát és a Keras (szarv) öblöt balra megkerülve a Sykoi, Blakhernai és Promotus nevezető gazdag külvárosokra rohantak, melyek a város éjszaki oldalán terültek, és ezekkel

---

[1]) Dixisse fertur simul atque murum ingressus esset, urbem se facile occupaturum. Chron. Paschale.

[2]) Circa horam V. ipsius Dominicae, Avarum Chaganus flagello suo signum dedit, statimque omnes, qui cum illo erant, longum murum impetu facto ingressi sunt, ipso extra murum cum aliquot familiaribus manente. Chronicon Paschale.

irgalmatlanul elbántak. Szent Kozma és Szent Domján kápolnáját Blakhernai külvárosban hamuba döntötték, és Promotusban az árkhangyal egyházában a szent asztalt összetörték s a kelyheket elrabolták [1]). Néhány kiütés véget vetett e dúlásoknak, azután a rablók visszafordultak Thraciába, de ut közben sem szüntek meg rabolni, gyilkolni, égetni és a lakosokat rabokul elhurczolni [2]). Miután a khán velök a hosszú falon túl csatlakozott, együtt visszatértek a Száva partjaira.

Ezen rablói eljárás, mely oly aljasan volt kitervezve, a legkeményebb és leggyorsabb megtorlást érdemelte volna: de ez a megtorlás annyi lett volna mint háború, háború Európában, azaz azon nagy tervvel való fölhagyás, melyen a császár és a birodalom szenvedéllyel csüggött. A keresztyén érzelem a szivek mélyében ilyesminek csak gondolatától is visszaborzadt. A khán mentegetőzései s ártatlansága melletti esküdözései épen a legjobbkor jöttek, hogy a rómaiakat a zavarból kirántsák. Távol léte, melyet oly ravaszul kiszámított, igazolásául szolgált; szemrehányásokkal halmozta el katonáit fegyelmetlenségökért és kapzsiságukért; ajánlkozott hogy visszaszolgáltatja a zsákmányt és a foglyokat, s mennyre földre esküdözött, hogy hűségét bizonyítsa [3]). Mit volt mit tenni, ha nem akarták a háborút? El kellett fogadni mentegetőzéseit, melynek senki hitelt nem adott, meggyőződötteknek kellett magokat mutatniok a khán ártatlansága felől és ujra kezdeni az alkudozást. Csakugyan ezt tették, Athanasius patrícius és Kozma császári quaestor által, kiket a tapasztalás

[1]) In iis non ciboria duntaxat et alia vasa, sed ipsam etiam sacram mensam ecelesiae Archangeli confregerunt. Chron. Paschale. - Has. Theophanes, Chron. 253. l.

[2]) Omnes cum praeda captivos secum trans Danubium abduxerunt. Chron. Paschale.

[3]) Chaganus... pristina se reparaturum, et cultorem pacis se futurum promisit. Theophanes, Chronogr. 253. l.

kevesbbé elbizakodottakká tett. Külömben is könnyű volt a szövetkezési szerződést megkötni, oly szívesnek és engedékenynek mutatta magát a khán a föltételek dolgában; ugy tetszett mintha csak az volt volna egyetlen vágya, hogy az utolsó események által hátra hagyott benyomást a rómaiak emlékezetéből kitörölje. A békére tehát mind a két fél megesküdött [1]).

Így a rómaiak kedélye lassan lassan földerülvén, ujra hozzá fogtak az ázsiai háborúra való készülődéshez, de minden esetre nem oly nyakra főre mint előbb; azután pedig, midőn a khántól való félelmök csak nem egészen eloszlott, a hadjárat megindulását a 622-dik évi husvéti ünnepre tűzték ki.

Közel volt tehát az annyira ohajtott pillanat: a császár ugy készült arra, mint a hogy ünnepélyes vallásos cselekményekhez szokás készűlni, t.i. magába vonulással, könyörgéssel és böjttel. A 621-ről 622-re forduló telet a városon kívül, egészen szerzetesi magányban töltötte, csak a közügyekkel, áhitatossági gyakorlatokkal és az általa gyöngéden szeretett családja ügyében teendő utolsó intézkedésekkel foglalkozva. Midőn itt a mély csendben gondolataiba mélyedve azon elmélkedett, hogyan üthet ki roppant vállalata, melyben életét és a római világ sorsát vetette koczkára, s melynek kimenetelét csak isten tudhatta, olykor kétségek kezdték lelkét megszállani; de visszautasította e kétségeket, mint a sátán kísértéseit. Olykor a bírálatok, a kétkedő lelkek gúnyai, a világból hozzá elhatva izzó parázs gyanánt égették lelkét [2]); ekkor az egyházba menekült s homlokával a porba az oltár lába elé borulva könnyek közt ismétlé a zsoltáríró szava-

[1]) Renovatos iterum pactis et probe firmatis foederibus ... pace ex voto cum Avaribus composita... Theophanes, Chronographia 253-254. l.

[2]) Nonnulli... sophistice dicebant oportere et domi manere, et consilio in certamina accurrere... Alii contra insurgebant, dimicantes sermonibus... Georgius Pisidas Exped. Pers. 115. és köv. lapon.

it: "Ne tégy ki uram! bennünket nevetségül ellenségeinknek, s ne garázdálkodjanak a hitetlenek a te örökségedben." Mindent elintézett, a mi távolléte alatt az állam kormányzását illette; idősb fiát Heraklius Konstantinust tette kormányzójává, a Konstantinápoly legderekabb férfiaiból alkotott tanács fölügyelete alatt, kik közt legkitőnőbbek voltak Bonus patricius a katonaság főparancsnoka és Sergius patriárkha , kik mind ketten mint erélyes és bölcs férfiak voltak ismeretesek. Mielőtt elindult volna, nem felejtkezett meg az avarok khánjáról. Megkísértvén ezen barbarban fölgerjeszteni a becsületérzést, mellyel önmaga telve volt, szívreható levelet írt hozzá, mely által neki ajánlotta az ifjú Heraklius Konstantinust, kérvén, hogy tekintse magát e kedves fia gyámjául, adjon neki tanácsot, segítse és oltalmazza szükség esetén [1]). "A szolgálatok, írá neki, melyeket tőle ezen alkalommal a császári család és a birodalom nyerend, nem fognak jutalmazatlan maradni." Heraklius kötelezte magát, hogy visszatérte után kétszázezer aranyat fizet neki s e köteleztetését kezesek küldésével pecsételte meg, kiket saját családjából s a Bonus patríciusából válogatott [2]). Midőn a sereg és a hajóhad készen állt, a tengerre szállást aprilis 4-dikére határozták. A császár, miután a szent Sophia egyházában nagy pompával megáldozott, egyenesen a kikötőbe ment, kezeibe nagy alázattal tartva a Jézus Krisztus képét, melyről azt hitték, hogy az égből angyalok hozták volt alá, s mely, mint mondák, az emberré lett isten valódi vonásait tükrözte vissza; ezen csudálatos képnek kellett a

[1]) Ad Chaganum quoque Avarum principem, cui procuratoris in filium nomen et dignitatem indidit, quique secum amicitiam ex pactis firmaverat, ut afflictis rebus romanis opem ferret, litteras cum precibus misit. Theophanes, Chronogr. 254. l.

[2]) Atque insuper ducenta nummorum millia promiserat obsidesque dederat. Nicephorus 12. l.

szent háborúban lobogóul szolgálni [1]). Midőn Heraklius a partra vetett fölvonó hídon át a hajóba lépett, mely őt volt viendő, a partokat, utczákat és a házak fedeleit elborító tömeg roppant riadásától rengett a város és a kikötő; azután a hajóhad, a helyett, hogy a mint a sokaság várta, a Propontison át Cilicia partjai felé tartott volna, tárt vitorlákkal a Fekete tengerre szállott s a Phasis torkolatának irányozta utját [2]).

---

[1]) A középkorban, mind Görög- mind Olaszországban, a Jézus Krisztus több ily képét mutogatták, melyekről azt állították, hogy nem emberi kéz művei. Azt hitték, hogy ezek a Megváltónak valódi és közvetlen ábrázolatai, melyek magoktól nyomodtak valamely szövetbe vagy darab fára, ecset és festék sőt még valami mennyei művész hozzájárulása nélkül. Byzant költő hittudósai fölfedezték e különös festészet elméletet: " Valamint a testté vált Ige emberré lett az emberi születés föltételei nélkül, csupán saját erejéből: úgy vetődött vissza, mondták képe is alakjával és szinével együtt valamely anyagi tárgyra, bizonyos sajátságos hatalomnál fogva, mely nincs alávetve a művészet gépies föltételeinek. " Ez a magyarázat, melyet Georgius Pisidasnál, Heraklius kortársánál s dicsősége megéneklőjénél, olvasunk, akkor oly meggyőzőnek tetszett, hogy még a legkomolyabb történetírók is buzgólkodtak utána mondani.

[2]) Hinc Euxino mari navigans per Lazorum provinciam ...

Nicephorus 11. l.

III.fejezet.

Heraklius hadjárata Persia ellen; kikötése Kholkisban. - Atropaténé megrohanása. - Heraklius és hadserege hősiessége. - Sacharbarz egyet ért az avar khánnal, hogy Konstantinápolyt szárazon és vizen szállják meg. - Athanasius patríciust, kit a khánhoz küldtek, hogy szándékát tapogassa ki, ez fogságba vetteti. - Heraklius merész terve az ellene alakult szövetkezés kijátszására; a khazarokat akarja magához csatolni. Találkozása Zihebillel; szövetkezésök; negyvenezer khazár lép Heraklius szolgálatába. - Konstantinápoly megszállása a persák és avarok által; Sacharbarz elfoglalja a Bosporus keleti partját; az avar előhad Melanthias alá érkezik. - A khán Athanasiust Konstantinápolyba küldi, hogy azt birja rá, hogy adja meg magát. - A khán a város elé érkezik. - Hadai; ostromszerei; hajóhada. - Konstantinápoly leírása. - A megszállottak derék védelme; egy matróz által föltalált hadi gép. - Persa követek a khán táborában; ez értekezni kíván némely római küldöttekkel; ezen értekezlet különösségei. - Az avar hajóhad át akar kelni a Bosporuson Khelainál; a római gályák szétverik. - A khán bosszúja; a város éjjeli megtámadása szárazon és vizen; Bonus patrícius bölcs intézkedései. A rómaiak által megnyert tengeri ütközet. - A khán visszavonulása. Konstantinápoly menekülését megünnepli. - Heraklius Assyriában. A ninivei csata. - Khosroes szerencsétlen halála; Siroes lép helyébe; Heraklius tetszése szerint szabja meg a béke föltételeit. - Diadalmi bevonulása Konstantinápolyba. - Követek jőnek üdvözölni őt a frankok királya Dagobert részéről. - Az islamismus beütése a birodalom területére. Abu-Berk, Omár és Khaled khalifák hódításai. - Syria elveszése. -Heraklius a szent keresztet Jérusálemből Konstantinápolyba viszi. A szerencsétlenség rajta nagy változást visz véghez.

622-639.

Heraklius mind eddig titokban tartott hadjárati tervét elárulta az az irány, melyet a hajóhad a Bosporust elhagyva követett. E terv ebben állott: hátba fogni Persiát

a Kaukáz és a Káspi tenger felől, mialatt Khosroes seregei az Aegaei tenger és az Euphrates között voltak lépcsőzetesen fölállítva, a hajóhadnak Cilicia vagy Syria partjain leendő kiszállására számítva. A római legiok megjelenésének a Kaukáz vidékén magok után kellett vonni ezen hegységek félbarbár népeit, a lasgokat, abasgokat, ibéreket, albánokat, s elhatározásra kellett birni Arméniát, mely a római birodalom és Persia között ingadozott. Heraklius még többet is akart: lehetségesnek tartotta, hogy fölszólítást intézzen a Káspi tenger és a Volga mellékén tanyázó hún és turk törzsekhez, melyek a rablásra mindig készen állottak, s természetes ellenségei voltak a persáknak, kikkel határaik érintkeztek. Ez bizonyosan a legmerészebb vállalat volt, melyet valaha Róma és Byzant tábornokai közzűl valamelyik a nagy király ellen hét századon át folytatott háborúban kigondolhatott, s közzülök talán egyben sem lettek volna meg oly mértékben mint Herakliusban a siker mulhatatlan föltételei, tudniillik: a munkájában való hit, a magán segítni tudó kalandos szellem és a kétségbeesés elhatározottsága, hogy meghal vagy győz.

A római hajóhad kiszállására következett első hónapokat Heraklius ügyesen fölhasználta, hogy a sereget az égaljhoz szoktassa, begyakorolja, a hijányzó egységet neki megadja és végre a vallásos lelkesedés szellemét gerjessze föl benne, melyből merítette maga is az önmagában való bizodalmat és a mások fölötti tekintélyt [1]). A kaukázi törzsek besorozása, mi ezen idő alatt lőn végre hajtva, a legiok számerejét megkettőztette. A tél közeledtével Heraklius benyomula Arméniába, mely egészen mellé nyilatkozott: biztosítva lévén ekkor visszavonulhatásáról, leszálla Atropaténébe (a mai Ader beidsánba),

[1]) Theophanes, Chronogr. 253-256. l. - Cedrenus I. köt. 409. 410. l. - Nicephorus 12. l.

melynek lakosai, véletlenül meglepetve, ellenállásra még csak nem is gondoltak. Oda hagyták lakaikat, s mint a történetírók mondják, vad kecske nyájak módjára bolyongtak bérczeik között [1]). Khosroes, maga is meglepetve, ellensége szerencséjére a maga módja szerint válaszolt, kivégeztetvén a római követeket, kiket hat esztendő óta fogságban tartott. Ily roppant embertelenségre a római sereg dühében magán kívül lett s úgy bánt Atropaténével, mint oly földdel, melyre ki van mondva a végromlás. Ez a tartomány, Zoroaster hazája s az ezen legfőbb magus által fölállított vallás bölcsője, annak mindig legmélyebb tiszteletben álló székhelye volt; itt emelkedtek a legdíszesebb és legszámosabb tűzoltárok; itt gyakorolták a legnagyobb pompával és áhitattal a tűzimádást. Heraklius lerombolta a templomokat, kiűzte vagy leölette a papokat, s mindenütt eltörlötte az örök tüzet: a tűzisten imádóinak vérébe fúladt [2]). Így lőn megbosszulva Jérusálem megszentségtelenítése; de a kereszt sem ott sem Armeniában nem volt; minthogy a persák a rómaiak közeledtével magokkal vitték volt, hogy birodalmuk közepében biztosságba helyezzék.

Végre Khosroes előnyomult hogy vallása szentélyét védelmezze, s a 623-dik év csaták közt folyt le, melyeket a rómaiak mindig megnyertek: három persa sereget tettek tönkre, s Khosroes kétszer megveretve futásnak eredt.

A rendkívüli hidegek, melyek a persákat csak nem megsemmisítették, kényszerítették a rómaiakat, hogy ezen évben hagyják oda Aderbeidsánt, hogy telelni Albania szelidebb éghajlata alá menjenek: de 624-ben a háború újra kezdődött s 625-ben a Kaukáz és Taurus magas

[1]) Per asperas etiam et salebrosas rupes, caprarum silvestrium more, desilientes Persas venantur et capiunt vivos. Theophanes, Chr. 256. l.

[2]) Oppida subvertit atque igne delubra prosternit. Nicephorus 12. l. - Ignis templum cum universa civitate igne consumpsit. Theophanes, 258. l.

bérczei közt folyton folyt. Heraklius merész hadműködésének az az eredménye lett, hogy az ázsiai római tartományokat fölmentette, maga után vonván a persa seregeket melyek egymás után mind megérkeztek s őt a hegyek szorosaiba igyekeztek bérekeszteni, melyek közzé lőn áttéve a küzdelem: de Heraklius vezéreik minden számítását kijátszotta; eléjök került az utakon, gyors hadmenetekkel elvágta utjokat, s egymás után megverte őket. Midőn azt hitték, hogy a Taurusban bekerítik, már a Tigris síkjain száguldozott, s midőn e tájon keresték, ő Atropaténé vagy Assyria városait lepte meg és égette porrá. Serege, mely szintoly fáradhatatlan volt mint maga, az elégedetlenség legkisebb jelét sem adta; pedig a Kaukáz havasaiban majd hogy meg nem fagyott, s az Euphrates mellékén a homok pusztákon csaknem szomjan veszett el [1]).

Ezen nehéz hadjáratok alatt Heraklius nem csak ugy élt mint tábornok, hanem mint közvitéz is, ki mindig készen állt akár legelől vágni a csatarendbe, akár föltartóztatni a személyére törő ellenséges tömeg rohamát. Sokszor küzdött magán viadalt; egy maga keresztül tört egy hidon, a lovasságon át, mely őrizte; többször megsebesült s gyakran kilőtték alóla a lovat. Kiismerték a tömeg közzül bíbor sarujáról [2]); mely az ellenség előtt rémület tárgya lett. "Látod, mondá Sacharbarz egy római szökevénynek, hogyan vív császárod; ő az, a ki elől futnunk kell [3])." Szövetségesei nem kevesebb zavart okoztak neki mint ellenségei; a fárasztó és haszonnal nem járó háborúba beleunt kaukázi törzsek részéről jött mindig a zúgolódás, melyet le kellett csillapítani, vagy a

[1]) Theophanes 256-259. l. - Nicephorus 12. l. - Cedrenus, I köt. 411-414. l. - Chronicon Paschale 400. l. - Zonaras, II. köt. 84. l.

[2]) Ex propiis ejus ocreis dignosei poterat. Theophanes, Chr. 262. l.

[3]) Vides Caesarem, quanta audacia pugnam conserat, solusque adversus tantam multitudinem decertet. Ugyanő u.o.

fenyegetőzés, hogy eltávoznak, mit meg kellett előzni. Egyszer egy ütközet előtt ezen bizonytalan barátok közzül húszezer haza akart menni. Heraklius elbocsátotta őket a fegyverben álló legiok színe előtt, a nélkül hogy arczán a legkisebb változás látszott volna. "Testvéreim! mondá katonáinak, mert így hívta őket, ha hozzájok szónokolt, Isten a diadalt egy magunknak tartja fön [1])."

E közben az avar khán, figyelemmel kísérve a persa háború mozzanatait, a Duna partján uj árulást koholt; a királyi vadkan (Sacharbarz) közbenjárására nem késlekedett egyetértésbe tenni magát Khosroessel. Khosroes föltételei a következők voltak: a persa király fölajánlotta a khánnak a konstantinápolyi zsákmányt, ha kész ezen várost vele együtt megvívni; ezen esetre Sacharbarz vezérlete alatt a persa hadseregből egy erős hadosztály nyomuland a Bosporushoz Khalcedon közelébe, s minthogy a persáknak hajóik nem voltak, az avarok magokkal hozandják hadi naszádaikat, melyeket a Dunán tartottak, s melyek segítségével az egy kézre dolgozó seregek akár szárazon és vizen megtámadhatják Konstantinápolyt, akár pedig végre hajthatják egyesülésöket az európai oldalon. Miután a fő föltételek iránt megegyeztek, a találkozást a tengerszoros egyik s másik partján a 626-dik évi junius havára tűzték ki. Egyébiránt ezen alkudozás a legnagyobb titokban volt tartva, minthogy a khán nem akarta tervét mind addig leleplezni, míg készen nem áll a cselekvésre, s minthogy az ily vállalathoz szükséges előkészületek sok időt kívántak: de bár mily mély volt is e titok, a konstantinápolyi udvar gyanitani kezdte a dolgot, és Athanasius patriciust a khánhoz küldötte, hogy őt a római szövetségben akár a letett eskü kötelező érzeténél akár a jövőtől való

[1]) Videte, fratres, ut nullus belli societatem iniit nobiscum, quam Deus solus. Theophanes, Chronogr. 265. l.

félelemnél fogva megerősítse. Athanasiusnak azonban nem volt alkalma ékesszólását kifejteni, mert alig érkezett Hunnia földjére, azonnal elfogták, erős őrizet alá vetették, s a római területtel való minden közlekedéstől elzárták. Ez a khán részéről elég világos felelet volt arra, hogy a kormányzó tanács rögtön a város biztonságára gondoljon, s tudósítsa Herakliust arról a mi történt. A város közlekedése a császárral szabályosan föl volt tartva azon hajóhad által, mely a Fekete tenger egyik kikötőjében, Herakleában, Sinopéban vagy Trapezuntban állomásozott, a szerint a mint a hadsereg állása és a hadjárat szükségei hozták magokkal. Hihetőleg Heraklius maga részéről is neszét vette volt az alkudozásnak, mely az avarok és a persák között folyt; de minden esetre az ezen utóbbiak által a 626-dik év kezdetén foganatba vett hadműtani intézkedések elég világosan hirdették, hogy nagy csapás van készülőben birodalma s különösen fővárosa ellen.

A római hadsereg, mely minden ütközetben diadalmaskodott, akkor az Euphrates síkjain táborozott, szemben az egyesült és számra nézve jóval tekintélyesebb persa hadakkal. Khosroes, mintha lemondott volna arról hogy harczoljon, erejét három hadtestre osztotta, melyek közzűl az első Sacharbarz vezérlete alatt Kis-Ázsia felé nyomult, míg a másik kettő figyelő állást foglalt Mesopotamiában. Ez utóbbiak egyikének arra kellett működni, hogy a római hadsereget oldalt nyugtalanítsa és föltartóztassa, míg a másik befelé terjeszkedve a Ktesifonba vezető utakat fedezi. A belföld védelmére rendelt hadtest a persa csapatok színéből, az arany ezredekből állt, melyeket azért neveztek így, minthogy láncsáik hegye meg volt aranyozva. Heraklius egy pillantással átlátta ezen intézkedések czélját, s szokott vakmerőségével maga is intézkedéseket tett, hogy azokat kijátsza.

Kicsiny seregét ő is három hadtestre osztván, a legszámosabbat az Euphrates mellett hagyta megerősített állomásban, testvére Theodorus vezérlete alatt, kinek erélyességét ismerte. A másikat Arménián keresztül a Fekete tenger partjára utasította, honnan azt a hajóhadnak Konstantinápolyba kellett szállítani; a harmadikkal pedig a Kaukáz vidékére ment, hova őt uj érdek vonzotta s hol uj kalandok vártak rá. Ugy értesült csakugyan, hogy egy khazar horda betört volt Aderbeidsánba s azt ki is rabolta; s arra a gondolatra jött, hogy ezt zászlaja alá sorozza, s vele egyesülve rettentő kicsapást hajtson végre Persia fővárosa ellen. A tervet a mint fejébe vette oly hirtelen végre is hajtotta, s néhány legióval ezen horda elébe sietett, hogy vele barátságos hangon beszéljen s főnökének ajándékot nyújtson.

Ezek a khazarok nem mások voltak, mint az V-dik század khatzirjai vagy akatzirjai, kik akkor a fejér húnok szövetségéhez tartoztak. Attila fegyverrel hódította volt meg őket s fiát Ellákhot tette volt királyukká, halála után Denghizikh számította őket alattvalóik közzé. Azon mindenféle viszályok, berohanások, háborúk, népvándorlások, melyek nyugoti Ázsia népei közt az V-dik század végén és a VI-dik első felében történtek, visszaadták szabadságukat az akatziroknak, de csak azért hogy ujabb meg ujabb viszontagságokba sodorják őket, kik is ezen korban pusztáról pusztára hányódva a Palus Maeotistól a Volgáig s a Káspi tenger egyik partjáról a másikra bolyongtak. Végre is azon turk uralmak egyike alá kerülvén melyek mind inkább inkább közeledtek Európa felé, elfogadták annak felsőségét, a nélkül azonban, hogy egyéniségöket mint nemzet elvesztették volna. A húnok csillaga akkor hanyatlóban, a turkoké emelkedőben volt, s a pusztai népek állandó szokása szerint, melyek csak erőre törekednek s csak erőnek hódolnak, elvették hún

nevüket, hogy a turk nevet vegyék föl s azok szokásaival és törvényeivel együtt a rajtok uralkodó faj büszkeségét is magokévá tegyék. Ezen átalakulás uj életet látszott beléjök önteni. A turk-khazarok urak gyanánt tértek vissza azon földre, melyről a hún-akatzirokat elüzték volt. Itt szomszédságba jutván Persiával, melyet tőlök csak a derbendi hegyszoros választott el, abba gyakran beütöttek, s e pillanatban fölhasználták a persa seregek távollétét, hogy zsákmányra hányják Atropaténében, a mi a rómaiaktól még megmaradhatott. Ilyen volt az az uj szövetséges, kinek megnyerésével Heraklius magát biztatta.

Kicsiny hadseregével épen azon pillanatban érkezett ő meg, melyben a khazarok, zsákmánynyal terhelve, Atropaténéből kivonultak, hogy hazájokba vissztérjenek. A találkozás Tiflis falai alatt történ, a városba zárt persa őrhad szemei előtt [1]). A khazar főnök a mily távolról megpillanthatta a római császárt ki koronával a fején közelgetett felé, azonnal leugrék lováról és homlokával a földet érinté. Hordája követte példáját, s föltűnő volt, hogy a tisztek és más előkelő személyek a halmokra és sziklákra másztak, hogy ott boruljanak a földre [2]). Heraklius azon személy elébe sietett, kit a legelső főnöknek gondolt (ez az egész nemzet második tisztviselője volt és Zihebillnek hívták [3]), fölemelte, megölelte, s fiának szólítván koronáját fejére helyezte [4]); Zihebill tiszteletteljes hódolata jeléül őt nyakon csókolta. A találkozást lakoma követte, mely után Heraklius az asztalnál használt minden ezüstneműjét a khazar tiszteknek ajándékozta. Zihebill ezen kívül aranynyal gazdagon áttört

---

[1]) Persis ex urbe Tiphili spectantibus. Theophanes, Chronogr. 264. l. - Anastasius 95. l.

[2]) Exercitus praefecti, super saxo ascendentes, codem corporis habitu

[3]) Zihebil, Ζιεβηλ, Ζεβεηλ.

[4]) Detractam sibi coronam Turci capiti imposuit... filium cumdem appellans. Nicephorus, 11., 12. l.

selyem öltönyöket és igen nagy értékű fülbevalókat kapott [1]). Heraklius beszéde, midőn valami nagy gondolat lelkesítette, élénk, szívreható volt, s a kik hallgatták, alig bírtak ellene állani; többször tapasztalták ezt a rómaiak, tapasztalták most a puszták vad fiai is. Mit mondott nekik? Lefestette-é előttök a polgárisultság fönséges látványát szemben a pusztai élet nyomoraival? Fölmutatta-é elöttök mind azt a jót, a mi rájok azon birodalommal való szövetségből fognak hárulni, melyben a törvények méltányossága, az állandó rend, a kereskedelem, a művészetek mindenki létét biztossá és boldoggá tették? Feltüntette-é a láthatár távolában, mint azt a czélt, mely felé valamennyi nagy vagy kicsiny, polgárisult vagy barbár, települt vagy kóbor népek haladnak, Jézus Krisztus keresztjét, a megváltás e zálogát, melynek visszafoglalásáért egy maroknyi csoporttal habozás és félelem nélkül nyomultak Persia belsejébe? Nem tudjuk; a történetírás csak annyit mond, hogy a beszéde bájával elbűvölt barbároknak szemük szájok elállt. A lelkesedéstől elragadtatva ugrott föl végre Zihebill, kézenfogta fiát, kinek álla még alig pelyhesedett, s kérte Herakliust, hogy vegye magához, hogy a fiú őt hallgatva emberré váljon [2]). Az ujdon barátság ezen bizalmas ömledezései közben Heraklius a barbarnak megmutatta lánya Eudokia arczképét, kit a festő ifjúsága és szépsége egészen friss bájában s császárnői fényes öltözetben rajzolt le. A barbár, ezt megpillantva, elámúltában önkénytelenül fölkiáltott s szemeit a képről nem birta levenni. "Na jó! monda a császár, tied a szépség e remeke, ha segitesz

---

[1]) Cumque hunc ad convivium invitasset, omnia convivii vasa atque utensilia, cum regia veste atque inauribus ex margaritis ei donavit. Nicephorus 15. l.

[2]) Ad haec Ziebelus imperatori, ejus quippe verbis delectabatur, et ejus prospectu ac prudentia plane stupefactus haerebat, filium suum, cui lanugo primum e malis tunc oriebatur, obtulit. Theophanes, Chr. 164.l.

vállalatomban, s ha néped szövetséget köt az enyémmel; igérem hogy nőül adom hozzád leányomat" [1]). A regényes kalandok mindig inyökre voltak a keletieknek, s az értekezlet azzal végződött, hogy Zihebil halálosan bele szeretett a császárleányba [2]). Az alku e szerint meg lőn kötve, s Zihebil haza ment, de negyvenezer harczost hagyott Heraklius zászlai alatt [3]). Ezen erősitéssel a háború még hevesebben ujra kezdődött Persia éjszaki részében mint valaha. A mi Eudokiát illeti, ki a szerződés ráadásává vált, ő elhagyta Konstántinápolyt, hogy a puszták bőrsátrai alatt keresse föl jegyesét, kihez atyja nőül adta; azonban ut közben hallotta meg, hogy szerencséjére-é vagy szerencsétlenségére, (ki tudná megmondani?) Zihebil csak imént mult ki népe közt erőszakos halállal. Azért rögtön visszatérvén, anyja oldala mellett visszafoglalta helyét a byzanti császárok palotájában [4]).

Mig Persia legszélén ezen dolgok történtek, Sacharbarz a Bosporus keleti partjára érkezett, s az alatt mig az avar hadsereg utban volt Konstántinápoly felé, Khrysopolisnál, a mai Skutarinál szállott táborba. Junius 29-dikén jelent meg a khán előhada a hosszú kőfal alatt, hol egy napot pihent; azután csakhamar Melanthias alá szállott, a nélkül hogy ellenséggel találkozott volna [5]). Itt megállapodott, hogy a fő hadtestet vagy fejedelme ujabb

---

[1]) Eudociae filiae imaginem demonstrans, hunc in modum alloquitur: En igitur et filiam meam et Romanorum Augustam, quam, si me adjuveris, et contra hostes auxilium dederis, uxorem tibi spondeo. Nicephorus 12. l.

[2]) Ad haec barbarus, imaginis pulchritudine et ornatu in archetypi amorem impulsus... Ugyanő u.o.

[3]) Selectos tandem viros strenuos ad quadraginta millia Ziebelus belli socios imperatori assignavit. Theophanes, Chronogr. 264. l.

[4]) Eudociam filiam, quam Turcorum principi pactus erat, ad eum Byzantio proficisei jubet; sed cum de barbari caede allatum esset, eodem imperatoris mandato revertitur. Nicephorus 12. l.

[5]) Chron. Paschale 392. l. - Nicephorus 12. l. - Theophanes 263, 264. l. - Anastasius 95. l. - Cedrenus I. köt. 415, 416. l. - Zonaras II. köt. 84. l. - Constantinus Manasses, 76, 77. l.

parancsait bevárja. Az avar hadsereg zöme nagynehezen hatolt ált Moesia sarán, akadályozva lévén a podgyász, a társzekerek, de kivált azon egyetlen faderékból vájt csolnakok, a mint a görögök nevezték, monoxylonok [1]) sokasága által, melyeket az avarok szekereken vagy szánakon hurczoltak magok után, hogy szövetségeseik számára hajóhadat állitsanak ki. Ezen akadályok kényszeritették a khánt, hogy Drinápoly alatt hosszasabban időzzék; de legalább hasznára akarta az időt forditni. Maga elé vezettetvén Athanasiust, kit mint foglyot utána hurczoltak, megparancsolta neki, hogy rögtön menjen Konstántinápolyba. "Eredj s keresd föl honfiaidat, mondá, és tudd meg tőlök, mit volnának hajlandók nekem ajánlani, hogy tovább ne menjek [2])." Athanasius elment. Azonnal a tanácsa elé vezettetvén, ott előadta, hogy miért van küldve, de beszédét a zaj miatt, melyre nem számitott, alig tudta bevégezni. Kérdőre vonták, szemére hányták, miért vállalt el olyan követséget, a mely a római méltóságot lealacsonyitja; annyira mentek, hogy csaknem árulással vagy legalább is gyávasággal vádolták [3]). Athanasius mind ezt mélyen elálmélkodva hallgatta, nem tudván mit feleni a szemrehányásokra, melyeket nem értett.

Végre minden meg lőn fejtve: a patricius hosszas távolléte volt minden félreértésnek az oka. Midőn Konstántinápolyt a háborúval való legelső fenyegetőzéskor oda hagyta, Konstántinápoly csaknem védelmi eszközök nélkül volt, mit Athanasius nagyon jól tudott; de az olta s a nélkül hogy ő tudta volna, a dolgok egészen más szint

---

[1]) Trabariae, Μονοξυλα..

[2]) Abi et vide, qua ratione volunt cives me placare, quaeve dona offerre, ut hinc recedam. Chron. Paschale, 393. l.

[3]) Magisratibus Athanasium objurgantibus, quod Chagano ita se subdiderit. Ugyanaz u.o.

öltöttek [1]). Nem csak a szomszéd városok helyőrségei voltak a fővárosba összevonva, hanem a Heraklius által küldött hadtest is akadály nélkül megérkezett volt, sőt a mi több, a polgárok is buzgóságban a katonákkal versenyezve mind fegyvert ragadtak; egy szóval, Konstántinápoly jól kitatarozva, jól ellátva, jól őrizve, ezentúl bizakodva várhatta mind két ellenségét. Ezt nem tudata Athanasius, kit a khán a legszorosabb fogságban tartott, s maga részéről a byzanti kormány is elfelejtette, hogy követének mind erről semmi tudomása nem lehetett. A patricius, miután ezen magyarázatokat megkapta, hogy akaratlan hibáját helyre hozza, kinyilatkoztatta, hogy, ha fejével kellene is érte lakolni, kész oly kevély feleletet vinni vissza a khánnak, a milyet adni akarnak [2]): de minthogy a legtulságosabban lelkiismeretes ember volt, azt kivánta, hogy saját szemével lássa azon védelmi eszközöket, melyekre támaszkodnak, hogy a háborút kiállják, s melyek valódiságáról a khán előtt külömben is bizonyságot kell tennie.

Bonus szemlét tartott előtte a helyőrség fölött, melyben tizenkét ezer lovast számithatott, nem is szólva a hihetőleg számosabb gyalogságról. A patricius, igy megnyugtatva, visszatért a khánhoz s megvivé neki a kormány válaszát, hogy tudniillik a rómaiak, mint barátjai, azt tanácsolják neki, ne közeledjék Konstántinápoly falaihoz, se területéhez. Ezen szavakra a barbár iszonyú dühre lobbant s a követet gúnyos mozdulattal kergette el szeme elől.

"Eredj hát, monda neki, eredj s vessz el velök, de mondd meg nekik igazán, hogy mindenüket, a mijük van, kezembe kell adniok; külömben eltörlöm városukat s

[1]) Tum dixit Athanasius caeterum nesciere se ita muros esse munitos, copiasque adesse. Ugyanaz u.o.

[2]) Nihilominus paratum se, datum Chagano responsum iissdem verbis referre. Chron. Paschale 393. l.

lakosait mind egy lábig rabságra hurczolom [1]."

Ezen feleselések közben az avarok előhada a melanthiasi táborban tartózkodott, semmi mozdulatot nem mervén tenni; a megszállottak hibája fölbátoritotta. Néhány lovas az őrhadból, mely takarmány dolgában szűkön állott, kaszás cselédek kiséretében kiment, hogy a mezőn szénát vágjon. A mint ezeket az avarok észrevették, rögtön rajtok ütöttek, s leölték vagy szétkergették őket. Ezt a kis előnyt a barbarok arra használták, hogy fölszedték sátorfáikat Melanthias alól, megkerülték jobbra Konstántinápolyt és a Keras öbölt, s Sykoi külvároson át a Bosporus partjáig nyomultak. Éjjelre kelve tüzeket gyujtottak, melyeknek a tengerszoros tulsó partján más tüzek feleltek meg (ez volt az egyetértés szerint az avarok és persák közt az ismertető jel) [2]; azután a két sereg főnökei a partokon elfoglalt néhány ladikon közlekedésbe tették magokat egymással. Sacharbarz kijelentette, hogy kész átkelni a Bosporuson, mihelyt az avarok naszádjai megérkeznek; egyébiránt is rajta volt, hogy minél előbb kezdjék meg az ostromot. De a khán oly lassan haladt előre, hogy csak julius 27-dikén érkezett Konstántinápoly elé. Ezt és a következő napot részint hadai pihentetésére, részint mindenféle gépekből álló hadiszerei lerakására és fölállitására, részint arra forditotta, hogy intézkedéseket tett hajóhadának a part közelében biztos helyen való elszállásolására.

Julius 31-dikén nap keltével kibontakoztatta csapatait, melyek a város egész területét bekeritették az egyik tengertől a másikig, azaz a Propontistól a Keras öbölig.

---

[1]) Athanasius a Chagano minime exceptus est, illo dicente, sibi omnia esse tradenda, sin minus, urbem funditus eversurum se, et quotquot in ea erant, abducturum. Ugyanő u.o.

[2]) Hostibus ultra sinum in Sycis accedentibus, ac se Persis visendos praebentibus, qui versus Chrysopolim castra posuerant, suam inter se per ignes praesentiam significantes. Chron. Paschale 393. l.

Ez a had, a védfalak tetejéről tekintve megszámlálhatatlannak látszott. "Nem egy hadsereg volt itt, mond egy szemtanú görög költő, hanem sokféle had, nem egy nemzet, hanem egy csoport nemzet, mely névben, hazában, fajban és nyelvben külömbözött egymástól. Ott volt a szláv a hún mellett, a scytha a bolgár mellett, sőt még a médek is bajtársaikká lettek a scytháknak [1]). Az európai parton ott volt a rettentően zúgó Scylla, az ázsiai parton a Kharybdis, örvényeivel és vészeivel [2])." Az avarok képezték a közepet a khán személyes vezérlete alatt, s a derék támadás rájok volt bizva. Soraik közt egy osztály gepida szolgát is lehetett látni, kiket besoroztak, jóllehet külömben idegenkedtek e népet ügyeikbe avatni, de a jelen körülmények közt kimeritették az utolsó segélyforrást is, a honnan embert szedhettek. A szlávok, a bal szárnyon állva, két vonalba húzodtak el, melyek közzűl az első fegyvertelen s csaknem meztelen, a második pedig vértezett volt [3]). Az ostromszerek mindenféle részint védő, részint támadó gépekből és tizenkét roppant toronyból állottak, melyek, a mint föl lőnek állitva, csaknem egyenlő magosságuak voltak a város védfalaival. Ezeket a tűz ellen bőrrel vonták be, a gépek nagyobb része is hasonlóan bőrökkel volt biztositva [4]). A khán azt reménylette, hogy csolnakjaival magában az öbölben köthet ki, de a mint a két s három sor evezős római gályákat, melyek a kikötőt környezték, megpillantotta,

[1]) Non enim unum erat simplexque bellum, sed in multum diversas et varie commixtas gentes late diffusum ac promiscuum; nam Sthlabus cum Hunno, Scytha cum Bulgaro, necnon et Medus conspirans cum Scytha... Georgius Pisidas, Bellum Avar. 194. és köv. v.

[2]) Ab una parte terribiliter Scythica Scylla strepebat, ab altera charybdis os patulum conspiciebatur. Constantinus Manasses 76, 77. lapon.

[3]) Plurimum militem statuit in ipsius urbis conspectu, in reliqua vero muri parte Sclavos, ac primam quidem eorum aciem pedestrem ac nudam, alteram pedestrem loricatam. Nicephorus 12, 13. l.

[4]) Tum sub vesperam, machinas aliquot et testudines admovit... quas extrorsum corio texit. Chron. Paschale 394.l.

lemonda szándékáról, s hajóhadát a Barbyssus torkolatánál [1]) szállittatá meg, mely csekély folyó iszaptorlatok s zátonyok fölött szakad az öböl legszélébe, hol a víz sekély állása a közeledést nagy hajóknak nem engedte meg.

Konstántin városa, mint Romulus- és Augustusé, hét halomra épitve, de három tengertől mosva, melyek mellett a Tiberisért nem búsulhatott, akkor valamint még ma is, egyenlő háromszögöt képezett, melynek alapja a Keras öblön feküdt és melynek csúcsát a hét tornyú vár alkotta. Keleti oldala a Propontis kanyarulatai mellett húzódott el, mig nyugoti oldala, mely a száraz felé nézett, attól kettős árokkal és falakkal volt elvágva. A keleti oldalt és az alapot, tornyokkal s lőrésekkel megrakott kőfal vette körül, itt a tenger szolgált árok gyanánt. A nyugoti és éjszaki szeglelen egyegy rettentő fellegvár emelkedett, a hét toronynak megfelelve. Az a keskeny és mély tengerkanyarulat, melyet alakja után Keras azaz szarvöbölnek neveztek, alkotta a város fő kikötőjét. Ennek legvégén, hol a kis Barbyssus folyó elenyészik, terültek a két parton a Blakhernai és Hebdomé nevezetű falvak, melyek akkor a városon kivül estek, és a Sykoi azaz Figefák nevű külváros; itt voltak a gazdag patriciusok kedvencz mulatói, s a mező ezen oldalon boritva volt csinos mezei lakokkal, egyházakkal és palotákkal; itt állott a szinkör és a forum vagy a katonai szemlékre rendelt tér is. A nagy kikötőn kivül, mely, mint mondám, az öbölben feküdt, a Propontis felől két kis rév is volt a város körfalával befoglalva, melyek emberi kézzel voltak ásva s ma be vannak iszapolva: Theodosius és Julianus réve, s fölöttük e két császár palotája emelkedett. A byzanti császárok ekkor a keleti csúcson egy halmon laktak, honnan az öblöt, a Propontist és a tengerszorost

[1]) A Barbyssus folyó az íróknál Barnyssus néven is fordul elő.

messze be lehetett látni. A körfalnak a szárazra néző részén hét kapu nyilt, melyek közzűl az ötödik a byzanti történelemben nevezetes; ezt azon bronz- és arany szobrokról, dombormüvekről és diszitményekről, melyekkel pazarúl föl volt ékesitve, arany kapu-nak nevezték. Ezen arany kapun vonultak be a diadalmenetet tartók nagy pompával a Szent Sophia egyházába; erre intézték a Thraciából jövő barbarok is legelső támadásaikat, minthogy a fő országút éjszak felől ide vezetett, s minthogy a város leggazdagabb része itt feküdt.

Konstántinápoly lakosai nem ijedtek meg "sem az avar viperától, sem a szláv sáskától [1]), mint azon kor szép szellemei magokat kifejezték, hogy az utálatos, ravasz és mérges húnokat, és a szőke hajú, szálas de hitvány termetű, meztelen vagy félmeztelen antok, szlovének és vendek csapatait jellemezzék, kik sáskafelleg gyanánt lepték el a mezőt. A kormány, a nép, az őrhad nem csak csupán saját erélyébe bizott; hittek a mennyei oltalomban is, melynek biztos zálogát hitték kezeik közt; ez nem egyéb volt, mint a Szent Szűz ruhája, mely (nem mondák, mi módon) azon város birtokába került, melynek a Szent Szűz volt védasszonya. A patriarkha ezt más ereklyékkel együtt ünnepélyes körmenettel, dicsértek és zsoltárok zengése közben hordatta körül a falakon [2]). A szentséges szent [3]) ruhája mint a görögök Sz. Máriát találó kifejezéssel nevezték, Konstántinápoly ostromlott lakosainak 626-ban ugyanaz volt, a mi a frank katonáknak. Szent Márton palástja, és épen e pillanatban Heraklius katonáinak a Krisztus csudálatos képe. A csaták közepette feje fölött látva lobogni azon

[1]) Scytharum ferox natio virulentae viperae, Tauroscytharum gens locustae consimilis. Constantinus Manasses 76, 77. l.

[2]) Sanctissimae Virginis venerandam vestem ... Vetu narratio in annot. Hymn. Acathist. Corpus Hist. Byzant. Append. 2.

[3]) Παναγια.

szentséges szövetet, mely az Istenanyának tagjait érintette, ki ne hitte volna győzhetetlennek? Ki kételkedhetett volna, hogy a Szűz szeretettel ne oltalmazza azon birodalom fővárosát, melynek hadserege és fejedelme kitette magát a halálnak, hogy fia keresztjét a hitetlenek kezeiből visszafoglalja?

A julius 31-dikén megkezdett rendes ostrom szakadatlanul folyt öt napon át. A khán oly sok faltörő kost, ostromvértet s lövő gépet hozott magával, hogy serege egész homlokát megrakhatta velük, s tizenkét kerekes tornya, a mint a fallal szemben fölállították, valóban rémítő tekintetet mutatott [1]). A szlávok építették ezeket a római gépeket utánzó ostromműveket, ők szolgáltak is körülöttök; kétségtelenül ők voltak azok is, kik a hajóhadat gyártották, leszállították, a Barbyssus vizében őrzötték s a kik annak kezelésére voltak rendelve. Az elnyomott s a szolgaságba bele törődött szláv ázsiai urai önykényére bizta testét és fejledezni kezdő értelmességét. Míg a faltörő kos rést tört a falakon, a húnok roppant íjaikkal arra szakadatlanul szórták nyilaik záporát, mely a védfalat olykor végig seprette; de a hézagok azonnal ismét megteltek. Az ostromlottak is folytonos kirohanásokkal háborgatták e munkálatokat, s szétverték a munkásokat és összetörték szerszámaikat.

Egy matróz a barbarok roppant tornyai ellenében igen egyszerű de biztos sikerő védelmi gépet talált föl. Ez egy hordozható talapra állított árbocz volt, mely az ellenséges tornyokat a védfal körötti mozgásukban követte. Mihelyt valamelyik torony a falhoz közel megállott, az árbocz meghajlott s csigákon egy ladikot bocsátott alá, mely meg volt rakva égő szurokszövétnekeket tartó emberekkel, kik lángpatakokat ontottak alá a gépre, vagy

[1]) Aedificavit Chaganus duodecim turres castellis intructas, pracaltas, et quae ipsa fere propugnacula attingebant. Chron. Paschale 394. lapon.

csóvákat aggattak azok oldalaira, s ritka eset volt, hogy a ladik a nélkül szállt volna föl, hogy a tornyot meg nem gyújtotta [1]). Bármily veszélyes volt is ezen levegőbeli harcz, mindig akadt rá ember, a ki folytassa. Bonus patrícius azon ohajtástól indittatva, hogy a vérontásnak véget vessen, a falakról több ízben megszólította a khánt, fölhíván hogy vonuljon vissza, s ígérvén évdíja kifizetését s még többet is, ha köteleztetésére visszatér: de a barbár szájából csak ez volt a válasz: "Takarodjatok ki a városotokból, adjátok át nekem minden vagyonotokat s köszönjétek meg, ha életben hagylak benneteket." [2])

Augustus 2-dikán estve (szombatnapon) a khán Konstantinápolyból néhány római fő tisztviselőt kéretett magához, hogy velök békeajánlata felől értekezzék; öt legelőkelőbb férfiút küldtek hozzá. Alig léptek ezek sátorába, a khán, a nélkül hogy csak egy szót szólt volna hozzájok, parancsolá egyik emberének, menjen s vezesse be "a selyembe öltözött három persát" [3]), kik egy szomszéd sátorban várakoztak, s a mint ezek megérkeztek, maga mellé ülteté őket, azok és maga előtt állva hagyva azon magos rangú személyeket, patríciusokat és méltóságos urakat, kik a római birodalom képviselői voltak. Akkor némi ünnepélyességgel megszólítván a rómaiakat, monda: "Íme látjátok, ez az a követség, melyet a persáktól kaptam, s mely jelenti, hogy Sacharbarz amott háromezer főnyi segítséget tart készen számomra; jónak láttam benneteket erről értesítni. Ha beleegyeztek, hogy valamennyien vagytok egy ingben és köpönyegben kitakarodtok a városból, eligazítom a

[1]) Unus ex nautis malum nauticum machinatus est, in cujus summitate navigiolum appendit, quo hostium turres castellis instructus incenderet. Chron. Paschale 394. l.

[2]) Urbe cedite, vestraque fortunas mihi dimittite, servateque vos ipsos et familias vestras. Chron. Paschale e.h.

[3]) Tres Persas sericis vestibus indutos... sibi assidere jussit. Chron. Paschale 395. l.

dolgot Sacharbarzzal; ez a tábornok jó barátom; ti átmehettek táborába, s jót állok róla, hogy nem lesz tőle semmi bántódástok [1]). A mi engemet illet, én városokat kívánom, s kívánom mindennel a mi benne van, s gondoljátok meg jól, hogy nincs más módotok élteteket megmenteni, ha csak netalán halakká nem váltok, hogy a tengerbe bújjatok, vagy madarakká, hogy a levegőbe elrepüljetek [2]). A persák az urak a tengerszoros túlsó partján, mint ezek itt bizonyitják; a mi pedig császártokat illeti, az soha sem tette be lábát Persiába s nincs közeltökben hadsereg, mely rajtatok segíthetne." - "Ha ezt állítják előtted hazudnak, kiálta föl nemes haragra lobbanva Georgius patrícius; már bevonult egy római hadsereg Konstantinápolyba, s a mi kegyes fejedelmünk ugy betette lábát Persiába, hogy nem hagy követ kövön városaikban [3])." E szavakra a persák egyike magán kívül vágott közbe s durván bosszantotta a rómait. "Ugy veszem e sértéseket, viszonzá ez megvetőleg, mint a melyek nem tőled erednek; a khán illet engem azzal, mert csak az önt beléd bátorságot, hogy sértegess [4])." Egy másik római pedig így szóla a khánhoz: "Hogy esik az, hogy te, ki ennyi sereget hoztál ide, a persák segítségére szorulsz?"

"Csak azt akartam veletek megértetni, felelé a barbár dölyfében kissé megzavarva, hogy a persák, ha kívánom,

---

[1]) Si igitur, quotquot in urbe estis, cum sago duntaxat et indusio ex ea excedere velitis, pacta ac foedus cum Salbaro ineamus: amicus eum meus est, ad illum transite, neque ulla is vos injuria afficiet. Chron. Paschale 395. l.

[2]) Nisi forte vos fiere pisces contingat, quo per mare evadatis, vel aves, quo evoletis in aërem. Ugyanő u.o.

[3]) Isti, inquit gloriosissimus Georgius, impostores sunt; noster enim hic adest exercitus, ac piisimus princeps noster in eorum provinciis versatur, hasque devastat omnino. Ugyanő u.o.

[4]) Minime ait tua sunt in me convicia, sed Chagani. Ugyanő u.o.

hozzám fognak csatlakozni, mert barátaim" [1]). - "Ám legyen, mondák végre a római követek, mi soha el nem hagyjuk városunkat. Kívánatodra jöttünk ide, hogy a békéről értekezzünk; ha nincs más mondani valód, bocsáss el bennünket minél hamarabb" [2]). A khán elbocsátotta őket.

Azon éjjel, mely e különös értekezletre következett, a római gályák, melyek ki voltak állítva, hogy a Sacharbarz táborába visszatérő persa követekre leselkedjenek, elfogták a naszádot, mely azokat szállította. Sorsuk nem volt sokáig kétséges. Egyiknek fejét vették, a másiknak kezeit vágták le, s miután saját kezeit és társa fejét nyakába akasztották, visszaküldték a khánhoz. A harmadikat a persa tábor szeme láttára egy gályára vivén ott fejezték le, s fejét hajító géppel a szárazra vetették, egy írással együtt, melyben ez állott: "A khán békét kötött velünk s kezünkbe szolgáltatta követeiteket; íme egyet visszaküldünk; a másik kettőn ne aggódjatok [3])." A khán e figyelmeztetés daczára is, mi tudtára adta, hogy a tenger őrizve van, vasárnap reggel vízre eresztette csolnakjait, hogy a persa segélyhadak átszállításához lásson. Arra számított, hogy az éjszak felől támadt szél, mely Konstantinápoly ellenében fútt, megakadályozza a római hajóhadat abban hogy neki alkalmatlankodjék; azt is hitte, hogy észre sem veszik, minthogy a hajóba szállásra egy Khelai nevezetű kis öblöt választott, mely a várostól két órára feküdt [4]). Az éjt használta arra, hogy oda csolnakjai egy részét szárazon, vagy embereivel vagy öszvérek hátán átköltöztesse, ugy hogy azt reménylhette,

[1]) Tum Chaganus: Si velim, inquit, ii mihi subsidio venient, amici enim mei sunt. Chron. Paschale 395. l.

[2]) Si de pace nobiscum nolis agere, nos dimitte. Ugyanő u.o.

[3]) Chaganus, initis nobiscum foederibus, vestros ad eum missos legatos ad nos transmisit; alterius ecce habetur caput. Ugyanő 396. l.

[4]) Abominandus Chaganus ad Chelas abiit, et trabarias in mare demisit. Chron. Paschale 396. l.

hogy elmehet s visszajöhet előbb mint sem a rómaiak szándékát megtudhatnák: az átkelés végrehajtását maga akarta vezetni s az első csolnakok egyikébe ült; de Bonus patrícius figyelmét semmi sem kerülte el.

Alig kezdtek a szláv evező legények a sík tengerre ereszkedni, a római hajóhad az ellenkező szél daczára előnyomult s a Bosporus nyugoti partja és a barbár csolnakok közt foglalt állást [1]). Mind azon csolnakokat, a kik már kissé mélyebben ereszkedtek a tengerre, összetörték, a többiek óvatosan visszahúzódtak, ezek közt volt az is, a melyik a khánt vitte. Az avar fejedelem megalázva, ingerülten s bosszút lihegve tért vissza a város alá, míg a szláv hajósok ladikjaikat a homokra vonszolták. Az ostromlottak, miután észre vették, hogy a khán lóháton falaik mellett haladt el, parancsot adva az ostrommunkálatok siettetésére, gúnyból bort és vadpecsenyét küldtek neki ajándékba [2]). Erre egy Ermitzis nevezetű barbár [3]), ki a khán után következett méltóságára nézve, az egyik kapuhoz közelede s fön hangon így kiálta be az ostromlottakhoz: Rómaiak! alávaló dolgot míveltetek, midőn azt a három embert, kik tegnap a khánnal együtt ebédeltek, megöltétek, s egyik vendégének fejét másik megcsonkított vendége által küldöttétek hozzá; a khán ezért nagyon föl van ingerülve ellenetek [4])." "Annál jobb! válaszolák az ostromlottak, kisebb gondunk is nagyobb annál, hogy a khán min töri fejét [5])."

---

[1]) Quidam ex nobis solverunt naves cum scaphis versus Chelas, vento licet contrario, quo trabarias a trajectu in ulteriorem ripam prohiberent. Ugyanő u.o.

[2]) Chaganus ad urbis muros reversus est... cui ex urbe esculenta quadem et vina missa sunt. Ugyanő u.o.

[3]) Ermitzis Avarum exarchus... Ugyanő u.o.

[4]) Atrox perpatrastis fanicus, cum illos qui heri cum Chagano pransi sunt, occiditis, ac praeterea ipsi unius caput, alterum verum manibus truncatum transmisistis. Chron. Paschale 396. l.

[5]) Cui nostri: Nobis, inquiunt, ille minime curae est. Ugyanő u.o.

A khán majd megőrült dühében; fenyegette ellenségeit, fenyegette embereit; dühösebbnél dühösebb gondolatokkal vesződött. Végre lelke egy terven állapodott meg, mely sikerülhetett, de különösen nagy titoktartást kívánt. Azon törte fejét, hogy a jövő éjjel a városnak Blakhernai és a kikötő szomszédságában fekvő részét meglepje szláv katonákkal megrakandó hajóhadával, mely a Barbyssus folyóban ujra összegyülekezett. A blakhernaii dombokon meggyújtott tüzek voltak jelt adandók az indulásra [1]), s mialatt a tenger felőli támadás az őrhadat oda vonja, a khán föl akarta a zavart használni, hogy hágcsók segélyével a falakat megmássza. Ezen számítás sikere nem látszott előtte kétesnek. Azért is megtétette hozzá a készületeket erélyesen, de titokban. Azonban nem igen nagy lehetett a titok a római nép szemei előtt, melynek minden tagja kötelességének tartotta, hogy a város részére kémmé legyen: az ellenség legkisebb mozdulatát, legkisebb intézkedését szemmel tartották, magyarázgatták s rögtön jelentették. Bonus, jókor értesülvén, parancsot ada hajóhadának, hogy mihelyt az éj beáll, azonnal induljanak s csendben vonuljanak föl az öböl két partja hosszában, egy felől a két, más felől a három sor evezős gályák, és maradjanak állomásukon mind addig, míg az avar hajók soraik közzé kelepczébe nem kerülnek. Ugyanakkor a blakhernai öböl bejáratát egy arméniai csapattal rakatta meg, s meghagyta nekik hogy öljék meg vagy verjék vissza a tengerre azokat a barbarokat, a kik a szárazra ki igyekeznek szállani. Végre fáklyákat is készíttetett, melyeket a blakhernai Szent Miklós egyháza erkélyén a kitűzött időben meg kellett gyujtani [2]).

[1]) Auxiliariis Sclavenorum copiis signum dederat, ut, cum accensas faces ex Blackhernarum munitione conspexissent, statim actuariis lembis irrumperent, et remigio ad urbem subvecti... Nicephorus 13. l.

[2]) Facibus erectis signum dari jubet. Nicephorus 13.l.

Az éj sötét volt s az egyház fölött égő tüzek világa az öböl hátulsó részébe hathatott, a nélkül hogy a római gályákat elárulja, melyek elől állomásoztak. A szlávok a jeladást annak vévén a mit vártak, katonasággal megrakott csolnakjaikkal elő kezdtek evezni, s csak hamar a nyílt tengerre jutottak. Ekkor bukkantak elő a római hajók és soraikkal egymáshoz közeledve összetörtek vagy elsüllyesztettek mindent a mi közükbe került. Borzasztó zűrzavara támadt a fölforgatott s összetört ladikoknak, a sötétben úszkáló s egymásra toluló embereknek, kiket dárdákkal, evező lapátokkal vagy szigonyokkal üldöztek [1]). A kik a gályák során áttörhettek, Blakhernai felé tartottak, honnan a tüzeket világítni látták, s hol, azt hitték, az avarokra fognak találni; de avarok helyett arméniai hadak állottak ott, s leöldösték őket, mihelyt mutatkoztak. Néhányan, kik szerencsésebbnek hitték magokat, minthogy az öböl legvégéig érhettek, egészen a khánig jutottak: azonban a kegyetlen khán rajtok töltötte bosszuját szerencsétlenségéért s mindnyájokat lemészároltatta [2]). A vereség a támadás után oly hirtelen történt, hogy az avaroknak nem volt idejök a száraz felől rohamot intézni, vagy ha ezt megkísértették is, azonnal abba kellett hagyniok.

A fölkelő nap rémítő jelenetre vetette világát. Az öböl vértől pirosló hullámain ezer meg ezer holt test uszkált a ladikok és evező lapátok töredékei közt; szláv nők testeit is lehetett látni, kik katonai vagy matrózi szolgálatot teljesítettek az ütközet alatt [3]). Az ostromlottak erélyes kitörése tette teljessé az avarok vereségét, kényszerit-

---

[1]) Sclavis omnibus, qui in trabariis inventi sunt, vel in mare praecipitatis, vel a nostris interfectis... Chron. Paschale 396.l.

[2]) Pauci ex Sclavis natatu evandentes, cum ad impii Chagani castra pervenissent, illius jussu trucidati sunt. Chron. Paschale 396. l.

[3]) Inter caesorum cadavera Sclavenae quoque mulieres inventae sunt. Nicephorus 13. l.

vén őket, hogy hadaikkal a szárazon is visszavonuljanak. Ezen hadseregen annyira erőt vett a félelem, hogy el hagyta foglalni táborát, hova még asszonyok és gyermekek is benyomultak, s mely zsákmányra lett bocsátva. A khán tartaléklovasságával egy halmon állva, ez alatt dühe szokott kitöréseinek engedte át magát: mindamellett is követnie kellett emberei hátráló mozdulatát s vissza kellett vonulnia némi távolságra.

Más nap visszatért, de csak azért hogy podgyászát összeszedje, a gépekről a bőrt, mellyel borítva voltak, lehuzassa, azokat lefegyverezze és fölégesse; mindent szeme előtt égettek össze [1]). Hogy azonban távozása ne tünhessék föl futás gyanánt, hirnökei által a falak és a város kapui közelében ezen szavakat kiáltotta be az ostromlottakhoz: "Rómaiak, ne gondoljátok hogy a félelem űz el innen; azért távozom, mert kifogytam az eleségből s mert rosz időt választottam arra hogy benneteket megtámadjalak: de rövid időn látjuk egymást, s akkor százszorosan meglakoltok azért, a mit rajtam elkövettetek" [2]). Utócsapata még pénteken estéig Konstantinápoly közelében maradt, hogy a visszavonulást fedezze, s ez utoljára elpusztította a környék azon kevés épületét is, melyeket a többiek megkíméltek volt. Ezen csapat vezére,nem tudni miért, értekezletet akart tartani Bonussal, vagy legalább némely előkelő római személyekkel; de Bonus nem egyezett bele. "A hatalom, izené neki vissza, mely e napig kezemben volt, hogy békét köthessek, ma el van tőlem véve; add ezt tudtára uradnak. Fölséges császárunk öccse hadsereggel jő, melyet rögtön átszállít Európába; az a szándéka hogy ő maga vezessen vissza

[1]) Turribus castellatis ac testudinibus corio prius nudatis, incensis... Ugyanő u.o.

[2]) Nolite existimare prae metu me recedere... Proficiscor annonae comparandae operam daturus ac postmodum rediturus. Chron. Pasch. 397.l.

benneteket országotokba; ott értekezhettek vele, ha kedvetek van rá" [1]). Theodorus, kit Heraklius a mesopotamiai római hadsereg vezérletével megbízott, csak imént nyert nagy győzelmet a persákon Kis-Arméniában, s ezt az avarok jól tudták: az ő neve elég volt arra, hogy visszavonulásukat nyakrafőre siettessék.

Az ostromlottak legelső gondolatja, mihelyt falaik közzül kijöhettek, az volt, hogy menjenek hálát adni védasszonyuknak, a szentséges szentnek, a blakhernai Szűz Mária egyházába, s lábai elé rakják le győzedelmök pálmáját.

Mind azon hősök közzül, kikben a régi római vitézség a keresztyénség ihletére ujra fölvirult, egy sem dicsekedék, egy sem tulajdonítá magának saját megmaradását vagy a város megmentését: mindnyájan azt mondák:

"Ki mentett meg bennünket ha nem a szentséges szent Szűz?" Közbenjárása az ostrom külömböző viszontagságai közt az egész világ szeme előtt látható volt, s csudatetteit az emberek kegyes elragadtatásukban kölcsönösen beszélték egymásnak. Látták mint fedezte pajzsával a várost, mint szórta a menyköveket az avarokra, mint törte össze gépeiket; rá ismertek a khelaii tengeri ütközetben, midőn a hullámok, bár tiszta volt az ég, magoktól fölháborodtak, hogy az istenteleneket elnyeljék [2]); a szélcsend és a vihar, mondák, nem engedelmeskedik-é a tengerek csillagának? Az a hit, hogy Szűz Mária egyenesen beavatkozott az ostrom alatti eseményekbe, a barbarok táborába is elhatott; mig a rómaiak neki tulajdonították győzedelmöket. Egyszer, a mint a khán tisztjei társaságában a város falainak állapotját vizsgálta,

---

[1]) Hactenus quidem data mihi fuit potestas, ut tecum agerem, ac tractarem de pace, nune vero nostri imperatoris frater... Chronicon Paschale 397. l.

[2]) Georgius Pisidas. - Nicephorus. - Cedrenus stb.

egyszerre csak e kiáltást hallották:

"Egy nőt látok amott, ki a falakon jár kel, egy maga van pompás öltözetben" [1]). Más alkalommal katonái egy bámulatos szépségű római úrnőt láttak sánczaikhoz közeledni, ki császárnői öltözetet viselt, s kit egy csoport herélt és gazdagon öltözött tiszt kísért [2]). Az őrök Heraklius húgának gondolván, ki bátyja nevében békét ajánlani jön, megnyitották előtte táboruk sorompóit [3]); de alig hogy átkelt a sánczon, azonnal eltünt és az avarok eszeveszetten egymás ellen fordították fegyvereiket [4]). Ily regék szálltak szájról szájra s maradtak fön a történelemben, hol némi világot vetnek a kor szellemére s azon rugóra mely a római világ ezen utolsó hőseit előállította. Egy különös eset valódiság szinét látszott kölcsönözni e meséknek, az tudniillik, hogy Blakhernai valamennyi egyházai közzül egyedül a Szűz Máriáét nem rabolták ki s nem gyujtották föl, mintha egy hatalmas kar távolította volna el a lángokat és a barbarokat [5]). Konstantinápoly megszabadulásának évnapját vallásos ünneppel szentelték meg, melyet a böjt ötödik hetének szombatján tartottak. Heraklius e jó híreket Assyria bensejében vette, hol a persák ellen romboló háborút folytatott: khazar szövetségesei azonban, mihelyt zsákmánnyal megteltek, azonnal oda hagyták. Maroknyi csapatával maradva s nem lévén más menekülése, mint hogy öccse hadaival egye-

[1]) Foeminam ego conspicio egregie vestinam absque ullo comitatu per moenia discurrentem... Chron. Paschale 397.l.

[2]) Viderunt barbari prima luce, cum sol oriretur, mulierem quamdam illustrem, eunuchis comitatam, porta Blachernarum exeuntem... Cedrenus Tom. I. 415. 416. l.

[3]) Quam cum opinarentur Heraclii sororem esse ... transitum ei concesserunt. Ugyanő u.o.

[4]) Illia, cum suis, ex oculis et conspectu eorum evanuit...Ipsi autem tumultu inter se congressi, ad vesperam usque mutuo strages ediderunt. Ugyanő u.o.

[5]) Ecclesiam Dominae nostrae deiparae... ingressi hostes, nihil omnino evertere vel labefactare potuerunt. Chron. Paschale 397.l.

süljön, a kurdok hegyei közzé vette magát, hova egy persa sereg nyomult utána, míg egy másik sereg a hegyekből kivezető úton leste. Ezen szorongató veszedelem közben Heraklius a két ellenséges sereg egyesülését megelőzte, az utána nyomulót megtámadván a híres ninivéi ütközetben, melyet megnyert s mely által Assyriát meghódoltatta. Soha nem mutatta magát nagyobb hősnek; a viadal közben három lovagot ejtett el saját kezével; két láncsa-döfést kapott, egyiket arczán, másikat sarkán, Falbas nevű lovát alatta szúrták le [1]). Ekkor a Tigris folyó mentén Ktesifon ellen nyomult, útjában romokba döntve a persa királyok híres palotáit, melyekkel a folyam melléke rakva volt, ezeket a királyi vadászatokra szánt pompás paradicsomokat, melyek a római katonáknak bő élelmet szolgáltattak. Khosroes palotáról palotára futott gyermekei és nejei nyájával, nem mervén Ktesifonhoz közeledni s tartván alattvalói bosszújától. A kevély királynak csakhamar nem volt menedéke másutt, csak a parasztok gunyhóiban. Hogy bukása teljes legyen, legidősb fia, Siroes, kit az örökségből ki akart rekeszteni, föllázadt ellene, s Khosroes börtönben a fia által fizetett gyilkosok keze által múlt ki [2]). E csatavesztések, belázadások, családi merények közepett Heraklius lett Persia sorsának urává. Szintoly mérsékelt lévén jó szerencséje után, mint a mily vakmerő volt a küzdelemben, a koronát Siroesnek hagyá s megkimélé Ktesifont; de Siroes csak vazallja lett a római birodalomnak; Crassus és Valerianus meg volt bosszulva; a nagy király nem létezett többé. Persia meg volt alázva, a kereszt elfoglalva s vissza volt szerezve; Heraklius a római történelem s a keresztyén történelem egyik legnagyobb

[1]) Imperatoris equus, cui Phalbas cognomentum, accepto hastae ictu in foemore... Theophanes Chronogr. 266. l.

[2]) Chosroëm, copedibus toto corpore circumligatum, in tenebrarum aedem... includunt. Theophanes, Chronogr. 272.l.

tettét hajtotta végre. Arménián s Kis-Ázsián való átvonulása, hogy Konstantinápolyba visszatérjen, csak hosszú diadalmenet volt, mely a Szent Sophia egyházánál volt végződendő. A tanács, a papság, az egész város elébe vonult a Bosporuson keresztül Khrysopolisig ezer meg ezer lobogós ladikokon. A 628-dik évi september 14-dikén szállott ki Sykoi külvárosban, s onnan az Arany Kapun és a diadalmi utczán folytatta tovább utját. Kocsijába négy fehér elefánt volt fogva, s áhitattal vitték előtte a szent keresztfát, melynek árnyékában akarta diadalmát megünnepelni. Konstantinápoly soha sem volt szebb, soha sem volt vigabb; mindenütt pompás szőnyegek, lobogó viaszgyertyák, zöldágak és virágok. Minden lakos olajfa- vagy pálmaágot tartott kezében, s a dicséretek és zsoltárok zengését, mely zenekísérettel vegyült, csak a tömeg ujjongásai szakasztották félbe [1]). Azonban isten úgy akarta, hogy dicsősége mámora közben halálos keserv szorítsa el a diadal hősének szívét. Midőn családját viszont látta, két fia és két leánya hijányzott ölelő karjai előtt, kiket viruló egészségben hagyott volt honn; ezt ő tudta ugyan, de fájdalma ujra fölelevenült. Maga akarván visszaadni a szent helyeknek a drágalátos kincset, a tavasz legelső napjaiban Jerusálembe indult. Onnan az oda sereglett syriai és egyiptomi keresztyénség tömege között a Calvariára ment, maga emelvén a keresztet [2]) ugyanazon az uton, melyet a Megváltó járt szenvedése idejében. Mielőtt a visszaszerzett szent ereklyét a föltámadás egyházában ujra letették volna, a jerusálemi püspök bizonyságot tett, hogy az ereklye érintetlen maradt, hogy az ezüst-tokon, melynek kulcsát magánál tartotta, semmi törés nem látható, s hogy még a püspöki pecsét is

---

[1]) Praelatis olivarum ramis et lampadibus, laetitiae vocibus...Theophanes, Chronogr. 273.l.

[2]) Ipse vivifica ligna deferens...Nicephorus 15.l.

bántatlan áll [1]). Heraklius magasztalása oly fokra hágott, hogy a görög költők, nem találván embert a kit hozzá hasonlíthassanak, őt istenhez hasonlították, ki miután teremtő hatalmát a hat napi munkában megmutatta, a hetediken megnyugodott vala, miként Heraklius is, hat dicsőséges hadjárat után, diadalmenettel jőve megnyugodni [2]); ez a hasonlítás mely minden más időben méltán istentelenség gyanánt lett volna megróva, akkor egy köztetszéssel fogadott görög költemény tárgyát képezte [3]). A keresztyénség, legtávolabb határaiig, érzett valamit a lelkek e vonzalmából Heraklius iránt. A frankok királya Dagobert, II.Lothár fia, ki maga is nagy király s buzgó keresztyén volt, őt győzedelmeiért üdvözölni kívánta s ünnepélyes követséget küldött hozzá [4]).

Herakliusnak sok volt a szerencséje és dicsősége: a pogány bölcsészet inthette volna, hogy reszkessen, s valóban küszöbe előtt állott a szerencsétlenség és gyalázat. Ekkor alapította honfiai közt Mahomed az anyagi élvek és a kard azon vallását, mely Arabiából, hol hódítását kezdette, az egész világra ki volt terjendő. A próféta a 622-dik év óta kisérleteket tett a római Arabia ellen, de sikertelenül; ezután jött közbe Heraklius és Khosroes küzdelme, melynek végét türelmesen várta, nem kívánva egyiknek sem a győzedelmet s teljesen készen állva, hogy a legyőzöttet megrohanja. S csakugyan, látva hogy Persia csaknem egészen tönkre jutott, hadjáratot tervezett ellene, mikor meghalt 632-ben. Tervét utódja hajtotta végre; Abu-Berk elfoglalta az arab Irakot s az egész persa birodalom meghódítását előkészítette. Ugyan

[1]) Tum patriarcha clavem, quae apud se remanserat, domo deferens, adorantibus universis, loculum aperuit. Ugyanő u.o.

[2]) Per sex dies cum creaturam omnem Deus absolvisset, septimum quieti consecravit diem: sic iste...Theophanes, Chronogr. 273.l.

[3]) Lásd Georgius Pisidas Hexameronját.

[4]) Fredegarius 65. fej. - Haimo IV. könyv 21. fej.

akkor tábornoka Khaled által, ki később Omar alatt szolgált, megtámadta a római birodalmat; Khaled bevette Bosrát 632-ben, Damaskust 634-ben, Emaust 636-ban, s csakhamar az izlam járma alá hajtotta Syriát, Mesopotamiát és Palaestinát. 637-ben Jerusálem, 639-ben Memphis és Alexandria is be lőn véve. Semmi nem állott ellent a khalifák fegyverének; minden engedett, minden fejet hajtott a végzetszerűség ezen rettentő végrehajtói előtt, kik e tant vallásos hitágazatukká tették. Heraklius legioi, melyek oly hősiesek voltak Persiában, futásnak eredtek a muzulmánok előtt; öccsét Theodorust és más tábornokait megverték; maga is kudarczot vallott ellenökben minden katonai tudományával, minden vakmerő bátorságával. Mikor Damaskus bukását meghallotta, így kiálta föl: "oda van Syria" [1]) s legalább a szent keresztet, melynek megszabadítása neki annyiba került volt, akarta megmenteni ezen uj hitetlenek kezeiből.

Jerusálembe sietett tehát [2]), hogy a keresztet a fővárosban biztosságba helyezze, azt Sophronius patriarkha kezéből átvette, ki az egész néppel együtt könnyekre fakadt, s utját vissza Konstantinápolyba a szárazon át vette, a császárné kíséretében, ki őt többé nem hagyta el [3]). Ez a szilárd és tettre kész lélek összeroskadt a szerencsétlenség alatt; lángesze elhomályosodott. A ninivei győző kislelkűvé lett mint egy gyermek; a tenger láttára szédülést kapott. Midőn császári városával szembe az ázsiai partra érkezett, a Héréi palotában megállapodott s ott hosszasan időzött, nem mervén így megalázva s tönkre téve azon tömeg tekintetével találkozni, mely őt mindemellett is még mindig szerette. Midőn végre a

[1]) Chron. Arab. 113. l. - Eutychius II. köt. 280.l.

[2]) Venerandis lignis Hierosolyma asportatis, Constantinopolim recessit. Theophanes, Chronogr. 280.l.

[3]) Cedrenus I. köt. 426. l. - Hist. Miscel XVIII. Muratoriusnál I. köt. 2. rész 133.l.

tanács kérelmére elhatározta hogy haza megy, a Bosporuson hajóhidat kellett számára veretni, melynek pallója homokkal behintve szekérúthoz hasonlított, s oldalai zöld galylyakkal és lombokkal megrakva mintegy két roppant sövényt képeztek, melyek a kilátást a hullámokra elzárták. Így tért vissza Heraklius árnyéka Konstantinápolyba [1]).

[1]) Praefectus urbis multis in unum coactis navibus et invicem alligatis, fecto velut pontem injungit, ac ramis arborum et foliis utrinque latera praetendit. Nicephorus 18. l.

IV.fejezet.

Heraklius politikája az avarokkal szemben; Hunnia bel ügyei. - A szlávok lázadása; egy Samo nevű frank kereskedő csatára vezeti őket; a szlávok királyukká választják. - Heraklius szövetkezik vele. - Samo alattvalói egy frank kereskedő karaván megtámadnak. - Dagobert elégtételt követel; követe Sicharius ostobául viseli magát. - A karinthiai vendek győzedelme a frankokon Vogastiburgnál. - Az avar khán halála, Kubrát bolgár király követelése, hogy ő legyen utódjává; az avarok és bolgárok meghasonlása. Kubrát szövetkezést sürget a rómaiaknál. - A horvát és szerb királyságok alapítása. - A rómaiakkal szomszéd avarok oda haza túlzó fényűzésbe merülnek. - Krum bolgár király tanulságos meséje. - A második hún birodalom hanyatlása; utolsó viszonyai a longobárd királyokkal.

639-662.

Heraklius lángesze, mely a háborúra nézve megtört, nem volt megtörve a politikára nézve. A birodalom helyzete nem engedvén többé fegyverrel lépni föl az avarok ellen, hogy legutóbbi hitszegéseiket megtorolja, vagy ujabb hitszegéseiket megelőzze, Herakliusnak a politikában kellett eszközöket keresni arra, hogy őket féken tartsa. Közzéjök és maga közzé a Duna partjain korlátot emelt az ő felsőségi tekintélye alatt független kis államokból, melyek Thraciát és Konstantinápolyt éjszak felől a berohanásoktól fedezték. Politikájának ezen teremtményei, melyek tartósabbak lettek mint hódításai, maig is fönnállnak a horvát és szerb szláv fejedelemségekben, melyeket ő szervezett, és a hún-szláv Bolgárországban, melynek ő csak alapját vetette meg.

Ezek Heraklius telepítvényei, melyek arra voltak rendeltetve, hogy a keleti római birodalom fővárosát fedezzék, melyek mai napig is oltalmazzák e megbukott királynét, s tőlük függ nagy részben Görögország sorsa is. Történelmök több tekintetből érdekli Európát, s nem fogok tárgyamtól eltérni, ha legalább röviden előadom azon körülményeket, melyek a telepítést megelőzték vagy követték.

Láthattuk a föntebbi elbeszélésekben, mily irtóztató kegyetlenül bántak az avarok alattvalóikkal s különösen a szlávokkal, kiken kényökre követtek el minden elnyomást, a mit csak az emberiség megvetése, a hatalom őrjöngése és a kicsapongás világra hozhatott. A háborúban, a hún nemzetek ezen embervadászatában, a szláv a hún kutyája volt; ő volt a ki szétszáguldozott, a ki kikémlelte s körülkerítette az ellenséget [1]). Ütközet idején az első sorba állítva ismét ő volt, a ki a rohamot fölfogta s erejét megtörte, míg az avarok a tartalékot képezték. Ha győzött, az avar maga szedte a zsákmányt; ha legyőzték vagy visszaverték, az avar láncsával kergette vissza a csatába, s kényszerítette hogy tovább verekedjék, vagy leölte. A szláv, a háborúban való íly válságos állásért kapta a pannoniaiaktól a Bifulcus [2]) azaz "elől hátul hajtott" vagy Bifurcus, azaz "két karó közzé szorult" gúnynevet. Azonban a csatatéri szenvedéseit sokkal fölülmúlta az a lealacsonyítás és kínzás, mellyel béke idején bántak vele. Midőn az avarok téli szállásra valamely vend vagy szlovén faluba mentek, korlátlan kényurak gyanánt viselték ott magokat: a szlávot kiverték házából; neje s leánya gazdái kényének szolgált, nyáját s

[1]) Chunni pro castris adunato stabant exercitu: Winidi vero pugnabant. Fredegarius, Chron. 48. fej.

[2]) Winidi Bifulci. Fredegarius e.h. - Unde dicti Bifulci eo quod duplici in congressione certaminis vestita praelia facientes Chunnos praecederent. Paulus Diaconus IV. könyv 40. fej.

gabonáját fölemésztették, s mind ezen fölül sulyos adót fizetett a khánnak a legnagyobb büntetések terhe alatt [1]). A szláv zúgolódás nélkül türte nyomorúságát vagy legalább nem lázadt föl; azonban a határtalan lealacsonyítás maga hozta meg e nyomor orvosságát. A húnoknak a vend nőkkel való önyköntes vagy erőszakos vegyüléséből egy korcs faj állott elő, mely apáik szilajságát és büszkeségét örökölte s végre igen számossá növekedett. Minthogy az avarok ezekkel is úgy akartak bánni, mint a többi szlávokkal, nem tekintve hogy a tulajdon vérükből valók voltak, e korcsok fegyvert ragadtak, kiűzték házaikból az avarokat és megtagadták az adót a khánnak [2]). Példájok által buzdíttatva, a tiszta szlávok is ugyanezt tették, s a mennyi vend törzs volt a bajor földtől keletre, Karinthia völgyeiben, mind elszakadt az avar birodalomtól.

Ez eddig jól ment; de miután a vendek föllázadtak, nem tudták többé, mitévők legyenek; nem volt fegyverök, nem volt alkalmas vezérök, ki őket begyakorolja és vezesse: a véletlen mind ezt szolgáltatott számukra. A karinthiai vendeket időről időre meglátogatta egy Samo nevezetű kereskedő, ki hozzájok lovak és öszvérek hátán nyugoti árukat hordott [3]); ez az ember frank vérből származott, Sens-ban Galliában született, katonaviselt ember volt. Épen a legjobb időben érkezett; látván hogy barátjai a vendek zavarban vannak, készséggel ajánlkozott szolgálatukra. Elsőben is minden fegyvert, a mi árui közt volt, kiosztott, közöttök, azután megtanította őket fegyvert gyártani, a fegyverrel bánni, csapatokban menni, előnyomulni s visszahúzódni, csatarendet képezni.

[1]) Chunni ad hiemandum annis singulis in Sclavos venientes uxores et filias eorum stratu sumebant; tributa super alias oppressiones cis colvebant. Fredegarius Chron. 48. fej.

[2]) Non sufferentes malitiam ferre... coeperunt rebellare. U.ő. u.o.

[3]) Homo, nomine Samo, natione Francus, negotians... Ugyanő u.o.

Az avarok e közben nem voltak több elővigyázattal, mint a mennyivel rendesen szoktak lenni oly ellenségeik irányában, kik csupán korbácsaik előtt is reszketni szoktak: Samo azonban ujonczaival megtámadta, megverte és visszavonulásra kényszerítette őket. Az avarok nagyobb erővel tértek vissza, de ujra vereséget vallottak. A vendek részére e szerencsés sikert Samo döntötte el óvatosságával és rettenthetetlenségével. Örvendve hogy régi katonai pályájára visszaléphetett, egészen elfelejtkezett kereskedéséről, midőn a vendek, kik általa függetlenségre jutottak, megkinálták hogy legyen királyukká [1]). A frank kalandor nem sokáig hagyta magát kéretni; a szó teljes értelmében barbár királlyá s oly tökéletes venddé lett, hogy tizenkét nőt vett, kiktől harminczhét gyermeke született [2]), s lemondott a keresztyénségről, hogy a szlávok fehér és fekete isteneit imádja. Egyébiránt trónján nem szunnyadt el, hanem miután az avarok fölhagytak háborgatásával, ő üldözte őket a többi vendek közt, kiket lázadásra buzdított. Csakhamar valamennyi vend törzset lázas izgatottság szállotta meg, melynek lelke Samo volt, s róluk elterjedt a szlovénekre is. Heraklius kezére dolgozott ezen izgatásnak, hogy az avaroknak ártson, s szövetkezett Samoval: de kicsinyben mult, hogy a szabadság ezen csiráit az avaroknál hatalmasabb kéz, Dagobert keze, az austrasiai frankok és bajorok segélyével ki nem irtotta.

Az austrasiai frankok valódi vagy névszerinti függésben tartották a Thüringennel, a Szászfölddel és Noricummal szomszéd vend és szlovén törzsek elég nagy részét, sőt felsőségi jogot követeltek a karinthiai vendek fölött is. A 630-dik vagy 631-dik év táján, az általunk

[1]) Cernentes utilitatem Samonis, cum super se eligunt regem. Frdegarius Chron. 48. fej.

[2]) Samo duodecim uxores ex genere Winidorum habebat, de quibus XXII. filios et XV. filias. Ugyanő u.o.

elbeszélt események idejében, Samo birodalmába egy frank kereskedő karaván érkezett, mely talán épen a karinthiai király régi versenytársaiból állott; e karaván megtámadták, kirabolták, s az ez alkalommal kifejlett küzdelemben több frank kereskedőt megöltek [1]). Dagobert ezért panaszt emelt s követséget küldött, mely az elrablott árukon kívül, a megölt kereskedők haláláért a frank törvények szerint járó vérdíjt követelte. Az ezen küldetéssel megbízott követség feje bizonyos Sicharius, egy ügyetlen, heves és dölyfös ember volt. Samo, ki kétségtelenül igen nagy zavarban volt, hogy a rablást alattvalóinál megbüntesse, de más részről nem akart egyenesen szakítni Dagoberttel, kényelmesebbnek tartotta be nem várni a követet, mint elutasító választ adni. Sicharius minden lehetőt megtett, hogy kihallgatást nyerjen; kért, maga járt utána, de haszontalan; a király soha sem volt látható. Mit volt mit tennie? Nem akarván válasz nélkül haza menni, a legkülönösebb cselhez folyamodott, melyet valaha követ kigondolt: szláv öltözetet vásárolt maga és kísérete számára, s mikor abba mindnyájan átöltöztek, megjelentek a király kapujánál, ki őket szlávoknak gondolva nehézség nélkül elfogadta [2]).

A találkozás, könnyen ki lehet találni, nem igen volt barátságos: Samo, mint kereskedő és pogány, a mint a gyermeteg író mondja, kitől ez elbeszélést átvesszük, megtagadott minden elégtételt, s Sicharius, mint bolond követ [3]), a megtagadásra szitkokkal felelt. Vita közben azt kiáltá Samonak, hogy ő és népe engedelmességgel tartoznak Dagobertnek. "Szívesen, válaszolá Samo, az ország melyet bírunk, Dagoberté, s mi az övéi vagyunk, azzal a föltétellel, ha velünk jó barátságban akar élni."

[1]) Negociatores Francorum interficiunt et rebus exspoliant. Gesta Dagoberti 27. fej. - Paulus Diaconus IV. könyv 40. fej.

[2]) Vestibus, quibus Sclavi utebantur, ne agnosceretur, indutus. Haimo e.h.

[3]) Sicut stultus legatus. Fredegarius Chron. 48. fej.

Erre Sicharius dühösen visszafelelé, hogy lehetetlen isten keresztyén szolgáinak kutyákkal élni barátságban [1]). "No hát jó! kiálta föl Samo egészen magán kívül, ha ti isten szolgái vagytok s mi kutyák vagyunk, engedelmet nyertünk titeket marni, mert rosz szolgák vagytok, kik uratokat szüntelen botránkoztatjátok" [2]). S ezzel Sichariust elűzte szeme elől. Megnyílt tehát a háború a karinthiai vendek és a frankok közt; három hadsereg vonult alá egymás után Austrasiából és Bavariából a szlávok völgyeibe s mind hármat megverték; azután a kereskedő lépvén föl támadólag, döntő győzedelmet nyert Wogastiburg vagy Woitsberg vára mellett a legjobb frank csapatokon. Samo e győzedelem következtében olyan királlyá lett, kivel Heraklius szégyen nélkül szövetkezhetett, s ki a karinthiai vend nép a római birodalomnak a Fel-Dunához nyomult előőrsévé vált.

Míg ezek Hunniától nyugotra történtek, az avarok oktalan kegyetlensége kelet felől nem kevésbé félelmetes ellenségeket támasztott ellenök. A khán, ki oly gyűlöletesen megbélyegezte magát a római birodalom ellen 622-ben és 626-ban elkövetett hitszegéseivel, az "istentől elátkozott khán" mint a görög írók nevezték [3]), épen ezen 630-dik évben, a szlávok fölkelése korában, meghalt. A bolgárok az avarokat mindig inkább atyafiak mint alattvalók gyanánt szolgálták; csakugyan vissza is utasították az alattvaló czímet, s a szövetséges czímet követelték. Ez a követelés annál igazságosabbnak látszott, mint hogy nem csak hogy hún fajták mint az avarok,

[1]) Non est possibile ut christiani, Dei servi, cum canibus amicitias conlocare possint. Gesta Dagoberti 27. fej.

[2]) Si vos estis servi Dei, et nos sumus Dei canes, dum vos assidue contra ipsum agitis, nos permissum accepimus vos morsibus lacerare. Fredegarius, Chron. 48. fej. - Gesta Dagoberti 27. fej. - Haimo IV. könyv 23. fej.

[3]) Aboninandus Chaganus, Deo invisus, odiosus, Παναθεοζ Χαγανοξ, θεομισηξ. Chron. Paschale és egyebütt.

hanem hatalmasok is voltak, a mennyiben királyuknak Kubrát- vagy Kuvrátnak [1]), ki a Volga mellett Bulgárist, a nemzetek székhelyét elfoglalta, magának is számos vazallja volt mind Ázsiában mind Európában, s a mennyiben a pontusi síkságon s egész Pannoniáig terülő nevezetes bolgár gyarmatok helyzetöknél fogva a tulajdonkép ugynevezett avar terület kiegészítő részét képezték. A bolgárok ez okoknál fogva azt kívánták, hogy a birodalom fejét ezentúl fölváltva közzülök és az avarok közzül válasszák, és hogy most mindjárt a jelenlegi ürességgel a fejedelemség rájok szálljon [2]). A megvetés, mellyel e követelést az avarok fogadták, elkeserítette Kuvrát alattvalóit, kik dunai gyarmataikban fegyvert ragadtak, de legyőzettek.

A pannoniai bolgárok közzül tízezeren készebbek voltak kibujdosni mint sem e járom alá adják magokat, s az austrasiai frankoknál kerestek menedéket [3]). Ez igen csekély csapat volt arra, hogy oly nagy királyság mint Austrasia tőle tarthasson, annyival inkább, minthogy e csapat nagyobb részint gyermekekből, asszonyokból és öregekből állott: azonban a bolgárok oly rosz hírben állottak, s oly keveset adtak ilyen vendégekre vagy ilyen szomszédokra, hogy Dagobert, mielőtt bebocsátotta volna őket, tanácsot akart tartani híveivel, s a bujdosókat telelni Bajorországba utasította, hol házakat s élelmet rendelt számukra [4]). Hívei a tanácsban azt határozták, hogy minél hamarabb menekölniök kell ezen veszedelmes idegenektől, s Dagobert titkos parancsot adott,

[1]) Cubratus, Curatus, Crobatus.

[2]) Inter Avares cognomento Hunnos et eos qui Bulgari dicuntur, magna surrexit contentio, cui deberetur regni successio; utrum ex Bulgaris orto, an ex Avarum semine procreato. Haimo, Gesta Franc. IV. könyv 24. fej.

[3]) Dagobertum expetunt regem Francorum, poscentes vacantem tellurem sibi concedi. Ugyanő u.o.

[4]) Cum amicis deliberat, quid de eis agendum sit. Haimo, Gesta Franc. IV. könyv 24. fej.

hogy egy éjjel mindnyájokat öldököljék le [1]). Csak hétszázan menekültek meg, kik a karinthiai vendekhez vonták magokat. Kuvrát a felelősséget ezen veszedelemért az avarokra és zsarnokságukra hárította, és hogy bosszút kezdjen rajtok állani, követséget küldött Konstantinápolyba, a császár barátságát sürgetni. Heraklius ezen indítványozásra egy más követség küldésével felelt, mely a bolgár királynak patríciusi czímet vitt, mi őt római tiszti rangra emelte. Az avar birodalmat e szerint keletről Kuvrát hatalma korlátozta, mint délnyugot felől Samóé.

Ez még csak az előzmény volt Heraklius politikai terveihez. A császár értekezésbe bocsátkozott a vendek és szlovénok egyik szövetségesével, mely a Kárpátok éjszaki oldalán a felső Oder és Visztula partjain lakott, a khrobátok, khorvátok szövetségével, kiknek neve hegyi lakosokat jelent [2]), s fölajánlotta részökre, ha a Dunától délre ki akarnak vándorolni, az avarok által bitorolt földek egy részét. A szövetség egyik leghatalmasabb törzse rá hagyta magát beszéltetni, s öt testvér, Klukas, Lobel, Kosentzes, Muklo és Khrovát, és két hugok, Tuga és Buga vezérlete alatt megindult:

Heraklius Dalmatiára zúdította őket [3]). Az avarok, ezen tartománynak hatvan év óta urai, azt csak nem pusztává tették, s Salona, mely egykor fényéről oly híres volt, kezeik alatt romhalmazzá lett. A császár Dalmatiát a horvátoknak engedvén, dolgot adott nekik, hogy azt meghódítsák, s csak ugyan nagy fáradsággal s hosszas

[1]) Sapienti consilio Francorum rex Bajuvariis jubet, ut Bulgares illos, cum uxoribus et liberis, unusquisque unumquemque in domo sua in una nocte interficeret. Gesta Dagoberti 28. fej.

[2]) Χξωβατοι, Chrobates, Chrebet, Cherwati, Horwath.

[3]) Una generatio, nempe quinque fratres, Clucas, Lobelus, Cosentzes, Muchlo, Chrobatus, duacque sorores Tuga et Buga, una cum suis populis in Dalmatiam venit. Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio 30. fej.

idő alatt értek czéljokhoz. Az avar nemzet némi maradványainak azonban sikerült magokat a tartományban imitt amott föntartani [1]).

A dalmát területnek a horvátok számára átengedett része az Ádriai öböl hosszában Istria hegyeitől a Zettina folyóig, mely a Narentától éjszakra szakad ezen tengerbe, és befelé a szárazon, nyugottól keletre, azon vidékek határáig terjedt, melyeket később a szerbek foglaltak el. A horvátok a birodalom fölségi uralmát elismerve, s hozzá a szövetséges nemzeteknél szokásos viszonyokkal csatolva, megtartották saját törvényeiket, s tulajdon főnökeik kormánya alatt éltek, kik csupán czímet viseltek [2]). A római birodalom, megtelepedésök következtében oly ellenséges és vad nép helyett mint az avarok voltak, munkás, vitéz és hű népre tett szert: de nem volt elég ezen népet anyagi kötelékkel csatolni a birodalomhoz;

Heraklius szorosabban akarta őket egyesíteni a hit és vallás egyformasága által. Fölkérte a pápát hogy küldjön hozzájok püspököket és papokat, kik oktassák és megkereszteljék őket. Azt beszélik, hogy a pápa megkereszteltkedésök alkalmával megeskette őket, hogy soha nem támadják meg mások birodalmát és békében élnek minden szomszédaikkal, maga részéről Isten és Szent Péter apostol segélyét ígérvén nekik, ha igazságtalanúl támadnák meg őket. Ez az éggel való szerződés, ez az oraculum, mint a görög író nevezi [3]), ki ezen adatot

---

[1]) Bello per annos aliquot inter eos gesto vicerunt Chrobati, Avarumque aliossquidem interfecerunt, alios vero parere sibi coegerunt, atque ex illo tempore a Chrobatis possessa haec regio fuit, suntque etiam nunc in Chrobatia Avarum reliquiae et Avares esse cognoscuntur. Constantinus Porphyrogenitus, De administr. imp. 30. fej.

[2]) Ζουπανος. Constantinus Porphyrogenitus e szónak "öreg" értelmet látszik tulajdonítni, mondván: Αξχουταξ . . . ταντα τα εθνη μηεχει, πλην ζονπανονξ γεξονταξ. De adm. imp. 30. fej. - Magyarország történelmében gyakran van szó zsupánokról vagy vénekről, seniores.

[3]) Constantinus Porphyrogenitus e.h.

szolgáltatja, csudálatosan segítette őket a birodalommal való földi szerződések megtartásában. Az uj Croatiát (Horvátországot) az anyaországtól, a Kárpáti Croatiától "megkeresztelt" névvel külömböztették meg; a másikat a rómaiak "kereszteletlen" Croatiának, a szlávok pedig Belo-Khrobatiának hívták, mi Fejér- vagy Nagy-Croatiát jelent [1]).

Dalmatia átengedése a horvátok részére jó csalétek volt a többi szláv népeknek; az Elbe partjairól a törzsek tekintélyes tömege jött mozgásba, hogy Heraklius fölhívását kövesse: ezek a törzsek a srpek szövetségéhez tartoztak, kiket a görögök serbl-nek neveztek [2]), mi pedig szerbnek hívunk. Ez a szövetség a Lausitz és Meissen vidékein elterjedt vend törzsekből volt alakulva, melyek még a közép korban is sorb, vagy sorab néven voltak ismeretesek. Épen ekkor két testvérre szállott az ezen törzsek fölötti fejedelmi hatalom; az egyik maga mellé vévén a nép felét, kivándorolt velek. Heraklius Felső-Moesiát, Daciát és Dardaniát engedte át neki [3]); azonban a szerb fejedelem nem elégedvén meg tartományával, melyet vagy igen középszerűnek vagy nagyon közel szomszédnak tartott az avar Pannoniával, ujra átkelt a Száván és a Dráván, hogy hazájába visszavonuljon. Ut közben mindazáltal megváltoztatta szándékát, s a Duna mellett parancsnokló római tiszthez folyamodott,

[1]) Belo-Chrobati, id est Albi-Chrobati. - Magna Chrobatia, non baptisata et alba. Constantinus Porphyr. De adm. imp. 30, 31, 32. fej. - Beli szlávul és bielo orpszul valósággal fejéret, beli vagy veli pedig nagy-ot jelent. Lucius, De regno Dalm. I. könyv II. fej. 45. l. - Lásd S. Martin jegyzetét, Lebeau kiad. XI. köt. 35. lapon.

[2]) Constantinus Porphyrogenitus, De admin. imperio 32. fej. Σεξβλοι néven nevezi őket; a közép kori latin íróknál Serbi, Sorbi, Sorabi, Servii néven vannak emlegetve.

[3]) Principatu autem Serbilae a patre ad duos fratres devoluto, alter sumpta populi parte dimidia, ad Romanorum imperatorem Heraclium confugit; qui ei excepto locum ad inhabitandum dedit in Thessaloniae themate. Constantinus Porphyrog. e. h. 32. fej.

hogy a császártól bocsánatot s egyszersmind nagyobb kiterjedésű tartományt nyerjen [1]). Heraklius meg akarván tartani e kivándorlókat, ahhoz, a mit előbb átengedett, hozzá csatolta a dél felé eső vidéket, mely a Macedoniát környező hegyektől Dyrrachiumig és Epirus közepéig terült.

Így alakult Szerb- és Bosnyákország. A szövetséges szerbek alkotmánya sokat hasonlított a horvátokéhoz; megtartották saját fejedelmeiket Byzant felsősége alatt és keresztyénekké lettek. Az ő vallásos oktatójok is Róma volt, de a hitszakadás után a görög egyházhoz csatlakoztak. Az Al-Duna mentének is akadtak megszállói, kik a legnagyobb hihetőség szerint a keleti szlávok ágából költöztek oda. Ezek közzül való volt az a hét kis csoport, melyek a Duna zuhatagjaitól délre a folyó hosszában telepedtek le, melyeket Hét nemzetnek neveztek és a szeverin vagy szever szlávok, kik a Haemus aljában Várnától kissé délre kaptak lakást.

Ettől fogva két Serviát, valamint két Croatiát számítottak Európában: egyik volt a megkeresztelkedett és római Servia, a másik az anyahon, melyet a szlávok Fejér-Serviának vagy Nagy-Serviának híttak.

Heraklius a bolgárokat a nélkül csatolta a birodalomhoz, hogy területére bocsátotta volna: de tudtak ők osztán halála után ott magoknak helyet csinálni. A hű király Kuvrát öt fiút hagyván maga után, kik nem lévén oly bölcsek mint atyjok, királyságát magok közt fölosztották, ezek egyike Asparukh törzseivel együtt a Duna torkolatai közelébe, egy felől roppant mocsárok más felől mere-

[1]) Sed cum trajecissent Danubium, poenitentia ducti per praetorem, qui tunc temporis Belegradum administrabat, ab Heraclio imperatore petierunt, ut aliam sibi terram ad inhabitandum assignare vellet. Constantinus Porphyrog. e.h.

dek sziklák által környezett területre, telepedett [1]). Itt magát mint valami erősségben elsánczolván, keletre az avarokkal, délre a rómaiakkal czivódott, kik iránt nem volt oly jó indulattal mint atyja. Végre átkelt a Dunán, elfoglalta Várnát s nagy államot alapított, mely ma is a Bolgárország nevet visel. Jóllehet a bolgárok sem oly hódolók mint a szerbek, sem oly hűségesek nem voltak mint a horvátok, a birodalom mégis megfért velök. A tartományt a szever szlávok és a hét nemzet telepei által egy részben már elfoglalva találván fölvették őket kebelökbe. Befogadták hasonlóan az ant és szlovén kivándorlók mind azon csoportjait, melyeket a szláv föld hozzájok küldött, ugy hogy országuk félig bolgár félig szláv lett, sőt még idővel szláv nyelv és szláv szokások kerültek benne fölül. Az egyesülést, de csak később, a keresztyénség fejezte be.

Ezen telepítvények, melyek a Duna mellett élő korlát gyanánt emelkedtek az avar birodalommal szemben s tőle oldalvást, azt mintegy börtönben tartották oda haza, s arra kényszerítették, hogy ártalmas tevékenységét maga ellen fordítsa. Ez ezen államra nézve, mely a háborún kívül más foglalkozást nem őzött, a gyors fölbomlás korszakát idézte elő; a belviszály minden bajai egyszerre támadták meg, s a keresztyénség és a polgárisultság világánál meg nem tisztult római erkölcsök utánzása megkezdte rontani és gyengíteni. A 630-dik év után nincs többé emlékezet az avar népről, a keleti birodalom történelmében s Attila utódjai nem szerepelnek többé Konstantin utódjai mellett; ujjabb nyugoti háborúknak kellett a történelem színpadára visszavezetni az avar khánokat és népüket. A görög írók a húnok ezen fiai elpuhulásának

[1]) Tertius cui Asparuch nomen, superatis Danastro et Danapri fluminibus, ad Onclum amnem profectus, tutum et inexpugnabilem ex utraque parte locum conjectatus, sedem et habitationem mediam habere constituit. Theophanes, Chronogr. 298. l.

egyik legvilágosabb bizonyságául hozzák föl, hogy a VII-dik században nemzeti öltözetöket elvetették, hogy a pannoniaiak stoláit vagy is uszályos lepleit [1]) fogadják el legalább polgári öltözetül. India fűszerei, elefántcsont, selyem s gyöngyök életszükségleteik egyikévé váltak, s hogy ezt kielégíthessék, visszaszolgáltatták a római birodalomnak azon kincseket, melyeket egykor onnan raboltak. Szüntelen növekedő otromba fényűzésük jelzi kivülről hanyatlásukat, belülről gyógyíthatatlan fékely emészti őket s nem engedi soha visszanyerniök régi erélyöket.

Erre nézve azt beszélik, hogy miután az avar birodalom Nagy Károly hatalmas keze alatt végképen összeomlott, a bolgár király, ki maga is közremunkált a hún birodalom lerombolására, a híres Krumn vagy Krem, ki előtt 814-ben Konstantinápoly reszketett, egyszer azt a kérdést tette föl magának, mely okok idézhették legfőképpen elő ezen hajdan oly félelmetes nemzet fölbomlását, melyet az eredet közös volta csatolt az ő népéhez. Bölcselmi kutatásaiba elmerülve, a táborába foglyokul őrzött avarok közzül kiválogattatta mind azokat, a kiket legbölcsebbeknek és legtapasztaltabbaknak tartottak, hogy velök elmélkedése tárgyáról tanakodjék. Négy vén embert vezettek elébe, kiknek e kérdést tevé föl: "Mely okoknak kell tulajdonítni fejedelmetek és nemzetetek bukását?" [2]). A foglyok egyike, ki köztök legnagyobb tekintélyűnek látszott, így válaszola: "Oh király! annak sok és különféle oka van. Legelsőbben a rágalom, mely khánunktól a hű és igaz tanácsokat eltávolítván a kormányt gaz kezekre juttatta. Azután jön a bírák romlottsága; a kiknek ugyanis az volt volna tisztjök, hogy a népnek

[1]) Suidas a Bulgari szó alatt.

[2]) Captivos Cremus interrogavit: unde putatis vestrum ducem et totam gentem periisse? Svidas az Abares és Bulgari szó alatt.

igazságot szolgáltassanak a képmutatókkal és tolvajokkal czimboráltak [1]); továbbá a bor bősége részegeskedést szült [2]): az avarok midőn testöket elgyengítették egyszersmind eszöket is elvesztették. Utoljára jött a kereskedésen való kapás, hogy romlásukat teljessé tegye: az avarok kalmárokká lettek, egyik csalta a másikat s a testvér testvérét is áruba bocsátotta [3]). Ezek voltak, uram, szerencsétlenségük siralmas forrásai." A történetírás azt veti utána, hogy Krumn e föllepleziséken megdöbbenve s a bolgárokért maga is aggódva, következő törvényeket hirdette ki, melyeket mint mondják, a nemzet közgyűlésével helyben hagyatott: "1-ször Hogy minden szőlőt vágjanak ki Bolgárország egész területén. 2-szor. Hogy minden koldusnak adjanak annyit a miből megélhessen és ha újra koldus állapotban találják, adják el mint rabszolgát. 3-szor. Hogy minden bolgárt, a ki a másikat bevádolja, mind addíg vason tartsanak, míg állítását be nem bízonyítandja; a hamis vádló feje vesztésével, a tolvaj mind két lába eltörésével lakoljon." Ezen törvények azok, melyeket Svidas tanubizonyságára némely történetíró komolyan Krumn király rendeleteinek neveznek; én tanácsosabbnak hiszem mind ebben nem látni egyebet mint azon tanulságos mesék egyikét, melyekbe szeretik a keletiek burkolni az erkölcsi oktatásokat az egyének, és a tanácsokat a népek számára.

A történelem 662-ben ugy tünteti föl az avarokat, mint a kiket ekkor egy véletlen esemény a longobárd kitrálység zavaraiba sodort, hogy ott olyan szerepet játszanak, melyhez nem voltak szokva. Grimoald beneventi herczeg a longobárd király Pertarid trónját, kit alattvalói egy része elárult, megdöntötte, s ennek alig

[1]) Injusti homines et fures judicum socii facti sunt. Ugyanő u.o.

[2]) Deinde ebrictas...Ugyanő u.o.

[3]) Deinde negotiato, omnes enim facti sunt mereatores, et alios alii deceperunt. Ugyanő u.o.

volt ideje Milánóból menekülni, nejét Rodelindát és fiát Humbertet ellensége hatalmába hagyva. Az Alpokon álöltönyben nagy bajjal átkelvén menedéket kérni az avarok khánjához ment, ki szívesen fogadta. Itt élt számkivetésben két esztendeig, mikor Grimoald, ki magát királlyá kiáltatta volt, s kit egy versenytárs nyugtalanított, titkon megizente az avar khánnak, hogy lehetetlen tovább a békesség közöttök, ha Pertaridot magánál tartja [1]). Bizonyos idő multával a meddig ugy látszik az alkudozások húzódtak, Pertarid egyszerre eltünt; később megtudták hogy Paviába ment, magát Grimoald kegyelmére megadni. Kárhoztató riadás tört ki ekkor a khán, ezen embertelen gazda ellen, ki, mint mondá, közvetve kiszolgáltatta Grimoáldot, megvonva tőle azon egyetlen egy menedéket, mely életét biztosíthatta; nem sokat törődtek vele, hogy a tényeknek utána járjanak, mert az avar nép a hitetlenségi vádat az egész világ szeme előtt igazolta. Pedig egészen ellenkezőleg történt a dolog, mint tudjuk maga Pertaid szájából kinek Grimoáld életét meghagyta, s ki bujdosó állapotjában sehol annyi biztosságot nem talált mint az avaroknál. Ám lássuk, mint nyilatkozott ő ez ügyre nézve vénségében, midőn egyik barátjával bizalmasan csevegett s talán kedve telt szembe állítni bizonyos keresztyének hűségét azzal a hűséggel, melyet egykor iránta ezek a Dunamelléki pogányok mutattak volt. "Fiatal koromban, mondá, midőn trónomról elűzve, hazámból számkivetve, bujdostam, egy pogány királynál találtam menedéket, ki a húnokat kormányozta. Ez a király megesküdött nekem azon bálványra melyet imádott, hogy soha el nem árul sem ki

[1]) Mandavit, ut si Pertaridum in suo regno detineret, pacem, quam cum Langobardis et secum habuerat, habere non posset. Paulus Diaconus, V. könyv 1. fej.

nem szolgáltat üldözőmnek [1]). Nem sokára országába küldöttek érkeztek ellenségemtől; egy egész véka aranyat ígértek neki ha megöl, vagy visszaküld hozzájok, hogy megöljenek. - Oh nem, felelé gazdám, adott szavamra isteneimet hívtam tanubizonyságul, rögtön vágják el életem fonalát, ha megteszem a mit kívántok [2])." Ekkor történt osztán, hogy Pertarid, kölcsönös nemeslelkűséget követve el, a khán tudta nélkül megszökött Hunniából és maga ajánlotta föl fejét Grimoaldnak. Ez volt a valóság, a mint az bizonyította, a ki legjobban tudta, de ez oly hihetetlennek tetszett, hogy az egész világ nem akarta hinni, s az egykorú történetírók ragaszkodtak ahhoz, hogy ugy fessék az avar khánt, mint gyávát s hitszegőt, ki vendégét elárulta.

Nyolcz évvel később, tökéletes egyetértésbe találjuk az avarokat ugyanezen Grimoalddal, ugy hogy a longobárd király bajba keveredvén a friauli herczeggel Lupussal, ki használva az ő alsó Italia zavarait, ellene föllázadt, teljes bizodalommal bátorkodhatott barátjához a khánhoz folyamodni: kérte, hogy keljen át derék hadsereggel az Alpokon engedetlen alattvalóját kötelességére visszavezetni. A khán nem kérette magát kétszer s leszállott a hegyekről két hadtestre osztott csapataival, melyek elsejét maga vezérelte. Közeledtére a herczeg hadai siettek az Adriai öböl mellett egy eléggé erős helybe zárkózni, melyet akkor Fluviusnak neveztek [3]) s az

---

[1]) Fui aliquando in die juventutis meae exul de patria expulsus, sub pagano quodam rege Hunnorum degens, qui iniit mecum foedus in deo suo idolo, ut nunquam me inimicis meis prodidisset, vel dedisset. Eddius, Vita Wilfridi Eborac. Episcopi, Mabillonnál Acta Sanctorum Ordinis S. Benedicti 27. fej.

[2]) Dii mihi vitam succidant, si hoc piaculum facio, irritans pactum deorum meorum. Ugyanő u.o.

[3]) Veniente Chagano in locum qui Fluvius dicitur, per tres dies Lupus dux cum Forojulianis adversus Chagani exercitum conflixit. Prima die...Paulus Diaconus V. könyv 20. fej.

olaszok ma Fiuménak hívnak. A khán habozás nélkül oda ment s a maga hadosztályával megtámadta őket. Az összecsapás heves s a viadal oly megátalkodott volt, hogy , ha igaz a mit a történetírók beszélnek, három egész nap tartott. Az első nap szerintök Lupus került fölül, úgy hogy veszteséget is alig vallott; a második nap fölül tudta magát tartani, de halottakat és sebesülteket hagyott a csatatéren; harmadnap a két sereg úgy vált el egymástól, hogy egyik sem mondhatta magát győztesnek. Negyednap azonban, a friauliak a mint észrevették, hogy a környékbeli halmok új ellenséges csapatokkal vannak borítva (ezek a húnok akkor érkező második hadosztályából valók voltak) megrémültek s táborukat oda hagyták. Futásuk oly nyakrafőre történt, hogy sebesültjeiket és halottjaikat sem vitték magokkal; ez utóbbiak közt volt herczegük is, kinek teste a húnok birtokában maradt. Ez az egész hatalmas hadsereg egy pillanat alatt elszóródott a kerített városokba és várakba, a nyílt térséget védelem nélkül hagyva s minden pusztításnak kitéve. Az avarok használták az alkalmat rabolni s bőszülten rombolni: fölgyújtották a gabonát, kivágták a fákat, lerombolták a házakat, s ha meg nem ölték, rabságba hurczolták a lakosokat [1]). Ha rájok hagyták volna, borzasztó pusztává változtatták volna ezt a szép tartományt Friault, Lombardia gyöngyét.

Grimoald e közben Beneventből visszatérvén, Paviából követséget küldött a khánhoz, mely által szolgálatát szépen megköszönvén felszólította, hogy inkább térjen haza, mintsem egy longobárd tartományt, a mint kezdte, tönkre tegyen. "Ez a föld enyém, válaszolá hidegen a barbár, kardom élével nyertem, s egy élő léleknek sem

[1]) Per omnes eorum fines discurrentes cuncta rapinis invadunt, vel supposito igne comburunt. Paulus Diaconus e.h.

engedem." [1]). Meg kellett haladék nélkül harczolni vagy Friaul elvesztésébe belenyugodni; s Grimoald, bár alig volt serege, mert hadai nagyobb részt még déli Italiában voltak, nem habozott táborba szállani. Gyors megjelenése megdöbbentette az ellenséget, mely nem várta ily hamar; s a mint tábora fölállításához fogott, két békekövet vagy is inkább két kém érkezett hozzá, kik egyezkedési ajánlattétel színe alatt haderejének kikémlelésére voltak megbízva. Grimoald nem volt tévedésben szándékuk felől, s a legszívesebben fogadást tettetve folytonosan maga mellett s szemmel tartotta őket, nem engedve egyebet látniok, mint a mit nagyon is akart elöttök mutatni. Így osztán, a mint beszélik, ugyanazon csapatokat, külömböző öltözetekben több ízben elvonultatta előttök [2]), hogy seregét két s három annyinak tettesse, mint a mennyi valósággal volt. Az avar kémek megcsalódtak, s a longobárd király ravaszsága által rászedetve ijedtségökbe a khánt is bele rántották, ki még aznap eltávozott, a nélkül hogy meg mert volna ütközni.

---

[1]) Qui legatos ad Grimoaldum mittunt dicentes: Forumjulii se minime relicturos, ut quod armis propriis conquisissent. Paulus Diaconus e.h.

[2]) Eosdem ipsos, quos habebat, diverso habitu, variisque instructos armis, ante oculos legatorum per dies aliquot, quasi novus jugiter exercitus adveniret, frequenter transire fecit. Paulus Diaconus V. könyv 21. fej.

V.fejezet.

Az első keresztyén hittérítések Hunniában. - Poitiersi Szent Emmerám; Szent Rupert. - Laureacum városának és Szent Rupert művének lerombolása. A húnokat a Commagenus hegy mögé visszaszorítják. - A frank birodalomban forradalom üt ki; új uralkodóház lép a Merovingek helyébe; a frank föld nagysága Nagy Károly alatt. - A frank birodalmat két ellenség fenyegeti: éjszaki Németországban a szászok, Italiába a görögök; az avarok helyzete ezek közt. - Thassilo bajor herczeg és neje Liutberg gyűlölete Nagy Károly ellen. - A húnok megjelenése a paderborni országgyűlésen. A frankok megveretése a Suntal hegy mellett; négyezerötszáz szász kivégeztetése. - Witikind meghódol s megkeresztelkedik. - Thassilo az avarokkal alkudozik; a wormsi országgyűlésre meghívatva nem jelenik meg. - Frank hadsereg nyomul Bajorország ellen; Thassilo hűségi esküjét megújítja s kezeseket ad. - Thassilo szövetsége a húnokkal. - Emberei elárulván Ingelheimban törvényt tartanak fölötte s halálra ítélik; Nagy Károly megkegyelmez életének; Thassilo szerzetbe lép. - A húnok leszállanak Italiába hogy a görögökhöz csatlakozzanak; a görögök és húnok vereséget vallanak. - A húnok sereget küldenek Bajorországba s megbuknak. - Nagy Károly hadat izen nekik. - Francziaország érzelme e hírre; Nagy Károly hadjárati terve és előkészületei; Fastrade királyné Regensburgba kíséri. - A húnok földének erősségei; mik voltak a hringek vagy ringek. - Nagy Károly imákat tartat; levelei Fastradehoz. - Megtámadja a Comagenus hegy melletti sánczot a Duna jobb partján, Theodorik a Kamp mellettit a bal parton; a frankok kettős győzelme. - Nagy Károly a Rábáig, Theodorikh a Vágig nyomul; a Duna nagy szigetének megszállása. Az itáliai hadsereg szerencséje Pipin vezérlete alatt; az ifjú király a sirmiumi félszigetbe nyomul; egy belföldi ringet bevesz és kirabol. A frankok lovait dögvész lepi meg. - A hadjárat vége.

649-791.

A keleti római birodalom soha legkissebb gondot sem forditott az avarok megtéritésére, kik, mint tudjuk,

a samanismus legdurvább babonáinak hódoltak; sőt ellenkezőleg azt mondták, hogy sokkal jobb érintetlen hagyni, mintegy barbarságuk elleni védfalúl, azt a nevetséges és dühös pogányságot, mely őket gyűlöltekké tette s eggyel több korlátot emelt közzéjök és szomszédaik a dunamelléki keresztyén szlávok közzé. A távol nyugotról kezdett az evangelium világa Attila utódaira derűlni. Egy Emmerám nevezetű poitiersi szent pap fejében villant föl legelsőben az a gondolat, hogy megtéritésükre induljon [1]). Hogy fölfoghassuk, mennyi merészség és önfeláldozás kivántatott e tervhez, meg kell gondolnunk, hogy Hunnia tökéletesen ismeretlen volt a nyugotiak előtt, s hogy a hún név csak ördögi gonoszság és vad kegyetlenség eszméjét ébresztette bennük. Emmerám mind e mellett sem habozott hozzájok menni; némileg a vértanuság vágya is csiklandoztatván, egyszer csak búcsút mondott a Clain partjainak s a Duna felé tartott, e folyón hajóra ült s 649-ben Bajorország fővárosa Regensburg falai közzé érkezett [2]). Csak keresztül akart menni a bajor földön, hogy minél hamarább a hún határszélre érjen; de ugy volt végezve hogy apostolsága ne ott ütközzék akadályokba és veszélyekbe, a hol azokról ábrándozott.

Bajorország akkor mély, részint vallásos részint politikai zavarok zsákmánya volt. Ezen ország örökös, de az austrasiai frankok felsősége alatt álló herczegektől kormányoztatva csak a frank kard uralma alatt fogadta el az evangeliumot, s azt utóljára is ugy tekintette, mint a mi allattvalóságának kiegészitő része. A bajorok a szerint voltak pogányok vagy keresztyének, a mint lázongásban

---

[1]) Emerammus ortus Pictavis Aquitaniae urbe, de Avarum conversione cogitabat. Vita S. Emmerammi, Germania Sacra I. köt. 105. l.

[2]) E Gallia periculum gloriosum vitae inter Avares ponendae attraxerat... Batisbonam appulit. Ugyanott.

vagy békében éltek politikai uraikkal; ha megbuktak, más nap jó katholikusok lettek, de ha legkissebb kilátásuk nyilt a szabadságra, visszasiettek régi isteneikhez, a régi iratok kifejezése szerint "a szerint mint jött, most a Krisztus majd az ördög kelyhét adva kézről kézre." [1]) Ily lelki hangulat mellett nyugtalansággal tekintették, ha idegenek jöttek hozzájok, minden a ki Galliából jött természetesen gyanus volt előttök, s még gyanusabbá vált, ha mint Emmerám nyirott fejjel s papi öltönyben jött: az ilyet rögtön körülfogták, szemmel tartották s a körülmények szerint többé kevesbbé nyilt s többé kevesbbé tettleges ellenségeskedést mutattak iránta. Ez történt a poitiersi téritővel is. Theodon herczeg, ebben népével egy húron pendülvén, a gallaiai papot tárt karokkal fogadta, utazása czéljáról kikérdezte, s midőn megtudta, hogy a húnok megtéritése van szándékában, mindent elkövetett, hogy erről lebeszélje. "Isten őrizzen, mondá hogy ily szent vállalatnak ellene szegüljek, de tudd meg, hogy az lehetetlen. Az Ensen tul fekvő vidék, a mi keleti határunk, e hajdan jól mivelt és városokkal boritott vidék, ma nem egyéb mint fenevadak lakta rengeteg és pusztaság, melyen nem lehet biztosságban átkelni, annyira földulta a háború [2]). Maradj nálunk; a bajoroknak szükségök van oktatásaidra; ők abból többet fognak okulni, mint azok az átkozott pogányok, a kiket te fölkeresni indultál. Becsüld többre, az Isten dicsőségéért, fáradalmaid bizonyos gyümölcsét a nagyon is bizonytalan aratásnál."

Ezen szives figyelmeztetések, ezen ismételt meghivások, melyek a legőszintébb hangon látszottak mondva, nem győzték meg Emmerámot, ki elhatározása mellett

[1]) Patres filiis suis calicem Christi ac daemonum promiscue offerebant. Vita S. Emmerammi e.h.

[2]) Ut loca quondam cultissima silvis et bestiis horrerent, neque daretur transire volentibus iter faciendi potestas. Vita S. Emmerammi e.h.

szilárdul állott; a mellett maradt hogy megy; ekkor szivességgel halmozták el, s midőn indulni akart, csak akkor vette észre, hogy fogoly. A herczeg engedni látszott, majd ismét ellenkezett, a téritőt egy s más ürügy alatt napról napra tartóztatta; ugy hogy ez végre bátorságát vesztve megnyugodott az ég akaratjában. S mind ez nem azért történt, mintha Bajororszag az ő jelenlétéből nagy hasznot huzott volna, mind azon ügyes buzgóságszinlelés mellett is, melyet előtte mindenki fitogtatott; a dolgoban volt valami rejtély, melynek végre nyitjára jött. A bajorok jobb szerették föntartani Hunniában a pogányokat, kik szükség esetén segithették őket, hogy egy erővel a keresztyénséget és a frankok igáját lerázzák nyakukról, mint egy gall-frank pap téritettjeit, kik mint ujdon keresztyének csakhamar Francziaország alattvalóivá válhatnak. Ez az okoskodás talán nem is volt helytelen; elég az hozzá, Theodon hajthatatlannak mutatta magát s az út Hunniába zárva maradt a fogoly előtt. Három év telt igy el; végre Emmerám kérte, hogy bajorországi apostoli munkája dijául engedjék Rómába utazni, hol, mint mondá, zarándoksági fogadását kell teljesitni. A herczeg beleegyezett s ő utnak indult; de alig haladt néhány napi járó földre, bajor utonállók lesébe jutott, kik megronták; Theodon herczeg Lambert nevezetű fia tulajdon kezével verte le, azt hányván szemére nagy igaztalanúl, hogy Utha nevezetű húgát [1]) megrontotta. Hijában igyekezett Theodon a gyilkosságot megtagadni, hijában itélte a gyilkost örökös számkivetésre, hijában ment az egész bajor nemességgel az áldozat koporsója előtt, melyet nagy pompával vittek Regensburgba, nem moshatta le magáról a gyanut, hogy a csapást ő maga intézte. Czélját azonban minden esetre elérte, az avarok megtéritése bizonytalan időre el volt halasztva.

[1]) Uta, Ota, Oda.

Emmerám meggyilkolására, kit az egyház vértanúvá avatott, a bajoroknál hosszas polgári és vallásos fejetlenség következett, némelyek egész hévvel visszatértek a pogányságra, mások megmaradtak ugyan keresztyéneknek, de keresztyénségök pogány babonákkal és eretnekségekkel oly összevissza volt vegyitve, hogy alig lehetett rá ismerni. Az austrasiai kard több izben közbe vágott ugyan hogy rendet hozzon e zürzavarba, mindamellett is tartott az még 696-ban is, midőn másodszor lőn megkisértve a térités a húnoknál. Rudbert vagy Rupert wormsi püspök volt ez uj téritő, ki Emmerám eszméjét ujra fölfogva, a Dunán Regensburgban szállott ki [1]), hol vértanuságot szenvedett elődje ereklyéit szemlélhette, melyek látása azonban nem rettentette vissza. Rupert a gall-frank papság azon osztályához tartozott, mely a hóditó fajból eredvén annak ösztöneit még mindig érezte magában, s az alázatosság és türelem keresztyéni erényeivel vállalkozási merészséget és parancsnoki tekintélyt egyesitett. Az egyházak békés kormányzása s a zárdai henye élet nem elégitette ki mindig e harczias fajta lelki pásztorokat; izgatottság, erdők, hegyek völgyek, hóditások kellettek nekik; s gyakran megesett, hogy szent kalandok utáni vágyaiknak engedve a püspöki arany pálczát zarándoki görcsös bottal cserélték föl. Épen ezt volt teendő Rupert is, ki azzal dicsekedett hogy ereiben a meroving királyok vére foly [2]), de a ki épen oly kevély volt vértanusága sebhelyeire; őt ugyanis egy pogány német herczeg elfogatta s addig verette volt, hogy halott gyanánt hagyták a földön [3]). Ily ember előtt, ki nem azzal a szándékkal jött Bajorországba, hogy ott maradjon, nem egykönnyen zárhatták volna el az utat; de

[1]) Vita S. Rudberti Episcopi Salisburgensis. Mabillonnál Acta Sanct. Ord. Bened. - Hansiz, Germania Sacra II. köt.

[2]) Ex regali Francorum progenie ortus. Vita S. Rudberti Nro. 1.

[3]) A legenda azt mondja, hogy ez egy wormsi herceg volt.

külömben is a Heristalli Pipin által megfenyitett bajorok szelleme ekkor nyugalomra és önmegadásra hajlott. Rupert szivesen foglalkozott velük, s néhány hetet töltvén közöttök Regensburgban, segitségükre volt, hogy a keresztyénségre visszatérjenek. Minthogy nem lehetett tisztában, hogyan áll mindegyikök a hit dolgában, arra az okos gondolata jött, hogy a herczegen kezdve mindnyájokat ujra megkeresztelje; mit papjai segitségével végre is hajtott [1]). Ekkor Bajorország irányában minden lelkiismeretbeli tartozásától szabaddá lévén, folytatá utját s a Dunán a keleti part hosszában lehajózott, a városok és várak mellett, hol szónoklatára várakozó számos népre számíthatott, mindenütt kiszállván.

Íly módon minden baj nélkül juthatott a Száva torkolatáig, mely Hunnia és a görög birodalom határát képezte. Itt oda hagyta hajóját, hogy az ország belsejébe hasson s a két pannoniai tartományt egyik végétől a másikig bejárva szárazon utazék vissza.

Visszautazása hasonlóan akadály nélkül történt. A meglepett s talán aggodalmaskodó avarok Rupertnek háborítás nélkül engedjék teljesítni kegyes föladatát, s kevésbé sem bántak vele roszul: maga is azt hihette, hogy a keresztyénségnek ujdon híveket szerzett. Miután ezen barbarok közt a keresztyén oktatást így terjesztette, azon völgyben, melyet a Lorch folyó öntöz, a bajor terület határszélén megállapodott. Azon helyen a hol ez a folyó az Ensnél kissé föntebb a Dunába szakad, akkor egy város emelkedett, melyet az irományok latin Laureacum néven emlegetnek: egyike volt ez a tartomány erősített helyeinek, minthogy éjszakról a Duna, keletről az Ens, nyugotról és délről a Lorch medre és mocsára védelmezte. Rupert, mint valami hadvezér e helyett hithirde-

[1]) Ipsum et multos alios istius gentis nobiles atque ignobiles viros ad veram Christi fidem convertit, sacroque baptismate regeneravit. Vita S. Rudberti Nro. 2. - Lavacro sacro retinxit. Germania Sacra II. köt. 39.l.

tői fő hadi szállásává tette; innen terjesztette ki működését a karinthiai vendekre, merészen átkelve a Hartbergen azaz a Kemény hegyen, hogy a szlávok vad rejtekeibe juthasson [1]). Ott, úgy látszik alázatos jámbor lelkekre talált, s miután megérte, hogy apostoli fáradozásai jutalmául az egyházak nagy számmal emelkedtek s monostorok alakultak, visszavonult Passauba, az általa fölszentelt papokra bízván műve folytatását és befejezését. Ezek az oktatások azonban nem termettek gyümölcsökkel az avarok elzárkózott lelkében; nem csak hogy általánosan megmaradt közöttök a pogányság, hanem a varázslóik izgatására vad gyűlöletre gerjedtek minden ellen, a mi apostoluk Rupert térítésére emlékeztette őket. A 736-dik évben Laureacum városára ütvén ott különösen a szent helyeket dúlták; a püspököt és papjait mind bizonyosan leöldökölték volna ha nem sikerül vala a városból menekülniök, magukkal vive futásuk közben az egyházak ékszereit és szent edényeit [2]). A vérengző szándékukban csalatkozott avarok dühe magokra az épületekre zúdult; mindent fölgyújtottak és leromboltak, egyházakat, házakat, falakat, úgy hogy egy század múlva azt sem tudták bizonyosan, hol állott egykor e szerencsétlen város: azt hitték hogy egy Szent Lőrincz tiszteletére szentelt basilica romjaiban akadtak nyomára, melyet Rupert térítése székesegyházává tett volt [3]); töredekény fellegvára volt ez ezen oly hirtelen elenyészett telepnek. A bajorok a húnok támadására újabb támadás-

[1]) Pertransiens omnem Alpiarum regionem ad Carentanorum regnum pervenit... transcensoque monte altissimo Mons-Durus appellato, praedicavit Wandalis. Vita S. Rudberti. - Germania Sancra.

[2]) Quo se suosque hostium praedae subtraheret, cum omni sacrae supellectiis instrumento Pataviam se contulit. Germania Sacra I. köt. 121. lapon.

[3]) Urbis sacpius vastata tandem circa annum 737 funditus eversa, ne vestigium reliquit sui, praeter basilicam sancti Laurentiim. quam olim archiepiscopalem putant, intra moenia sitam. Hansiz, Germ. Sancra I. köt. 5. l.

sal feleltek. Ezek nyugoti határokul a Dunától délfelé az Ens folyót követelték; a bajorok a határt hátrább akarták szorítni; e határt húsz esztendő alatt tízszer is elfoglalták s a folyó szüntelen piroslott az embervértől. Végre is a bajorok kerültek fölül. A húnoknak kiket azon hegyszorosig visszanyomtak, mely Bécs városát nyugot felől fedezi a Comagenus hegy és a Styriai havasok azon elszakadt ága lett határukká, melyet ma Kahlenbergnek hívnak s akkor Cetiusnak neveztek. Igyekeztek ugyan időről időre visszafoglalni, a mit igazi határuknak tekintettek, de haszontalanul; a bajor fegyverek, a frank tekintély által erősbülve, azon túl bírták őket tartani, s a Comagenus hegy, mint Hunniának a német népek felöli végső állomása, németül Chunberg nevet kapott, mi annyit tesz, mint hún hegy. [1]) Mi alatt az avarok egy harczos nép ellen folytatott ezen küzdelmeikben újra megedződtek s a régi erkölcsökből némi keveset visszaszereztek, a gall-frank birodalomban nagy forradalom ment végbe. A meroving faj, a trónon mind alább-alább süllyedvén, végre is a zárdák rejtekében, ezen sírokban hunyt el, melyeket a kor erkölcsei az uralkodni képtelen fejedelmeknek és a bukott királyságoknak nyitottak. Az austrasiai palotagrófok hősies ága a frank birodalom fölötti tettleges uralomról Kis Pipin királlyá kiáltatása és megkoronáztattatása által törvényes uralomra emelkedett, s ezen birodalom, gyarapodásában némileg ez egyetlen család sorsát követve, azzal együtt gyarapodott, s Heristalli Pipinről Martell Károlyra s Martell Károlyról Kis Pipinre szállva folyvást növekedett. Midőn ez utóbbi 768-ban elhalt, fia Nagy Károly már a keresztyénség legnagyobb uralkodója volt. Ő volt az, ki Francziaország nagyságát és háza virágzását tetőpontra emelte. A 780-dik év táján birodalma hosszában az Ebrotól a Visztuláig,

[1]) Hansiz, Germania Sancra I. köt. 5. l. és II. köt. 71. l.

széltében az óczeántól az Adria tengerig és a Bálti tengertől a csehországi hegyekig terjedt, magába folytatva éjszaki Spanyolországot, a régi római Galliát, csaknem az egész Italiát, Friuault, Karinthiát, Thuringiát, a bajor és szász földet s a határos szláv tartományokat mind a Balti tenger mind a Szudeth hegység körül. E roppant terület lakói vagy egyenes alattvalói voltak a frankoknak s be voltak a tulajdonképpeni frank területbe bekebelezve, vagy mint hódolt népek külön főnökeik által kormányozva frank felsőség alatt állottak, úgy hogy Hunnia bármily félre esett is Európa keleti részén, kétszeres szomszédságba jutott a frank birodalomnak, egyik felől Bavaria és Thuringia, másik felől Italia és a hozzá tartozó Friaul által. Nagy Károly e pillanatban elhallgattatta valamennyi ellenségét, kettőt kivéve (kik az igaz e névhez méltók voltak) t. i. szászokat, kik mint félig meddig meghóditott alattvalók időről időre föllázadtak, és a keleti római vagy, mint közönségesebben hivták, görög birodalmat, mely részint háború részint s többnyire cselszövés által igyekezett Italiában visszaszerezni azon területet és jogokat, melyeket elveszett volt. Ezek örökös izgalomra szolgáltattak okot a frank birodalom két végén. Akkor Saxonia név alatt a mai Németországot értették széltében a Német tengertől a csehországi hegyekig és hosszában a Bálti tengertől a Rajnáig, nem azért, mintha a szász faj törzsei lakták volna egészen e tartományt, hanem mivel ők voltak rajta az urak, s ők egyesitettek csaknem valamennyi éjszak német népet sőt több szláv népet is egy szövetségbe, melynek lelkét ők képezték, s melyet a frankok elleni gyűlöletök mellett szakadatlan erőfeszitéseikben is részesekké tettek, hogy a frank jármot lerázzák. A szász szövetséget nyugotról és az oczeán hosszában a kis friz nemzet, éjszakról s a Bálti tenger hosszában a dánok, s keleten a felső Elbe mellékén lakó

sorab és vend törzsek fedezték, melyek, bár név szerint nem voltak is a szövetség tagjai, azzal mégis egy kézre dolgoztak, s ha szüksége volt rá, fegyverrel is támogatták. Még inkább kelet felé Bavaria, Francziaország vazallja, de sokáig nyakaskadó vazallja, határozatlanúl ingadozott, a szerint a mint a háború jobbra vagy balra fordult, mig a frank birodalom kiegészitő részét képező Thuringia alattomban még mindig forrongott urai kezei alatt. A szászokat, kik a barbár és pogány Germania dandárát képezték, mely uj berohanással fenyegette a keresztyénekké és polgárisultakká lett germánok által meghóditott déli vidékeket, a hóditás és vallásos rajongás kettős szenvedélye lelkesitette. Hijában kényszeritették a frankok a legyőzött szászokat, most a keresztyén hit majd a háború erejével, hogy keresztelkedjenek meg s fogadjanak be magok közzé papokat, a szászok a legelső reménysugárra ujra fölemelék Irmin oszlopát, az ős germánok bálványát, s keresztyén papjaikat leöldökölték [1]). Ezen vallásos lázadásaik alkalmával a Rajna bal partját rendesen kirabolták. A sors vezérökül egy ügyes és szerencsés barbárt adott, ki egy ideig ellensulyozta Nagy Károly szerencséjét; ez Witiking, Germania ezen utolsó korszakának Ariminusa, volt.

Nagy Károly második ellensége a görög birodalom élén ekkor egy nő, de lángeszű nő, Iréné császárné, az ifju császár, a Porphyrogenitus melléknevő VI-dik Konstántin anyja és gyámja állott. A mennyi merészségét és harczias tevékenységet fejtett ki Witikind, hogy a frankok előnyomulását éjszaki Európában hátráltassa, ugyanannyi ügyességet tanusitott Iréné császárné, hogy számukra Italiában zavarokat teremtsen. A frankok ezen ország uralmához csak a képek tiszteletét ellenző görög

[1]) Saxones... reversi ad paganismum, quem primum respuerant, relinquentes christianitatem, episcopos et presbyteros occidebant, et ad culturam idolorum se convertebant. Chron. Moissiae. ad annum 792.

császárok Leo Iconomachus és Constantinus Copronymus hibája által jutottak, kiknek esztelenül üldöző rajongása kényszeritette a felső italiai görög birtokokat magokat a keleti birodalomtól függetlenekké tenni, s a római egyházat a görög egyháztól elválni. Mig az exarchatusn és a Pentapolis városai a pápai szék körül csoportosulva magokat szabad állammá törekedtek alkotni, a longobárd királyok, gyengeségükből hasznot huzva, meg akarták őket hóditni s Rómát sőt magát a pápát is fenyegették. Ekkor történt, hogy Pipin s utóbb Nagy Károly a pápa az olaszok hivására átkelt az Álpokon, hogy Desiderius király a longobárd trónról letaszittatva kolostorba záratott, hogy a trón maga is követte e királyt bukásában, s hogy Nagy Károly, második fia Pipin részére, Francziaország felsőség alatt egy uj italiai királyságot alapitott.

Ettől fogva a felső-olaszországi régi görög birtokok, Róma városával egyesitve, Szent Péter öröksége nevezet alatt egy kis államot képeztek, melynek a pápa volt feje, azon adomány erejénél fogva, melyet Pipin tett s Nagy Károly megerősitett. A görög birodalom azonban még mindig birta déli Italia egy részét, s a spoletoi és beneventi herczegek, kik a régi longobárd királysághoz tartoztak, hajlandóknak mutatkoztak egy kézre dolgozni vele, hogy a félszigetet régi politikai állásába visszahelyezzék. Épen ez volt csakugyan Iréné vágya is, ki Konstántinápolyt cselszövények középpontjává tette, melyek szálai egész Italiát behálozták, sőt az Álpokon is túl hatottak. A háború által tönkre tett vagy az uj hatalom által nyomott longobárdok, beneventiek és italiaik, valamennyi legyőzöttek, valamennyi elégedetlenek mind Konstántinápolyba vették reményöket; Adalgis, az utolsó longobárd király fia, nyiltan sürgette ott, hogy hajóhad és hadsereg jőjön segitségére, őt atyja trónjára visszahe-

lyezni, s a császárné ezt meg is igérte neki, épen akkor midőn tulajdon fia számára Nagy Károly leányát Rotrudot kérette, kit vissza volt utasitandó, ha a frank király oda igéri. A görögök példabeszéddé vált ravaszsága soha ügyesebbnek soha fenyegetőbbnek nem mutatkozott, mint Iréné politikájában, ki Nagy Károly egész hatalmát mindig sarokba szoritotta, nem engedve semmit megszilárditnia, ápolva a longobárdoknál nemzetiségi szellemöket és bosszúvágyokat, s az izgékony olaszoknál egy jobb állapot határozatlan reményét. E szerint az egész világ ugyanazon szorongással, bár külömböző érzelmek közt, várta a pillanatot, mikor egy római hajóhad a byzanti császárok lobogója alatt kiszállitandja Itáliába a longobárd trón örökösét.

Ha az avarok, Italia és a szász szövetség között lakva, jókor beavatkoztak volna ezen viszályokba, akár a longobárdok akár a szászok mellé állva, a háború könnyen más szint válthatott vagy legalább eldöntetlen maradhatott volna. Könnyü volt volna Desiderius királynak a longobárdok pártjára vonni ezt a népet. Alboin és utódai szövetségesét: de a gyenge Desiderius erre nem gondolt, vagy ha gondolt is, vejére Thassilo bajor herczegre, a húnok szomszédjára és ellenségére bizta a gondot, hogy határozza el, föl kelljen-é őket szólitni vagy nem. Gyászos tanácsadó volt egy erőtlen királynak, igen töredekény támasz volt egy félig veszett ügynek ez a kislelkő s fönhéjázó Thassilo, ki barátjainak ha ártalmára nem de hasznára sem volt, s örökösen a kétségbe esett vakmerőség és határtalan levertség közt ingadozott. Az Agilolfingeg híres családjából származván, melynek vele ki kellett halni, megvolt benne faja hiúsága annak nemes büszkesége nélkül. Terhére volt a vazall nevezet; az alattvalóság, az engedelmesség s a hűbéri alárendeltség törvényei előtte méltósága elleni sérelmeknek tetszet-

tek; s a minek rá nézve könnyítni kellett volna a kötelesség terhét, Nagy Károllyal való atyafisága, kinek anyjáról unokatestvére volt, még tűrhetetlenebbé tette, az uralkodói megaláztatáshoz családi féltékenység gyötrelmeit is csatolván. Mindig lázadásban volt azért, vagy szóval vagy tettel. A nélkül hogy akarta vagy kibírta volna a háborút, ura rendeleteit dölyfösen vitatta meg s őt nem ismerte el; midőn mint vazallt a frank birodalom gyűlésére meghívták, vonakodott ott megjelenni, s azután, midőn fenyítésére frank hadsereg jelent meg, mind ezen beteges hiusága füstbe ment, s térden állva kért Nagy Károlytól bocsánatot, ki azt mindig megadta. Ezen alakjában kissé megalázó de valóban őszinte kegyelem talán végre is szívére hathatott volna, ha nincs mellette a rosz szellem, kit a sors élete társául rendelt: értem ez alatt nejét Liutberget, Desiderius leányát, azon longobárd herczegnő húgát, kit Nagy Károly vett nőül s egy év múlva visszaküldött.

Liutberg, ki a 764-dik év táján ment férjhez Thassilohoz, csapásról csapásra teljesülve látta családja romlását, melyet frank kezek hajtottak végre s melyből Nagy Károly húzta a hasznot; a longobárdokat megfosztották Italia birtokától, atyját a trónról zárdába taszították, bátyja mint száműzött bolyongott a világban; hugát az eltaszítás megbecstelenítette. Átkozta tehát a frankokat, és mindenek fölött királyukat, kit engesztelhetetlen gyűlölséggel üldözött. Hogy rajta magát ha csak egyetlen egy napra is teljesen megbosszulhassa, mindenét, férjét, gyermekeit, alattvalóit, koronáját s végre önmagát is habozás nélkül föláldozta volna. A szenvedély, mely őt lelkesítette oly vad bőszültség volt, milyet csak longobárd és gepida szívek táplálhattak; olyan volt az, mint Alboin győlölete Kunimund, s Rosamundáé Alboin ellen. Volt ebben valami borzasztó, az emberi természettel ellenke-

ző, a mi magokat az egykorúakat is megdöbbentette; e nőt kortársai Istentől elátkozott Liutberg néven nevezték [1]). Liutberg annyira megrontotta gyenge férje lelkét, hogy az, daczára keresztyén érzelmeinek, melyeket a következés őszintének bizonyított, azzal kérkedett, hogy ő Károly királynak csak szájával s nem szivével tett hűségi esküt, s a bajor alattvalóit is arra izgatta, ne higyjék, hogy letett esküjök őket inkább kötelezné, mint őt [2]). Liutberg ügyes lévén férjén jelleme gyermekes oldalai s azon igénye által uralkodni, hogy mindent ő igazítson, mindenben minden legyen, ugy tüntette föl előtte a frank király többszöri bocsánatát, mint a nyílt ellenségeskedésnél sokkal vérzőbb sértéseket. Ezen örökös ingerlések között Thassilo csak összeesküvéseket és lázadásokat forralt; gyakran kiáltott föl elkeseredve: "inkább százszor haljak meg, mint így éljek!" [3]). Míg egy felől Iréné császárnéval a beneventi herczeggel s valamennyi itáliai elégedetlenekkel Adalgis érdekében levelezést folytatott, s más oldalról a szászokat izgatta, s meghitt emberök vagy bűntársok lett azon orgyilkosoknak, kik Thurungiában vagy egyebütt a király életére törtek [4]). A dőre Thassilo hatalma mámorában magát már a világ bírájának s az elnyomott germánok szabadítójának képzelte.

Így állottak a dolgok s ilyen volt a szellem Nyugot-Európában, midőn Nagy Károly 782-ben Padernbornban, a Lippe forrása közelébe országgyűlésre hívta rajnántúli vazalljait. Németország meglehetős nagy forrongásba volt; homályos hírek szárnyaltak Witikind ujra megjelö-

---

[1]) Deo odibilis Liutberga. Monarchus Engolismensis ad annum 792.

[2]) Quod homines sous juberet, quando jurare deberent, ut aliter in mente retinerent, et sub dolo jurarent. Annales Bertiniani ad annum 792.

[3]) Se velle potius mori quam ita vivere. Annales Loisel, ad annum 792.

[4]) confessus se super vits regis consiliasse. Annales Bertiniani ad annum 782. - Eginhardi Annales ad a. 782.

léséről a szász földön és a westfálok titkos készületeiről; mindenki azt várta, hogy a nyár beálltával a háború újra kitörend. Azonban mindezen előjelek daczára az országgyűlés népes volt és békésen folyt; egyetlen szász főnök sem hijányzott Witikindet kivéve [1]), s ezek a frank király irányában csak hűségi és hódolati fogadásokat nyilvánítottak. Siegfried, a dán király, ki országába rendesen menedéket adott a bujdosó Witikindnek, maga is követeket küldött az országgyűlésre, hol megjelenésök nem csekély bámulatot okozott [2]). Még nagyobb volt a meglepetés, midőn egy olyan nép követeit látták meg érkezni, a mely a frankok gyűlésében soha meg nem jelent, s melyet képviselői öltözetéről, fegyvereiről s befont hajukról, mely hosszú csombókokban nyúlt végig hátukon, a húnok népének ismertek [3]). Ezek az emberek két legfőbb tisztviselőjük a khán és jugor vagy ujgur nevében jöttek értekezni Károly királlyal azon villongásokról, melyek köztök s a bajorok közt régtől fogva fönforgatta nyugoti határaik megállapítása fölött. Ez volt követségök bevallott czélja. Azonban a legnagyobb hihetőség szerint más titkos czéljok is volt; valamint Siegfried király követei, ők is azért jöttek, hogy szemmel tartsák mi fog történni az országgyűlésen, kémleljék ki a tért, s szövetkezzenek, ha szükséges lesz, a frankok ellenségeivel; annyi bizonyos, hogy Bajorországgal való

[1]) Ibi Saxones convenientes, excepto Witikindo... Annales Franc. - Omnes Saxones excepto rebelli Witikindo... Annales Bertiniani aa annum 782.

[2]) Legatos Sigefridi regis Danorum... Eginhard, Vita Caroli Magni ad annum 782. - Annales Franc. - Poeta Saxo II. Indiet. 4.

[3]) Etiam et missi a Chagano et Vigurro... Annal. Franc ad ann. 782. - Quos Chaganus et Jugurrus, principes Hunnorum, miserunt. Eginhard, Vita Caroli M. - Auctor incertus, Vita Caroli M. ad annum 781. - Annales Bertiniani ad ann. 782.

Et quos Jugurgus pariterque Chaganus ad ipsum
Hunnorum misere duces.....

Poeta Saxo II. ad ann. 782.

politikai összeköttetésök e korból keletkezett. Előadták a közgyőlésben az Enshez mint határszélhez való jogaikat vagy igényeiket; "Károly, mint a történetírók mondják, szívesen kihallgatta s bölcs válaszszal bocsátotta el őket." [1])

Alig volt vége az országgyűlésnek, Nagy Károly és német vazalljai alig érkeztek vissza hazájokba, a békebiztosítások már is meg kezdtek hiúsulni. Az Elbe és a Saal mellékén, lakó szlávok becsapkodtak Thuringiába, s a frizek fölkeltek. Ez utóbbiak ellen Theuderikh gróf vezérlete alatt egy frank hadsereg nyomult; de a mint nem elég óvatosan haladt a Suntal hegy mellett a Weser völgyében vezető úton a szászok Witikind vezérlete alatt roppant sokasággal rájok rontottak. A frank sereg nem vigyázott magára; szétszakították, bekerítették s csak nem teljesen tönkre tették, úgy jártak mint Varus legioi a teutoburgi erdőben; azonban a bosszúló sem várakoztatott magára. Nagy Károly maga táborba szállott, s közelgetése, mely mindig megdöbbentette elleneit, elég volt arra, hogy szétriassza a győzedelmes szász csapatokat. Nemsokára remegve járultak elébe az előkelő törzsek főnökeikkel együtt; egyik a másiknál jobban mentegetődzött hogy ártatlan, Witikindre hárítva minden hibát, ki megint Dániába keresett menedéket. "Witikind megmenekült, válaszolá a frank király, de czimborái itt vannak, s tartozom nektek egy leczkével, melyet javatokért sokáig halogattam." Azok közzűl kik ott jelen voltak, kiválogattak négyezerötszáz előkelőt vagy katonát, kik a suntali támadásban részt vettek,

---

[1]) Audivit et solvit. Eginhard, Vita Caroli Magni.
Audiit absolvitque datis prudenter eisdem
Responsis.....
Poeta Saxo e.h.

elszedték fegyvereiket, s a Weserbe szakadó Alre folyócska partján mindnyájának fejét vették [1]).

A folyócska s a folyó habjai néhány nap véresen folydogáltak s holttesteket hömpölygettek a tengerbe. E rettentő leczke nem volt alkalmas arra hogy a szászokat lecsendesítse, kik a háborút dühösen újra kezdték; de három nagy ütközet, melyeket Nagy Károly egymás után megnyert, annyira kimerítette őket, hogy békéért könyörögtek. Maga Witikind is, bukása után bátorságát vesztve, letette a fegyvert s a király menedéklevelének oltalma alatt francziaországba menvén, őt attignyi kastélyába fölkereste, hogy hűséget és hódolatot fogadjon s a keresztség kegyelméért esedezzék. Nagy Károly maga kívánt keresztatyja lenni. Witikind és társai tehát, régi krónikáink kifejezése szerint "megkereszteltettek és fölvették a keresztyénséget" [2]): de a pogány Germánia képviselője, a szászok örökös izgatója, mindig túlsó lévén eszméiben, rajongó keresztyénné lett, s vad önsanyargatásai által annyira vitte dolgát, hogy szentnek tartották. Ezen események gyorsan következtek egymás után. Az a változatlan szerencse, mely Nagy Károlyt hadi vállalataiban kísérte, őt az alattomos cselszövények ellen is védte; a thuringiai főnökök által élete ellen intézett összeesküvés fölfedeztetett s Nagy Károly nem igen szigorúan büntetett [3]).

E közben Thassilo sem maradt tétlen, s míg a szászok verekedtek, ő arra működött, hogy a háborút Itáliába ujra élessze, hol Nagy Károly fia még ifjú lévén, a longobárdok előtt csak félig meddig bírt tekintélyt tartani. Iréné határozottan kötelezte magát, hogy az Ádriai

---

[1]) Annales Franc. ad ann 782. - Eginhard, Annales ad a. 782. - Poeta Saxo eodem anno. - Bouquet, Recueil V. köt.

[2]) Chronocon S. Denis Bouqutetnál Recueil V. köt.

[3]) Annal. Franc. ad ann. 783. - Eginhard. - Annales Bertiniani. - Poeta Saxo.

tengerre hajóhadat és hadsereget küld hogy Desiderius fiát atyja trónjának visszaállítására segítse; a benevetti herczeg Herigis, őszinte szövetsége jeléül, tőle patriciusi öltönyt s egy ollót kapott, mellyel barbár hosszú haját római szokás szerint levágja; a longobárdok figyelő állásba voltak, s a görögökhöz szító itáliaiak már készen állottak az árulásra. Thassiló a maga részéről titkos követséget küldött az avarokhoz, hogy őket a hozzá csatlakozásra buzdítsa [1]), de ezek határozatlanoknak mutatkoztak, azt adván ürügyül, hogy Iréné ígéretei bizonytalanok, de külömben is keveset bízván Thassilo személyében. A titoktartás nem tartozott a bajor herczeg erényei közzé; fönhangon gyűlölt és szeretett, fönhangon esküdt össze, s Károly akár a pápa akár magok a bajorok által érintve tekervényes útjai felől, őt a frank országgyűlés elébe idézte, mely Worms városában a 787-dik év tavaszán vala tartandó. Jóllehet az idézés ünnepélyes alakban történt Thassilo annak mégsem engedelmeskedett. Ez a hűbéri törvény szerint hűtlenségi tény s hadizenet volt. Alig végződött az országgyűlés, Nagy Károly a bajor földet katonasággal vette körül s maga nyomult Lech folyó felé; ott találta nyakas vazallját, csaknem halálra ijedten, meghunyászkodva, bűnbánólag s könnyek közt esedzve kegyelméért. Károly még ekkor is meghagyta magát kérleltetni, s visszaadta neki a pálczát, a herczegi tekintély jelképét [2]) s kezét kezében tartva új hűségi és hódolati esküt vett tőle [3]), de nagyobb biztosság okáért azt kívánta, hogy Thassiló az eskü mellé tizenkét kezest Bajororszag legelőkelőbb fiai közzül választva s tizenharmadikul saját fiát adja. Nagy volt

[1]) Chron. S. Denis. 8. fej. Bouquuetnál Recueil V. köt.

[2]) Reddit ei cum baculo ipsam patriam. Annales S. Nazar. ad ann. 787. - Annal. Franc. Bouquetnál V. köt. 21. l.

[3]) In vassatico se commendans per manus. Annal. Franc. ad annum 787. - Tradens se manibus ejus, ut servus. Annales Mettenses anno citato.

Desiderius vejére nézve a veszedelem, még nagyobb volt félelme; de alig múlt el a vihar rá sem gondolt többé, s Liutberg biztatására újra cselszövényekbe merült, még vakmerőbben mint valaha.

A szerencse egyébiránt kedvezni látszott részére; a görög hajóhad valóban szélnek eresztette vitorláit, déli Itália fegyverkezett s éjszakon néma forrongás terjedezett. Íjra zörgetett az avar khánnál, s ez alkalommal ezt is bele vonta reményeibe. Szerződést kötöttek egymással, mely által a khán kötelezte magát, hogy a következő évben sereget küld Italiába es egy másikat Bavariába; amaz arra volt szánva hogy a görögökhöz csatlakozzék; emennek az volt föladata, hogy bátoritsa a bajorokat, kik bizonyosan habozni fognának a frankok ellen nyilatkozni; ha egyszer meg leend inditva a dolog, könnyü lesz berántani Thuringiát és a még mindig zúgolodó szászokat. Mit biztositott e szerződés a húnoknak, kik soha semmit ingyen nem csináltak? Határozottan nem tudjuk; de nem ok nélkül tehetjük föl, hogy Bajororszag átengedte nekik az ensi határszélt, mely annyira szivökön feküdt. Ezenkivül azt is reménylették, hogy nagy zsákmányt szedhetnek akár barátjaiktól, akár ellenségeiktől. Ez az eszme, hogy a bajorokat a frankok elleni háborúba az avarok nyomása által kényszeritsék, igen hihetőleg Liutbergtől eredt, s asszonyi tehetetlen dühből keletkezett [1]), de nem igen volt inyökre a bajor nemeseknek, kikkel ily botrányos játékot űztek. Némelyek vallásos lelkiismereteskedésből, minthogy istentelenségnek tekintették herczegök szövetkezését ezen pogányokkal az egyház védője ellen, mások a politikai hűség tekintetéből, minthogy Károlynak hódolati esküt tettek s magokat esküjökhöz tartották, mások végre e nagy király iránti

[1]) Bajoarii coeperunt dicere, quod Tassilo non haberet fidem suam salvam, svadente uxore sua. Annales Loisel. ad. a. 788.

bámulatból, kinek járma tűrhetőbbnek tetszett férfiakra nézve egy elvakitott öreg és egy nő jármánál, ellenvetéseket terjesztettek Thassilo elé; de ez csak szokott végszavaival fogadta őket; "Többet ér a halál, mint az ilyen élet." Azoknak, a kik esküjökről beszéltek előtte, ismételte, a mit már annyiszor mondott volt nekik, hogy ezen esküvéseket csak szájokkal tették és igy szivök mélyét szabadon hagyták. Fölemlitették előtte a tizenkét kezest a tulajdon fiát is, kiket nem rég Nagy Károlynak átadott volt, de e szavakra dühösen kiáltott föl: "Ha fiam volna is ezen ember kezei közt, inkább föláldoznám mind a hatot, mint hogy átkozott eskümet megtartsam." [1]) A bajor nemesek, kik rosz neven vehették, hogy ily kevésbe veszik életöket, Thassilót a királynak titkon föladták, igérve hogy annak idejében s annak helyén vádaik bizonyitékaival is szolgálandnak. E nyilt cselszövényhez bizonyos sötét czinkoskodás is járult, melyet nem lehetett egészen földeritni, de a mely a király élete ellen volt intézve: mind ezt fölfedezték előtte. A dolog a legmélyebb titokban volt tartva, s a 788-dik év tavaszán Nagy Károly Thassilót a Rajna partjára ingelheimi udvarába idézte, mintha csak rendes országgyűlés tartásáról lett volna szó.

Nagy volt a herczeg meglepetése Ingelheimban, midőn észre vette, hogy törvényszék előtt áll, mely fölötte itélni fog, s hogy vádlói tulajdon alattvalói. Mindenféle összeesküvéseit s ura elleni bűneit egymás után körülményesen s bizonyitékokkal földeritették, de a vita nem tartott sokáig. A boldogtalan, bűnei napfényre jötte által lesujtva, mindent megvallott; hogy Görögországban és Italiában cselszövényeket szőtt, ura élete ellen összees-

[1]) Quod si sex filios haberet, se velle illos omnes magis perdere, antequam placita sic manerent, vel stabile permaneret sicut juratum habuit. Annales Loisel. ad. Annum 788.

küdt, alattvalóit hitszegésre csábitotta, s a húnokkal szövetkezett. A közte s ezen pogányok közt a keresztyénség romlására kötött szövetség kétségen kivül épen ugy fölingerelte biráit, mint Nagy Károly elleni merényei; s Thassilót, mint ki valamint királyát ugy istenét is elárulta, egy értelemmel halálra itéltek [1]). Egyedűl Nagy Károly volt hajlandó kegyelemre, minthogy ismerte ezen ember gyengeségét s minthogy nem akarta családja egyik tagjának vérét ontani [2]). Midőn Thassiló a birák itélete által lesujtva némán állt, Károly megindulással kérdezte tőle, mit akar tenni. "Thassilo, mondá neki, min gondolkozol"? [3])

"Hogy baráttá leszek s megmentem lelkemet [4])" válaszola Thassilo röviden. S azután néhány percznyi hallgatás után igy folytatá: "Add meg nekem azt a kegyelmet, hogy ne kelljen sem ezen országgyűlés sem a nép előtt nyirott fejjel megjelennem; ne nyirjanak meg elébb, csak a zárdában." Liutberg a bajor földön semmit sem tudott, mi történt Ingelheimban; mielőtt erről értesülhetett volna, a király küldöttei letartoztatták őt gyermekeivel együtt, s lefoglalták a herczeg kincseit; mind ezeket, hajóra rakva, akadály nélkül vitték Ingelheimba. A kevély longobárd nő férje sorsára jutott, zárdába csukták; homlokát ugyanazon fátyol boritotta, mely anyját eltemette volt. Thassilot először szent Goar monostorába zárták Trier mellett, azután Lauresheimba, végre

---

[1]) Omnes acclamaverunt cum esse reum mortis. Annales Eugolismenses ad a. 788. - Notae convictus omnium consensu, ut laesae majestatis reus. Annales Laureshamenses ad eundem annum.

[2]) Dominus piissimus rex Carolus motus misericordia, ob amorem Dei, et quia consangvineus ejus erat, continuit ut non moreretur. Annales Engolism e.h.

[3]) Interrogavit Tassilonem, quid agere vellet. Monanchus Engolismensis, Vita Caroli Magni ad a. 788.

[4]) Postulavit licentiam sibi tonsurandi et in monasterium introcundi, ut salvaret animam. Ugyanott.

Jumiége-be tették át; két fia Theudon és Thendebert hasonlóan kámzsát, két leánya apáczafátyolt öltött; az idősebbet a chelles-i apátságba, melynek apátnője Gizela Nagy Károly testvére volt, az ifjabbat a soissonsi Boldogságos Szűz apátságába zárták. A bajor herczegek kincseivel a frank kincstár gazdagodott, s országuk Francziaország területével egyesítve királyi kormányzókat kapott, kik grófi vagy helytartói rangot viseltek. Európa minden régi fejedelmi házai, a longobárd királyok, az aquitaniai, a szász, a bajor herczegek, így szállottak egymás után a meroving királyok előtt megnyílt koporsóba. E korai halál kebeléből a múlt idők világa új időket látott derülni, s Európa népei, kiket ellenállhatatlan mozgalom sodor magával, ugyanazon család nyomain ismeretlen végzet felé látszottak indulni.

Azt lehetett volna hinni, hogy az avarokat Thassilo bukása eszökre téríti vagy elcsüggeszti; de nem lett belőle semmi: a khán minden seregét talpra állította; ő és népe zsákmányra számított s azt nem akarta elveszteni; a bajor herczeggel kötött szerződés szerint egy hadsereg szállott alá Itáliába a 788-dik év közepe táján. Ez a sereg Friaulban szokása szerint rabolva várta, hogy a Konstantinápolyból indult hajóhad Adalgist és a görög segélyhadakat partra szállítsa. A hajóhadnak, a szerint a mint megegyeztek, a ravennai partokon vagy a triesti öbölben kellett volna ezeket kiszállítni; de Itália déli végére szállította őket, hol semmire sem mehettek. A beneventi herczeg Herigis hirtelen halállal kimúlván özvegye fia Grimoald érdekében békét kötött Nagy Károllyal, s midőn a görögök a félsziget belsejébe akartak nyomulni, a beneventiek elzárták az utat elöttök. A frank sereg, ez új szövetségesek által segítve, Iréné hadait tökéletesen tönkre tette. A longobárdok kik gyanús vagy egyenesen ellenséges állást látszottak venni éjszaki

Italiában, visszatértek kötelességökhöz; a frankok erélyesen megtámadván a húnokat csakhamar megmentették tőlök Friault [1]). Ez a kudarcz nem tartóztatta vissza a khánt, hogy Bajorországba ne küldje másik hadseregét, melyet hasonlóan megvertek. Grahaman és Odoaker frank tábornokok vévén át a bajor csapatok parancsnokságát, a húnokat az Ips bal partján várták, s oly jól védték az átkelést ezen folyón, hogy a khán több mint tízezer ember veszteséggel vonult vissza, kik elestek vagy a vízbe fulladtak [2]). Egy harmadik hadsereg újra támadást kísértett, de ez is vereséget vallott. A húnok részéről ez világos és önkényes támadás, teljes béke idején való megrohanás, s a nemzetek jogának megsértése volt: Nagy Károly föltette magában, hogy bosszút áll érette. A khán és az ujgur hijában küldte követeket wormsi országgyűlésre a 790-dik év tavaszán, hogy fölvilágosításokat adjanak s ha lehető a háborút megakadályozzák; küldötteikkel Nagy Károly keményen bánt. Miután értesítette az országgyűlést "azon tőrhetetlen gonoszságról, melynek ez a nemzet a frank nép és Isten egyháza ellen bizonyságát adta" [3]) s előadta hogy példás büntetéssel kell e népet megfenyítni, előkészületeket tett a komoly hadjáratra, melyről úgy vélekedett, hogy hosszasan kell tartania, s a Rajna mellett és a Rajnán túl egymás után hadtesteket állított, s minden felől fegyvert és eleséget gyűjtött. Sohasem látott a világ mint a történetírók mondják, ilyen hadi készületeket, s ez a király, ki a katonai erények közt legelső helyre tette a haditervet érett

[1]) Avari victi confusione fugati sunt, et victoriam Francti habuerunt. Monarchus Engolism. ad ann. 788. - Deo largiente victoriam obtinuerunt Franci Regino, ad eundem annum.

[2]) Cum consilio optimatum regni disposuit ire in regnum Avarorum, propter intolerabilem malitiam, quam in Galliarum populos et in ecclesias Dei fecerant. Chron. S. Arnulphi ad ann. 791.

[3]) Bellum maximum omnium, quod Carolus animosius quam caetera, et longe majori apparatu administravit. Eginhard, Vita Caroli Magni.

megfontolását és az elővigyázatot, soha magát ezekben nagyobbnak nem mutatta.

Az avarok ellen nemsokára megindítandó hadjárat hírré tétele egész Galliában kiváncsisági izgalmat gerjesztett, melybe némi nyugtalanság is vegyült. Mind azon sok háború közzül, melyeket Nagy Károly Európa minden részében folytatott volt, egy sem idézte föl oly nagy mértékben mint ez a képzelődés hatalmát. Ez az ország s ez a nemzet tökéletesen ismeretlen volt elöttök, s a mit a nyugoton elterjedt egykorú könyvekből lehetett tanulni, abból állott, hogy az avar boszorkány nép [1]), mely varázsmesterségeivel Siegbert hadseregét tönkre tette s Konstantinápolyt rohammal szinte bevette, istentelen pogány faj, mely dühét különösen a monostorokra és egyházakra irányozta. A tudósok, kik a húnok és avarok atyafiságát ismerték, egy kissé többet beszéltek rólok. A multat és jelent összezavarva s ugyanazon történelmet a húnok két rokon ágának tulajdonította elbeszélték Attila, az Isten ostora, pusztításait s gallia hadjáratát. E névre, melyet a hagyomány jobban akart ismerni magánál a történelemnél, vége hossza nem volt a beszédnek; mert e név vérbetűkkel volt beírva a városok krónikáiba és az egyházak legendáiba. Metz a Szent István kápolnájáról beszélt, mely egy maga maradt épen az Attila által gyújtott lángok között; Páris szent Genovévaról, Orleans szent Anianusról, Troyes szent Lupusról emlékezett; Reims Nicasius és Eutropia lefejezett holttesteire, Köln Orsolya tizenegyezer szűz társaságában fölhalmozott csontjaira mutatott; mindegyiknek megvoltak a maga vértanúi, a maga romjai.

A kor költészete által kiszínezett ezen elbeszélésekben állott a papság tudománya. A harczok fiai, a világi

---

[1]) Fredegarius. - Paulus Diaconus. - Lásd föntebb az avarok történelmét.

költők, s kivált az asszonyok a hagyományok egy más forrásából merítettek leginkább, azon német hősköltményekből, melyek hőse Attila volt, melyeket mindenütt utánmondtak, s melyeknek maga Károly csak imént adott új lendületet az által, hogy ez énekeket egybegyűjtötte [1]). Ezekből tanulmányozták a rettentő hódító életét, szerelmeit, nejeit s gyászos halálát egy fiatal germán leány keze által mennyegzője éjjelén. E szerelmes költészet hogyan vegyült egybe a legendával? Egyszerűen s mesterkéletlenül, mint az azon kori irodalom némi maradványai mutatják. "A nagy király Károly mond a szász barát, Nagy Károly költője és történetírója, sietett megadni a húnoknak, a mit érdemeltek. Valóban ez a nép, mind addíg, míg virágzott s a többi népek fölött uralkodott, mint annyi más porrá égetett egyházak mellett Sz. István metzi egyháza bizonyítja, mind addíg nem szünt meg a frankokat bántani, míg királyukat Attilát egy nő agyon nem szúrta s a pokol fenekére nem küldte... Csendes volt az éj s minden élő lény mély nyugalomba merült; Attila bortól és álomtól elnehezedve aludt, de nem aludt vérengző neje; a gyűlölet ösztöne tartotta őt ébren s a királyné a királyt vakmerően meg merte gyilkolni [2]). Igaz hogy ő e gyilkossággal férje által megölt atyjáért állott bosszút. Ettől fogva a húnok hatalma ugy lehanyatlott mintha az ég villáma sujtotta volna le... Az apákon ejtett csapások, a fiakon elkövetett gyalázatok

---

[1]) Eginhard, Vita Caroli Magni.

[2]) Cum nox omnigenis animantibus alta quietem
Suggereret, coepta crudelibus effera conjux
Ducens insomnes odiis stimulantibus umbras,
Horrendo regem regina peremerit ausu.
Poeta Saxo, Bouquetnál V. köt. 154.l.

ingerelték Károly király lelkét, ki lelke mélyében őrizte a régi harag emlékeit [1]."

A háború előkészületei majd két évig tartottak, s midőn Nagy Károly Bajorországban elég embert, lovat s mindenféle élelmet egybegyűjtetett, maga is Regensbugrba ment s ott ütötte föl főhadiszállását: Fastrade királyné is követte oda. Nagy Károly nejei, nem voltak heverésben elpuhult, gyenge testű és lelkű asszonyok, mint a kelet szultánnői, kiknek rendeltetésök elzárva élni és halni: a fáradhatatlan katona nejeiben fáradalmaihoz társakat és termékeny anyákat keresett. Ha ezen érzelmek hijányoztak bennök, szíve elhajlott tőlök s eltaszította őket magától [2]. Fastrade, kit 785-ben Hildegarde halála után vett nőül, durva s kevély jelleme hibái mellett is, egyike volt azon nőknek, kiket szeretett; bizalmas s olykor hasznos tanácsadója volt élete nehéz fáradalmai között. Nagy Károly tehát őt Regensburgba beültette három leányával , kiket ő szült s kik még kis gyermekek voltak, és számosabb és idősebb leányaival együtt, kik más nejeitől és ágyasaitól valók voltak. Fastrade mindnyájoknak egyenlően gondját viselte, minden féltékenység és előszeretet nélkül, különféle foglalkozásokban gyakorolván elméjöket és ujjaikat, s közöttök fonogatván. Károly úgy akarta, hogy fia Lajos, az aquitaniai király, ki ekkor tizenhárom éves volt, részt vegyen e hadjárat munkáiban, s itt avassa föl magát katonának. Aquitaniai könnyű öltözetében, melyet atyja örömest látott rajta, hogy loire-ontúli alattvalói iránt becsületet mutasson, nyargalászott ő a vasas frankok között. "Kis igen kerek köpönyeget s bő ingujjat viselt, mondják a

---

[1]) Ergo patrum cladis nota mansit inusta nepotum
Pectoribus, servans irae monumenta vetustae.
Ugyanő u.o.

[2]) A szent-galleni szerzetes ezzel indokolja azt, hogy Nagy Károly Desiderius leányát magától eltaszította.

történetírók, s csizmájára nem szíjjal volt kötve a sarkantyú, mint a frankoknál szokás, hanem a sarokra volt verve, kezében kopját forgatott [1])." E viselet az ifjú Lajosnak harczias s egyszersmind kellemes tekintetet adott. Károly saját kardját maga kötötte oldalára körbe állított csapatai előtt; a fegyver ez ünnepélyes átadását nevezték később lovaggá tételnek [2]). Miután a tábornokok a parancsot s mind egyik hadtest a saját utasítását megkapta, a király az Ens partjai felé indult, hol az a hadosztály állomásozott, melyet ő személyesen fogott vezetni.

Nagy Károly hadjárati terve, melyet oly érett meggondolással készített, úgy látszik hogy merészségben és a számítás tudományában az ujkori hadműtani lángészt megelőzte [3]). Italiának s egyszersmind Bavariának is ura lévén, két hadműveleti alapot vett föl, egyiket a Fel-Dunánál másikat a Pónál. Míg a frank hadsereg Hunniát azon a nagy völgyön át, mely keresztülmetszi, szemben fogta megtámadni, az italiai hadseregnek Pipin király vezérlete alatt át kellett kelni az Álpokon, s a Dráva és Száva völgyein át oldalba kellett azt fogni. A frank hadsereg maga is két hadtestre volt osztva, melyeknek egyszerre kellett a Duna két partján működni. Nagy Károly az első hadtest parancsnokságát átvéve, mely hadtest a tulajdonkép ugy nevezett frankokból, az alemannokból és a svábokból állott, a katonailag fontosabb jobb parton volt

---

[1]) Anonymus anctor, Vita Ludovici ad ann. 785.

[2]) Ugyanő e.h. 791.

[3]) Érdekes összehasonlítni Nagy Károly hadjárati tervét azzal, a melyet Napoleon 1805-ben a híres austerlitzi hadjáratban követett; a hasonlatosság annyi század távolságra meglepő, s azt bizonyítja, hogy a hadműtan oly tudomány, melynek fő elemeit a hely fekvése adja; azonban a hadfi lángesze az, mely az elemeket kifejti, számításba veszi s belőlük magának győzedelmi eszközöket alkot.

működendő s Pannoniát megrohanandó [1]); a második hadtestnek, mely szász és friz hadakból állott, a nehezen járható s elzárt balparti utakon kellett haladni s Hunnia szívébe nyomulni; ezt két nagy tekintélyű frank tábornok Theuderikh gróf és Megenfrid főkomornyik vezette [2]). Számos hajóhad mely a táborozási készületeket s azon fölül a bajor csapatokat szállította, volt a folyamon a két szárazi hadosztály mozgalmait kísérve alászállandó s a szükség szerint egyiket vagy másikat támogatandó [3]). Pipin parancsot kapott, hogy augustus végével az Alpokra érkezzék s azonnal Also-Pannoniába nyomuljon; a dunaparti hadműködés september első hetére volt határozva.

E közben az avarok sem aludtak; a haladékot, melyet Nagy Károly nekik engedett, arra használták, hogy kijavítsák vagy tökéletesítsék védelmi rendszeröket, e sajátságos rendszert, mely semmi máshoz nem hasonlított s mely ugy látszik inkább arra volt kigondolva, hogy a rablók, például a bolgárok és szlávok, becsapásait föltartóztassa, mint sem hogy a frankokéhoz hasonló szervezett nagy hadseregek erejével daczoljon.

Érdekes jóllehet kissé homályos leírását bírjuk ennek a szentgalleni barát elbeszélésében, ki azt, mint mondja, mesterétől Adalberttől, egy vén katonától vette, ki Gerold grófot és svábjait a hunniai táborozásban kisérte volt. Képzeljen az ember kilencz körülbelül kör alakú nagy sánczot vagy kerítést, melyek közzül az egyik a másikba volt foglalva, ugy hogy az ország, szélétől fogva a közepéig, egy középpontú körvidékre volt osztva, ezek

---

[1]) Ipse cum parte, quam secum retinuit, australem fluminis ripam, Pannoniam petiturus, occupavit. Annales Laurishamenses ad annum 791.

[2]) Partem Theodorico comiti et Megenfrido cubiculario suo comittens, eos per aquilonarem ripam agere jussit. Ugyanaz u.o.

[3]) Bajoariis cum commeatibus exercitus, qui navibus devehebantur, per Danubium secunda aqua descendere jussit. Annales Lauresh. e.h.

voltak az avarok erősségei. E kerítések, a földszín nehézségeihez alkalmazva, széles gyepüből állottak, mely következő módon volt alkotva: húsz láb távolságra egymástól két egyenközü sor czölöpöt vertek le, melyek magassága is húsz láb volt"[1]), s e sorok közét megtöltötték kemény kővel s mésszel, mely azzal egybeforrva egy tömeggé állt össze; az egészet azután meghordták földdel, beborították hanttal, s beültették bokrokkal, melyek egymásba fonódva áthathatatlan eleven sövényt képeztek. Két ily kerítés közötti téren feküdtek a falvak és tanyák, melyek úgy voltak rendezve, hogy egyiktől a másikig a szó elhallatszott, hogy egymásnak jelt adhassanak [2]). E körfalakon, melyek rendesen a folyók mentében és a hegylánczok hosszában vonultak, helyenként jó távol egymástól kapuk voltak hagyva, hogy a lakosok közlekedhessenek. Ha egy körfalat elfoglaltak, ingóságaikkal és nyájaikkal a másodikba, s ha a másodikat megvívták, a harmadikba vonulhattak vissza. Egyik körfaltól a másikig kürtszóval értesíthették egymást, megállapított szabályok szerint külömböző jeleket adva [3]). Ezen egymást kerítő roppant várdák avar neve ismeretlen előttünk; a germánok hringeknek vagy ringeknek azaz gyűrűknek hívták. Adalbert azt állította növendékének, hogy egyik ring a másiktól körülbelül oly távolságra feküdt, mint a zürichi kastély Konstanz városától [4]), mi harmincz negyven német mérföldet tesz. Ezen körök átmérője annál inkább rövidedett, minél közelebb esett a

---

[1]) Stipitibus quercinis, faginis et abiegnis extructus, ut de margine ad marginem XX. pedes tenderetur in latum, et totidem erigeretur in altum. Monachus S. Galli, Vita Caroli Magni II. 2.

[2]) Inter hos aggeres ita vici et villae erant locatae, ut de aliis ad alias vox humana posset audiri. Monachus S. Galli II. 2.

[3]) Ut clangor tubarum posset cujusque rei significativus audiri.
Ugyanő u.o.

[4]) Quantum spatium est de castro Turonico ad Constantiam. Monachus S. Galli II. 2.

kör a középponthoz, a hol állott a fejedelmi ring, melyet a longobárdok és frankok "tábor" -nak is hívtak s a hol állott a kincstár Hunnia fejedelmeinek lakával együtt. Ez nem messze esett a Tiszától, azon helyen, hol a hiedelem szerint Attila palotája emelkedett. A nélkül hogy sokat bajlódnánk azon homállyal, a szent-galleni barát leírása s különösen mértékei fölött lebeg, észre vehetjük, hogy Nagy Károlynak nem csekély nehézségeket kellett legyőzni, hogy Hunnia szívébe juthasson. Ezen folyók által fedett és a hegyektől támogatott kerítések, bár nem képeztek is olyan akadályt, mint valami jó kőfal, a berohanó sereget minden lépten nyomon föltartóztatták és bátorságát megtörhették, s a Dunán, mely majd mind egyiket közepett metszette át, védelmezőik egyik partról a másikra könnyen átkelhettek vagy visszavonulhattak.

Ez a háború Attila népével Nagy Károly szemében lényegesen vallásos jellemet öltött, melyben a múlt emléke uralkodott s az eszme vett erőt, hogy meg kell torolni azt, a mit isten ostora vétett. Nagy Károly sanyargatásokkal és könyörgésekkel akarta hadseregét erre előkészíteni s ez által szerezni meg annak számára az ég különös oltalmát. Litaniákat zengettek s általános böjtöt tartottak a frank táborban, mely három napon át oly képet tüntetett föl mint utóbb a keresztesek tábora Jerusálem vagy Antiochia falai alatt. Károly maga adja ezen kegyes ünnepélyesség leírását egy levelében, melyet az Ens partjáról Fastradehoz intézett, s melynek némely helyét íme közlöm.

"Károly, isten kegyelméből a frankok és longonbárdok királya s római patrícius kedves és igen szeretet nőnknek Fastrade királynénak."

"E levelünk által szíves üdvözletünket az Urban küldjük számodra s a te ajkad által ugyanazon üdvözletet

intézzük kedves leányainkhoz s körötted tartózkodó híveinkhez. Értesítni kívántunk, hogy a könyörülő isten segélyével jó egészségbenvagyunk, s hogy kedves fiunk Pipintől küldöttje által örvendetes tudósításokat kaptunk, a maga és az apostoli úr egészsége és az arra felé fekvő határszéleink nyugodt és biztos állapotja felől [1]... A mi minket illet, mi három nap litaniákat zengedeztünk, september 5-dikén kezdve, mely hétfőre esett, s folytatva kedden és szerdán [2]), hogy esedezzünk a könyörülő istennek, adjon nekünk békét, egészséget, győzedelmet, szerencsés utat s szorongattatásaink közben segélyt, tanácsot és oltalmat. Püspökeink általános böjtöt rendeltek húsban és borban, kivéve azokat a kik ezt gyengélkedésök, élemedett koruk vagy gyenge ifjúságuk miatt ki nem birnák állani; azonban meg lőn határozva, hogy e három napi böjttől a borra nézve kiki megválthatja magát, a gazdagok naponként egy garassal, a többiek tehetségökhöz mért alamizsnával, ha csak egy dénárral is. Mindegyik püspök külön külön tartozott misét mondani, ha csak betegsége nem gátolta; a papoknak a kik a zsoltárokat tudják, ötven ötven zsoltárt kellett énekelni, s a könyörgések alatti körjáratok alkalmával mezítláb tartoztak járni [3]). Ez volt a püspökeink által rendelt, általunk helyben hagyott s isten segítségével végrehajtott szabály. Te is a bőjtöt illetőleg tedd azt, a mit a gyengeséged megenged. Egyébiránt meg vagyunk ütközve azon, hogy Regensburgból eljövetelünk óta

---

[1]) Missus dilectinostri Pipini nobis nunciavit de ejus sanitate ac domni Apostolici, vel de salvatione confinium nostrorum illis partibus positorum. Epistola Caroli Magni ad Fastradam ann. 791.

[2]) Tribus diebus litaniam fecimus, id est nonis Septembris, quod fuit Lunis die, incipientes, et Martis et Mercoris...Ugyanott.

[3]) Et sacerdos unusquisque misam specialem fecisset, nisi infirmitas impediisset, et clerici, qui psalmos sciebant, unusquisque quinquaginta cantasset, et interim quod ipsas litanias fecissent, discalceati ambulassent. Epist. Caroli M. ad Fastrad. anni 791.

tőled sem izenetet sem levelet nem kaptunk; intézkedjél azért, hogy jobban legyünk értesítve egészséged felől s mind arról, a mit velünk közölnöd tetszeni fog. Még egyszer üdvözlünk az Úrban!"

Nagy Károly átkelt az Ensen s a szomszéd vidéken a nélkül vonult át, hogy ellenségre akadt volna; ez az a szerencsétlen tájék volt, mely fölött a húnok és bajorok oly sokáig versengtek s melyből pusztát csináltak. Az Ips folyó nem gátolta őt utjában, jóllehet a híd, melyet hajdan a rómaiak építettek, bizonyosan el volt rontva; a lemarei erős állomásnál, a mai Mölknél, senki nem szegült ellene; csak a Comagenus hegylánczhoz közeledve vett észre némi mozgalmat, fegyveres csapatokat s erélyes védelemre mutató mindenféle jeleket. A styriai Álpok egyik ága, mely a Duna felé terjeszkedik, meredek fokai s a folyó közt csak keskeny szorost hagy, mely a dunamelléki háborúk történetében emlékezetes, a Kahlenberg, akkor Mons Cetius, szorosát. Ez fedezi kelet felé Vindobonát, a mai Bécset, ezen egykor csekély várost, mely a római uralom utolsó idejében emelkedett fontosságra, midőn mint felső Pannonia székvárosa a régi Carnuntum helyébe lépett. Elől és nyugotról magát e szorost egy hegy fedezi, mely a hozzá férhetést nehezíti, ez a Mons Comagenus, melyről már föntebb szólottunk. E hegy tetején egy erősség állott, ez és egy erősített sáncz vagy árok zárta el az utat, összekötvén a Dunával a Cetius hegylánczot, melyet sűrű erdők borítottak, s rohanó patakok szaggattak meg. Nagy Károlynak itt meg kellett állapodni, hogy a sánczot és erősséget rendesen ostromolja. A Comagenus heggyel átellenben, a Duna másik partján, szakad alá Morvaország fönsíkjairól a kanyargós és mély Kamp folyó, mely a bal parton omlik a Dunába: a húnok ennek medrét másik sánczukká tették, mely az előbbi folytatását képezte s a völgy elrekeszté-

sét befejezte [1]). A Kamp sáncza föltartóztatta Theuderikh gróf hadseregét, mint a Comagenus hegyi föltartóztatta volt a Nagy Károlyét; de amazt hamarább bevették, akár azért mert a természet által kevésbé volt megerősítve, akár azért, mert kisebb volt az ellenállás, mint hogy az avarok több haderejöket a jobb partra vonták. A Comagenus hegyi vár és sáncz ellen Nagy Károly számos rohamot kisértett meg, de sikertelenül; az ostromlottak, kik roppant mennyiségű hajítógéppel voltak ellátva, lövéseikkel nagy veszteségeket okoztak seregében, midőn Theuderik csapatai a Kamp vonalon erőt vévén a bal parton megjelentek, és az épen jókor érkezett hajóhad a folyón jó rendben kibontakozott. Ennek láttára a frankok ismét bátorságot kaptak, a húnokat pedig ijedség lepte meg. Attól tartván, hogy útjokat el találják vágni, a barbarok nyájaikkal együtt vagy a hegységet borító sűrű erdőben vagy a legközelebbi kerítésbe futottak, a várat s azután Bécs városát a győztesek kezébe hagyván [2]). A várat lerombolták, a hadigépeket összetörték, a kerítést fölégették, s a földdel egyenlővé tették; Nagy Károly fiát, az ifjú aquitaniai királyt, küldte hírül vinni Fastrade királynénak a kétszeres sikert, mellyel hadjárata oly szerencsésen nyílt meg.

Egy másik kört, mely Bécsből lefelé nem messze feküdt, a frankok csak nagy ütközettel vehettek be, s

---

[1]) Dicti Avari habebant munitiones paratas, de australi parte ad Chunberg, de aqiulonarivero ripa in illo loco qui dicitur Camp... Regino , Chron.ad a. 791. - Quarum (munitionum) una super Cambum fluvium, altera juxta Comagenos civitatem, in monte Cumeoberg, vallo firmissimo structa erat. Annales Reuber. ad a. 791.

[2]) Avari cum vidissent utrumque exercitum ripas continentes, et navigia per medium flumen venientes, a Domino terrore concutiuntur derelinquentes loca munita firmitatemque eorum, vel machinationes dimiserunt fuga lapsi. Annales Bertiniani ad a. 791. - Ubicumque aut ad fossas, aut aliquam firmitatem, sive montes, seu ad flumina vel sylvas confugerunt. Annales Franc. eodem anno.

ezután a Rábáig nem találtak ellenállásra [1]). Ez a folyó és a Fertő mocsarai szolgáltak árkul a harmadik kerítésnek, mely számos toronnyal volt beszegve s melyet a folyó torkolatánál a bregetiumi erősség is védett. Nagy Károly ezt nem mervén szembe megtámadni, átkelt a folyón, a hol át lehetett gázolni, áttört a kerítésen s megkerülte az erősséget, mely közelítésére megadta magát. Ez alatt Theuderik gróf is a Duna másik partján bevett egy sánczot, mely a Vág hosszában vonult s ezen folyót a Kárpátokkal egybe kapcsolta. A két szárazföldi hadtest dicsőségesen teljesítette föladatát; most a hajóhadon volt a sor. A Duna a Vág és Rába torkolatai közt, melyek nem csak szemben estek egymással, azon iszapolások következtében, melyeket e két folyó szüntelen hord medrébe, több ágra szakad, és hét szigetet képez, melyek közzül a legnagyobb [2]) s a legészakibb, nem kevesebb mint húsz mérföld hosszú és hat mérföld széles. Ezek a kákával és rekettyével borított, közben-közben mocsárokkal és kátyúkkal megrakott szigetek, melyeken semmi biztos utat nem lehetett találni, menedék helyül szolgáltak a lakosoknak, kik a két partról vagyonaikkal és barmaikkal ide tódultak. A húnok még elég erősen el is sánczolták magokat a legnagyobb szigeten, melyhez magos partjai miatt nem könnyen lehetett férni: de a hajóhad nélkül számítottak, mely azzal kezdte, hogy bekerítette s azután egész erővel megtámadta őket. Az ostrom három álló nap tartott. A húnok végre sok vérontás után megadták magokat, s a kerítésökben roppant halmaz gabonát és számtalan lábas jószágot találtak; a lakosokat, férfit, nőt, gyermeket mind rabszolgaságra hurczolták. Ezt az utolsó haditettet az egykoru

[1]) Habuit conflictum magnum cum Hunnis et vastavit Hunniam plaga magna usque flumeo Rapha. Chronicon Moissiac. ad ann. 791. - Usque Arrabonis fluenta. Annales Laurishamentes.

[2]) A Csallóköz.

történetíróknál kik különben is igen röviden írnak, nem olvashatjuk, hanem állandó hagyomány tanúskodik mellette, mely annyira hihető hogy bízvást elfogadjuk, s melyet azon módon adtam elő, a mint a XV-dik században beszélték [1]).

A maga részéről Italia ifjú királya sem maradt rest. Hadserege, mely nagyobb részben longobárdokból és friauliakból állott, s melynek tábornokai közt egy püspök is volt, utasítását követve egyenesen Alsó-Pannoniára rontott, hogy Hunniát oldalba fogja és Nagy Károly hadtestéhez csatlakozzék. Augustus 28-dikán az Álpok tetejére érkezvén onnan hihetőleg a Dráva völgyén ereszkedett alá, hogy ezen folyó és a Száva közt az akkor ugynevezett sirmiumi félszigetbe nyomuljon. Itt a bensőbb ringek egyikére akadt, melyben annyival több kincs volt össze halmozva, a mennyivel biztosabbnak hitték azt a húnok a megtámadástól. A húnok itt hatalmasan védték magokat, de a ringet megvívták, s a zsákmány, melyet benne találtak, bőven megjutalmazta a katona fáradságát. A hagyomány beszéli, hogy Pipin, a sáncz megrohanása alkalmával heve által megragadtatva nyíllövést kapott s lefordult lováról [2]); a történetirat erről mit sem szól s erre még abban a levélben sem találunk semmi vonatkozást, melyben az apa, fia diadalán egészen büszkévé válva Fastradenak arról jelentést tesz. Ebben e szavakra szorítkozik. "Pipin annyi avart ölt meg, hogy ehhez fogható mészárlást ember nem látott; a sánczot bevették és kirabolták s ott töltötték az éjt másnap reggeli kilencz óráig [3])."

[1]) Bonfini, Rerum Hungaricarum Dec. I. cap. 9. - Belius Notitia npova Hung. Tom. I.

[2]) Bonfini Rerum Hung. Dec. I. cap. 9.

[3]) Et multitudinem de ipsis Avaris interfecerunt in tantum, quod in multis diebus major strages de ipsis Avaris facta non fuit. Et exspoliaverunt ipsum vallum, et sederunt ibi ipsa nocte vel in crastina usque hora diei tertia. Epist. Caroli M. ad Fastrad. Bouquetnál Receuil V. köt.

E szerint Pannoniát minden irányban átjárták a frank hadseregek s a dunántúli Hunniát a Vág vizéig elfoglalták; csak az a nagy síkság, melyen a Tisza hömpölyög, s a Kárpátok aljában vagy e hegyektől nyugotra a Fekete tengerig terjedő vidékek voltak még hátra. Az idő már előhaladt, s az óvatosság azt tanácsolta Nagy Károlynak, hogy ne vigye csapatait tél kezdetén mocsáros és kősziklás tartományba hol a szükségtől és árvizektől még többet kellene szenvadniök mint az emberektől. Maga az a dögvész, mely a hadsereg lovait meglepte s azok legnagyobb részét már elragadta [1]), egy magára is elég ok lett volna, hogy tovább ne nyomuljanak. Nagy Károly tehát itt befejezte hadjáratát; az italiai hadsereget visszaküldte a Pó mellékkére, saját hadseregét és a Theuderik grófét a hún határszéleken helyezte el, hogy őrködjenek, s fiát Pipint magával vitte, hogy együtt üljék meg a karácsonyi ünnepeket Regensburgban.

[1]) Tanta equorum lues exorta est, ut vix decima pars etot millibus equorum remansisse dicatur. Annales Laurishamenses ad ann. 791.

VI.fejezet.

Nagy Károly politikája Hunnia irányában; a konstantinápolyi udvar megdöbbenése. - Nagy Károly csatornával akarja összekötni a Rajnát a Dunával; hozzá fog e vállalathoz de nem fejezheti be; a szászok izgatják az avarokat hogy fogjanak újra fegyvert; béke- és harczpárt a húnok közt; a békepárt győz; a khán és az ujgurt leölik. - A frankok ujabb hadjárata Hunniában; Herik friaui herczeg beveszi és kirabolja Pannonia egyik belsőbb ringjét; a Tisza partján fekvő királyi ring Pipin hatalmába kerül. - Pipin diadalmi bevonulása Aix-la-Chapellebe.
Nagy Károly az avaroktól nyert zsákmányt a pápa, más fejedelmek, a galliai egyházak és híveik közt szétosztja. - Tudun khán és több nemes avar megkeresztelkedik Aix-la-Chapelleben; az ezen alkalommal adott lakoma; Theodulf püspök verse. - Az aix-i nagy város alapítása; a szomszéd erdőkben való vadászat; a frank királyi udvar képe.
- Tudun visszatérése országába; a két Pannonia valamint éjszaki Hunnia a Vágig a frank birodalomba kebeleztetik; a többi a frankoknak hódoló királyságot képez. - Franco-Chorion. - A pannoniába telepített bajor és karinthiai gyarmatok. - Lázadás az avarok közt; Tudun khán megtagadja a keresztyénséget. A bajor határszél megtámadása; Gerold gróf elesése.
- A frankok uj hadjárata; Tudun halála; Hunnia teljes meghódítása.
- A két Pannonia igazgatási szervezete. - A keresztyénekké lett khánok; Ingó gróf eljárása, hogy a hún nemeseket a keresztyénségnek megnyerje.
- Egy galliai katona szájaskodása; a Hunniai háború számos következései.
- A szlávok és bolgárok megtámadják a húnokat, kik kérik, hogy országukat oda hagyhassák; Nagy Károly a Dunától délre telepíti le őket. - A morva-szlávok hatalma. - II.Eugenius pápa levele a khánhoz és az avar néphez.

792-826.

A hunniai hadjárat alkalmat szolgáltatott Nagy Károlynak, hogy személyesen győződjék meg a húnok gyengeségéről s egyszersmind ezen tartomány szépsé-

ge és fontos fekvése felől, mely délre Italia, nyugotra és éjszakra a szlávok fölött uralgott s határos volt a keleti római birodalommmal. A hódítónak több oka volt arra, hogy ne akarja elveszíteni ezen háború gyümölcsét s úgy tekintette Hunniát, mint a melynek egy része őt illeti, hogy a frank területet növelje, másik részére pedig felsőségét kívánta kiterjeszteni; s minthogy ereje kifejtését mindig mérséklettel tudta vegyítni, jónak látta bevárni, míg a khán és az ujgur önkényt az ő elhatározása alá vetik magokat. A mi ezen hadjárat gyors sikerében büszkeségét talán leginkább csiklandoztatta, az volt, hogy a frank zászlót a görög birodalom határszélén üthette föl s elsápaszthatta azt a fönhéjázó s irigy konstantinápolyi udvart, mely hasztalan hízelgett magának azzal, hogy őt Italiából kikergeti, s melynek rosz akarata most világosan kitünt azon megvető ellenzésben, melyet Nagy Károly legkedvesebb terve, t.i. az ellen mutatott, hogy nyugoti császárrá legyen. Nem volt titok előtte, hogy Thraciát és Macedoniát páni félelem szállotta meg, midőn hadai a Szávához közelgettek, tudta hogy a városok bezárták kapuikat, hogy csapatokat indítottak útnak, s hogy egy szóval levertség uralkodott a kis byzanti palotában. S nem csak a dunamelléki tartományokban tapasztalták a görögök a szorongás ezen érzelmét; Peloponesus és az Aegaei tenger szigetei is azt hitték, hogy frank berohanás előestéjén állanak; s mint hasonló esetben szokott történni a népek csak bámulattal beszéltek azon nagy emberről, ki őket megrémítette. Neve szájról szájra járt keleten. Harun-al-Rasid kalifa követei, kik néhány évvel ezután őt Aix-la-Chapelle-ben meglátogatták, hízelkedés nélkül beszélhették neki, hogy Ázsiában úgy mint Európában a szigeteken úgy mint a szárazon, a görög birodalom egyik szélétől a másikig a népek csak tőle félnek s csak tőle reménylenek. Most

Nagy Károlyra nézve az utolsó lépés megtételéről volt kérdés, s úgy gondolkozott s nem is ok nélkül, hogy Hunnia meghódítása azt neki könnyebbé fogja tenni. Midőn a frank birodalom mely már a Visztula által a Bálti tengerig terjedt, a Kárpát hegylánczot és a Fekete tengert el fogja érni, vissza lesz állítva a régi nyugoti római birodalom szélesebb alapon mint valaha, s csak császárra lesz szüksége. Ezt gondolta magában bizonyosan, midőn a két Pannonián átvonult s gondolatában már Trajanus Daciáját is elfoglalta, mely a túl parton szemei elébe tőnt, s szoktatta a világot azon eszméhez, mely mosolyra is indította de reszkettette is a görögöket, hogy tudniillik a nyugoti császárok egy frank király személyében ujra föltámadnak.

E gondolatokkal foglalkozva tartózkodott az egész 792-dik év folytán Hunnia szomszédságában, mely ellen minden esetre uj hadjárati terven elmélkedett. Ez a félbarbár sejtett a polgárisultsághoz oly században, mely annak csak romjait ismerte. Drusus csatornája, a Corbula csatornája, mely egykor a Meuse és Rajna folyókat vágta egybe, s Lucius Vetus vállalata, hogy a Mosellet a Saonnal egybe kösse, azon legnagyobb eszmék egyikét költötték föl benne, melyek valaha kormányférfi fejében megfordultak. A Rajna és Duna helyrajzi viszonya, melyek forrásaik de még inkább mellékfolyóik által egymáshoz szomszédok, azt a gondolatot ébresztette föl benne, hogy e folyókat lehető volna csatornával egybekötni. Ezen tervben kétségen kivűl a háború szükségei hatottak leginkább képzelődésére; legelsőbben is elképzelte, hog a frisiai hajóhad mint szállitja csapatait és élelmiszereit a Rajna partjairól megszakadás nélkül a Tisza partjaira; de belátta mind azt a hasznot is, melyet a kereskedelem vonand e csatornából birodalma dicsőségére és gyarapodására, midőn majd a frank birodalom a frank

folyókon leküldeni hajóit a Fekete tengerre, hogy onnan szállitsa Regensburga, Mainzba, Kölnbe Golkonda kincseit vagy Persia tündéri csudaműveit. E csapongó gondolatok vagy is inkább a polgárisultság iránti ezen ösztönei által izgatva, Nagy Károly haladéktalanúl munkához fogott. A mai közigazgatási nyelven szólva azt mondhatnók, hogy előhivatta mérnökeit, hogy tőlük e két folyó összekötésére tervet kérjen, s hogy ezek hozzá láttak a terv tanulmányozásához: e szólásmódok tökéletesen kifejeznék, a mi akkor történt. "A kik az efféle dolgokhoz értettek, mint az egykorúak mondják, azt terjesztették, hogy a Rednitzet, mely a Majnába szakad s ez által Mainznál a Rajnával egyesül, és az Almonát, a mai Altmühlt, mely Regensburg fölött szakad a Dunába, egybe lehet kötni egy hatezer lépés hosszú csatornával, mely nagy hajókat is megbirna [1])." Valóban e két mellékfolyó, melyek közzül az egyik egyenesen szakad a Dunába, mig a másik közvetve szakad a Rajnába, mind egyik a Steigerwald hegylánczon eredve, kanyargásaival csupán hatezer lépés távolra közeledik egymáshoz, sik és mocsáros vidéken. Nagy Károly elhatározta, hogy a csatornát háromszáz láb szélesre s oly mélyre ássák, hogy vize elegendő legyen a hajóhad megbirására [2]). Ő maga is ott tartózkodott a hely szinén a hadseregből szedett

[1]) Persvasum regi erat, si inter Radantiam et Almonam fluvios fossa navium cpax duceretur, posse commode e Danubio in Rhenum navigari, quod alter Danubio, alter Rheno miscetur. Annal. Laurisham. ad ann. 793.

... Inductis ambos dum jungeret amnes
Gurgitibus, posset puppes et ferre natantes,
In Rhenum de Danubio celer efficeretur
Et facilis cursus ratibus...

Poeta Saxo ad ann. 793.

[2]) Ducta est fossa inter praedictos fluvios duorum millium passuum longitudine, latitudine trecentorum pedum. Annal. Laurisham ad ann. 793.

... In longum passus duo millias ducta
Fossa fuit, pedibus ter centum lata patebat.

Poeta Saxo ad ann. 793.

munkásokkal, s a munka megkezdődött. Már harmada készen is volt, midőn a szokottnál erősebb őszi esőzés ezt a külömben is nedves természetű vidéket elárasztotta. Az árok minden éjjel színig telt vízzel, s átázott partjai beszakadoztak; minden nap ujra kellett a munkát kezdeni, s a katonák, mindig térdig sárban állva, hallatlan fáradalmakat szenvedtek. Csak hamar betegség is ütött ki közöttök. Ekkor minden felől zúgolódás tört ki ezen vállalat ellen, melynek nagyszerűségét nem fogták föl, s Károly meggyőződvén hogy kénytelen engedni a természeti akadályoknak és az emberek zúgolódásának, fölhagyott a vállalattal. Régi hagyomány szerint őt ezen elhatározásra kisértette és ördögi jelenetek bírták, melyek éjjelenként a munkásokat rémítgették és őt magát is megijesztették [1]). Ezek a kísértetek, ezek a lidérczek, hihetően a tudatlanság előítéletei voltak, melyeken a lángész sugallatai megtörnek, a korukat megelőzik. Nagy Károly nem folytatta többé a félbehagyott csatornát, s megelégedett azzal hogy néhány hajóhidat építtetett mind a Dunára mind a mellékfolyóira, melyeken második hadjárata alkalmával át volt kelendő [2]).

Az avar nemzet levertnek látszott. A hegyek és erdők közt elszéledve nem is gondolt arra, hogy egyesüljön s hogy ujra fegyvert fogjon midőn a szászok követsége ujra fölizgatta. Ezek fölszólították az avarokat, hogy egyesüljenek velök egy nagy erőfeszítésre, mely a frankok jármát Germaniában megtörve őket a Rajnán túl kergette. "Már is tönkretették csapataik, így szólának, Nagy Károly seregének egyik osztályát a Weser partján; nem sokára egész Germania talpon lesz; lehet-é gyönyörűbb alkalmuk a népeknek arra hogy

[1]) Aventinus, Annales Boici IV. könyv 335. l.

[2]) Instabat princeps navalem condere pontem,
Qui per Danubium bello prodesset agendo.
Poeta Saxo e.h.

szabadságukat örökre biztosítsák?" Ez a követség a húnok közt mély izgatottságot gerjesztett. Az utolsó hadjárat szenvedései köztök békepártot teremtettek, a bosszúvágy és remény pedig föntartotta a háború pártot: vitatkoztak, ökölre kerültek, s a két főnököt, a kik előidézték és vezették az itáliai s bavariai hadjáratot, a khánt és az ujgurt meggyilkolták [1]). A békepárt diadalmaskodott s khánnak bizonyos Tudun nevűt választott, kinek legelső gondja volt Nagy Károlyhoz követséget küldeni, azzal a megbízással, hogy nyilatkoztassa ki, hogy ő és népe a frank király kegyelmére bízza magát, s ő maga részéről a keresztséget önként fölveszi [2]). Nagy Károly az ajánlatot és a követeket roszul fogadta, akár azért, mert kételkedett az ajánlat őszinteségében, akár azért, mert a mint a dolgok állottak, egyszerre két nagy csapást akart ejteni két pogány népen, melyek egy kézre igyekeztek játszani.

Alig érkezett vissza az elutasított követség Hunniába s csakhamar híre jött, hogy az italiai sereg friauli és karinthiai hadosztálya, Herik friauli herczeg tapasztalt és bátor tábornok vezérlete alatt átkelt az Álpokon s beütött Pannoniába, mialatt a szászokat a túlnyómó erő az Elbe és Oder között szorongatta. Nagy Károly hadjárati terve a húnokat illetőleg az volt hogy mint először most is Italia és Bavaria felől támadja meg őket, második hadseregét a Duna bal partján egyenesen a Tiszának indítván, mialatt Herik a jobb parton tűzzel vassal fog pusztítni. A fiatal Pipin királynak, ki mellette volt, kellett átvenni a nyugoti hadsereg vezérletét. Minden úgy történt, mint a hogy kiszámította. Herik a 796-dik év tavaszán megrohanta Hunnia egyik belső ringjét, s ott

[1]) Chagan sive Jugurro intestina clade a suis occisis. Annal. Franc. ad ann. 796.

[2]) Quod idem Tudun cum terra et populo suo se regi dedere vellet, et ejus ordinatione christianam fidem suscipere. Annal. Bertiniani ad ann. 795.

tömérdek zsákmányra talált, mit Aix-la-Chapellebe küldött [1]). Ekkor Pipin királyra került a sor, ki bátran a Tisza mocsáros síkjáig nyomulván abban a dicsőségben részesült, hogy megszállotta és bevette a királyi ringet, a khánok lakhelyét s a nemzeti kincsek raktárát [2]). A megrémült Tudun hiába járult az ifjú királyhoz, hogy őt megindítsa és bocsánatért könyörögjön; Pipin addig meg sem állt, míg be nem tette lábát az avar nemzetiség ezen szentélyébe, s míg az egyház védőjének zászlaja, ki megtiszteltetésül épen az imént kapta a pápától Szent Péter vallomásainak kulcsait, nem lengett isten ostorának egykori laka fölött. A béke a ring romjain köttetett meg, s Tudun legelőkelőbb főnökeivel kísérte az ifjú győzőt a Rajna partjáig s onnan Aix-la-Chapellebe, hol Pipin atyjával találkozandó volt.

Pipin bevonulása Aix-la-Chapellebe, vagy is helyesebben Aquisgranuba, némileg azon régi római birodalom diadalmeneteinek képét tüntette elő, melynek föléledéséről Nagy Károly oly hévvel ábrándozott. A diadal hőse előtt vonultak el az elfoglalt zászlók, a főnökök győzelmi emlékké halmozott fegyverei, s hosszú sor fedetlen szekérben az avar királyok kincsei: tömérdek ezüst és arany pénzzé verve és rudakban minden nemű drágakövek, arannyal áttört selyem és bársony szövetek a palotákból és egyházakból rabolt drága edények, melyeknek gazdagsága és alakja elárulta, vajon Görögország Itália vagy Gallia kirablásából kerültek-é [3]). Tudun és az avar főnökök komor s egyszersmind alázatos magatartással követték a kiséretet: azt lehetett volna

[1]) Eginhardi Annales ad ann. 796. - Annales Franc. - Annales Fuldenses. - Regino ad eundem ann.

[2]) Pipinus Hunnis trans Tizam fugatis, eorumque regia, quae Ringus, a Longobardis autem Campus vocatur... Eginhardi Annales ad ann. 796.

[3]) .....Regni thessauros spoliati
Attulit, exuviasque ducum, vexillaque capta.
Poeta Saxo ad ann. 796.

kérdeni, vajon mint foglyok vagy mint szövetségesek vannak-é jelen? Tudun, Nagy Károly előtt térdre ereszkedve hűséget esküdt neki a frankok szertartása szerint s kifejezte óhajtását, hogy minél hamarabb kíván megkeresztelkedni [1]). Károly, mint hatalmas és nagylelkű uralkodó nem tartotta meg magának mint zsákmányt a húnok kincseit. Miután kiszemelte, a mit az udvar tudósai kétségen kívül "zsíros falatoknak" neveztek, hogy ezeket más uralkodóknak és az egyházaknak ajándékozza, a többit valódi királyi pazarlással szétosztotta egyházi és világi hívei, alattvalói és vazalljai közt [2]).

Bőkezűségét a pápán kezdette. Angilbert apát, kit Homerusnak neveztek a Caroline Acedemiában, s ki miután Berthát, a király egyik lányát nőül vette, attól annak is megegyezésével elvált hogy a szent-riquieri apátságban baráttá legyen, volt megbízva azzal hogy a Herik által elfoglalt kincset Rómába kísérje és a szent apostolok sírjára letegye [3]). Az európai királyok közt, kik e gazdag ajándékokban részesültek, Mercie királya Offa is szerepelt, kinek Nagy Károly íly tartalmú levelet küldött: "Azon földi kincsek egy részét, melyeket a Jézus Krisztus, bár érdemetlenek voltunk rá, nékünk juttatott, a nagyvárosoknak és székesegyházaknak küldöztük volt. Neked, kit szeretünk, egy övet, egy hún kardot és két selyem palástot szántunk [4])." Lehet gondolni, hogy a király bőkezűsége által megtisztelt egyházak sorában

---

[1]) Se cum populo suo et patria regi dedens. Annales Franc. Eginhard, Annal. ad ann. 796.

[2]) Reliquam partem optimatibus, clericis vel laicis, caeterisque fidelibus suis largitus est. Eginhardi Annales ad ann. 796.

[3]) Roman ad limina Apostolorum misit per Angilbertum dilectum sui abbatem. Annal. Franc. ad ann. 796.

[4]) Sed et de thesauro humanarum rerum, quem Dominus Jesus nobis gratuita pietate concessit, aliquid per metropolitanas civitates direximus, vestrae quoque dilectioni unum baltheum et unum gladium hunniscum, et duo pallia sericea... Will. Malmesbury Hist. Reg. Angl. I. könyv.

azoknak jutott az elsőség kik Attila által egykor kiraboltatván, az efféle ajándékokat törvényes kárpótlás gyanánt követelhették vissza. A mainzi székesegyház gyaníthatólag ezen czím alatt kapta azon roppant értékű kincseket, melyeket püspöke kincstárában még a XVIdik században is mutogattak. "Volt ott, mondja egy író, ki e kincseket akkor látta és bámulta, egy Benna nevezetű tömör aranykereszt mely ezerkétszáz márkát nyomott, s melyre egy latin vers volt írva, mely súlyát kijelelte [1]). Volt két kehely is a legtisztább aranyból melyek közzül a legkisebbik tizennyolcz márkát nyomott, a nagyobbik mozsár alakú s egy ujjnyi vastag, két füle pedig oly nagy volt, hogy egészen betöltötte az ember markát, ha föl akarta emelni. Mind a kettő egészen meg volt rakva drágakövekkel [2])."

A háborúnak meg volt a maga diadalmenete; a hit is megvárta a magáét. Midőn Tudunt és társait eléggé beavatottaknak ítélték a keresztyén hit igazságaiba, hogy a keresztség szentségéhez bocsáthassák, ezen ünnepélyességhez a nép töméntelen tömege előtt nagy fénnyel járultak. Nagy Károly udvarában szokásban volt, hogy az általa térített megkeresztelendők, mielőtt a keresztelő medenczéhez közeledtek, tetőtől talpig levetkeztek, hogy a legfinomabb vászonból készült öltönyökbe vagy hosszú fehér ingekbe öltözzenek, melyeket osztán megkeresztelkedésök emlékéül nekik szoktak ajándékozni. Ez az ajándék az éjszaki pogányoknál igen keresett czikk volt bizonysága az a szász katona, ki azzal dicsekedett, hogy hússzor kereszteltette meg magát, hogy vászonin-

---

[1]) Auri sexcentas habet hace crux aurea libras.

[2]) Beatus Rhenanus - Calix major quot marcas habuerit nescio. Certum autem est, quod spissitudo ejus erat digiti. Habebat autem idem calix duas ansas, quae poterant manus replere levantis, sicut solent habere mortarii, in quibus piperata et salsa praeperantur. Chron. Mogunt 384. l.

gekből egész raktárt gyűjtsön magának [1]), ha ugyan hihetünk a szent galleni barátnak, kinek adományai nem mindig érdemelnek hitet. Ezen, Attila utódjához nem igen illő öltözetben fogadta Tudun a medencze előtt letérdepelve a keresztséget, melyet utána a többi avar nemes is sorjában fölvett. Az aix-i egyház erre a nagy alkalomra legdrágább ékszereit szedte elő, s az aranytól és drágakövektől csillogó püspökök és apátok olyan pompával tartották a körmeneteket, hogy Harun kalifa követe így kiáltott föl: "Eddig csak földből láttam embereket, most aranyból [2])." A vers és próza nem hijányzott soha Nagy Károly ünnepélyein, ki előtt udvart tartani annyit tett mint a tudományt szeretni; Bőven omlottak ezek ezen ünnepélyre, sőt még a távol lévő tudósok is becsületbeli kötelességöknek tartották, hogy ott képviselve legyenek. Alcuinus, kinek akadémiai neve Albinus volt mint Angilberté Homerus, s magáé Nagy Károlyé Dávid, művészileg kidolgozott levelében üdvözölte a királyt, "ki diadalmas pálczája alá hajtotta ezt a hún fajt, mely oly rettenetes volt ősi barbárságában, s a hit járma alá igázta ezeket a büszke nyakakat, és világot gyújtott azok szemei előtt, kik örök sötétségre látszottak kárhoztatva [3])."

Theodulf orleansi püspök is megküldte hódolati adóját egy költeményben, mely maig is megvan [4]). Ez világosan az Academia Carolina tudós tagjai számára

---

[1]) Jam vicies hic lotus sum, et boptimis candidissimisque vestibus indutus. Monachus S. Galli II. 29.

[2]) Prius terreos tantum homines vidimus, nunc autem aureos. U.o. II. 11.

[3]) Gentes populosque Hunnporum, antiqua feritate et fortitudine formidabiles, tuis suo honori militantibus subdidit sceptris, praevenienteque gratia, colla diu superbissima sacrae fidei jugo devinxit, et caccis ab antiquo tempore mentibus lumen veritatis infudit. Epistola Alcuini ad Carolum Magnum ann. 796.

[4]) Bouquet, Script. rer. Gall. et Franc. V. köt.

készült, kiket mindig tudákos gúnyneveiken emlegetett s kikkel sokkal többet foglalkozik, mint a húnokkal és megtérésökkel. Az italiai Theodulf, kit Nagy Károly pénzzel és tisztességekkel tartott maga mellett, kit először a királyi biztosai (missi dominici) egyikévé azután orleansi püspökké tett, az akkor divat szerinti költő s szerencse fia volt az udvarban, hol a finomság az irodalom mívelése által ujjá születni törekedett, s hol az italiai költőktől könnyed és szabad modorukat, csekély dolgokból nagyot csináló tehetségöket, ellentéteiket, s gyakran kecses válogatásukat az eszmékben és szavakban irigyelték. A hagyományos irodalom mind ezen podgyásza, ezek a mesterfogások, melyek Italiában fönmaradtak s egyebütt feledségbe mentek, álmékodásra ragadták a szellemeket, kik azon kissé nehézkes formához voltak szokva, melyeket Britannia bölcsész hittudósai tudományokkal együtt hurczoltak át. Kézről kézre adták s mohó kiváncsisággal olvasták azért Theodulf uj verseit, melyek hihetőleg annál inkább általános kedvességben részesültek, minthogy mindenki talált bennök egyegy kedves emlékezést vagy hízelgést. Legelsőben a királyról volt szó, ki "bölcs mint Salamon, erős mint Dávid, szép mint József", azután jött a szép Luitgarde, kit Károly csak az imént vett nőül rögtön Fastrade halála után; azután a herczegasszonyokra, a király leányaira került a sor, kiknek lefestésére a költő püspök kimerítette minden hitregei emlékezéseit s a drága kövek és virágok összes névsorát. A király fiai sem voltak kifelejtve, valamint híveik s az akadémiai tudósok sem, mint Rikulf Damaetas, Rikbode Makarius,Thyrsis komornik és Menalcas a királyi fő asztalnok. Mind ezen után kevés hely maradt az ünnepély tárgyainak, jóllehet a költemény meglehetősen hosszú volt. A szerző igen szerencsés ráfogással léptette föl az avarok

nyomában a spanyolországi arabokat, kiket a távolban ugy tüntetett föl, mint a kik szintén óhajtoznak a keresztségre és a frankok jármára, s Kordova kincseit, melyeket Nagy Károly udvarában nem vetettek meg, Aix-la-Chapelle szekrényeibe készülnek önteni. "Nagy király, mondá, fogadd örvendező szívvel azokat a mindenféle kincseket, melyeket isten a pannoniai földről kezedbe juttatott; adj hálát érettök a mindenhatónak, s kezed, mint mindig, legyen most is pazar isten egyházai iránt. Íme teljes készséggel járulnak a Krisztus szolgálatára a nemzetek, kiket a te hatalmas kezed feléje hajt; itt van a hún, csombókba font s hátra eresztett hosszú hajával, oly alázatos a hitben, mint a mily dölyfös volt a hitetlenségben [1]). Ezután következzék az arab; mind két nép egyiránt nagy hajú; az egyik befont hajjal, a másik szétomló hajfürtökkel járuljon a keresztséghez [2]). Gazdag Kordova, küldd minél hamarabb e királyhoz, kit minden dicső áldozat megillet, századok óta kincstáradba halmozott kincseidet [3]). A mint az avarok eléje járulnak, járuljatok ti is avarok és numidák; hajtsátok meg térdeiteket és sziveiteket lábai előtt [4]). A kiket itt láttok, szint oly kevélyek és kegyetlenek voltak mint ti; de a ki őket meghódította,bizony majd titeket is meg tud hódítani."

Ez az ünnepély egy épülő félben lévő város rendetlenségei közepett ment véghez; mert Aquisgranum nagy

---

[1]) Pone venit textis ad Chritum crinibus Hunnus,
Estque humilis fidei, qui fuit ante ferox.
Theodulphi Carm. Bouquetnál V. köt.

[2]) Huic societur Arabs; populus crinitus uturque est,
Hic textus crines, ille solutuseat,
Theodulphi Carm. Bouquetnál V. köt.

[3]) Corduba prolixo collectas tempore gazas
Mitte celer regi...
Ugyanő u.o.

[4]) Ut veniunt Avares; Arabes , Nomadesque venite,
Regis et ante pedes flectite corda, genu.
Ugyanő u.o.

városa, ez a második Róma, mint azon kor költői nevezték [1]), akkor emelkedett ki a földből Nagy Károly szeme előtt s az ő tevékeny ösztönzésére. Elragadtatva e hely bájos fekvésétől, hol a gazdag meleg források hév patakokat alkottak [2]), palotát építetett ide, mely különösen kedves laka lett, s e palota közelében egymás után keletkeztek a székvárosi közönséges épületek. Itt találta örömét a pihenés ritka perczeiben, melyeket a háborúk részére engedtek. Egy egykorú író úgy tünteti őt föl előttünk, mint a ki a munkát megtekintve szavaival egész sereg köfaragót, ácsot lelkesít, vagy épen úgy mint a ki már bevégzett fellegvár ormára állva, mint valami csillagvizsgáló torony tetejéről, jeleli ki, a tervrajzot kezében tartva, az utczák irányát, a forum, az amphitheatrum vagy a basilica helyét [3]). Már föl volt emelve a Ravennából hozott márványoszlopokra azon kápolna arany kupolája, melyben csontjai nyugvandók voltak [4]), s a kútmesterek mindenfelé fölkutatták a forrásokat, hogy azokat mély medenczékbe vezessék, melyekbe fejér márványlépcsők vezettek alá [5]). A polgárosító lángész

---

[1]) .....Ubi Roma secunda
Flore novo ingeniimagna consurgit ad astra
Mole .....
Altaque disponens venturac moenia Romae.
Carneb deCarolo M. 94. és köv. vers. Bouquetnél V. k.

[2]) fons nimio bullentis aquae fervere calore.
Ugyanő u.o.

[3]) Stat pius arce procul Carolus, loca singula signans.
Hic jubet esse forum, statuuntque profunda theatri
Fundamenta,tholis includunt atria celsis.
Carmen de Carolo Magno 98. és köv. v.

[4]) Construere ingenti templum molimine certant;\
Scandit ad astra domus...
Ugyanő u.o.

[5]) Hic alii thermas calidas reperire laborant;
Balnea sponte sua ferventia mole recludunt;
Marmoreis gradibus speciosa sedilia pangunt.
U. o. 107. és köv. vers.

ezen teremtményei Tudunt és vad bajtársait bizonyosan nem nagyon érdekelték; hanem a frank udvarnak voltak más mulatságai is, melyek az ő értelmüknek és ízlésöknek jobban megfeleltek. A vadászat Nagy Károly egyik élénk szenvedélye s a frankok szemében a legnemesebb élvezet volt, melyet oly vendégeknek lehetett ajánlani, kiket illően meg akartak tisztelni. Károly még azokat is vadászattal mulattatta, kik arra nem igen sokat adtak, mint Harun-al-Rasid követeit, kik a mint a bölényt megpillantották, melyet soha az előtt nem láttak, szörnyen megijedtek [1]). Ennél fogva állíthatjuk, hogy kivitte vadászni az avarokat is, kik magok is szenvedélyes vadászok voltak s kiknél a vadászat politikai intézmény volt. E fölvételt elfogadva, melyben nincs semmi a mit el ne fogadhatnák, némi részleteket közlendünk az egykorú írók után, hogy igaz képet adhassunk az aix-la-chapellei udvarról, melybe igen is kirívólag vegyült a húnok legyőzött és megkeresztelt khánja.

Nagy Károly mint valami hadjáratra úgy készült vadászataira azon rengeteg erdőkben, melyek az aix-i halmoktól egy felől az Ardennes hegység rengetegeig, más felől a rajnaparti erdős dombokig terjeszkedtek. Előre megkészítette a tervet, elintézte a járatokat, elállította a leseket; mindenkinek megvolt a maga állomása és a maga szerepe, s az egész világ ott volt vagy mint működő vagy mint néző. Az ifjú királyfiak, maga a királyné és a királyleányok nem voltak utolsók megjelenni nap keltével, midőn a kürt fölharsogott, hogy részt vegyenek távolról vagy közelről urok veszedelmes mulatságaiban. "A mint a vadászat napján a hajnal hasadni kezd, mond ezen ünnepélyek leírója, az ifjú királyfiak ágyukból kiugorva sebbel lobbal fegyverbe öltöznek, a királyné és mostohaleányai is lassabbacskán ugyan öltözködéshez

[1]) Monachus S. Galli II. 12. Bouquetnál Recudeils V. köt. 125. lap.

fognak [1]), a nemesek a palotaudvaraiban gyülekeznek; e közben a kürtök fölharsognak, a lovászok kézen tartják a prüsszögő lovakat s a kopók vonyítással felelnek az ostorcsattogásra. A király először misét hallgat [2]), azután aranyczafrangos derék paripájára veti magát s jelt ad az indulásra; utána vágtat az egész víg társaság, mely közzül egy fejjel magasabbnak tünik ki [3]). Az ifjú vadászok aczélhegyű dárdával vannak fölfegyverkezve; némelyek vadászhálót visznek. Egy sor udvari nép képezi a király kíséretét. Károly szép neje, Luitgarde királyné, tünik föl ezután a királyi család élén. Haja közzé bíbor szalag van fonva, mely homlokát köríti; fején drága köves korona ragyog; köntöse kétszer festett bíbor, s palástja, melyet nyakán arany kapocs tart össze, bájosan leng vállairól [4]). A legragyogóbb s a legkülönfélébb kövekkel kirakott nyaklánczcsügg alá keblére; büszke lovon ül; udvari nép és lovászok környezik."

"A királyi örökösök némi távolban követik, mindegyik saját kíséretével. Legelől Károly, a király legidősb fia, ki atyja nevét és vonásait viseli s meg-megugratja szilaj paripáját; azután Pipin, az avarok győzője, kiben nagyatyja dicsősége és neve ujra éled. Homlokán királyi koronát visel. Egy csoport udvari nép, a frankok nemes tanácsa, tolong az ifjú herczegek körött; de Lajos az aquitaniai király nincs jelen..."

---

[1]) Hinc thalamo cunctata diu regina superbo
Procedit...
Carmen de Carolo M. 181. v.

[2]) .....Carolus sacra limina templi
Deseruit....
U.o. 177. v.

[3]) Rex Caroluscunctas humeris supereminet altis.
U.o. 173. v.

[4]) Aurea fila ligant chlamydem, capitique byrillus
Inseritur; radians claro diadema metallo
Enitet, et vestit biscocto purpura bisso...
Carmen de Carolo M. 188. és köv. v.

"Ezután a fijatal leányok ezrede jő, tündöklő soraival bontakozva ki szemeink előtt. Rotrude jár legelől tomboló lovával, melyet ügyesen kormányoz, halvány szőke haja amethyst színű szalaggal van átfonva, melyet karbunkulusok és saphirok borítnak; gyöngyös korona dísziti homlokát s köpönyegét széles csat tartja össze. Nagy számú s gazdagon ékített szobaleányok képezik kíséretét. Azután Bertha jön; magatartása, vonásai, szava, s bátorsága is atyjáé, mert annak élő képmása [1]). Hajfürtjei arany szálakkal vannak átfonva; homlokán arany koronát s nyakában czoboly prémet visel; köntöse egészen be van hintve drága kövekkel, s köpenye a rá varrott arany lemezekkel távolról a chrysolith fényével tündöklik.Harmadik Gizella, a szemérmes szűz, ki a kolostor magányát hagyta el, hogy kövesse ide, a világi zajba, atyja nyomdokát, kit szeret. Az apátné szerény köntöse mályvaszínű és aranyos fonalból volt szőve [2]); arczáról és hajáról valami bájos fény látszott sugárzani, s nyaka hófehérét ember tekintete előtt gyöngéd pír futotta át. Keze ezüst, homloka arany, s tekintete oly tiszta mint a napsugár [3]). Egy felől egy csapat fijatal leány környezi, s tajtékzó paripáik az övé mellett tombolnak. Szobaleányai csoportja előtt Rhodhaidis léptet; melle, nyaka, haja a legszebb ékszerek fényétől tündöklik; köpenye selyem, koronája gyöngygyel van kirakva; köntösét arany tű tartja össze, melynek fejébe gyöngy van foglalva, s egy szarvas

---

[1]) Proxima Berta inter, multis sociata puellis,
Voce, virili animo, habitu, vultuque corusco,
Os, mores, oculos, imitantia pectora patris
Fert.....

Carmen de Carolo M. 220. és köv. l.

[2]) Tecta melocineo fulgescit foemina amietu... - A kérdéses szövetre nézve lásdDu Cange Glossariumát a Melocinium szó alatt.

[3]) Argento stat facta manus, fronts auraa fulget,
Et magnum vincunt oculorum lumina Phoebum.

U. o. 230. 231. v.

bőre szolgál nyeregtakarójául [1]). Utána jön Fastrade egyik leánya Theodrade, egy piros képű, fejér homlokú, az aranynál sárgább hajú gyermek; jáczintszín köpenye vakondokbőrrel van prémezve s lábaira csizma van húzva [2]). Fejér lovon ül s azt szüntelen sarkalja, hogy minél hamarabb az erdőben legyen; huga Hildrude alig bírja követni. Ez az utolsó a királyleányok sorában; így határozta születésének sorja..."

Tudun, a kedveskedések és ünnepélyek daczára, Aix-la-Chapellet elégedetlenűl és keresztyén buzgalmában meglehetősen meghűlve hagyta el. Azt reménylette volt, hogy a győztes könnyű okulása díjában s kikeresztelkedése fejében meghagyja birodalma birtokában, de ezen számításában csalatkozott:

Nagy Károlynak szükséges volt biztosítni maga részére a katonai állomásokat Hunniában, akár magok az avarok lázadása akár a görög birodalom ellen, melynek rosz kedve fenyegetővé vált, s mely elébb vagy utóbb megkísérthette volna ellene a Duna partján a húnok segítségével azt, a mit egykor a longobárdok által a Pó partján megkísértett volt. Ezen kettős indoknál fogva megtartotta magának a két Pannoniát, melyeket Bavariához csatolva a frank területbe kebelezett. Hasonlóan bánt a Duna partjával is a Vág vizéig. A többi mint hún királyság a frank birodalom hűbérének maradt, s Tudun Nagy Károly kezéből kapta annak átruháztatását. Ezen megosztás következtében a pannoniai tartományok királyi kormányzókat kaptak, kik grófi vagy főnöki rangban

---

[1]) Pulchra vehitur equo Rhodhaidis virgo superbo,
Quo latitare solent hirsuto tergore cervi.
U.o. 249. 250. v.

[2]) Intercea ingreditur vultu Theodrada corusco,
Fronte venusta nitens, et cedit crinibus aurum,
Pallia permixtis lucent hyacinthina talpis,
Clara Sophocleoque ornatur virgo cothurno.
U.o. 256. és köv. v.

állottak, s a frank birodalom a görög birodalmat érintette a Szávánál. A dunamelléki vidék ezen részét nevezték osztán a byzanti írók Franko-Khorionnak [1]), frank vidéknek. Hogy egyébiránt Nagy Károly biztosítsa magát azon hún, szláv és pannoniai népsége engedelmessége felől, melyek ezen vidéket lakták, s megelőzhesse a konstantinápolyi császárok és khánok titkos incselkedéseit, melyek közöttök az izgalmat táplálhatnák, a Duna hosszában Bavariából szedett német gyarmatokat vagy Karinthiából szedett szlávokat szállított alá s külömböző pontokon területeket engedett át nekik [2]). Ily gyarmatok lassan lassan nagy számmal telepedtek meg, s így keletkezett Bécs és a Kahlenberg köről a német népesség magva.

Ez az intézkedés a húnok elégedetlenségét a tetőpontra emelte. Dühökben megszegték az alattvalói esküt, melyet Nagy Károlynak tettek, s a kik keresztyénekké lettek, uj hitüket megtagadták. Miután maga Tudun és társai, kik az aix-la-chapellei keresztelő medenczénél a vászon ingbe szerepeltek, a keresztyénségtől nyíltan elpártoltak [3]), a nemzet visszatért régi isteneihez s fegyverre kapott. Egy nagy csapat legelsőben is Bavariára ront, melynek határa gyengén volt őrizve; az előörsöket meglepi s Gerold grófot, ki egy maroknyi néppel a hely színére rohan, bekeríti és megöli. Gerold, ezen tartomány grófja s a király nevében kormányzója, szintoly kitünő volt kegyességével és vitézségével mint rangjával, mert testvére volt Hildegarde királynénak, kit Nagy Károly valamennyi neje közt legjobban szeretett.

[1]) Φραγγοχωροιον. Nicetas.

[2]) Coeperunt populi sive Sclavi sive Bajoarii inhabitare terram, unde expulsi sunt Hunni, et multiplicari. Auctor Anonymus, Vita S. Virgilii ad ann. 798.

[3]) Gens Avarorum a fide, quam promiserat, defecit. Regino Chr. ad ann. 799. - Tudun in promissa fide manere noluit. Annales Laurishamenses ad ann. 799.

Geroldot, miután a pogányoknál gonoszabb hitökhagyott húnok kezétől esett el, úgy tekintették mint vértanút, s testét, melyet a csatatérről szász katonái kiragadtak, a reichenani apátságba vitték, melynek egyik alapítója volt. Ott nagy pompával eltemették, és sirkövére latin versekben a következő siriratot metszették: "Elesett Pannoniában az egyház igaz békéjéért, kegyetlen kard csapása alatt, september első napján [1]). Gerold visszaadta lelkét az égnek; testét szász híve szedte össze s hozta ide, hol eltemettetett mind azzal a tisztességgel, melyet érdemelt."

Ez az eset kétszeresen fájdalmas volt Nagy Károlyra nézve, mert gyöngéden szerette Geroldot, s mert az első csapás, fölbátorítva egyszerre a húnokat és görögöket, megingathatta hatalmát Hunniában. A paderborni táborban, 799-ben kevéssel az után vette ez eset hírét, hogy a szerencsétlen III.Leo pápa meglátogatta, kit egy római párt, miután szeme világától meg akarta fosztani, egy monostorba zárt, s ki hóhéraitól megszökve a frankok királyához menekült. Nagy Károly parancsot adott hogy hadai Bavariában gyűljenek egybe, s maga is Regensburgba ment, hogy fölfigyeljen a hadmíveletekre. A háború rettenetes volt s külömböző fordulatokkal a 803-dik évig huzódott; azonban az egykorú írók csak ezen igen rövid de sokat jelentő szavakban tesznek róla említést: "Tudun és az avarok hitszegésökért meglakoltak [2])." A 803-dik évben Tudun eltünt és utóda Zodán khán sietett a frank uralkodó lábai elé vetni magát, alattvalóit és

---

[1]) Pannoniis vera ecclesiae pro pace peremptus,
Oppetiit saevo septrembribus ense calendis.
Bouquet, Recueil V. köt. 400. l.

[2]) Haud multo post perfidiac suae poenas dedit. Eginhardi Annales ad ann. 799.

....Mutans (Tudun) promissa fidemque
Perfidiaetulerat parvo post tempore poenas.
Poeta Saxo ad ann. 799.

országát. Most már végképp meg volt hódítva az ország s Nagy Károly sietett szervezni benne az igazgatást. Régi irományokban olvassuk, hogy a pannoniai határszélre öt grófot állított, Gontrámot, Werenhárt vagy Berengert, Albrikot, Gotefridet és egy más Geroldot, és hogy Hunniát a salzburgi püspök egyházi hatósága alá helyezte. egy 804-dik évi capitulare, mely a kiviteli kereskedésről szól, bizonyos szabályokat alkalmaz Hunniára, melyek a birodalom éjszaknyugoti része számára voltak hozva [1]). Hihető hogy Tudun, hogy magát a frankokkal megkedveltesse, azon eljárást követte mint Tudun s keresztyénné lett, utodjai legalább azok voltak. A khán, ki 805-ben uralkodott, Theodorus nevet viselt, s utána bizonyos Ábrahám khán következett, kit a Fischa nevű folyó mellett [2]), a passaui egyházmegyében, Bécs városától nem messze kereszteltek meg.

A keresztyénség látszott a legszilárdabb köteléknek, mely az avarokat a frank birodalomhoz csatolja. Azért is az egész világ dolgozott megtérítésükön, a világiak épen ugy mint a papok, a katonai vagy polgári tisztviselők épen ugy mint a püspökök. A legjobb elöljáró az volt, a ki legtöbbet térített. A szentéletírók nagy magasztalással emlegetnek bizonyos Ing vagy Ingo nevezetű alsó pannoniai grófot, ki magát, mint mondják, a néppel annyira megkedveltette s azt maga iránt annyira engedelmessé tette, hogy szóval kiadott parancsa vagy egy darab iratlan, de pecsétjével megpecsételt papíros elég volt arra, hogy legterhesebb parancsait habozás nélkül teljesítsék. Ez a mint a kormányt átvette, ily modorban járt el a vallás dolgában. Valahányszor alattvalóit magához ebédre hívatta, az alrendű embereket és szolgákat, kik keresz-

[1]) Captulare Caroli M. c. IX. ad ann. 804.

[2]) Abraham Chaganus baptizatus super Fiskaha. Chron. Ratisbonense ad annum 805. - Chaganus alter... qui baptismo suscepto in loco Fiskaha, Abraham nomen sortitus est. hansiz, germania Sacra I. köt. 148. l.

tyének voltak, saját asztalához ültette, kint az ajtó előtt hagyván az urakat és előkelő lakosokat, kik nem voltak keresztyének. Ezeknek, mint valami koldusoknak, kenyeret, hust és egy kevés bort közönséges edényekben adatott, míg bent a szolgák vígan lakoztak s arany kupákból ittak egészségére [1]). "Mi ez Ingo gróf? kiálták kívülről némely elégedetlen avar főnökök; miért bánsz így velünk? [2]). - Azért bánok így veletek, válaszolt a gróf, mert a milyen tisztátalanok vagytok, nem érdemlitek meg, hogy oly emberek társaságában legyetek, a kik a keresztség szent vizében ujjá születtek: a ti helyetek ott kint van az ajtó előtt, a hol a kutyáknak [3])." A régi monda azt veti utána, hogy a nemes húnoknak, kiket ezen szavak fölvilágosítottak, semmi sem feküdt annyira szívükön, mint hogy magokat oktassák és megkereszteltessék.

Így folyt le ez a hunniai háború, mely a frank területet a Száváig s a frank uralom fensőségét a Fekete tengerig terjesztette. Francziaország ebből dicsősége tetemes gyarapodását nyerte, s Nagy Károly elérte nagyravágyása czélját; mert a régi Pannonia és Dacia így vissza volt adva a keresztyénségnek és a latin népek törvényeinek, a nyugoti birodalom vissza volt állítva s nagyobb és teljesebb lett, mint valaha Theodosius óta volt. A pápa a régi római világ ezen ujjá születését azzal szentesítette, hogy a 800-dik évi karácsony napján Nagy Károly fejére tette a császárok koronáját. E háború második eredménye az volt, hogy megrémítette a görög

[1])Eos qui servi dominabantur, infideles, foris sedere fecit, ponendo ante illos panem et carnem, et fusca vasa cum vino, ut sic sumerent victus; servis autem staupis deauratis propinari jussit. De conversione Bajoariorum et arinthiorum, Duchesne-nél II. köt.

[2]) Tunc interrogantes primi de foris dixerunt: Cur facis nobis sic? Ugyanő u.o.

[3]) Non estis digni, non ablutis corporibus, cum sacro fonte renatis communicare, sed foris domum ut canes sumere victus. U.o.

birodalmat, annyira hogy Iréné, ki azelőtt fia részéről a fiatal Rotrude kezét visszautasította, most a magáét ajánlotta Nagy Károlynak. Ha ily nagy volt e háború politikai hatása kifelé, bent gyarapította Nagy Károly tekintélyét népei fölött s arra birta a szászokat, hogy adják meg magokat. Egy értelemmel ugy tekintették ezt, mint a legnehezebbet mind azon háborúk közt, melyekre Nagy Károly vállalkozott, a szász háborút kivéve. Ezek a fonott hajú pogányok, ezek az isten és szentek megvetői, Attila ezen népe kincsekben kifogyhatatlan királyi ringjével sokáig szolgáltak csaknem kizárólagos mulattatási tárgyául a nép és a katonaság beszélgetéseinek. Kik onnan visszajöttek, nem mulasztották el hihetetlen meséket regélni ezen vad és távol tartományokról, ezen sövénysánczokról, melyeken minden lépten nyomon át kellett törni, s a lakosok szörnyű s kegyetlen erkölcseiről. Egyik a másiknál jobban nagyította a támadás veszélyeit s a védelem megátalkodottságát, s divatba jött a húnokat a szászok mellé s minden más barbarok fölé helyezni, a kikkel a frankok harczoltak. A szent-galleni barát, nevelő atyja Adalbert vitéz hitelére, ki Hunniában Gerold gróf kíséretében harczolt volt, elbeszéléseibe egy adomát sző be egy a Dordogne partjáról való vitézről, ki értesítést ad a különféle nemzetek vitézségéről, melyekkel neki baja volt. Ez a vitéz, ki a mai gascon tökéletes példányképe s kinek hadi tettei, ha ugyan elhihetjük, mindig csudálatosok, azt beszélte, hogy a hunniai háborúkban az avarokat mint a szénát úgy vágta nagy kardjával. "De ugy tetszik, vágott közbe hamiskodva ellenszólója, hogy a vendek nektek több gondot adtak." - "A vendek, ezek a hitvány békák, válaszolá Aquitania fia, ezeket hetével, nyolczával s olykor kilenczével főztem dárdám nyelére, s bármint rivalkodtak, ugy hurczoltam őket

vállamon [1]." Ebből a bohó hetvenkedésből annyit legalább látunk, milyen külömbséget tett a közvélemény az avarok és a szlávok vitézsége közt.

Egy komolyabb író, Eginhard, Nagy Károly barátja, titoknoka és történetírója, a hunniai háború eredményeit a következő szavakba foglalja: "E háború, mond, a legnagyobb ügyességgel s a legnagyobb eréllyel volt folytatva, s még is nyolcz esztendeig tartott. A ma puszta, néptelen Pannonia s a földig rombolt királyi lak, melynek nyoma sem maradt, bizonyságot tesz a vívott csaták számáról és az ott kiontott vér mennyiségéről. A hún nemesség ezen háborúban mind elhullott, dicsőségök elveszett, századok hosszú során fölhalmozott kincseik zsákmányra jutottak. Emberi emlékezet óta nem volt olyan háború, melyben a frankok jobban meggazdagodtak volna; mert azt mondhatná az ember, hogy azelőtt szegények voltak: de a khánjok palotájában annyi ezüstöt és aranyat találtak s a csatatéreken oly gazdag zsákmányra tettek szert, hogy igazán állíthatja az ember, hogy a frankok teljes joggal visszaszerezték a húnoktól mind azt, a mit ezek a világ többi részeiből igazságtalanul raboltak volt [2]."

A Nagy Károly hatalmas karja által levert Hunnia vad szomszédaival, a szlávokkal és bolgárokkal, épen ugy járt, mint a vadászaton halálra sebzett vad a kutyákkal, melyek rá rohannak és szétszaggatják. A vendek,

---

[1]) Quid mihi ranunculi illi? Septem, vel octo, vel certe novem de illis hasta mea perforatos, et nescio quid murmurantes, huc illucque portare solebam. Monachus S. Galli II. 20.

[2]) Tota in hoc bello Hunnorum nobilitas periit, tota gloria decidit: omnis pecunia et congesti ex longo tempore thesauri direpti sunt. Neque ullum bellum contra Francos exortum potest humana memoria recordari, quo illi magis ditati et opibus aucti sint; quippe cum usque in id temporis bene pauperes vidrentur, tantum auri et argenti... ut merito credi possit: hoc Francos Hunnis juste eripuisse, quod Hunni prius allis gentibus injuste eripuerunt. Eginhard, Vita Caroli M. 13. fej.

szerbek, fehér horvátok, csehek, lengyelek rohantak a konczra a Kárpátok nyugoti szorosain át, mialatt a bolgárok a keleti szorosokon törtek át s a Dunán átkeltek. Az avarok épen azon állapotra jutottak, a melyre kárhoztatták volt oly sokáig szomszédaikat, különösen a szlávokat, sőt nyomorúságuk még sulyosabb volt, minthogy szolgai helyzetükben, melyben őket a frankok tartották, ugy szólván csak kötött kézzel védelmezhették magokat. Hijában helyezték magokat a frank birodalom oltalma alá; hijában fenyegetőzött Nagy Károly, hogy hadsereget küld Szláviába; semmi sem tartóztathatta föl e fegyelmezetlen nemzeteket, melyeket oly rég elfojtott bosszúszomj és rablásvágy hajtott előre. Minden pillanatban vérrel fertőzött rabló csapatok rohantak a falvakra, azokat fölégették, a lakosokat leöldökölték, a nyájakat elhajtották s magokat a föld urainak tartották. Az avarok, hogy békében élhessenek, elszánták magokat, hogy a Duna jobb partjára a frankok állomásai közzé költöznek át; s kegyelem gyanánt kérték Nagy Károlytól, hogy telepítse be őket azon pannoniai tartományokba, melyek csak imént az ő birtokaik voltak. A nemzet nagyobb része volt, mely a khánnal élén elhatározta hogy így lakást változtat, s Nagy Károly a Carnuntum és Sabaria közt fekvő vidéket engedte át részükre [1]), a Cetius hegy mind két oldalán; az ezen hegylánczról keletre fekvő táj Avaria, s a Comagenus hegytől az Ensig terjedő vidék Hunnia nevet kapott. Theodorus, ki népének ezen két gyarmatát a húnok frank birtokká vált örökségébe telepítette, a királytól megnyerte, hogy a kháni

[1]) Chaganus princeps Hunnoprum propter necessitatem populi sui imperatoremadiit, postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum, quia propter infestationem Sclavorum in pritinis sedibus manere non poterat. Annales Mettenses ad ann. 805.

czimet és rangot viselhesse [1]). A kiköltözködés, mint mondám, nem volt általános, legalább a történelmi tényekből ez világosan kitünik; s az avar nép némely részei, melyek a régi Daciában maradtak, ott igen hihetően elsánczolták magokat a könnyen védhető vidékeken, a mocsárok között, vagy a Kárpátok magosan fekvő völgyeiben, hogy ott a szláv törzsek támadásai ellen biztosabb menedéket találjanak. Erdély bizonyosan egyike volt ezen természetes erősségeknek, és ha a hagyomány, mely ezen tartományba helyezi az első húnok maradványát, történelmileg igaz, Baján vitézeinek fiai ott találkozhattak és egybe olvadhattak Attila vitézeinek fiaival. Minthogy Nagy Károlynak esze ágában sem volt, hogy azért hódította legyen meg a Duna partját, hogy a szlávoknak hagyja, idősebb fiát Károlyt nagy hadsereggel Csehországba és a szomszéd tartományokba küldte, hogy ezen népeket fenyítse meg és tartassa tiszteletben a frankoknak hódoló országot. Ez a háború negyven nap tartott s e negyven nap mind égetés és öldöklés napja volt. Mind ez azonban a szlávok támadásait nem nyomhatta el, s a 811-dik évben három avar küldöttet: Kanit, Zaukit és Tudunt látjuk Aix-la-Chapelleben Károly király megérkezésére várakozva, hogy előtte a szlávok főnökeivel vitatkozva határaik megállapítása ügyében nyilatkozzanak [2]). Nagy Károly halála után, Kegyes Lajos és Kopasz Károly alatt, a rendetlenségek a Kárpátoktól délre növekedtek, s a dunántúli avar terület lépésről lépésre el lőn foglalva. Ekkor alakult azon hegycsoportban, honnan a Morva vize ered, egy szláv hatalom, mely

[1]) Theodorus... petens sibi honorem antiquum dari, quem Chaganus apud Hunnos habere solebat: cujus precibus imperator assensum praebuit... Annales Mettenses ad ann. 805.

[2]) Fuere etiam Aquis adventum ejus exswpectantes, qui de Pannonia venerunt, Cani, Zauci, principes Avarum, et Tudun, qui... Eginhard, Annal. ad ann. 811.

uralmát nem csak hogy szinte ezen egész területre kiterjesztette, de a frank birodalom előtt is félelmetessé tette magát. Ez volt a maharám vagy morva fejedelemség, mely egy ideig elég nagy zajjal fénylett keleti Európában, hogy egy az avarokkal rokon és értük bosszút álló nép csapásai alatt megbukjék s helyet csináljon a harmadik hún birodalomnak, a magyar birodalomnak.

Nagy Károly halála után nincs többé szó az avarokról. Azon viszályokon kapva, melyek a frank birodalmat Keges Lajos és fia Kopasz Károly alatt zaklatták, megkisértették ugyan hogy megmozduljanak, de legkisebb kilátás nélkül a sikerre; 819-ben részt vettek Alsó-Pannonia kormányzója Liudewit lázadásában, ki a császárnak fölmondta az engedelmességet; legalább ugy látjuk, hogy 822-ben követeket küldenek az aix-la-chapellei országgyűlésre, nagy ajándékokkal, hogy Lajos haragját magokról elfordítsák [1]). A legutolsó történelmi oklevél, mely e haldokló népről értesít bennünket, II.Eugenius pápa levele, melyet 826-ban a Duna völgyét lakó nemzetekhez és fejedelmeikhez, különösen Tutund khánhoz és Mojmár morva fejedelemhez intézett. Ebből némi részleteket tanulunk az avarok megtérítését illetőleg, mely bajosan és lassan haladt előre: a pápa fölszólítja őket, hogy róják meg magokat, hogy saját költségökön állítsák vissza azon régi püspökségeket, melyek Pannonia és Dacia tartományaiban a rómaiak és a gepidák uralma alatt fönállottak [2]). "Sátán, mond nekiek a pápa, mindig köröttök csavarog, s szükségök van rá, hogy incselkedései ellen magokat megerősítsék. Fordítsák azért az általok bírt földek egy részét uj püspöki székek adományozására s lelki pásztoraik számának szaporítá-

[1]) In Pannonia residentium Avarum legationes cum muneribus ad se missis excepit. Ugyanő u.o. 822.

[2]) In his partibus etiam quondam Romanorum quoque, Gepidarumque aetate...Epistola Eugenii Papae ad Tutundum Avar. Chaganum ann. 826.

sára, mert meg vagyon írva: Hogyan térjenek meg, ha nincs a ki nekiek az igét hirdesse, s hogyan hirdessék az igét, ha nincsenek kiküldetve? [1])"

"Nézzétek, így végződik a körlevél, hogy az ördög, e minden gonoszság mestere, kinek uralkodását a keresztség által megtagadtátok, milyen türelmetlenül szenvedi ezen üdvösséges szakadást, mely benneteket az ő járma alól kiszabadított. Mindig készen állva közzétek a hitetlenség konkolyát hinteni, alkalmat keres kiköszörülni a csorbát, melyet általatok vallott, s szüntelen arra munkál, hogy megtagadtassa veletek Krisztus szent vallását.. Hogy illő oktatást nyerhessetek, arra a közöttetek fölállított püspökök száma távolról sem elég; mert népetek egy része még a pogányság tévelygéseibe van merülve, minthogy hithirdetőik nem lévén isten igéje hozzájok nem hathatott [2]). Találjatok azért módot benne, hogy segítséggel és pártfogással szolgáljatok főtisztelendő érseketeknek Urolfnak, a ti legfőbb pásztorotoknak, hogy birtokaitokban a püspököket teljes számmal beállíthassa. Az egyházi törvények szerint fölszentelt papok a ti és gyermekeitek javára s isten szent nevének dicsőségére vissza fogják állíthatni az egyházakat, melyekről hírből tudjátok, hogy hajdan nálatok léteztek, ha birtokaitok jövedelméből örök időre elegendő összeget ajándékoztok ezen egyházak fölállítására és papjaik fizetésére [3]). Állítsatok püspökségeket mindenütt a hol szükség leend

---

[1]) Quomodo eredent sine praedicante? aut quomodo praedicabunt, nisi mittantur. Ugyanő e.h.

[2]) Quia plures sunt adhucgentilitatis errore ibidem detenti, ad quos, propter inopiam praeconum divini verbi, nondum pervenit notitia Christi. Ugyanő u.o.

[3]) Si ad restaurationem ecclesiarum... de possessionibus vestris, quas reditus dotesque carum, fama divulgente, quondam fuisse noveritis, aeternam sufficientiam vobis comparantes, eisdem ecclesiis ipsi conferatis, idoneis viris ad hoc ministerium electis... Epist. Eugenii P. ad Chaganum ann. 826.

rá s a hol a hely alkalmas volta kivánandja, egy szóval mindenütt a hol még némi nyoma leend székes egyházaknak. Ennek hijányában főpásztorotokra bízzuk hogy ott állítson püspöki székhelyeket, a hol szükségesnek tartandja, s őt rendeljük közöttetek az általunk kezébe adott egyházi tekintély letéteményesének."

Befejezés.

A magyarok Európába érkezése. - Lebediában laknak, honnan őket a besenyők kiverik. - Megoszlanak; egy részök visszatér a Kaukáz aljába, a másik rész a Duna partjára telepszik. - A khazarok khánja Árpádot a dunamelléki magyarok fejedelmévé teszi. - Bölcs Leo császár megvásárolja segítségöket a bolgárok ellen. - A magyarok megverik Simeon királyt és földúlják Bolgárországot. - Simeon segítségül hívja a besenyőket, kik a magyarok tanyáira ütnek; Árpád az erdélyi hegyek közzé vonul. A magyarok ujra megerősödnek a khazar földről kiűzött nyolcz törzzsel, melyek közt a magyar törzs szerepel.
- A magyar nemzet és nyelv bölcsője. A dunai tartományok helyzete az avar birodalom romlása után;
Nagy Károly utódjainak gyengesége; a morvák uralmának előhaladása.
- Szvatopluk morva király összevesz urával Arnulf német királlyal; ezen királyok jelleme; Armulf a Kárpátokat megnyitja a magyarok előtt. - Árpád hadai berohannak; Szvatopluk bukása és eltünése. - A magyarok háborúi Szvatopluk fiaival; a Tisza síkjainak meghódítása; a morva birodalom végromlása.
Arnulf magát Rómában császárrá koronáztatja; a magyarok megtámadják Bavariát és Italiát. - Ezen nép vadsága; az olaszok rémülete; átkozódó szidalmak Arnulf ellen. - A magyar nemzet előhaladása a Duna két partján. A harmadik hún birodalom megalapítása.

888-924.

Azon roppant pusztákon, melyek a Közép-Volgától jobbra s balra terűlnek, időszámlálásunk első századaiban egy hún eredetű, hihetőleg a fekete húnok vagy finnek és az ugur fajú fejér húnok vegyületéből alakult pusztai nemzet tanyázott, melyet a latin írók hunugarnak, a görögök unugurnak

neveztek [1]). A történelem legelsőben az V-dik században tesz róla említést. A kóborló népek tengerének dagálya, mely Ázsia éjszaki részeit borította, akkor e nemzetet a görög birodalom határai felé sodorta, mellyel viszonyba igyekezett lépni [2]); egy apály visszavitte az Ural tövébe.

Az 550-dik év körül, mikor tájban Jornandes írt, e nemzetet a Jajk forrásai körül találjuk nagy csoportokban megtelepedve. A czoblyok vadászata s azok bőreivel való kereskedés képezik fő foglalatosságát [3]); ők látják el áruval a prémvásárokat, melyeket az Ural tövében vagy a Volga hosszában nagy fa színek alatt tartanak, hol Persia és Romania kereskedői megfordulnak. A VI-dik század végén és a VII-dik alatt még emlékezik róla a történelem; ide s tova hányatva mutatja a népek zürzavarában, melyek a turk berohanás által nyomatva keletről nyugotra vándorolnak [4]). A VIII-dik században elvesztjük szem elől, hogy a IX-dikben ujra föltaláljuk a Don fenyérein innen azon roppant lapályon, mely a Donecztől a Dnieperig terjed. Ha nem volt is itt az egész hunugar nemzet, itt voltak legalább legszámosabb törzsei, melyek egy egy vajda parancsnoksága alatt állottak s bizonyos szövetségbe voltak egyesülve az első vajda kormánya alatt, kit akkor Lebediasnak hívtak; ezen főnök nevétől nyerte ezen telep a Lebedia nevezetet [5]). A hunugarok nem szabadok; alattvalói kötelék csatolja őket azon khazarokhoz, kikről előadásunk folyamán

---

[1]) Hunugari, Ungri, Hungari.

[2]) Priscus, Exc. Legat. 42. 43. l.

[3]) Hunugari hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium. Jornandes, De rebus Geticis 2. fej.

[4]) Menander Exc. Legat. 100. l.

[5]) Prope Chazariam habitabant in loco, cui cognomen Lededias a primo ipsorum Boëbodo , qui nomine quidem Lebedias appellabatur, dignitate vero, quemadmodum reliqui ejus succesores, Boëbodus vocabatur. Constantinus Porphyrogenitus Deadministr. imperio 38. fej.

szólottunk és a kik a IX-dik században nagy ázsiai uralmat képeznek a Fekete tenger mellékén. Ők bírják Chersonesus Tauricát (Krimet), hol khánjok székel. Ez a khán állítja be a hunugarok fő vajdáit, ő szabályozza ezen nemzet viszonyait szomszédjaival, ő határoz a béke és háború ügyében: azonban a politikai alattvalóság ezen állapotjában is tisztességesen bántak a hunugarokkal uraik, és Lebedias a khazar khán egyik rokonát vette nejül.

Alig volt három esztendeje, hogy a hunugarok ezt a lebediai szállást Ázsia és Európa közt elfoglalták, midőn egy véletlen eset, mely igen gyakran előfordul ezen kori s ezen vidékeken tanyázó pusztai népek életében, őket onnan elkergette. Egy Szibéria pusztáiról megindult nép, a patzinák vagy pecsenég (besenyő) nép, mely ellenállhatatlan támadásáért Kankar azaz erős melléknevet nyert, érkezett hozzájok, hogy még délebbre vonuljon, s tanyáikra ütött [1]). E támadás ereje olyan volt mint az orkáné, sebessége mint a villámé; Lebedias és bajtársai meglepetve, összetörve, szétszórva, minden felé szét futottak. A törzsek nagyobb része Lebedias vezérlete alatt azt az irányt követte, mely őket éjszak felől dél felé nyomta s a Fekete tenger hosszában vonult alá; a többi azt vette fejébe, hogy visszatér keletre; s minthogy a besenyők most utjokat állották, a szökevény hunugarok a perekopi földszoroson a krimi félszigetbe nyomultak s azon a khazarok engedelmével átkeltek, hogy a Káspi tenger mellékén Persia éjszaki határszélére telepedjenek [2]). E szerint a nemzet egy része visszatért a Kaukáz

[1]) Bello autem inter Turcos (Hungaros) et Patzinacitastunc temporis Cancar id est robustos dictos exorto, Turcorum exercitus devictus fuit... Constantinus Porphyrog. e.h. 40. fej.

[2]) Exercitus in duas partes divisus... et earum una quidem orientem versus partem Persidis incoluit. Constantinus Prophyrog. De administrando imperio 40. fej.

felé, mialatt a másik a Kárpátok aljába jutott s mind kettő rendeltetése helyébe érkezett. Jóllehet egyik részt a másiktól a Fekete tenger egész szélessége választotta, a hunugarok e két ága nem szűnt meg egymást testvérűl tekinteni; egybeköttetésöket gyakori követküldéssel tartották fön, s ez a barátságos viszony félszázad mulva sem szenvedett változást azon esemény után, mely őket egymástól elszakasztotta [1]). Ezeket a részleteket egy tudós görög császár, Bíborbanszületett Konstantin, hagyta ránk, ki fia és urlkodó társa Romanus részére oktatásul egy munkát írt a birodalom legjobb védelmi eszközeiről, s ki tudósításai forrásait a konstantinápolyi udvari irodából vehette. Konstántin 949-ben írt s a hunugarok a Duna partján 889-ben, azelőtt csak hatvan évvel jelentek meg.

Lebedias és a megfutott törzsek azon nagy térségen ütötték föl sátraikat, melyet a Szereth, a Duna Trajanus hídjának romjaiig, és az erdélyi hegyek kerítenek. Ez uj telepet Atel-Kuzu-nak nevezték a rajta keresztül folyó két víz, a Kuzu és Aluta, nevéről [2]). A nyolcz nagy törzsből álló had tekintélyes katonai erőt állított ki. Egyszer Lebedias Khazaria khánjától meghívást kapott, hogy jelenjék meg nála a krimi félszigeten, székvárosában Khelandiában. A vajda készséggel engedelmeskedett. "Ím itt vagyok, mondá a khazar khánnak, mi ügyben hívattál? - Azért hívattalak, válaszolá ez, mint hogy te vagy a legelső nemzeted főnökei között, s minthogy tudom, hogy nemes, vitéz és bölcs vagy, az a szándékom, hogy fejedelemmé tegyelek azzal a föltétellel, hogy magad és

---

[1]) Constantinus Porphyrog. De administr. imp. 40. fej.

[2]) Locus autem a fluvio interlabente vocatur Etel et Cusn, in quo ...antiqua monumenta supersunt, inter quae pons Trajani. Constantinus Porphyr. e.h.

néped alattvalóim maradjatok [1]). - Köszönöm jó akaratodat, felelé Lebedias, de el nem fogadhatom, mert ily nagy hivatalra elégtelen vagyok. De van egy másik vajd utánam Almutz (Álmos) nevezetű, vedd helyettem őt vagy még inkább fiát Árpádot, mert mind ketten nagy becsületben állanak a hunugarok közt; válaszd egyiket vagy másikat s tedd fejedelemmé; az is mint én alattvalód lesz [2])." A khán ezen tanácsot elfogadván biztosokat küldött Atelkuzuba, kik neki jelentést tegyenek Álmosról és fiáról, valamint arról, hogy melyik lenne alkalmatosabb a fővezérségre. Azok Árpádot ítélték a legméltóbbnak ritka bölcsességéért, vitézségéért és hideg véréért: azért is a khán őt külömböztette meg, s Árpád pajzsra emeltetve a hunugarok fejedelmévé [3]) vagy vezérévé kiáltatott ki, abban az értelemben, a melyet a latin népek a vezér (dux) szónak tulajdonítottak, hogy azzal alsóbb rangú fejedelmet jeleljenek. "Az ő maradékából voltak azóta, mond ugyancsak Konstantin császár,e nép fejedelmei s abból vannak még maig is." Ezen előadás alapját megtaláljuk a magyarok hagyományaiban is, kik Álmost és Árpádot ismerik nemzetök legelső fejeinek Európába való telepedésök után.

Nyájaik jövedelme, s különösen a halászat és vadászat a hunugaroknak Atel-Kuzuban elégséges élelmet

---

[1]) Itaque ad Chaganum Chazariae profectus Lebedias interrogavit, quae vocandi ipsius causa esset; cui Chaganus: ideo se eum vocasse, ut, quando quidem nobilis, prudens, strenuus primusque Turcorum esset, gentis suac principem faceret, eo pacte ut sibi subesset. Constantinus Porphyr. e.h. 40. fej.

[2]) At ille respondit: Quando tali principatui non sufficio, parere non possum, sed est alter a me Bocbodus, Almutzes nomine, qui et filium habet Arpadem nuncupatum; horum sive Almutzes, sive filius Arpades princeps fiat, tibique subjiciatur. Ugyanő u.o.

[3]) Visum potius fuit Arpadem digniorem tali principatui parem ... quem Chasarorum more in scuto erectum principem fecerunt. Constantinus Porphyr. e.h. 40. fej.

szolgáltatott, de harczhoz szokott karjaik nem voltak arra teremtve, hogy tétlenségben zsibbadozzanak. Kalandokat kerestek magok körül s könnyen találtak is. Szomszédjaik a Duna tulsó partján, a folyó azon szögében, mely keleti és déli határukat képezte, a bolgárok voltak, kiket az avarok bukása, melyre mint dicsekedtek ők is közre működtek, s királyuknak Krumnnak Konstantinápoly ellen intézett kisérletei, melyet rohammal csaknem bevett, fönhéjázókká tett; ez a két körülmény annyira dölyfösökké tette a bolgárokat, hogy királyaik csak ugy beszéltek a római császárokkal, mint a hogy az ember hozzá hasonlóval beszél, ki, ha megszorul, magát előtte megalázza. Királyuk, ki őket 888-ban kormányozta, s kit Simeonnak hittak, alkalmat kapván panaszra a bolgár kereskedőkre és árukra vetett bizonyos vámok miatt, szidalmakban tört ki a császár ellen, ki akkor Bölcs Leo volt, s fenyegetésről tettre kerülvén Macedoniára rontott s azt rabolta. Leo föl akarta tartani, de seregét megverték; görögjei szétfutottak s khazar segédhadait csaknem mind leölték vagy elfogták. Simeon valódi barbár módra mind azoknak, kik élve keze közzé kerültek, levágatta orrukat s ily állapotban küldte őket vissza a császárhoz [1]). Leo méltán fölingerülve a hunugarokat szólította segítségül, kik a Duna túlsó partján tartózkodtak, türelmetlenül nézve ezen küzdelmet [2]); s ezek annyival szívesebben megfeleltek a fölhívásnak, minthogy magok is barátjai és vazalljai voltak a khazar nemzetnek, melynek fogságba esett tagjaival Simeon oly kegyetlenül bánt. Azért erejök egy részével átkeltek a

---

[1]) Ex Chazaris, qui auxiliares Leoni advenerant, comprehensi naribus praecisis, in contumeliam Romanorum... Leo Grammaticus ad 3-um annum Leonis Imp.

[2]) Imperator iratus Turcos Istrum accolentes, qui et Hungari vocantur, numeribus impulit, ut Bulgaros ulciscerentur. Zonaras ad ann. 889. - Leo Grammaticus e.h.

folyón s hátba fogták a bolgárokat, mialatt a császár azon csapatokkal, melyeket összeszedhetett, szemben támadta meg őket. Most már Bolgárország szenvedett iszonyú dúlást [1]). Simeont megverték, városról városra üldözték; kénytelen volt elbújni, hogy életét megmenthesse. Menedéke rejtekéből a besenyőkhöz folyamodott s őket pénzzel és könyörgéssel izgatta, hogy siessenek segítségére s rontsanak Atel-Kuzura, mialatt a hunugarok birodalma lerombolásával foglalkoztak. A besenyők megtették s épen ugy bántak az atel-kuzui szállással mint Árpád bánt Bolgárországgal [2]). Ekkor a bolgárok fölkerekedvén és Simeon rejtekéből előtörvén a Duna partján mindent tőzzel vassal dúltak; s Árpád nem tudva hova lenni, hadseregével s mind azzal a mi a besenyők kezei elől menekülhetett Erdély magosan fekvő völgyeibe vonult, s ott várta be hogy ujabb események álljanak elő, melyek szerencséjét fölemeljék s nemzetének hazát adjanak [3]): nem várt rá sokáig.

A 888-dik évben, épen azon évben, midőn a besenyők a khazar birodalmat területe egy részétől megfosztották, a khazarok kebelében rettentő polgári háború tört ki, mely nyolcz törzs kiveretésével végződött, kik ellen fordult volt a hadi szedrencse. Ez a nyolcz törzs együttesen kabar nevet viselt, mi talán azt jelentette hogy Kaba vagy Csaba fiai, ki a magyar hagyományokban nevezetes személyiség, hová mint Attila s a római császárleány

---

[1]) Totam Bulgariam captivam fecere. Leo Grammaticus ad 3-um annum Leonis Imp.

[2]) Contra eos Patzinacitae cum Simeone profecti, familia ipsorum omnino perdiderunt, hinc misere pulsis, qui ad regionis istius custodiam relicti erant. Constantinus Porphyr. e.h. 40. fej.

[3]) Turci regionem suam desertam vastatamque invenicules in cu terra, quam ad hodiernum usque diem incolunt, sedes posnerunt, in cu minirum regione ... Constant. Porphyrog e.h. 40. fej.

Honoria fia van becsusztatva [1]). Ezek közt szerepelt a Megyer törzs, melyet a hagyomány Moger (magyer) néven emleget, s melynek neve a mai magyar név eredeti s történelmi alakját tünteti elő. A bujdosók, kiket hihetőleg az európai oldalról űztek el, nem tudhattak okosabbat csinálni, mint hogy igyekezzenek régi vazalljaikhoz a hunugarokhoz csatlakozni a Szereth és Duna közt, s velök barátságosan egyesülni. Leereszkedtek azért a Fekete tenger nyugoti partja mellett; de megtudván míly szerencsétlenül jártak azok a kiket fölkeresni indultak s hogy Árpád vezér az erdélyi hegyek közzé húzódott, a szlávok által lakott síkságnak vették utjokat s éjszak felől vonultak be Erdélybe. Ott Árpád hadaival, melyek eredetileg hasonlóan nyolcz tözsből állottak, de most megtizedelve s csak nem meg voltak semmisítve, egybe kötötték magokat.

A kabarok csatlakozása mentette meg amazokat; a két nép, a nélkül hogy egybe olvadt volna, testvérileg egyesült, és ha a köz haderő fölötti parancsnokság örökre Árpádot és az ő maradékait illette is, mint a kit magok a khazarok tettek fejedelemmé, a nyolcz uj törzs bizonyos felsőségi jogot nyert, mely őket erejöknél vitézségöknél s hihetőleg eredetöknél fogva is illette, mint a kik tudniillik a khazar nemzetből származtak. Ezen törzsek egynémelyikének azon dicsőséges kiváltságot engedték, hogy támadáskor legelől, visszavonuláskor leutol járjanak. A megyer törzs akkor vagy később , nem tudni mily különös szolgálatok díjában, még abban a tisztességben is részesült, hogy a legnemesebbnek tartották, s a magyar szó, mely a közép korban aristocratiai elnevezéssé vált, végtére az egész nemzetet jelentette, épen úgy

[1]) Lásd erre nézve a magyar hagyományokról szóló előadásomat. - A magyar nyelvészek a Kabar nevetigen hihetősséggel a kóbor szóról származtatják.

mint a frank vagy franczia név lassan lassan mind azon nemzetekre elragadt, kik között a frankok eredetileg a nemességet képezték. Hogy fogalmat adjon a tökéletes testvériségről, mely legelejétől fogva a hunugar és khazar törzsek közt fönállott, azt mondja a föntebb idézett görög író, hogy "amazok megtanulták ezek nyelvét s ezek amazokét"; ugy hogy az ő korában, azaz a X-dik század közepén a két nyelvjárást egyiránt beszélte az egész nemzet. Hozzá tehetjük, hogy e két nyelvjárásnak igen keveset kellett egymástól külömbözni, minthogy a khazarok vagy akatzirok mint a hunugarok hún eredetőek voltak s csak a VII-dik század óta tartoztak a turk szövetséghez. Ilyen volt a magyar nemzet és nyelv eredete. A görög írók turk néven emlegetik őket, minthogy közöttök a turk khazarok voltak az előkelők; a nyugoti írók föntartották számukra a hunugar vagy hungar nevet mely alatt jelentek volt meg Árpád csapatai nyugoton, s ebből származtak azon nevek, melyeket nekiek a latin és germán nemzetek adtak és maig is adnak. A dunamelléki vidékek helyzete sokat változott Nagy Károly halála és az avar birodalom teljes felbomlása után. A szláv-marahánok vagy morvák uralkodtak most a fönsíkról, hol hatalmuk székhelye meg volt alapítva, a Dunától éjszakra fekvő síkokon, s tartották sakkban a keleti frank földet. Nagy Károly utódai mind gyenge fejedelmek voltak, kik nem birták császári pálczája terhét elviselni, vagy nagyravágyó gyermekek, kiknek versengései a birodalmat darabokra szagatták; Kövér Károly, azon korban, mellyel foglalkozunk, csak azért állította vissza pillanatra a birodalom egységét, hogy látható legyen, mennyire képtelen azt föntartani. Nagy Károly utódjai közt 889-ben a legtehetségesebb tagadhatatlanul a bajor király Karloman törvénytelen fia Arnulf volt, ki karinthiai herczegi alacsony állásából merészsége és ravaszsága által

Németország királyságára emelkedett, hatalma alatt egyesítvén a frankok csaknem minden birtokát a Rajnán túl, s ki e sorssal meg nem elégedve még a császári czimre is áhítozott. Arnulf, ki épen oly kevésbé lelkiismereteskedett az eszközök válogatásában, mint a mily megátalkodott volt szándékaiban, azt tette föl magában, hogy törik szakad elérendi a karolingok családi becsvágyának e legfőbb czélját, s csak ugy tekintette a nagy német királyságot, mint lépcsőt melyen magosabbra emelkedjék. Ez azonban neki sokba került. Meg kellett érdekeinek nyerni a morva hatalmat, mely elődeinek réme volt; de a morva fejedelem Szvatoplug csak két nevezetes engedmény árán egyezett bele hogy őt szolgálja: Csehországért, melyet Arnulf átadott neki azzal a föltétellel, hogy keresztyénné tegye, és a királyi czímért, melyet a herczegi czím helyett hasonlóan megkapott. Azonban Arnulf uj vazall királya épen oly ravasz épen oly merész, épen oly nagyravágyó volt mint ura, s mihelyt elég erősnek érezte magát hogy megküzdjön, széttépte a hűbéri köteléket és Bavariára rontott. Arnulf megkísértette őt megalázni, de vereséget vallott; ujra fegyverhez nyult, s ujra vereséget vallott. E váratlan kudarczok mindegyike kétszeresen nyomta lelkét, ugy is mint gyengesége bizonysága, ugy is mint oly megaláztatás, mely őt a császári koronától hátrább vethette.

Szvatoplug, szerencséjében szerfölött fölfuvalkodva, dölyfében csaknem megbolondult, lábbal tapodva, ha szeszélye kerekedett, mindent a mit a világ tisztel, és ha haragja elragadta, a legszentségtelenebb tettektől sem tartózkodva, jóllehet Csehországban a keresztyénség terjesztője szerepet játszotta volt. Ezt illetőleg azt beszéli, hogy egyszer, a mint vadászni ment, megkérte főpapját Methodius püspököt, hogy a mise mondásával várjon addig míg ő s vadászai megtérnek, mert, mint

mondá, mindnyájan óhajtanának a misén jelen lenni. Methodius azt vélve, hogy a vadászat, mely nap keltekor kezdődött, dél előtt illő időben véget érend, megígérte hogy teljesíti a király kívánságát, s hívei között, kiket az engesztelő áldozat bemutatásának ünnepélye vonzott volt az egyházba, türelmesen várakozott. Az idő azonban haladt, egyik óra a másik után telt, de jövetelének híre sem volt, s Methodius látván hogy az idő dél felé jár, attól tartott hogy maga is papi kötelessége ellen talál vétni, ha tovább is halasztja a dolgot [1]). Az oltárhoz lép tehát s a mise megkezdődik. E pillanatban érkezik meg kíséretével és kutyáival Szvatoplug, izzadságtól és portól borítva. Dühbe jőve, hogy parancsát áthágták, az egyház felé nyargal, annak ajtaját kétfelé táratja, a trombitákat megfúvatja, vadászebeit szabadon ereszti s maga lóháton, egyik kezében korbáccsal a másikban láncsával, bevágtat [2]). Borzasztó volt látni, a mint a lovak az egyház kövezetén tombolnak, az embereket halomra döntötték és gázolták, a mint a lihegő kutyák, tajtékzó szájjal vonyítottak, s egész a szentélyig szaladgáltak. Szvatoplug az oltár elé nyomult, hol Methodius inkább a bosszankodás mint az ijedtség miatt megnémúlva állt, őt szitkokkal halmozta el s kicsinyben múlt hogy meg nem ölte. Ilyen ember volt a morvák királya.

Miután Arnulf sokáig tanakodott mimódon bosszulhassa meg hitszegő barátját és áruló vazallját, azon a gondolaton állapodott meg, hogy zúdítsa rá a magyarokat, kik Erdély fönsíkján tanyáztak [3]). Megbizott embert

---

[1]) Exspectavit Methodius ad meridiem usque; tandem negligi rem divinam veritus... Aeneas Sylvius, Rerum Bohem 13. fej.

[2]) Sacram ingressus aedem, multitudinem canum intrimisit, tubasque clangere jubet, ad altare progressus... Aeneas Sylvius Rerum Bohem. 13. fej. - Has. Acta S. Methodii 9. die Mensis Martii.

[3]) Arnulphus Hagarenos (Hungaros), ubi reclusi erant, dimisit. Hepidanus Monachus, Annal. ad ann. 893.

küldött hozzájuk pénzzel és ígéretekkel, s a szerződés megkészült, mely szerint ezek kötelezték magokat, hogy bizonyos összegért a morvákat éjszak felől megtámadják, mialatt a német király dél felől ront rájok. S csakugyan a kitűzött napon Árpád és bajtársai átkeltek a Kárpátok szorosain, s árvíz módjára lezúdúlván a régi Hunnia síkjaira, megtámadták Szvatoplugot, ki már Arnulffal küzdött s bukását befejezték. A morva király e csatában vitézségének csudáit mutatta, aztán eltünt a zűrzavarban, míg fölbomlott csapatai szerte szét futottak. Hova lett? senki sem tudta: hijában keresték testét a csatatéren, hijában tudakozodtak vajon nem hunyt-é el halálos sebeiben valami távoli vidéken, senki sem tudta megmondani, életben van-é vagy elveszett?

A magyar hagyomány azt állítja, hogy Szvatoplug kétségbeesése dühében a Dunába ugrott s oda fulladt. A szláv hagyomány másképpen adja elő a dolgot, a mi egyezőbb e különös barbár jellemével és indulatos természetével, mely csak kicsapongó szenvedélyeket és rögtönzött elhatározásokat ismert. E szerint Szvatoplug, látván hogy ügye menthetetlenül elveszett, hirtelen odább állott a csatatérről és sebes nyargalvást a Zobor hegységet borító rengeteg erdők vadonában tőnt el, mely hegy nagyszerű tömegével kelet és dél felől uralgott Nyitra vára és városa fölött. Itt egy rejtett völgy mélyében, járhatatlan erdőktől védett sziklák közt lakott három remete, kik azzal töltötték életöket, hogy Istennek egy saját kezökkel épített kápolnában könyörögtek, s kik egészen kegyes foglalkozásukba merülve csak füvekkel és vad gyümölcsökkel éltek [1]). Ezek az emberek, kik soha városban nem jártak, nem látták soha Szvatoplugot, s épen ez vezette hozzájok a morva királyt. A mint

[1]) Mons vastus et saltuosus... cui Solbor vocabulum, quem tres eremitae, vitam aridam duramque viventes, incolebant.Dubravius, Hist. Boh. IV. köt. - Solbor, Zobur, ma Zobor.

éjjel az erdő legsűrűbbjébe érkezett, leszállott a nyeregből, megölte lovát, s azt a királyi palástjával és koronájával együtt egy árokba eltemette, melyet földdel és falevéllel behúzott, azután öltözetét megszaggatva és sárral bekeverve a három remetéhez ment, mint valami koldus, kit a szent lélek megszállott s ki életét mellettök kívánja tölteni. A remeték szívesen fogadták s ott élt közöttök számos esztendeig, ismeretlen maradva társai előtt, imádkozva mint ők, úgy táplálkozva mint ők s meghalva, mint ők, a világ minden emlékeire nézve [1]). Csak élete legutolsó pillanataiban fedezte föl elöttök nevét [2]), s a remeték e csudálatos kalandon gyermetegül megdöbbenve sírjára ily föliratot készítettek: "Itt nyugszik Morvaország királya Szvatoplug, országa közepén eltemetve [3])."

A mint a magyarok a kialkudott összeget megkapták, haza vonultak; s Arnulf, ki a morvákat csak megalázni de nem akarta kiirtani, Szvatoplug két fiának hagyta megrendített királyságukat, a hogy tudják, kormányozni. Ez a két herczeg, kik közzül az egyiket Mojmirnek, a másikat mint atyját Szvatoplugnak hítták, gyermek korától fogva ellenségeskedett egymással [4]): viszálkodásuk keserőséggel töltötte el az utolsó király életét. Ha igaz, hogy Szvatoplug, hogy minél jobban megértesse velök a szerencsétlenséget, melyet egyenetlenségök az országnak és magoknak okozhat, gondolta ki a híres erkölcsi mesét a vesszőkről, melyeket egyenként könnyen széttörhetni, de a melyek nyalábba kötve a legnagyobb

[1]) Vitam herbis et pomis quae silva ferebat sustenens, rebus divinis assiduo vacabat. Timon, Imago antiquae Hungariae III. rész 3. lap.

[2]) Nec nisi ante extremum diem, quis esset, se illis prodidit. Dubravius Hist. Boh. IV. köt.

[3]) Regem Moraviac Suatoplugum in medio regni sui sepultum jacere. Ugyanő u.o.

[4]) Inter duos fratres, Moymirum scilicet et Zeutobolchum, dissensio exorta est. Continuatio Annalium Fuldensium ad ann. 898.

erőnek ellenállanak [1]), fiai e leczkéből keveset okultak, mert alig hogy ő eltűnt, még nagyobb elkeseredéssel kezdtek egymással versengeni, mint valaha. A meghasonlás elterjedt az udvarra, azután a népre: fegyverre keltek egymás ellen s Mojmir kiverte öccsét Morvaországból [2]).

Ez alatt a magyarok erdélyi tanyájukból az érdekeltség kíváncsiságával tartották szemmel ezen küzdelem menetelét [3]), s midőn a kedvező pillanatot elérkezettnek hitték, leszállottak a Tisza síkjára, a nélkül hogy ekkor Arnaulf hívta volna őket, de a nélkül hogy mégis ellenök mert volna szegülni. Megverték a Mojmir által vezérlett morvákat, s az új húnok, a mint egyszer ezen országban, a régi húnok örökségében, egy darab föld uraivá lettek, uralmukat ott sebesen terjesztették [4]). E területen ittott szétszórva akadt egyegy csoport avar népség,

---

[1]) Constantinus Porph. De admin. imperio 41. fej.

[2]) Post Sphendoploci mortem, anno uno in pace exacto, orto dissidio et bello civili... Constantinus Porphyr. e.h. - Inter eorum populum dissensio oritur, ita etiam ut si uter alterum comprehendere valeret... Continuatio Annalium Fuldens. ad ann. 898.

[3]) Hungari interim observato exitu, contemplatique regionem, cordibus malum, quod postmodum in propatulo apparuit, machinabantur. Liutprand I. könyv 5. fej.

[4]) Béla király névtelen jegyzője, ki 1063 táján szerkesztette egybe az Ápád korabeli hagyományokat és a nemzeti énekeket, azt mondja, hogy a magyarok Arnulffal való szövetkezésök idejében már urai voltak a Tisza felső völgyének, a Tiszántúlnak, Erdélynek és Felső-Magyarországnak. Itt szomszédságba jöttek a morvákkal, és bár Arnulf terveinek szolgáltak, nem feledkeztek el arról, hogy a körülményekből saját maguknak hasznot huzzanak. Miután a Garan és Vág folyók közötti földet meghódították, birtokukba vették Nyitra és Trencsén megyéket. Az Eger völgyéből indulva támadásaikat nem terjesztették ki a Kárpátokon túlra; Ők kelet felől működtek, mialatt, Arnulf Bavaria felől indította meg hadait, s a morvákat két tűz közé szorította. Ezek a magyar forrásokból kihozható történelmi adatok. (Szabó Károly észrevételei szerint). Nem hisszük, hogy a magyar település e korban már ezen határokig terjedt volna; különben is az ellenkező szövegek sokkal határozottabbak, mint sem félre vethetők volnának.

melyek nem maradhattak közönyösök egy velök vér- és nyelvrokon nép megérkezésekor. Tudun alattvalóinak e maradékai mi részt vehettek a magyaroknak a szlávok, az ő halálos ellenségeik, ellen vívott szerencsés harczaiban, a történetírás tisztán nem mondja meg, de a hagyomány azt állítja, hogy akár Erdélyben akár egyebütt, ugy müködtek velök együtt, mint testvérek, kik testvéreikre találtak, mint elnyomottak, kik szabadítóik mellé állanak [1]). Mialatt a magyarok, nyomról nyomra hódítva Attila és Baján országát, abban egy harmadik hún birodalmat alapítottak, Arnulf, megátalkodott és szeszélyes indulata által elragadtatva, Itáliában a legkülönösebb kalandok után futkosott. El lévén határozva, hogy erővel kivívja a császári méltóságot, melyet a pápa neki áruba bocsátott, de az olaszok tőle megtagadtak, Rómát rohammal bevette; s a 896-dik évben Nagy Károly egyik unokájának e fattyú gyermeke a rómaiak kétségbeesési riadásai közt tette fejére azt a koronát, mely egy századdal az előtt Nagy Károly áldásaik között fogadott volt tőlök.

A húnok e harmadik hadának Európa szívében való megjelenése, mint az elsőé és másodiké is, borzadással töltötte el a polgárisodott népeket. A magyarok ereje ellenállhatatlannnak tetszett, s barbárságuk fölülmúlt mindent a mit a történelem és hagyomány elődeikről beszélt. 899-ben meghódították Pannoniát s kirabolták Karinthiát és Friault; 900-ban tőzzel vassal pusztítva Bavaria szívéig hatoltak és benyomultak Itáliába;

910-ben a német királyt, a koronázása után nemsokára meghalt Arnulf utódját adófizetővé tették. Mind közelebb közelebb terjedő dúlásaik nem sokára Franczia-országig hatottak; csapataik zaklatták Lothringent,

[1]) Lásd az Attila-mondákban a magyar hagyományokat.

Elsasst és Burgundot [1]). Ezen hadjáratok vad kegyetlenségek kíséretében történtek, melyeket a félelem túlzása mesés színbe öltöztetett [2]). A magyarok tekintete visszataszító volt; öltözetök vad állatok bőréből állott; fejöket megnyírták, hogy az ellenségnek ne legyen rajta mit megmarkolni [3]), és ujdonszületett fiaik arczát tőrheggyel összehasogatták. Kevélyek, lázongók, de hallgatagok és mogorvák s tettre mindig készebbek voltak mint beszédre. Azt állítják hogy foglyaik vérét megitták [4]) és szivét megették. Az efféle és telhetetlenségökre vonatkozó más vádakkal az egykorúak könyvei telve vannak [5]). Az a vélemény, hogy emberhússal élnek, annyira hitelre talált, hogy a Hongre vagy Ougre nevezet az egész középkoron át emberevő óriást jelentett, ki gyermekhúsra ácsingózik; a tündérmeség ogr-jai, melyekkel bennünket gyermekkorunkban altatgattak, a legutolsó visszhangjai őseink nagyon is valódi borzalmainak.

Európa minden pontján csakugyan átkozó riadás emelkedett Arnulf király ellen, ki e csapást a Kárpátok aljába vezette volt. Midőn őt 899-ben a tetvek megették, a világ ebben a gyalázatos halálban a mennyei bosszú csapását szemlélte. Egy longobárd író Liutprand diaconus, ez alkalomra örömujjongásban tört ki. Kegyetlen gyönyörködéssel festi le a myriad férgeket, melyek a

---

[1]) A magyarok francziaországi berohanásairól haszonnal olvashatni Dussieux urnak, a saint-cyri katonai iskolában a történelem tanárának, kitűnő munkáját.

[2]) Gens Hungarorum ferocissima et omni bellua crudelior.Annales Mettenses ad ann. 889.

[3]) Hansiz, Germania Sacra I. köt. 177. l.

[4]) Haec gens inculta nimis, crudis carnibus vescebatur, et sangvinem potabat hominum. Dandulos, Chron. - Populos jugulant, et ut magis magisque timeantur, interfectorum sese sangvine potant. Condarus Urspergensis ad ann. 791.

[5]) Homines et vetulas matronas penitus occidendo, juvenculas tantum ut jumenta pro libidine exercenda secum trahentes, totam Pannoniam usque internecionem deleverunt. Annales Fuldenses. Supplem.

vonagló császár tagjaiban hemzsegtek s őt még ez életben a sír legiszonyúbb borzalmainak szolgáltatták át. "Lehet-é gondolni, így kiált föl, hogy ezzel a büntetéssel meglakolt volna gonoszságáért? Isten irgalmazására képes-é megbocsátni? az istenen kívül senki sem tudja... Óh! folyatja borzalomtól és fájdalomtól duzzadó ékesszólással, átkozott legyen örökre a nap, melyen egy nyomorult ember alávalóságra annyi népre szerencsétlenséget hozott! Az ő vak nagyravágyása hány nőre hozott özvegységet, hány apát tett gyermektelenné, hány szüzet tett becstelenné! [1]). Óh Arnulf, te is csak ember voltál az emberek közt, s bár rangra föléjük emelted is magadat, a természetet éppen olyannak teremtett mint őket, de te alábbvalóvá süllyedtél a leghitványabb állatoknál [2]). Az erdők fenevadjai, a ragadozó madarak, a kígyók, melyeket halálos méreg választ el az emberektől, kiknek ellenségei még a szörnyetegek is, melyek csak tekintetük is veszedelmes a basiliscusok és a griffek, sem bántják egymást békében s egyetértésben élnek egymással; nem láthatni, hogy egyik a másikat fölfalná [3]). S te, isten képére teremtett ember, te zúditottad az emberekre az emberi nemzet romlását [4])."

Ez volt az átok azon hymnusa, mely a harmadik hún birodalmat bölcsőjénél üdvözölte. A magyarok vadsága azonban lassan lassan szelídült, szilajságuk engedett a fegyelem törvényeinek, elméjök megnyilt a törvény, az

---

[1]) O caecam Arnulphi regis regnandi cupiditatem! O infelicem amarumque diem! Unius homuncionis dejectio fit totius Europae contritio! Quid mulieribus viduitalis, patribus orbitatis, virginibuscorruptionis, ecclesiis desolationis... caeca ambitio peperit! Liutprandus, Hist. 5. fej.

[2]) Eras inter homines homo... Liutprandus, Hist. 5. fej.

[3]) Monstra, basillisci et gryphi, quae et aspectu suo cunctis perniciosa esse videntur, inter se tamen pro originis ipsius affinitatisque consortio... innoxia perseverant. Liutprandus, Hist. 5. fej.

[4]) Homo autem, qui te ad imaginem et similitudinem Dei formatum legis... Ugyanő u.o.

erkölcstan, a vallás eszméinek, s Árpád bajtársainak fiai, beléptek az európai társadalomba. A keresztyénség beavatta őket a polgárisultság elemeibe; s a XI-dik század első éveiben Nagy Királyuk Szent István oly intézményeket adott nekik, melyek őket a régtől fogva polgárisult népekhez közelítették. Dzsinghiz-Khán tatárainak berohanása XIII-dik században megszakasztotta e munkát, mely csak nagy bajjal haladt előre, s magyarországot visszataszította az éjbe. Szent Lajos egyik kisöccse megragadta azt ezen éjből és az Anjou házbeli franczia herczegek kiket Szent István trónjára választás által emeltek, az ország társodalmi míveltségéért ugyanazt tették, a mit az Árpádházbeli uralkodók a vallásért tettek volt. A XV-dik században Magyarország Hunyadi Jánosban és Corvinus Mátyásban olyan benszülött uralkodókra talált, kiket tőle a többi Európa irigyelhetett. Ezen idők messze vannak mögöttük, de áll még ma is egy Magyarország, nyugot nemzeteinek fogadott testvére, melyet az idő megalázott, de a mely nem utolsó bátor lélekre, önmagában való hitére és fajának nemes büszkeségére nézve. Az én munkámnak itt vége van: bármily különös is ezen harmadik hún birodalom történelme, bármily rokonszenves érdeket gerjeszt is bennem a magyar név, azon tervhez kell magamat tartanom, melyet magam elé tűztem. Meg akartam mutatni, hogy a hún fajnak, melyet Balamir Európába vezetett s Attila hatalma tetőpontjára emelt, maig is vannak köztünk képviselői, s hogy e fajjal együtt hódítói legnagyobbikának neve kelet Európában megöröködött: azt hiszem hogy mind azt mind ezt bebizonyítottam.

A fordító előszava.

Tizenhárom éve múlt, hogy Thierry Amadénak Attiláról és utódairól írt tanulmányai legelőször a " Revue des deux mondes " lapjain megjelentek, s a hún népcsalád életét, a húnok Európába rohanásától fogva a magyar haza megalkotásáig, oly tiszta világításban tüntették föl, milyet e homályos korról a világirodalom mind eddig nem tudott előállítni.

Azóta e jeles mű 1856-ban és 1864-ben két kiadást ért, melyek közzűl az utóbbi javított és pótolt kiadáshoz a magyar tudományos Akadémia több tagjainak a szerző fölszólítására hozzá beküldött észrevételei és újabb adatai is föl vannak használva.

Ha van nemzet, melyet e minden tudományosan mívelt embert egyiránt érdeklő mű általános tudományos becsén kívűl még nemzeti szempontból is különösen érdekel, az egyedül mi magyarok lehetünk, kik a világtörténelemre a népvándorlás korában oly mély hatást gyakorolt hún népfajnak Europa szívében, az ősi Hunniában, maig is önálló nemzeti életet élő egyetlen maradványai vagyunk. - Ha a tudományos világ a legméltóbb elismeréssel tartozik Thierry érdemének, nekünk magyaroknak a tisztelet ez adóján kivül még hálával is köteleseknek kell érezni magunkat e férfiú iránt, ki nemzetünk őstörténetét valódi igaz világításban legelsőbben mutatta be a világirodalomban, ki arról az elfogultság, ellenszenv és gyűlölet lehelletének homályát

letörölte, ki nemzetünk múltját érdekkel és vonzalommal tanulmányozta, ki művében jelenünk iránt rokonszenvet hírdet, s nemzeti jövendőnk iránt oly nemes részvéttel nyilatkozik.

Minél mélyebben éreztem e nemzeti tartozásunk kötelező súlyát, annál fájdalmasabban esetttapasztalnom, hogy irodalmunk, melyben Thierry e művének hijányozni szabad nem lehetne, azt egészben maig sem bírja; minhogy valóban szomorú anyagi viszonyaink közt kiadóink nagyobbszerű tudományos munkák kiadására csak áldozattal vállalkozhatnak.

Az eredeti első kiadása óta tíz év folyt le, s mialatt a mű Párisban három kiadást ért, addíg magyarul 1855-ben csak "Attila történelme" s azóta 1864-ben csak az "Attila-mondák" jelenhettek meg; és így Attila fiai és utódai történelmét, a műnek felét s nem kevésbbé vonzó érdekű részét, mely Attila korát a honfoglaló Árpád korával köti össze, a magyar közönség csak Csengery Antal jeles kivonatában élvezhesse.

E kénytelen mulasztást pótolni akarva közlöm ezennel harmadik ujra átnézett kiadás szerint Attila, fiai és utódai történelmét, azon biztos reménnyel, hogy a közönség
részvéte kiadómnak minél elébb lehetővé fogja tenni e történelmi mű mulhatatlan kiegészítő részét, az "Attila mondák"-at is, az új kiadás nyomán ujabb fordításban közzé tenni s így irodalmunkat e remekművel mint egésszel gazdagítni.

Kolozsvártt julius 1.-sején 1865.

Szabó Károly.

TARTALOM

Attila történelme.

I.fejezet

A húnok eredete - Ábrázatuk - A húnok keleti Európát dúlják - Hermanarikh góth birodalmának bukása; a visigóthok futása a Duna felé.- E nép politikai meghasonlása és vallásos viszálkodásai - Ulfilas követsége Valens császárhoz - A császár a visigóthoknak lakást enged Moesiában, azzal a föltétellel, hogy arianusokká legyenek.- A visigóthok átkelnek a Dunán.- A római tisztviselők gyűlöletes eljárása.- A visigóthok nyomora, fegyverre kelése.- Az adrianopolisi csata; a rómaiak megveretése s Valens halála.- Theodosius bölcs politikája a visigóthok irányában.- Rufinus őket moesiai telepeikből kivonja s nyugatra zúdítja ..... *10.old.*

II.fejezet

A húnok megérkezése a Dunához - A Duna völgyével szomszéd barbár népek költözködése; egy részök Olaszországra tör, más részök Franczia - és Spanyolországot dúlja. - A húnok előnyomulása a Föl-Duna felé. Érintkezésök a burgundokkal a Harz-hegységben; ezek hogy jobban ellenök állhassanak, keresztyénekké lesznek. Rof, a húnok fejedelmi törzsének feje, a birodalom segítője lesz; összeköttetése Aëtiussal. Attila és Buda, a húnok új királyai a margusi egyesség. - Attila képe. - Attila valamennyi hún főnököt tekintélye alá vett. - Az akatzirok ellen táborozik; e nép királyává teszi idösb fiát Ellákot. - Attila megöli testvérét Budát. - Mars kardjának fölfedeztetése egy vérző ünő által. - Attila birodalma. - A húnok és rómaiak meghasonlása a margusi püspök miatt. - Attila háborúi Pannoniában, Moesiában és Thraciában. II Theodosius császár tőle békét vásárol..... *43.old.*

III.fejezet

Attila követsége Theodosiushoz. - Edek és Orestes. - Chrysaphius herélt Edeket megvesztegeti, hogy Attilát ölje meg. - Theodosius követsége Attilához: Maximinus, Priscus, Vigil. - A hún és a római követek együtt indulnak Hunniába. -Thracia és Moesia siralmas állapotja. - A sardicai pihenés: a Maximinus által adott ebéd; a rómaiak és a húnok közötti szóvita; Orestes fenyegetőzése. - Naissus romjai. - Attila nagy vadászatra készül Pannoniában; a követségek átkelése a Dunán. - A két követség elválik egymástól. - Attila tábora. - A hún tisztek látogatása Maximinusnál. Attila kihallgatása; udvarának rajza; Attila haragja Vigil tolmács ellen. - Attila Vigilt visszaküldi Konstantinápolyba. - Megtiltja, hogy a rómaiak semmit Hunniában ne vásároljanak. - A rómaiak utazása a Tisza mocsárain keresztül; egy vihar ott éri őket. - Buda egyik neje ad nekik szállást. - Találkozásuk a nyugoti császár által Attilához küldött követséggel. - E követség czélja; a sirmiumi edények. A két követség Attila lakába érkezik.....*63.old.*

IV.fejezet

Attila és Réka palotája - Onegesius fürdője. - Attila bevonulása székvárosába. Onegesius Attila első ministere. - Priscus beszélgetése egy göröggel ki húnná lett; a barbár és a polgárisult élet összehasonlítása. - Onegesius és Maximinus. - Tisztelgés Réka királynénál. - Attila bírói széket ül. - A rómaiak beszélgetése Attila hatalmáról és terveiről. Attila a római követségeket ebédre hívja. - A lakoma leírása; ünnepélyes szertartás; nemzeti énekek. - Attila fiai. - Zerkón törpe megjelenése. Ebéd Réka királynénál. - Attila Maximinust elbocsátja. - A hún urak rosszlelkűsége; Attila kegyetlenkedése. - Vigil fiával együtt visszatér. Vigilt Attila elébe viszik s czinkosságát rábizonyítják. - Bűnét bevallja, hogy fiát megmentse. - Attila Orestest Konstantinápolyba küldi, nyakába akasztva a Vigil által hozott pénzeszacskót. - Attila Chrysaphius fejét követeli. - A

keleti és nyugoti császárt fenyegető izenete.....*89.old.*

V.fejezet

Attila a nyugoti birodalomra veti szemeit. - A háborút megelőző jelek. Servatius tongres-i püspök Szent Péter és Szent Pál sírjánál kérdez tanácsot. - A pórlázadások által sanyargatott Gallia helyzete. - A lázadók egyik feje behívja a húnokat. - Attila követeli jegyesét Honoriát a nyugoti birodalom felével. - Szövetkezik Genzerikkel, a vandalok királyával, a rómaiak és a galliai ostrogóthok ellen. - A rajnántúli frankok egyik fejedelme segélyt kér tőle. - Attila a rómaiaknak azt izeni, hogy megszabadítja őket a visigóthoktól, s a visigóthoknak, hogy a római jármot nyakukból kiveti. - III.Valentinianus levele Theodorikhoz; a visigóthok otthon maradnak. - Attila hadseregének előszámlálása. A Rajna felé vonulása. - A Neckar mellékén lakó frankok és a thüringiek hozzá csatlakoznak. - A Rajnán két ponton átkel. - Barátságos nyilatkozatai Gallia irányában. - A rajnáninneni burgundok megveretése. - A római őrhadak, s a parti és sali frankok a Loire-tól délre visszavonulnak. Galliát a húnok földulják; a két Germaniát és Belgium Secundumot rabolják. - Trier, Metz és Reims pusztulása; Nicasius püspök és huga Eutropia halála. - A püspök szerepe Attila berohanásakor. - Páris lakói futni akarnak; Genovéva visszatartja őket. - Genovéva családja, gyermeksége, Szent Germanus auxerrei püspök által táplált hivatása a vallásos életre. - Önsanyargatásai, elragadtatásai. - Az egész világon elterjedt jövendölői hírneve. - A párisiak megvetik tanácsát s megakarják ölni; a nők bezárkóznak vele Sz.István egyháza sekrestyéjébe. - Páris meg van mentve. - Attila erejét összpontosítja és Orleans alá kanyarodik. Sangibán, az alánok királya, megígéri, hogy e várost kezébe szolgáltatja.....*116.old.*

VI. fejezet

Orléans az V-dik században - A lakosok e várost védelmi állapotba helyezik. - Anianus püspök fölkeresi Arles-ben Aëtius patríciust. Aëtius megígéri, hogy segíti Orléanst. - Törekvései a visigóthok maga mellé vételére nézve sikertelenek maradnak. - A gallok, a szövetséges barbarok és alétek zászlai alá sietnek. - Aëtius hadseregének ereje. Avitus jelleme; a visigóthokkal való egybeköttetése; befolyása Theodorikra; Avitus ezt rá bírja, hogy induljon. - Orléans lakosai a végső szükségben bátorságukat vesztik. - Anianus követsége Attilához. - A húnok bevonulnak Orleansba; Aëtius megérkezik; ütközet; a húnok visszavonulnak. - Attila átvonul Champagne-on. - Lupus troyes-i püspököt Attila elé vezetik. A frankok és gepidák vérengző csatája Méry-sur-Seine mellett. - Attila tábora Châlons közelében. - Attila megkérdezi jósait az ütközet kimenetele felől. - A húnok jövendölése. - A catalaunumi mező; a húnok és rómaiak csatarendje. - Attila beszéde vitézeihez. - A csata megkezdődik; borzasztó zűrzavar; Theodorikh a visigóthok királya elesik. - Attila veszt, és visszavonul táborába. - Theodorikh temetése; fia Thorismund lép trónjára. Thorismund visszaviszi a góthokat Toulouse-ba. - Attila öröme. - Attila a Rajnához visszavonul. - A visigóthok magoknak tulajdonítják a châlonsi győzedelmet. - A ravennai udvar igazságtalansága Aëtius patrícius irányában.....*144.old.*

VII.fejezet

Attila új hadsereget gyüjt, hogy Itáliára törjön. - Az Aëtius elleni irigység; azzal vádolják, hogy a birodalmat elárulta. - Aëtius a császárt ki akarja vinni Galliába; e tervéről lemond. - Táborozási terve; a római sereget a Pó vonalán innen összpontosítja. - A húnok átkelnek a Juli Alpokon.- Aquléja ostroma. - E város ereje, kereskedelmi és tengerészeti fontossága. - Attila haszontalan erőlködik a várost kézre keríteni. - A gólyák megjövendölik egy torony ledőlését. - A város Attila hatalmába jut. - Egy fiatal nő hősiessége. - Az aquléjai ostromra vonatkozó hagyományok. - Aquléja lakosai

Gradoba vonulnak. - Velencze alapítása. - Cassiodorus levele a lagunák tribunusaihoz. - Venetiát és Liguriát a húnok földúlják. - Attila Milanoban. - Attila Rómát szándékozik megtámadni; a húnok babonás félelme. - Róma Attila elébe Leo pápát küldi. - Leo pápa jelleme és érdeme. - Találkozása a hún királlyal; ez bele egyezik a békébe. - Attila még egyszer követeli Honoriát, a császárleányt. - A hún sereg visszavonulása Noricumon át. - Egy druida Attilát a Lech révénél föltartóztatja. - Attila a keleti birodalmat fenyegeti. - Jornandes tévedése Attilának második Galliai hadjárata iránt.....*173.old.*

VIII. Fejezet

Nagy ünnepélyi készületek a húnoknál; Attila eljegyzi Ildikót. - Menyegzői lakoma; Attilát halva ágyában találják. - A húnok dühös fájdalma. Különféle hirek Attila halála felől. - A hún főnökök kinyilatkoztatják, hogy Attila álmában megeredt orra vérétől fuladt meg. - Attila temetési ünnepélye. - A húnok gyász énekei. - Attila tora (strava). - Attila koporsói és sirja. - A halálát jelentő jós jelek. - Fiai meghasonlanak. Vonakodnak királynak elismerni bátyjokat Ellákot. - Ardarikh, a gepidák királya, föllázadása. - Háború Attila kapitányai és fiai közt. Attila birodalma fölbomlik. - A gepidák elfoglalják Hunniát s az ostrogóthok Pannoniát. - A rugok és scyrok római szolgálatba lépnek. A nyugoti birodalom erkölcsi fölbomlása. - Aëtius dölyfe. - Fiát Gaudentiust a császár leányával akarja egybe házasitni. - III. Valentinianus hitszegése, ki a patriciust saját kezével öli meg. - Attila kapitányainak szerepe a nyugoti birodalomban.....*195.old.*

ATTILA FIAI, UTÓDAI TÖRTÉNELME I.RÉSZ

Attila fiai és utódai történelme

I.fejezet

Attila fiai: viszályuk a hún birodalom romlása. - A germán vazallok föllázadnak. - A netádi csata. - A gepidák elfoglalják Hunniát.- A Duna folyásának leírása. - Pannonia és Moesia régi népségei. - Az oláhok vagy rumánok. - Pannonia és Moesia virágzó állapotja a római császárság alatt. - Az e tartományokban született császárok és tábornokok. A Duna vidékének katonai állapotja. - A germánok szétoszlása a netádi győzedelem után. - A húnok elsánczolják magokat Hunnivárban. - Megkísértik ismét jármuk alá vetni az ostrogóthokat, de vereséget szenvednek. Attila fiainak jelleme: Denghizikh, Hernákh, Emnedzár, Uzindur, Gheism. - A húnok ujabb támadása az ostrogóthok ellen. - Attila fiainak szétválása; Denghizikh Hunnivárban marad. - Hernákh és az alán király Kandax Kis-Scythiában, Emnedzár és Uzindur a folyó melléki Dáciában telepednek meg. - Sarmaták, cemandrok és satagarok Moesiában és Pannoniában. A keleti birodalom politikája Attila fiai irányában.....*214.old.*

II.fejezet

Attila fiai ujra megtámadják az ostrogóthokat s vereséget vallanak. A római birodalomra ütnek. - Hormidák táborozása Moesiában. - Sardica megszállása. - A római lovassági tábornok árulása. - Hormidák visszavonulása. Sidonius Apollinaris rajza a húnokról. - Attila fiai Leó császártól kereskedelmi jogot kérnek Moesiában.- A császár ezt megtagadja. - Attila fiai megbosszankodnak; közösen tanácsot tartanak; Denghizikh háborút sürget, Hernákh a békét pártolja. - Denghizikh beüt a

római területre. - Góth önykéntesek csatlakoznak hozzá.- A haemusi táborozás. A hún hadsereg egy hegyszorosba szorítva eleséget kér a rómaiaktól. A hún Khelkhál beszéde a húnok góth segédhadaihoz. - A húnok és a góthok egymással megütköznek. - Denghizikh uj hadjárata Moesiában; fogságba jut és megölik; fejét a konstantinápolyi circusban kitűzik. A szövetséges húnok római szokásokhoz alkalmazkodnak. - A fossaticius és sacro-monticius törzsek. - A húnok közzül került római tábornokok. Mivé lesznek Attila utódai. - Mundo, Gheism fia, kalandjai. - Elszökik a gepidák területéről és rablóvá lesz. - A tolvaj scamarok királyukká választják. - Hertában ostrom alá veszik; az ostrogóthok megszabadítják. Theodorikh vazalljává lesz. - Meghódol Justinianusnak. - Konstantinápolyban a circusi lázadás alkalmával Justinianusnak jó szolgálatot tesz. - A császár Illyria parancsnokává nevezi ki. - Salonai hős tettei; fiát Mauriciust elveszti. - Kétségbe esett vége. - A rómaiak szójátéka halálára.....*235.old.*

III.fejezet

Denghizikh halálának következése; királyságának fölbomlása; új hordák alakulása a Volga és Don mellett. - Utigur és kutrigur húnok. - A szlávok legelső föltünése; antok, vendek, szlovénok. - A szlávok faji jellege és erkölcsei. - A bolgárok eredete; e nép képe, vallása, erkölcsei. A hún-vend-bolgár szövetség. - A szövetségesek megtámadják a római birodalmat. - A zurtai csata; a rómaiak vereségöket a bolgárok büvölőinek tulajdonitják. - A gepidák eladják a szlávoknak a Duna révét. - A húnok, bolgárok és szlávok új hadjáratai; e barbárság mindegyikének jelleme. - A római birodalom állapotja a VI-dik század első éveiben; a nestorianismus és eutycheismus megoszlatja a keleti egyházat. - A byzanti császárok theologosukká lesznek; Zénó egyesitési parancsa. Anastasius Silentiarius császár; theologiai hajlama; csak azután koronázzák meg, miután a chalcedoni zsinat hitalakját aláirta. - Anastasius jó tulajdonai és hibái. - Ujra életbe lépteti Zénó egyesitési parancsát; gnosticus tévelygései; az orthodoxusokat el-

nyomja. - Lázadás Konstántinápolyban; vallásos háború a birodalom éjszaki részében. - Vitalianus. - A senatus Anastasius nevében megalkuszik; a béke föltételei. - Anastasius a hosszú falat építi, hogy Konstántinápolyt biztositsa. - A húnok ujabb pusztitásai.- Anastasius halála. - Justinus a Dunát védelmi állapotba helyezi. - Kormánya alatt a birodalom nyugalomban van; társúl veszi maga mellé testvére fiát Justinianust.....*260.old.*

IV.fejezet

Justinianus császár. - Ellenkező ítéletek e fejedelemről. - Eredete, neve, családja. - Justinianus neveltetése, általános lángesze, szenvedélyei. Theodora tánczosnét veszi nőül. - Uralkodásának eleje. - Megkísérti a vandalokat kiverni Afrikából. - A szlávok és húnok újra megjelennek a Dunánál; Germanus megveri őket. - A szlovénok veresége, Khilbodius halála. - A bolgárok a rómaiakat megverik; Constantiust, Akumut és Godilast hurokra kerítik. - A hún-vend-bolgár hadsereg irtóztató dúlása egész illyriában. - Justinianus újra hozzáfog a Justinus által megkezdett védmunkákhoz; pazar építkezései Moesiában és Thraciában. - A gepidák alattomos ellenségeskedései a birodalom ellen, Sirmiumot megrohanják. Justinianus a longobárdokat Pannoniába hívja s a gepidák ellenébe állítja. - E két nép ellenségeskedése. - Egymást bizonyos napra viadalra kihívják. - Mindketten a császár segítségét sürgetik. - Justinianus követeiket kihallgatja. - A longobárdok beszéde. - A gepidák beszéde. Justinianus a longobárdok részére határozza el magát. - A tetraxit góthok esete. - Követeik a császártól püspököt kérnek. - E nép eredete és erkölcsei. - Követeik föllepl-ezései a kutrigúr és utigúr húnokat illetőleg; Justinianus követi tanácsaikat. - Követséget küld Sandilkh utigúr királyhoz. - Sandilkh megígéri, hogy megtámadja a kutrigúrokat, valahányszor azok az utrigokat megtámadandják. - A gepidák és longobardok megjelennek, hogy eligazítsák viszályuk; páni félelem lepi meg őket; seregeik a csata helyéről elfutnak.....*292.old.*

V.Fejezet

A fegyverszünet megszegése a gepidák és longobárdok közt. - Kinialkh egy kutrigur hún sereget vezet a gepidákhoz; ezek azzal szabadulnak tőlök, hogy őket Moesiára forditják. - Justinianus levele Sandilkhoz. Az utigur húnok a tetraxit góthok által támogatva megtámadják a kutrigurokat. - Rettentő mészárlás; a római foglyok széttépik lánczaikat s Moesiába menekülnek, - Kinialkh országa védelmére siet. - Kétezer kutrigur földet kap Thraciában. - Sandilkh levele Justinianushoz. A gepidák és longobárdok párbajának vége; a győztes longobárdok Justinianust azzal vádolják, hogy irányokban hitét megszegte. - Justinianus öregsége; kormánya hanyatlása. - A római hadsereg bomladozása; a tisztviselőség romlottsága. - Dögvész és földrengések pusztitják a birodalmat. - A kutrigúr húnok, szlávok és bolgárok uj háborúja Zabergán vezérlete alatt. - Három hadsereg pusztitja Thessaliát, a thraciai Chersonesust és Konstántinápoly területét. - A rómaiak rémülése; a palotai katonaság gyengesége. - Az öreg Belisarius védi Konstántinápolyt egy maroknyi csapattal. - Bölcs hadműködése az ellenséggel szemben. - Zabergának vetett csele; a húnok rendetlenül megszaladnak. - A győztes Belisariust Justinianus a parancsnokságból leteszi. - A két másik hún sereg is pórúl jár. - A thraciai Chersonesus szép védelme Germanus által; a hajóhadi ütközet; ezen tábornok halála. - Zabergán viszavonúl a Dunán. A harcz kutrigur és utigur húnok közt ujra kezdödik; az avarok jövetele, kik meghóditván kibékéltetik őket.....*318.old.*

VI.fejezet

Attila utódai. A várkhúnok kalandjai kik az avarok alattvalói.- A turkok fogságba hurczolják őket. - Megszöknek. - Fölveszik az avarok nevét. - Követségök Justinianushoz, ki őket zsoldjába fogadja. - Meghódítják az utigurokat és a kutrigurokat a rómaiak nevében. - A Duna partjára érkeznek s földet kérnek Moesiában. - A turkok nagy kánja mint szökevény rabszolgáit

visszaköveteli őket; csalásuk világosságra jön. - Követeiket Justinianus kijátsza. - Az avarok a szlávokra vetik magokat, kiket a thüringeni erdőig meghódoltatnak. - A frankokkal találkoznak s vereséget vallanak. - Visszatérnek az Al-Duna mellé. - Justinianus halála. - II-dik Justinus jelleme. - Az avar khán Baján jelleme. - Justinus kihallgatja s dölyfösen visszautasítja az avar követeket. - Új viszálkodások a longobárdok és gepidák közt. - Alboin, Narses által Italiába hívatva, előbb meg akarja semmisítni a gepidák nemzetét. - Szövetkezik Bajánnal. Az avarok által meghódított Gepida visszakapja a Hunnia nevet. - Baján a rómaiaktól Sirmium birtokát követeli; Bonus vezér szilárdsága. Ezen vezér és Baján találkozása. - A rómaiak szerencsétlensége Pannoniában. Justinus megőrül és meghal. - Turxanth fenyegetése Valentinus követhez a várkhúnok miatt. - Baján hajóhadat szerez magának. - Hajóhídat ver Sirmium előtt. - A singidunumi római kormányzó ellenszegülése. Baján megesküszik először a maga istenei azután a keresztyének istene nevére, hogy nem akarja a várost lefoglalni. - Avar követség Konstantinápolyban. Szolákh illetlen beszéde. - Baján által felszólítva százezer szláv ront Moesiára és Thraciára. - Tiberius Sirmiumot az avaroknak engedi.....*348.old.*

ATTILA FIAI, UTÓDAI TÖRTÉNELME
II. RÉSZ

I.Fejezet

A második hún birodalom; az avarok birodalma a Duna mellett. - E nép erkölcsei; politikai szervezete. - Baján kedve a fényűzéshez. - Az austrasiai frankokat az avarok megigézik s legyőzik. - Baján nejei kérelmére Augusta városát megkíméli. - Commentiolus követ oktalan szónoklata; Baján őt vasra vereti. - A szlovénok a hosszú falig berontanak. Bokolabras bűnös viszonya a khán egyik nejével; római területre szökik; fölfedezéseket tesz Mauritius császárnak. - Baján a Duna jobb partját és a Haemus völgyeit dúlja. - Mutatvány a VI-dik századi pannoniai nyelvből. - Baján ingadozása a driziperai fal előtt. - Mauritius csele által kijátszva békét köt. - A rómaiak hadjárata a szlávok ellen; Baján ennek ellene akar szegülni; Kokh követ beszéde. - Ardagast szláv királyt Priscus meglepi. - Egy gepida szökevény története. - Musok királyt népével együtt lemészárolják. - Baján és Priscus barátsága. Theodorus orvos tanácsa a khánnak. - Baján kinyilatkoztatja, hogy a Duna bal partja az ő tartománya. - Íj háború; Baján kegyetlensége; Szent Alexander csontjainak megszentségtelenítése Driziperában. - A dögvész kiüt seregében; hét fia vesz el benne. - Bajánt a Dunától éjszakra több ízben megverik; négy másik fia vesz egy mocsárba. - A rómaiak a Tiszán túl nyomulnak; egy gepida város legyilkolása. - Baján és Mauritius császár halála.....*393.old.*

II.fejezet

Heraklius a római trónra jut. - A birodalom kimerültsége Phocas alatt; a hadsereg megromlottsága; polgári háború. - Phocas a zsidókat mind meg akarja keresztelteni; ezek a persákat hívják segítségül. - Heraklius kísérlete, hogy a békét Khosroessel helyre állítsa; a persa király fönhéjázása; Galiléa megtámadása. - A zsi-

dók megveszik a keresztyén foglyokat, hogy leöldököljék. - Jerusálemet a persák beveszik; a szent keresztet elviszik, melyet elébb Arméniába azután Persia közepébe hurczolnak. - A szent láncsát és a szent szivacsot Konstantinápolyba viszik. - A keresztyének általános gyásza; Heraklius megesküszik hogy visszaszerzi a szent keresztet Persiából vagy meghal; a nép és a tanács lelkesültsége. - A birodalom helyzete az európai oldalon. - Hunnia ügyeinek áttekintése a 610-dik évig; az avarok Friault dúlják. - Ghisulf herczeg elesik; özvegye Romhilda Forum-Juliit a khánnak átszolgáltatja. A hún hadsereg a szent mezőn megállapodik; Ghisulf fiai megszöknek; a fiatal Grimoald kalandja; a foglyok lekonczolása; Romhilda büntetése. A khán látszólag jó indulattal van a birodalom iránt; indítványozza, hogy a császárt Herakléában meglátogatja. - A khán hitszegése; el akarja rabolni a császárt, ki császári palástját a földön hagyva menekül. A húnok Konstantinápoly falai alá száguldoznak. - A khán mentegetőzése. Az alkudozások újra kezdődnek; a békét megkötik. - A császár magába vonulva s böjtölve készül a persák elleni hadjáratra; a birodalom kormányát távolléte idejére szabályozza; nemes magaviselete az avar khán irányában. - A császári hajóhad útnak indul.....*429.old.*

III.fejezet

Heraklius hadjárata Persia ellen; kikötése Kholkisban. - Atropaténé megrohanása. - Heraklius és hadserege hősiessége. - Sacharbarz egyet ért az avar khánnal, hogy Konstantinápolyt szárazon és vizen szállják meg. - Athanasius patríciust, kit a khánhoz küldtek, hogy szándékát tapogassa ki, ez fogságba vetteti. - Heraklius merész terve az ellene alakult szövetkezés kijátszására; a khazarokat akarja magához csatolni. Találkozása Zihebillel; szövetkezésök; negyvenezer khazár lép Heraklius szolgálatába. - Konstantinápoly megszállása a persák és avarok által; Sacharbarz elfoglalja a Bosporus keleti partját; az avar előhad Melanthias alá érkezik. - A khán Athanasiust Konstantinápolyba küldi, hogy azt birja rá, hogy adja meg magát. - A khán

a város elé érkezik. - Hadai; ostromszerei; hajóhada. - Konstantinápoly leírása. - A megszállottak derék védelme; egy matróz által föltalált hadi gép. - Persa követek a khán táborában; ez értekezni kíván némely római küldöttekkel; ezen értekezlet különösségei. - Az avar hajóhad át akar kelni a Bosporuson Khelainál; a római gályák szétverik. - A khán bosszúja; a város éjjeli megtámadása szárazon és vizen; Bonus patrícius bölcs intézkedései. A rómaiak által megnyert tengeri ütközet. - A khán visszavonulása. Konstantinápoly menekülését megünnepli. - Heraklius Assyriában. A ninivei csata. - Khosroes szerencsétlen halála; Siroes lép helyébe; Heraklius tetszése szerint szabja meg a béke föltételeit. - Diadalmi bevonulása Konstantinápolyba. - Követek jőnek üdvözölni őt a frankok királya Dagobert részéről. - Az islamismus beütése a birodalom területére. Abu-Berk, Omár és Khaled khalifák hódításai. - Syria elveszése. -Heraklius a szent keresztet Jérusálemből Konstantinápolyba viszi. A szerencsétlenség rajta nagy változást visz véghez.....*455.old.*

IV.fejezet

Heraklius politikája az avarokkal szemben; Hunnia bel ügyei.- A szlávok lázadása; egy Samo nevű frank kereskedő csatára vezeti őket; a szlávok királyukká választják. - Heraklius szövetkezik vele. - Samo alattvalói egy frank kereskedő karaván megtámadnak. - Dagobert elégtételt követel; követe Sicharius ostobául viseli magát. - A karinthiai vendek győzedelme a frankokon Vogastiburgnál. - Az avar khán halála, Kubrát bolgár király követelése, hogy ő legyen utódjává; az avarok és bolgárok meghasonlása. Kubrát szövetkezést sürget a rómaiaknál. - A horvát és szerb királyságok alapítása. - A rómaiakkal szomszéd avarok oda haza túlzó fényűzésbe merülnek. - Krum bolgár király tanulságos meséje. - A második hún birodalom hanyatlása; utolsó viszonyai a longobárd királyokkal.....*486.old.*

V.fejezet

Az első keresztyén hittérítések Hunniában. - Poitiersi Szent Emmerám; Szent Rupert. - Laureacum városának és Szent Rupert művének lerombolása. A húnokat a Commagenus hegy mögé visszaszorítják. - A frank birodalomban forradalom üt ki; új uralkodóház lép a Merovingek helyébe; a frank föld nagysága Nagy Károly alatt. - A frank birodalmat két ellenség fenyegeti: éjszaki Németországban a szászok, Italiába a görögök; az avarok helyzete ezek közt. - Thassilo bajor herczeg és neje Liutberg gyűlölete Nagy Károly ellen. - A húnok megjelenése a paderborni országgyűlésen. A frankok megveretése a Suntal hegy mellett; négyezerötszáz szász kivégeztetése. - Witikind meghódol s megkeresztelkedik. - Thassilo az avarokkal alkudozik; a wormsi országgyűlésre meghívatva nem jelenik meg. - Frank hadsereg nyomul Bajorország ellen; Thassilo hűségi esküjét megújítja s kezeseket ad. - Thassilo szövetsége a húnokkal. - Emberei elárulván Ingelheimban törvényt tartanak fölötte s halálra ítélik; Nagy Károly megkegyelmez életének; Thassilo szerzetbe lép. - A húnok leszállanak Italiába hogy a görögökhöz csatlakozzanak; a görögök és húnok vereséget vallanak. - A húnok sereget küldenek Bajorországba s megbuknak. - Nagy Károly hadat izen nekik. - Franczia-ország érzelme e hírre; Nagy Károly hadjárati terve és előkészületei; Fastrade királyné Regensburgba kíséri. - A húnok földének erősségei; mik voltak a hringek vagy ringek. - Nagy Károly imákat tartat; levelei Fastradehoz. - Megtámadja a Comagenus hegy mellettti sánczot a Duna jobb partján, Theodorik a Kamp mellettit a bal parton; a frankok kettős győzelme. - Nagy Károly a Rábáig, Theodorikh a Vágig nyomul; a Duna nagy szigetének megszállása. Az itáliai hadsereg szerencséje Pipin vezérlete alatt; az ifjú király a sirmiumi félszigetbe nyomul; egy belföldi ringet bevesz és kirabol. A frankok lovait dögvész lepi meg. - A hadjárat vége.....*504.old.*

VI.fejezet

Nagy Károly politikája Hunnia irányában; a konstantinápolyi udvar megdöbbenése. - Nagy Károly csatornával akarja összekötni a Rajnát a Dunával; hozzá fog e vállalathoz de nem fejezheti be; a szászok izgatják az avarokat hogy fogjanak újra fegyvert; béke- és harczpárt a húnok közt; a békepárt győz; a khán és az ujgurt leölik. - A frankok ujabb hadjárata Hunniában; Herik friaui herczeg beveszi és kirabolja Pannonia egyik belsőbb ringjét; a Tisza partján fekvő királyi ring Pipin hatalmába kerül. - Pipin diadalmi bevonulása Aix-la-Chapellebe. Nagy Károly az avaroktól nyert zsákmányt a pápa, más fejedelmek, a galliai egyházak és híveik közt szétosztja. - Tudun khán és több nemes avar megkeresztelkedik Aix-la-Chapelleben; az ezen alkalommal adott lakoma; Theodulf püspök verse. - Az aix-i nagy város alapítása; a szomszéd erdőkben való vadászat; a frank királyi udvar képe. - Tudun visszatérése országába; a két Pannonia valamint éjszaki Hunnia a Vágig a frank birodalomba kebeleztetik; a többi a frankoknak hódoló királyságot képez. - Franco-Chorion. - A pannoniába telepített bajor és karinthiai gyarmatok. - Lázadás az avarok közt; Tudun khán megtagadja a keresztyénséget. A bajor határszél megtámadása; Gerold gróf elesése. - A frankok uj hadjárata; Tudun halála; Hunnia teljes meghódítása. - A két Pannonia igazgatási szervezete. - A keresztyénekké lett khánok; Ingó gróf eljárása, hogy a hún nemeseket a keresztyénségnek megnyerje. - Egy galliai katona szájaskodása; a Hunniai háború számos következései. - A szlávok és bolgárok megtámadják a húnokat, kik kérik, hogy országukat oda hagyhassák; Nagy Károly a Dunától délre telepíti le őket. - A morva-szlávok hatalma. - II.Eugenius pápa levele a khánhoz és az avar néphez.....540.old.

Befejezés

A magyarok Európába érkezése. - Lebediában laknak, honnan őket a besenyők kiverik. - Megoszlanak; egy részök visszatér a Kaukáz aljába, a másik rész a Duna partjára telepszik. - A khazarok khánja Árpádot a dunamelléki magyarok fejedelmévé teszi. - Bölcs Leo császár megvásárolja segítségöket a bolgárok ellen. - A magyarok megverik Simeon királyt és földúlják Bolgárországot. - Simeon segítségül hívja a besenyőket, kik a magyarok tanyáira ütnek; Árpád az erdélyi hegyek közzé vonul. A magyarok ujra megerősödnek a khazar földről kiűzött nyolcz törzzsel, melyek közt a magyar törzs szerepel. - A magyar nemzet és nyelv bölcsője. A dunai tartományok helyzete az avar birodalom romlása után; Nagy Károly utódjainak gyengesége; a morvák uralmának előhaladása. - Szvatopluk morva király összevesz urával Arnulf német királlyal; ezen királyok jelleme; Armulf a Kárpátokat megnyitja a magyarok előtt. - Árpád hadai berohannak; Szvatopluk bukása és eltünése. - A magyarok háborúi Szvatopluk fiaival; a Tisza síkjainak meghódítása; a morva birodalom végromlása. Arnulf magát Rómában császárrá koronáztatja; a magyarok megtámadják Bavariát és Italiát. - Ezen nép vadsága; az olaszok rémülete; átkozódó szidalmak Arnulf ellen. - A magyar nemzet előhaladása a Duna két partján. A harmadik hún birodalom megalapítása ..... *569.old.*